

แบบจำลองกระบวนการผุดบังเกิดแห่งสังคมตื่นรู้จากการก้าวข้ามของบุคคล :
ศึกษากรณีประยงค์ รณรงค์และชุมชนไม้เรียง จังหวัดนครศรีธรรมราช

THE MODEL OF THE PROCESS OF AN EMERGENCE OF
THE AWAKENING SOCIETY FROM SELF-TRANSCENDENCE:
A CASE STUDY OF PRAYONG RONNARONG AND MAI RIANG COMMUNITY,
NAKHON SI THAMMARAT PROVINCE.

นายสมบุรณ์ เอี่ยมอารีวงศ์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๕

แบบจำลองกระบวนการผลิตบั้งเกิดแห่งสังคมตื่นรู้จากการก้าวข้ามของบุคคล :
ศึกษากรณีประยงค์ รณรงค์และชุมชนไม้เรียง จังหวัดนครศรีธรรมราช

นายสมบูรณ์ เอี่ยมอารีวงศ์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๕

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**THE MODEL OF THE PROCESS OF AN EMERGENCE OF
THE AWAKENING SOCIETY FROM SELF-TRANSCENDENCE:
A CASE STUDY OF PRAYONG RONNARONG AND MAI RIANG COMMUNITY,
NAKHON SI THAMMARAT PROVINCE.**

Mr. Somboon Uamareewong

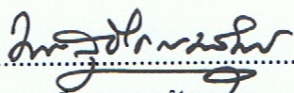
A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of
the Requirement for the Degree of
Doctor of Philosophy
(Buddhist Studies)

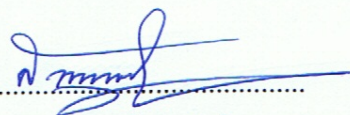
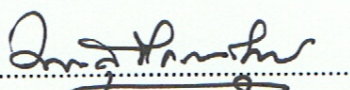
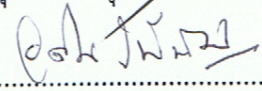
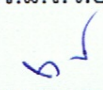
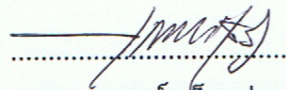
Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand
B.E. 2555

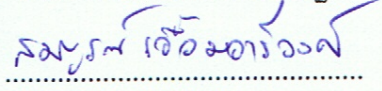
(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้
วิทยานิพนธ์เรื่อง “แบบจำลองกระบวนการยุติธรรมแห่งสังคมที่รู้จากการก้าวข้ามของบุคคล :
ศึกษากรณีประยงค์ ธรรมรงค์และชุมชนไม้เรียง จังหวัดนครศรีธรรมราช” เป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ. ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์.....	 (พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร, ดร.)	ประธานกรรมการ
	 (พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ. ดร.)	กรรมการ
	 (รศ.ดร.ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์)	กรรมการ
	 (ศ.ดร.จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์)	กรรมการ
	 (รศ.ดร.ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ)	กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ.ดร.	ประธานกรรมการ
	รศ.ดร.ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์	กรรมการ
	รศ.ดร.ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ	กรรมการ
ผู้วิจัย	 (นายสมบุญ เอี่ยมอาร์วงศ์)	

ชื่อวิทยานิพนธ์ : แบบจำลองกระบวนการผุดบังเกิดแห่งสังคมตื่นรู้
จากการก้าวข้ามของบุคคล : ศึกษากรณีประยงค์ รัตนรงค์
และชุมชนไม้เรียง จังหวัดนครศรีธรรมราช

ผู้วิจัย : นายสมบุรณ์ เอื้อมอริวงศ์

ปริญญา : พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระสุธีธรรมานุวัตร (เทียบ สิริญาโณ), ผศ.ดร. ป.ธ.๙,M.A.,Ph.D.
รศ.ดร.ม.ร.ว.อศิน รพีพัฒน์ B.A. honors, M.A. (Jurisprudence),
M.A., Ph.D. (Anthropology)
รศ.ดร.ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ ศ.บ.(เศรษฐศาสตร์ประยุกต์),
ศ.ม. (เศรษฐศาสตร์), M.A. (Labour Studies),
Ph.D. (Political Economy, Industrial Labour)

วันสำเร็จการศึกษา : ๒๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๖

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ของการวิจัย ๓ ประการคือ ๑) เพื่อศึกษาวิเคราะห์แนวคิดกระบวนการผุดบังเกิดแห่งสังคมตื่นรู้จากการก้าวข้ามของบุคคลตามหลักพุทธธรรมและวิทยาการปัจจุบัน ๒) เพื่อศึกษาวิเคราะห์กระบวนการผุดบังเกิดแห่งสังคมตื่นรู้จากการก้าวข้ามของบุคคลตามหลักของประยงค์ รัตนรงค์และชุมชนไม้เรียง ๓) เพื่อสร้างแบบจำลองกระบวนการผุดบังเกิดแห่งสังคมตื่นรู้จากการก้าวข้ามของบุคคลเพื่อใช้ในสังคมไทยปัจจุบัน

วิทยานิพนธ์นี้อยู่ในกระบวนการพัฒนารูปแบบการวิจัยแบบการแปลความ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่มุ่งให้เป็นการวิจัยเชิงพรรณนาและเพื่อใช้ประโยชน์เป็นการวิจัยแบบประยุกต์ การเก็บรวบรวมข้อมูลใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตอย่างมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม และการวิจัยเชิงเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึกเริ่มจากประยงค์ รัตนรงค์ในฐานะผู้ให้ข้อมูลสำคัญ และใช้การเลือกตัวอย่างผู้ให้ข้อมูลคนอื่นแบบสโนว์บอลเทคนิคเสริมด้วยการสัมภาษณ์แบบสุ่มตัวอย่างตามทฤษฎี สำหรับแนวทางการวิเคราะห์ประยุกต์ใช้แนวทางการสร้างทฤษฎีจากพื้นฐาน ส่วนการตรวจสอบความน่าเชื่อถือใช้วิธีการตรวจสอบแนวคำถามสัมภาษณ์ การตรวจสอบความถูกต้องของเนื้อหาโดยประยงค์ รัตนรงค์ การรับฟังความเห็นสาธารณะและการจัดสัมมนาเฉพาะกลุ่มเพื่อการตรวจสอบความถูกต้องตามหลักธรรมและรับรองผลการวิจัย

งานวิจัยนี้แสดงถึงแนวคิดการก้าวข้ามของบุคคลด้วยขั้นของการพัฒนาจิต ในทางพระพุทธศาสนาขั้นการพัฒนาเริ่มตั้งแต่คนพาลจนถึงบัณฑิตขั้นสูงสุดซึ่งในงานวิจัยนี้

บันทึกชั้นสูงสุดหมายถึงผู้มีความฉลาดลึกซึ้งในธรรม การแบ่งชั้นการพัฒนานี้แตกต่างจากชั้นของสาขาจิตวิทยา ในด้านกระบวนการคิดบังเกิดทางสังคมนั้น พระพุทธศาสนา มีหลักธรรมในเรื่องปัจเจกสมุปปาตที่อธิบายการเกิดและดับทุกชั้นในปัจเจกบุคคลและการเกิดปัญหาระหว่างบุคคล ขณะที่วิทยาการปัจจุบันอธิบายกระบวนการนี้จากปฏิสัมพันธ์ของคนในสังคมที่กระทำซ้ำ ๆ อย่างหนาแน่นและต่อเนื่อง สำหรับแนวคิดสังคมที่รู้นั้นเป็นระบบสังคมที่มีหลักธรรมขับเคลื่อนหน้าที่และระบบย่อยต่าง ๆ ได้แก่ อโละกะในระบบเศรษฐกิจ, อโทะสะในระบบการเมือง, อโมะหะในชุมชนทางสังคม และอัปปมาทะในระบบวัฒนธรรม

การวิจัยนี้พบว่า การก้าวข้ามของประยงค์ รัตนรงค์เริ่มจากอหฺรพฺพุทฺชนในวัยเด็ก เป็นกัลยาณพฺพุทฺชนขั้นต้นเมื่อบวชและวางแผนชีวิต เป็นบันทึกชั้นต้นซึ่งหมายถึงผู้ดำเนินชีวิตด้วยกุศลกรรมและปัญญาเมื่อประยงค์เลิกลาบวชพร้อมทั้งเจริญสัปปริสธรรม และก้าวข้ามสู่บันทึกชั้นสูงซึ่งในการวิจัยนี้หมายถึงผู้เกื้อกูลตน ผู้อื่นและโลก เมื่อเป็นผู้นำชุมชนหลังเกษียณจากอาชีพเกษตรกร นอกจากนี้ ยังพบว่า กระบวนการคิดบังเกิดทางสังคมของชุมชนไม่เรียงเกิดจากปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชนจนเกิดปฏิบัติการ ๑๒ ปฏิบัติการที่สวนทางกระบวนการทัศนกระแสหลักในสังคม และจากปฏิบัติการดังกล่าวได้เกิดการคิดบังเกิดคุณสมบัติใหม่ขึ้นหลายประการ อาทิ การเกิดโรงงานยางของเกษตรกรแห่งแรกในประเทศ, การเกิดเครือข่ายมมนา, วิสาหกิจชุมชน, สภาผู้นำชุมชน, การเกิดกระบวนการเรียนรู้แผนแม่บทชุมชนแห่งแรกในประเทศ เป็นต้น คุณสมบัติใหม่เหล่านี้สอดคล้องกับหลักธรรมที่กำกับระบบย่อย รวมทั้งที่ขับเคลื่อนระบบสังคมในแนวคิดสังคมที่รู้นี้

การวิจัยนี้ได้ค้นพบและแสดงเป็นแบบจำลอง “สังคมที่รู้อโละ” เพื่อให้เห็นว่า การก้าวข้ามของบุคคลนำไปสู่การคิดบังเกิดแห่งสังคมที่รู้อโละได้ โดยการประชุมกลุ่มบันทึกและกัลยาณมิตรในการคิดและทำอย่างเป็นกุศลในเวทีของตนซึ่งแตกต่างจากสังคมส่วนใหญ่ เป็นการทำอย่างต่อเนื่องซ้ำ ๆ และขยายผลทั้งด้านเวลาและพื้นที่ซึ่งแสดงถึงความเพียรในการแก้ปัญหา การรู้ชัดในสถานการณ์และการรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงหรือผู้วิจัยเทียบเคียงกับพุทธพจน์ว่า อาตปปี สมปชาโน สติมา ส่วนการคิดบังเกิดสังคมที่รู้อาศัยการยกระดับการรู้จักตนเองของคนในชุมชนสู่วัฒนธรรมแห่งสติ (อัปปมาทะ) สังคมอุดมปัญญา (อโมะหะ) เศรษฐกิจแห่งการแบ่งปัน (อโละกะ) และการเมืองของความการุณย์ (อโทะสะ)

กล่าวโดยสรุป การก้าวข้ามของบุคคลนำไปสู่การคิดบังเกิดแห่งสังคมที่รู้อโละได้โดยการเจริญความเพียร การรู้ชัดและการรู้เท่าทันในระดับกลุ่มของตนเอง.

Dissertation Title : The Model of the Process of an Emergence of
the Awakening Society from Self-transcendence:
A Case Study of Prayong Ronnarong and
Mai Rieng Community, Nakhon Si Thammarat Province.

Researcher : Mr. Somboon Uamareewong

Degree : Doctor of Philosophy (Buddhist Studies)

Dissertation Supervisory Committee

: Phra Suthithammanuwat, Asst. Prof. Dr. Pali IX, M.A, Ph.D.
Assoc. Prof. Dr. M.R. Akin Rabibhadana B.A. honors,
M.A. (Jurisprudence), M.A., Ph.D. (Anthropology)
Assoc. Prof. Dr. Narong Phetprasert
B.A. (Applied Economics), M.A. (Economics),
M.A. (Labour Studies),
Ph.D. (Political Economy, Industrial Labour)

Date of Graduation : 29th March B.E. 2556.

Abstract

This Dissertation is composed of 3 objectives namely:- 1. to analyze the concepts of self-transcendence, the process of the social emergence and the Awakening Society according to the Buddha-Dhammas and to the modern sciences; 2. to analyze the process of the emergence of the Awakening Society from self-transcendence according to Prayong Ronnarong and Mai Rieng Community; 3. to create the model of the process of the emergence of the Awakening Society from self-transcendence for using in the present Thai societies.

This Dissertation is in the interpretive research paradigm and the qualitative research, expected to be the descriptive research and used as the applied one. The data collection methods are the deep interviewing, the participatory and non-participatory observation and the documentary research. The deep interviewing begins with Prayong Ronnarong as the key informant. The other informants are selected by the snowball sampling technique as well as the theoretical sampling technique. For the approach to analysis, the grounded theory approach is applied. The trustworthy processes are examined by certifying the interviewing guidelines, Prayong Ronnarong's

involvement for content validity, the public hearing and the focus group discussion for the findings' verification according to the Dhammas and for the certification.

This research exhibits the concept of self-transcendence with the stages of the development of consciousness. In Buddhism, there are several stages starting from Bāla to Ultimate Paṇḍita (wise man) which in this research is defined as the person who is profoundly wise in the Dhammas. These stages are different from the stages in Psychology. In the process of the social emergence, there is a Buddhist teaching that is Paṭicca-Samuppāda which explains the conditions arising and depending extinction of the individual sufferings as well as the arising of problems between the people. In the meanwhile, the modern sciences explain this process from the interactions of the people in the societies which interact repeatedly, densely and continuously. The concept of the Awakening Society is the social system in which the Dhammas drive the functions and sub-systems such as Alobha in the economic system, Adosa in the political system, Amoha in the societal community and Appamāda in the cultural system.

From this research, it is found that the self-transcendence of Prayong Ronnarong started from an Andha-puthujjana in childhood to be a Primary Kalyāṇa-puthujjana when he was ordained and planned his life. He became a Primary Paṇḍita, which is defined as the person who lives on kusala-kamma (wholesome actions) and knowledge, when he omitted Apāyamukha (causes of ruin) and cultivated Sappurisa-dhamma (qualities of a good man), and transcended to an Advanced Paṇḍita, defined in this research as the person who helps himself, others and the world, when he became a community leader after his retirement from agricultural occupation. Beside this, it is also found that the process of social emergence in Mai Rieng Community came from the interactions of the people in the community until it is supervened to 12 practices which are contradicted to the mainstream paradigm in the societies. From these practices, there are new emerged properties such as the emergence of rubber factory which was the first factory of the agriculturalists in the country, the Yommana Network, the community enterprise, the community leaders' council, the learning process to lay out the community master plan which was the first process in the country, etc. These new properties are related to the Dhammas that regulate the sub-systems and drive the social system in the Awakening Society.

This research is found and expressed as "The Awakening Society Model" in which the self-transcendence is possible to emerge to the Awakening Society by the

conference of the Paṇḍita and the Kalyāṇamittatā in wholesome thinking and action in their own fields which express the effort in solving the problems, the clear comprehension and the mindfulness in situation or the researcher brings close together for comparison to the Buddha's words as Ātāpī Sampajāno Satimā. Whereas the emergence of the Awakening Society uprises the knowing of oneself by the people in the community into the culture of mindfulness (Appamāda), the society of wisdom (Amoha), the economics of sharing (Alobha) and the politics of caring (Adosa).

To sum up, the self-transcendence leads to the emergence of the Awakening Society by cultivating the effort, the clear comprehension and the mindfulness at the level of one's own group.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ขออภัยเป็นพหูพจน์แด่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงมีพระปัญญาธิคุณ พระวิสุทธิคุณและพระกรุณาธิคุณ ชี้นำให้มนุษย์ได้พ้นทุกข์ และแสดงธรรมที่เป็นเหตุปัจจัยเพื่อการผุดบังเกิดสังคมตื่นรู้ที่มีสันติสุขเป็นเป้าหมาย

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ พระอาจารย์ปราโมทย์ ปราโมชโช แห่งสวนสันติธรรม ซึ่งผู้วิจัยได้รับฟังธรรมะของท่านผ่านสื่ออย่างต่อเนื่องและนำมาสู่การปฏิบัติธรรมที่ยิ่ง ๆ ขึ้น

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ พระสุธีธรรมาวุธ (เทียบ สิริญาโณ), ผศ.ดร. ประธานคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ และคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย พระอาจารย์เป็นผู้เปี่ยมด้วยเมตตาต่อผู้วิจัยเสมอ, รศ.ดร.ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์ กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ผู้ให้ความกรุณาต่อผู้วิจัยและเป็นตัวอย่างให้เห็นถึงจิตใจของผู้รักความยุติธรรมในสังคม, รศ.ดร.ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ผู้เป็นเสมือนญาติผู้ใหญ่ที่ชี้นำและเสนอแนะมุมมองที่แหลมคมให้ขบคิด รวมทั้งเป็นตัวอย่างให้เห็นถึงวิญญูณหนักต่อผู้เพื่อความเสมอภาคในสังคม ทั้งสามท่านนี้ได้ให้คำแนะนำอย่างมีคุณค่ายิ่งแก่ผู้วิจัยตั้งแต่วันแรกที่ควบคุมวิทยานิพนธ์จนถึงวันที่วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วง

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ พระมหาสมบุรณ์ วุฑฺฒิกโร, ดร. ประธานคณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์, พระสุธีธรรมาวุธ (เทียบ สิริญาโณ), ผศ.ดร., รศ.ดร.ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์, ศ.ดร.จำนงค์ อติพัฒนสิทธิ์และรศ.ดร.ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ทั้ง ๕ ท่านได้ให้ความเมตตากรุณาแก่ผู้วิจัยและให้คำแนะนำที่ทรงคุณค่าในการปรับปรุงวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณพระเมธาวิณัยรส และศ.ดร.จำนงค์ อติพัฒนสิทธิ์ที่ได้มาเป็นผู้นำการให้ความเห็นในการรับฟังความเห็นสาธารณะของดุษฎีนิพนธ์

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณพระเทพวิสุทธิกวี, ดร., ศ.ดร.วัชร งามจิตตเจริญผู้ให้ความเมตตาผู้วิจัยแม้ท่านจะมีงานมาก, รศ.ดร.โกวิท พวงงาม, ผศ.ดร. มนตรี สิริโรจนานันท์, ผศ.ดร.ชาญณรงค์ บุญหนุน ทั้ง ๕ ท่านนี้ได้กรุณาให้คำแนะนำชี้ทางในการตรวจรับรองความน่าเชื่อถือของแบบจำลองอันเป็นผลที่ได้จากการวิจัย

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณพระมหาสมบุรณ์ วุฑฺฒิกโร (พรรณา), ดร. และศ.สายันต์ ไพรัชญาจิตร ทั้งสองท่านแม้ไม่สามารถมาร่วมการตรวจรับรองความน่าเชื่อถือของแบบจำลองแต่ได้ให้ความกรุณาเป็นผู้อ่านงานวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ด้วย

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณพระมหาสุทิตย์ อาภากร (อบอุ่น), ดร. พระอาจารย์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิผู้เสมือนเป็นพระพี่เลี้ยงในกระบวนการวิจัยครั้งนี้ นอกจากนี้ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ รศ. ปาริชาติ วลัยเสถียร และดร. อำนาจ บัวศิริ ทั้ง ๓ ท่านนี้ได้ช่วยตรวจและรับรองแนวคำถามสัมภาษณ์บุคคลต่าง ๆ ในงานวิจัยนี้

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณพระครูใบฎีกาสันนันทกรโก (ไทยรักษ์) ผู้ตรวจรูปแบบ รศ.ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร ผู้ตรวจบทคัดย่อภาษาอังกฤษ รวมทั้งคณาจารย์ทุก ๆ ท่านที่ได้ประสิทธิ์ประสาทความรู้ในทุกสาขาวิชาและโดยเฉพาะอย่างยิ่งสาขาวิชาพระพุทธศาสนา สำหรับเบื้องหลังของความสำเร็จ ส่วนสำคัญส่วนหนึ่งเกิดจากความอนุเคราะห์ของอาจารย์และเจ้าหน้าที่ทุกท่านในบัณฑิตวิทยาลัย ผู้วิจัยใคร่ขอขอบพระคุณพระคุณพระมหาธนวุฒิ อุปชัย และขอขอบคุณ ดร.ศศิวรรณ กำลังสินเสริม คุณอุดม จันทิมา คุณสังวร อ่อนสนธิ คุณเดชฤทธิ์ โอฐสุเป็นต้น ทุกท่านได้อำนวยความสะดวกและให้ความช่วยเหลือแก่ผู้วิจัยมาโดยตลอด

ขอขอบพระคุณคุณประยงค์ วรรณรงค์ผู้ให้ความเมตตาและความช่วยเหลือในการทำวิทยานิพนธ์ครั้งนี้อย่างต่อเนื่องยาวนาน การที่ผู้วิจัยได้รู้จักและทำงานร่วมกันในที่ต่าง ๆ มากกว่า ๑๐ ปีทำให้ได้เรียนรู้ถึงความเห็น ความคิดและจรรยาวัตรที่น่าเลื่อมใสของคุณประยงค์ นอกจากนี้ ผู้วิจัยใคร่ขอขอบคุณ คุณขจร ทิพาพงศ์, คุณสุจินต์ อินทศิริ, คุณบุเรง ชิตมา, คุณไกรณรงค์ ธรฤทธิ์, คุณไกรศักดิ์ ธรฤทธิ์, คุณชัยศรี มีพัฒน์, ร.ต.ต.ชัยสิทธิ์ เวสนุสิทธิ์, คุณนิรัญ นามโชติ, คุณสายันต์ ทิพย์สุวรรณ, ร.ต.ต.สุธรรม กาญจนะ, พ.ต.ท.อนันต์ หริกจันทร์, คุณอมรรัตน์ ชาญสวัสดิ์, คุณอารมณ ราชวิบูลย์ และพระครูปลัดอุดมศักดิ์ สิริปัญญาแห่งวัดไม้เรียง รวมทั้งคนไม้เรียงทุก ๆ ท่านที่ได้ให้การอนุเคราะห์ข้อมูลและความคิดเห็นในการทำวิจัยครั้งนี้เป็นอย่างดีและขอขอบคุณคุณวิจิต นันทสุวรรณที่ได้ให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์อย่างสูง

ขอกราบขอบพระคุณพระมหาวุฒิชัย วชิรเมธีที่ได้กรุณามอบทุนสนับสนุนวิทยานิพนธ์นิสิตบัณฑิตศึกษา ประจำปีพุทธศักราช ๒๕๕๕.

ผู้วิจัยใคร่ขอขอบคุณบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วังน้อย รวมทั้งเจ้าหน้าที่ฝ่ายอื่น ๆ ทุกท่านที่ได้เอื้อเฟื้อสถานที่และอาหาร ทำให้ผู้วิจัยได้ใช้เป็นสถานที่ทำงาน รวมทั้งขอขอบคุณเจ้าหน้าที่จากศูนย์บรรณสารสนเทศ คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยที่ได้เอื้อเฟื้อสถานที่ให้ผู้วิจัยได้ทำงานวิทยานิพนธ์นี้อย่างเต็มที่เช่นกัน

ผู้วิจัยขอขอบคุณน้องสุกฤตา ปราลมัสโสที่ช่วยถอดไฟล์เสียงคำสัมภาษณ์งานวิจัยนี้ทั้งหมดออกมาเป็นเอกสารกว่า ๔๕๐ หน้า ขอขอบคุณ คุณบรรพต อานามนารถ ผู้เป็นกัลยาณมิตรกับผู้วิจัยมากกว่า ๓๐ ปีและเป็นเจ้าของห้องปกกิจประสงค์ผู้รับดูแลงานด้านการทำปกและเข้าเล่มวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นอย่างดีมีคุณภาพยิ่งภายในเวลาจำกัด

นอกจากนี้ ผู้วิจัยขอขอบพระคุณและขอบคุณเพื่อนนิสิตระดับปริญญาเอก รุ่นที่ ๖ สาขาพระพุทธศาสนาทุกท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระราชปัญญาภรณ์ ชยวโส ผู้เป็นแรงบันดาลใจให้เร่งรัดการเขียนวิทยานิพนธ์ให้สำเร็จอย่างรวดเร็ว, พระมหาบุญเลิศ ธมมทสสี (โอฐสุ) ผู้ชักชวนและให้ใช้สถานที่ในการเขียนวิทยานิพนธ์, ดร.ทัศนีย์ เจนวิถีสุข ผู้แนะนำเร่งรัดการทำวิทยานิพนธ์, ดร.อรทัย มีแสงและดร.อุทัย สติมันต์ผู้เป็นกำลังใจให้กันเสมอ รวมถึงเพื่อน ๆ ที่ได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นในเรื่องต่าง ๆ โดยตลอด อาทิ คุณเดชพล เหมนาไลย คุณพิชญรัตน์ สิริสุนทรานนท์ คุณศรัณย์ เลิศรักษ์มงคล คุณพิชญรัชต์ บุญช่วย ตลอดจนเพื่อนคนอื่น ๆ ในรุ่น

ที่มีน้ำใจต่อกัน อาทิ คุณกมล กาญจนสิทธิ์ ดร.จุฑามาศ วารีแสงทิพย์ คุณบุญชน สุขคุ้ม คุณเพียงขวัญ อ่ำพันธุ์เปรม คุณยุทนา จงวานิชสวัสดิ์ ดร.วรพิมพ์สุข ผ่องสมัย พระมหาวิระชัย ชยวิโร คุณเสฐียร ทั้งทองมะดัน คุณณัฐวิวัฒน์ สุดประเสริฐ และคุณเอกชัย ไชยดา การมีเพื่อนดี ๆ ถือว่าเป็นคุณค่าสำคัญในชีวิต สมดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า การมีกัลยาณมิตรคือ ทั้งหมดของพรหมจรรย์

ขอรำลึกถึงดร. พัฒเดช ธรรมจริย์ นักคิดผู้ปราดเปรื่องท่านหนึ่งที่มีความตั้งใจดีในการคิดหาแนวทางพัฒนาประเทศ เป็นอาจารย์ผู้ให้ความรู้และเป็นเพื่อนร่วมงานที่ได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาประเทศร่วมกันในระยะเวลาหนึ่ง

สำหรับกำลังใจที่มีให้เสมอไม่เคยขาด ผู้วิจัยขอขอบใจน้องอนินทยา เอี่ยมอารีวงศ์ ภรรยาผู้อดทนและเห็นใจผู้วิจัยที่ใช้เวลานานในการเขียนวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ และขอขอบพระคุณ คุณสมบูรณ์และคุณยุพยง พรหมพันธุ์ คุณพ่อและคุณแม่ น้องอนินทยาที่สอบถามงานอยู่เสมอ

ประโยชน์และความสำเร็จของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ขอมอบเป็นเครื่องไทยธรรมอุทิศผลแด่คุณแม่อารุณี เอี่ยมอารีวงศ์ คุณพ่อฮิซิม แซ่เล่าและคุณพี่นัทธมนหรือชูจิตร เอี่ยมอารีวงศ์

นายสมบูรณ์ เอี่ยมอารีวงศ์

วันมาฆบูชา ๒๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๖

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
สารบัญ	ฅ
สารบัญตาราง	ฐ
สารบัญภาพ	ๆ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ณ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๑๖
๑.๓ ขอบเขตการวิจัย	๑๗
๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๒๐
๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๒๒
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๒๕
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๔๕
๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับ	๕๑
บทที่ ๒ แนวคิดที่เกี่ยวข้อง	๕๒
๒.๑ แนวคิดการก้าวข้ามของบุคคล	๕๒
๒.๑.๑ ทางพระพุทธศาสนา	๕๓
๒.๑.๑.๑ มุมมองการก้าวข้ามของบุคคล	๕๔
๒.๑.๑.๒ การแบ่งชั้นหรือระดับของการพัฒนาจิต	๕๕
๒.๑.๑.๓ วิธีปฏิบัติเพื่อการก้าวข้ามของบุคคล	๖๕
๒.๑.๒ ทางด้านจิตวิทยา	๖๘
๒.๑.๒.๑ นิยามแนวคิด	๖๘
๒.๑.๒.๒ พัฒนาการแนวคิด	๖๙
๒.๑.๒.๓ องค์ความรู้และคุณค่า	๗๔

๒.๒ แนวคิดการผูกบังเกิดและกระบวนการผูกบังเกิดทางสังคม	๘๔
๒.๒.๑ ทางพระพุทธศาสนา	๘๕
๒.๒.๑.๑ พุทธธรรมกับการผูกบังเกิด	๘๖
๒.๒.๑.๒ พุทธธรรมกับกระบวนการผูกบังเกิดทางสังคม	๙๓
๒.๒.๒ ทางวิทยาการปัจจุบัน	๙๖
๒.๒.๒.๑ นิยามแนวคิด	๙๖
๒.๒.๒.๒ พัฒนาการแนวคิด	๙๘
๒.๒.๒.๓ องค์ความรู้และคุณค่า	๙๙
๒.๒.๒.๔ กระบวนการผูกบังเกิดทางสังคม	๑๐๙
๒.๓ แนวคิดสังคมที่รู้ตามหลักพุทธธรรม	๑๑๕
๒.๓.๑ พัฒนาการแนวคิด	๑๑๖
๒.๓.๒ ลักษณะของสังคม : หน้าที่และระบบย่อย	๑๑๗
๒.๓.๒.๑ การปรับตัวและระบบเศรษฐกิจ	๑๑๙
๒.๓.๒.๒ การบรรลุเป้าหมายและระบบการเมือง	๑๒๐
๒.๓.๒.๓ การบูรณาการและชุมชนทางสังคม	๑๒๓
๒.๓.๒.๔ การรักษาแบบแผนที่แฝงเร้นและระบบความไว้วางใจ หรือระบบวัฒนธรรม	๑๒๕
๒.๓.๒.๕ สรุปลักษณะสังคมที่รู้	๑๒๖
๒.๓.๓ ความสัมพันธ์เชื่อมโยง : สื่อกกลางของการแลกเปลี่ยน	๑๒๘
๒.๓.๔ เป้าหมายของสังคมที่รู้	๑๒๙
๒.๓.๕ ข้อจำกัดและคุณค่าของแนวคิดสังคมที่รู้ตามหลักพุทธธรรม	๑๓๒

บทที่ ๓ ประยงค์ รัตนรงค์และชุมชนไม้เรียง	๑๓๔
๓.๑ บริบทของชุมชนไม้เรียง	๑๓๔
๓.๑.๑ สภาพทั่วไปในปัจจุบัน	๑๓๔
๓.๑.๑.๑ ข้อมูลพื้นฐาน	๑๓๕
๓.๑.๑.๒ ข้อมูลทางการเมือง การปกครอง สังคมวัฒนธรรม	๑๔๐
๓.๑.๑.๓ ข้อมูลทางเศรษฐกิจ	๑๔๑
๓.๑.๒ เรื่องราวพื้นที่ไม้เรียง	๑๔๒
๓.๒ ประยงค์ รัตนรงค์กับการก้าวข้ามของบุคคล	๑๔๘
๓.๒.๑ อดีตชีวิตประวัติ : คุณค่าแห่งชีวิตที่ลิขิตเอง	๑๔๘
๓.๒.๑.๑ ช่วงวัยเยาว์	๑๔๘
๓.๒.๑.๒ ช่วงวัยรุ่น	๑๕๐

๓.๒.๑.๓ ช่วงวัยหนุ่ม	๑๕๐
๓.๒.๑.๔ ช่วงวัยครองเรือน	๑๕๒
๓.๒.๒ ประยงค์ รณรงค์กับการก้าวข้ามของบุคคล	๑๕๙
๓.๒.๒.๑ การก้าวข้ามของบุคคลตามหลักพระพุทธศาสนา	๑๕๙
๓.๒.๒.๒ การก้าวข้ามของบุคคลตามหลักจิตวิทยา	๑๖๔
๓.๓ ชุมชนไม่เรียงกับกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคม	๑๖๗
๓.๓.๑ ปฏิบัติการและปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชนไม่เรียง	๑๖๗
๓.๓.๑.๑ การบรรลุเป้าหมาย (ระบบการเมือง) :	
จำกัดปัญหา พัฒนาความร่วมมือ ยึดถือเป้าหมายรวม	๑๖๙
๓.๓.๑.๒ การปรับตัว (ระบบเศรษฐกิจ) :	
อาชีพหลักมั่นคง ส่งเสริมเครือข่าย ขยายการพึ่งตนเอง	๑๗๔
๓.๓.๑.๓ การสร้างแบบแผนคุณค่า (ระบบวัฒนธรรม) : ประชุม	
เรียนรู้กันเหนียวแน่น ร่วมคิดพิจารณา สรุปหาการปฏิบัติ	๑๙๔
๓.๓.๑.๔ การบูรณาการ (ชุมชนทางสังคม) :	
รวมแกนนำ ทำตัวอย่าง สร้างบรรทัดฐาน	๑๙๓
๓.๓.๒ กระบวนการผุดบังเกิดของชุมชนไม่เรียง	๒๐๕
๓.๓.๒.๑ มิติที่หนึ่ง การผุดบังเกิด : ผันผวนสู่เจริญขึ้น	๒๐๖
๓.๓.๒.๒ มิติที่สอง ระดับความยั่งยืนของการผุดบังเกิด	๒๐๙
๓.๔ ชุมชนไม่เรียงกับสังคมตื่นรู้	๒๑๑
๓.๔.๑ คุณสมบัติใหม่ของชุมชนไม่เรียงกับคุณสมบัติสังคมตื่นรู้	๒๑๑
๓.๔.๑.๑ ระบบเศรษฐกิจ	๒๑๒
๓.๔.๑.๒ ระบบการเมือง	๒๑๔
๓.๔.๑.๓ ระบบชุมชนทางสังคม	๒๑๕
๓.๔.๑.๔ ระบบวัฒนธรรม	๒๑๕
๓.๔.๑.๕ สรุปคุณสมบัติใหม่ของชุมชนไม่เรียงกับสังคมตื่นรู้	๒๑๖
๓.๔.๒ ปัจจุบันและอนาคตของชุมชนไม่เรียงกับทิศทางสังคมตื่นรู้	๒๑๗

บทที่ ๔ แบบจำลอง	๒๒๔
๔.๑ ฐานคิดของการวิเคราะห์ตามหลักพระพุทธศาสนา	๒๒๔
๔.๑.๑ สภาพที่เกิดในปัจจุบันมีเหตุจากการกระทำของตนเอง	๒๒๕
๔.๑.๒ การกระทำมีผล	๒๒๖
๔.๑.๓ การกระทำสิ่งที่เป็นกุศลย่อมได้รับผลเป็นบุญ	๒๒๗
๔.๒ ปฏิบัติการกับพุทธธรรม	๒๒๗

๔.๓ แบบจำลองการก้าวข้ามของบุคคลกับการผุดบังเกิดแห่งสังคมที่รับรู้	๒๔๖
๔.๓.๑ แบบจำลองการก้าวข้ามของบุคคล	๒๔๗
๔.๓.๒ แบบจำลองการก้าวข้ามของบุคคลกับการผุดบังเกิดทางสังคม	๒๔๘
๔.๓.๓ แบบจำลองการผุดบังเกิดทางสังคมกับสังคมที่รับรู้	๒๖๓
๔.๓.๔ แบบจำลองสังคมที่รับรู้กับการก้าวข้ามของบุคคล	๒๖๔
๔.๓.๕ การบูรณาการแบบจำลอง : สังคมที่รับรู้ Model	๒๖๕
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๒๗๐
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๒๗๐
๕.๑.๑ แนวคิดที่เกี่ยวข้อง	๒๗๑
๕.๑.๒ ประยงค์ รณรงค์และชุมชนไม่เรียง	๒๗๔
๕.๑.๓ แบบจำลอง	๒๗๕
๕.๑.๔ การตรวจสอบความถูกต้องของแบบจำลองตามหลักพุทธธรรม	๒๗๖
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๒๗๖
๕.๒.๑ เชนนโยบาย	๒๗๖
๕.๒.๒ เชนการศึกษาวิจัย	๒๗๗
บรรณานุกรม	๒๗๙
บุคคลานุกรม	๒๙๔
ภาคผนวก	๒๙๐
ภาคผนวก ก กระบวนทัศน์การวิจัย (Research Paradigm) และแนวทาง การวิเคราะห์ข้อมูล (Approach to Analysis)	๒๙๖
ภาคผนวก ข แนวคำถามสัมภาษณ์ประยงค์ รณรงค์และผู้นำชุมชนไม่เรียง	๓๐๕
ภาคผนวก ค นายประยงค์ รณรงค์	๓๐๗
ภาคผนวก ง ตารางเวลาเหตุการณ์	๓๑๐
ภาคผนวก จ การตรวจรับรองความน่าเชื่อถือของแบบจำลอง	๓๑๖
ประวัติผู้วิจัย	๓๑๘

สารบัญตาราง

ตาราง	หน้า
ตารางที่ ๑.๑ แสดงการใช้กรอบแนวคิดต่าง ๆ ในงานวิจัยที่เกี่ยวกับชุมชนไม่เรียง	๔๐
ตารางที่ ๒.๑ แสดงขั้นตอนการพัฒนาคติของมนุษย์ตามแนวพุทธ	๖๓
ตารางที่ ๒.๒ ประมวลตัวอย่างขั้นตอนการพัฒนาคติสำนึกในด้านต่าง ๆ	๘๑
ตารางที่ ๒.๓ แสดงถึงกระบวนการทัศน์การผุดบังเกิดของโรเบิร์ต คีธ ซอเยอร์	๑๑๑
ตารางที่ ๒.๔ แสดงสังคมในมุมมองนักวิชาการพระพุทธศาสนา	๑๑๗
ตารางที่ ๒.๕ แสดงเค้าโครงหน้าที่ทั้ง ๔ ของพาร์สันส์	๑๑๘
ตารางที่ ๒.๖ แสดงเป้าหมายปัจจุบันของสังคมที่รับรู้	๑๓๐
ตารางที่ ๓.๑ แสดงพื้นที่ ครัวเรือนและประชากรแยกตามเพศของตำบลไม้เรียง	๑๓๘
ตารางที่ ๓.๒ แสดงรายชื่อผู้นำท้องถิ่นที่เป็นทางการ	๑๔๐
ตารางที่ ๓.๓ แสดงรายได้เฉลี่ยในหมู่บ้านขององค์การบริหารส่วนตำบลไม้เรียง	๑๔๑
ตารางที่ ๓.๔ แสดงการก้าวข้ามของประยงค์ รณรงค์	
และระดับขั้นทางพุทธและทางจิตวิทยา	๑๖๖
ตารางที่ ๓.๕ แสดงกลุ่ม/องค์กรชุมชนที่สังกัดศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม่เรียง	๑๙๒

สารบัญภาพ

ภาพ	หน้า
ภาพที่ ๑.๑ แสดงความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการทัศน์ คำบรรยายหลัก วาทกรรม กิจกรรมและผลการพัฒนา	๙
ภาพที่ ๑.๒ แสดงกรอบแนวคิด (Conceptual Framework)	๒๑
ภาพที่ ๑.๓ แสดงกรอบทฤษฎี (Theoretical Framework)	๒๒
ภาพที่ ๑.๔ แสดงกระบวนการวิจัย	๔๖
ภาพที่ ๒.๑ แสดงพัฒนาการของสาขาจิตวิทยา	๗๐
ภาพที่ ๒.๒ แผนภูมิรูปไข่ (The egg diagram)	๗๗
ภาพที่ ๒.๓ แสดงพัฒนาการของทฤษฎีระบบสังคมตั้งแต่แรกจนถึงคลื่นลูกที่ ๓	๘๕
ภาพที่ ๒.๔ แสดงการจัดระดับปรมาตมสังจะ	๘๗
ภาพที่ ๒.๕ แสดงความสัมพันธ์ระหว่างผู้กระทำกรรมและผลในแต่ละช่วงเวลา	๙๒
ภาพที่ ๒.๖ แสดงความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยสมุปบาท วัฏฏะ เหตุผลสนธิ	๙๔
ภาพที่ ๒.๗ แสดงปัจจัยสมุปบาทระดับบุคคลจากอุปนิสัยสูตร	๙๕
ภาพที่ ๒.๘ แสดงปัจจัยสมุปบาทระดับระหว่างบุคคลจากมหานิทานสูตร	๙๖
ภาพที่ ๒.๙ แสดงการผุดบังเกิดในฐานะการก้าวกระโดดในระบบซับซ้อน	๑๐๗
ภาพที่ ๒.๑๐ แสดงความสัมพันธ์เชิงเหตุปัจจัยระหว่างปัจเจกบุคคลและสังคม	๑๐๘
ภาพที่ ๒.๑๑ แสดงหลักกรรมเชื่อมโยงระหว่างระบบเศรษฐกิจกับระบบย่อย	๑๒๐
ภาพที่ ๒.๑๒ แสดงหลักกรรมเชื่อมโยงระบบการเมืองกับระบบย่อย	๑๒๒
ภาพที่ ๒.๑๓ แสดงหลักกรรมเชื่อมโยงชุมชนทางสังคมกับระบบย่อย	๑๒๕
ภาพที่ ๒.๑๔ แสดงหลักกรรมเชื่อมโยงระบบวัฒนธรรมกับระบบย่อย	๑๒๖
ภาพที่ ๒.๑๕ แสดงหลักกรรมเชื่อมโยงระหว่างระบบย่อยกับระบบใหญ่ในสังคมที่รับรู้	๑๒๖
ภาพที่ ๒.๑๖ แสดงลักษณะสังคมที่รับรู้	๑๒๗
ภาพที่ ๒.๑๗ แสดงสื่อกลางของการแลกเปลี่ยน ระบบย่อยและ AGIL ของพาร์สันส์	๑๒๘
ภาพที่ ๒.๑๘ แสดงหลักกรรมกำกับสื่อกลางของการแลกเปลี่ยน	๑๒๙
ภาพที่ ๒.๑๙ แสดงเป้าหมายของทั้งระบบสังคม มอง ๓ ชั้น	๑๓๑
ภาพที่ ๓.๑ แสดงแผนที่ตำบลไม้เรียงมาตราส่วน ๑ : ๕๐,๐๐๐	๑๓๖
ภาพที่ ๓.๒ แสดงแผนที่ตำบลไม้เรียงและเส้นทางคมนาคม	๑๓๗
ภาพที่ ๓.๓ แสดงสภาพบ้านเรือนหลังประสวาทภัยไยเรียด	๑๔๔
ภาพที่ ๓.๔ แสดงปฏิบัติการต่อหน้าที่ของระบบสังคม	๒๐๕
ภาพที่ ๓.๕ แสดงมิติที่หนึ่ง ปฏิบัติการนำสู่การผุดบังเกิด	๒๐๘

ภาพที่ ๓.๖ แสดงมิติที่สอง ระดับการผูกพันเกิดกับระบบสังคมในชุมชนไม่เรียง	๒๑๑
ภาพที่ ๓.๗ แสดงคุณสมบัติใหม่ชุมชนไม่เรียงกับสังคมต้นรู้	๒๑๗
ภาพที่ ๔.๑ แสดงแบบจำลองการก้าวข้ามของบุคคล	๒๔๗
ภาพที่ ๔.๒ แสดงแบบจำลองการก้าวข้ามของบุคคลกับการผูกพันเกิดทางสังคม	๒๔๙
ภาพที่ ๔.๓ แสดงกระบวนการผูกพันเกิดทางสังคมกับมรรคมีองค์ ๘	๒๖๑
ภาพที่ ๔.๔ แสดงแบบจำลองการผูกพันเกิดทางสังคมกับสังคมต้นรู้	๒๖๓
ภาพที่ ๔.๕ แสดงแบบจำลองสังคมต้นรู้กับการก้าวข้ามของบุคคล	๒๖๕
ภาพที่ ๔.๖ แสดงสังคมต้นรู้ Model	๒๖๖
ภาพที่ ๔.๗ แสดงปัจจัยสมุปบาทระดับบุคคลจากอุปนิสัยสูตร	๒๖๖
ภาพที่ ๔.๘ แสดงปัจจัยสมุปบาทระดับระหว่างบุคคลจากมหานิทานสูตร	๒๖๗
ภาพที่ ๔.๙ แสดงการบูรณาการแบบจำลอง	๒๖๙
ภาพที่ ๕.๑ แสดงสังคมต้นรู้ Model	๒๗๖

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

๑. คำอธิบายคำย่อภาษาไทย

๑.๑ คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย การอ้างอิงใช้ระบบระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ ตัวอย่างเช่น ที.สี. (ไทย) ๙/๓/๒ หมายถึง ที่มณิกาย สีลขันธวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๙ ข้อที่ ๓ หน้า ๒

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(ไทย) = วินัยปิฎก มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(ไทย) = วินัยปิฎก มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จู.	(ไทย) = วินัยปิฎก จูฬวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.ป.	(ไทย) = วินัยปิฎก ปริวารวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก ที่มณิกาย สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก ที่มณิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก ที่มณิกาย ปาฏิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปรปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ส.ส.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ข.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ม.	(บาลี) = สุตตันตปิฎก สยยุตตนิกาย มหาวรรคคปาติ	(ภาษาบาลี)
ส.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทุก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)

อง.ฉก.ก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ฉกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตตก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฏฐก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	อฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.นวก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ข.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ปกิณณก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปกิณณกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.จู.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จูฬนิเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.ป.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏิสัมภิทามรรค	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)
อภิ.ปุ.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก	ปุคคลบัญญัติ	(ภาษาไทย)

๑.๒ คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

อักษรย่อที่ใช้อ้างอิงคัมภีร์อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย ๒๕๒๕ ใช้ระบบระบุคำย่อคัมภีร์ เล่ม/ภาค/ตอน(ข้อ)/หน้า ตัวอย่างเช่น ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๘๙ หมายถึง พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ธรรมบท เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒ ตอนที่ ๒ หน้า ๘๙ ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย ๒๕๒๕

ส่วนคัมภีร์อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยใช้ระบบระบุคำย่อคัมภีร์ เล่ม/หน้า ตัวอย่างเช่น อง.สตตก.อ. (ไทย) ๒๑/๒๓๘ หมายถึง อรรถกถาแปล อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต เล่มที่ ๒๑ หน้าที่ ๒๓๘

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

วิ.ม.อ.	(ไทย) = วินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา	มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ที.สี.อ.	(ไทย) = ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี	สีลขันธวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)

ม.ม.อ.	(ไทย) = มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทนี มูลปัณณาสก์อรรถกถา (ภาษาไทย)
อง.สตตก.อ.	(ไทย) = อังคุตตรนิกาย มโนรทปุรณี สัตตกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)
อง.นวก.อ.	(ไทย) = อังคุตตรนิกาย มโนรทปุรณี นวกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ.	(ไทย) = ขุททกนิกาย ธรรมบทอรรถกถา (ภาษาไทย)

๒ คำอธิบายคำย่อภาษาอังกฤษ

คำย่อ	คำเต็ม	ความหมาย	หมายเหตุ
ed.	editor	บรรณาธิการ, ผู้จัดพิมพ์	พหูพจน์ใช้ eds.
	edited by	จัดพิมพ์โดย	
etc.	et cetera	และอื่น ๆ อีก	
ibid.	ibiden	เรื่องเดียวกัน	
op.cit.	opere citato	อ้างแล้ว	
p.	page	หน้า	พหูพจน์ใช้ pp.
rev.	revised	แก้ไข	ใช้กับฉบับพิมพ์ที่มีการแก้ไข เช่น rev.ed.
tr.	translator	ผู้แปล	
	translated by	แปลโดย	
vol.	volume	เล่มที่	พหูพจน์ใช้ vols.

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การวิจัยนี้เกิดขึ้นเพื่อแสดงถึงการก้าวข้ามของบุคคลจากการเปลี่ยนแปลงทฤษฎีที่ปรากฏออกเป็นมโนกรรม วจีกรรมและกายกรรมนั้น จะสามารถก่อให้เกิดกระบวนการได้ อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงกระบวนการทัศน์ในสังคมซึ่งปรากฏออกเป็นระบบความคิด การสื่อสาร และกิจกรรมการพัฒนา จนมีการผุดบังเกิดคุณสมบัติใหม่ของสังคมในลักษณะของสังคมที่รับรู้.

การศึกษาการเปลี่ยนแปลงของบุคคลและสังคมนั้น มีข้อถกเถียงกันมาเป็นเวลานานว่าบุคคลและโครงสร้างสังคมมีความสัมพันธ์กันอย่างไร การเปลี่ยนแปลงในระดับใดกำหนดการเปลี่ยนแปลงในอีกระดับหนึ่ง สาขามนุษยศาสตร์ อาทิ วิชาทางศาสนาเห็นว่าเมื่อทำให้แต่ละคนเป็นคนดีหรือบรรลुरुธรรมแล้ว สังคมจะดีตามไปด้วย ในทางศาสนานั้นการเปลี่ยนแปลงจากการบรรลुरुธรรมเช่นนี้เรียกว่าการก้าวข้ามของบุคคล (self-transcendence) ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงบุคคลให้มีระดับจิตที่สูงขึ้น เมื่อมีบุคคลที่จิตสูงขึ้นมากพอจะทำให้สังคมเปลี่ยนแปลงไป ส่วนทฤษฎีทางสังคมบางแนวทางมีความเห็นตรงกันข้าม กล่าวคือการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจะกำหนดการเปลี่ยนแปลงของบุคคล ในขณะที่ทฤษฎีทางสังคมในปัจจุบันมีความเห็นเพิ่มเติมว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นผลของกระบวนการที่ต่อเนื่องจากพื้นฐาน และเต็มไปด้วยนวัตกรรมไม่เพียงจากศักยภาพภายใน (immanent potentials) แต่จากเงื่อนไขของบริบทด้วย (contextual conditions)^๑ ส่วนทฤษฎีอื่น ๆ ที่พัฒนาต่อมามีความเห็นว่าการกระทำของบุคคลมีอิสระจากการถูกกำหนดและบางครั้งเป็นผู้กำหนดสังคมด้วยเช่นเดียวกัน^๒ ความเห็นในระยะหลังเช่นนี้ได้เริ่มเข้าใกล้ความเห็นในสาขามนุษยศาสตร์โดยเฉพาะทางศาสนามากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตามจากความซับซ้อนของสังคมในปัจจุบันทำให้การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ของบุคคลเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ไม่อาจลดทอนและไม่เป็นเส้นตรง (non linear) คือไม่อาจคาดผลลัพธ์จากการให้เหตุผลทั่วไป แต่สามารถก่อให้เกิดคุณสมบัติใหม่ขึ้นในสังคม จึงเรียกการเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ว่าการผุดบังเกิดทางสังคม (social emergence)

^๑ Christian Schmidt-Wellenburg, "Social Change", **Encyclopedia of Social Theory**, ed. by Austin Harrington, Barbara L. Marshall and Hans-Peter Müller, (London and NY: Routledge, 2006) : 553.

^๒ ทฤษฎีกลุ่ม Micro-Macro Integration หรือกลุ่ม Agency-Structure Integration เป็นตัวอย่างของความสัมพันธ์ระหว่างการกระทำของบุคคลกับโครงสร้างสถาบันของสังคม.

จากข้อถกเถียงข้างต้น ทำให้เกิดคำถามต่อมาว่าการก้าวข้ามของบุคคลจะนำไปสู่การหลุดพ้นเกิดทางสังคมได้อย่างไร และการหลุดพ้นเกิดดังกล่าวนำไปสู่สังคมในลักษณะใด

เพื่อตอบคำถามดังกล่าว การวิจัยนี้จึงเริ่มจากฐานคิดสองฐานคิด คือฐานคิดในระดับบุคคลและฐานคิดในระดับสังคม ทั้งนี้โดยอาศัยความรู้จากสองสาขาวิชาได้แก่สาขามนุษยศาสตร์ซึ่งมีความรู้ทางพระพุทธศาสนาเป็นตัวอย่างคำอธิบายการกระทำที่ก่อให้เกิดการก้าวข้ามของบุคคล และสาขาสังคมศาสตร์ซึ่งเป็นคำอธิบายแบบแผนพฤติกรรมและการเปลี่ยนแปลงในระดับสังคม ฐานคิดทั้งสองสามารถสรุปได้ดังนี้

ในระดับบุคคลนั้น มโนกรรม วาจากรรม และกายกรรมที่ปฏิบัติตามทฎฐิ (ความเห็น) ประกอบกับสังกัปปะ (ความคิด) วาจา (การเจรจา) กัมมันตะ (การกระทำ) อาชีวะ (การเลี้ยงชีพ) วายามะ (ความพยายาม) สติ (ความระลึก) สมาธิ (การตั้งจิตมั่น) ญาณะ (ความรู้) และวิมุตติ (ความหลุดพ้น) ธรรมเหล่านี้ล้วนเป็นไปเพื่อผลต่อบุคคล ในทางพระพุทธศาสนา ถ้าเริ่มจากสัมมาทิฎฐิหรือความเห็นที่ถูกต้องจะทำให้บุคคลเปลี่ยนไปเป็นสุขหรือเป็นอิสระ แต่ถ้าเป็นมิจกาทิฎฐิหรือความเห็นที่ไม่ถูกต้องจะนำไปสู่ทุกข์ ดังปรากฏในพีชสูตร^๓

ในระดับสังคมนั้น คำบรรยายหลัก (grand narrative) วาทกรรม (discourse) และกิจกรรมหรือแบบแผนพฤติกรรมทางสังคมต่างอยู่ภายใต้ชุดของระบบความเชื่อหรือกระบวนทัศน์ (paradigm) ซึ่งนำไปสู่ผลที่เป็นได้ทั้งความเจริญหรือความเสื่อม ดังปรากฏเป็นเหตุการณ์เชิงประจักษ์ที่สนับสนุนฐานคิดข้างต้นดังต่อไปนี้

ตั้งแต่ยุคการปฏิวัติทางวิทยาศาสตร์ (Scientific Revolution)^๔ มาถึงยุคแห่งแสงสว่างทางปัญญา (The Enlightenment) การสร้างทฤษฎีทางสังคมใหม่ ๆ จนการเกิดความสงสัยในความจริงหรือกังขาคติ (skepticism) และนำไปสู่ขบวนการหลังนวยุค (postmodernism) ทั้งหมดเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงระบบความคิดทางด้านความเข้าใจความจริงในธรรมชาติ การอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม การสำรวจวัฒนธรรม จนถึงการตรวจสอบใคร่ครวญในพัฒนาการปรัชญาความรู้ในฐานะเป็นสิ่ง ๆ หนึ่งในตัวมนุษย์^๕

^๓ ดูรายละเอียดใน องฺ ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๐๔/๒๔๖.

^๔ การปฏิวัติทางวิทยาศาสตร์ถือว่าเริ่มต้นในปี ค.ศ. ๑๕๔๓ หรือ พ.ศ. ๒๐๘๖ เมื่อนิโกลัส โคเปอร์นิคัส (Nicolaus Copernicus) พิมพ์หนังสือเรื่อง De revolutionibus orbium coelestium libri VI ("Six Books Concerning the Revolutions of the Heavenly Orbs") ซึ่งให้คำอธิบายจักรวาลโดยมีดวงอาทิตย์เป็นศูนย์กลางแทนที่โลก ดูรายละเอียดใน Encyclopædia Britannica, "science, history of", **Encyclopædia Britannica Ultimate Reference Suite**, (Chicago: Encyclopædia Britannica, 2009).

^๕ Joyce Appleby, et al., "Introduction", **Knowledge and Postmodernism in Historical Perspective**, ed. by Joyce Appleby, Elizabeth Covington, David Hoyt, Michael Latham and Allison Sneider, (London & NY: Routledge, 1996), p. 2.

ระบบความคิดนี้อยู่บนกระบวนทัศน์ (Paradigm)^๖ ของอารยธรรมตะวันตกและของโลกในเวลาต่อมา เป็นการเปลี่ยนมุมมองในการมองความจริงจากวิธีการอธิบายธรรมชาติด้วยการอาศัยประเพณีนิยมและความศรัทธาสืบสูงที่สุดตามคำสอนของศาสนาในยุคกลางมาสู่ยุคสมัยใหม่ด้วยระบบความเชื่อในเรื่องการใช้เหตุผล ความก้าวหน้าทางวัตถุในโลกนี้ และการปกครองตนเองของปัจเจกบุคคล (individual autonomy) โดยเรื่องการใช้เหตุผลแสวงหาความรู้หรือญาณวิทยามีแตกต่างกัน อาทิ แนวเหตุผลนิยม (rationalism) แนววิธีการทางวิทยาศาสตร์

^๖ กระบวนทัศน์ มาจากภาษากรีก paradeigma หมายถึง หลักฐาน ตัวอย่าง แบบแผน แบบจำลองและแม่พิมพ์ ในทางสังคมศาสตร์ใช้หมายถึงกลุ่มความคิด กลุ่มทฤษฎีแบบจำลองหรือการกระทำซึ่งแทนความคิดที่ชี้แนะหรือกรอบแนวคิด ดูรายละเอียดใน Antje Jackelén, "Paradigm", **Encyclopedia of Science and Religion**, ed. by J. Wentzel Vrede van Huyssteen, 2nd ed., (USA: The Gale Group, Inc., 2003): 647. กระบวนทัศน์ยังหมายถึง ชุดของข้อสมมุติพื้นฐานหรือมูลบท (Assumptions) แนวคิด (Concepts) คุณค่า (Values) และการปฏิบัติ (Practices) ต่างๆ ซึ่งประกอบเป็นวิธีหนึ่งในการมอง "ความเป็นจริง" (Reality) เพื่อให้ชุมชนหนึ่ง ๆ ได้ใช้ร่วมกันโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสาขาวิชาการ ดูรายละเอียดใน Dictionary.com, "Paradigm", [online]. Source: <http://dictionary.reference.com/browse/paradigm>, [January 2009]. สำหรับงานของโทมัส กูห์น (Thomas Kuhn) นั้นกระบวนทัศน์มีความหมาย ๓ อย่างคือ ตัวอย่างคำตอบปัญหาซึ่งเป็นตัวแบบพฤติกรรม, เกี่ยวกับตำราซึ่งตัวอย่างคำตอบปัญหานั้นปรากฏอยู่และหมายถึงชุดของข้อผูกมัดที่สมาชิกในชุมชนวิทยาศาสตร์มีร่วมกัน กระบวนทัศน์จึงหมายถึงโลกทัศน์ (world-view) ระบบความเชื่อ (belief system) หรือกรอบอุดมการณ์ (ideological framework) ดูรายละเอียดใน "paradigm", Phillip Anthony O'Hara, **Encyclopedia of Political Economy Vol.2**, (London: Routledge, 2001): 827. ส่วนงานของ ฟรีดริช คอปร้า (Fritjof Capra) นิยามกระบวนทัศน์ครอบคลุมการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจนก่อตัวเป็นวัฒนธรรมและรวมการรับรู้ (Perceptions) เข้าอยู่ในชุดที่เป็นวิถีในการมองความจริงนี้ด้วย ดูรายละเอียดใน อรศรี งามวิทย์พงศ์, "กระบวนทัศน์และการจัดการความยากจนในชนบทของรัฐในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑-๘ : พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๔๔", **วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตร์ดุสิตบัณฑิต**, (คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖), หน้า ๖ และ ๒๔-๒๕ และใน ฟรีดริช คอปร้า, **จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ เล่ม ๑ ทศนะแม่บทเพื่อการปฏิวัติวัฒนธรรมแบบใหม่**, แปลโดย พระประชา ปสนนธมโม, พระไพศาล วิสาโล, สันติสุข โสภณสิริ และรสนา โตสิตระกูล, พิมพ์ครั้งที่ ๗ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๙), หน้า (๓๐). ในการเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์ (paradigm shift) จากกระบวนทัศน์หนึ่งไปสู่อีกกระบวนทัศน์นั้น กูห์น ได้ให้เหตุผลไว้ ๔ ประการ คือ ๑) การพิจารณาด้านสุนทรีย์ เช่นความเรียบง่าย เอกภาพ ๒) ความเชื่อส่วนบุคคลหรือความเชื่อทางการเมือง ๓) กระบวนทัศน์ใหม่สามารถแก้ปัญหาซึ่งกระบวนทัศน์เดิมแก้ไม่ได้โดยรู้สึกว่ามีวิกฤตที่ปัญหาแก้ด้วยกระบวนทัศน์เดิมไม่ได้ และต้องการมุมมองจากกระบวนทัศน์ใหม่ ๔) การตัดสินใจว่ากระบวนทัศน์ใดจะใช้ได้ผลดีในอนาคตซึ่งแสดงถึงการใช้อยู่บางส่วนและความศรัทธาในกระบวนทัศน์ใหม่ เหตุผลทั้ง ๔ นี้มีลักษณะที่เป็นอัตวิสัยอย่างยิ่ง ดูรายละเอียดใน David J. Stump, "Paradigm", **New Dictionary of the History of Ideas Vol. 4**, ed. by Maryanne Cline Horowitz, 6 Vol. (USA: Thomson Gale, 2005): 1716.

และประสบการณ์นิยม (empiricism) ส่วนในเรื่องปัจเจกบุคคล (individualism) และเรื่องความสนใจในโลกนี้หรือการแยกศาสนาจากเรื่องทางโลก (secularism) ต่างเป็นผลสืบทอดจากพัฒนาการของการฟื้นฟูวิทยาการ (Renaissance) และการปฏิรูปคริสต์ศาสนา (Reformation)^๗

กระบวนทัศน์ที่เชื่อถือเช่นนี้เรียกว่า **กระบวนทัศน์ยุคใหม่** (modern paradigm)^๘ หรือนวยุคนิยม (modernism) ภายใต้กระบวนทัศน์ยุคใหม่นั้นความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้านประชากร วิธีการผลิตและนำไปสู่การปฏิวัติอุตสาหกรรม (industrial revolution) ในที่สุด การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ได้ส่งผลกระทบต่อโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมเดิม จนไม่สามารถจัดการความสัมพันธ์เชิงอำนาจและทรัพยากรทางเศรษฐกิจได้

การแสวงหาคำบรรยายหลักหรือความคิดหลัก (metanarrative หรือ grand narrative)^๙ หรือทฤษฎีทางสังคมใหม่ๆ เพื่ออธิบายความสัมพันธ์ดังกล่าวจึงเกิดขึ้น อาทิ ทฤษฎีวิวัฒนาการทางสังคม (Social Darwinism) ทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ (Structural functionalism) ทฤษฎีนิยัตินิยมทางเศรษฐกิจ (Economic determinism) เป็นต้น ทฤษฎีเหล่านี้นำไปสู่การเกิดอุดมการณ์ต่าง ๆ อาทิ อุดมการณ์ฟาสซิสต์ อุดมการณ์เสรีนิยม ลัทธิทุนนิยม ประชาธิปไตย และอุดมการณ์สังคมนิยมคอมมิวนิสต์

^๗ Encyclopædia Britannica, "modernization", **Encyclopædia Britannica Ultimate Reference Suite**, (Chicago: Encyclopædia Britannica, 2009).

^๘ กระบวนทัศน์นี้ “ยึดวิธีการวิทยาศาสตร์เป็นหลัก เพราะเชื่อว่าโลกมีกฎเกณฑ์ และวิธีการวิทยาศาสตร์เป็นทางพบกฎของโลก วิทยาศาสตร์จะแก้ปัญหาทุกอย่างของมนุษย์” ดูรายละเอียดใน กิรติ บุญเจือ, **อรรถปริวรรต คู่เวรคู่กรรม ปรัชญาหลังนวยุค**, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๒๑-๒๒.

^๙ คำบรรยายหลักหรือความคิดหลักนี้ นักวิชาการบางท่านใช้ว่า **วาทกรรมหลัก** (ในที่นี้ไม่ใช่คำนี้เพื่อหลีกเลี่ยงการซ้ำกับคำว่า วาทกรรม (discourse)) เป็นแนวคิดที่ ฌอง-ฟร็องซัว ลีโอตาร์ด (Jean-François Lyotard) ใช้กล่าวถึงแนวคิดทฤษฎีที่อ้างว่าสามารถให้คำบรรยายได้อย่างกว้างขวางสากลและใช้การอ้างนี้เป็นข้อได้เปรียบในการสร้างความชอบธรรมให้กับคำบรรยายตามแนวคิดทฤษฎีดังกล่าว รวมทั้งปฏิเสธการให้เหตุผลของคำบรรยายชุดอื่นๆ ถือเป็นการอ้างหรือผูกขาดความจริงฝ่ายเดียว ทำให้คำบรรยายหลักมีนัยของการใช้อำนาจเบ็ดเสร็จ ตัวอย่างของคำบรรยายหลักได้แก่ ทฤษฎีวิวัฒนิยมวิภาษวิธีของมาร์กซิสม์ซึ่งให้คำบรรยายทุกวิวัฒนาการของสังคมในรูปของการต่อสู้ระหว่างชนชั้น (class struggle) เพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาการเกิดคำบรรยายหลักเช่นนี้นักคิดในยุคหลังนวยุค (postmodern) จึงใช้วิธีการให้คำบรรยายย่อยหรือความคิดย่อย (little narratives) ในการอธิบายสิ่งต่าง ๆ แทน รายละเอียดดูใน Stuart Sim, ed., **The Routledge Companion to Postmodernism**, ed. by Stuart Sim, 2nd ed., (London & NY: Routledge, 2005), p. 226.

ในการต่อสู้ระหว่างอุดมการณ์ข้างต้นประเทศทุนนิยมได้ใช้การสื่อสารด้วยการนำเสนอวาทกรรม^{๑๐} และกิจกรรมการพัฒนา (development activities) ในรูปของ “การทำให้ทันสมัย” (Modernization)^{๑๑} ทั้งโดยตรงและโดยผ่านองค์การสหประชาชาติซึ่งได้ประกาศให้

^{๑๐} Nick Crossley, **Key Concepts in Critical Social Theory**, (Great Britain: Sage Publications Ltd., 2006), pp.60-63. ได้อธิบายว่า วาทกรรม (Discourse) มีความหมายอย่างง่ายคือ คำพูดหรือการสื่อสารในวิธีการต่าง ๆ โดยที่การวิเคราะห์วาทกรรมในเรื่องใด ๆ จะมีจุดเน้นพิเศษคือ การให้ความสำคัญกับบริบท (Context) และการวิเคราะห์บริบทนี้มีข้อสมมุติพื้นฐาน (Assumption) คือ ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการใช้วาทกรรมจะรู้สึกตัวถึงระบบ แบบแผนที่อาศัยอยู่ หรือไม่รู้สึกตัวถึงผลที่ตามมาจากวิธีการที่พูดไป การวิเคราะห์แนวนี้จึงต้องชุดและก่อสร้างสิ่งที่อยู่ข้างใต้ระบบนี้ขึ้นมาอันจะเกิดคุณค่าความเป็นอิสระออกมา ผู้กระทำทางสังคม (Social agents) พึงตระหนักว่า วิธีการคิดและมองโลกของเขามาจากโครงสร้างทางสังคม (วาทกรรม) ซึ่งเขาเรียนรู้มาและที่คุ้นเคยพึ่งพาอาศัยอยู่ โดย มิเชล ฟูโก (Michel Foucault) ให้ความสนใจกับประวัติการเปลี่ยนแปลงกฎเกณฑ์ภายในของการเกิดวาทกรรมเช่นเดียวกับเงื่อนไขเชิงสถาบัน และปัญหาทางสังคมที่เอื้อต่อการเกิด การก่อตัว และการอยู่รอดของวาทกรรมนั้น ๆ ด้วยขณะที่ยูจีน ฮาเบอร์มัส (Jürgen Habermas) ใช้คำว่า วาทกรรม เพื่อแสดงถึงการตั้งคำถามกับ บรรทัดฐานและข้อสมมุติฐานพื้นฐานที่มักเชื่อโดยไม่สงสัย ส่วนใน ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, **รัฐศาสตร์แนววิพากษ์**, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๕๔๔), หน้า (๒๓) พูดถึงความคิด ฟูโกว่า “วาทกรรมเป็นตัวกำหนดทุกอย่างและเราไม่มีวันที่จะหนีออกไปจากสิ่งที่เรียกว่าวาทกรรม ตรรกะเท่าที่วิธีการหาความรู้ของเรายังเป็นการเข้าไปจัดระบบ ระเบียบ ลำดับชั้นของสิ่งที่เราอ้างว่ารู้ ในรูปของวาทกรรม” นอกจากนี้ Maja Mikula, **Key Concepts in Cultural Studies**, (NY: Palgrave Macmillan, 2008), p.54. กล่าวถึงความคิดของฟูโกว่า วาทกรรมยังเป็นแหล่งที่บรรจบระหว่างอำนาจและความรู้ซึ่งผันแปร รูปแบบและความสำคัญตามผู้พูด ตำแหน่งของอำนาจ และบริบททางสถาบันที่ผู้พูดดำรงอยู่ สำหรับใน Lamont Lindstrom, “discourse”, **Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology**, (London & NY: Routledge, 2001): 162-163. ได้แบ่งความหมายของวาทกรรมเป็น ๓ ระดับคือ หนึ่งตัวการพูดและการเขียนสองเนื้อหาองค์ความรู้ และสามคือชุดของเงื่อนไขและขั้นตอนซึ่งกำกับวิธีที่คนสื่อสารและใช้ความรู้ นั้น ดังนั้นวาทกรรมจึงเกี่ยวข้องกับระเบียบวิธีในการสื่อสาร (order of communication) ความรู้ และอำนาจ (power) โดยเฉพาะในเรื่องความสัมพันธ์ของอำนาจ (power relation)

^{๑๑} ตัวอย่างแนวคิดนี้ได้แก่ Walt Whitman Rostow ได้เสนอแนวคิดในหนังสือ **The Stages of Economic Growth: A non-communist manifesto** (1960) โดยเสนอแบบจำลอง การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของรอสทาว ซึ่งขัดแย้งกับแบบจำลองของ Harrod-Domar ที่เน้นการเติบโตอย่างมีเสถียรภาพจากการออม และอัตราส่วนผลผลิตกับทุน (output-capital ratio) รอสทาวเสนอว่า การทำให้ทันสมัยทางเศรษฐกิจมีห้าขั้นตอน คือ สังคมดั้งเดิม (Traditional society), สังคมก่อนการทะยาน (Preconditions for take-off), สังคมทะยานขึ้น (Take-off), สังคมโตเต็มที่ (Drive to maturity), และสังคมบริโภคแบบมวลชนสมบูรณ์ (High mass consumption) ดูรายละเอียดใน Douglas Calvin Dacy, “Rostow, Walt Whitman (1916-2003)”, edited by Steven N. Durlauf and Lawrence E. Blume, **The New Palgrave Dictionary of Economics Vol. 7**, 2nd ed., 8 Vol. set (NY: Palgrave Macmillan, 2008): 244-245.

ทศวรรษที่ ๑๙๖๐ (พุทธศักราช ๒๕๐๓-๒๕๑๓) เป็นทศวรรษแห่งการพัฒนาและประกาศอีก ๓ ครั้งใน ๓ ทศวรรษต่อมา วาทกรรมและการประกาศดังกล่าวสอดคล้องกับการเกิดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑ ตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๕๐๔ เพื่อการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยจากสังคมเกษตรกรรมสู่สังคมอุตสาหกรรม และสอดคล้องกับนโยบายการสร้างอิทธิพลของประเทศทุนนิยมพัฒนาแล้วที่มีต่อประเทศกำลังพัฒนา^{๑๒}

ในปัจจุบันเมื่ออุดมการณ์เสรีนิยม ทุนนิยมประชาธิปไตยได้รับชัยชนะ แนวคิด “การทำให้ทันสมัย” ซึ่งสร้างปัญหาได้เปลี่ยนสู่วาทกรรมและนโยบาย “เสรีนิยมใหม่” (Neoliberalism)^{๑๓} และแนวคิด “โลกาภิวัตน์” (Globalization)^{๑๔} วาทกรรมและนโยบายเหล่านี้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทั้งในระบบเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ทั้งในชุมชนเมืองและชนบท

การเปลี่ยนแปลงที่ผ่านมามีได้นำไปสู่ผลลัพธ์เช่นใด ในกรณีประเทศไทยนั้น สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้ประเมินผลแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑ ถึง ๗ (พุทธศักราช ๒๕๐๔-๒๕๓๙) มีข้อสรุปคือ

^{๑๒} อรศรี งามวิทย์พงศ์, “กระบวนการทัศน์และการจัดการความยากจนในชนบทของรัฐในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑-๙ : พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๔๔”, หน้า ๔๗.

^{๑๓} เสรีนิยมใหม่ มุ่งเน้นเศรษฐกิจและการค้าเสรี ลดบทบาทภาครัฐ ส่งเสริมบทบาทเอกชน นโยบายที่รู้จักกัน คือ “ฉันทามติวอชิงตัน” (Washington Consensus) เรียกร้องให้รัฐบาลที่มีบทบาทแทรกแซงเศรษฐกิจต้องหันมาเปิดเสรีแทน ลดการควบคุมโดยรัฐ, แปรรูปรัฐวิสาหกิจ และรักษาเสถียรภาพระดับราคา ดูรายละเอียดใน Roger Scruton, “neo-liberalism”, **The Palgrave Macmillan Dictionary of Political Thought**, 3rd ed., (NY: Palgrave Macmillan, 2007), p.472.

^{๑๔} โลกาภิวัตน์ มีนิยามต่างกัน อาทิ “การกระทำในที่แห่งหนึ่ง (มีผลต่อที่อื่น), การบีบอัดของกาล-อวกาศ (จากการสื่อสาร), การเร่งการพึ่งพากัน (จากด้านเศรษฐกิจและสังคมระหว่างประเทศ), โลกที่หดตัวลง (จากการเชื่อมของสิ่งขวางกั้นทางพรมแดนต่อกิจกรรมทางสังคมเศรษฐกิจ) รวมถึงนิยามของการรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของโลก, การปรับระเบียบความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างภูมิภาค สำนึกในเงื่อนไขการรวมกันระดับโลกและการเกี่ยวโยงกันของภูมิภาคต่าง ๆ” ดูรายละเอียดใน David Held and Anthony McGrew, “The Great Globalization Debate: an Introduction”, in **The Global Transformations Reader**, ed. by David Held and Anthony McGrew, 2nd edition, (Cambridge: Polity Press, 2005), p.3.

เศรษฐกิจดี สังคมมีปัญหา การพัฒนาไม่ยั่งยืน”^{๑๕} ขณะที่แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๘ (พุทธศักราช ๒๕๔๐-๒๕๔๔)^{๑๖} มีผลลัพธ์คือ “เป็นการเติบโตที่ยังอยู่บนพื้นฐานของการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสิ้นเปลือง”^{๑๗} ส่วนแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๙ (พุทธศักราช ๒๕๔๕-๒๕๔๙) เศรษฐกิจมีการเจริญเติบโตแต่โครงสร้างทางเศรษฐกิจขาดความสมดุล เช่นเดียวกับความไม่สมดุลของมิติด้านสังคม มิติด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม^{๑๘} สำหรับแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๐ (พุทธศักราช ๒๕๕๐-๒๕๕๔) กำหนดวิสัยทัศน์คือ **สังคมอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกัน (Green and Happiness Society)**

ปัญหาจากคำบรรยายหลัก วาทกรรมและกิจกรรมการพัฒนาภายใต้กระบวนทัศน์ที่เป็นมูลบทโดยเฉพาะอย่างยิ่งคือกระบวนทัศน์ยุคใหม่นี้ จะมีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงได้อย่างไร

อัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ (Albert Einstein) เคยให้ความเห็นในปัญหาลักษณะนี้ว่า “ปัญหาสำคัญต่าง ๆ ที่เรามีนั่น ไม่สามารถแก้ไขได้ด้วยระดับของวิคิดเดียวกันกับที่เราใช้สร้างปัญหาเหล่านั้นขึ้นมา”^{๑๙} หากความเห็นดังกล่าวมีส่วนเป็นความจริง ตรรกะในการคิดหาคำตอบยังคงอยู่ในมูลบทของระดับวิคิดหรือกระบวนทัศน์เดียวกับปัญหาที่เกิดขึ้นเช่นนี้ ตรรกะนั้นการแก้ไขปัญหาคงหวังผลได้จริงเช่นนั้นหรือ การเปลี่ยนแปลงที่ได้ผลในเชิงคุณภาพจะเกิดขึ้นได้อย่างไร และการเปลี่ยนแปลงบนพื้นฐานกระบวนทัศน์ที่ต่างออกไปนั้นจะมีที่มาจากที่ใด

^{๑๕} สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, “การติดตามประเมินผล การพัฒนาประเทศด้านเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม,” เอกสารประกอบการสัมมนา ระดมความคิดเห็นเฉพาะกลุ่ม (Focus Group) : แนวคิดและยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศ ในระยะ แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๐ (พ.ศ. ๒๕๕๐-๒๕๕๔), หน้า ๒, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.nesdb.go.th/Default.aspx?tabid=139>, [มกราคม ๒๕๕๒] และดูรายละเอียดใน สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการ เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, “แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๐”, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.nesdb.go.th/Default.aspx?tabid=139>, [มกราคม ๒๕๕๒].

^{๑๖} อรรถวิทย์ งามวิทย์, “กระบวนทัศน์และการจัดการความยากจนในชนบทของรัฐในช่วง แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑-๘: พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๔๔”, หน้า ๓๒๙-๓๓๑. ได้ผลการวิจัย ว่า “กระบวนทัศน์วิทยาศาสตร์กายภาพและความมั่งคั่ง” หรือกระบวนทัศน์ยุคใหม่มีอิทธิพลต่อการจัดทำ แผนพัฒนาฯ ตั้งแต่ฉบับที่ ๑-๘ แม้จะเปลี่ยนมาสู่เป้าหมาย “คนเป็นศูนย์กลาง” ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๘ แต่ อาจมิใช่การเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์

^{๑๗} สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, “การติดตามประเมินผล การพัฒนาประเทศด้านเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม”, หน้า ๓.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓.

^{๑๙} “The significant problems we have cannot be solved at the same level of thinking with which we created them” In **The Quotations Page**, [online]. Source: <http://www.quotationspage.com/quote/23588.html>, [January 2009].

ปัญหาข้างต้นนำไปสู่การปรากฏของ “กระบวนทัศน์หลังยุคใหม่” หรือ “หลังนวยุค” (postmodern paradigm)^{๒๐} หรือลัทธิหลังนวยุค (postmodernism) กระบวนทัศน์นี้ตั้งข้อสงสัยและวิพากษ์กระบวนทัศน์ยุคใหม่โดยเฉพาะเรื่องวัฒนธรรม “ความเจริญ” หรือ “ความก้าวหน้า” (progress) ระบบการเมืองที่เชื่อในวัฒนธรรมดังกล่าว รวมทั้งอุดมการณ์มนุษยนิยมเสรีนิยม (liberal humanist ideology) จากยุคแห่งแสงสว่างทางปัญญา โดยมองว่าอุดมการณ์และวัฒนธรรม “ความก้าวหน้า” ของกระบวนทัศน์ยุคใหม่ควรพามนุษยชาติไปสู่การเป็นอิสระจากความต้องการทางเศรษฐกิจและการกดขี่ทางการเมือง แต่กลับนำไปสู่การกดขี่มนุษยชาติแทน รวมทั้งได้สร้างวิธีคิดและพฤติกรรมที่ไม่เป็นประโยชน์กับตัวมนุษยชาติเองด้วย^{๒๑} กระบวนทัศน์หลังยุคใหม่ได้นำเสนอสิ่งที่ตรงข้าม อาทิ การปฏิเสธคำบรรยายหลัก (grand narratives) ความไม่เหมือนกัน (dissimilarity) ของระบบ ความแตกต่าง (difference) และหน่วงเหนี่ยว (deferral) ตามแนวคิด *différance* ของฌาค แดริดา (Jacques Derrida) การปฏิเสธต่อบรรทัดฐานหรือระบบที่ให้ความชอบธรรมแก่อำนาจเบ็ดเสร็จ (authoritarianism) เป็นต้น^{๒๒} กล่าวโดยสรุป กระบวนทัศน์หลังยุคใหม่มีจุดสนใจคือ ความแตกต่าง (difference) และพหุนิยม (pluralism)^{๒๓}

ปัญหาจากกระบวนทัศน์ยุคใหม่ไม่เพียงก่อให้เกิดกระบวนทัศน์หลังยุคใหม่เท่านั้น แต่มีปฏิกริยาในการรื้อฟื้นกระบวนทัศน์ก่อนยุคใหม่ (pre-modern paradigm) ให้ปรากฏตัวขึ้นเช่นกัน ดังเช่นการกลับมาใช้คำบรรยายหลักของกลุ่มที่ยึดถือความเชื่อพื้นฐานดั้งเดิม (fundamentalism) ในด้านต่าง ๆ อาทิ กลุ่มที่ยึดถือความเชื่อพื้นฐานด้านศาสนา (religious fundamentalism) ด้านระบบตลาด (market fundamentalism) ด้านการเมืองและชาตินิยม (political and nationalistic fundamentalism) เป็นต้น^{๒๔}

^{๒๐} กระบวนทัศน์หลังนวยุคเป็นกระแสความคิดที่ต่อต้าน ชัดแจ้ง ตรงกันข้ามกับแนวคิดและวิธีคิดแบบนวยุคหรือยุคใหม่ อาทิ มองว่าความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์เพิ่มขีดความเดือดร้อนให้กับมนุษย์, ยิ่งควบคุมธรรมชาติ ธรรมชาติยิ่งตอบโต้, เหตุผลทางวิทยาศาสตร์เป็นเพียงศิลปะแห่งการชวนเชื่อ มีความจริงอีกมากที่รู้ได้ด้วยสามัญสำนึกหรือการหยั่งรู้, ความรู้จริงอยู่ที่องค์รวม เป็นต้น ดูรายละเอียดในกิริติ บุญเจือ, *อรรถปริวรรต คู่เวรคู่กรรม ปรัชญาหลังนวยุค*, หน้า ๓๓-๓๖ และ ๕๖-๕๙.

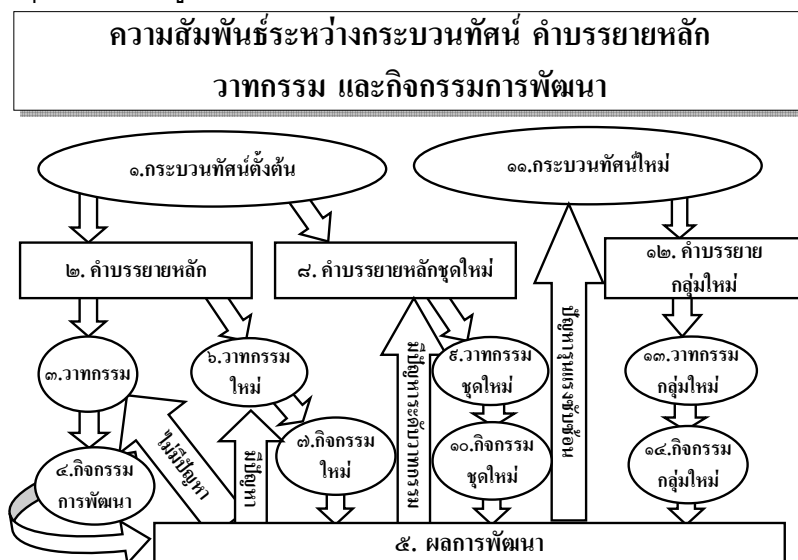
^{๒๑} Stuart Sim, "Preface to the second edition", *The Routledge Companion to Postmodernism*, p. vii.

^{๒๒} Stuart Sim, "Postmodernism and Philosophy", *The Routledge Companion to Postmodernism*, p. 3-12.

^{๒๓} Ian Hamilton Grant, "Postmodernism and Politics", *The Routledge Companion to Postmodernism*, p. 13.

^{๒๔} *Ibid.*, p. x-xi.

ท่ามกลางการปะทะทางกระบวนทัศน์เหล่านี้ (ดูภาพที่ ๑.๑) การตระหนักถึงปัญหาของกระบวนทัศน์ยุคใหม่ได้นำสู่การแสวงหาทางเลือกในการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ต่าง ๆ^{๒๕}

ภาพที่ ๑.๑ แสดงความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนทัศน์ คำบรรยายหลัก วาทกรรม กิจกรรมและผลการพัฒนา

ภาพนี้แสดงถึง (๑) กระบวนทัศน์ดั้งเดิมสร้าง (๒) คำบรรยายหลักทางสังคมซึ่งให้ความชอบธรรมแก่ (๓) วาทกรรมเพื่อสื่อสารให้คนเชื่อและนำไปสู่ (๔) นโยบายและกิจกรรมการพัฒนาซึ่งดำเนินไปจน (๕) ผลการพัฒนาก่อปัญหา จึงมีการสร้าง (๖) วาทกรรมใหม่ และ (๗) กิจกรรมใหม่บนคำบรรยายหลักและกระบวนทัศน์เดิม แต่เมื่อกลายเป็นปัญหาในระดับวาทกรรม (๘) คำบรรยายหลักชุดใหม่บนกระบวนทัศน์เดิมพร้อมทั้ง (๙) วาทกรรม และ (๑๐) กิจกรรมชุดใหม่จะนำมาใช้จนถึงระดับที่ปัญหารุนแรงและซับซ้อนเกินกว่าจะใช้กระบวนทัศน์เดิมได้อีก จึงจะมี (๑๑) กระบวนทัศน์ใหม่พร้อมกับ (๑๒) คำบรรยาย (๑๓) วาทกรรมและ (๑๔) กิจกรรม

^{๒๕} ตัวอย่างประเทศบังคลาเทศโดยมุฮัมหมัด ยูनुส กับธนาคารกรามีน ซึ่งได้รับรางวัลโนเบลสาขาสันติภาพร่วมกันในปี พ.ศ. ๒๕๔๙ หรือประเทศภูฐานกับความสุขมวลรวมประชาชาติ เป็นต้น สำหรับประเทศไทยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงเสนอทฤษฎีใหม่และเศรษฐกิจพอเพียง นอกจากนี้ใน อรรถวิทย์ พงษ์, “กระบวนทัศน์และการจัดการความยากจนในชนบทของรัฐในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑-๘: พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๔๔”, หน้า (๓) และ ๓๓๒-๓๓๓. ได้ชี้ให้เห็นถึงกระบวนทัศน์อื่นที่แตกต่างจากของรัฐปรากฏอยู่ในช่วงก่อนยุคแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑ คือ “กระบวนทัศน์ความมั่นคงเชิงระบบความสัมพันธ์” ที่รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาและความเชื่ออื่น ๆ ทางจิตวิญญาณ และบางชุมชนได้เปลี่ยนกระบวนทัศน์ (Paradigm Shift) กลับสู่กระบวนทัศน์ดังกล่าวในปัจจุบัน.

กลุ่มใหม่มาใช้ อย่างไรก็ตามกระบวนทัศน์ทางสังคมที่พันไปสามารถรื้อฟื้นกลับมาเป็นทางเลือกใหม่ได้อีกครั้ง ดังที่ปรากฏกับกระบวนทัศน์ก่อนยุคใหม่และกระบวนทัศน์ยุคใหม่.

จากฐานคิดทั้งระดับบุคคลและสังคมที่เสนอมานำกลับสู่ประเด็นปัญหาหลักของการวิจัยนี้คือ “การก้าวข้ามของบุคคลจากการเปลี่ยนแปลงทฤษฎีจะส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์จนมีการผุดบังเกิดทางสังคมและกลายเป็นสังคมที่พึงประสงค์ได้อย่างไร”

ในทางพระพุทธศาสนาระหว่างการก้าวข้ามของบุคคลกับการเปลี่ยนแปลงสังคมมีการพิจารณาอย่างไร บุคคลจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงตนเองก่อนแล้วจึงเปลี่ยนแปลงสังคมได้ใช่หรือไม่ การเปลี่ยนแปลงตนเองถึงระดับใดจึงมาทำประโยชน์ให้แก่สังคมได้ ส่วนคำว่าประโยชน์หมายความว่าอย่างไร และการทำประโยชน์เพื่อตนเองกับประโยชน์เพื่อผู้อื่นเลือกอย่างไรก่อนหลัง

พิจารณาจากประเด็นหลังสุดก่อน พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสแก่พระอัสสชิว่าถึงเรื่องประโยชน์ว่าให้ทำประโยชน์ตนก่อนประโยชน์คนอื่น^{๒๖} โดยอรรถกถาได้ขยายว่าประโยชน์ตนนั้นคืออริยผลที่ปรากฏในกัมมัฏฐานซึ่งต่างจากประโยชน์ในความหมายของระบบเศรษฐกิจทุนนิยม^{๒๗} ในส่วนของระดับการเปลี่ยนแปลงนั้นในทางอุดมคติควรก้าวข้ามเป็นพระอริยบุคคลเพื่อสามารถมาช่วยบุคคลอื่นได้อย่างไม่มีอคติและอวิชชา แต่ในทางปฏิบัติที่การก้าวข้ามของบุคคลเป็นกระบวนการที่อาจไม่สามารถสำเร็จได้ในเวลาอันสั้นจะสามารถทำประโยชน์ทั้งสองด้านร่วมกันได้หรือไม่ พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานให้ความสำคัญกับประเด็นนี้ถึงระดับที่ว่าบุคคลที่มีระดับความก้าวหน้าทางจิตจนเข้าใกล้นิพพานแล้วนั้นให้ช่วยคนอื่นให้หมดก่อนจึงจะยอมก้าวข้ามสู่นิพพานเป็นคนสุดท้ายซึ่งเป็นคุณสมบัติของพระโพธิสัตว์^{๒๘} สำหรับในงานวิจัยนี้โน้มเอียงทางการเปลี่ยนแปลงหรือการก้าวข้ามของบุคคลก่อนตามแนวทางเถรวาทแต่เห็นด้วยว่าเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงระดับหนึ่งแล้วหากยังอยู่ในโลกียสุขอยู่สามารถมาเปลี่ยนแปลงสังคมให้อิงอาศัยต่อกันในการเปลี่ยนแปลงตนและคนอื่นในระดับที่สูงยิ่งขึ้นต่อไป

^{๒๖} ดูรายละเอียดใน ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๖๖/๘๔

^{๒๗} ดูรายละเอียดใน ชุ.ธ. อ. (ไทย) ๑/๒/๓/๑๙๐-๑๙๒. ส่วนความแตกต่างระหว่างประโยชน์ในทางพระพุทธศาสนากับประโยชน์ในเศรษฐกิจทุนนิยม ดูรายละเอียดใน สมบูรณ์ เอี่ยมอารีวงศ์, “วาทกรรมเรื่องประโยชน์ระหว่างพระพุทธศาสนาและเสรีนิยมใหม่”, *บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์*, ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มีนาคม ๒๕๕๒) : ๙๓-๑๑๗ และในเอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการเครือข่ายวิชาการวิจัยสายมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ครั้งที่ ๒ ในหัวข้อ “การเปลี่ยนแปลงของโลกและสังคมกับบทบาทของมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ : พลังปัญญาเพื่อพัฒนาประเทศ”, วันที่ ๑๒ ธันวาคม ๒๕๕๑ ณ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต.

^{๒๘} Edward A. Irons, “bodhisattva (bodhisatta)”, *Encyclopedia of Buddhism*, (NY: Facts On File, Inc., 2008): 52.

ถ้าเช่นนั้นพระพุทธศาสนาจะพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างการเปลี่ยนแปลงของบุคคลและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในลักษณะใด

เมื่อพิจารณาจากประวัติศาสตร์จะพบว่า การเปลี่ยนแปลงในตัวเจ้าชายสิทธัตถะมาเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นการตรัสรู้หรือการก้าวข้ามของบุคคล (self-transcendence) ครั้งสำคัญ แต่การก้าวข้ามนี้มีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมหรือไม่ อย่างไร

บริบททางสังคมของอินเดียก่อนการตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทั้งทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง^{๒๙} และการเปลี่ยนแปลงในการแสวงหาทางจิตวิญญาณ ในการแสวงหาทางจิตวิญญาณมีลัทธิความเชื่อและผู้นับถือสมณะพราหมณ์หลายกลุ่ม อาทิ กลุ่มที่เชื่อไตรเวท กลุ่มที่เชื่อในแนวคิดดั่งนักตรรกะหรือนักอภิปรัชญา เช่น ลัทธิคุรุทั้ง ๖ และกลุ่มที่เชื่อประสบการณ์รัฐธรรมนูญด้วยปัญญาตนซึ่งรวมถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า^{๓๐}

การตรัสรู้และการเผยแผ่ธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น นักวิชาการบางคน เช่น แมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber) มองว่า “เช่นเดียวกับศาสนาเซน แต่เห็นได้ชัดกว่าว่าพระพุทธศาสนาแสดงตนเป็นผลผลิตแห่งเวลาของการพัฒนาเมือง ของกษัตริย์ผู้มีอำนาจในเมืองและผู้สูงศักดิ์ในนคร”^{๓๑} แต่นักวิชาการบางส่วนไม่เห็นด้วย เช่น โกวินด์ จันทร ปานเด (Govind Chandra Pande) มองว่า “การเปลี่ยนแปลงสังคมเป็นเพียง ‘โอกาส’ ไม่ใช่ ‘สาเหตุ’ ของการเปลี่ยนแปลงทางจิตวิญญาณ”^{๓๒}

^{๒๙} Govind Chandra Pande, **Studies in the Origins of Buddhism**, fourth edition, (Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, 1999), pp. 310-315. และ Richard Francis Gombrich, **Theravada Buddhism: A Social History from Ancient Benares to Modern Colombo**, (London & NY: Routledge & Kegan Paul Ltd., 1988), pp. 50-51. ก่อนสมัยพุทธกาลมีการอพยพครั้งใหญ่และการตั้งถิ่นฐานใหม่ นำไปสู่การเจริญเติบโตของเมือง ชนชั้นพ่อค้าหรือวรรณะแพศย์มีบทบาทมากขึ้นจากการเกษตรที่มีผลผลิตส่วนเกินและการค้า เช่นเดียวกับวรรณะกษัตริย์ซึ่งมีความสำคัญเป็นที่สองรองจากวรรณะพราหมณ์ กลับมีอำนาจมากขึ้น และพราหมณ์ต้องอาศัยการปกป้องและการดูแลสวัสดิภาพจากกษัตริย์ มีการขยายเขตแดนของผู้ปกครองซึ่งมีรูปแบบการปกครองทั้งระบอบราชาธิปไตยและสาธารณรัฐ

^{๓๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๗๔/๕๕๙-๖๐๐. และ สมิตธิพล เนตรนิมิตร, **มิติสังคมในพระสุตตันตปิฎก**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ชีวาภรณ์, ๒๕๕๐), หน้า ๔๐.

^{๓๑} “Like Jainism, but even more clearly, Buddhism presents itself as the product of the time of urban development, of urban kingship and the city nobles” in Max Weber, **The Religion of India**, trans. and ed. by Hans H Gerth and Don Martindale, (NY, 1958), p. 204 cited in Richard Francis Gombrich, **Theravada Buddhism: A Social History from Ancient Benares to Modern Colombo**, p. 50.

^{๓๒} “Social Change is an “occasion” rather than a “cause” of spiritual change” in Govind Chandra Pande, **Studies in the Origins of Buddhism**, p. 311.

ขณะที่งานศึกษาบางเรื่องแสดงถึงความสัมพันธ์ที่การเผยแผ่ธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีต่อบริบททางสังคม เช่น งานของบี.จี.โกคาล (B.G. Gokhale) ศึกษาองค์ประกอบของคณะสงฆ์ว่ามาจากวรรณะใด จากในเถรคาถาและเถรีคาถารวมทั้งในอรรถกถาที่เกี่ยวข้อง^{๓๓} ซึ่งริชาร์ด เอฟ.กอมบริช (Richard F. Gombrich) สรุปว่า “เกือบครึ่งหนึ่งมาจากวรรณะที่มั่งคั่งและมีอำนาจ...และแม้ว่าพระพุทธศาสนาจะเปิดสำหรับทุกคนที่จะเข้ามาในคณะสงฆ์ แต่ไม่ได้เป็นศาสนาหลักสำหรับชนชั้นต่ำต้อย”^{๓๔} ปานเดเห็นตรงกันว่ามีพราหมณ์มาร่วมจำนวนมากและมาพร้อมกับผู้ติดตามซึ่งมาจากวรรณะต่ำกว่าด้วย^{๓๕} แต่ข้อสรุปของกอมบริชในเรื่องนี้ ผู้วิจัยเห็นว่ามิชอบนัก เนื่องจากพระเถระและพระเถรีที่นำมาศึกษาในงานของโกคาลนั้นเป็นเพียงบางส่วนและเป็นส่วนที่บรรลुरुธรรมเป็นพระอรหันต์ (เป็นการมองในเชิงคุณภาพ) ขณะที่พระภิกษุสงฆ์อื่น ๆ ซึ่งมีจำนวนมาก (เป็นการมองในเชิงปริมาณ) และไม่ได้กล่าวถึงในการศึกษานี้ไม่สามารถระบุได้ว่าอยู่ในวรรณะใดเป็นส่วนใหญ่หรือถ้าพิจารณาจากข้อกล่าวอ้างของปานเดแล้วอาจต้องสรุปเป็นตรงกันข้าม ดังนั้นการสรุปที่ดีที่สุดสำหรับการศึกษาของโกคาลคงได้เพียงพระเถระและพระเถรีผู้บรรลुरुธรรมตามที่ปรากฏในคาถาดังกล่าวส่วนใหญ่มาจากวรรณะชั้นสูง แต่ไม่สามารถสรุปไปได้ว่าเป็นหรือไม่เป็นศาสนาหลักสำหรับวรรณะใด อย่างไรก็ตามสิ่งที่ปรากฏชัดเจนคือการอยู่ร่วมกันโดยไม่เลือกวรรณะในคณะสงฆ์แสดงถึงการผุดบังเกิด (emergence) คุณสมบัตินี้ใหม่ในสังคม นอกจากนี้ยังมีเหตุผลสนับสนุนจากหลักฐานที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงในเรื่องความเสมอภาคของบุคคลต่าง ๆ เช่น ในเทววิชชุสูตร พระพุทธองค์ทรงแสดงให้เห็นว่า มนุษย์นั้นไม่ได้แตกต่างกันโดยชาติกำเนิดการแบ่งแยกกันเป็นเพียงการเรียกตามบัญญัติ ทั้งนี้โดยมีกรรมเป็นสิ่งบอกว่าแต่ละคนจะเป็นอะไร^{๓๖} เช่น เป็น ชวาหนา เป็นพ่อค้า เป็นพระราชา ฯลฯ กอมบริช ซึ่งแม้ว่าจะมองพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าทรงสน

^{๓๓} B.G. Gokhale, “The Early Buddhist Elite”, **Journal of Indian History** XLII part II, 1965, pp. 391-402. and B.G. Gokhale, “Early Buddhism and the Brahmins”, in A.K. Narain (ed.), **Studies in the History of Buddhism**, (Delhi: 1980), pp.68-80. Both are cited in Richard Francis Gombrich, **Theravada Buddhism: A Social History from Ancient Benares to Modern Colombo**, pp. 55-56. การศึกษาพบว่า ในจำนวนพระเถระและพระเถรี ๓๒๘ รูป มากกว่าสองในสามมาจากเมืองใหญ่ โดยจำนวน ๑๓๔ รูปมาจากวรรณะพราหมณ์, ๗๔ รูปมาจากวรรณะกษัตริย์, ๘๘ รูปมาจากวรรณะแพศย์, ๑๑ รูปมาจากวรรณะศูทรและ ๑๐ รูปมาจากนอกวรรณะ.

^{๓๔} “...nearly half of them came from wealthy or powerful houses...Buddhism, though it admitted anyone to the Sangha, was not primarily a religion of the downtrodden.” In Richard Francis Gombrich, **Theravada Buddhism: A Social History from Ancient Benares to Modern Colombo**, p. 56.

^{๓๕} Govind Chandra Pande, **Studies in the Origins of Buddhism**, p. 391.

^{๓๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๕๗/๕๗๖-๕๗๗.

พระทัยในการปฏิรูปปัจเจกบุคคลให้พ้นจากสังคมแต่ไม่ใช่นักปฏิรูปสังคม^{๓๗} ได้ยอมรับว่าแนวคิดเรื่องเจตนาหรือกรรมนี้มีผลอย่างถึงรากต่อระเบียบสังคม “ถ้าความรุนแรงเป็นสิ่งที่ผิดเสมอ สิ่งนี้จะตั้งคำถามต่อบทบาทตามจารีตของกษัตริย์ซึ่งเป็นผู้ใช้กำลังได้อย่างชอบธรรม”^{๓๘} ทั้งนี้ในศาสนาพราหมณ์ กษัตริย์มีหน้าที่ทำสงครามและลงโทษอาชญากร ขณะที่แนวคิดเรื่องกรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าส่งผลต่อสังคมชาวพุทธเถรวาทคือ “การกระทำจะเป็นสิ่งดีหรือเลวไม่คำนึงถึงว่าใครเป็นผู้ทำ การทำตามบทบาทในสังคมไม่เป็นประเด็นในทางศีลธรรม”^{๓๙}

ความคิดของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าดังกล่าวได้รับการยอมรับได้อย่างไรและการกระทำของพระองค์มีผลต่อโครงสร้างทางสังคมในยุคนั้นหรือไม่ ในเรื่องความคิดของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นกอมบริชให้ความเห็นคล้ายแนวคิดการเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์ของคุณคือ “ความคิดใหม่นั้นจะน่าเชื่อและได้รับการยอมรับถ้าให้คำตอบที่ดีกว่าคำตอบที่มีอยู่เดิมในการแก้ปัญหาขณะนั้นซึ่งปัญหาเหล่านี้อาจเป็นด้านความรู้ จริยธรรมหรือสังคม และความคิดใหม่นั้นอาจเป็นทางปัญญา อารมณ์หรือการปฏิบัติ”^{๔๐} สำหรับประเด็นที่สองกอมบริชมองแย้งว่า “คำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นคำสอนเพื่อการหลุดพ้นโดยแท้”^{๔๑} และประหลาดใจกับคนที่เห็นพระองค์เป็นนักปฏิรูปสังคม กอมบริชยอมรับว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงจัดตั้งคณะสงฆ์ขึ้นและมีพระมหากรุณาธิคุณต่อสัตว์โลก “แต่สิ่งที่ทรงสนพระทัยคือ ปฏิรูปปัจเจกบุคคลและช่วยให้พ้นจากสังคมตลอดกาล ไม่ใช่ปฏิรูปสังคมโลก”^{๔๒} แต่นักวิชาการบางคนมีความเห็นตรงกันข้าม เช่น จานงค์ ทองประเสริฐเห็นว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงคิด “ปฏิวัติสังคม”^{๔๓} ส่วนเคน เอช.โจนส์ (Ken H. Jones) เห็นว่าพระพุทธศาสนามุ่งเพื่อประโยชน์ตนและสังคมด้วย โดยที่

^{๓๗} Richard Francis Gombrich, **Theravada Buddhism: A Social History from Ancient Benares to Modern Colombo**, p. 30.

^{๓๘} “If violence is always wrong, this calls into question the traditional role performance of the *kṣatriya*, the legitimate use of force.” in *Ibid.*, p. 69.

^{๓๙} “If acts are good or bad regardless of who does them, social role-playing is morally irrelevant” in *Op.cit.*

^{๔๐} “...the new ideas will seem cogent and may gain acceptance if they seem to offer solutions better than those already available to current problems. Such problems may be cognitive or ethical or social, they may be intellectual, emotional or practical.” in *Ibid.*, p. 11.

^{๔๑} “My view of the Buddha’s message as a pure soteriology...” in *Ibid.*, p. 29.

^{๔๒} “But his concern was to reform individuals and help them to leave society forever, not to reform the world.” in *Ibid.*, p. 30.

^{๔๓} จานงค์ ทองประเสริฐ, **แผนการกู้สภาพของเจ้าชายสิทธัตถะ**, พิมพ์ครั้งที่ ๕ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๒๒๕.

“การดำเนินการทางสังคมของพระพุทธศาสนาหรือพระพุทธศาสนาเพื่อสังคม ไม่ใช่อะไรใหม่ทางพระพุทธศาสนา นอกจากเป็นการขยายคำสอนศีลธรรมดั้งเดิมและความกรุณาบนเงื่อนไขของศตวรรษที่ยี่สิบ”^{๔๔} รวมทั้ง “การพยายามแยกระหว่างการปฏิบัติธรรมส่วนตัวและการดำเนินการเพื่อช่วยเหลือสังคมถือว่าเป็นสิ่งผิด มีเพียงการปฏิบัติหนึ่งเดียวที่ต้องทำ”^{๔๕} ส่วนสิทธฺิ บุตรอินฺทฺริเห็นว่พระพุทธศานามีหลักปรัชญาสังคมไม่ใช่เพียการหลุดพ้นเฉพาะบุคคลเท่านั้น แต่มีหลักธรรมเพื่อการเปลี่ยนสังคมด้วย^{๔๖} คำสอนในพระไตรปิฎกที่สนับสนุนถึงการก้าวข้ามของบุคคลกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมปรากฏในส่วนท้ายของจักกวัตติสูตร^{๔๗} กล่าวคือ เมื่อสังคมเสื่อมโทรมจนเกิดการฆ่ากันอย่างมากมาย บุคคลที่รอดชีวิตได้ตระหนักและปรึกษากันเพื่อเปลี่ยนชีวิตมาสู่การประพฤติกุศลกรรม การก้าวข้ามทิวฏฐิเดิมสู่การประกอบกุศลกรรมของบุคคลเหล่านี้ส่งผลให้สังคมกลับมาปกติสุข มีความมั่งคั่งและบุคคลมีอายุขัยยืนยาวขึ้น

สำหรับสังคมปัจจุบัน พระพุทธศาสนาอาจพิจารณาทิวฏฐิ^{๔๘} ของบุคคลหรือเทียบได้กับกระบวนทัศน์แตกต่างจาก “กระบวนทัศน์ยุคใหม่” ซึ่งเป็นพื้นฐานของวัตถุนิยม ทุนนิยม บริโภคนิยมและโลกาภิวัตน์ กล่าวคือ พระพุทธศาสนาสอนให้พ้นจากทิวภาวะ (Duality) ทั้งจากสัสสตทิวฏฐิคือความเห็นว่ามีอัตตาและโลกซึ่งเที่ยงแท้ และจากอุจเจททิวฏฐิคือความเห็นว่ามีอัตตาและโลกซึ่งจักพิณาสชาตสูญหมด รวมทั้งในการดำเนินชีวิตให้พ้นจากที่สุดทั้งสองคือ ทั้งจากอิตถกิลมณานุโยคคือ การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตน และกามสุขัลลิกานุโยคคือ การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย ทั้งนี้สัสสตทิวฏฐิและอิตถกิลมณานุโยคจะมุ่งไปสู่โลก

^{๔๔} “Buddhist social activism-‘Engaged Buddhism’- is not seen as some new kind of Buddhism, but simply as the logical extension of the traditional teachings of morality and compassion to twentieth-century conditions.” In Ken H. Jones, **The Social Face of Buddhism: An Approach to Political and Social Activism**, A Wisdom East-West book, (London: Wisdom Publications, 1989), p. 21.

^{๔๕} “It attempts, therefore, to show that a distinction between personal Buddhist practice and social activism can be false; there is only one practice to be done.” In *Ibid.*, p. 19.

^{๔๖} Siddhi Butr-indr, **The Social Philosophy of Buddhism**, (Bangkok: Mahamakut Buddhist University Press, 1973), pp.8-18.

^{๔๗} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๕-๑๐๖/๗๕-๗๘

^{๔๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพฯ : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๓๑. ให้คำแปลทิวฏฐิว่า ความเห็น ความเข้าใจ ความเชื่อถือ และ **Buddhist Dictionary: Manual of Buddhist Terms and Doctrines**, ed. by Nyanatiloka, Fourth Revised Edition, (Kandy: Buddhist Publication Society, 1988), pp.104-108. ให้คำแปล diṭṭhi ว่า ทัศนะ (view) ความเชื่อ (belief) ความเห็นที่คาดการณ์ (speculative opinion) และการมองเห็นจากภายใน (insight).

หน้าและดำเนินชีวิตที่ทรมาณตนในโลกนี้ ดังกระบวนทัศน์ในยุคกลางหรือก่อนยุคใหม่ ขณะที่ อูเจนท์ทิกูญีและกามสุขัลลิกานุโยคไม่เชื่อในโลกหน้าและพยายามแสวงหาความสุขในโลกนี้ ดังเช่นในกระบวนทัศน์ยุคใหม่ สำหรับพระพุทธศาสนานั้นการพ้นจากทิกูญีทั้งสองนำไปสู่ สังกัปปะหรือเทียบได้กับคำบรรยายหรือความคิด (narrative) วาจา (วาทกรรม) กัมมันตะ อาชีวะ ฯลฯ (กิจกรรมการพัฒนา) ซึ่งเป็นขั้นภาวนาหรือขั้นการปฏิบัติตามกิจในอริยสัจ ๔ และในมัชฌิมาปฎิปปทา โดยธรรมเหล่านี้เป็นคำตอบสำหรับปัญหาทุกข์และการดับทุกข์ของบุคคล

อย่างไรก็ตามเมื่อมองในระดับสังคมที่เป็นระบบซับซ้อนแล้ว การเชื่อมโยงการดับทุกข์ของบุคคลกับการบำบัดทุกข์ของสังคมยังมีการศึกษาและเผยแพร่อยู่อย่างจำกัด และบางครั้งการให้คำอธิบายระบบสังคมยังเป็นลักษณะลดทอน (reductionism) คือ มองสังคมเป็นเพียงการกระทำของบุคคลแต่ละคนรวมกันเท่านั้น การขาดแคลนคำอธิบายในระดับสังคมเช่นนี้ ทำให้พลังในการเป็นวาทกรรมต่อการพัฒนาสังคมมีจำกัด รวมทั้งส่งผลถึงบทบาทของพุทธกระบวนทัศน์ที่มีต่อระบบวัฒนธรรมด้วยเช่นเดียวกัน

การวิจัยในเรื่องนี้จึงมีเหตุผลและแรงจูงใจเพื่อมุ่งค้นหาความเชื่อมโยงจากการดับทุกข์ของบุคคลสู่การบำบัดทุกข์ของสังคมโดยเฉพาะการศึกษาในด้านนิโรธและมรรคในระดับโลกียธรรมและสมมุติสัจจะบนพื้นฐานพุทธกระบวนทัศน์ กล่าวคือ เป็นการศึกษาว่าเมื่อบุคคลได้ตระหนักรู้ถึงปัญหาหรือทุกข์ของตนและได้ก้าวข้ามปัญหาของตนแล้ว (self-transcendence) จะสามารถนำไปสู่การผุดบังเกิดทางสังคม (social emergence) ซึ่งก่อให้เกิดคุณสมบัติใหม่ของระบบสังคมที่พึงประสงค์ได้อย่างไร ในการแสวงหาคำตอบนี้จะใช้ระบบความคิดของพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือในการอธิบาย การศึกษานี้หวังประโยชน์จากการจัดระบบองค์ความรู้เพื่อนำคำสอนของพระพุทธศาสนามาอธิบายปรากฏการณ์ของสังคมร่วมสมัย รวมทั้งหวังในการสร้างทางเลือกใหม่ในการเปลี่ยนแปลงสังคมบนพื้นฐานพุทธกระบวนทัศน์ที่แตกต่างจากกระบวนทัศน์กระแสหลักคือ กระบวนทัศน์ยุคใหม่ รวมทั้งอาจคล้ายคลึงหรือแตกต่างกับกระบวนทัศน์หลังยุคใหม่และกระบวนทัศน์ก่อนยุคใหม่ที่รื้อฟื้นอีกครั้ง

การศึกษาเรื่องนี้ถือว่ามีความสำคัญ ทั้งนี้เมื่อพิจารณาปรากฏการณ์ในบริบทของสังคมไทยจะพบว่า ภายหลังความล้มเหลวตั้งแต่การใช้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑ บุคคลในชุมชนบางคนได้เรียนรู้จากประสบการณ์ที่ทุกข์ยาก และ “ตื่นรู้” ถึงความจริงของปัญหาและสาเหตุ พร้อมทั้งเริ่มต้นใช้วัฒนธรรมชุมชนค้นหาเป้าหมายและแนวทางการปฏิบัติใหม่ที่พาดนและครอบคลุมให้รอดพ้นจากวิกฤติและความทุกข์เดิม ๆ ในระดับโครงสร้างเพื่อนำไปสู่เป้าหมายที่

ยั่งยืน การ“ตื่นรู้” หรือการก้าวข้ามของบุคคลเหล่านี้ไม่เพียงดำเนินการเฉพาะตนและครอบครัวเท่านั้นแต่ได้ร่วมมือกันในชุมชน จนในที่สุดเปลี่ยนเป็นการพึ่งตนเองและเป็นชุมชนเข้มแข็ง^{๔๙}

ในการเลือกพื้นที่เพื่อศึกษานั้นจึงเลือกจากผู้นำและชุมชนที่เกิดปรากฏการณ์ข้างต้น ทั้งนี้ ชุมชนไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช นับเป็นตัวอย่างชุมชนหนึ่งที่ได้รับ ความทุกข์ยากจากการพัฒนา^{๕๐} จนประมาณปีพุทธศักราช ๒๕๒๕ ประยงค์ รัตนรงค์ ได้ชักชวน ชาวบ้านในชุมชนเปลี่ยนแปลงแนวทางการพัฒนาใหม่ การเลือกในครั้งนั้นทำให้ชุมชนไม้เรียง เปลี่ยนไปสู่ชุมชนที่พึ่งตนเอง เป็นชุมชนเข้มแข็ง^{๕๑} และมุ่งสู่ “สังคม”ตื่นรู้” อย่างในปัจจุบัน

ปรากฏการณ์จากชุมชนไม้เรียงนี้ ในทางพุทธศาสตร์จะสามารถนำมาเป็น กรณีศึกษาได้อย่างไร ทั้งนี้เพื่อทำความเข้าใจและหาคำอธิบายจากหลักพุทธธรรมที่แสดงถึง กระบวนการตามแนวทางปฏิบัติจากการก้าวข้ามของบุคคลสู่การหลุดพ้นแห่งสังคมตื่นรู้ องค์ความรู้ที่ได้จะเป็นประโยชน์ในการสร้างแบบจำลองเพื่อนำไปประยุกต์ใช้ทำความเข้าใจ สังคมอื่น ๆ รวมทั้งชุดคำอธิบายจากพุทธกระบวนการทัศน์ที่ได้จะสามารถนำมาเผยแพร่เป็น คำอธิบายและพัฒนาเป็นวาทกรรมใหม่ ๆ เพื่อปลูกฝังและนำสู่ผลทางสังคมอย่างกว้างขวางหยั่งลึกต่อไป สิ่งนี้คือ ความสำคัญของการศึกษาในงานวิจัยนี้.

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาวิเคราะห์แนวคิดกระบวนการหลุดพ้นแห่งสังคมตื่นรู้จาก การก้าวข้ามของบุคคลตามหลักพุทธธรรมและวิทยาการปัจจุบัน

^{๔๙} สำนักมาตรฐานการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, การศึกษาระบบการพัฒนา สังคมที่นำไปสู่ความมั่นคงของมนุษย์, (กรุงเทพฯ : สำนักมาตรฐานการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของ มนุษย์ ๒๕๔๘), หน้า ๑-๒ และ ๑๑๒-๑๑๗. คณะผู้วิจัย นำโดย ศ.ดร. จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ พบว่า ระบบการ พัฒนาสังคมมี ๒ ระบบ คือ ระบบการพัฒนาสังคมตามทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียง และระบบการพัฒนาสังคมที่ มุ่งให้เป็นไปตามมาตรฐานสากลของโลกตามทฤษฎีความทันสมัย โดย “ชุมชนที่ประชาชนดำรงชีวิตตาม ระบบเศรษฐกิจพอเพียงจะมีความเข้มแข็ง มีความรัก ความเอื้ออาทรต่อกัน มีอัตลักษณ์ในชุมชน” และชุมชน ที่มีความเข้มแข็ง “มีระบบการพัฒนาที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน ทั้งร่วมกันคิด ดำเนินกิจกรรม ทั้งทาง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม โดยทุกกิจกรรมมีความเป็นองค์รวม เชื่อมโยงและบูรณาการหลายมิติ”.

^{๕๐} กลยาณี ปฎิมาพรเทพ, “การวิจัยและพัฒนาเพื่อแก้ปัญหาชุมชนโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น: กรณีศึกษาชุมชนไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช”, ใน ภูมิปัญญากับการสร้างพลังชุมชน, เอกสารวิชาการลำดับที่ ๔๔ (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ๒๕๔๘), หน้า ๒๑๒.

^{๕๑} ประยงค์ รัตนรงค์, “เสวนา“เศรษฐกิจชุมชน: ทางเลือกเพื่อทางรอดสังคมไทย””, ในประยงค์ รัตนรงค์ แมกไซไซ ๒๐๐๔ สาขาผู้นำชุมชน รางวัลของคนทำงานด้วยชีวิตและจิตวิญญาณ,(กรุงเทพฯ: สถาบันส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน, มูลนิธิหมู่บ้าน และมหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, ๒๕๔๗), หน้า ๒๖-๓๒.

- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาวิเคราะห์กระบวนการผุดบังเกิดแห่งสังคมตื่นรู้จากการก้าวข้าม
ของบุคคลตามหลักของประยงค์ รัตนรงค์และชุมชนไม่เรียง
- ๑.๒.๓ เพื่อสร้างแบบจำลองกระบวนการผุดบังเกิดแห่งสังคมตื่นรู้จาก
การก้าวข้ามของบุคคลเพื่อใช้ในสังคมไทยปัจจุบัน

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

๑.๓.๑ **ขอบเขตเชิงพื้นที่** งานวิจัยนี้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงของบุคคลและสังคมใน
ชุมชนไม่เรียง อำเภอดง จังหวัดนครราชสีมา สาเหตุที่เลือกพื้นที่นี้เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่
เคยประสบปัญหาจากการพัฒนาตามกระบวนการทัศน์ยุคใหม่และวาทกรรมการทำให้ทันสมัย อาทิ
ปัญหาการปลูกยางพาราเป็นพืชเชิงเดี่ยว ปัญหาการขาดแคลนและอาชญากรรมในเขาศูนย์ เป็นต้น
แต่เมื่อเกิดปัญหาแล้วมีกลุ่มบุคคลนำโดยประยงค์ รัตนรงค์ได้ตระหนักและ“ตื่นรู้” ในปัญหาและ
สาเหตุดังกล่าว จึงได้เป็นผู้นำร่วมกับชาวบ้านในชุมชนเข้ามาเปลี่ยนแปลงชุมชนของตน จน
กลับมาเป็นชุมชนพึ่งตนเองและเป็นชุมชนเข้มแข็ง อีกทั้งได้ขยายเครือข่ายความร่วมมือไปยัง
ชุมชนอื่น ๆ นอกจากนี้ชุมชนไม่เรียงยังเป็นหนึ่งในศูนย์กลางการเรียนรู้ของชุมชนทั่วประเทศ^{๕๒}
รวมทั้งเป็นต้นแบบของนวัตกรรมการพัฒนา อาทิ สถาปนาชุมชน แผนแม่บทชุมชน เป็นต้น จน
เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๔๗ มูลนิธิรามาธิบดีฯ ได้มอบรางวัลให้ประยงค์ รัตนรงค์ ในสาขา
ผู้นำชุมชน เช่นเดียวกับหน่วยงานในประเทศไทย อาทิ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้คัดเลือก
ประยงค์ รัตนรงค์ เป็นปราชญ์เกษตรของแผ่นดิน สาขาผู้นำชุมชนและเครือข่ายเมื่อวันพืชมงคล
ปีพุทธศักราช ๒๕๕๒ สำหรับการเลือกพื้นที่แห่งเดียวนั้นเป็นการศึกษากรณีศึกษาในฐานะเป็น
“ระบบ” และเป็นกรณีศึกษาเชิงเครื่องมือ (instrumental case study) แม้ว่าการศึกษาหลาย ๆ
กรณี (multiple case study) จะทำให้เข้าใจปรากฏการณ์ร่วมกัน แต่การวิจัยหลายกรณีศึกษา
ย่อมต้องทุ่มเทและให้ความสนใจในความซับซ้อนของระบบในแต่ละกรณี ๆ เช่นกัน^{๕๓}

๑.๓.๒ **ขอบเขตเชิงเนื้อหา** งานวิจัยนี้มีขอบเขตในการศึกษาเนื้อหาเรื่องการก้าว
ข้ามของบุคคลเฉพาะเพียงการบ่งชี้ถึงการเปลี่ยนแปลงทฤษฎีหรือกระบวนการทัศน์ของประยงค์
รัตนรงค์จากกระบวนการทัศน์ยุคใหม่มาเป็นกระบวนการทัศน์แบบพหุนิยมหรือองค์รวม ส่วนเนื้อหาเรื่อง

^{๕๒} สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม, ๑๐ คำถามแผนชุมชนพึ่งตนเอง ตัวอย่างตำบลไม่เรียง,
ชุดความรู้เพื่อชุมชน ลำดับที่ ๓, (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม, ๒๕๔๔) หน้า ๒๒-๒๔. ได้นำเสนอ
ชุมชนไม่เรียงเป็น ๑ ใน ๑๕ แห่งสำหรับเรียนรู้ดูงาน “ชุมชนพึ่งตนเอง”

^{๕๓} Robert E. Stake, “Qualitative Case Study,” in **Handbook of Qualitative Research**,
edited by Norman K. Denzin and Yvonna S. Lincoln, 3rd ed., (CA: Sage Publication Inc., 2005), pp.
443-447. การวิจัยกรณีศึกษาเดียวยังมีอีกประเภท คือ กรณีศึกษาเชิงเนื้อหาแท้ (intrinsic case study) เช่น
ศึกษาผู้ป่วยเฉพาะราย.

การผุดบังเกิดทางสังคมจะศึกษาในกระบวนการปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชนไม่เรียงโดยเฉพาะจากผู้นำชุมชนที่บุกเบิกในด้านต่างๆ ในประเด็นการตระหนักถึงปัญหา การค้นหาสาเหตุ การกำหนดเป้าหมายและการแก้ไขปัญหา การเผชิญกับการต่อต้าน อุปสรรคและความล้มเหลว การแสวงหาหนทางสร้างความเข้าใจและนำไปสู่ความสำเร็จ รวมทั้งกระบวนการที่ปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันดังกล่าวปรากฏเป็นโครงสร้างและสถาบันทางสังคมใหม่ ๆ ในชุมชน สำหรับเนื้อหาสังคมที่รู้ตามหลักพุทธธรรมจะจำกัดขอบเขตการศึกษาเพียงลักษณะของสังคมที่รู้ในด้านหน้าที่ของโครงสร้างและสถาบันทางสังคมในการกำหนดเป้าหมาย (the function of goal-attainment) ในการปรับตัวต่อการจัดการทรัพยากร (the function of adaptation) ในการรักษาแบบแผนและบรรทัดฐานของสังคม (the function of latency) และในการรักษาความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของระบบสังคม (the function of integration)

๑.๓.๓ ขอบเขตเชิงสาขาวิชาที่ศึกษา งานวิจัยนี้ได้ใช้การศึกษาในลักษณะสหสาขาวิชาโดยมีสาขาวิชาหลักคือ สาขาพุทธศาสตร์ ประวัติศาสตร์ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ ทั้งนี้ ทางด้านสังคมศาสตร์นั้น ศึกษาการผุดบังเกิดทางสังคม (social emergence) ของชุมชนไม่เรียงในลักษณะเป็นระบบพลวัตที่ซับซ้อน (complex dynamical systems) ผ่านช่วงเวลาที่ใช้ศึกษา ขณะเดียวกันระบบดังกล่าวตั้งอยู่ในบริบทที่ได้รับผลกระทบทั้งจากปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายในระบบเอง การศึกษายังให้ความสำคัญกับการกระทำ (agency) และโครงสร้าง (structure) ในลักษณะที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันและพึ่งพาอาศัยกันอย่าง เป็นหนึ่งเดียวและนำไปสู่การผุดบังเกิด (emergence) ของคุณสมบัติใหม่ของสังคม

ขอบเขตที่ศึกษานี้จึงเป็นความสัมพันธ์เชื่อมโยงเชิงระบบผ่านช่วงเวลาระหว่างระดับจุลภาค (Micro)-อัตวิสัย (Subjectivism) -การกระทำ (Agency)-ยุทธวิธี (Strategy) จนถึงระดับมหภาค (Macro)-วัตถุวิสัย (Objectivism)-โครงสร้าง (Structure)-กฎเกณฑ์ (Rule)^{๕๔} โดยทั้งหมดอยู่ในระบบที่มีปฏิสัมพันธ์กับบริบท สิ่งแวดล้อม หรือระบบภายนอกตลอดเวลา

^{๕๔} สุณีย์ ประสงค์บัณฑิต, “แนวความคิดฮาบิทัสของปีแอร์ บูร์ดิเยอกับทฤษฎีทางมานุษยวิทยา”, วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล (มานุษยวิทยา), (คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๕-๑๘ และ ๗๗-๗๘. สรุปว่า อัตวิสัย “จะศึกษาเกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ ความมีอิสระในการเลือก วิธีการเกี่ยวกับปัจเจกซึ่งเป็นระดับจุลภาค” ส่วน วัตถุวิสัย “วิเคราะห์พฤติกรรมมนุษย์ในทางสถิติด้วยวิธีเชิงประจักษ์ หรือ รูปแบบแนวคิดที่เป็นนามธรรมซึ่งมีแนวโน้มในการยึดยึดตัวแบบที่เป็นทางการให้กับความจริงทางสังคม” สรุปความคิดบูร์ดิเยอ ว่า “อัตวิสัย หมายถึง ความรู้ทุกรูปแบบที่ให้ความสำคัญกับความรู้สำนึกในระดับปัจเจกบุคคลและการปฏิสัมพันธ์กันระหว่างปัจเจกบุคคล ส่วนวัตถุวิสัย หมายถึง ความรู้ทุกรูปแบบที่ให้ความสำคัญกับกฎเกณฑ์หรือโครงสร้างที่มากำหนดการกระทำของคน” สำหรับ ยุทธวิธี ในความหมายของ บูร์ดิเยอ คือ ศิลปะการเล่นกับเวลา การประวิงเวลา ไม่ได้เป็นเรื่องของกฎเกณฑ์เชิงโครงสร้าง แสดงให้เห็นว่าคนไม่ได้ถูกกำหนดโดยกฎเกณฑ์ฝ่ายเดียว”

ทางด้านสาขาวิชาพุทธศาสตร์ ในการศึกษาพระพุทธศาสนานั้นมีวิธีการศึกษาได้ อย่างน้อยสองแนวทางคือ แนวทางแรกศึกษาพระพุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนาหนึ่งซึ่งเป็น ระบบวัฒนธรรมในสังคม เช่น งานของแมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber)^{๕๕} หรืองานของคลิฟฟอร์ด เกียร์ซ (Clifford Geertz)^{๕๖} เป็นต้น แนวทางนี้จะอธิบายถึงศาสนาที่ศึกษาว่ามีผลหรือ ความหมายอย่างไรในเชิงโลกทัศน์หรือเชิงสัญลักษณ์ต่อวิถีความเป็นอยู่ของบุคคลและสังคม นั้น แนวทางที่สองคือการศึกษาพระพุทธศาสนาในฐานะเป็นคำอธิบายต่อปรากฏการณ์ของ ธรรมชาติ พฤติกรรมของมนุษย์และสังคม เป็นต้น การศึกษาในแนวทางนี้จะพัฒนาชุด คำอธิบายจากหลักธรรมเพื่อใช้เป็นแนวคิดทฤษฎีหรือเครื่องมือในการทำ ความเข้าใจวัฒนธรรม วิธีคิดและวิถีชีวิตร่วมกันของกลุ่มคนและปรากฏการณ์ทางสังคม ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวว่าใน คัมภีร์อินเดียบรรณใช้คำว่าธรรมหมายถึงวัฒนธรรมส่วนหนึ่งโดยที่ธรรมมีทั้งประเภทบังคับคือ ศีลหรือกฎหมาย ธรรมประเภทที่ไม่บังคับหรือประเภทวัฒนธรรมทั่วไปทั้งทางวัตถุและทางจิต และวัฒนธรรมสูงสุดที่ทำให้คนบรรลุความสุขทางจิตใจที่เรียกว่าบรรลุมรรค ผล นิพพาน^{๕๗} การศึกษาในแนวทางนี้จึงไม่จำกัดการอธิบายเฉพาะกับสังคมที่นับถือพระพุทธศาสนาเท่านั้นแต่ สังคมใดที่มีธรรมหรือเงื่อนไขกระบวนการดังกล่าวถือว่าอยู่ในขอบข่ายการอธิบายได้ เช่นเดียวกัน สำหรับงานวิจัยนี้จะศึกษาในแนวทางที่สองนี้และจะอธิบายความจริงในด้านสมมุติ สัจจะ คือมุ่งศึกษาความจริงที่ถือตามความกำหนดหมายตกลงกันไว้ของชาวโลก^{๕๘} และจะ ศึกษาธรรมหรือสภาวะ ปรากฏการณ์ในระดับโลกียธรรม คือธรรมอันเป็นวิสัยของโลก^{๕๙} คือ ธรรมประเภทที่บังคับและไม่บังคับ หากมีการนำธรรมทางด้านปรมาตมสัจจะหรือระดับโลกุตตร ธรรม อาทิ รูป นาม หรือ มรรค ผล นิพพาน ฯลฯ มาอธิบายแนวคิดหรือปรากฏการณ์ การใช้

^{๕๕} ตัวอย่างงานของเวเบอร์ เช่น The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism ซึ่ง อธิบายถึงจริยธรรมของศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ที่มีผลสำคัญต่อการพัฒนาระบบเศรษฐกิจแบบทุน นิยมในประเทศตะวันตก ขณะที่ประเทศที่นับถือศาสนาอื่น ๆ ไม่เกิดระบบดังกล่าว ดูรายละเอียดใน George Ritzer, **Modern Sociological Theory**, Fifth Edition, (USA: McGraw-Hill Inc., 2000), pp. 28-32.

^{๕๖} ตัวอย่างงานของเกียร์ซ เช่น The Religious of Java. และ “Religious as a Cultural Systems.” ใน The Interpretation of Cultures. ดูรายละเอียดใน อคิน รพีพัฒน์, **วัฒนธรรมคือความหมาย : ทฤษฎีและวิธีการของคลิฟฟอร์ด เกียร์ซ**, หนังสือชุด “นักคิดและความคิด” เอกสารวิชาการลำดับที่ ๗๐, (กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ๒๕๕๑), หน้า ๓๗-๔๙ และ ๗๑-๑๑๐.

^{๕๗} พุทธทาส อินทปัญโญ, **ธรรมะในฐานะวัฒนธรรมและการประยุกต์ให้เต็มตาม ความหมาย**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๕-๑๓.

^{๕๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพฯ : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๗๕-๗๖.

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๔.

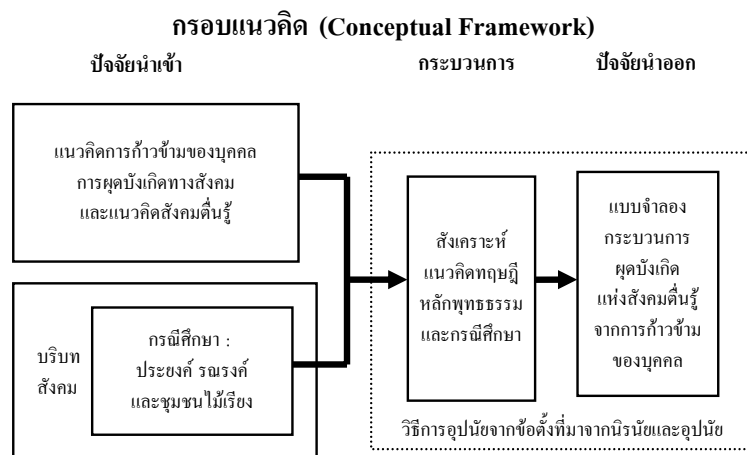
ดังกล่าวยังคงเพื่อวัตถุประสงค์ในการอธิบายด้านสมมุติสัจจะและระดับโลกิยธรรมเป็นหลักเท่านั้น ข้อสังเกตและข้อควรระวังในการวิจัยนี้ที่ประสงค์จะจำกัดขอบเขตไว้เป็นพิเศษคือ การใช้หลักธรรมอธิบายวิธีคิดและวิถีชีวิตเช่นนี้อาจหวังพัฒนาสู่ความจริงสากล (universal truth) ตามหลักพุทธธรรม แต่ขณะเดียวกันหากดำเนินการอย่างมีอคติอาจเผชิญกับความเสี่ยงที่จะเป็นสัทธรรมปฏิรูปในด้านหนึ่งหรือเป็นคำบรรยายหลัก (grand narrative) ในอีกด้านหนึ่ง รวมทั้งผลการวิจัยอาจจัดเป็นงานประเภทอุตรสังนิยม (inclusivism) คือความจริงของพุทธธรรมอยู่เหนือความจริงของความเชื่ออื่น ซึ่งทั้งหมดเป็นสิ่งที่งานวิจัยนี้ประสงค์จะหลีกเลี่ยงทั้งสิ้น งานวิจัยนี้จึงเริ่มจากการจำกัดขอบเขตให้เป็นคำบรรยายย่อย (little narrative) เพื่ออธิบายปรากฏการณ์เฉพาะที่ศึกษา ส่วนการพัฒนาเป็นความจริงสากลหรือกลายเป็นคำบรรยายหลักหรือไม่ ถือเป็นภาระของการวิจัยซ้ำหรือต่อยอด รวมทั้งการวิจารณ์จากงานอื่นๆ ต่อไป

๑.๓.๔ ขอบเขตเชิงเวลาที่ศึกษา งานวิจัยนี้ได้เลือกช่วงเวลาในการศึกษาระหว่างปีพุทธศักราช ๒๕๒๕-๒๕๕๕ เป็นสำคัญ สาเหตุที่เลือกช่วงเวลาดังกล่าวเนื่องจากก่อนหน้าปีพุทธศักราช ๒๕๒๕ ชุมชนได้รับผลกระทบอย่างมากจากการปิดการทำเหมืองแร่บนเขาขุนยี่ ส่งผลให้เกิดปัญหาทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมในชุมชน แต่ในช่วงปีพุทธศักราช ๒๕๒๕ ถือเป็นจุดเปลี่ยนในการที่ประยงค์ รณรงค์และชาวบ้านได้เรียนรู้การแปรรูปยางพาราเป็นยางแผ่นอบแห้งจนสามารถตั้งโรงงานของชุมชนได้สำเร็จเป็นแห่งแรกในประเทศไทยในปีพุทธศักราช ๒๕๒๗ ท่ามกลางเสียงคัดค้านจากภายนอก ชุมชนไม่เรียงได้เผชิญกับปัญหาและความท้าทายอย่างต่อเนื่องตลอดมา แต่ด้วยการเรียนรู้และการมุ่งมั่นอย่างต่อเนื่องในการแก้ไขปัญหาทำให้ชุมชนแห่งนี้สามารถพึ่งตนเองและสร้างความเข้มแข็งได้จนถึงปัจจุบัน

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๔.๑ แนวคิดการก้าวข้ามของบุคคล การผุดบังเกิดทางสังคม รวมทั้งสังคมต้นรู้ มีสำนักความคิดแตกต่างกันหรือไม่ อย่างไร และแต่ละความคิดตั้งอยู่ในบริบททางสังคมที่กำเนิดความคิดดังกล่าวอย่างไร
- ๑.๔.๒ การก้าวข้ามของบุคคลในกรณีของประยงค์ รณรงค์ปรากฏอย่างไร รวมทั้งปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชนไม่เรียงจนมีการผุดบังเกิดทางสังคมขึ้นนั้น มีกระบวนการที่อธิบายได้อย่างไร
- ๑.๔.๓ ประสบการณ์ของประยงค์ รณรงค์, ปฏิสัมพันธ์ของสมาชิกและลักษณะของชุมชนไม่เรียงมีความสัมพันธ์สอดคล้องกับแนวคิดการก้าวข้ามของบุคคล การผุดบังเกิดทางสังคม และสังคมต้นรู้หรือไม่ เพียงใด
- ๑.๔.๔ แบบจำลองกระบวนการการผุดบังเกิดแห่งสังคมต้นรู้จากการก้าวข้ามของบุคคลที่ได้จากกรณีศึกษานี้ เป็นอย่างไร

จากวัตถุประสงค์ของการวิจัย ขอบเขตการวิจัยและปัญหาที่ต้องการทราบ สามารถนำมาประมวลเป็นกรอบแนวคิดและกรอบทฤษฎีได้ตามภาพที่ ๑.๒ และภาพที่ ๑.๓ ดังนี้

ภาพที่ ๑.๒ แสดงกรอบแนวคิด (Conceptual Framework)

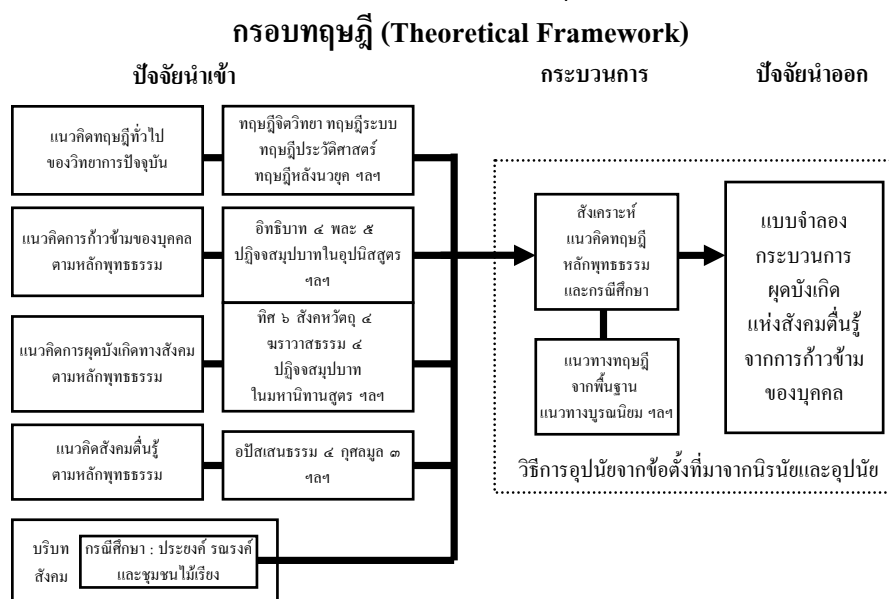
ทางด้านกรอบแนวคิด (conceptual framework) ปัจจัยนำเข้าในกระบวนการการศึกษา คือ แนวคิดการก้าวข้ามของบุคคล (self-transcendence) และการผุดบังเกิดทางสังคม (social emergence) และแนวคิดลักษณะสังคมตื่นรู้ (Awakening Society) ข้อเท็จจริงจากกรณีศึกษาประยุทธ์ จันทร์โอชาและชุมชนไม่เรียงภายในบริบทสังคม จากปัจจัยนำเข้ดังกล่าวทั้งที่เป็นมาจากการรวบรวมข้อเท็จจริงและการตีความหลักธรรมจะนำมาใช้ในการประมวลและสังเคราะห์ด้วยวิธีการอุปนัยได้เป็นปัจจัยนำออกคือชุดคำอธิบายหรือแบบจำลองกระบวนการผุดบังเกิดแห่งสังคมคนรู้จากการก้าวข้ามของบุคคล.

ในการสร้างชุดคำอธิบายในงานวิจัยนี้ (ดูภาพที่ ๑.๓) มีทฤษฎีต่าง ๆ ทั้งจากแนวคิดทั่วไปของวิทยาการสมัยใหม่และจากหลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้อง (รายละเอียดจะกล่าวถึงในบทที่ ๒) ได้แก่ กลุ่มแนวคิดทฤษฎีทั่วไปของวิทยาการปัจจุบัน เช่น ทฤษฎีจิตวิทยา ทฤษฎีระบบ (Systems Theory) โดยเฉพาะทฤษฎีการผุดบังเกิด (Emergence Theory) และทฤษฎีหลังนวยุค (Poststructuralism and Postmodern Social Theory) เป็นต้น การใช้ทฤษฎีเหล่านี้จะเป็นแนวทางในการสร้างกรอบการให้เหตุผลและการอธิบายสภาพความเป็นจริงของกรณีศึกษาชุมชนไม่เรียง รวมทั้งวิเคราะห์บริบทสังคมที่ทำให้เกิดความคิดดังกล่าวขึ้นใช้ในสังคม ทั้งนี้จะหลีกเลี่ยงการกำหนดเลือกทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่งเป็นการเฉพาะเจาะจงก่อนเข้าศึกษาในพื้นที่เพื่อป้องกันปัญหาการใช้คำบรรยายหลัก (grand narrative) ใด ๆ เป็นกรอบในการมองและเลือกเข้าใจชุมชนตามทฤษฎีดังกล่าว

สำหรับกลุ่มหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ หลักธรรมการก้าวข้ามหรือการบรรลุนิพพานของบุคคล เช่น อินทรีย์ ๕ และพละ ๕ คือธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจของตนและเป็น

พลัง ได้แก่ ศรัทธา (ความเชื่อ) วิริยะ (ความเพียร) สติ (ความระลึกได้) สมาธิ (ความตั้งจิตมั่น) และปัญญา (ความรู้ทั่วชัด) ปฏิจ্ঞสมุปบาทในอุปนิสสูตรซึ่งอธิบายในระดับบุคคล เป็นต้น **หลักธรรมที่เกี่ยวกับการผุดบังเกิดทางสังคม** เช่น ทิศ ๖ ในสังคาลกสูตร, สังคหวัตถุ ๔ หรือธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวใจบุคคล ได้แก่ ทาน (การให้) ปิยวาจา (วาจาเป็นที่รัก) อตถจริยา (การประพฤติประโยชน์) และสมานัตตตา (ทำตนเสมอดันเสมอปลาย), ฆราวาสธรรม ๔ หรือ ธรรมสำหรับการครองเรือน ได้แก่ สัจจะ (ความจริง, ซื่อตรง) ทมะ (ความข่มใจ) ขันติ (ความอดทน) และจาคะ (ความเสียสละ), ปฏิจ্ঞสมุปบาทในมหานิทานสูตรซึ่งอธิบายระดับสังคม เป็นต้น **หลักธรรมที่เกี่ยวกับสังคมขั้นสูง** เช่น กุศลมูล ๓ หรือต้นตอของความดี ได้แก่ อโลภะ (ความไม่โลภหรือความคิดเผื่อแผ่ เสียสละแบ่งปัน), อโทสะ (ความไม่คิดประทุษร้ายหรือมีเมตตา), อโมหะ (ความไม่หลงหรือมีปัญหา) เป็นต้น

ส่วนกระบวนการในการจัดทำชุดคำอธิบายนั้นจะอาศัยแนวทางการสร้างทฤษฎีจากพื้นฐาน (grounded theory) แนวทางบูรณาการ (integral approach) หรือบูรณานิยม (integralism) ของเคน วิลเบอร์ (Ken Wilber) และหลักพุทธธรรมเพื่อทำให้การบรรยายปรากฏการณ์ทำได้ตามความเป็นจริงและรอบด้านมากที่สุด.

ภาพที่ ๑.๓ แสดงกรอบทฤษฎี (Theoretical Framework)

๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ แบบจำลอง (model) หมายถึง หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่นำมาใช้อธิบายกระบวนการที่ซับซ้อนให้เข้าใจได้อย่างเรียบง่าย ตัวอย่าง ในปฏิจ্ঞสมุปบาทสายเกิดทุกข์นั้น เมื่อมีอวิชชา (ความไม่รู้) เป็นปัจจัย สังขาร (การปรุงแต่ง) จึงเกิดขึ้น เป็นต้น

๑.๕.๒ กระบวนการ (process) หมายถึง กรรมวิธีหรือลำดับการกระทำซึ่งดำเนินต่อเนื่องกันไปจนสำเร็จ ตัวอย่าง กระบวนการยุติธรรม เริ่มจากตำรวจสืบสวนหาผู้ต้องสงสัยส่งให้อัยการดำเนินการฟ้องร้อง ศาลยุติธรรมตัดสิน หากมีความผิดจะส่งให้ราชทัณฑ์ลงโทษ

๑.๕.๓ การผุดบังเกิด (emergence) หมายถึง การเกิดคุณสมบัติใหม่ในระบบใหญ่ อันเนื่องมาจากปฏิสัมพันธ์ขององค์ประกอบของระบบใหญ่ที่กระทำต่อเนื่องซ้ำ ๆ และขยายผลปฏิสัมพันธ์ทั้งในพื้นที่และเวลา ตัวอย่าง ธาตุไฮโดรเจนและธาตุออกซิเจนร่วมกับปัจจัยอื่น ๆ มีปฏิกิริยากันจนเกิดเป็นน้ำซึ่งมีคุณสมบัติใหม่ต่างจากคุณสมบัติของไฮโดรเจนและออกซิเจน

๑.๕.๔ การผุดบังเกิดทางสังคม (social emergence) หมายถึง ในสังคมที่ซับซ้อน ปฏิสัมพันธ์ธรรมชาติของบุคคลที่มีต่อกันประกอบกับปัจจัยอื่น ๆ ที่กระทำต่อเนื่องซ้ำ ๆ ขยายผลทั้งในจำนวนผู้ที่เข้าร่วมและจำนวนกิจกรรม นำไปสู่การเกิดคุณสมบัติของสังคมขึ้นซึ่งเป็นคุณสมบัติใหม่ (novel) คาดการณ์ไม่ได้ (unpredictable) จากการใช้เหตุผลในระดับบุคคลและลดทอนไม่ได้ (irreducible) แสดงถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ไม่เป็นเส้นตรง (nonlinear)

๑.๕.๕ สังคมตื่นรู้ (Awakening Society) หมายถึง คุณสมบัติของสังคมที่มีหลักธรรมใหญ่ทางพระพุทธศาสนากำกับในการขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม กล่าวคือ อโลภะ (ความไม่โลภหรือความคิดเผื่อแผ่ เสียสละแบ่งปัน) กำกับระบบเศรษฐกิจหรือหน้าที่การปรับตัวในการจัดการทรัพยากรภายในสังคม, อโทสะ (ความไม่คิดประทุษร้ายหรือมีเมตตา) กำกับระบบการเมืองหรือหน้าที่การบรรลุเป้าหมายของสังคม, อโมหะ (ความไม่หลงหรือมีปัญญา) กำกับชุมชนทางสังคมหรือหน้าที่การบูรณาการสังคมให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และอัปมาทะ (ความไม่ประมาทหรือมีสติรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง) กำกับระบบวัฒนธรรมหรือหน้าที่การรักษาแบบแผนและบรรทัดฐานของสังคม

๑.๕.๖ การก้าวข้าม (transcendence) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงคุณสมบัติในเชิงคุณภาพของสิ่งหนึ่ง ๆ หรือการกลายเป็นสิ่งที่มีคุณสมบัติสูงขึ้น ในงานวิจัยนี้จะใช้การก้าวข้ามประเภทการก้าวข้ามแบบต่อเนื่อง (continuous transcendence) ซึ่งเป็นการก้าวข้ามที่เกิดจากภายใน (internal) และหลอมรวม (inclusive) คือเกิดจากเหตุหรือการกระทำภายในสิ่งนั้น ๆ และหลอมรวมคุณสมบัติเดิมเข้าไปในคุณสมบัติใหม่ที่สูงขึ้น ส่วนการก้าวข้ามที่ไม่ได้ใช้ในการวิจัยนี้คือ การก้าวข้ามแบบไม่ต่อเนื่อง (noncontinuous transcendence) ซึ่งเป็นการก้าวข้ามที่เกิดจากเหตุหรือการกระทำภายนอก (external) และแยกออก (exclusive) คือเกิดจากแหล่งภายนอกที่ไม่สัมพันธ์กันและแยกคุณสมบัติเดิมและคุณสมบัติใหม่ออกจากกัน

๑.๕.๗ การก้าวข้ามของบุคคล (self-transcendence) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงคุณสมบัติในตัวบุคคลตั้งแต่เด็กจนเป็นผู้ใหญ่จากจิตที่มีทิฐิความเห็นประกอบด้วยมโนกรรม วชิกรรมและกายกรรมระดับหนึ่งไปสู่อีกระดับหนึ่ง ในการวิจัยนี้ จะใช้การเปลี่ยนแปลงคุณสมบัติในตัวบุคคลเฉพาะในระดับโลกิยธรรมเท่านั้น

๑.๕.๘ ชุมชน (community) หมายถึง หน่วยทางสังคมและวัฒนธรรมซึ่งไม่จำเป็นต้องมีขอบเขตพื้นที่ตามหน่วยการปกครอง เช่น หมู่บ้านหรือตำบล เป็นหน่วยที่สร้างพื้นที่ส่วนรวมร่วมกันทั้งพื้นที่ทางกายภาพ พื้นที่ทางสังคมและพื้นที่ทางสัญลักษณ์ผ่านปฏิบัติการทางสังคม และปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทั้งภายในและภายนอกชุมชนภายใต้บริบทและเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์

๑.๕.๙ คนพาล หมายถึง คนที่ชอบคิด ชอบพูดและชอบทำแต่เรื่องชั่ว เป็นผู้ทำอกุศลกรรมบถ ๑๐, ชักชวนผู้อื่นให้ทำอกุศลกรรมบถ, เป็นผู้พอใจและเป็นผู้สรรเสริญอกุศลกรรมบถ (ทั้งนี้ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ได้แก่ มโนทุจริต ๓ คือ อภิชฌา (เพ่งเล็งอยากได้ของเขา), พยาบาท (ความคิดปองร้าย), มิจฉาทิฎฐิ (ความเห็นผิด) วชิทุจริต ๔ คือ มุสาวาท (พูดเท็จ), ปิสุณาวาจา (พูดส่อเสียด), ผรุสวาจา (พูดคำหยาบ), สัมผัปปลาปะ (พูดเพ้อเจ้อ) กายทุจริต ๓ คือ ปาณาติบาต (ฆ่าสัตว์), อทินนาทาน (ลักทรัพย์) และกาเมสุมิฉาจาร (ประพฤติดูผิดในกาม).

๑.๕.๑๐ อัมธปุถุชน หมายถึง คนที่ไม่ได้สดับฟังธรรม ไม่มีการเรียนธรรมที่ควรรู้หรือเรียกว่า ไม่มีปริยัตติสัทธรรม (สัทธรรมคือคำสั่งสอนอันจะต้องเล่าเรียน) ไม่มีปฏิบัติสัทธรรม (สัทธรรมคือปฏิบัติทำอันจะต้องปฏิบัติ ได้แก่ ไตรสิกขา) และไม่มีปฏิเวธสัทธรรม (สัทธรรมคือ ผลอันจะพึงเข้าถึงหรือบรรลุด้วยการปฏิบัติ)

๑.๕.๑๑ กัลยาณปุถุชน หมายถึง คนธรรมดาที่มีความประพฤติดี, ปุถุชนผู้มีคุณธรรมสูง เป็นผู้เรียนรู้ธรรม ปฏิบัติธรรมตามไตรสิกขาแต่ยังไม่บรรลุผลการปฏิบัติเป็นพระอริยบุคคล ในงานวิจัยนี้แบ่งกัลยาณปุถุชนเป็น ๒ ชั้น คือ กัลยาณปุถุชนขั้นต้น และกัลยาณปุถุชนขั้นสูง โดยกัลยาณปุถุชนขั้นต้นคือ ผู้ฟังธรรมเรียนรู้ปริยัติและปฏิบัติในศีลสิกขา สามารถละอกุศลธรรม และกัลยาณปุถุชนขั้นสูงคือผู้ปฏิบัติในระดับอธิจิตตสิกขา

๑.๕.๑๒ บัณฑิต หมายถึง ผู้ที่ชอบคิด ชอบพูดและชอบทำแต่เรื่องดี เป็นผู้ทำอกุศลกรรมบถ ๑๐, ชักชวนผู้อื่นให้ทำอกุศลกรรมบถ ๑๐, เป็นผู้พอใจและเป็นผู้สรรเสริญอกุศลกรรมบถ (ทั้งนี้ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ได้แก่ มโนทุจริต ๓ คือ ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา, ไม่พยาบาท, สัมมาทิฎฐิ วชิทุจริต ๔ คือ เว้นจากพูดเท็จ, เว้นจากพูดส่อเสียด, เว้นจากพูดคำหยาบ, เว้นจากพูดเพ้อเจ้อ กายทุจริต ๓ คือ เว้นจากปลงชีวิต, เว้นจากลักทรัพย์, เว้นจากประพฤติดูผิดในกาม) ในงานวิจัยนี้แบ่งบัณฑิตเป็น ๓ ชั้นคือ บัณฑิตขั้นต้น บัณฑิตขั้นสูงและบัณฑิตขั้นสูงสุด โดยบัณฑิตขั้นต้นคือ ผู้ดำเนินชีวิตด้วยกุศลกรรมและปัญญา บัณฑิตขั้นสูงคือ ผู้เกื้อกูลตน ผู้อื่นและโลก และบัณฑิตขั้นสูงสุดคือ ผู้มีความฉลาดลึกซึ้งในธรรม

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องสามารถประมวลเป็นการนำเสนอได้อย่างน้อย ๒ แนวทางด้วยกันโดยพิจารณาการให้ความสำคัญกับวิธีคิดในการทบทวนดังนี้

แนวทางแรก อยู่บนวิธีคิดที่ว่าทบทวนนี้เป็นการแสดงถึง “ความจริง” “ความรู้” หรือ “ข้อค้นพบ” ที่มีผู้เสนอไว้แล้ว จึงให้ความสำคัญกับเนื้อหา แนวทางนี้เป็นการนำเสนอในลักษณะการพรรณนาถึงเอกสารและงานวิจัยว่า “มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับเนื้อหาของวิทยานิพนธ์ที่จะทำ”^{๖๐} ทั้งนี้เพื่อตั้งสมมติฐานได้อย่างตรงประเด็นในงานวิจัยเชิงปริมาณหรือเพื่อให้เกิดแนวคิดรวบยอด (concept) ในงานวิจัยเชิงคุณภาพ กล่าวคือเพื่อยืนยันว่ามีข้อมูลเพียงพอและเพื่อให้เห็นภาพชัดเจนในเรื่องที่จะทำ^{๖๑} แนวทางนี้จะทบทวนผลการวิจัยแต่ละเรื่องว่ามีเนื้อหาเป็นประการใด

แนวทางที่สอง อยู่บนวิธีคิดที่ว่าทบทวนนี้เป็นการแสดงถึง “ญาณวิทยา” หรือ “วิธีวิทยา” ที่ใช้ในการแสวงหาความรู้ จึงให้ความสำคัญกับแนวคิดทางทฤษฎีเป็นการนำเสนอในลักษณะสรุปประมวลแนวคิดทางทฤษฎีที่ศึกษาปัญหาที่คล้ายคลึงกันไม่ใช่แสดงว่ามีใครทำวิจัยในเรื่องที่เกี่ยวกับประเด็นปัญหานี้ไว้บ้างแล้ว^{๖๒} การทบทวนนี้จึงทำเพื่อ “ใช้เป็นพื้นฐานหรือแนวทางในการกำหนดปัญหา และกำหนดกรอบคิดในการวิจัย วางแนวทางการวิจัย (Research Design) และกำหนดแนวทางในการเก็บและวิเคราะห์ข้อมูลในกระบวนการวิจัย...หัวใจสำคัญในการวิจัย...อยู่ที่การกำหนดกรอบคิดในการวิจัย”^{๖๓} นอกจากนี้ นักวิชาการหลังยุคใหม่หรือหลังนวยุค (postmodernism) นิยมใช้วิธีการวิพากษ์หรือชี้ข้อบกพร่องในแนวคิดทฤษฎีของผู้อื่นจากนั้นจึงนำเสนอแนวคิดของตน^{๖๔} แต่หลังนวยุคสายกลางบางกลุ่มอาจจะเปิดกว้างคือใช้วิธีย้อนอ่านใหม่หมด ไม่ลดละอะไรเลย (reread all, reject none) โดยเลือกประเด็นมาคิดใหม่ (re-think) เพื่อโลกาภิวัตน์ที่เหมาะสม (sound globalization)^{๖๕} ทั้งนี้ สายหลังนวยุคกลุ่มแรก

^{๖๐} พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ, แนวการเขียนหัวข้อ โครงร่าง และวิทยานิพนธ์, (กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๕๗.

^{๖๑} อ้างแล้ว.

^{๖๒} ชัยนันท วรรณะภูติ, “การกำหนดกรอบคิดในการวิจัย”, ใน คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา, บรรณาธิการ โดย อุทัย ดุลยเกษม, (ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๓๖), หน้า ๓๐.

^{๖๓} อ้างแล้ว.

^{๖๔} อคิน รพีพัฒน์, วัฒนธรรมคือความหมาย : ทฤษฎีและวิธีการของคลีฟฟอร์ด เกียร์ซ, หน้า ๕.

^{๖๕} กิรติ บุญเจือ, อรรถปวิวรรต คู่เวรคู่กรรม ปรัชญาหลังนวยุค, หน้า ๒๖.

อาจเรียกว่าสายรื้อสร้าง (deconstructionism) และกลุ่มหลังอาจเรียกว่าสายสร้างใหม่หรือปฏิรูปนิยม (reconstructionism)

เพื่อหลีกเลี่ยงความซ้ำซ้อนและการถกเถียง ในงานวิจัยนี้จะใช้วิธีนำเสนอทั้งสองแนวทางโดยการพรรณนาตามแนวทางแรกในหัวข้อนี้โดยนำเสนอเนื้อหาหรือข้อค้นพบของเอกสารและงานวิจัยเป็นหลัก ขณะที่ในบทที่ ๒ จะวิเคราะห์ในด้านแนวคิดทฤษฎีเป็นสำคัญ

การทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับส่วนนี้มีประเด็นที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ในการวิจัย ๓ หัวข้อดังต่อไปนี้

- ๑.๖.๑ เอกสารและงานวิจัยด้านรูปแบบสังคม
- ๑.๖.๒ เอกสารและงานวิจัยด้านการเปลี่ยนแปลงทางสังคม
- ๑.๖.๓ เอกสารและงานวิจัยในพื้นที่ชุมชนไม่เรียง

๑.๖.๑ เอกสารและงานวิจัยด้านรูปแบบสังคม

แนวคิดเรื่องรูปแบบสังคมมีการนำเสนอมาตั้งแต่ในอดีต การศึกษาวิจัยในเรื่องดังกล่าวจึงมีเอกสารจำนวนมาก ในที่นี้จะทบทวนส่วนที่เกี่ยวข้องพอสังเขป

จากเอกสารและงานวิจัยที่ศึกษารูปแบบสังคมนั้น ส่วนใหญ่นำเสนอลักษณะรูปแบบของสังคมอุดมคติหรือสังคมที่พึงประสงค์ แต่ประเด็นที่น่าสนใจคือ การนำเสนอดังกล่าวอยู่บนกระบวนทัศน์ความเชื่ออะไร มีแนวคิดและวิธีการให้เหตุผลต่อสังคมอุดมคตินั้น ๆ อย่างไร และสังคมอุดมคตินั้น ๆ จะก่อรูปขึ้นได้อย่างไร

งานที่นำเสนอสังคมอุดมคติบนพุทธกระบวนทัศน์มีทั้งที่ศึกษาในคัมภีร์ และการประยุกต์หลักธรรมกับสังคม อาทิ งานศึกษาคัมภีร์ของพระมหาไกรวุฒิ มะโนรัตน์^{๖๖} ได้วิจัยคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์อนาคตวงศ์บนกระบวนทัศน์สังคมแบบทอนลง คือเห็นว่าสังคมเป็นที่รวมของปัจเจกบุคคล พบว่าคุณลักษณะของสังคมขึ้นกับคุณลักษณะของสมาชิก การทำความเข้าใจสังคมอุดมคติจึงได้จากลักษณะของบุคคลอุดมคติ โดยแบ่งสังคมอุดมคติเป็นเชิงรูปแบบและเชิงเนื้อหา

ปัญหาการให้เหตุผลโดยใช้วิธีการลดทอนในการศึกษาเช่นนี้อาจถูกโต้แย้งจากนักคิดในเชิงสังคมหรือเชิงระบบ ถึงความแตกต่างกันระหว่างระบบหรือองค์รวมกับส่วนย่อย

^{๖๖} พระมหาไกรวุฒิ มะโนรัตน์, “สังคมอุดมคติ ศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดในคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์อนาคตวงศ์”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔).

งานที่สะท้อนความเป็นระบบได้อย่างดีได้แก่ งานของพระวราภรณ์ ชยากโร (พุลสวัสดี)^{๖๗} ซึ่งวิจัยการประยุกต์หลักธรรมสำหรับสังคมอุดมคติในทัศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) โดยหมายถึงสังคมแห่งกัลยาณมิตรที่มีสภาพแวดล้อมเอื้อให้สมาชิกพัฒนาศักยภาพของตนให้เข้าถึงอิสรภาพทั้งสี่ด้าน คือ ทางกาย ทางสังคม ทางจิตใจและทางปัญญา ทั้งนี้มีสังคมสงฆ์ที่อาศัยหลักธรรมและหลักวินัยเป็นสังคมตัวอย่าง ส่วนสังคมฆราวาสอาศัยทั้งปัจจัยภายนอกทางสังคมที่ดีคือสังคมแห่งกัลยาณมิตร และปัจจัยภายในปัจเจกบุคคลที่ดีเรียกว่า โยนิโสมนสิการเป็นคุณสมบัติที่ได้รับจากการหล่อหลอมของสังคมที่ดี วิธีการเข้าถึงสังคมอุดมคติและพัฒนาบุคคลอุดมคติทำโดยพัฒนาคนด้วยการศึกษาตามหลักไตรสิกขา แนวคิดของพระธรรมปิฎกบูรณาการความสัมพันธ์ของสามระบบ คือ มนุษย์ ธรรมชาติ และสังคม ทั้งสาระและรูปแบบ บุคคลและระบบ ปัจเจกบุคคลและสังคม จิตใจและรูปธรรม แม้ว่าสังคมอุดมคติดังกล่าวจะอธิบายอย่างเป็นระบบ แต่การก่อรูปของสังคมในบริบทแนวคิดร่วมสมัยจะมีคำอธิบายอย่างไร

งานของพระมหาวินัย ผลเจริญ^{๖๘} พยายามใช้วิธีผสมผสานการอธิบายหลักธรรมเข้ากับแนวคิดสังคมร่วมสมัย โดยเสนอว่าแนวคิดประชาสังคมสะท้อนจิตสำนึกอิสระของพลเมืองที่เห็นแก่ความถูกต้องดีงามและความเจริญรุ่งเรือง โดยพลเมืองซึ่งมีคุณสมบัติสำคัญคืออดทนต่อกันและเคารพซึ่งกันและกัน มารวมตัวในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อทำกิจกรรมอันเป็นประโยชน์ของกลุ่มและ/หรือของส่วนรวม โดยแนวคิดนี้ปรากฏในพุทธศาสนาผ่านพระจริยาวัตรของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทรงเสียสละเพื่อส่วนรวมและหลักธรรมที่ทรงแสดงเน้นมิติทางสังคม เช่น เมตตาการุณา รวมทั้งการจัดตั้งคณะสงฆ์เป็นชุมชนอุดมคติที่มีเสรีภาพ ความเสมอภาค และภราดรภาพอย่างกลมเกลียวกัน สำหรับสังคมไทยหลังเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ ได้มีการรวมกลุ่มกันของชาวพุทธมากขึ้นโดยได้รับแนวคิดทางพุทธศาสนาจากปัญญาชน อาทิ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ในการวิพากษ์สังคมแนวพุทธ และการจัดตั้งองค์กรพัฒนาแนวพุทธ

นอกจากวิธีการผสมผสานแนวคิดพุทธธรรมกับแนวคิดร่วมสมัยแล้ว งานบางชิ้นได้ทำในทางตรงกันข้ามโดยพยายามแสดงความแตกต่างของมูลบทแนวคิดพุทธธรรมกับแนวคิดตะวันตกในการมองสังคมที่ดี เช่นงานของสมภาร พรหมทา^{๖๙} ซึ่งเป็นการนำเสนอแนวคิดชุมชนที่

^{๖๗} พระวราภรณ์ ชยากโร (พุลสวัสดี), “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องสังคมอุดมคติในทัศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔).

^{๖๘} พระมหาวินัย ผลเจริญ, “การศึกษาแนวคิดและขบวนการประชาสังคมของพุทธศาสนาในสังคมไทย (หลังจากเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖-ปัจจุบัน)”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา*, (คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔).

^{๖๙} Somporn Promta, “A Buddhist Concept of Good Community”, *บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์*, ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มีนาคม ๒๕๕๐) : ๖๙-๑๑๕.

ดีตามแนวพุทธด้วยแนวทางปรัชญาสังคม (Social Philosophy) ในลักษณะเชิงปทัชฐาน (Normative science) ในเรื่องความยุติธรรม สิทธิ เสรีภาพ และผู้ปกครองรัฐ โดยนำเสนอแนวคิดกรรม เจตนา ความรับผิดชอบต่อการกระทำ หลักความเมตตา หลักชุมชนนิยม หลักปฏิสมุปปันยกรรม (สิ่งต่าง ๆ เป็นส่วนหนึ่งของทั้งหมด) และหลักคุณความดี (Virtue) มาแทนแนวคิดตะวันตกเรื่องความเห็นแก่ตัวที่มีเหตุผล (Rational Selfishness) ปัจเจกบุคคลนิยม (Individualism) ผลประโยชน์ตน (Self Interest) และแนวคิดอำนาจ (Power)

งานของสมภาร มีจุดแข็งในฐานะงานทางปรัชญา อย่างไรก็ตามมีคำถามคือการใช้หลักพุทธธรรมในการสร้างแนวความคิดชุมชนที่ดีนั้น สมภารให้ความสำคัญกับการให้เหตุผลบนพื้นฐานของจริยศาสตร์แบบใดมากกว่ากันระหว่างจริยศาสตร์ที่เน้นพิจารณาผลการกระทำ (Consequentialism) ซึ่งเน้นที่เป้าหมาย หรือจริยศาสตร์แบบสัมบูรณ์นิยม (absolutism) ที่เน้นแรงจูงใจและวิธีการ ซึ่งแม้ว่าหลักพุทธธรรมจะมีส่วนผสมของจริยศาสตร์ทั้งสองแนว^{๗๐} แต่น้ำหนักที่แตกต่างกันในแต่ละด้านย่อมมีผลต่อสังคมอุดมคติที่แตกต่างกัน นอกจากนี้งานของสมภารในเรื่องนี้ ไม่ได้ขยายคำตอบในทางปฏิบัติซึ่งเป็นงานสำคัญอีกงานหนึ่งในทางพระพุทธศาสนารวมทั้งเป็นคำถามสำคัญของปรัชญาสังคม^{๗๑} กล่าวคือ หลักพุทธธรรมดังกล่าวจะสามารถก่อรูปเป็นสังคมหรือเป็นสถาบันทางสังคมได้อย่างไร

งานที่พยายามลงในภาคปฏิบัติมากขึ้นแต่กระทำในชั้นวิจัยเอกสาร ได้แก่ งานของพิพัฒน์ ยอดพฤติการ^{๗๒} ซึ่งใช้หลักธรรมในการสร้างดัชนีชี้วัดสังคมที่พึงประสงค์ โดยใช้องค์ธรรมระดับศีลเป็นเครื่องมือในการศึกษาเปรียบเทียบเศรษฐกิจกระแสหลักและพุทธเศรษฐกิจซึ่งเป็นพื้นฐานของการวิเคราะห์เศรษฐกิจพอเพียงอีกชั้นหนึ่ง อย่างไรก็ตามข้อจำกัดของงานของพิพัฒน์คือ พยายามให้คำอธิบาย (justification) หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาภายใต้กรอบความคิดเศรษฐกิจกระแสหลัก ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) เรียกวิธีนี้ว่า “ใช้กรอบความคิดแบบตะวันตกส่วนเนื้อหาเป็นของพระพุทธศาสนา”^{๗๓} (ดูเพิ่มเติมในภาคผนวก ก) นอกจากนี้พิพัฒน์ได้พยายามใช้การให้เหตุผลแบบนิรนัย (deduction)

^{๗๐} สมบูรณ์ เอื้อมอริวรงค์, “วาทกรรมเรื่องประโยชน์ระหว่างพระพุทธศาสนาและเสรีนิยมใหม่”, *บันทึกศึกษาปริทรรศน์*, ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มีนาคม ๒๕๕๒) : ๙๓-๑๑๗.

^{๗๑} “social philosophy”, *The Oxford Companion to Philosophy*, ed. by Ted Honderich, Second Edition, (NY: Oxford University Press Inc., 2005): 876-878.

^{๗๒} พิพัฒน์ ยอดพฤติการ, “การใช้การสร้างตัวชี้วัดเพื่อวิเคราะห์เศรษฐกิจพอเพียงโดยเปรียบเทียบกับพุทธเศรษฐกิจ”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา*, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙).

^{๗๓} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), *มหาวิทยาลัยกับงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา*, (กรุงเทพฯ : เนติกุลการพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๘๒.

กล่าวคืออธิบายความจริงทั่วไปคือพุทธเศรษฐศาสตร์สรุปเข้าหาหลักเศรษฐกิจพอเพียงซึ่งเป็นความจริงเฉพาะ ดังนั้นจึงเป็นการนำความจริงมาจัดหีบห่อใหม่ (repackage) งานของพิพัฒน์จึงขาดการพัฒนาเศรษฐศาสตร์แนวพุทธที่เป็นอิสระและครอบคลุมโดยมีหลักเศรษฐกิจพอเพียงเป็นส่วนย่อย (subset) ข้อยกเว้นนี้ดูเหมือนพิพัฒน์ได้ตระหนักและเสนอแนะให้ผู้วิจัยอื่นต่อยอดต่อไป

สำหรับงานอื่น ๆ ที่อาศัยพุทธกระบวนทัศน์เป็นพื้นฐานและน่าสนใจได้แก่ งานของพระมหาเสวีชน นริสสุโร (พันธ์ประโคน)^{๗๔} ศึกษาปัสเสนธรรมคือธรรมเป็นจุดพนักพิงซึ่งประกอบด้วย การพิจารณาแล้วเสพ พิจารณาแล้วอดกลั้น พิจารณาแล้วเว้น และพิจารณาแล้วบรรเทา เพื่อเป็นกระบวนการพัฒนาชีวิตให้เกิดความสุขทั้ง ๔ ด้านคือ ทางกาย ทางสังคม ทางจิตใจและทางปัญญา นอกจากนี้ได้แก่งานของ ชีรโชติ เกิดแก้ว^{๗๕} ซึ่งศึกษาเรื่องดัชนีชี้วัดความสุขตามทัศนะของพระพุทธศาสนา เป็นการเน้นความสุขทางใจ ไม่อาศัยวัตถุ และขยายความสุขจากส่วนตัวไปคนหมู่มาก โดยมีดัชนีวัดความสุขจาก ๔ ด้านคือ สันติภาพจากเบญจศีล เบญจธรรม ความสมานฉันท์จากหลักสาราณียธรรม ความพอเพียงทางวัตถุที่เสพจากหลักคิหิสุข และปัจจัยสนับสนุนคุณภาพของชีวิตคือสปปายะ โดยมีวิธีสร้างและวัดความสุขในระดับปัจเจกบุคคลอาศัยหลักบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการ

สำหรับงานที่อาศัยกระบวนทัศน์ตะวันตกเพื่อศึกษาสังคมอุดมคติโดยยืมวาทกรรมของพระพุทธศาสนาได้แก่ งานของพงษ์ธร ดันติฤทธิ์ศักดิ์^{๗๖} โดยพบว่าแนวทางการพัฒนาสังคมโดยการส่งเสริมความหลากหลายและเชื่อมโยงกันของ “ชุมชนสปปายะ” (หมายถึงการรวมตัวกันของบุคคลที่มีความสอดคล้องกันในเชิงโครงสร้าง ทั้งโครงสร้างจิต โครงสร้างวัฒนธรรม และโครงสร้างสังคมเศรษฐกิจในระดับมหภาค) มีวิสัยทัศน์บูรณาการนำมาซึ่งสังคมแห่งความสุข (วิสัยทัศน์บูรณาการ หมายถึงการเปิดพื้นที่ให้มนุษย์ได้เลือกใช้ชีวิตอยู่ใน

^{๗๔} พระมหาเสวีชน นริสสุโร (พันธ์ประโคน), “การศึกษาวิเคราะห์ห่อปัสเสนธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙).

^{๗๕} ชีรโชติ เกิดแก้ว, “ดัชนีชี้วัดความสุขตามทัศนะของพระพุทธศาสนา”, วารสารพุทธศาสนศึกษา, ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๔๙) : ๘๘-๑๐๐.

^{๗๖} พงษ์ธร ดันติฤทธิ์ศักดิ์, “ชุมชนสปปายะกับวิสัยทัศน์บูรณาการ : แนวทางสู่สังคมแห่งความสุข”, เอกสารประกอบการอภิปรายในการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง “กตিকাและอำนาจในสังคมไทย” ๒๕ กันยายน ๒๕๕๐, (กรุงเทพฯ: วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), (อัสสัมชัญ) เป็นบทความที่พัฒนาแนวคิดจากการวิจัยในระดับปริญญาเอกของ พงษ์ธร ดันติฤทธิ์ศักดิ์, “ผู้ประกอบการไทยกับกระบวนการพัฒนาจิต : การศึกษาด้วยพหุวิธีวิทยาบูรณาการ”, วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสหวิทยาการ, (วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๙).

ชุมชนสัปปายะตามโครงสร้างต่าง ๆ และส่งเสริมให้แต่ละชุมชนมีความเข้มแข็งเอื้อต่อการสร้างเครือข่ายให้เกิดระหว่างชุมชนต่าง ๆ ผ่านการสื่อสารและยอมรับซึ่งกันและกัน)

ส่วนงานที่ใช้แนวคิดดัชนีชี้วัดสังคม ได้แก่งานวิจัยของสถาบันพระปกเกล้า^{๗๗} โดยเสนอตัวชี้วัดธรรมาภิบาลใน ๕ ประเด็น คือ ความชอบธรรม ความโปร่งใส การตรวจสอบได้ ความมีประสิทธิภาพ และการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยแต่ละประเด็นแบ่งเป็น ๔ ด้าน คือ กฎหมาย สังคม เศรษฐกิจ และการเมือง

งานวิจัยที่เจาะลึกในการบริหารอาทิ งานวิจัยดัชนีชี้วัดความโปร่งใสหน่วยงานของรัฐของธีรชัย ณ นคร และคณะ^{๗๘} ได้วิจัยมาตรฐานและตัวชี้วัดความโปร่งใสหน่วยงานของรัฐ โดยการจัดทำเกณฑ์มาตรฐานและตัวชี้วัดความโปร่งใส ๗ ด้านคือ ด้านการจัดหาพัสดุ การบริหารงาน การให้บริการแก่ประชาชน การบริหารงานบุคคล การบริหารงานงบประมาณ การติดตามและประเมินผล และการเปิดเผยและการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารของประชาชน

กล่าวโดยสรุป ภาพรวมเอกสารและงานวิจัยรูปแบบสังคมที่ได้ทบทวนนี้จะเป็นการวิเคราะห์แนวคิดของบุคคลต่าง ๆ หรือนำเสนอแนวทางลักษณะสังคมที่ควรจะเป็น รวมทั้งเป็นงานที่พยายามสร้างเกณฑ์ในการพิจารณาเพื่อให้ไปถึงเป้าหมายของสังคมที่อิงตามระบบคุณค่าที่อยู่ในกระบวนทัศน์หนึ่ง ๆ ลักษณะงานโดยทั่วไปจึงเป็นการมองสังคมในลักษณะเป็นภาพนิ่ง (snapshot) ภาพเป้าหมายหรือภาพพึงประสงค์เป็นการศึกษาเชิงปทัฏฐาน (Normative Science) หรือกำหนดดัชนีชี้วัดการเข้าถึงเป้าหมายดังกล่าว

การนำเสนอในลักษณะข้างต้น ทำให้มีช่องว่างในการศึกษาที่สมควรพิจารณาอย่างน้อยสามประการคือ ประการที่หนึ่งการมองภาพของสังคมอุดมคติในลักษณะที่เป็นกระบวนการและองค์รวมจากปรากฏการณ์จริงทางสังคมมากกว่าเป็นภาพสังคมที่เป็นภาพนิ่ง แบบลดทอนหรือมีรูปแบบจากจินตภาพ ประการที่สองการอธิบายสังคมในบริบทที่เป็นระบบซับซ้อนและเป็นพหุสังคม มากกว่าการอ้างอิงสังคมพระพุทธศาสนาเป็นระบบวัฒนธรรมหลัก ความพยายามในการอธิบายในบริบทที่ซับซ้อนจะนำไปสู่การนำเสนอแนวคิดจากพุทธธรรมที่สามารถใช้อธิบายสังคมหลากหลาย และประการที่สามคือ การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างจิตของบุคคล

^{๗๗} สถาบันพระปกเกล้า, รายงานการวิจัยตัวชี้วัดธรรมาภิบาล, (กรุงเทพฯ : สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๕๔).

^{๗๘} ธีรชัย ณ นคร, ชินนาฏ ลีดส์ และพระมหาสุทิตย์ อาภากร (อบอูน), รายงานการศึกษาวิจัยฉบับสมบูรณ์เรื่องการพัฒนาเพื่อจัดทำมาตรฐานและตัวชี้วัดความโปร่งใสหน่วยงานของรัฐ, (สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช, ๒๕๕๐). และสำนักงานคณะกรรมการข้อมูลข่าวสารของราชการ, คู่มือการประเมินเกณฑ์มาตรฐานและตัวชี้วัดความโปร่งใสสำหรับหน่วยงานของรัฐ, (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการข้อมูลข่าวสารของราชการ สำนักปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช, ๒๕๕๑).

โครงสร้างวัฒนธรรมและโครงสร้างเศรษฐกิจสังคมนั้นจะพิจารณาว่าจิตของบุคคลมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างต่าง ๆ ได้ แทนที่จะมองว่าจิตของบุคคลเป็นเพียงตัวแปรผันตามเท่านั้น

ในการวิจัยนี้จะพยายามศึกษาช่องว่างจากเอกสารและงานวิจัยดังกล่าวทั้งในลักษณะสังคมอุดมคติที่มาจากปรากฏการณ์จริง มีการศึกษาในระบบที่ซับซ้อน และการศึกษาในระดับบุคคลที่มีผลต่อโครงสร้างส่วนอื่น ๆ

๑.๖.๒ เอกสารและงานวิจัยด้านการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

การศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นงานที่สาขาสังคมศาสตร์ให้ความสนใจอันเนื่องมาจากกระบวนทัศน์ที่เชื่อว่าสามารถทำสังคมให้เจริญก้าวหน้าอย่างต่อเนื่องไม่สิ้นสุด

จากเอกสารและงานวิจัยที่ทบทวนในหัวข้อนี้ให้เนื้อหาข้อค้นพบที่เป็นการปูพื้นฐานเพื่อการต่อยอดการอธิบายการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยให้กับการวิจัยนี้ ทั้งการอธิบายจากภาพอดีตจนถึงปัจจุบัน จากพื้นที่หรือสนาม (field) "เมือง" ถึง "บ้าน" และจากระดับมหภาคจนถึงจุลภาค รวมทั้งมุมมองของหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

ภาพในอดีตของ "เมือง" ระดับมหภาคได้จากงานของหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์^{๗๙} พบว่าการจัดระเบียบทางสังคมของรัฐไทยเป็นชนชั้นนาย (เจ้าและขุนนาง) และชนชั้นไพร่ (และทาส) โดยวิวัฒนาการการจัดระเบียบทางสังคมและการเมืองไทยเป็นเรื่องการควบคุมกำลังไพร่พลซึ่งนำไปสู่พลวัตความสัมพันธ์ของระบบอุปถัมภ์ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ สิ่งนี้มีผลต่ออำนาจและความมั่งคั่ง ระบบอุปถัมภ์มีบทบาทสำคัญในการเลื่อนชั้นทางสังคมในชนชั้นนายโดยเฉพาะในยามสงบซึ่งไม่ได้อาศัยความสามารถในการรบดังเช่นที่ปรากฏในยามสงคราม

ปัญหาที่น่าสนใจคือ การเลื่อนชั้นทางสังคมซึ่งเป็นการเลื่อนชั้นในตำแหน่งทางการเมืองโดยมีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเป็นเป้าหมายนี้ จะรับมือกับการเลื่อนชั้นทางสังคมจากความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจที่มุ่งหวังผลทางการเมืองเป็นเป้าหมายได้อย่างไร นอกจากนี้สิ่งที่น่าสังเกตจากงานวิจัยนี้ซึ่งกล่าวถึงไว้บางส่วนคือ ผลข้างเคียงของระบบอุปถัมภ์ที่ก่อให้เกิดระบบการให้สินบนเพื่อการเลื่อนชั้นทางสังคมนั้นจะถือเป็นมรดกที่มาสู่ปัจจุบันได้หรือไม่

^{๗๙} คึกฤทธิ์ รพีพัฒน์, ม.ร.ว., สังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๑๖), แปลโดย หม่อมราชวงศ์ประกายทอง สิริสุขและพรณี สรุบบุญมี, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, ๒๕๑๙). แปลจากวิทยานิพนธ์และหนังสือ Akin Rabibhadana, M.R., **The Organization of Thai Society in the Early Bangkok Period 1782-1873**, (NY: Cornell University, 1969).

ประเด็นเรื่องการเลื่อนชั้นทางสังคมระหว่างกลุ่มที่มั่งคั่งทางเศรษฐกิจและกลุ่มชนชั้นค่อมอำนาจทางการเมืองนั้น งานของเสกสรรค์ ประเสริฐกุล^{๘๐} ให้คำตอบอย่างน่าสนใจคือ การแปรรูปของรัฐไทยนั้นยอมรับเศรษฐกิจระบบทุนแต่ไม่ให้บทบาททางการเมือง โดยเฉพาะกับชนชั้นกระฎุมพี (bourgeoisie) หรือชนชั้นกลางชาวจีนซึ่งเป็นกำลังสำคัญในการส่งรายได้และต่อสู้กับทุนนิยมตะวันตกตั้งแต่การทำสัญญาบาวริงในปีพ.ศ. ๒๓๙๘

สิ่งที่น่าสังเกตคือ การยอมรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจแต่ไม่ยอมให้มีบทบาททางการเมืองนี่ยังเป็นประเด็นปัญหาอยู่ในปัจจุบันหรือไม่ และปฏิสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นที่มีอำนาจกับชนชั้นกระฎุมพีหรือชนชั้นกลางที่มีจำนวนน้อยและอ่อนแอในช่วงดังกล่าวแม้ว่าจะไม่มีความขัดแย้งเท่าใดนัก แต่ในปัจจุบันที่มีจำนวนมากและเข้มแข็งขึ้นนั้นจะรับมือปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวในลักษณะเดิมหรือแตกต่างออกไป ยิ่งไปกว่านั้นขณะที่เมืองมีการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวบ้านมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร และภาพที่แตกต่างระหว่างเมืองกับบ้านจะดำเนินไปอย่างไร

ภาพอดีตและปัจจุบันของ “บ้าน” ในระดับมหภาคจากงานวิจัยหลายชุดของฉัตรทิพย์ นาถสุภาและคณะ^{๘๑} ได้เติมเต็มความจริงอีกด้านของสังคมไทย ฉัตรทิพย์และคณะซึ่งเป็นผู้นำสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองแนวประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมชุมชน พบว่าในอดีตสังคมไทยมีสองสถาบันคือชุมชนหมู่บ้านและรัฐ แบ่งเป็นชนชั้นชาวนาและชนชั้นข้าราชการ ส่วนชนชั้นกระฎุมพีมีขนาดเล็กและอ่อนแอ ชุมชนหมู่บ้านมีเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเองได้และมีวัฒนธรรมของตัวเอง โดยวัฒนธรรมและจิตวิญญาณไทยคือ ครอบครัว ชุมชน การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน น้ำใจ และการนับถือบรรพบุรุษ วัฒนธรรมเหล่านี้สืบทอดไปถึงชุมชนหมู่บ้านไทยต่างๆ ในอดีตซึ่งมีลักษณะเป็นเครือข่าย มีลักษณะโบราณและความเป็นชุมชนเข้มข้น รวมทั้งเป็นวัฒนธรรมชาติไทยโดยธรรมชาติ สำหรับชุมชนหมู่บ้านในประเทศไทยมีความคงทนและไม่แตกสลาย เนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ มีการช่วยเหลือกันภายในชุมชนและระหว่างชุมชน รวมทั้งรัฐและระบบทุนนิยมถึงส่วนเกินแต่ไม่ได้เข้ามาบริหารการผลิต

^{๘๐} Seksan Prasertkul, “The Transformaion of the Thai State and Economic Change (1855-1945),” **Dissertation of Doctor of Philosophy**, (Cornell University, 1989).

^{๘๑} ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๑๙-๑๒๑. เป็นการสรุปจากโครงการวิจัยที่ศาสตราจารย์ ดร. ฉัตรทิพย์ นาถสุภาเป็นหัวหน้าชุดโครงการอาทิ โครงการวิจัยเศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต เป็นการศึกษาเศรษฐกิจของหมู่บ้านโดยสัมภาษณ์ชาวบ้านสูงอายุ ๒๐๐ หมู่บ้าน วิจัยระหว่างปีพ.ศ. ๒๕๒๑-๒๕๒๙ ได้ผลงานหนังสือ ๕ เล่ม วิทยานิพนธ์ ๔ เล่ม ฯลฯ , โครงการวิจัยประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมชนชาติไท ศึกษาวัฒนธรรมชุมชนหมู่บ้านไททั้งในและนอกประเทศไทย วิจัยระหว่างปีพ.ศ. ๒๕๓๐-๒๕๔๑ ได้ผลงานหนังสือ ๔ เล่ม วารสารฉบับพิเศษ ๑ ฉบับ วิทยานิพนธ์ ๒ เล่ม ฯลฯ และโครงการวิจัยเรื่องเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย ศึกษาช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองจนถึงปัจจุบัน วิจัยระหว่างปีพ.ศ. ๒๕๔๓-๒๕๔๖ ได้ผลงานวิจัย ๒๑ เล่ม.

อย่างไรก็ตามหลังสงครามโลกครั้งที่สองจนถึงปัจจุบัน^{๔๒} เศรษฐกิจไทยได้เปลี่ยนไปเป็นสองระบบคือ ระบบเศรษฐกิจชุมชนและเศรษฐกิจทุน ระบบเศรษฐกิจชุมชนเกี่ยวข้องกับชีวิตคนไทยจำนวนมากและมีเป้าหมายการผลิตเพื่อรักษาความอยู่รอดของครอบครัวและชุมชนจึงผลิตเพื่อบริโภคเอง ส่วนที่เหลือจึงขายเพื่อซื้อสินค้าอื่น วิธีการผลิตคือเป็นผู้ผลิตเล็กอิสระ ใช้แรงงานในครอบครัว ระบบเศรษฐกิจชุมชนหรือผู้ผลิตเล็กอิสระมีเสถียรภาพมากที่สุดในภาคใต้ สำหรับการแปรรูป (transformation) ของระบบเศรษฐกิจไทยจากระบบชุมชนเป็นระบบเศรษฐกิจทุนเป็นกระบวนการที่มีความหนักตัวสูงมาก เนื่องจากลักษณะพิเศษของชุมชนหมู่บ้านไทยที่สามารถปรับตัวและต่อสู้ โดยมีวัฒนธรรมชุมชนที่เป็นเครือข่าย ช่วยเหลือกัน และเป็นวัฒนธรรมกลางที่ต่างสมัครใจเข้าร่วมทำให้ร่วมมือระหว่างชุมชนได้อย่างแน่นแฟ้น

สำหรับเส้นทางในอนาคตนั้น จักรทิพย์และคณะเห็นว่าควรเป็นเส้นทางที่ชุมชนและวัฒนธรรมชุมชนมีบทบาทนำ การประสานระบบเศรษฐกิจชุมชนกับระบบเศรษฐกิจทุนใช้วัฒนธรรมชุมชนซึ่งเป็นวัฒนธรรมชนชาติไทยเป็นระบบวัฒนธรรมเดียวในการกำกับความสัมพันธ์ ทั้งนี้ข้อเสนอของจักรทิพย์คือ สร้างเครือข่ายของเกษตรกรรายย่อยขึ้นเป็นระบบเศรษฐกิจอิสระหนึ่ง ให้มีกิจกรรมหลายด้านและครอบคลุมพื้นที่กว้างขวาง รวมทั้งเกษตรกรขยายอาชีพไปสู่กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการแปรรูปผลผลิตเกษตร หัตถกรรม และบริการ^{๔๓}

ภาพการแยกกันของชุมชนหมู่บ้านและรัฐปรากฏอย่างชัดเจน โดยชุมชนหมู่บ้านมีการพึ่งตนเองและไม่แตกสลายตามการเปลี่ยนแปลงของ “เมือง” หรือรัฐไทย แต่เส้นทางอนาคตที่จักรทิพย์ประสงค์นั้นจะเกิดขึ้นได้อย่างไรในระบบเปิดอย่างโลกาภิวัตน์ในปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากชุมชนหมู่บ้านขาดพลังและระบบรัฐควบคุมอย่างเข้มแข็ง

สิ่งที่เกิดขึ้นในภาคใต้ซึ่งเป็นที่ตั้งของกรณีศึกษาในงานวิจัยนี้ ดูเหมือนเป็นข้อยกเว้นแต่เปรียบเสมือนต้นแบบของสิ่งที่จักรทิพย์วาดฝันไว้ งานวิจัยของจักรทิพย์ นาถสุภา และพูนศักดิ์ ชานิกรประดิษฐ์^{๔๔} ที่สะท้อนภาพอดีตของ “บ้าน” ในภาคใต้ ทำให้เห็นลักษณะ

^{๔๒} “คำแถลงชุดโครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย”, ยศ สันตสมบัติ สุวิทย์ วีรศาสตร์และพอพันธ์ อูยานนท์, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์วิธีการศึกษาเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย, (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๖), หน้า (๑)-(๙). เป็นรายงานฉบับหนึ่งในโครงการวิจัยเรื่องเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย

^{๔๓} จักรทิพย์ นาถสุภา, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๓๔. ปรากฏในภาคผนวกซึ่งเป็นปาฐกถาประจำปี “ลงช่วงโสกันต์ กินปั้นข้าวจี” ครั้งที่ ๔ วันที่ ๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๘.

^{๔๔} จักรทิพย์ นาถสุภาและพูนศักดิ์ ชานิกรประดิษฐ์, เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีต, (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๓๙).

พิเศษของระบบเศรษฐกิจจากการมีเครือข่ายและการพึ่งพาระหว่างหมู่บ้านทั้งในการใช้แรงงานผลิต จนเกิดประเพณี “ออกปาก” “ขอแรง” “กินวาน” “ขอแรง” หรือ “ขอมือ” หรือทางชุมชนเรียกว่า “ตามแรง” และการแลกเปลี่ยนผลผลิตจนเกิดประเพณี “เป็นเกลอ” หรือ “มัดเกลอ” และ “ตลาดน้ำใจ” ซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนทางน้ำใจไม่ใช่เพื่อการค้าบนพื้นฐานของเครือญาติและการต่อสู้กับธรรมชาติ ส่วนในระบบการปกครอง หมู่บ้านภาคใต้ห่างไกลจากรัฐจึงใกล้ชิดกันเองและเป็นอนาธิปัตย์นิยมคือรวมกลุ่มเป็นอิสระปกครองกันคล้ายรัฐย่อย ๆ และมองรัฐเป็นคนภายนอกหรือเป็น “ศัตรู” อย่างไรก็ตามก่อนสงครามโลกครั้งที่สองได้เกิดการเปลี่ยนแปลงบางอย่าง อาทิ การเกิดเจ้าที่ดินและนายทุนท้องถิ่นจากการ “เหมาเมือง” ของพ่อค้าจีน ระบบเจ้าภาษีนายอากร การขยายการปลูกข้าว การปลูกยางพาราเพื่อขาย การเกิดตลาดของคนจีนที่เป็นตลาดการค้าตามที่ตั้งของศูนย์การปกครองและเส้นทางรถไฟที่ชาวจีนเป็นกรรมกร

จากช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองจนถึงปัจจุบัน ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงที่รุนแรงแต่สงบ สงบ สงบเมือง^{๔๕} ได้พบว่า ชุมชนหมู่บ้านภาคใต้มิได้ถูกกลืนกลายในโครงสร้างระบบทุนนิยมโลกอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดจึงไม่ตกอยู่ในภาวะวิกฤติรุนแรงตามภาคเมืองหรือรัฐและทุนจากปัญหาเศรษฐกิจและการเมืองปลายทศวรรษ ๒๕๓๐ เนื่องจากมีอัตลักษณ์ ภูมิหลังและปฏิสัมพันธ์กับการพัฒนาของภาครัฐและทุนอย่างมีภูมิคุ้มกันจากวิถีชีวิตแบบชุมชนนิยม โดยใช้ระบบธรรมชาติและภูมิปัญญาที่เหมาะสมเรียนรู้และถ่ายทอดความรู้ทั้งภายในและภายนอกชุมชน สร้างชุมชนหมู่บ้านให้พอเพียง เข้มแข็ง เป็นไท ใช้ทุนทางสังคมวัฒนธรรมดั้งเดิมมาประยุกต์ สร้างองค์กรของชุมชนหมู่บ้านใหม่ในรูปของกลุ่ม ชุมชน สมาคม ประชาคมและเครือข่าย เพื่อต่อรองกับภาครัฐและทุนที่มีการรวมศูนย์เข้มข้นมากขึ้น

ปัญหาคือการเปลี่ยนแปลงทางสังคมหรือระบบการพัฒนานั้น ระหว่างรัฐและชุมชนหมู่บ้านใครเป็นผู้เลือกแนวทางการพัฒนา ถ้าหากการเลือกของทั้งสองแตกต่างกัน ระบบรัฐจะยอมรับต่อความแตกต่างนี้ได้หรือไม่ อย่างไร

งานของจำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์และคณะ^{๔๖} ซึ่งเกิดขึ้นหลังจากการพัฒนาของระบบรัฐได้เผชิญกับความผิดพลาด ย้ำให้เห็นชัดเจนถึงระบบการพัฒนาที่แตกต่างกันของทั้งสองระบบคือ ระบบตามทฤษฎีการพึ่งตนเองและระบบตามทฤษฎีความทันสมัย โดย “บ้าน” ใช้ระบบแรกและรัฐหรือ “เมือง” ใช้ระบบหลัง โดยทิศทางการพัฒนาเป็นไปในระบบการพึ่งตนเอง

^{๔๕} สงบ สงบเมือง, เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ในรอบห้าทศวรรษที่ผ่านมา, (กรุงเทพฯ : สถาบันวชิรธรรม, ๒๕๔๖). เป็นงานวิจัยหนึ่งในโครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทยที่มีศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภาเป็นหัวหน้าโครงการ.

^{๔๖} สำนักมาตรฐานการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, โครงการวิจัย การศึกษาระบบการพัฒนาสังคมที่นำไปสู่ความมั่นคงของมนุษย์. (กรุงเทพฯ : สำนักมาตรฐานการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ๒๕๔๘).

ประกอบด้วยการพัฒนาจิตสำนึก คุณธรรมจริยธรรม ส่งเสริมคุณค่าความสัมพันธ์แบบปฐมภูมิ ประเพณีวัฒนธรรม ความเชื่อทางศาสนาและฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น ขณะที่นโยบาย การพัฒนาของรัฐในระดับมหภาคมุ่งให้เกิดการอยู่ดี มีสุข และยกระดับมาตรฐานการครองชีพให้ สูงขึ้นตามมาตรฐานสากลและมาตรฐานของระบบทุนนิยม

แม้ปัจจุบันจะเห็นความแตกต่างของระบบการพัฒนาในระดับมหภาค แต่ปัญหา กระบวนทัศน์ในการพัฒนาที่แตกต่างกันนี้จะนำไปสู่ความขัดแย้งของภาคปฏิบัติในพื้นที่อย่างไร

การมองในระดับจุลภาคหรือกรณีศึกษาในพื้นที่จะช่วยให้เข้าใจความขัดแย้งในการ พัฒนาได้ดีขึ้น ดังเช่นงานของหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์พัฒนา^{๘๗} ที่พบว่า การวางแผนโครงการจาก เบื้องบนลงสู่เบื้องล่าง (top down) และการดำเนินการผ่านผู้นำที่เป็นทางการ ไม่สามารถเข้าถึง ปัญหาและความต้องการของชาวบ้านที่ยากจนได้ เมื่อปรับเปลี่ยนวิธีคิดและแนวทางมาเป็นการ ทำงานจากเบื้องล่าง (bottom up) การกำหนดกลุ่มเป้าหมายที่ชัดเจน รวมทั้งการค้นหาลำดับ โดย ธรรมชาติ ทำให้ค้นพบการแก้ปัญหาและสามารถเปลี่ยนอาชีพจากการปลูกข้าวมาเป็นการเลี้ยง ปลาและการปลูกพืชอื่นซึ่งเหมาะสมและให้ผลตอบแทนดีกว่า กระบวนการค้นพบการแก้ปัญหา นี้ชาวบ้านอาศัยการปรึกษาหารือกัน เรียนรู้ความคิดและวิธีการใหม่ๆ รวมทั้งมีการขยาย เครือข่ายความสำเร็จออกไป แต่การดำเนินการแก้ไขปัญหาด้วยการพึ่งตนเองนี้ไม่ได้ราบรื่น ชาวบ้านต้องประสบปัญหาจากผู้เสียประโยชน์ซึ่งเป็นผลพวงจากระบบการพัฒนาของรัฐตาม ทฤษฎีความทันสมัย

สำหรับตัวอย่างกรณีศึกษาที่แสดงถึงระบบการพัฒนาของเศรษฐกิจชุมชนที่ก้าวสู่ กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องเนื่อง โดยเฉพาะการเข้าสู่เศรษฐกิจระบบทุน ได้แก่งานของณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ^{๘๘} ซึ่งวิจัยและทดลองจัดตั้งธุรกิจชุมชนหัวไทร นครศรีธรรมราช โดยชุมชนถือ ครองกรรมสิทธิ์ส่วนใหญ่ และมีเป้าหมายเพื่อรายได้และคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน สำหรับ เอกลักษณ์ของหัวไทร Model คือ รูปแบบบริษัทธุรกิจชุมชน แนวทางหนึ่งครัวเรือนสองวิถีการ ผลิต และปฏิสัมพันธ์สี่ฝ่ายของชุมชน นักวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชน ธุรกิจและราชการ

^{๘๗} อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว., ปัญหาการพัฒนาชนบท บทเรียนจากกรณียกกระบัตรโครงการ พัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลอง, แปลโดย จารุภรณ์ เกาละทัต, (สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น , ๒๕๓๑). จาก Akin Rabibhadana, M.R., **The Transformation of Tambon Yokkrabat, Changwat Samut Sakorn.** และ **Problems in Rural Development Work: The Case of the Maeklong Integrated Rural Development Project.**

^{๘๘} ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, รายงานวิจัยเบื้องต้นเรื่อง การศึกษาความเป็นไปได้ในการ จัดตั้งธุรกิจชุมชน โครงการทดลองบริษัทธุรกิจชุมชนหัวไทร ตำบลเขาพังไกร อำเภอหัวไทร จังหวัด นครศรีธรรมราช, (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๐) และณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, ธุรกิจชุมชน เส้นทางที่เป็นไปได้, (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๒).

ทั้งสองกรณีนี้ แสดงถึงตัวอย่างความสำเร็จในการเปลี่ยนแปลงอาชีพและวิถีชีวิตของคนในชุมชนยกกระบัตร์และหัวไทร แต่ความเข้มแข็งของชุมชนมีส่วนสัมพันธ์กับความเป็นอยู่ที่ดีของสมาชิกในชุมชนหรือไม่

งานวิจัยของมัทนา พนานิรามัยและคณะ^{๘๙} พบในมุมมองที่แตกต่างออกไปของความสัมพันธ์ระหว่างความเข้มแข็งของชุมชนและความเป็นอยู่ที่ดีของสมาชิกในชุมชน กล่าวคือ เป้าหมายหลักของการรวมกลุ่มเป็นเรื่องการหาอาชีพเสริมและเพิ่มรายได้เป็นหลัก โดยไม่ได้ไปเพิ่มระดับความเป็นอยู่ที่ดีในมิติอื่น ๆ คือระดับการศึกษา สุขภาพและความปลอดภัยของสมาชิกในชุมชนอย่างชัดเจน

ถ้าเช่นนั้นปัญหาความเป็นอยู่ดังกล่าวน่าจะมีแนวทางการแก้ไขอย่างไร งานของณรงค์ เพ็ชรประเสริฐและคณะ^{๙๐} ได้เข้ามาปิดช่องว่างนี้ โดยสังเคราะห์ภาพรวมงานวิจัยหลายชิ้นพบว่า คนจนบางกลุ่มอยู่ในภาวะเสี่ยงที่จะดำรงชีพอยู่ไม่ได้ต้องได้รับการช่วยเหลือด้านสวัสดิการสังคม โดยการจัดสวัสดิการต้องทำควบคู่กับการแก้ไขปัญหาความยากจนเชิงบูรณาการทั้ง ๖ ด้านคือ ๑) ความยุติธรรมทางสังคม ๒) ความมั่นคงทางสังคม ๓) ศักดิ์ศรีทางสังคม ๔) สิทธิพื้นฐานทางสังคม ๕) การสร้างทุนทางสังคม และ ๖) การมีหุ้นส่วนทางสังคม ทั้งนี้การจัดสวัสดิการซึ่งเป็นเพียงด้านความมั่นคงทางสังคมต้องทำทั้งจากรัฐและหุ้นส่วนอื่น ๆ ในสังคม

ในการจัดสวัสดิการโดยรัฐจะต้องทำในด้านไหน อย่างไร คณะทำงานการกระจายรายได้ สภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้จัดให้มีการวิจัย^{๙๑} มีผลสรุปว่า รัฐไทยมี

^{๘๙} มัทนา พนานิรามัย, สมชาย สุขสิริเสรีกุล และสุปราณี ศรีฉัตรภิกษุ, ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยด้านประชากร สังคม วัฒนธรรม ต่อความเป็นอยู่ที่ดีและความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่นไทย, (กรุงเทพฯ : สถาบันทรัพยากรมนุษย์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), ๒๕๕๖.

^{๙๐} ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ บทสังเคราะห์ภาพรวมการพัฒนา ระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย, ชุดโครงการการพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย ภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), (กรุงเทพฯ : ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๖). โครงการนี้เป็นงานวิจัยที่หัวหน้าโครงการ รศ.ดร.ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ และคณะได้วิจัยกรณีศึกษา ๑๑๐ กรณี จากรายงานการวิจัยทั้ง ๑๑๐ กรณี นำมาสู่รายงานวิจัยการพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสใน ๕ กลุ่ม คือ กลุ่มเกษตรกร กลุ่มแรงงานในภาคอุตสาหกรรม กลุ่มผู้ประกอบการอาชีพอิสระรายย่อย กลุ่มคนจนผู้ด้อยโอกาสและกลุ่มเสี่ยงที่ประสบปัญหาทางสังคม และกลุ่มนอกกำลังแรงงาน จากรายงานวิจัยหลักทั้ง ๕ ชิ้นนำมาสู่บทสังเคราะห์ภาพรวมดังกล่าว.

^{๙๑} คณะทำงานการกระจายรายได้ สภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, **สวัสดิการพื้นฐาน (Social Safety Net): รากฐานความเป็นธรรมทางรายได้**, (สภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ๒๕๕๐). เป็นผลงานการวิจัยของคณะวิจัยประกอบด้วย ประภาส ปิ่นตบแต่ง, นภาพร อติวานิชย์พงศ์, จตุรงค์ บุญยรัตนสุนทร, กิติพัฒน์ นนทปัทมเดช และศิริพร ยอดกมลศาสตร์.

ข้อจำกัดในการทำเป็นรัฐสวัสดิการ (welfare state) แต่ต้องมีหน้าที่จัดสวัสดิการสาธารณะในลักษณะสวัสดิการโดยรัฐ (state welfare) ทั้งในรูปแบบสวัสดิการฐานทรัพยากรธรรมชาติ ฐานชีวิตวัฒนธรรม ฐานประกันและฐานสิทธิ การขับเคลื่อนนโยบายสวัสดิการสังคมจะนำไปสู่การกระจายรายได้ที่เป็นธรรม ทำได้โดย ๑) ด้านกฎหมายยึดหลักความเสมอภาค และให้องค์กรท้องถิ่นมีหน้าที่หลัก ๒) กำหนดยุทธศาสตร์ทั้งระดับประเทศและท้องถิ่น ๓) พัฒนาระบบสวัสดิการที่หลากหลาย กระชับ เข้าถึงกลุ่มเป้าหมาย ๔) สร้างคนสร้างความรู้ ส่งเสริมกระบวนการสร้าง “จิตสำนึกสาธารณะ”

สำหรับพระพุทธศาสนานั้น มีการนำเสนอคำอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมแตกต่างจากสาขาสังคมศาสตร์อย่างไรบ้างหรือไม่

งานของเดวิด อาร์.ลอย (David R. Loy)^{๙๒} พยายามค้นหาหลักพุทธธรรมเพื่อเข้าใจสาเหตุของปัญหาในปัจจุบัน อาทิ โลกาวัตถ์ทางเศรษฐกิจ สงครามและการก่อการร้าย การเปลี่ยนแปลงของชั้นบรรยากาศโลก เป็นต้น โดยเสนอว่าปัญหาต่าง ๆ มีรากเหง้ามาจากการแบ่งแยกกันเป็นกลุ่ม เช่น เพศ เชื้อชาติ ประเทศและศาสนา ซึ่งเป็นลักษณะของ “อัตตารวม” (collective selves) ที่ฝ่ายหนึ่งแยกพวกของตนออกจากพวกอื่น ๆ ในลักษณะ “ทวินิยม” (dualism) การแบ่งแยกใน “อัตตารวม” นำไปสู่ปัญหาของสังคมหรือทุกข์รวม (collective dukkha) ซึ่งมีรากจากอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะและโมหะ (greed, ill will and delusion) อกุศลมูลในปัจจุบันได้รวมกลุ่มและกลายเป็น “สถาบัน” (institutionalized) คือ โลภะกับระบบเศรษฐกิจ โทสะกับระบบทหาร และโมหะกับสื่อสารมวลชน ในการแก้ไขนั้นพระพุทธศาสนาไม่พยายามแบ่งแยกระหว่างเรากับเขา ความคิดเรื่อง “อนัตตา” (selflessness) จึงเป็นพื้นฐานที่ดีสำหรับพระพุทธศาสนาในการดำเนินงานทางสังคม (social action)

งานวิจัยอีกชิ้นที่ใช้หลักพุทธธรรมในระดับบุคคลเพื่อมาอธิบายสาเหตุปัญหาระดับโครงสร้างสังคมร่วมกับแนวคิดร่วมสมัย ได้แก่งานของพระเดชโพล เหมนาโลย^{๙๓} โดยเสนอว่าอุปาทานหรือความยึดมั่นซึ่งแยกเป็น ๔ ประเภทได้แก่กามุปาทานคือความยึดมั่นในกาม ทิฏฐุปาทานคือความยึดมั่นในทิฏฐิ สิล্পพตูปาทานคือความยึดมั่นในศีลและพรต และอัตตวาตูปาทานคือความยึดมั่นในความเชื่อเรื่องอัตตา เป็นสาเหตุรากเหง้าของความรุนแรงทางตรงและความรุนแรงเชิงโครงสร้าง ส่วนความรุนแรงเชิงวัฒนธรรมมาจากอุปาทานฝ่ายทิฏฐิ ทั้ง ๓ ได้แก่ ทิฏฐุปาทาน สิล্পพตูปาทาน และอัตตวาตูปาทาน การละอุปาทานในระดับ

^{๙๒} David R. Loy, “The Three Institutional Poisons: Challenging Collective Greed, Ill Will, & Delusion”, *Insight Journal*, (Winter 2006): 4-8.

^{๙๓} พระเดชโพล เหมนาโลย, “อุปาทานในพุทธศาสนาเถรวาทกับปัญหาในโลกปัจจุบัน”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา*, (คณะศิลปศาสตรมหาวิทยาลัทธิธรรมศาสตร์, ๒๕๔๙).

โครงสร้างใช้แนวทางเดียวกับการละในระดับปัจเจกบุคคลคือใช้หลักอริยมรรคมีองค์ ๘ โดยมีเป้าหมายคือ “สังคมโสตาบัน” ซึ่งหมายถึงสังคมที่ปราศจากความรุนแรง

นอกเหนือจากหลักพุทธธรรมเพื่ออธิบายต้นเหตุของปัญหาสังคมดังกล่าวแล้ว พระพุทธศาสนามีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้อย่างไร อาร์. पुलิกันดลา (R. Puligandla) และเค.พูฮักกา (K. Puhakka)^{๓๔} เสนอว่าพระพุทธศาสนาไม่มีการจัดตั้งองค์กรที่เข้มแข็งในการต่อสู้กับอำนาจทางการเมืองเช่นศาสนาอื่น แต่มีความสำคัญต่อการปฏิวัติจากการสร้างสำนึกในเรื่องหลักอนัตตาและหลักกรรม คนจะมีเสรีภาพโดยการยึดติดพันนาการต่าง ๆ รวมถึงการยึดติดรูปแบบสังคมใดๆ ด้วย พระพุทธศาสนาเป็นอสังคม (asocial) แต่ไม่ต่อต้านสังคม (antisocial) คือไม่มีข้อสมมติล่วงหน้า (presupposition) ว่า สังคมจะปฏิบัติหรือเปลี่ยนแปลงไปสู่รูปแบบเช่นใด จึงไม่ตกอยู่ใน “ปฏิทรรศน์ของการปฏิวัติ” (paradox of the revolutionary) คือทำลายระบบเดิมแต่กลับรักษาสถานภาพเดิมของระบบที่ตนสร้างขึ้นใหม่

กล่าวโดยสรุป งานที่ทบทวนในส่วนนี้เป็นงานที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมโดยเฉพาะปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นจริง เป็นการศึกษาในเชิงปฏิฐาน (positivism) เชิงประจักษ์ (empirical study) หรือศาสตร์เชิงพรรณนา (descriptive science) โดยพิจารณาปัญหา เหตุปัจจัย กระบวนการในการเปลี่ยนแปลงและแนวทางแก้ไข เป็นงานที่แสดงความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงจากสภาพสังคมหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่ง

งานวิจัยเหล่านี้ ได้ถูกทอเป็นภาพต่อของปรากฏการณ์ในสังคมไทย ในภาพรวมของเมืองแสดงถึงความสัมพันธ์ทางสังคมของระบบอุปถัมภ์ที่ฝังรากลึกมาต่อเนื่อง การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจกับบทบาททางการเมือง ส่วนภาพรวมของบ้าน มีความเป็นเครือข่ายและพึ่งตนเอง แต่ต้องเผชิญกับความท้าทายของระบบการพัฒนาจากรัฐหรือเมือง ซึ่งภาคใต้เป็นพื้นที่ที่สามารถปรับตัวและต่อสู้ได้ดีกับระบบเศรษฐกิจทุนที่รุกอย่างหนักโดยอาศัยวัฒนธรรมชุมชน แต่การรวมกลุ่มที่เข้มแข็งยังไม่ใช่อุปสรรคสำหรับความเป็นอยู่ที่ดีในด้านต่าง ๆ การจัดสวัสดิการโดยรัฐและผู้เกี่ยวข้องจำเป็นต้องเข้ามาเสริมเพื่อให้เกิดความเป็นธรรม

สำหรับงานวิจัยทางพระพุทธศาสนาที่นำเสนอ นั้น สะท้อนถึงปัญหาสังคมจากอัตรารวมจากการแยกเป็นกลุ่ม ทวินิยม การยึดมั่นหรืออุปาทานในด้านต่าง ๆ นำไปสู่การเกิดเป็นสถาบันของอกุศลมูล และพัฒนาไปสู่ความรุนแรงทั้งทางตรง เช่นโครงสร้างและเชิงวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงทางสังคมอาศัยการสร้างจิตสำนึกในเรื่องอนัตตาและกรรม คือการไม่สะสมและการยอมรับผลจากการกระทำ รวมทั้งการไม่ยึดในรูปแบบใดๆ แม้รูปแบบสังคม

งานวิจัยที่นำเสนอข้างต้นนี้ นำไปสู่การต่อยอดที่น่าสนใจสำหรับงานวิจัยนอากิ การอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นจริงหรือในเชิงประจักษ์ด้วยหลักพุทธธรรมนั้นจะ

^{๓๔} R. Puligandla and K. Puhakka, “Buddhism and Revolution”, **Philosophy East &**

สามารถทำได้หรือไม่ หลักพุทธธรรมจะอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างระบบการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมร่วมกันได้อย่างไร รวมทั้งการเชื่อมโยงหลักพุทธธรรมจากระดับบุคคลไปสู่ระดับโครงสร้างจะทำได้ในลักษณะไหน และสุดท้ายการนำเสนอสังคมที่พึงประสงค์จะทำได้ อย่างไรโดยไม่ติดกับดักปริทรรศน์ของการปฏิบัติหรือการเปลี่ยนแปลง

๑.๖.๓ งานวิจัยในพื้นที่ชุมชนไม้เรียง

เอกสารและงานวิจัยที่ทบทวนในส่วนนี้เป็นงานที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่กรณีศึกษาชุมชน ไม้เรียง สะท้อนถึงความสนใจที่ต่อเนื่องและหลากหลายของนักวิจัยในสาขาต่าง ๆ ผ่านการใช้ กรอบแนวคิดทฤษฎีที่แตกต่างกัน เช่นเดียวกับความน่าสนใจของเนื้อหาเรื่องราวในชุมชนแห่งนี้

จากเอกสารและงานวิจัยที่ทบทวนนี้ส่วนใหญ่เป็นการวิจัยที่ใช้กรอบแนวคิดเป็นตัวตั้ง และศึกษาชุมชนไม้เรียงตามกรอบดังกล่าว (ดูรายละเอียดในตารางที่ ๑.๑) งานที่ศึกษาด้าน ธุรกิจชุมชนและเศรษฐกิจ อาทิ งานของสุริยันต์ สุวรรณราช และคณะ^{๙๕} พบว่าการรวมกลุ่มทำ ธุรกิจยางพาราของชุมชนเกิดจากพ่อค้าเอาเปรียบ ต่อมาขยายเป็นการร่วมมือกันจัดตั้ง โรงงานผลิตยางพาราแผ่นอบแห้งและรับซื้อน้ำยางสด การบริหารจัดการอาศัยสะสม ประสบการณ์การเรียนรู้ของกลุ่มผู้นำจากนั้นถ่ายทอดให้สมาชิกจนกลายเป็นระบบการบริหาร จัดการธุรกิจโดยอาศัยวัฒนธรรมชุมชนในด้านความเป็นญาติพี่น้อง เพื่อน การพึ่งพาอาศัยซึ่ง กันและกัน ธุรกิจยางพาราของชุมชนมีความเจริญสามารถขยายจำนวนสมาชิก และขยายผลสู่ การพัฒนาชุมชนแบบพึ่งตนเองได้ครบวงจรทั้งตำบลไม้เรียง

เมื่อเปรียบเทียบธุรกิจชุมชนของชุมชนไม้เรียงกับชุมชนอื่น ๆ จะมีความแตกต่างและ คล้ายคลึงอย่างไร งานของกนกกาญจน์ อนุแก่นทระย^{๙๖} พบว่าธุรกิจชุมชนไม้เรียงมีเงื่อนไขและ การก่อตัวที่แตกต่างกับอีกสองชุมชนที่ศึกษาคือ ชุมชนหัวสำโรง ลพบุรี และชุมชนหนองหว้า ฉะเชิงเทรา แต่มีความเหมือนกันคือ ๑) มีเงื่อนไขที่จำเป็นในการดำเนินงานธุรกิจชุมชน คือ นโยบายรัฐบาล วิสัยทัศน์ สมรรถภาพ ความมุ่งมั่นและความซื่อสัตย์ของผู้นำ ทักษะในการ จัดการธุรกิจและการจัดการการเปลี่ยนแปลง ๒) เงื่อนไขที่ส่งเสริมคือ ทุนทางสังคมในท้องถิ่น การเรียนรู้ การสร้างองค์ความรู้ เครือข่ายและการเชื่อมโยง และการมีส่วนร่วมของรากหญ้า

^{๙๕} สุริยันต์ สุวรรณราช, สรณีย์ ฉันทะวิบูลย์, สุภาภรณ์ หาญทอง และอรรณณ สุทธิพิทักษ์, การบริหารและการจัดการธุรกิจยางพาราของชุมชน ตำบลไม้เรียง อำเภอนาวัง จังหวัด นครศรีธรรมราช, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, ๒๕๕๒).

^{๙๖} Kanokkan Anukansai, "An Analysis and Synthesis of Community Business in Thailand", **Dissertation for Doctor of Philosophy (Development Administration)**, (School of Public Administration, National Institute of Development Administration), 2001.

ตารางที่ ๑.๑ แสดงการใช้กรอบแนวคิดต่าง ๆ ในงานวิจัยที่เกี่ยวกับชุมชนไม่เรียง

ด้าน	แนวคิด	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘	๙	๑๐	๑๑	๑๒
ธุรกิจและเศรษฐกิจ	ธุรกิจชุมชน	√	√	√									
	การพึ่งตนเอง	√				√				√	√		
	ทฤษฎีใหม่และเศรษฐกิจพอเพียง					√							
	ความยากจน							√					
	การพัฒนา								√				
การเรียนรู้	กระบวนการเรียนรู้ การเรียนรู้			√	√	√	√		√				
	กระบวนการถ่ายทอดความรู้						√						
	กระบวนการเผยแพร่ และแพร่กระจายนวัตกรรม										√		
	การจัดการความรู้				√								
	เครือข่ายการเรียนรู้					√	√						
วัฒนธรรมและองค์กรชุมชน	วัฒนธรรมชุมชน ชุมชนนิยม	√						√			√		
	การรวมกลุ่ม การมีส่วนร่วม	√		√					√				
	องค์กรชุมชน				√								
	องค์กรเบญจภาคี					√							
อื่น ๆ	การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ					√							
	กระบวนการติดต่อสื่อสาร								√				
	หน้าที่นิยม								√				
	ประวัติศาสตร์ และประสบการณ์											√	√

หมายเหตุ ๑. งานของสุรียันต์ สุวรรณราช และคณะ

๒. งานของกนกกาญจน์ อนุแก่นทราย

๓. งานของศิริวรรณ เจนการและคณะ

๔. งานของสุจิรา วิจิตร

๕. งานของชุตีมา แสงเงิน

๖. งานของกัลยาณี ปฎิมาพรเทพ

๗. งานของเฉลิมศักดิ์ บุญนำ เรื่องคนจนในธุรกิจยางพารา

๘. งานของเฉลิมศักดิ์ บุญนำ เรื่องการมีส่วนร่วมของกลุ่มเกษตรกรฯ

๙. งานของอภิรักษ์ ยอดมณี

๑๐. งานของสุพรรณิ ไกรนรา

๑๑. งานของจันทรา มาศสุพงศ์

๑๒. งานของประยงค์ รณรงค์

สำหรับปัญหาที่พบคือขาดประสิทธิภาพในการจัดการองค์กรและธุรกิจ ฟังฟังผู้นำและภายนอกมากเกินไป ทำให้ขัดขวางการพึ่งตนเองในการจัดการและมีแนวโน้มการประพฤติไม่ถูกต้อง

นอกจากนี้ ยังมีงานวิจัยที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างความเข้มแข็งของธุรกิจชุมชนและความเข้มแข็งของชุมชน อาทิงานของศิริวรรณ เจนการและคณะ^{๙๗} ซึ่งวิจัยชุมชนไม้เรียงร่วมกับอีกสามแห่งคือ กลุ่มแม่บ้านท่าทราย ชัยนาท กลุ่มบ้านสมุนไพรรัตริวง นครศรีธรรมราช และกลุ่มออมทรัพย์คลองเปี้ยะ สงขลา พบว่าธุรกิจชุมชนเป็นวิธีการหนึ่งที่จะสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน เนื่องจากเน้นการมีส่วนร่วม กรณีชุมชนไม้เรียงปัจจัยที่ทำให้เกิดความเข้มแข็งได้แก่ แกนนำและผู้นำทางความคิด การร่วมมือกันด้วยกลุ่มแรงงาน (ขอมือหรือลงแขก) ร่วมทุนร่วมแรงตั้งโรงงานและการบริหารทุน ปัจจัยที่ก่อให้เกิดความยั่งยืนของการพัฒนาประกอบด้วย ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน เครือข่ายแห่งการพัฒนาและการให้สวัสดิการ การรวมกลุ่มธุรกิจชุมชนในช่วงแรกประสบปัญหาต่างๆ เช่น การตลาด การได้รับการสนับสนุน การเรียนรู้ขององค์กรธุรกิจทำให้เกิดการพัฒนาสู่ความเข้มแข็งได้ ส่วนปัจจัยที่ทำให้เกิดความยั่งยืนในชุมชนไม้เรียงได้แก่ การสร้างเครือข่ายทางพารานครศรีธรรมราช การทำกิจกรรมย่อยต่างๆ เพื่อเป็นฐานเชื่อมโยงเครือข่าย ส่วนแผนชุมชนที่สร้างขึ้นสามารถทำให้มองเห็นแนวทางของตนเองได้อย่างชัดเจน และสอดคล้องรองรับการส่งเสริมและสนับสนุนจากองค์กรภายนอก

แม้จะมีความเข้มแข็งทั้งในธุรกิจและชุมชนแต่ปัญหาในชุมชนไม้เรียงยังคงมีอยู่ งานวิจัยเรื่องความยากจนในช่วงเวลาใกล้เคียงกันของเฉลิมศักดิ์ บุญนำ^{๙๘} พบว่าสาเหตุที่ทำให้เกษตรกรยางพาราในชุมชนไม้เรียงอยู่ในภาวะยากจนเกิดจาก ๑) การถือครองที่ดิน เนื่องจากศักยภาพในการผลิตและรายได้ขึ้นอยู่กับที่ดิน หากมีที่ดินเป็นของตนเองจะสามารถสร้างรายได้จากอาชีพนี้ได้ ส่วนกลุ่มที่เป็นแรงงานรับจ้าง ไม่มีที่ดินและเครื่องมือในการประกอบอาชีพเป็นของตนเองจะเป็นคนจน ๒) ภาวะของตลาดโลก แม้ว่าจะมีที่ดินของตนเองแต่ความผันผวนของตลาดโลกหากมีมากจะส่งผลต่อเกษตรกรสวนยางพารามากเพราะมีภาระค่าใช้จ่ายสูง หากราคายางตกย่อมทำให้ขาดทุนและนำไปสู่ปัญหาหนี้สิน ๓) ด้านสวัสดิการสังคม เกษตรกรชาวสวนยางพาราที่มีที่อยู่และมีสวนของตนเองจะมีโอกาสได้กู้เงินจากโครงการต่าง ๆ ร้อยละ ๕๐ เพราะมีหลักทรัพย์ค้ำประกันและมีความสามารถส่งเงินชำระคืนได้ ขณะที่กลุ่มผู้ใช้แรงงานซึ่งไม่มีหลักทรัพย์ค้ำประกันและไม่สามารถส่งเงินชำระคืนเงินต้นจึงไม่มีโอกาสได้รับประโยชน์จากการบริการเงินกู้ในโครงการต่าง ๆ ของรัฐบาล

^{๙๗} ศิริวรรณ เจนการ, ศรีสกุล บุญยศักดิ์, ประจักษ์ ยกย่อง, อัญชัญ แกมเซย และภัทรพล บุญญา, โครงการสร้างสรรค์พลังแผ่นดิน : กรณีศึกษาด้านธุรกิจชุมชน, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพัฒนาไท, ๒๕๔๖), หน้า ๔๖-๖๑.

^{๙๘} เฉลิมศักดิ์ บุญนำ, คนจนในธุรกิจยางพารา, (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๖).

ขณะที่เจลิมศักดิ์มองเห็นปัญหาดังกล่าว แต่ชุมชนไม่เรี่ยงยังคงเดินหน้าแก้ไขปัญหา และอยู่บนเส้นทางของการพึ่งตนเองอย่างต่อเนื่อง งานของอกินันท์ ยอดมณี^{๙๙} พบว่าลักษณะ การพึ่งตนเองของชุมชนไม่เรี่ยงอยู่บนแนวคิดพื้นฐาน ๓ ประการ คือ ๑) แนวคิดการแก้ไข ปัญหาเฉพาะหน้า ๒) แนวคิดเชิงรับ ๓) แนวคิดเชิงรุก ลักษณะการมีส่วนร่วมดำเนินการผ่าน กระบวนการ ๕ ขั้นตอน คือ ๑) การปรับเปลี่ยนแนวคิด ๒) การสรุปปัญหา ๓) การวางแผน ๔) การดำเนินงาน ๕) การประเมินผลงาน ปัจจัยที่ทำให้ชุมชนไม่เรี่ยงพึ่งตนเองได้ คือ ๑) ปัจจัย ภายใน ได้แก่ การมีส่วนร่วมของชุมชน อัตลักษณ์ สังคมที่เอื้อต่อการพัฒนา รักการเรียนรู้ โครงสร้างการดำเนินงานที่เหมาะสม เครือข่ายภายในชุมชนที่เข้มแข็งและปัญหาที่เกิดขึ้นใน ชุมชน ๒) ปัจจัยภายนอก คือองค์กรภาครัฐและเอกชน การยอมรับจากภายนอก เครือข่าย ภายนอกและกลไกตลาด ส่วนเงื่อนไขที่ทำให้ชุมชนไม่เรี่ยงพึ่งตนเองได้คือระดับความสามัคคี ระดับความรุนแรงของเหตุการณ์ต่าง ๆ ระดับความรู้ความสามารถของบุคลากรในชุมชน และ ระดับความพร้อมของกลุ่มแกนนำ อุปสรรคสำคัญในการพึ่งตนเอง คือ ๑) อุปสรรคภายในได้แก่ ความไม่พร้อมของบุคลากรในชุมชน การทำสวนยางเป็นอาชีพหลัก หน่วยงานรัฐในท้องถิ่น และสมาชิกบางกลุ่มให้ความสำคัญต่อการเข้ามามีส่วนร่วมไม่มากนัก ๒) อุปสรรคภายนอก ได้แก่ พ่อค้าคนกลางกำหนดราคาขาย กลไกตลาดโลกเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา และนโยบายของ รัฐบาลที่ไม่มีความชัดเจนในการพัฒนาอาชีพสวนยางพารา

ในระยะต่อมามีการวิจัยด้านการเรียนรู้ของชุมชนหลายงาน อาทิ งานของสุจิตรา วิจิตร^{๑๐๐} พบว่าศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม่เรี่ยงเกิดจากการนำความรู้ที่มีอยู่ในชุมชนและ ความรู้จากภายนอกมาใช้เพื่อการสร้างอาชีพเสริมซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการจัดการความรู้ (Knowledge Management) ทั้งนี้การดำเนินการจัดการความรู้ของศูนย์ฯ ได้ก่อให้เกิดทั้งความรู้ ผังลึกที่อยู่ในตัวคน (Tacit Knowledge) ความรู้ที่ชัดแจ้ง (Explicit Knowledge) และความรู้แฝง (Embedded Knowledge) ในการดำเนินการจัดการความรู้ของศูนย์ฯ ได้ก่อให้เกิดกระบวนการ เรียนรู้ขึ้น การเรียนรู้ของคนในชุมชนที่เกิดขึ้นมี ๒ รูปแบบทั้งในกลุ่มที่เมื่อสนใจศึกษาข้อมูล แล้วนำไปทดลองปฏิบัติ และในบางกลุ่มที่สนใจและศึกษาข้อมูลแต่ไม่ได้ทดลองปฏิบัติ

^{๙๙} อกินันท์ ยอดมณี, “การพึ่งตนเองของชุมชนไม่เรี่ยง อำเภอดงวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนาศาสตร์ศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๖).

^{๑๐๐} สุจิตรา วิจิตร, “องค์กรชุมชนที่มีการจัดการความรู้ : กรณีศึกษา ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชน ไม่เรี่ยง จังหวัดนครศรีธรรมราช”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนามนุษย์และ สังคม (สหสาขาวิชา), (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐).

งานวิจัยอีกชิ้นทางการเรียนรู้คืองานของชุตินา แสงเงิน^{๑๐๑} พบว่าศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียงรวมกลุ่มจากชาวบ้านที่ต้องการพึ่งพาตนเองจากการเอาตัวเอาเปรียบของพ่อค้า โดยอาศัยความเป็นเครือญาติและความเป็นคนในชุมชนเดียวกัน เน้นให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในลักษณะของสภาผู้นำชุมชนไม้เรียง มีกิจกรรมบนพื้นฐานของทรัพยากรและสภาพแวดล้อมของชุมชนไม้เรียง ปัจจัยที่มีผลต่อการเกิดขึ้นของศูนย์ศึกษาฯ นั้น ปัจจัยภายในได้แก่ ความสัมพันธ์ทางสังคม บทเรียนการเผชิญปัญหาาร่วมกัน ประวัติวัฒนธรรมท้องถิ่น และความสามารถของผู้นำ ส่วนปัจจัยภายนอกได้แก่ ระบบเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวที่เน้นการส่งออกภาวะการผูกขาดของพ่อค้าคนกลาง และการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก นอกจากนี้เมื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเพื่อการพึ่งตนเองพบว่ามี ๔ ขั้นตอน คือ ความตระหนักในปัญหา การคิดวิเคราะห์ปัญหา การกำหนดทางเลือกที่เหมาะสม และการดำเนินงาน ในส่วนขององค์กรเบญจภาคีที่เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อการพึ่งตนเองพบว่า องค์กรเหล่านี้มีส่วนร่วมทั้งด้านความร่วมมือ ความช่วยเหลือ การติดต่อประสานงาน การให้งบประมาณสนับสนุนและอื่นๆ

ส่วนงานวิจัยด้านกระบวนการเรียนรู้และกระบวนการถ่ายทอดความรู้เพื่อแก้ปัญหาของกัลยาณี ปฏิวาพรเทพ^{๑๐๒} พบว่าวิถีชุมชนในไม้เรียงอยู่ได้ด้วยความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันในระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม แก้ปัญหาโดยใช้ภูมิปัญญาดั้งเดิมและภูมิปัญญาใหม่ มีความเพียงพอในนัยเศรษฐกิจพอเพียง ไม่สะสมส่วนเกิน แบ่งปันความสุขให้แก่กันตามอัตภาพที่ได้สืบทอดมาหลายชั่วอายุคนเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิม แต่ก็ไม่ใช่ว่าจะแก้ปัญหาได้ทั้งหมดและบางครั้งถูกมองเป็นเรื่องทวนกระแสหลักเพราะภูมิปัญญาไทยเป็นองค์ความรู้ในมิติของการรวมเอาความดี ความจริง ความงาม มาบูรณาการกันเป็นองค์รวม

งานวิจัยด้านวัฒนธรรมและองค์กรชุมชนเป็นงานอีกด้านที่มีผู้สนใจ ตัวอย่างงานในด้านนี้ ได้แก่ งานวิจัยความเข้มแข็งของชุมชน การพึ่งตนเองและการแพร่กระจายนวัตกรรมของ

^{๑๐๑} Shutima Saengngern, "Learning Networks of Resource and Environmental Management for Self-reliance", **Thesis for Doctor of Education (Environmental Education)**, (Faculty of Graduate Studies, Mahidol University), 2002.

^{๑๐๒} กัลยาณี ปฏิวาพรเทพ, "การวิจัยและพัฒนาเพื่อแก้ปัญหาชุมชน โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นกรณีศึกษาชุมชนไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช", เอกสารการประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยาครั้งที่ ๓ ทบทวนภูมิปัญญา ทำทนายความรู้, (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ๒๕๔๗). และปรับปรุงใน ภูมิปัญญากับการสร้างพลังชุมชน, เอกสารวิชาการลำดับที่ ๔๔, (กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ๒๕๔๘), หน้า ๒๑๐-๒๔๐.

สุพรรณิ ไกรนรา^{๑๐๓} โดยพบว่าชุมชนไม้เรียงมีสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญได้แก่ การเคลื่อนย้ายและการขยายตัวของกลุ่มคน การเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศ นโยบายการพัฒนาของรัฐ และระบบตลาด ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนไม้เรียงกับโลกภายนอกซับซ้อนขึ้น ชาวบ้านปรับเปลี่ยนจากวิถีการผลิตแบบยังชีพมาเป็นการทำสวนยางพาราเป็นพืชเชิงเดี่ยว วัตถุประสงค์ความสำคัญและเคลื่อนย้ายบทบาทมาเป็นตลาดและสถานีรถไฟแทน ทำให้การพึ่งพาอาศัยกันในชุมชนได้เปลี่ยนมาเน้นการพึ่งตนเองภายในครัวเรือนที่ขึ้นอยู่กับรัฐและตลาดมากขึ้น แต่โครงสร้างทางสังคมยังช่วยยึดเหนี่ยวให้ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมและระบบคุณค่าของชุมชนในบางประการยังคงดำรงอยู่ มีการจัดตั้งองค์กรเพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนโดยมีผู้นำธรรมชาติเป็นปัจจัยสำคัญในการขับเคลื่อนกระบวนการพึ่งตนเอง แต่มีความแตกต่างในแนวคิดการพึ่งตนเองในกลุ่มชาวบ้าน สะท้อนภาพชุมชนในภาวะเปลี่ยนผ่าน การพึ่งตนเองได้ของชุมชนจึงไม่ได้มีลักษณะเป็นภาพนิ่งที่ตายตัวหากแต่เป็นการปรับตัวในเชิงพลวัตที่สัมพันธ์อยู่กับบริบทของชุมชน กระบวนการ และเงื่อนไขที่เข้ามาเกี่ยวข้อง

สำหรับการรวมกลุ่มและการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนไม้เรียงซึ่งถือเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมชุมชนที่เข้มแข็งนั้น เฉลิมศักดิ์ บุญนำ^{๑๐๔} นักวิจัยที่เป็นคนในพื้นที่ได้วิจัยพบว่าสมาชิกเพศชายมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนมากกว่าเพศหญิง รวมทั้งสมาชิกอายุมาก สมาชิกที่เข้าร่วมกลุ่มสังคมมาก สมาชิกที่ได้รับการฝึกอบรมมาก สมาชิกที่ได้รับข้อมูลข่าวสารมาก จะมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนมากกว่า สมาชิกอายุน้อย สมาชิกที่เข้าร่วมกลุ่มสังคมน้อย สมาชิกที่ได้รับการฝึกอบรมน้อยและสมาชิกที่ได้รับข้อมูลข่าวสารน้อยตามลำดับ

สำหรับการวิจัยด้านอื่น ๆ อาทิ งานของจันทรา มาศสุพงศ์^{๑๐๕} ได้วิจัยประวัติการชุดแร่บนเขาศูนย์ ตำบลไม้เรียง โดยให้ข้อมูลทั้งลักษณะทางกายภาพ อาทิ ประชากร การขยายตัว โครงสร้างพื้นฐาน ฯลฯ รวมทั้งลักษณะเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม โดยเสนอข้อมูลบริบทเขา

^{๑๐๓} สุพรรณิ ไกรนรา, “กระบวนการเรียนรู้สู่การจัดการแบบชุมชนพึ่งตนเอง: ศึกษากรณีตำบลไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยคดีศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย สถาบันราชภัฏนครศรีธรรมราช, ๒๕๔๖).

^{๑๐๔} เฉลิมศักดิ์ บุญนำ, “การมีส่วนร่วมของกลุ่มเกษตรกรสวนยางไม้เรียงในการพัฒนาชุมชน”, วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓).

^{๑๐๕} จันทรา มาศสุพงศ์, คู่มือศึกษา ประวัติการชุดแร่บนเขาศูนย์ ตำบลไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช, (วิทยาลัยการจัดการทางสังคม, ๒๕๕๐). เป็นหนังสือที่สรุปจากงานวิจัยของ จันทรา มาศสุพงศ์และคณะ, โครงการวิจัยแบบมีส่วนร่วมเพื่อหาแนวทางการพัฒนาเขาศูนย์ ตำบลไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์, (ม.ป.ท. : ม.ป.พ., ม.ป.ป.). (เป็นโครงการที่รับการสนับสนุนจากสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษาปีงบประมาณ ๒๕๔๖ คาดว่าเป็นผลงานวิจัยของมหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราชปี ๒๕๔๘).

ศูนย์ระหว่างปี ๒๕๑๒-๒๕๒๔ ผ่านการบอกเล่าของคนในชุมชนและเอกสารข้อมูล นอกจากนี้ยังได้เสนอกระบวนการการขุดแร่ลุ่มแฟรมบนเขาศูนย์ และสภาพปัญหาสังคมในช่วงเวลานั้น.

เอกสารที่สำคัญเกี่ยวกับชุมชนไม้เรียงอีกชิ้นคือ งานเขียนของประยงค์ รัตนรงค์^{๑๐๖} โดยนำเสนอความรู้ ประสบการณ์และแนวคิดของชุมชนไม้เรียงในเรื่องบางพาราจากการปลูกเป็นพืชเดี่ยวจนสามารถเสนอแผนแม่บทการพัฒนาบางพาราไทยในระดับประเทศ เรื่องศูนย์การเรียนรู้ชุมชนจากปรัชญา“เรียนในสิ่งที่ต้องทำ และทำในสิ่งที่รู้แล้ว” มาสู่ “เรียนในสิ่งที่ต้องรู้ เรียนในสิ่งที่ควรรู้” เรื่องแผนแม่บทชุมชนจากผลการเรียนรู้สู่การปฏิบัติร่วมกัน เรื่องการจัดองค์กรเพื่อความยั่งยืนโดยคำนึงถึงการจัดการคน องค์กร กิจกรรม ผลประโยชน์และสวัสดิการ และเรื่องวิสาหกิจชุมชนซึ่งมีเป้าหมายคือการพึ่งตนเองของครอบครัวและชุมชน

กล่าวโดยสรุป เอกสารและงานวิจัยในหัวข้อนี้มีความคล้ายคลึงกันอย่างน้อยสามประการ ประการแรกเป็นงานวิจัยที่ใช้กรอบแนวคิดทฤษฎีเป็นตัวตั้งและศึกษาชุมชนไม้เรียงตามกรอบดังกล่าว ประการที่สองเป็นการเลือกศึกษาชุมชนไม้เรียงในบางด้านที่สนใจ อาทิ ธุรกิจชุมชน การเรียนรู้ของชุมชน การมีส่วนร่วมหรือการพึ่งตนเอง เป็นต้น ยกเว้นงานที่ศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมอย่างรอบด้าน เช่นงานของสุพรรณิ ไกรนรา และจันทร์มาศสุพงศ์ ประการที่สามเป็นงานที่ศึกษาในระดับโครงสร้างสังคมโดยให้ความสำคัญอย่างจำกัดกับบทบาทในระดับบุคคล หรือความสัมพันธ์ระหว่างทั้งสองระดับ

ในการวิจัยนี้จึงประสงค์ที่จะค้นหามุมมองที่แตกต่างจากงานวิจัยที่ได้ดำเนินการมาแล้ว ดังนี้ ประการแรกจะศึกษาชุมชนไม้เรียงตามสภาพที่เป็นจริงโดยหลีกเลี่ยงการมีกรอบแนวคิดใด ๆ เป็นมูลบทในการเข้าเก็บข้อมูล ประการที่สองจะพิจารณาปรากฏการณ์ในลักษณะที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กันเป็นระบบหรือองค์รวมมากกว่าการศึกษาเพียงเรื่องใดเรื่องหนึ่ง รวมทั้งพิจารณาปรากฏการณ์เหล่านี้ในลักษณะที่เกิดขึ้นเพื่อตอบสนองต่อบริบทมากกว่าจะเป็นการศึกษาอย่างหยุดนิ่งและเป็นระบบปิด ประการที่สาม จะให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างบทบาทของบุคคลและโครงสร้างทางสังคม และประการที่สี่ จะวิเคราะห์ปรากฏการณ์ด้วยหลักพุทธธรรมแทนการใช้แนวคิดทฤษฎีของวิทยาการสมัยใหม่

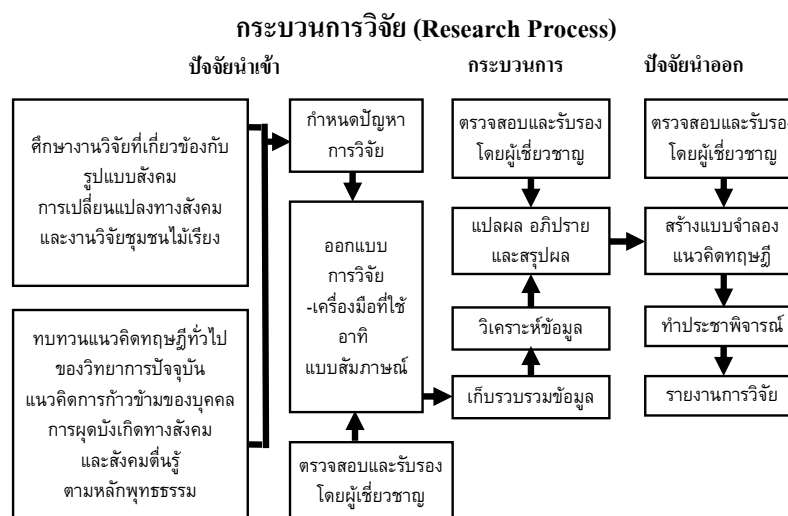
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัยเป็นกิจกรรมหนึ่งซึ่งมีความสัมพันธ์กับกระบวนทัศน์ของนักวิจัย และกระบวนทัศน์การวิจัย (research paradigm) กล่าวคือการวิจัยเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการบูรณาการซึ่งเกี่ยวข้องกับความเชื่อและประสบการณ์ของนักวิจัย ความร่วมมือของผู้ที่เกี่ยวข้อง การเลือกและใช้วิธีดำเนินการวิจัยรวมถึงการตระหนักว่าข้อค้นพบที่ได้นั้นเป็น

^{๑๐๖} ประยงค์ รัตนรงค์, รวมความรู้ ประสบการณ์ และแนวคิด ของชุมชนไม้เรียง, (นครศรีธรรมราช : ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียง, ๒๕๔๖).

เพียงมุมมองหนึ่งและสะท้อนถึงกระบวนการดังกล่าว^{๑๐๗} ทั้งนี้วิธีดำเนินการวิจัยเป็นเรื่องเฉพาะตัว แต่ละคนคิดต่างกันและมีวิธีของตนเองในการเข้าถึงความจริง^{๑๐๘} ส่วนในแวดวงการวิจัยนั้นสะท้อนถึงกระบวนการทัศน์การวิจัยเช่นกัน (ดูรายละเอียดในภาคผนวก ก)

สำหรับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จัดอยู่ในกระบวนการทัศน์พระพุทธศาสนาในการแปลความตามแนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพ (interpretive qualitative research) มุ่งหมายเป็นการวิจัยเชิงพรรณนา (descriptive research) เพื่อใช้ประโยชน์เป็นการวิจัยแบบประยุกต์ (applied research) สำหรับขั้นตอนการวิจัย (research process) สามารถแบ่งได้ดังนี้

ภาพที่ ๑.๔ กระบวนการวิจัย

๑.๗.๑ ทบทวนเอกสารและงานวิจัย ขั้นตอนนี้จะศึกษาเนื้อหา แนวคิดทฤษฎีต่าง ๆ ตลอดจนงานวิจัยชุมชนไม่เรียง ทั้งนี้เพื่อตรวจสอบว่า มีการทำวิจัยในลักษณะนี้หรือไม่ และมีเอกสารที่กล่าวถึงแนวคิดทฤษฎีทางด้านสังคม การเปลี่ยนแปลงทางสังคม รวมทั้งแนวคิดทางสังคมของพระพุทธศาสนาอย่างไรบ้าง โดยแบ่งเอกสารและงานวิจัยเป็นประเภทต่าง ๆ ดังนี้

ประเภทที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์ในการวิจัย

๑. ด้านรูปแบบสังคม
๒. ด้านการเปลี่ยนแปลงทางสังคม
๓. พื้นที่ชุมชนไม่เรียง

^{๑๐๗} Christina Goulding, **Grounded Theory: A Practical Guide for Management, Business and Market Researchers**, (London: SAGE Publications Ltd., 2002) p. 36.

^{๑๐๘} B. Stern, 'Classical and vignette television advertising dramas: structural models, formal analysis and consumer effects', **Journal of Consumer Research**, 19 (1994): 601–15 quoted in Christina Goulding, *Ibid.*, p. 35.

ประเภทที่มีแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์ในการวิจัย

๑. ด้านการก้าวข้ามของบุคคล
๒. ด้านการผูกมัดบังเกิดทางสังคม
๓. ด้านสังคมที่รับรู้ตามหลักพุทธธรรม

ผลที่ได้จากขั้นตอนนี้คือ สามารถกำหนดช่องว่างและต่อยอดงานวิจัยอื่น ๆ รวมทั้งเข้าใจบริบทที่แนวคิดทฤษฎีต่าง ๆ ใช้เป็นบาทฐานของการอธิบายปรากฏการณ์สังคม

๑.๗.๒ กำหนดปัญหาและออกแบบการวิจัย เมื่อได้ทบทวนเอกสารและงานวิจัยแล้วในขั้นนี้จะกำหนดปัญหาการวิจัยและเลือกแบบแผนการวิจัย โดยเริ่มจากปัญหาการวิจัยที่เกิดจากช่องว่างในการให้คำอธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างการก้าวข้ามของบุคคลกับการมีระบบสังคมที่พึงประสงค์ จากนั้นจึงพิจารณาว่าการวิจัยเช่นนี้อยู่บนกระบวนทัศน์การวิจัยใดซึ่งพบว่าสามารถเป็นงานในกระบวนทัศน์พระพุทธศาสนาที่ใช้การแปลความหรือตีความตามแนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้การวิจัยภาคสนามในชุมชนไม่เรียงซึ่งจะวิจัยถึงวัฒนธรรมในแง่ภูมิวิธีคิด^{๑๐๙} และวิถีชีวิตของผู้นำและคนในชุมชนต่อสถานการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๒๕-๒๕๕๕ จึงจัดเป็นการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ (historical research) ได้อีกทางหนึ่ง

ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ออกแบบให้ใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตอย่างมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม และใช้การวิจัยเชิงเอกสาร (documentary research) เป็นส่วนประกอบ

สำหรับคำถามในการสัมภาษณ์ (ดูภาคผนวก ข) ดร. พระมหาสุทิตย์ อาภากรโร (อบอูน), รศ.ปาริชาติ วลัยเสถียรและดร.อำนาจ บัวศิริ เป็นผู้ทรงคุณวุฒิรับรองแนวคำถาม

ในการวิเคราะห์ข้อมูล แปลความและสรุปผลการวิจัยนั้น มีการตีความหรือให้ความหมายอย่างน้อย ๓ ระดับ กล่าวคือ ระดับที่ ๑ เป็นการตีความของคนในชุมชนต่อ

^{๑๐๙} ดูรายละเอียดใน อานันท์ กาญจนพันธุ์, “วิธีคิดของคนไทย : กรอบความคิดและแนวทางการวิจัย”, ใน อานันท์ กาญจนพันธุ์, รายงานฉบับสมบูรณ์เรื่องวิธีคิดของคนไทย, (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๙), หน้า ๒-๑๐. ศาสตราจารย์ ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์ได้เสนอความหมาย กรอบความคิดและแนวทางการวิจัยวิธีคิดว่า วิธีคิดหมายถึง “องค์รวมของหลักการหรือระบบเหตุผลที่ใช้อธิบายคุณค่าและให้ความหมายต่ออุดมการณ์ของการดำรงชีวิตของผู้คนในสังคมหนึ่ง ๆ ซึ่งผู้คนในสังคมนั้นได้สร้างสรรค์และสะสมขึ้นมาในความพยายามที่จะแสดงออกถึงจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์และการปรับตัวกับระบบความสัมพันธ์ทางสังคมและธรรมชาติภายใต้เงื่อนไขและบริบทที่แตกต่างกัน” โดยวิธีคิดนั้นประกอบด้วย ๓ ระบบซ้อนและเชื่อมโยงกันคือระบบคุณค่า ระบบภูมิปัญญาและระบบอุดมการณ์อำนาจ วิธีคิดเป็นทั้งการคิด ระบบคิด และกระบวนกรคิด ในส่วนของกรอบความคิดในการวิจัยวิธีคิดนั้นคือ มนุษย์มีความรู้สึกนึกคิดที่จะปรับเปลี่ยนระบบคุณค่าในทางวัฒนธรรมได้เมื่อต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงแนวทางการวิจัยที่น่าเสนอ ๓ แนวทางคือ แนวทางการศึกษาการคิดกับการให้ความหมาย แนวทางการศึกษาระบบคิดกับกระบวนทัศน์ และแนวทางกระบวนกรคิดกับการผลิตใหม่ทางวัฒนธรรม เป็นต้น.

สถานการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเป็นมุมมองในทัศนะ “คนใน” (emic)^{๑๑๐} ระดับที่ ๒ เป็นการสะท้อนความหมายจากการตีความในระดับที่ ๑ ออกมาเป็นแนวคิดและการจัดหมวดหมู่ในพุทธธรรมเป็นมุมมองในทัศนะ “คนนอก” (etic) ใช้การให้เหตุผลแบบอุปนัย (induction) และระดับที่ ๓ เป็นการเชื่อมโยงแนวคิดต่าง ๆ ในระดับที่ ๒ เข้าเป็นแบบจำลองหรือความสัมพันธ์กันตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา สำหรับการตีความในระดับที่ ๒ และ ๓ ได้นำเสนอผู้ทรงคุณวุฒิในการสัมภาษณ์และการรับฟังสาธารณะเพื่อตรวจสอบความน่าเชื่อถือ (trustworthiness)

ผลที่ได้จากขั้นตอนนี้คือ กำหนดระเบียบวิธีวิจัยที่ใช้กับงานวิจัยนี้ได้อย่างชัดเจน

๑.๗.๓ การเก็บรวบรวมข้อมูล ขั้นตอนนี้ใช้การสัมภาษณ์แบบลึก การสังเกตอย่างมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนรู้ การประชุม ฯลฯ โดยการสัมภาษณ์เริ่มจากบุคคลสำคัญ (key informant) คือนายประยงค์ รัตนรงค์ และใช้การเลือกตัวอย่างผู้ให้ข้อมูลคนอื่นแบบโรว์บอลเทคนิค (snowball sampling technique)^{๑๑๑} ด้วยการแนะนำต่อเพื่อขยายไปสัมภาษณ์ทั้งผู้สนับสนุนและผู้ไม่สนับสนุนในกิจกรรมต่าง ๆ นอกจากนี้เสริมด้วยการสุ่มตัวอย่างตามทฤษฎี (theoretical sampling)^{๑๑๒} จากบุคคลที่เกี่ยวข้องรวมถึงบุคคลภายนอกที่มีบทบาทร่วมกับชุมชนไม่เรียง อาทิ นักพัฒนาเอกชน นักวิชาการ เจ้าหน้าที่รัฐ เป็นต้น สำหรับการค้นคว้าเอกสาร อาทิ ข้อมูลทางราชการ แผนแม่บทชุมชน ฯลฯ ใช้เพื่อให้ได้ภาพชัดเจนยิ่งขึ้น

ผลที่ได้จากขั้นตอนนี้คือ รวบรวมข้อมูลจากภาคสนามเพื่อวิเคราะห์ต่อไป

๑.๗.๔ การวิเคราะห์ การตีความและสังเคราะห์ข้อมูล ขั้นตอนนี้ไม่ได้เริ่มหลังการเก็บข้อมูล แต่เริ่มตั้งแต่การเก็บข้อมูลจนถึงกระบวนการเขียนงานวิจัย^{๑๑๓} เนื่องจากการ

^{๑๑๐} “คนใน” (emic) และ “คนนอก” (etic) ดูรายละเอียดใน อมรา พงศาพิชญ์, “ความหมายของการวิจัยเชิงคุณภาพ”, ใน **คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา**, บรรณาธิการ โดย อุทัย ดุลยเกษม, หน้า ๕ และ ๗.

^{๑๑๑} วิธีการใช้ ข้อดีและข้อจำกัด ดูรายละเอียดใน “sampling”, Michael Bloor and Fiona Wood, **Keywords in Qualitative Methods**, (London : Sage Publications Ltd., 2006), pp. 154-156. และ H. Russell Bernard, **Research Methods in Anthropology: Qualitative and Quantitative Approaches**, 4th Ed., (USA: AltaMira Press, 2006), pp. 192-194.

^{๑๑๒} Anselm L. Strauss and Juliet M. Corbin, **Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory**, 2nd Ed., (Thousand Oaks CA: Sage Publication Inc., 1998), p. 73. การสุ่มตัวอย่างตามทฤษฎี (theoretical sampling) หมายถึงการสุ่มตัวอย่างที่อยู่บนพื้นฐานของแนวคิดที่ผุดบังเกิดขึ้นมาเพื่อสำรวจว่าแนวคิดนั้น ๆ มีมิติ ขนาดและสภาพของคุณสมบัติขนาดใด วิธีนี้เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์ การตีความและการสังเคราะห์ข้อมูลในหัวข้อ ๑.๗.๔

^{๑๑๓} Stanley R. Barrett, **Anthropology: A Student's Guide to Theory and Method**, (Toronto Buffalo London: University of Toronto Press Inc., 2002), p. 235.

เก็บข้อมูลจำเป็นต้องจดบันทึกความคิดเห็น รวมทั้งกำหนดดัชนี จัดหมวดหมู่ เป็นต้น การดำเนินการเช่นนี้ถือว่าเริ่มต้นวิเคราะห์และให้ความหมายกับข้อมูลซึ่งมีปัญหาว่าจำเป็นต้องดำเนินการจัดหมวดหมู่ตามแนวคิดทฤษฎีใด ๆ หรือไม่ แนวทางการวิเคราะห์ (Approach to Analysis) มีหลายแนวทางซึ่งมีรายละเอียดและขั้นตอนที่แตกต่างกัน (ดูภาคผนวก ก)

งานวิจัยนี้ประยุกต์ใช้แนวทางการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยแนวทางการสร้างทฤษฎีจากพื้นฐาน (grounded theory-GT) ของนักสังคมวิทยาสองคน คือ บาร์นีย์ กลาเซอร์และแอนเซลม์ สโตรสส์ (Barney Glaser and Anselm Strauss)^{๑๑๔}

^{๑๑๔} Barney Glaser and Anselm Strauss, **The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research**, (NY: Aldine de Gruyter, 1967), p.1. ทั้งสองคนมุ่งเสนอว่า “ทำอย่างไรจึงจะสามารถค้นพบทฤษฎีจากข้อมูลที่ได้และนำมาวิเคราะห์อย่างเป็นระบบในสาขาสังคมศาสตร์” ส่วนใน “grounded theory”, Michael Bloor and Fiona Wood, **Keywords in Qualitative Methods**, pp. 95-98. อธิบายว่าแนวทางนี้สามารถใช้วิธีการ (technique) ได้อย่างยืดหยุ่นหลากหลายวิธี โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างความรู้เชิงทฤษฎีจากข้อมูลเชิงคุณภาพ การที่ทฤษฎีได้มาจากข้อมูลเช่นนี้จึงเป็นการให้เหตุผลแบบอุปนัย (inductive) มากกว่าเป็นแบบนิรนัย (deductive) คือเป็นการเปลี่ยนจากกรณีเฉพาะมาเป็นข้อสรุปทั่วไป ทฤษฎีที่ได้จากแนวทางนี้จะเป็นทฤษฎีระดับกลาง (middle range theory) ไม่ใช่เป็นทฤษฎีในระดับคำบรรยายหลัก (grand narrative) ข้อดีของแนวทางนี้คือปิดช่องว่างในการรายงานกระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลซึ่งก่อนหน้านี้จะมีแนวทางนี้ถือกันว่าเป็นความเชี่ยวชาญเฉพาะตัวและไม่สามารถเขียนออกเป็นตัวอักษรได้ ส่วนข้อถกเถียงถึงข้อจำกัดนั้น กลุ่มหลังนวยุคนิยมมองว่า แนวทางนี้เป็นแนวทางที่ล้าสมัยเหมือนนักสังคมศาสตร์สมัยใหม่ (modernist social science) ที่ใช้วิธีการวิจัยตามแนวทางวิทยาศาสตร์ แต่ผู้สนับสนุนแนวทางนี้ให้ความเห็นว่าไม่จำเป็นต้องผูกกับแนวคิดสมัยใหม่ การให้เหตุผลแบบอุปนัยเป็นการเปิดกว้างต่อความคิดใหม่และการวิพากษ์ตนเองซึ่งสอดคล้องกับวิธีการของหลังนวยุคด้วย นอกจากนี้ใน Udo Kelle, “‘Emergence’ vs. ‘Forcing’ of Empirical Data? A Crucial Problem of ‘Grounded Theory’ Reconsidered”, **Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research**, 6(2) 2005, Art. 27. [online]. Source: <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0502275>. [February 2010]. ได้กล่าวถึงพัฒนาการที่เกี่ยวข้องกับแนวทางนี้โดยเฉพาะในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลเชิงประจักษ์ (empirical data) และข้อความเชิงทฤษฎี (theoretical statement) เนื่องจากแนวทางนี้เกิดขึ้นเพื่อโต้แย้งแนวทางการตั้งสมมุติฐานแบบนิรนัย (hypothetico-deductive approach-HD) ซึ่งจะมีทฤษฎีและสมมุติฐานการวิจัยที่ชัดเจนก่อนการเก็บข้อมูล ขณะที่แนวทางนี้เสนอให้ลดความสำคัญเรื่องแนวคิดทฤษฎีหรือสมมุติฐานใด ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่จะวิจัยแล้วให้เกิดการ “ผุดบังเกิด” (emergence) เป็นหมวดหมู่ (category) ของข้อมูลออกมาเองเพื่อไม่ให้หมวดหมู่ที่ผุดขึ้นเกิดการ “ปนเปื้อน” บทความนี้ได้ถกเถียงถึงความแตกต่างระหว่างแนวคิดของผู้คิดค้นแนวทางนี้ร่วมกัน คือ บาร์นีย์ กลาเซอร์และแอนเซลม์ สโตรสส์ (Barney Glaser and Anselm Strauss) และได้นำเสนอแนวคิดหลายประการ เช่น การอ้างอิงแบบ abduction ฯลฯ เพื่อให้เกิดความเข้าใจแนวทางนี้ได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น.

รวมทั้งแนวทางนี้ที่มีการปรับปรุงโดย แคธี ชาร์มาซ (Kathy Charmaz) เพื่อให้ใช้ได้
อย่างดีกับการวิจัยในกระบวนการวิเคระห์การวิจัยกลุ่มแปลความ^{๑๑๔} และเป็นแนวทางที่ไม่ต้องมีกรอบ
แนวคิดทฤษฎีใด ๆ เข้าไปก่อนการเก็บข้อมูล

ผลที่ได้จากขั้นตอนนี้ คือ สามารถประมวลแนวคิด จัดหมวดหมู่ รวมทั้งสร้าง
ความสัมพันธ์ของหมวดหมู่ต่าง ๆ จากข้อมูลที่เก็บรวบรวมมาโดยตรง และพัฒนาเป็น
แบบจำลองหรือทฤษฎีในระดับกลางต่อไป

๑.๗.๕ การตรวจสอบ การสรุปผลและรายงานการวิจัย เมื่อวิเคราะห์ ดีความ
และสังเคราะห์ข้อมูลจนได้ผลการวิจัยเป็นแบบจำลองแล้ว ขั้นตอนต่อไปจะดำเนินการตรวจสอบ
ในสองระดับคือ การตรวจสอบกระบวนการวิจัย และการตรวจสอบความถูกต้องตามหลักกรรม

ในการตรวจสอบกระบวนการวิจัยนั้นจะเป็นการสอบทานกระบวนการการวิจัยใน
ขั้นตอนสำคัญคือการวิเคราะห์ ดีความ และสังเคราะห์ข้อมูลซึ่งเป็นการดีความในระดับที่ ๒ และ
ระดับที่ ๓ (การดีความในระดับที่ ๑ ของผู้ให้สัมภาษณ์นั้นได้ใช้การตรวจสอบแนวคำถาม
สัมภาษณ์เพื่อป้องกันการชี้นำจากผู้สัมภาษณ์แล้ว) กับผู้ทรงคุณวุฒิด้านระเบียบวิธีวิจัยเพื่อ
รับรองความน่าเชื่อถือของการดำเนินตามกระบวนการวิจัย (ดูรายชื่อในภาคผนวก จ)

ในการตรวจสอบความถูกต้องตามหลักกรรมของแบบจำลองแนวคิดจะดำเนินการใน
สองด้าน ในด้านที่หนึ่งจะเป็นการตรวจสอบจากภายในการวิจัยด้วยการสอบทานกับหลักพุทธ
ธรรมในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเพื่อชี้ว่า แบบจำลองนั้นสอดคล้องกับหลักกรรมทาง
พระพุทธศาสนาหรือไม่ เพียงใด ในด้านที่สองจะเป็นการตรวจสอบจากภายนอกโดยจัดการ
ประชุมสัมมนาหรือประชาพิจารณ์แบบจำลองแนวคิดที่ได้ เพื่อนำเสนอนักวิชาการทางด้าน
พระพุทธศาสนาให้การรับรองผลพร้อมทั้งรับฟังความคิดเห็นโดยการจัดสัมมนาเฉพาะกลุ่ม

^{๑๑๔} Kathy Charmaz, "Constructionism and the Grounded Theory Method", in **Handbook of Constructionist Research**, ed. by James A. Holstein and Jaber F. Gubrium, (NY: The Guilford Press, 2008), pp. 397-412. ชาร์มาซได้ปรับปรุงให้แตกต่างโดยตั้งข้อสมมุติพื้นฐานคือ ๑) ความเป็นจริงเป็นกระบวนการและการประกอบสร้างที่เกิดขึ้นได้หลายแบบ ๒) กระบวนการวิจัยผุดบังเกิดจากการปฏิสัมพันธ์ ๓) ต้องคำนึงถึงตำแหน่งแห่งหนของผู้วิจัยเช่นเดียวกับผู้เข้าร่วมการวิจัย และ ๔) ผู้วิจัยและผู้ถูกวิจัยร่วมกันประกอบสร้างข้อมูลขึ้นและเป็นผลผลิตของกระบวนการวิจัย ข้อมูลไม่ใช่วัตถุที่ถูกสังเกต และใน K. Charmaz, **Constructing Grounded Theory**, (London: Sage, 2006) cited In John W. Creswell, **Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing amongst Five Approach**, 2nd Ed., (Thousand Oaks CA: Sage Publication Inc., 2007), pp.65-66. แนวทางที่ปรับปรุงให้ความสำคัญกับความเห็น คุณค่า ความเชื่อ ความรู้สึก ข้อสมมุติพื้นฐานและอุดมการณ์ของบุคคลมากกว่าวิธีการวิจัย อย่างไรก็ตามวิธีการวิจัยของชาร์มาซยังคงรวมถึงการเก็บรวบรวมข้อมูล การลงรหัส (coding the data) การบันทึกการวิเคราะห์ (memoing) และใช้การสุ่มตัวอย่างตามทฤษฎี (theoretical sampling) ส่วนที่ซับซ้อนกว่านี้ให้ตัดทิ้งเพราะลทอนคุณค่าของแนวทางนี้และเป็นตัวแทนของการอ้างความมีอำนาจเหนือกว่า.

เมื่อได้รับการตรวจสอบและสรุปผลการวิจัยแล้วจะได้จัดทำผลการวิจัยเป็นรายงานวิทยานิพนธ์เผยแพร่ต่อไป

ผลที่ได้จากขั้นตอนนี้ คือ สามารถมีแบบจำลองที่ผ่านการตรวจสอบและรับรองความน่าเชื่อถือ (trustworthiness) ปรากฏเป็นรายงานการวิจัยในรูปของวิทยานิพนธ์ซึ่งมีเนื้อหาประกอบด้วยบทต่าง ๆ ดังนี้

บทที่ ๑ บทนำ เป็นบทที่แสดงถึงความสำคัญของทฤษฎีและกระบวนการทัศน์ที่ปรากฏในการมองสิ่งต่าง ๆ ทั้งในการอธิบายพฤติกรรมของบุคคลและปรากฏการณ์ของสังคม ทั้งในการวิจัย ในวิธีดำเนินการวิจัยจนถึงในผลงานวิจัยที่ทบทวน รวมถึงในผู้วิจัยและผู้เกี่ยวข้องกับการวิจัยด้วย บทนี้มุ่งให้เกิดทฤษฎีสัมมัญญาคือให้มีความเห็นชอบตรงกันและลดทฤษฎีปาตานคือความยึดมั่นในทฤษฎี โดยเฉพาะจากการยึดมั่นในการมองความจริงจากเพียงบางด้าน

บทที่ ๒ แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง เป็นบทที่แสดงถึงความสำคัญของสังกัปปะหรือคำบรรยายที่อยู่ในกระบวนการทัศน์และบริบททางสังคมใด ๆ โดยเฉพาะ บทนี้มุ่งให้เกิดธัมมัญญา คือรู้จักเหตุหรือรู้หลักความจริง และอรรถัญญา คือรู้จักผลหรือรู้ความหมาย

บทที่ ๓ ลักษณะสังคม และกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคมในชุมชนไม่เรียง เป็นบทที่แสดงเรื่องทฤษฎี สังกัปปะ วาจา กัมมันตะ และอาชีวะหรือกระบวนการทัศน์ ความคิดหลัก วาทกรรมและกิจกรรมทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ในชุมชนไม่เรียง

บทที่ ๔ แบบจำลองกระบวนการผุดบังเกิดแห่งสังคมตื่นรู้จากการก้าวข้ามของบุคคล เป็นบทที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดและปรากฏการณ์ในสังคม เชื่อมโยงทั้งตัวบุคคล กลุ่มและสังคมในเรื่องทฤษฎี สังกัปปะ วาจา กัมมันตะ อาชีวะ จนถึงเรื่องวายามะหรือความพยายาม สติหรือการระลึกตัวและสมาธิหรือความตั้งใจมั่น การเชื่อมโยงนี้อยู่บนเงื่อนไขปัจจัยบริบททางสังคมและผลการสังเคราะห์กระบวนการของชุมชนไม่เรียง จนได้ข้อสรุปเป็นแบบจำลองในการอธิบาย

บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ เป็นบทที่แสดงถึงผลการวิจัยและข้อเสนอแนะทั้งต่อวงวิชาการกำหนดนโยบายในภาพรวมและต่อวงการวิจัย.

๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับ

- ๑.๘.๑ เข้าใจแนวคิดกระบวนการผุดบังเกิดแห่งสังคมตื่นรู้จากการก้าวข้ามของบุคคลตามหลักพุทธธรรมและวิทยาการปัจจุบัน
- ๑.๘.๒ เข้าใจกระบวนการผุดบังเกิดแห่งสังคมตื่นรู้จากการก้าวข้ามของบุคคลตามหลักของประยงค์ รัตนรงค์และชุมชนไม่เรียง
- ๑.๘.๓ ได้แบบจำลองกระบวนการผุดบังเกิดแห่งสังคมตื่นรู้จากการก้าวข้ามของบุคคลเพื่อใช้ในสังคมไทยปัจจุบัน.

บทที่ ๒ แนวคิดที่เกี่ยวข้อง

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาแนวคิดที่เกี่ยวข้องจึงเป็นเรื่องสับสนกับปะหรือความคิดซึ่งพัฒนาเป็นคำบรรยาย (narrative) ที่อยู่ในกระบวนการทัศน์และบริบททางสังคม ในบทนี้แยกคำบรรยายเป็น ๓ แนวคิดคือแนวคิดการก้าวข้ามของบุคคล แนวคิดการผุดบังเกิดทางสังคมและแนวคิดสังคมที่รู้ตามหลักพุทธธรรม การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์^๑ เพื่อให้นำแนวคิดที่ได้ไปยึดเป็นกรอบคิดหรือตั้งสมมติฐานในการวิจัย แต่มุ่งเข้าใจถึงกระบวนการทัศน์หรือบริบททางสังคมที่กำหนดแนวคิดดังกล่าวคือให้รู้^๒ ภูมิปัญญา คือรู้จักเหตุหรือรู้หลักความจริง^๓ และเข้าใจถึงผลหรือความหมายในการใช้แนวคิดเหล่านั้นมาอธิบายปรากฏการณ์คือให้รู้^๔ อดิธัญญา คือรู้จักผลหรือรู้ความหมาย^๕ เมื่อเกิดความรู้ทั้งสองด้านหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือรู้ข้อเท็จจริง (fact) และรู้คุณค่า (value)^๖ แล้ว จึงนำไปสู่การเลือกประกอบสร้างรูปแบบที่เหมาะสมกับกระบวนการทัศน์และบริบททางสังคมสำหรับการวิจัยนี้จึงจะนำเสนอในบทที่ ๓ และ ๔ ต่อไป.

๒.๑ แนวคิดการก้าวข้ามของบุคคล

แนวคิดการก้าวข้ามของบุคคลมีคำศัพท์ทางศาสนาและทางจิตวิทยาที่ใช้เรียกได้หลากหลายคำอาทิ การก้าวข้ามตัวตน (self-transcendence), การก้าวข้ามตัวบุคคล (Transpersonal) เป็นต้น ในที่นี้จะใช้คำว่าก้าวข้ามของบุคคล ในความหมายที่ครอบคลุมคำดังกล่าวทั้งหมดยกเว้นในกรณีที่ใช้คำศัพท์นั้น ๆ เป็นการเฉพาะตามสาขาวิชา นอกจากนี้การใช้คำว่า การก้าวข้ามของบุคคลยังรวมถึงแนวคิดนี้ตามนัยยะทางพระพุทธศาสนาอีกด้วย

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพฯ : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๒๑๐.

^๒ อ่างแล้ว.

^๓ ขณะที่ศาสนาในยุคกลางให้ความสนใจคุณค่ามากจนบางครั้งศรัทธากลายเป็นข้อเท็จจริง วิทยาศาสตร์กลับสนใจข้อเท็จจริงโดยไม่มีคุณค่าเจือปน (value free) อย่างไรก็ตามมีบางท่านที่เห็นว่าข้อเท็จจริงและคุณค่าเป็นสิ่งเดียวกัน อาทิ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงอริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นทั้งวิชาและจรณะ ส่วนนักจิตวิทยา อาทิ อับราฮัม มาสโลว์เห็นว่าประสบการณ์ล้ำลึกกับธรรมชาติ (peak experience) ทำให้ข้อเท็จจริงเป็นสิ่งเดียวกับคุณค่า ดูรายละเอียดใน Abraham Maslow, "Fusions of Facts and Values", in **The Farther Reaches of Human Nature**, Abraham H. Maslow, (NY: Viking Press, 1971): 101-120.

สารานุกรมวิทยาศาสตร์และศาสนา นิยามการก้าวข้ามตัวตนว่า “เป็นลักษณะที่กำหนดชัดของประสบการณ์ลึกลับ (mystical experience) ทั้งหมด”^๔ และ “ในบริบทความลึกลับของกลุ่มเทวนิยม ตัวตน (self) เป็นสิ่งที่ต้องก้าวข้ามเนื่องจากเป็นสิ่งที่ขวางกั้นความลึกลับจากกระแสของสิ่งสูงส่ง (divine influx) และเป็นอุปสรรคสู่เป้าหมายการรวมเข้ากับความสูงส่งนั้น”^๕ ในกลุ่มที่มีกระบวนการทัศน์ทางศาสนาในเรื่องความเชื่อแบบเทวนิยมจะให้คำอธิบายความสูงส่งนั้นคือพระเจ้า ส่วนในกลุ่มอเทวนิยม อาทิ พระพุทธศาสนานั้นความสูงส่งดังกล่าวคือพระนิพพาน สำหรับกลุ่มกระบวนการทัศน์ทางวิทยาศาสตร์โดยเฉพาะทางสาขาประสาทวิทยาและจิตวิทยานั้นความสูงส่งดังกล่าวอาจเป็นเพียง “ความรู้ที่สูงขึ้น” หรือ “เขตแดนเหนือโลกทางวัตถุ”^๖

นอกเหนือจากการตีความที่แตกต่างกันในเรื่องความสูงส่งดังกล่าวแล้ว การตีความในเรื่องการก้าวข้ามของบุคคลหรือการก้าวข้ามตัวตนนั้นมีความแตกต่างเช่นเดียวกัน ในบทนี้จะนำเสนอแนวทางการก้าวข้ามของบุคคลทางพระพุทธศาสนาและทางจิตวิทยาเป็นสำคัญ

๒.๑.๑ ทางพระพุทธศาสนา^๗

ศาสนาส่วนใหญ่นำเสนอการก้าวข้ามของบุคคลเพื่อไปสู่ความสูงส่งตามความเชื่อของตน เช่น ศาสนายิวปรากฏในคาบาลาห์ (Kabala หรือ Kabbalah) ศาสนาอิสลามปรากฏในซูฟีสม์ (sufism)^๘ เป็นต้น สำหรับพระพุทธศาสนา การก้าวข้ามของบุคคลขั้นสูงสุดหรือการ

^๔ “Self-transcendence is a determining feature of all mystical experience.” in Brian L. Lancaster, “Self-transcendence”, **Encyclopedia of Science and Religion**, ed. by J. Wentzel Vrede van Huyssteen, 2nd ed. (2003): 799.

^๕ “In the context of theistic mysticism, the self is to be transcended since it is considered to block the mystic from the divine influx, and to be a barrier to the goal of union with the divine.” In **Op.cit.**

^๖ **Ibid.** p. 800.

^๗ มีสิ่งที่ควรทำความเข้าใจ ๒ ประการ ประการแรกในหัวข้อนี้ไม่ได้ให้ความสำคัญในเรื่องการศึกษาว่า การก้าวข้ามของบุคคลเกิดได้อย่างไรแม้จะมีการกล่าวถึงวิธีการปฏิบัติอยู่บ้าง แต่เป็นการศึกษาว่าจะทราบได้อย่างไรว่ามีการก้าวข้ามของบุคคลแล้ว โดยเฉพาะในระดับโลกียธรรม ประการที่สอง คำศัพท์ที่ใช้ในที่นี้จะเป็คำศัพท์ทางพระพุทธศาสนาซึ่งบางคำมีความหมายแตกต่างจากศัพท์ทางจิตวิทยา อาทิ ในพระพุทธศาสนา วิทยญาณตรงกับจิตสำนึก (consciousness) ในทางจิตวิทยา เป็นต้น

^๘ Andrew Shorrock, **The Transpersonal in Psychology, Psychotherapy and Counselling**, (NY: Palgrave Macmillan, 2008), pp. 23-25.

บรรลุลหรรณเพื่อการพันทุทุ (สอูปาทิสอนนิพนาน)^๙ และการดับทุทุ (อนูปาทิสอนนิพนาน) และถือเป็นการผลในการคงอยู่ของธรรมและวินัยในพระพุทธรศาสนาตั้งแต่นั้น^{๑๐}

ในการพิจารณาการก้าวข้ามของบุคคลทางพระพุทธรศาสนาที่มีประเด็นที่น่าสนใจ ๓ ประเด็นคือ ประเด็นแรกเรื่องมูมมอในการพิจารณาถือใครเป็นผู้มองว่าบุคคลหนึ่ง ๆ อยู่ในชั้นใดระดับใด ประเด็นที่สองเรื่องการแบ่งชั้นหรือระดับการพัฒนาถือจะแบ่งเป็นชั้นต่าง ๆ อะไรได้บ้างก่อนจะถึงพระนิพนาน และประเด็นที่สามเรื่องวิธีปฏิบัติเพื่อการก้าวข้ามของบุคคล

๒.๑.๑ มูมมอการก้าวข้ามของบุคคล

ในเรื่องนี้ มีมูมมอที่พิจารณาได้ ๒ มูมมอคือ มูมมอจากภายในตนเองและมูมมอจากภายนอก^{๑๑} มูมมอจากภายในคือตัวเราเป็นผู้เห็นว่าระดับชั้นการพัฒนาของตนเองอยู่ในชั้นใด เป็นสิ่งที่เรียกว่า “เห็นได้ด้วยตนเอง” หรือปรากฏในพระธรรมคุณคือ “ธรรมนี้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อหวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน”^{๑๒} แต่ผู้ที่เห็นว่าตนเองมีการก้าวข้ามของบุคคลโดยเฉพาะถึงชั้นพระอริยบุคคล การจะบอกต่อผู้อื่นนั้นจะเป็นการอวดอุตริมนุสสรธรรมซึ่งถ้าเป็นพระภิกษุแล้วบอกต่อผู้อื่นที่ไม่ใช่ภิกษุ ภิกษุณีจะต้องอาบัติ ส่วนโทษขึ้นอยู่กับว่าสิ่งที่บอกเป็นจริงหรือไม่^{๑๓} ดังนั้นการรับรู้ว่ามีผู้ใดเป็นผู้ก้าวข้ามในระดับพระอริยบุคคลจากการบอกเล่าของผู้ก้าวข้ามเองจึงเป็นไปได้ยาก มูมมอที่สองเป็นมูมมอจากภายนอกที่มองไปยังผู้อื่นเพื่อดูว่าผู้นั้นมีระดับการพัฒนาอยู่ในชั้นใด ในเรื่องนี้โดยทั่วไปถือว่าเป็นพระปริษาของพระสัณมาสัณพุทธรเจ้าหรือพระอริยสาวกผู้รู้วาระจิตในการระบุว่าผู้ใดได้ก้าวข้ามไปสู่ชั้นใดแล้ว อย่างไรก็ตามพระพุทธรองค์ได้ตรัสแสดงในวิม้งสกุตร^{๑๔} ถึงวิธีการสำหรับพระภิกษุที่ไม่รู้วาระจิตของผู้อื่นเพื่อใช้ในการตรวจสอบพระพุทธรองค์ว่าเป็นพระสัณมาสัณพุทธรเจ้าหรือไม่ พระพุทธรองค์ตรัสไว้พอสรุปได้ว่าการตรวจสอบจะตรวจสอบจากธรรมหรือสิ่งที่แสดงจากด้านลบไปหาด้านบวก เริ่มว่ามีธรรมที่เศร้าหมองไหม มาถึงว่ามีการผสมปนกันไหมระหว่างด้านลบกับด้านบวก มาถึงการตรวจสอบว่ามีธรรมที่ผ่องแผ้วไหมคือเป็นด้านบวกล้วน ๆ จากนั้นตรวจสอบที่ตัวบุคคลว่ามีกุศลธรรมมา

^๙ ข.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๔๔/๓๔๒-๓๔๔. สอูปาทิสอนนิพนาน คือนิพนานที่ยังมีชั้น ๕ อยู่

^{๑๐} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๖/๑๕๗. พระสัณมาสัณพุทธรเจ้าได้ตรัสแก่พระอนูราธว่า “ทั้งในกาลก่อนและในบัดนี้ เราย่อมบัญญัติทุทุและความดับทุทุเท่านั้น”

^{๑๑} ดูรายละเอียดใน Ken Wilber, *Integral Spirituality: a Startling New Role for Religion in the Modern and Postmodern World*, (USA: Shambhala Publications, Inc., 2006), pp. 35-36. วิลเบอร์เห็นว่าพระพุทธรศาสนาไม่มีมูมมอภายนอก ดูเพิ่มเติมในหน้า ๓๓-๔๐ และ ๑๐๓-๑๑๔.

^{๑๒} ม.มู (ไทย) ๑๒/๔๐๗/๔๔๓.

^{๑๓} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๔๖/๑๔๒. และ วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๙/๒๕๕.

^{๑๔} ม.มู (ไทย) ๑๒/๔๘๗-๔๙๐/๕๒๕-๕๒๙.

นานหรือเพื่องมี เมื่อมีชื่อเสียงแล้วมีโทษใหม่ จนถึงว่าเป็นผู้ไม่มีภัย สันราคะ กล่าวได้ว่าเป็นการตรวจสอบจากการกระทำก่อน ตามมาด้วยภูมิหลังและปัจจุบันของผู้กระทำและสุดท้ายคือเรื่องของกิเลสราคะหรือแรงจูงใจที่เป็นส่วนที่ลึกที่สุด ในการตรวจสอบนี้เป็นการตรวจสอบด้วยการใช้ตาและหูเท่านั้นคือเป็นประจักษ์นิยม ไม่ต้องใช้วิธีการซับซ้อน เหมาะสำหรับผู้ไม่รู้อาระจิตผู้อื่น ในงานวิจัยนี้จะใช้มุมมองจากภายนอกในการศึกษาการก้าวข้ามของบุคคล.

๒.๑.๑.๒ การแบ่งชั้นหรือระดับของการพัฒนาจิต

เรื่องการแบ่งชั้นหรือระดับของการพัฒนาจิตนั้น ในทางพระพุทธศาสนาชั้นของการพัฒนาแบ่งได้หลายรูปแบบเช่น แบ่งตามการศึกษาหรือไตรสิกขา คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขาหรือศีล สมาธิ ปัญญา แบ่งตามภพภูมิ แบ่งตามระดับจิต เป็นต้น

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพิจารณาเวไนยสัตว์ดุจดอกบัวชั้นต่าง ๆ^{๑๕} สอดคล้องกับการแบ่งบุคคลตามความเข้าใจได้เร็วช้าในอุคฆฏิตัญญสูตร^{๑๖} การแบ่งระดับจิตนี้อาจสังเกตได้ อีกกรณีคือ พระพุทธองค์ทรงเทศนาด้วยการประกาศอนุปปกัฏฐา^{๑๗} เพื่อเป็นการยกระดับจิตผู้ฟังตั้งแต่พื้นฐานจนพร้อมเรียนอริยสัจ ๔ และก้าวข้ามจากปุถุชนไปสู่พระอริยบุคคล

ในอนุปปกัฏฐาเริ่มจากทานซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นของหลักการทำความดีหรือบุญกิริยาวัตถุ^{๑๘} อาณิสสของบุญกิริยาวัตถุที่ทำความทานและศีลดังที่แสดงในอนุปปกัฏฐาจะนำไปสู่การเกิดเป็นมนุษย์และเทวดา แต่ถ้าทำร่วมกับภาวนาซึ่งได้แก่สมาธิและการเจริญปัญญาตามอริยสัจ ๔ ย่อมสามารถนำไปสู่การบรรลุธรรมขั้นสูงหรือการก้าวข้ามสู่พระอริยบุคคลได้

^{๑๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๙/๑๔ พระพุทธองค์ทรงแบ่งเวไนยสัตว์ดุจดอกบัวชั้นต่าง ๆ ได้แก่ บัวไม่พ่นน้ำ บัวเสมอน้ำและบัวพ่นน้ำ ส่วนในอรรถกถา วิ.ม.อ. (ไทย) ๔/๑/๙/๑๓-๑๔ และ ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/๕๖/๑๔๔-๑๔๕ เพิ่มบัวเป็นโรคไม่พ่นน้ำเป็นอาหารปลาและเต่าอีกหนึ่งชั้น.

^{๑๖} อัง. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๓/๒๐๒. การแบ่งบุคคลตามความเข้าใจได้เร็วช้าแบ่งเป็นอุคฆฏิตัญญคือผู้เข้าใจได้ฉับพลันหรือเปรียบเหมือนบัวพ่นน้ำ วิปจิตัญญคือผู้เข้าใจต่อเมื่อขยายความหรือเปรียบเหมือนบัวเสมอน้ำ เหยยะคือผู้ที่พอจะแนะนำได้หรือเปรียบเหมือนบัวไม่พ่นน้ำรอวันพ่นน้ำในวันถัดไป ส่วนปทปรมะคือผู้ที่สอนให้รู้ได้เพียงตัวบทคือพยัญชนะหรือเปรียบเหมือนบัวเป็นโรคไม่พ่นน้ำ.

^{๑๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๖-๓๑/๓๒-๓๙. วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๔๒/๔. หรือ วิ.จู. (ไทย) ๗/๓๐๕/๑๑๔. พระพุทธองค์ประกาศอนุปปกัฏฐาเพื่อยกระดับจิตของผู้ฟังตั้งแต่ทาน ศีล สวรรค์ โทษของกาม อาณิสสแห่งการออกจากกาม จนเมื่อผู้ฟังมี "จิตควร อ่อน ปราศจากนิวรณ์ เบิกบาน ผ่องใส" คือมีสมาธิแล้ว พระพุทธองค์จึงทรงแสดงอริยสัจ ๔ เพื่อยกระดับจิตผู้ฟังให้บรรลุสู่พระอริยบุคคลคือตั้งแต่นั้นพระโสดาบันขึ้นไป.

^{๑๘} อัง.อฏฐก (ไทย) ๒๓/๓๖/๒๙๔. บุญกิริยาวัตถุประกอบด้วยทานมัย สілมัย และภาวนามัย คนที่ทำทานและศีลน้อยและไม่ภาวนาเลย หลังตายจะเกิดเป็นผู้โศคร้ายในมนุษย์ คนที่ทำทานและศีลพอประมาณและไม่ภาวนาเลย หลังตายจะเกิดเป็นผู้โศครุในมนุษย์ ส่วนคนที่ทำทานและศีลมีประมาณยิ่งแต่ไม่ภาวนาเลย หลังตายจะเกิดเป็นเทวดาในชั้นต่าง ๆ.

มนุษย์และเทวดานั้นอยู่ในชั้นกามภพและกามาวจรภูมิ พระพุทธศาสนาแบ่งชั้นของจิตเป็นภพและภูมิที่สอดคล้องกัน อาทิ ชั้นกามภพ รูปภพและอรุภพ^{๑๙} คล้องกับกามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ โดยมีโลกุตตรภูมิหรืออปริยาบันภูมิเพิ่มเป็นชั้นที่ ๕^{๒๐}

องค์ความรู้ในพระพุทธศาสนาในชั้นที่เป็นรูปาวจร อรูปาวจรและโลกุตตรภูมินั้นสามารถแยกเป็นชั้นต่าง ๆ ได้อย่างละเอียดยิ่งขึ้นคือรูปาวจรแบ่งเป็น ๑๖ ชั้น และอรูปาวจรแบ่งเป็น ๔ ชั้น^{๒๑} และในระดับจิตชั้นโลกุตตระเป็นพระอริยบุคคลหรือทักขิณียบุคคล ๘ ชั้น^{๒๒}

ในชั้นกามาวจรนั้นชั้นที่อยู่สูงกว่ามนุษย์คือเทวดาแบ่งเป็นสวรรค์ ๖ ชั้น ส่วนที่อยู่ต่ำกว่ามนุษย์เป็นอบายภูมิแบ่งเป็น ๔ ชั้น^{๒๓}

ในชั้นของมนุษย์ซึ่งเป็นชั้นที่สนใจในงานวิจัยนี้ พระไตรปิฎกแบ่งชั้นการพัฒนาของมนุษย์ออกเป็นหลายประเภทเช่น แบ่งเป็นปุถุชนและพระอริยบุคคล^{๒๔} หรือถ้าแบ่งเป็นผู้ที่ควรแก่การให้จะเป็นโคตรภูบุคคลและพระอริยบุคคล^{๒๕} โดยพระอริยบุคคลหมายถึงผู้ที่ก้าวข้ามกิเลส ส่วนโคตรภูบุคคลซึ่งอยู่ระหว่างปุถุชนกับพระอริยบุคคลนี้หมายถึงผู้เจริญวิปัสสนามีกำลังสูงสุด จิตอยู่ในหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างปุถุชนกับโสดาปัตติมรรค^{๒๖} และปุถุชนหมายถึงผู้มี

^{๑๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๙๔/๙๙.

^{๒๐} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๗๒/๑๒๑-๑๒๒.

^{๒๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๗๑-๒๗๒. รูปาวจรภูมิ ๑๖ ได้แก่ ในปฐมฌานภูมิมี พรหมปราสาท พรหมบุโรหิตา และมหาพรหม ในทุติยฌานภูมิมี ปริตรตาภา อัปปมาณาภา และอภัสสรา ในตติยฌานภูมิมี ปริตตสุภา อัปปมาณสุภา และสุภากิณา ในจตุตถฌานภูมิมี เวทปผลา อสัณฺณิสัตว์ ในสุทราวาสมี อวิหา อตปปา สุทสสา สุทสสีและอกนิฐา ส่วนในอรูปาวจรภูมิ ๔ ได้แก่ อากาสาณัญจายตนภูมิ วิญญานัญจายตนภูมิ อาภิญญายตนภูมิ และเนวสัณฺณานัญจายตนภูมิ.

^{๒๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๓/๓๔๑. ทักขิณียบุคคล ๘ ได้แก่ บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งโสดาปัตติผล, พระโสดาบัน, บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งสกทาคามีผล, พระสกทาคามี, บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งอนาคามีผล, พระอนาคามี, บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งอรหัตตผลและพระอรหันต์ หรือเรียกอีกวิธีคือ พระโสดาปัตติมรรค, พระโสดาปัตติผล, พระสกทาคามีมรรค, พระสกทาคามีผล, พระอนาคามีมรรค, พระอนาคามีผล, พระอรหัตตมรรคและพระอรหัตตผล.

^{๒๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๗๐-๒๗๑. สวรรค์ ๖ ได้แก่ จาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดีและปรนิมมิตวสวัตดี ส่วนอบายภูมิ ๔ ได้แก่ นิรยะหรือนรก ตีรจณานิหรือนิรจณานิ ปิตติวิสัยหรือเปรต และอสุรกาย

^{๒๔} อก.นวก. (ไทย) ๒๓/๙๔๙-๙๕๙.

^{๒๕} อก.นวก. (ไทย) ๒๓/๑๐/๙๔๙-๙๕๐.

^{๒๖} อก.นวก.อ. ๓/๘-๑๐/๒๙๑.

กิเลสอย่างหนาหรือผู้ยังละสังโยชน์ ๓ ไม่ได้และไม่ปฏิบัติเพื่อละสภาวะธรรมเหล่านั้น^{๒๗} นอกจากนี้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงการแบ่งชั้นของจิตอย่างลึกซึ้งใน**มุลปริยายสูตร**^{๒๘} โดยแบ่งเป็นภูมิ ๘ ภูมิตามเหตุให้เกิดสภาวะทั้งปวง ได้แก่ภูมิปุถุชนผู้ไม่ได้กำหนดรู้, **เสขบุคคล**ผู้ควรกำหนดรู้หรือผู้ยังไม่ได้เป็นพระอรหันต์, **พระขีณาสพ**ผู้กำหนดรู้แล้ว, **พระขีณาสพ**ผู้ปราศจากราคะ, **พระขีณาสพ**ผู้ปราศจากโทสะ, **พระขีณาสพ**ผู้ปราศจากโมหะ, **พระตถาคต**ผู้กำหนดรู้นิพพานนั้นแล้ว และ**พระตถาคต**ผู้ตรัสรู้หลุดตรัสมาสัมโพธิญาณ

ชั้นปุถุชนแบ่งได้อีก ๒ ชั้นคือ **อัมมปุถุชน** และ**กัลยาณปุถุชน**^{๒๙} โดยที่อัมมปุถุชน คือ คนที่ไม่มีการเรียน การสอบสวน การฟัง การทรงจำและการพิจารณาในขั้นธ ธาตุ และอายตนะ เป็นต้น กล่าวคือ ไม่มีทั้งอาคมคือปริยัติ และไม่มีอริคมคือมรรคผลที่พึงบรรลุ^{๓๐} คือ ปฏิเวธ ส่วน**กัลยาณปุถุชน**คือ คนที่มีกิจข้างต้นหรือหมายถึง “คนธรรมดาที่มีความประพฤติดี, ปุถุชนผู้มีคุณธรรมสูง”^{๓๑} การแบ่งด้วยสัทธรรม ๓ (หลักหรือแก่นศาสนา) ได้แก่ ปริยัติสัทธรรม (สัทธรรมคือคำสั่งสอนอันต้องเล่าเรียน) ปฏิบัติสัทธรรม (สัทธรรมคือปฏิบัติที่อันจะต้องปฏิบัติ) คือไตรสิกขา^{๓๒} และปฏิเวธสัทธรรม (สัทธรรมคือผลอันจะพึงเข้าถึงหรือบรรลุด้วยการปฏิบัติ)^{๓๓} อาจกล่าวได้ว่าเป็นการแบ่งโดยเริ่มจากการเรียนรู้ การปฏิบัติตามไตรสิกขา แต่ยังไม่บรรลุผลจากการปฏิบัติเป็นพระอริยบุคคล

ดังนั้นผู้วิจัยจึงขอสรุปว่า อัมมปุถุชน จัดว่าไม่มีการฟังธรรมหรือศึกษาธรรม ส่วนกัลยาณปุถุชนจัดว่าเริ่มฟังธรรม ศึกษาธรรมและเรียนปฏิบัติตามไตรสิกขา แต่ยังไม่บรรลุผลจากการปฏิบัติเป็นพระอริยบุคคล

^{๒๗} อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๗/๑๕๑.

^{๒๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒-๑๓/๒-๑๗. ความลึกซึ้งในพระภาสิตของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าบทนี้มีมากถึงขนาดพระภิกษุที่รับฟังมิได้มีใจยินดีชื่นชมเนื่องจากไม่รู้และไม่เข้าใจเนื้อความดังกล่าว.

^{๒๙} ตูรายละเอียดยใน ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๑/๙๐/๑๕๕ และ ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๓๔-๔๒.

^{๓๐} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๓๔-๔๒.

^{๓๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพฯ : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๕.

^{๓๒} ไตรสิกขาได้แก่ อริสัจสี่สิกขา คือข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติอย่างสูง อริจิตตสิกขา คือข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมจิตเพื่อให้เกิดคุณธรรมเช่นสมาธิอย่างสูง และอริปัญญสิกขา คือข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง ตูรายละเอียดยใน ข.ม. (ไทย) ๒๗/๑๐/๔๘-๔๙ และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๐๗.

^{๓๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๐๕.

จากลักษณะกัลยาณปุถุชนซึ่งจัดเป็นผู้เรียนรู้และปฏิบัติสัทธรรมเช่นนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าสามารถแบ่งกัลยาณปุถุชนได้อีก ๒ ชั้น กล่าวคือกัลยาณปุถุชนขั้นต้นคือ ผู้ฟังธรรมเรียนรู้ปริยัติ และเริ่มปฏิบัติในศีลสิกขา สามารถละอกุศลธรรม และกัลยาณปุถุชนขั้นสูงคือผู้ปฏิบัติในระดับอธิจิตตสิกขา^{๓๔} กล่าวคือ สัตว์จากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุฌานที่ ๑ ถึง ๔

นอกจากนี้ อาจแบ่งมนุษย์ตามอธิปัญญาสิกขาหรือผู้มีความสามารถในการรับรู้และเรียนรู้กุศลกรรม วิปัสสนาญาณจนเป็นผู้มีปัญญาในเรื่องอริยสัจหยังถึงความเกิดและความดับเพิกถอนกิเลส บรรลุถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ^{๓๕} การแบ่งในลักษณะนี้แบ่งได้เป็นคนพาลและบัณฑิต โดยคนพาลหมายถึงคนที่ชอบคิด ชอบพูดและชอบทำแต่เรื่องชั่ว^{๓๖} ส่วนบัณฑิตหมายถึงผู้ที่ชอบคิด ชอบพูดและชอบทำแต่เรื่องดี^{๓๗} มีกุศลกรรมเป็นเครื่องหมาย^{๓๘} หรือผู้มีปัญญา, นักปราชญ์, ผู้ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา^{๓๙}

ในประเด็นว่าคนพาลมีคุณสมบัติอย่างไรนั้น พบว่ามีธรรมที่ทำให้ทราบว่าเป็นคนพาล ๔๐ ประการ^{๔๐} ซึ่งตรงข้ามกับบัณฑิต เริ่มจากทำอกุศลกรรมบถ ๑๐, ชักชวนผู้อื่นให้ทำอกุศลกรรมบถอีก ๑๐, เป็นผู้พอใจอกุศลกรรมบถนั้นอีก ๑๐ และสรรเสริญอกุศลกรรมบถนั้นอีก ๑๐ รวมทั้งหมด ๔๐ ประการ ซึ่งบุคคลผู้ประกอบด้วยธรรมนี้ “ย่อมดำรงอยู่ในนรก”^{๔๑} แต่อาจมีข้อถกเถียงว่าถ้าคนพาลประกอบอกุศลกรรมเช่น ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ พวดเท็จ บำเรอกาม

^{๓๔} ดูรายละเอียดใน ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๙.

^{๓๕} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๙.

^{๓๖} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๔๖/๒๙๑. เรื่องชั่วในที่นี้คือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ได้แก่ มโนทุจริต ๓ คือ อภิขมา (เพ่งเล็งอยากได้ของเขา), พยาบาท (ความคิดปองร้าย), มิจฉาทิฎฐิ (ความเห็นผิด) วจีทุจริต ๔ คือ มุสาวาท (พูดเท็จ), ปิสุณาวาจา (พูดส่อเสียด), ผรุสวาจา (พูดคำหยาบ), สัมผัปปาลาปะ (พูดเพ้อเจ้อ) กายทุจริต ๓ คือ ปาณาติบาต (ฆ่าสัตว์), อทินนาทาน (ลักทรัพย์) และกาเมสุมิถาจาร (ประพฤติดิฉันท์ในกาม)

^{๓๗} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๓/๒๙๙.

^{๓๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๔๗/๓๗๘. ปรากฏในคำอธิบายเชิงอรรถที่ ๑. กุศลกรรมบถ ๑๐ ได้แก่ มโนสุจริต ๓ คือไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา, ไม่พยาบาท, สัมมาทิฎฐิ วจิสสุจริต ๔ คือเว้นจากพูดเท็จ, เว้นจากพูดส่อเสียด, เว้นจากพูดคำหยาบ, เว้นจากพูดเพ้อเจ้อ กายสุจริต ๓ คือเว้นจากปลงชีวิต, เว้นจากลักทรัพย์, เว้นจากประพฤติดิฉันท์ในกาม

^{๓๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๗๙.

^{๔๐} อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๓๓-๒๓๖/๓๘๓-๓๘๔. รายละเอียดทั้ง ๔๐ ประการปรากฏใน อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๒๔/๓๗๕-๓๗๗. ตัวอย่าง ๔ ประการแรกได้แก่ ๑. ตนเองเป็นผู้ฆ่าสัตว์ ๒. ชักชวนผู้อื่นให้ฆ่าสัตว์ ๓. เป็นผู้พอใจการฆ่าสัตว์ ๔. สรรเสริญการฆ่าสัตว์ ฯลฯ

^{๔๑} อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๒๔/๓๗๕.

คุณ ๕ และมีความเอิบอิ่มพอใจอาจเป็นสุขัลลิกานุโยค^{๔๒} ได้ ขอนี้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า สุขัลลิกานุโยคแบบนี้เป็น “ธรรมตำรา เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน...ไม่เป็นไปเพื่อ นิพพาน”^{๔๓} หากจะเป็นสุขัลลิกานุโยคตามแบบของพระพุทธองค์จะเป็นการบำเพ็ญ ๔^๔ และที่สำคัญหากคนพาลทำอกุศลกรรมดังกล่าวจะพบทุกข์ทรมาน ๓ ประการในปัจจุบัน^{๔๕}

สำหรับบัณฑิตควรมีคุณสมบัติอย่างไร ในประเด็นนี้ ผู้วิจัยเสนอว่าสามารถแบ่งการพัฒนาเป็นบัณฑิตออกเป็นชั้นต่าง ๆ ๓ ชั้นโดยสรุปดังนี้

๑) **บัณฑิตขั้นต้น ดำเนินชีวิตด้วยกุศลกรรมและปัญญา** ในขั้นแรกนี้ผู้เป็นบัณฑิตดำเนินชีวิตด้วยความละอายบาปและความเกรงกลัวบาป^{๔๖} คิดพูดแต่เรื่องดีและทำแต่กรรมดี จึงรู้จักกันว่า “ผู้นี้เป็นบัณฑิตเป็นคนดี”^{๔๗} มีธรรมที่ทำให้ทราบว่าเป็นบัณฑิต ๔๐ ประการ^{๔๘} ได้แก่ ทำกุศลกรรมบถ ๑๐, ชักชวนผู้อื่นให้ทำกุศลกรรมบถอีก ๑๐, เป็นผู้พอใจในความเป็นกุศลกรรมบถอีก ๑๐ และสรรเสริญความเป็นกุศลกรรมบถอีก ๑๐ ประการ รวมเป็น ๔๐ ประการ ผู้ที่ประกอบด้วยธรรมนี้ “ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์”^{๔๙}

๒) **บัณฑิตขั้นสูง เกื้อกูลตน ผู้อื่นและโลก** นอกจากการประกอบกรรมของตนแล้ว บัณฑิตขั้นสูงเกี่ยวข้องกับสังคมด้วย พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงใช้คำว่า “บัณฑิต” กับการดำเนินชีวิตในสังคม อาทิ เรื่องสังคหธรรม^{๕๐} กล่าวคือ บัณฑิตไม่เพียงประกอบกุศลกรรมบถเฉพาะตน แต่ต้องมีหลักธรรมระหว่างบุคคลซึ่งได้แก่ สังคหธรรมซึ่งเป็นเสมือนหลักเพลาคู่รถ

^{๔๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๘๓/๑๔๑-๑๔๒.

^{๔๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๘๓/๑๔๒.

^{๔๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๘๔/๑๔๒.

^{๔๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๔๖-๒๔๘/๒๔๑-๒๔๓. กล่าวโดยย่อทุกข์ทรมานที่พบ ๓ ประการคือ ๑) เมื่อคนพาลอยู่ในที่ชุมชนและพูดกันเรื่องผิดศีล ๕ เป็นเหตุแห่งความประมาท คนพาลจะรู้สึกว่าเขาผิดศีล ๕ จะรู้สึกทุกข์ ๒) พระราชาหรือราชการจับคนทำผิดมาลงโทษ คนพาลจะรู้สึกว่าตนทำผิดเหมือนกันอาจจะถูกลงโทษ จะรู้สึกทุกข์ ๓) เมื่อคนพาลทำอกุศลกรรมมาย่อมครอบงำคนพาลไว้ คนพาลอาจคิดว่าไม่ได้ทำกุศลกรรมเลยทำแต่อกุศลกรรม ตายไปคงไม่ได้ไปสู่ภพภูมิของผู้ทำกรรมดี ก็จะรู้สึกทุกข์ใจ

^{๔๖} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๓๐๘/๓๒๙.

^{๔๗} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๔๓/๒๔๙.

^{๔๘} อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๓๓-๒๓๖/๓๘๓-๓๘๔. ทั้ง ๔๐ ประการปรากฏใน อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๒๔/๓๗๗-๓๗๘. ตัวอย่าง ๔ ประการแรกคือ ๑. ตนเองเป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ๒. ชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ๓. เป็นผู้พอใจการงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ๔. สรรเสริญการงดเว้นจากการฆ่าสัตว์

^{๔๙} อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๒๔/๓๗๗.

^{๕๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๓/๒๑๘. สังคหธรรมคือ ทาน (การให้), เปยยวัชชะ (วาจาเป็นที่รัก), อตถจริยา (การประพฤติประโยชน์) ในโลกนี้และสมานัตตทา (การวางตนสม่ำเสมอ).

ให้วิ่งไปได้ ในสังคาลกสูตรระบุว่า “...แต่บัณฑิตเล็งเห็นความสำคัญของสังคหกรรมเหล่านี้ ฉะนั้นบัณฑิตเหล่านี้จึงถึงความเป็นใหญ่และเป็นผู้นำสรรเสริญ” อีกตัวอย่างพระพุทธองค์ตรัสในอุหมัคคสูตรถึงบุคคลที่เรียกว่า “เป็นบัณฑิต มีปัญญามาก” ว่า “ย่อมไม่คิดเพื่อเบียดเบียนตนเอง ไม่คิดเพื่อเบียดเบียนผู้อื่น ไม่คิดเพื่อเบียดเบียนสองฝ่าย เมื่อคิดย่อมคิดเกื้อกูลตนเอง เกื้อกูลผู้อื่น เกื้อกูลสองฝ่ายและเกื้อกูลชาวโลกทั้งหมด”^{๕๑} นอกจากนี้ หลักธรรมเรื่องพรหมวิหาร ๔ (ธรรมเครื่องอยู่ของท่านผู้มีคุณยิ่งใหญ่) ซึ่งได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตาและอุเบกขา ถือเป็นธรรมสำหรับบัณฑิตชั้นสูงนี้ เทียบเคียงได้กับแนวทางพระพุทธศาสนาเพื่อสังคมในปัจจุบัน

๓) **บัณฑิตชั้นสูงสุด มีความฉลาดลึกซึ้งในธรรมหรือการเห็นสิ่งต่าง ๆ** ตามความเป็นจริง ผู้วิจัยเห็นว่า คุณลักษณะนี้ถือเป็นบัณฑิตชั้นสูงสุด พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสในพุทธาตุกสูตรถึงผู้ “เป็นบัณฑิต มีปัญญาเครื่องไตร่ตรอง” ว่า เป็นผู้ฉลาดในธาตุ ฉลาดในอายตนะ ฉลาดในปัจจัยสมุปบาทและฉลาดในฐานะและอฐานะ^{๕๒} (คือเหตุที่เป็นไปได้และเป็นไปไม่ได้) รวมทั้งพระพุทธองค์ทรงใช้วลีว่า “รู้ได้เฉพาะบัณฑิต” เมื่อตรัสถึงการรู้ธรรมที่ลึกซึ้งเช่น ทิฏฐิ ๖๒ ในพรหมชาลสูตร^{๕๓} เป็นต้น แสดงถึงเรื่องของอริยปัญญาสิกขา

กล่าวโดยสรุป ผู้วิจัยเสนอว่า บัณฑิตควรมีคุณสมบัติตั้งแต่ขั้นต้นคือปฏิบัติตามหลักกุศลธรรม ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา **ขั้นสูง**คือมีการเกื้อกูลตน ผู้อื่นและโลก ส่วน**ขั้นสูงสุด**คือมีคุณสมบัติฉลาดลึกซึ้งในธรรม มุ่งเห็นสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริงซึ่งเป็นขั้นวิปัสสนาปัญญา บัณฑิตจึงอาจจัดให้อยู่ได้ตั้งแต่ขั้นปุถุชนจนถึงขั้นพระอริยบุคคล

เพื่อให้เกิดความเข้าใจเรื่องนี้อย่างขึ้นจะขอเปรียบเทียบระหว่างคนพาลและบัณฑิตเมื่อเผชิญเหตุการณ์เหมือนกัน โดยพบว่าคนพาลกับบัณฑิตจะสนองตอบแตกต่างกัน อาทิ การรับรู้ความรู้สึก เป็นต้น กล่าวคือคนพาลเมื่อความทุกข์มากจะทบทวนจะหวั่นไหวแต่บัณฑิตไม่หวั่นไหว^{๕๔} คนพาลมีภัยคือความสะดุ้งกลัวแห่งจิตแต่บัณฑิตไม่มีภัย คนพาลมีอุปัทวเหตุคือภาวะที่จิตฟุ้งซ่านแต่บัณฑิตไม่มีอุปัทวเหตุ คนพาลมีอุปสรรคคืออาการที่มีความขัดข้องแต่บัณฑิตไม่มีอุปสรรค^{๕๕} นอกจากนี้คนพาลและบัณฑิตยังมีความแตกต่างกันในเรื่องอื่น ๆ อาทิ

^{๕๑} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๘๖/๒๖๘.

^{๕๒} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๒๔-๑๓๒/๑๖๑-๑๗๐.

^{๕๓} ที.ส. (ไทย) ๙/๒๘-๑๐๔/๑๑-๓๙. พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย มีธรรมเหล่านี้หนึ่งที่ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบประณีต ใช้เหตุผลคาดคะเนเอาไม่ได้ ละเอียดยิ่ง รู้ได้เฉพาะบัณฑิต ซึ่งตถาคตรู้แจ้งได้เองแล้วสั่งสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งตามอันเป็นเหตุให้คนกล่าวยกย่องตถาคตถูกต้อง” ธรรมที่พระพุทธองค์ตรัสถึงคือทิฏฐิ ๖๒ ทั้งมูลเหตุ คติและภาพข้างหน้าของผู้ที่ยึดถือและการไม่ยึดมั่นถือมั่นในทิฏฐิเหล่านี้จะนำไปสู่การพ้นทุกข์.

^{๕๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๐๗/๓๗๐.

^{๕๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๒๔/๑๖๐.

การพูดสรรเสริญและติเตียน^{๕๖} การสร้างความเลื่อมใส^{๕๗} การตัดสินใจตั้งในฐานสูตร^{๕๘} การเห็นความผิดตั้งในอัจฉยสูตร^{๕๙} การตั้งและตอบปัญหาดังในอโยนิโสสูตร^{๖๐} เป็นต้น.

จากแนวความคิดการแบ่งมนุษย์ของพระพุทธศาสนาออกเป็น**ปุถุชน**และ**พระอริยบุคคล** กิตติ โครตรูปบุคคลและพระอริยบุคคลกิตติ การขยายปุถุชนเป็น**อัมมปุถุชน**และ**กัลยาณปุถุชน** กิตติ การแบ่งเป็น**คนพาล**และ**บัณฑิต**กิตติ ตลอดจนข้อเสนอมของผู้วิจัยในการแยกชั้นย่อยในกัลยาณปุถุชนและบัณฑิตกิตติ ความรู้เหล่านี้ทำให้เกิดคำถามว่าเป็นไปได้หรือไม่ที่จะสร้างความสัมพันธ์ของกลุ่มบุคคลที่มีการจัดแบ่งดังกล่าวและนำไปสู่การสร้างโครงสร้างลำดับชั้นของการพัฒนาจิตขึ้น

จะเห็นได้ว่าการแบ่งบุคคลเป็นกลุ่ม ๆ นี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและเหล่าสาวกอาศัยหลักการประกอบกรรมตามระดับศีลธรรมต่าง ๆ และหลักไตรสิกขา อาทิ คนพาลไม่รักษาศีล ประกอบอกุศลกรรม ขณะที่กัลยาณปุถุชน บัณฑิต โครตรูปบุคคลและพระอริยบุคคลรักษาศีล ประกอบกุศลกรรม ส่วนอัมมปุถุชนไม่ได้เรียนรู้ธรรม ขณะที่กัลยาณปุถุชน โครตรูปบุคคลและพระอริยบุคคลเรียนรู้ ส่วนบัณฑิตศึกษาด้านปัญญาเช่นเดียวกับโครตรูปบุคคลและพระอริยบุคคล

จากการวิเคราะห์ข้างต้น ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ชั้นโครตรูปบุคคลและพระอริยบุคคลเป็นชั้นที่ก้าวข้ามขึ้นมา (transcend) และหลอมรวม (include) ชั้นอื่น ๆ คือชั้นบัณฑิต (ในขั้นต้นและขั้นสูงคือการประกอบกุศลกรรมและเกื้อกูลโลก) และชั้นกัลยาณปุถุชนทั้งขั้นต้นและขั้นสูงเช่นกัน

^{๕๖} อญ.ทก. (ไทย) ๒๐/๑๓๕/๑๑๗. คนพาลจะไม่พิจารณาไม่ไตรตรองจะพูดสรรเสริญคนที่ควรติเตียนและพูดติเตียนคนที่ควรสรรเสริญ ส่วนบัณฑิตนั้นจะพิจารณาไตรตรองแล้ว จึงพูดติเตียนคนที่ควรติเตียนและพูดสรรเสริญคนที่ควรสรรเสริญ.

^{๕๗} อญ.ทก. (ไทย) ๒๐/๑๓๖/๑๑๘. คนพาลไม่พิจารณาไม่ไตรตรองแต่จะปลูกความเลื่อมใสในฐานะหรือเหตุที่ไม่ควรเลื่อมใส และปลูกความไม่เลื่อมใสในฐานะที่ควรเลื่อมใส ตรงข้ามกับบัณฑิตจะพิจารณาไตรตรองแล้วจึงปลูกความไม่เลื่อมใสในฐานะที่ไม่ควรเลื่อมใส และปลูกความเลื่อมใสในฐานะที่ควรเลื่อมใส.

^{๕๘} อญ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๑๕/๑๗๗-๑๗๘. คนพาลจะตัดสินใจทำสิ่งที่น่าพอใจแม้ว่าทำแล้วจะเกิดความเสียหาย และจะไม่ทำสิ่งที่ไม่น่าพอใจแม้ว่าทำแล้วจะเป็นประโยชน์ซึ่งเมื่อไม่ทำจะทำให้เกิดความเลื่อมตามมา ส่วนบัณฑิตจะตัดสินใจใน ๔ กรณีดังนี้ ทำสิ่งที่น่าพอใจและเกิดประโยชน์ ทำสิ่งที่ไม่น่าพอใจแต่เกิดประโยชน์ ไม่ทำสิ่งที่น่าพอใจแต่เกิดความเสียหาย และไม่ทำสิ่งที่ไม่น่าพอใจและเกิดความเสียหาย.

^{๕๙} อญ.ทก. (ไทย) ๒๐/๔/๑๔๓. มีความแตกต่าง ๓ ประการคือ ๑) คนพาลไม่เห็นโทษหรือความผิดโดยความเป็นโทษแต่บัณฑิตเห็นโทษ ๒) คนพาลเห็นโทษโดยความเป็นโทษแล้วไม่แก้ไขตามสมควร แก่ความผิดแต่บัณฑิตแก้ไข ๓) คนพาลเมื่อผู้อื่นชี้โทษอยู่ไม่ยอมรับตามสมควรแก่ความผิดแต่บัณฑิตยอมรับ

^{๖๐} อญ.ทก. (ไทย) ๒๐/๕/๑๔๓-๑๔๔. มีความแตกต่าง ๓ ประการคือ ๑) คนพาลตั้งปัญหาโดยไม่แยบคายแต่บัณฑิตตั้งแยบคาย ๒) คนพาลตอบปัญหาโดยไม่แยบคายแต่บัณฑิตตอบแยบคาย ๓) คนพาลไม่ชื่นชมยินดีปัญหาที่ผู้อื่นตอบโดยแยบคายด้วยบทพยัญชนะที่เหมาะสม สละสลวย เข้ารูป แต่บัณฑิตชื่นชม.

ประเด็นที่น่าสนใจต่อมาอีก ๒ ประเด็นคือระหว่างชั้นบัณฑิตกับชั้นกัลยาณปุุณชนมีความสัมพันธ์กันในลักษณะใด และชั้นคนพาลกับชั้นอณฐปุุณชนมีความสัมพันธ์กันในลักษณะใด

ในประเด็นแรก ผู้วิจัยเห็นว่า **บัณฑิตชั้นสูงสุด**นั้นอยู่สูงกว่า**กัลยาณปุุณชนชั้นสูง** ซึ่งจะอยู่สูงกว่า**บัณฑิตชั้นต้นและชั้นสูง** ดังพบในโสฬสปัญญาภิธานเทศว่า “ปัญญาของกัลยาณปุุณชนทางไกลแสนไกล ไม่ใกล้ ไม่ชิดกับปัญญาของบุคคลที่ ๘”^{๖๑} คือพระโสดาปัตติมรรค ขณะที่ในปารังคมสูตร^{๖๒} สรุปว่าบัณฑิตสามารถพัฒนาจากชั้นต้น (ละกรรมดำ เจริญกรรมขาว) ประกอบกับธรรมอื่นๆ รวมทั้งการทำให้ผ่องแผ้วหรืออริจิตตสิกขา ไปสู่ชั้นสูงสุด (ปฏิบัติตามองค์ธรรมเพื่อการตรัสรู้ ไม่ถือมั่น ยินดีในนิพพาน) และจะสามารถนำบัณฑิตสิ้นอาสวะได้

ในประเด็นที่สองนั้น ผู้วิจัยมีความเห็นว่า **คนพาล**อยู่ในชั้นที่ต่ำกว่า**อณฐปุุณชน** ทั้งนี้คนพาลเป็นคำที่มีการให้ความสำคัญในพระไตรปิฎกดังปรากฏในพาลบัณฑิตสูตร^{๖๓} ขณะที่อณฐปุุณชนไม่ปรากฏชัดเจนนอกจากในชั้นอรรถกถาและที่ปรากฏความหมายในอณฐสูตร ในภาษาบาลีคำว่า **อณฐ**^{๖๔} (อณฐ ทสฺสนูปสฺหาเร+อ) หมายถึงคนตาบอด ๒ ข้าง คำที่ใกล้เคียงคือ **อณฐการ**^{๖๕} (อณฐสทฺทูปปท+กร กรณ+ณ) หมายถึงความมืด ส่วนในอณฐสูตร^{๖๖} ระบุถึงคนตาบอด คนตาเดียวและคนสองตา ผู้วิจัยเห็นว่า อณฐปุุณชนใกล้เคียงกับความหมายของคนตาบอด ซึ่งไม่มีนัยน์ตาใช้หาและเพิ่มพูนโภคทรัพย์ รวมทั้งไม่มีนัยน์ตาเป็นเครื่องรู้ธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล เมื่อดูจากความหมายของคนพาลและอณฐปุุณชนแล้ว คนพาลมีคำจำกัดความชัดเจนในฐานะมีเจตนา พอใจทำอกุศลกรรม รวมทั้งชักชวนและสรรเสริญการทำนั้น การชักชวนคนอื่นทำชั่วนี้ถือว่าเป็นคนชั่วยิ่งกว่าคนชั่ว^{๖๗} ขณะที่อณฐปุุณชนซึ่งบอกเพียงว่าเป็นคนที่ไม่ได้รับฟังหรือเรียนรู้ธรรมและไม่มีนัยน์ตารู้ธรรมจึงไม่สามารถระบุได้ชัดว่ามีการประกอบกายและวาจาเป็นทุจริตหรือสุจริตด้วยเจตนาและความพอใจ ดังนั้นในที่นี้ ผู้วิจัยจะขอใช้อณฐปุุณชนในความหมายของการเป็น**จุดเปลี่ยน**จากคนพาลซึ่งเป็นผู้ประกอบทั้งกายทุจริต วจีทุจริตและมโนทุจริต ไปสู่ชั้นกัลยาณปุุณชนชั้นต้นซึ่งเรียนรู้อย่างดีและปฏิบัติในศีลสิกขา คือมีการเปลี่ยนโฉมโนกรรมเป็นเบื้องต้น อาทิ การเกิดศรัทธา ตามด้วยการให้ทาน การทำตามประเพณีที่บัณฑิตพึงทำ เป็นต้น

^{๖๑} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔/๕๔๙.

^{๖๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๔/๓๔.

^{๖๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๔๖-๒๖๐/๒๙๐-๓๐๙. ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๙/๓๒-๓๓.

^{๖๔} คัมภีร์อภิธานวรรณนา, แปลและเรียบเรียงโดย พระมหาสมปอง มุกฺกิตโต, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: บริษัทประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๔๒๑.

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๗.

^{๖๖} อ.ท. (ไทย) ๒๐/๒๙/๑๗๘-๑๗๙.

^{๖๗} อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๑๓๗/๑๘๔.

จากการประมวลองค์ความรู้ข้างต้น ผู้วิจัยขอสรุปและเสนอการจัดระบบการพัฒนาจิตในชั้นของบุคคลหรือมนุษย์ภูมิเพื่อใช้ในการวิจัยนี้ โดยเทียบเคียงกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะการแบ่งบัวเป็น ๓ เหล่าในพระไตรปิฎก^{๖๔} และ ๔ เหล่าในอรรถกถา ทั้งนี้การอุปมาเวไนยสัตว์เป็นบัว ๓ เหล่านี้ เกิดขึ้นเมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วและยังไม่ได้ตรัสสั่งสอนผู้ใดจนได้เป็นพระอริยบุคคล ดังนั้นเมื่อเกิดมีพระอริยบุคคลในเวลาต่อมา ผู้วิจัยจึงจัดพระอริยบุคคลที่เกิดขึ้นเทียบเคียงเป็นบัวที่พ้นน้ำและบานแล้ว เพื่อแยกให้แตกต่างจากบัวพ้นน้ำที่ยังไม่ได้ดวงตาเห็นธรรมหรือยังไม่เป็นพระอริยบุคคล ดังตัวอย่าง ปัญจวัคคีย์ ก่อนรับฟังธรรมจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอาจถือว่าเป็นบัวพ้นน้ำ แต่เมื่อรับฟังธรรมบรรลุเป็นพระอรหันต์ย่อมอยู่สูงกว่าการเป็นบัวพ้นน้ำ ผู้วิจัยจึงขออุปมาเป็นบัวพ้นน้ำที่บานแล้ว สำหรับการจัดชั้นการพัฒนาจิตของบุคคลในการวิจัยนี้ ปรากฏในตารางที่ ๒.๑ ดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๒.๑ แสดงชั้นการพัฒนาจิตของมนุษย์ตามแนวพุทธ

ชั้นที่	ชื่อ	บุคคล	จิต	คุณสมบัติ	การเรียนรู้
๕	บัวพ้นน้ำและบานแล้ว	อริยบุคคล	บัณฑิตขั้นสูงสุด	มคคญาณ ผลญาณ, ละการยึดถือกายและจิต	ผู้ทวนกระแส, ผู้ตั้งมั่น, ผู้ทำกิจเสร็จแล้ว
๔	บัวพ้นน้ำ	ปุถุชน	โคตรภูบุคคล	วิปัสสนาญาณ	ผู้เข้าใจได้จับพลัน
			กัลยาณปุถุชนขั้นสูง	ปฏิบัติอธิจิตตสิกขา รูปฌาน	
			บัณฑิตขั้นสูง	เกื้อกูลตน ผู้อื่น และโลก, พรหมวิหาร	
๓	บัวเสมอน้ำ		บัณฑิตขั้นต้น	ทำกุศลกรรมบถ, ละอายและเกรงกลัวบาป	ผู้เข้าใจต่อเมื่อขยายความ
			กัลยาณปุถุชนขั้นต้น	เรียนรู้ธรรม ปฏิบัติอริยสิกขา ละอกุศลกรรม	
๒	บัวไม่พ้นน้ำ		อโนปุถุชน	ไม่ได้เรียนรู้ธรรม, ไม่มีนัยน์ตารู้ธรรม, ศรัทธา, ทาน, ทำตามประเพณี	ผู้ที่พอจะแนะนำได้
๑	บัวเป็นโรค ไม่พ้นน้ำ		คนพาล	ทำ พอใจ ชักชวนและสรรเสริญอกุศลกรรมบถ	ผู้ที่สอนให้รู้ได้เพียงตัวบท

ชั้นที่ ๑ บัวเป็นโรคไม่พ้นน้ำ ได้แก่ปุถุชนที่มีจิตคนพาล ชอบทำ พอใจ ชักชวนและสรรเสริญอกุศลกรรมบถ สอนได้เพียงตัวบท

^{๖๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๗/๑๔.

ขั้นที่ ๒ บัวไม่พ่นน้ำ ได้แก่ปุถุชนที่มีจิตอันธพฺพุชน ยังไม่ได้เรียนรูธรรม ทั้งปริยัติ ปฏิบัติและปฏิเวธ ไม่มีนัยน์ตาธรรม หากเริ่มมีศรัทธา รู้จักให้ทาน ทำตามพระเพณีที่บัณฑิตพึงทำ เป็นต้น จะเป็นจุดเปลี่ยนจากการทำกุศลกรรมเริ่มเข้าสู่การทำกุศลกรรม และจะเป็นผู้ที่ให้คำแนะนำได้

ขั้นที่ ๓ บัวเสมอหน้า ได้แก่ปุถุชนที่มีจิตกัลยาณปุถุชนขั้นต้นและบัณฑิตขั้นต้น โดยปุถุชนขั้นต้นเป็นผู้เรียนรูธรรม ทั้งปริยัติและปฏิบัติโดยเริ่มจากอริสัสสิกขา รักษาศีล จากนั้นจึงพัฒนาเป็นบัณฑิตขั้นต้นคือทำกุศลกรรมบถ ละอายและเกรงกลัวบาป กลุ่มนี้เป็นผู้ที่เข้าใจธรรมได้เมื่อมีการขยายความ

ขั้นที่ ๔ บัวพ่นน้ำ ได้แก่ปุถุชนที่เป็นบัณฑิตขั้นสูง กัลยาณปุถุชนขั้นสูงและโคตรภูบุคคลซึ่งเป็นจุดเปลี่ยนระหว่างปุถุชนกับพระอริยบุคคล ขั้นนี้มีจุดแยกสำคัญ^{๖๙} กล่าวคือ บัณฑิตขั้นต้นบางพวกหันไปเกื้อกูลคนอื่นและโลกหรือทำประโยชน์เพื่อสังคมด้วยพรหมวิหารธรรมซึ่งนำไปสู่การเป็นบัณฑิตขั้นสูงจากนั้นจึงย้อนกลับมาทำกิจของตน อีกพวกมุ่งทำกิจของตนให้เสร็จสิ้นก่อนจึงพัฒนาข้ามไปสู่กัลยาณปุถุชนขั้นสูงด้วยการปฏิบัติอริยจิตตสิกขา (บัณฑิตขั้นสูงและกัลยาณปุถุชนขั้นสูงจึงอาจจัดอยู่ในระดับเท่ากันแต่ในที่นี้จัดกัลยาณปุถุชนขั้นสูงไว้สูงกว่าเนื่องจากบัณฑิตขั้นสูงมีนัยยะทางโลกียธรรมอยู่และเมื่อกลับมาทำกิจของตนต่อย่อมต้องมาศึกษาปฏิบัติอริยจิตตสิกขาเช่นเดียวกัน) ส่วนโคตรภูบุคคลนั้นเป็นผู้ที่พัฒนาด้านการเจริญวิปัสสนากรรมฐานจนเกิดวิปัสสนาญาณและพร้อมก้าวข้ามไปสู่พระอริยบุคคล จิตของบุคคลขั้นนี้เป็นจิตที่เข้าใจธรรมได้ฉับพลัน

ขั้นที่ ๕ บัวพ่นน้ำและบานแล้ว ได้แก่พระอริยบุคคลที่มีจิตบัณฑิตสูงสุด เป็นขั้นที่เจริญมรรคญาณ ผลญาณ และพระนิพพานเป็นผู้ทำกิจเสร็จแล้วและเข้าถึงการพ้นทุกข์ในที่สุด

การแบ่งชั้นการพัฒนาจิตข้างต้นนี้ ผู้วิจัยจัดทำขึ้นเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการวิจัยนี้ โดยเทียบเคียงกับหลักธรรม ข้อมูลในพระไตรปิฎก ผู้วิจัยไม่ได้มีความประสงค์จะให้เกิดลัทธิธรรมปฏิรูป แต่มุ่งหวังที่จะชี้ให้เห็นว่า สามารถมีโครงสร้างในการศึกษาการพัฒนาจิตมนุษย์จากมุมมองภายนอกตามแนวทางพระพุทธศาสนา ทั้งนี้มุมมองภายนอกอาศัยการพิจารณาจากอกุศลกรรมบถ กุศลกรรมบถ ทาน ศีล ภาวนาซึ่งรวมทั้งสมถกรรมฐาน วิปัสสนากรรมฐานและการเจริญปัญญา ในแต่ละขั้นที่ก้าวข้ามขึ้นมานั้นจะหลอมรวมคุณสมบัติที่ดีไว้ต่อเนื่องต่อไปเช่น การรักษาศีล การปฏิบัติกรรมฐาน เป็นต้น ขณะเดียวกันเมื่อก้าวข้ามมายังขั้นที่สูงขึ้นนั้น คุณสมบัติที่เป็นข้อด้อยจะถูกลดละไป อาทิ อกุศลกรรมบถ มิจฉาทิฏฐิ ตัณหา มานะ เป็นต้น

^{๖๙} ข้อที่น่าศึกษาต่อไปในโอกาสอื่นคือ จุดแยกทางจิตนี้อาจเป็นจุดที่ทำให้หลักการของนิยามหายานแตกต่างจากนิยามเถรวาท ขณะที่นิยามหายานมุ่งช่วยเหลือสัตว์โลกก่อนแล้วจึงกลับมาทำกิจของตนให้เสร็จคือนิพพานนั้น นิยามเถรวาทมุ่งให้ช่วยเหลือตนเองก่อนให้เสร็จแล้วจึงกลับไปช่วยเหลือผู้อื่น

๒.๑.๑.๓ วิธีปฏิบัติเพื่อการก้าวข้ามของบุคคล

จากขั้นการพัฒนาจิตข้างต้น นำไปสู่คำถามว่าจะมีวิธีก้าวข้ามอย่างไร แม้ว่าหลักธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าล้วนเป็นไปเพื่อการดับทุกข์ ทว่าในแต่ละระดับขั้นนั้นย่อมอาศัยหลักธรรมและวิธีปฏิบัติที่แตกต่างกันในการก้าวข้ามไปสู่ขั้นที่สูงขึ้น

ก) จากคนพาลสู่อหังขณปุณณ เป็นการก้าวข้ามจากคนที่ประกอบอกุศลกรรมมก ไปสู่ผู้ที่รู้ตัวว่าตนเองเป็นผู้ประมาท ตัวอย่างในพระไตรปิฎกปรากฏในอังกุลิมาลสูตร^{๗๐} เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จไปยังเขตของโจรองคูลิมล โจรจะฆ่าพระพุทธรองค์ พระพุทธรองค์ทรงบันดาลอิทธิบาทสังขาร องคูลิมลตามไม่ทันจึงร้องให้หยุด พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า “เราหยุดแล้ว องคูลิมล ท่านต่างหากจงหยุด” เมื่อพระพุทธรองค์อธิบายความ องคูลิมลสะดุ้งใจได้คิดจึงละการทำบาปและขอบรรพชา พระองคูลิมลภายหลังได้บรรลุอรหัตผลและเปล่งอุทานว่า “คนที่ประมาทมาก่อน ต่อมาภายหลังไม่ประมาท เขาย่อมทำโลกนี้ให้สว่างไสวได้”^{๗๑} รวมทั้งแนะนำวิธีให้คนอื่น ๆ อาทิ คบสัตบุรุษ มีขันติ สรรเสริญความไม่โกรธ พึงและปฏิบัติตามธรรม เป็นต้น

นอกจากนี้ในตโยธัมมสูตร^{๗๒} ได้กล่าวถึงธรรมที่เป็นต้นทางของการละกรรมอื่น ๆ จนนำไปสู่การละราคะ โทสะและโมหะ รวมทั้งการละชาติ ชราและมรณะได้ ธรรม ๓ ข้อแรกที่ควรละก่อนคือ (๑) ความเป็นผู้ไม่มีหิริ (๒) ความเป็นผู้ไม่มีโอตตปปะ (๓) ความประมาท^{๗๓}

การก้าวข้ามนี้ จึงอาศัยการทิ้งความเชื่อเดิมคือไม่ละอายและไม่เกรงกลัวต่อบาปและความประมาท เป็นการเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์คือจากมิจฉาทิฐิเป็นสัมมาทิฐิ

ข) จากอหังขณปุณณสู่กัลยาณปุณณขั้นต้น

เป็นการเปลี่ยนจากผู้รู้ตัวว่าประมาท มาสู่การเรียนรู้ธรรม และปฏิบัติวิธีศีลสิกขา หรือเป็นผู้รักษาศีล ดังที่มีเนื้อหาในตโยธัมมสูตรเทียบเคียงได้ว่า เมื่อบุคคลไม่ประมาท “จึงอาจจะความเป็นผู้ไม่เอื้อเฟื้อ ความเป็นผู้ว่ายากและความเป็นผู้มีบาปมิตรได้ เมื่อมีกัลยาณมิตร จึงอาจจะความเป็นผู้ไม่มีศรัทธา ความเป็นผู้ไม่มีใจเอื้อเฟื้อและความเกียจคร้านได้ เมื่อปรารภความเพียรจึงอาจจะความฟุ้งซ่าน ความไม่สำรวมและความเป็นผู้ทุศีลได้”^{๗๔} จากอหังขณปุณณที่เริ่มไม่ประมาท เมื่อก้าวข้ามสู่กัลยาณปุณณขั้นต้นจะต้องเป็นผู้เอื้อเฟื้อหรือรู้จักการให้ทาน รวมกับการเป็นผู้ว่าง่าย มีกัลยาณมิตร มีศรัทธาในความเห็นที่ชอบ ละความเป็นผู้ไม่เอื้อเฟื้อ มีความเพียร ละความฟุ้งซ่าน และเมื่อละความไม่สำรวมอินทรีย์และความเป็นผู้ทุศีลได้แล้ว

^{๗๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๗-๓๕๒/๔๒๑-๔๓๓.

^{๗๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๕๒/๔๓๐.

^{๗๒} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๗๖/๑๖๙-๑๗๕.

^{๗๓} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๗๖/๑๗๕.

^{๗๔} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๗๖/๑๗๕.

อกุศลกรรมจะไม่ครอบงำจิตใจและไม่ปรากฏออกทางกายและวาจา ในส่วนนี้ตรงกับพระโอรุทปาติโมกข์ที่ว่า “การไม่ทำบาปทั้งปวง”^{๗๕} หรือกล่าวได้ว่าเป็นการเปลี่ยนจากมิจจา สังกัปปะ มิจจาวาจา มิจจากัมมันตะและมิจจอาชีวะไปสู่สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะและสัมมาอาชีวะ

ค) จากกัลยาณปุณฺณขั้นต้นสู่บัณฑิตขั้นต้น

เป็นการก้าวข้ามจากผู้มีศีลไปสู่การเป็นผู้ประกอบกุศลกรรมและเจริญสติ ใน **ตโยธัมมสูตร** เทียบเคียงว่า “ในเมื่อมีศีล จึงอาจจะความเป็นผู้ไม่ต้องการจะเห็นพระอรียะ ความเป็นผู้ไม่ต้องการจะฟังธรรมของพระอรียะและความเป็นผู้มีจิตคิดแข่งดีได้”^{๗๖} เมื่อมีจิตไม่คิดแข่งดี จึงอาจจะความหลงลืมสติ ความไม่มีสัมปชัญญะ ความฟุ้งซ่านแห่งจิตได้”^{๗๗} หรือปรากฏในพระโอรุทปาติโมกข์ที่ว่า “การทำกุศลให้ถึงพร้อม”^{๗๘} ในขั้นนี้เป็นการเปลี่ยนแปลงไปสู่สัมมาวายามะและสัมมาสติ

ง) จากบัณฑิตขั้นต้นสู่บัณฑิตขั้นสูง

เป็นการก้าวข้ามการเป็นผู้ประกอบกุศลกรรมและเจริญสติมาเป็นผู้มีคุณสมบัติเพิ่มเติมขึ้นอีกคือ การเป็นผู้ที่เกื้อกูลผู้อื่นด้วยนอกเหนือจากการเกื้อกูลตนเอง ทั้งนี้เพื่อการก้าวข้ามไปสู่บัณฑิตขั้นสูง สำหรับผู้ที่ทั้งเกื้อกูลตนเองและเกื้อกูลผู้อื่นนั้นใน **จวาลาตสูตร** ระบุว่า “เป็นเลิศ ประเสริฐที่สุด เป็นประธาน สูงสุด ยิ่งใหญ่ที่สุด”^{๗๙} รองลงมาคือผู้ที่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น รองลงมาอีกคือผู้ที่ไม่เกื้อกูลตนเองแต่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น สุดท้ายคือผู้ไม่ปฏิบัติทั้งเพื่อเกื้อกูลตนเองและผู้อื่น ทั้งนี้วิธีปฏิบัติเพื่อการเกื้อกูลตนเองและผู้อื่นนั้นใน **ขิปปนิสสันติสูตร** ระบุว่าผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองคือ “บุคคลบางคนในโลกนี้สามารถรู้ได้เร็วในกุศลธรรมทั้งหลาย ทรงจำธรรมที่ฟังแล้วไว้ พิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ รู้ อรรถรู้ธรรมแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม”^{๘๐} ส่วนผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่นคือ “มีวาจาาม เจริญถ้อยคำไพเราะ อันประกอบด้วยวาจาชาวเมืองที่สละสลวย ไม่หยาบคาย ให้รู้ความหมายได้ ทั้งชี้แจงให้เพื่อนพรหมจารีเห็นชัด ชวนใจให้ยอมรับเอาไปปฏิบัติ เราใจให้อาจหาญแล้ว

^{๗๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐.

^{๗๖} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๓๔/๕๘๕. ข้อความในพระไตรปิฎกระบุว่า “ความคิดแข่งดี ความคิดแข่งดีเนื่อง ๆ กิจยาที่คิดแข่งดี กิจยาที่คิดแข่งดีเนื่อง ๆ ภาวะที่คิดแข่งดีเนื่อง ๆ ความดูถูก ความดูหมิ่น ความดูแคลน ความเป็นผู้คอยแสวงหาโทษ นี้เรียกว่าอุปารัมภจิตตตา”.

^{๗๗} อญ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๗๖/๑๗๕.

^{๗๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐.

^{๗๙} อญ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๙๕/๑๔๔.

^{๘๐} อญ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๙๗/๑๔๘.

กล้า ปล่อยขโลมใจให้สดชื่นร่าเริง”^{๘๑} สำหรับในสิกขาปทสูตรอธิบายว่า ผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองคือ ผู้รักษาศีล ๕ และผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่นคือ ผู้ชักชวนให้ผู้อื่นรักษาศีล ๕^{๘๒}

จ) จากบัณฑิตชั้นสูงสู่กัลยาณบุุคคลชั้นสูง

เป็นการก้าวข้ามการเป็นผู้ประกอบกุศลกรรมและเจริญสติรวมทั้งผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่นไปสู่การปฏิบัติอธิจิตตสิกขา เจริญสมถกรรมฐาน ในตโยธัมมสูตรอธิบายว่า “เมื่อมีจิตไม่ฟุ้งซ่าน จึงอาจจะการมนสิการโดยไม่แยกกาย การเดินทางผิดและความหตุแห่งจิตได้”^{๘๓} หรือถ้าถือตามพระโอวาทปาติโมกข์จะเป็นการเริ่มต้น “การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว”^{๘๔} ในขั้นนี้เป็นการเปลี่ยนแปลงไปสู่สัมมาสมาธิ

ฉ) จากกัลยาณบุุคคลชั้นสูงสู่โคตรภูบุคคล

เป็นการเปลี่ยนเข้าสู่อธิปัญญาสิกขาซึ่งเป็นการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานจนถึงโคตรภูญาณ วิธีปฏิบัติในการก้าวสู่ขั้นนี้และจนถึงบัณฑิตชั้นสูงสุดนั้น ในมหาปริณิพพานสูตร พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมเพื่อความรู้ยิ่งคือ สติปัญญา ๔, สัมมปธาน ๔, อิทธิบาท ๔, อินทรีย์ ๕, พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และอริยมรรคมีองค์ ๘^{๘๕} หรือคัมภีร์ในภายหลังเรียกว่าโพธิปักขิยธรรม ๓๗

ช) จากโคตรภูบุคคลสู่บัณฑิตชั้นสูงสุด

เป็นการเปลี่ยนจากบุุคคลเป็นพระอริยบุคคลซึ่งได้แก่พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามีและพระอรหันต์ ในตโยธัมมสูตรอธิบายว่า “เมื่อมีจิตไม่หตุ จึงอาจจะสักกายทิฎฐิ วิจิกิจฉาและสีลัพพตปรามาสได้”^{๘๖} การละสังโยชนเบื้องต่ำทั้ง ๓ นี้ได้ถือเป็นขั้นพระอริยบุคคลที่เป็นพระโสดาบันและ “เมื่อไม่มีวิจิกิจฉา จึงอาจจะระคะ โทสะและโมหะได้ ครั้นระคะ โทสะและโมหะได้แล้ว จึงอาจจะชาติ ชราและมรณะได้”^{๘๗} ซึ่งถือว่าเป็นพระอรหันต์

ผู้วิจัยใคร่ขอสรุปว่า การก้าวข้ามของบุคคลในแนวทางพระพุทธศาสนานั้น กล่าวได้ว่าเป็นการก้าวข้ามจากการประกอบกุศลกรรมเป็นการประกอบกุศลกรรม จากการเกื้อกูลตนเองสู่การเกื้อกูลผู้อื่น จากการหลงไปสู่การรู้ จากการยึดถือตัวตนไปสู่การละวางตัวตน และจากวิภวภูตสู่พระนิพพาน.

^{๘๑} วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๙๗/๑๔๘.

^{๘๒} วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๙๙/๑๕๐.

^{๘๓} วจ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๗๖/๑๗๕.

^{๘๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐.

^{๘๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๔/๑๓๑.

^{๘๖} วจ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๗๖/๑๗๕.

^{๘๗} วจ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๗๖/๑๗๕.

๒.๑.๒ ทางด้านจิตวิทยา

ในหัวข้อนี้จะกล่าวถึงแนวทางการก้าวข้ามของบุคคลซึ่งในสาขาจิตวิทยาจะใช้คำว่า การก้าวข้ามตัวบุคคล (self-transcendence) หรือจิตวิทยาเหนือตน (transpersonal Psychology) ในด้านพัฒนาการและแนวคิดทฤษฎีที่สำคัญภายใต้กระบวนทัศน์และบริบททางสังคมที่เกิดทฤษฎีดังกล่าวโดยเฉพาะกระบวนทัศน์ยุคใหม่และกระบวนทัศน์หลังยุคใหม่

๒.๑.๒.๑ นิยามแนวคิด

ฟรานซ์ อี. วอน และโรเจอร์ วอลช์ (Frances E. Vaughan and Roger Walsh) ให้นิยามว่า "ประสบการณ์การก้าวข้ามตัวบุคคลคือ ประสบการณ์ซึ่งการรับรู้อัตลักษณ์ หรืออัตตาได้ขยายออกข้ามปัจเจกบุคคลหรือตัวบุคคล ไปสู่ด้านที่กว้างขึ้นและลึกขึ้นของมนุษยชาติ ชีวิตจิตวิญญาณและจักรวาล"^{๘๘}

เคน วิลเบอร์ (Ken Wilber) นิยามการก้าวข้ามตัวตน (self-transcendence) ไว้สองความหมาย ความหมายแรกเป็นหนึ่งในสี่ความสามารถพื้นฐาน^{๘๙} ของโฮลอน (holons)^{๙๐} โดยที่การก้าวข้ามตัวตนคือ การผุดบังเกิด (emerge) องค์กรรวมหน่วยใหม่ขึ้น^{๙๑} ความหมายที่สอง วิลเบอร์ใช้คำว่าก้าวข้าม (transcend) ในความหมายกว้างเพื่ออธิบายถึงการที่จิตสำนึกพัฒนาจากระดับหนึ่งขึ้นไปสู่อีกระดับและหลอมรวม (include) โครงสร้างของจิตสำนึกในระดับที่ต่ำกว่าเข้าไว้ด้วยกัน ส่วนในความหมายเฉพาะ วิลเบอร์ใช้คำว่าพัฒนาการการก้าวข้ามตัวตนหรือตัวบุคคลนี้ (transcendental, transpersonal or contemplative development) กับจิตสำนึกที่เริ่มขึ้นสู่ระดับ Psychic ขึ้นไปโดยมีความหมายว่า "ความสามารถในการรับรู้หรือมุมมองของ

^{๘๘} "Transpersonal experiences can be defined as experiences in which the sense of identity or self extends beyond (trans) the individual or personal to encompass wider and deeper aspects of humankind, life, psyche, and cosmos." in Frances E. Vaughan and Roger Walsh, "Transpersonal Psychology", **Encyclopedia of Psychology: 8 Volume Set**, Vol. 8, (2000): 111.

^{๘๙} Ken Wilber, **Sex, Ecology, & Spirituality: The Spirit of Evolution**, (MA: Shambhala Publications, Inc., 1995), pp. 63-72. ความสามารถพื้นฐานทั้งสี่นี้ได้แก่การคงสภาพตนเอง (self-preservation), การปรับตัวได้เอง (self-adaptation), การก้าวข้ามตัวตน (self-transcendence) และการยุบสลายตัวเอง (self-dissolution)

^{๙๐} **Ibid.**, pp. 31-38. โฮลอน (holon) คือองค์กรรวมที่เป็นส่วนย่อยขององค์กรรวมอื่น ๆ (a holon is a whole that is part of other wholes).

^{๙๑} **Ibid.**, pp. 65-68.

ปัจเจกบุคคลได้กลายเป็นพหุนิยมและสากลอย่างชัดเจนจนกระทั่งปัจเจกบุคคลเริ่ม "ข้ามพ้น" มุมมองและความเกี่ยวเนื่องกับตัวบุคคลอย่างแคบ ๆ ไปได้"^{๙๒}

ส่วนอับราฮัม มาสโลว์ (Abraham Maslow) บิดาของจิตวิทยาการก้าวข้ามตัวบุคคล^{๙๓} ให้ความหมายการก้าวข้ามตัวตน (transcendence) ถึง ๓๕ แบบ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

การก้าวข้ามอัตตาความเห็นแก่ตัวของตน...การก้าวข้ามคือการยอมรับโลกธรรมชาติตามที่เป็น...การก้าวข้ามการแบ่งขั้วเป็นเขาหรือเรา (We-They polarity)...การก้าวข้ามความคิดคู่ตรงข้าม (dichotomy) เพื่อไปสู่องค์รวมที่สูงขึ้น...การก้าวข้ามจากบริเวณความต้องการสิ่งที่ขาดแคลน (D-realm) ไปสู่ความต้องการที่จะเป็น (B-realm)... โดยสรุปการก้าวข้ามตัวบุคคลเกี่ยวข้องกับจิตสำนึกของมนุษย์ ความประพฤติและความสัมพันธ์ในระดับที่สูงสุดและเป็นองค์รวมที่สุดในฐานะเป็นเป้าหมายมากกว่าวิธีการทั้งต่อตัวเอง ต่อคนอื่น ต่อมนุษยชาติโดยทั่วไป ต่อมนุษยชาติ ต่อธรรมชาติและต่อจักรวาล^{๙๔}

จากนิยามข้างต้นสามารถประมวลเป็นแก่นแกนของการก้าวข้ามตัวบุคคลได้ว่า ๑) เป็นเรื่องพัฒนาการของจิตสำนึก ๒) จิตสำนึกรับรู้ประสบการณ์ที่อยู่เหนือข้อจำกัดของตัวตนปัจจุบันในมิติต่าง ๆ ๓) การรับรู้ที่นำไปสู่ศักยภาพสูงสุดหรือตัวตนใหม่ที่ระดับจิตสำนึกสูงขึ้น ๔) ศักยภาพสูงสุดนั้นมีคุณสมบัติใหม่และหลอมรวมคุณสมบัติเดิมให้ส่งผลต่อทั้งจิตวิญญาณ ชีวิต ความสัมพันธ์กับผู้อื่น มนุษยชาติ ธรรมชาติและจักรวาล

๒.๑.๒.๒ พัฒนาการแนวคิด

แนวคิดการก้าวข้ามตัวบุคคล (transpersonal) ในสาขาจิตวิทยาของโลกตะวันตกนั้น มีการศึกษามาประมาณ ๕๐ ปีแต่ยังคงมีคำถามว่าการศึกษานี้จัดอยู่ในกลุ่มจิตวิทยาการให้คำปรึกษา (counseling) หรือจิตบำบัด (psychotherapy)^{๙๕} สะท้อนถึงการพยายามแสวงหาความชัดเจนและพัฒนาการของการค้นหาแนวคิดทฤษฎีที่ตกผลึก

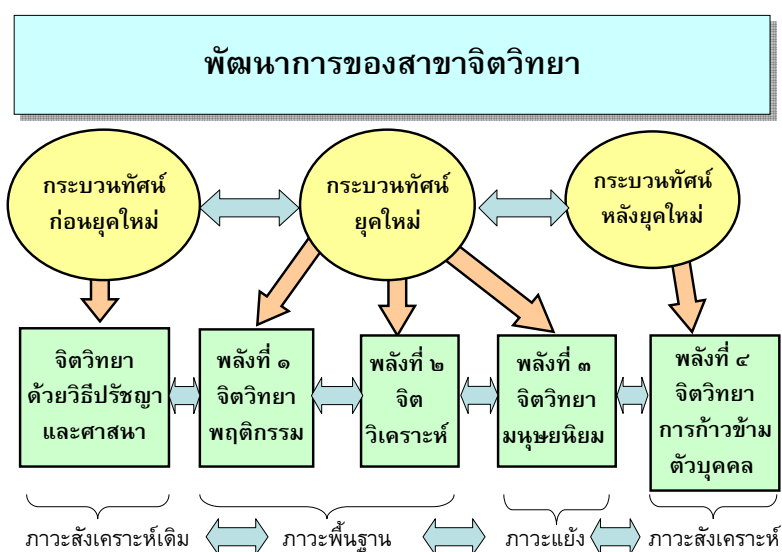
^{๙๒} "the individual's cognitive and perceptual capacities apparently become so pluralistic and universal that they begin to "reach beyond" any narrowly personal or individual perspectives and concerns." in Ken Wilber, "The Spectrum of Development", **Transformations of Consciousness**, Ken Wilber, Jack Engler and Daniel P. Brown, (MA: Shambhala Publications, Inc., 1986): 72.

^{๙๓} Andrew Shorrock, **The Transpersonal in Psychology, Psychotherapy and Counselling**, (NY: Palgrave Macmillan, 2008), p. 7.

^{๙๔} Abraham H. Maslow, "Various Meanings of Transcendence", **The Farther Reaches of Human Nature**, Abraham H. Maslow, (NY: Viking Press, 1971): 259-269.

^{๙๕} Andrew Shorrock, **The Transpersonal in Psychology, Psychotherapy and Counselling**, p. 1.

จิตวิทยาการก้าวข้ามตัวบุคคลเป็นผลจากพัฒนาการ (dialectic approach) ในสาขาจิตวิทยาที่มีภาวะพื้นฐาน (thesis) คือ พลังที่ ๑ จิตวิทยาพฤติกรรมและพลังที่ ๒ จิตวิเคราะห์ มีภาวะแย้ง (anti-thesis) คือพลังที่ ๓ จิตวิทยามนุษยนิยมและภาวะสังเคราะห์ (synthesis) คือพลังที่ ๔ จิตวิทยาการก้าวข้ามตัวบุคคล ทั้งนี้ ภาวะพื้นฐานหรือพลังที่ ๑ และ ๒ นั้นเป็นคำบรรยายหลักที่ได้แย้งกับภาวะสังเคราะห์ในกระบวนทัศน์เก่า อาทิการศึกษาจิตวิทยาด้วยวิธีการทางปรัชญาและศาสนา ส่วนภาวะแย้งในพลังที่ ๓ หรือจิตวิทยามนุษยนิยมเป็นการโต้แย้งกับจิตวิทยาพฤติกรรมและจิตวิเคราะห์ สำหรับพลังที่ ๔ เป็นภาวะสังเคราะห์ที่ตั้งอยู่บนกระบวนทัศน์หลังยุคใหม่ที่แตกต่างจากกระบวนทัศน์เดิม (ดูภาพที่ ๒.๑ ประกอบ)

ภาพที่ ๒.๑ แสดงพัฒนาการของสาขาจิตวิทยา

ในส่วนต่อจากนี้จะแสดงถึงกระบวนทัศน์และบริบททางสังคมที่มีผลต่อพัฒนาการของสาขาจิตวิทยาจนนำไปสู่การเกิดพลังที่ ๔ หรือจิตวิทยาการก้าวข้ามตัวบุคคลได้อย่างไร

สาขาจิตวิทยาได้พัฒนาเป็นศาสตร์สมัยใหม่เมื่อนำวิธีการทางวิทยาศาสตร์จากกระบวนทัศน์ยุคใหม่มาใช้ การกระทำเช่นนี้เป็นบทโต้แย้งทางญาณวิทยาในเรื่องการศึกษาจิตวิทยาจากกระบวนทัศน์ก่อนยุคใหม่ที่ใช้วิธีการคิดตามหลักปรัชญาตะวันตกหรือเหตุผลนิยม

ยุคพลังที่ ๑ (first force) จิตวิทยาพฤติกรรม เริ่มจากปีพุทธศักราช ๒๓๙๓ (ค.ศ. ๑๘๕๐) เมื่อกุฟตาฟ เฟชเนอร์ (Gustav Fechner) เป็นคนแรกที่สามารถเสนอกฎความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับร่างกายซึ่งก่อนหน้านี้อิมมานูเอล คานท์ (Immanuel Kant) บอกว่าจิตวิทยาไม่สามารถเป็นวิทยาศาสตร์ได้^{๙๖} หลังจากนั้นปีพุทธศักราช ๒๔๒๒ (ค.ศ. ๑๘๗๙) วิลเฮล์ม แมกซ์ วุนต์ ผู้ก่อตั้งจิตวิทยาสำนักโครงสร้างนิยม (structuralism) เริ่มต้นศึกษาเรื่องความจำ นับ

^{๙๖}

Ken Wilber, *Integral Psychology: Consciousness, Spirit, Psychology, Therapy*, (MA: Shambhala Publications, Inc., 2000), p.viii.

จากนั้นจิตวิทยาจึงพัฒนาไปสู่การศึกษาพฤติกรรมของจิตสำนึก (conscious experience) และเข้าสู่ยุคจิตวิทยาพฤติกรรม (behaviorism) และจิตวิทยาเกสตัลต์ (Gestalt Psychology)^{๙๗} ที่มองพฤติกรรมแบบองค์รวมโดยรับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนานิกายเซน กลุ่มเหล่านี้อยู่ในกระบวนทัศน์ยุคใหม่ที่ใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์เป็นเครื่องมือค้นหาความรู้

ยุคพลังที่ ๒ (second force) จิตวิเคราะห์ ต้นศตวรรษที่ ๒๐ ซิกมันด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud) ได้นำเสนอแนวทางใหม่โดยเปลี่ยนจากการศึกษาจิตสำนึกเป็นการศึกษาจิตใต้สำนึก (unconscious) และใช้วิธีการระบายความรู้สึกภายในอย่างอิสระ (Free Association) ร่วมกับเทคนิคอื่น ๆ แนวทางนี้เชื่อว่าพฤติกรรมและจิตสำนึกล้วนมาจากการต่อสู้ของจิตใต้สำนึกระหว่างสัญชาตญาณกับข้อจำกัดที่สังคมกำหนด แนวทางนี้ได้แก่ จิตวิเคราะห์ (psychoanalysis)^{๙๘} และจิตพลวัต (psychodynamism)^{๙๙} ซึ่งคล้ายกับกลุ่มพลังที่ ๑ ที่ให้ความสำคัญกับความเป็นวิทยาศาสตร์ในการสังเกตและรวบรวมข้อมูล

ยุคพลังที่ ๓ (third force) ขบวนการมนุษยนิยม เริ่มต้นทศวรรษ ๑๙๕๐-๑๙๖๐ เป็นทางเลือกใหม่จากแนวพฤติกรรมนิยมและแนวจิตวิเคราะห์ ทั้งนี้แนวทางเดิมทั้งสองนั้นไม่สามารถตอบปัญหาการกำหนดชะตากรรมของมนุษย์ได้ ทั้งสองแนวทางให้องค์ความรู้ของปัจจัยที่กำหนดพฤติกรรมไม่ว่าจะเป็นจิตสำนึกหรือจิตใต้สำนึก แต่ไม่สามารถให้คำตอบถึงพลังผลักดันเป้าหมายของมนุษย์ เพื่อแก้ไขปัญหานี้ อับราฮัม มาสโลว์ผู้ได้รับการยกย่องว่าเป็น "บิดาจิตวิทยามนุษยนิยมอเมริกัน"^{๑๐๐} ได้เสนอว่ามนุษย์ไม่ควรถูกกำหนดเพียงด้วยเหตุการณ์ในวัยเด็ก และให้ความสำคัญกับอำนาจของมนุษย์ที่จะเติบโตและเปลี่ยนแปลงตนเองในปัจจุบัน มนุษย์จะมีความต้องการสิ่งที่ขาดแคลน (D-needs or Deficiency needs) และความต้องการที่จะเป็น (B-needs or Being needs) เมื่อมีสิ่งที่ขาดแคลนแล้วมนุษย์จะแสวงหาความต้องการที่จะเป็นและในส่วนนี้จะเข้าไปสู่ความต้องการการประจักษ์ในศักยภาพของตนเอง^{๑๐๑} สำหรับเป้าหมายของจิตบำบัดในแนวทางนี้คือ "กำจัดอุปสรรคที่จะให้มนุษย์ได้พัฒนาสู่การประจักษ์ใน

^{๙๗} Bonnie R. Strickland, "Psychology/Psychologist", **The Gale Encyclopedia of Psychology**, 2nd ed. (2001): 519.

^{๙๘} **Op., cit.**

^{๙๙} Nicholas Grant Boeving, "Transpersonal Psychology", **Encyclopedia of Psychology and Religion**, (2010): 924.

^{๑๐๐} James R. T. Buaental, "Maslow, Abraham Harold", **Encyclopedia of Psychology: 8 Volume Set**, Vol. 6, (2000): 118.

^{๑๐๑} **Ibid.** pp. 118-119.

ศักยภาพของตนเอง (self-actualizing)”^{๑๐๒} แม้ว่าเนื้อหาของพลังที่ ๓ จะก้าวหน้าสู่การค้นหาคำเป็นมนุษย์ (being) แทนที่การค้นหาวามมนุษย์ทำได้อย่างไร (doing)”^{๑๐๓} ซึ่งถือว่าเป็นความพยายามค้นหาในเชิงรื้อสร้าง (deconstruct) และองค์รวมตามกระบวนทัศน์หลังยุคใหม่แต่พัฒนาการของพลังที่ ๓ ยังคงอาศัยกระบวนทัศน์ยุคใหม่ที่ใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์เป็นหลัก รวมทั้งไม่ครอบคลุมประสบการณ์ของมนุษย์ที่วิธีการทางวิทยาศาสตร์ยังเข้าไปวัดไม่ถึง

ยุคพลังที่ ๔ (fourth force) จิตวิทยาการก้าวข้ามตัวบุคคลหรือจิตวิทยาเหนือตน (transpersonal psychology) เกิดขึ้นปลายทศวรรษ ๑๙๖๐ ขณะที่ขบวนการมนุษยนิยมกำลังเดินหน้าแต่นักจิตวิทยาชั้นนำบางส่วนซึ่งเคยร่วมในขบวนการดังกล่าวเห็นว่าวัฒนธรรมและสาขาจิตวิทยาของตะวันตกได้ละเลยประสบการณ์สำคัญของมนุษย์ในบางมิติไป แนวทางพฤติกรรมนิยมและจิตวิเคราะห์มุ่งสนใจเรื่องพฤติกรรมและความเจ็บป่วย ทำให้ละเลยการศึกษาอัตวิสัย สุขภาพ ความอยู่ดีกินดี คุณค่าและความหมาย รวมทั้งยังมองประสบการณ์บางอย่างเป็นความเจ็บป่วยด้วย เช่นการทำสมาธิของพระพุทธศาสนา^{๑๐๔} หรือประสบการณ์ทางจิตวิญญาณ^{๑๐๕} ส่วนพลังที่ ๓ ไม่ได้นำเสนอธรรมชาติของมนุษย์ได้กว้างไกลเพียงพอ^{๑๐๖} อับราฮัม มาสโลว์ผู้ก่อตั้งคนสำคัญได้พบว่าคนที่เข้าถึงการประจักษ์ในศักยภาพของตนเองมีแนวโน้มที่จะพบประสบการณ์ล้ำลึกกับธรรมชาติ (peak experience)^{๑๐๗} ประสบการณ์เหล่านี้

^{๑๐๒} Bonnie R. Strickland, “Maslow, Abraham”, **The Gale Encyclopedia of Psychology**, 2nd ed. (2001): 405-406.

^{๑๐๓} Andrew Shorrock, **The Transpersonal in Psychology, Psychotherapy and Counselling**, p. 75.

^{๑๐๔} ฟรานซ์ อเล็กซานเดอร์ (Franz Alexander) นักจิตวิเคราะห์ผู้บุกเบิกวิธี Psychosomnia ได้เขียนบทความในปีพ.ศ. ๒๔๗๔ (ค.ศ. ๑๙๓๑) บอกว่าการทำสมาธิเป็นโรคการเคลื่อนไหวไม่ได้จากภาวะทางจิตแบบเทียม (artificial catatonia) ตีพิมพ์ใน Franz Alexander, “Buddhist Training as Artificial Catatonia”, **Psychoanalyst Review**, (1931) 18:129. cited in Stanislav Grof, **A Brief History of Transpersonal Psychology**, [online] Source: <http://www.stanislavgrof.com/pdf/A%20Brief%20History%20of%20Transpersonal%20Psychology-Grof.pdf>, [29 January, 2012].

^{๑๐๕} Frances E. Vaughan and Roger Walsh, “Transpersonal Psychology”, **Encyclopedia of Psychology: 8 Volume Set**, Vol. 8, (2000): 111.

^{๑๐๖} Op.,cit.

^{๑๐๗} มาสโลว์ให้นิยามประสบการณ์ล้ำลึกกับธรรมชาติ (peak experience) ว่า “เป็นคำทั่วไปที่อธิบายถึงช่วงเวลาที่ดีที่สุดของมนุษย์ ถึงช่วงเวลาที่มีความสุขที่สุดในชีวิต ถึงประสบการณ์ที่บิทยินดีอย่างเหลือล้น เพลิดเพลินลิ้มตัว ความสุขสำราญ ช่วงที่สนุกสนานที่สุด” ตีพิมพ์ใน Abraham Maslow, “Fusions of Facts and Values”, **The Farther Reaches of Human Nature**, Abraham H. Maslow, (NY: Viking Press, 1971), p.101.

เป็นที่ยอมรับในวัฒนธรรมต่าง ๆ แต่ในแวดวงสาขาจิตวิทยายังไม่เป็นที่รู้จัก ดังนั้นจิตวิทยาการก้าวข้ามตัวบุคคลจึงเข้ามาศึกษาในส่วนนี้^{๑๐๘} การกำเนิดจิตวิทยาการก้าวข้ามตัวบุคคลจึงเกิดขึ้นบนกระบวนทัศน์หลังยุคใหม่ (post modern) ที่มองมนุษย์ในฐานะองค์รวมและการแสวงหาความรู้ทำได้จากหลากหลายวิธีโดยเฉพาะจากวิธีอัตวิสัย (subjectivity)

แนวคิดการก้าวข้ามตัวบุคคลเป็นภาวะสังเคราะห์เหมือนลูกผสมที่มีเชื้อสายจากทั้งพัฒนาการของจิตวิทยาในยุคก่อน ๆ ปรชญาหลังยุคใหม่และกระบวนทัศน์ทางความคิดของหลากหลายวัฒนธรรม ดังนั้นในด้านหนึ่งจิตวิทยาการก้าวข้ามตัวบุคคลจึงมีระบบปรัชญาที่ไม่สามารถเข้าเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนทางวิทยาศาสตร์แบบดั้งเดิมได้ (สาขาจิตวิทยาทั่วไปถือว่าตนอยู่กับกลุ่มนี้) แต่ในอีกด้านหนึ่งจิตวิทยาการก้าวข้ามตัวบุคคลถือเป็นเครื่องมือขั้นต้นทางปรัชญาในการศึกษาประสบการณ์การก้าวข้ามตัวตน ดังนั้นอาจจัดประเภทจิตวิทยาการก้าวข้ามตัวบุคคลว่าเป็น “อภิจิตวิทยา” (‘Metapsychology’) หรือหมายถึงองค์ความรู้ในด้าน “การศึกษาทางปรัชญาในแง่มุมต่าง ๆ ของจิตวิทยาที่ไม่สามารถตรวจสอบได้ด้วยการทดลอง”^{๑๐๙}

กล่าวโดยสรุป แนวคิดการก้าวข้ามตัวบุคคลมีข้อสมมุติพื้นฐาน (presuppositions) ที่กำหนดกรอบความคิดอยู่ ๓ เรื่องคือ **ประสบการณ์นิยม** (experientialism) คือเป็นประสบการณ์ภายในของแต่ละบุคคล, **ประจักษ์นิยมจากภายใน** (inner empiricism) คือสามารถศึกษาตรวจสอบได้บนพื้นฐานของการสังเกตจากภายใน และ**ปรัชญาดั้งเดิม** (perennialism) คือความรู้ทางจิตวิญญาณ การเป็นอิสระทางจิตวิญญาณเป็นเรื่องสากล^{๑๑๐} แต่ความเชื่อเหล่านี้มีข้อจำกัดและปัญหาเช่นกัน เนื่องจากรากฐานที่มาจากกระบวนทัศน์ยุคใหม่ จึงนำไปสู่การหาข้อสมมุติพื้นฐานใหม่ ๆ เช่นงานของจอร์จ โนกูรา เฟร์เรอร์ (Jorge Noguera Ferrer)^{๑๑๑} เป็นต้น

^{๑๐๘} Frances E. Vaughan and Roger Walsh, “Transpersonal Psychology”, **Encyclopedia of Psychology: 8 Volume Set**, Vol. 8, (2000): 111.

^{๑๐๙} Andrew Shorrock, **The Transpersonal in Psychology, Psychotherapy and Counselling**, p. 96.

^{๑๑๐} Jorge Noguera Ferrer, **Revisioning Transpersonal Theory : A Participatory Vision of Human Spirituality**, (NY: SUNY Press, 2002), pp. 1-2.

^{๑๑๑} *Ibid.* pp. 2-4 and chapter 2-8.

นักทฤษฎีด้านการก้าวข้ามตัวบุคคลที่สำคัญได้แก่ อับราฮัม มาสโลว์, สแตนีสลาฟ กรอฟ (Stanislav Grof), เคน วิลเบอร์, โรแบร์โต อัสซากิโอลี (Roberto Assagioli), ราล์ฟ เมทซ์เนอร์ (Ralph Metzner), ไมเคิล วอชเบิร์น (Michael Washburn), โรเจอร์ วอลซ์ (Roger Walsh), ฟรานซ์ วอน (Frances Vaughan) และจอร์จ เฟร์เรอร์ (Jorge Ferrer)^{๑๑๒} เป็นต้น

ผลงานของนักทฤษฎีจิตวิทยาการก้าวข้ามตัวบุคคลข้างต้นทำให้เกิดแนวคิดทฤษฎีที่มีความแตกต่างกัน อย่างไรก็ตามแนวคิดเหล่านี้มีแก่นกลางของความเชื่อที่สอดคล้องกันคือ “การก้าวข้ามตัวบุคคลเป็นส่วนประกอบที่เป็นจริงในจักรวาลซึ่งมีความเป็นไปได้ที่ทุกคนจะตระหนักหรือมีประสบการณ์”^{๑๑๓}

๒.๑.๒.๓ องค์ความรู้และคุณค่า

ในการนำเสนอแนวคิดการก้าวข้ามตัวบุคคลนั้นอาจนำเสนอได้หลายวิธี วิธีหนึ่งที่ยอมรับกันทั่วไปคือการนำเสนอองค์ความรู้ของนักทฤษฎีแต่ละคนเรียงต่อกันไป วิธีนี้จะเห็นความคิดของแต่ละคนชัดเจนแต่จะเป็นการมองแบบแยกส่วน วิธีที่สองคือการนำเสนอองค์ความรู้ของนักทฤษฎีเหล่านั้นบนประเด็นเดียวกัน วิธีนี้จะเห็นภาพเชื่อมโยงกันแต่อาจไม่ได้เห็นความคิดทั้งหมดของนักทฤษฎีแต่ละคน สำหรับในงานนี้เลือกใช้วิธีที่สองในการนำเสนอ

การศึกษาแนวคิดการก้าวข้ามตัวบุคคลในงานนี้สนใจเพียงบางประเด็นเท่านั้น กล่าวคือ การก้าวข้ามตัวบุคคลนั้นเป็นการก้าวข้ามจากจิตสำนึกชั้นหนึ่งชั้นใดสู่ชั้นที่สูงขึ้น ชั้นใดได้บ้าง ในการตอบคำถามนี้ สิ่งที่จะต้องทราบคือนักทฤษฎีจิตวิทยามีการแบ่งพัฒนาการของจิตสำนึกของมนุษย์เป็นระดับขั้นประการใดบ้างและในแต่ละขั้นนั้นมีคุณสมบัติประการใด

การศึกษาพัฒนาการของจิตสำนึกนั้น นักทฤษฎีจิตวิทยาซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในแนวทางจิตวิทยาการก้าวข้ามตัวบุคคลและมีบางส่วนจากพลังอื่น ๆ ได้ศึกษาจิตสำนึกในมุมมองต่าง ๆ เคน วิลเบอร์ (Ken Wilber) จึงนำมุมมองเหล่านั้นมาบูรณาการพร้อมทั้งเสนอการแบ่งการศึกษาพัฒนาการของมนุษย์ออกเป็นจตุรภาคหรือมณฑลทัศน์ (quadrant), ภาวะ (state), ชั้น

^{๑๑๒} Nicholas Grant Boeving, “Transpersonal Psychology”, **Encyclopedia of Psychology and Religion**, (2010): 925.

^{๑๑๓} “the transpersonal is a valid constituent of the universe, one that has the possibility of being realized or experienced by all.” In Andrew Shorrock, **The Transpersonal in Psychology, Psychotherapy and Counselling**, p. 143.

(stage หรือ level หรือ structure หรือ wave), ด้าน (line หรือ stream) และประเภท (type)^{๑๑๔} ในที่นี้จะศึกษาภาคจิตสำนึกภายในมนุษย์ (interior-individual) คือมุมมองภายในจิตวิญญาณของ วิลเบอร์^{๑๑๕} ในภาวะที่ตื่น (awaking) ในประเภทชาย (male) เพื่อเชื่อมโยงไปยังกรณีศึกษาใน บทที่ ๓ จากภาค ภาวะและประเภทดังกล่าวจะนำไปสู่การศึกษาขั้นและด้านต่าง ๆ ต่อไป

^{๑๑๔} Ken Wilber, *Integral Spirituality: a Startling New Role for Religion in the Modern and Postmodern World*, pp. 1-32. วิลเบอร์เสนอว่าภาวะของจิตสำนึก (states) แบ่งเป็น ภาวะตื่น (waking) ฝัน (dreaming) และหลับลึก (deep formless sleep) นอกจากนี้ยังมีภาวะสมาธิ (meditative states) ภาวะทางเลือก (altered stated) เช่น เสพยาเสพติดและภาวะประสบการณ์ล้ำลึกกับธรรมชาติ (peak experiences) ซึ่งกระตุ้นได้จากประสบการณ์เข้มข้น เช่นการร่วมเพศ การเดินในธรรมชาติ การฟังดนตรี ในการแบ่งภาวะของจิตเป็น ๓ ภาวะนั้นจึงแบ่งกายออกเป็น ๓ กายด้วยเพื่อรองรับกัน ได้แก่กายหยาบ (gross body), กายละเอียด (subtle body) และธรรมกาย (causal body) โดยวิลเบอร์ให้ความหมายของกายคือแบบของประสบการณ์หรือพลังความรู้สึก ในขณะที่ตื่นเราจะรับรู้กายหยาบหรือร่างกายภายนอกได้ แต่เมื่ออยู่ในขณะฝันจะไม่รับรู้กายหยาบแต่จะรับรู้จินตนาการในความฝัน แสงสีความรู้สึกต่าง ๆ เป็นกายละเอียด หลังจากนั้นเมื่อหลับลึกจะมีแต่ความว่าง การเกิดภาวะของจิตสำนึกดังกล่าวเป็นเรื่องชั่วคราว แต่เมื่อเป็นระดับขั้นของการพัฒนาจิตสำนึก (stages or levels) แล้วจะเป็นเรื่องถาวร เป็นตัวแทนของการเติบโตและพัฒนาการ การแบ่งระดับขั้นอาจแบ่งได้หลายแบบ อาทิแบ่งเป็น ๓ ขั้นคือ ขั้นที่ ๑ ร่างกาย (body) หรือ “ฉัน” เป็นขั้นความจริงตามหลักฟิสิกส์ ขั้นที่ ๒ จิตใจ (mind) หรือ “เรา” เป็นขั้นที่ไปสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ บนคุณค่าผลประโยชน์หรืออุดมการณ์ร่วมกัน ไปเข้าใจความรู้สึกของคนอื่น และขั้นที่ ๓ จิตวิญญาณ (spirit) หรือ “พวกเราทั้งหมด” เป็นขั้นที่ฉันได้ขยายความเข้าใจในความงามของความหลากหลายของมนุษย์และวัฒนธรรมยังมีความเหมือนร่วมกันอยู่ สำหรับด้านของการพัฒนา (lines of development) เป็นการแยกเพื่อให้เห็นว่าแต่ละด้านมีความก้าวหน้ามากน้อยเพียงใด เช่นแบ่งความฉลาด (intelligences) ออกเป็นด้านสติปัญญา (cognitive), ความสัมพันธ์กับผู้อื่น (interpersonal), ศีลธรรม (moral), อารมณ์ (emotional) และสุนทรีย์ (aesthetic) แล้วดูว่าแต่ละด้านมีพัฒนาการอยู่ในขั้นไหน สำหรับเรื่องประเภท (type) วิลเบอร์เห็นว่องค์ประกอบทั้ง ๔ กลุ่มนั้นจะมีประเภทเป็นชายและหญิง การแบ่งประเภทนั้นทำได้กับทุกขั้นและทุกภาวะ วิลเบอร์อ้างอิงงานของแคโรล กิลลิแกน (Carol Gilligan) ที่กล่าวว่าชายและหญิงมีตรรกะในการพัฒนาไปสู่ระดับต่าง ๆ ที่แตกต่างกัน เช่นชายอยู่บนเรื่องความเป็นอิสระ (autonomy) ความยุติธรรม (just) และสิทธิ (rights) ส่วนหญิงอยู่บนเรื่องความสัมพันธ์ (relationship), ความเอาใจใส่ (care) และความรับผิดชอบ (responsibility) ชายจะมีแนวโน้มในทาง “ฉายเดี่ยว” (agency) ส่วนหญิงมีแนวโน้ม “สมาคม” (communion) ชายจะทำตามกฎ (rule) หญิงจะทำตามสายสัมพันธ์ (connection)

^{๑๑๕} Ibid., pp. 33-49. หรือ Ken Wilber, *Sex, Ecology, & Spirituality: The Spirit of Evolution*, pp. 174-217. จิตวิญญาณของวิลเบอร์เป็นการทำแผนที่องค์ความรู้ต่าง ๆ โดยมุมมองภายในปัจเจกบุคคล/แบบอัตวิสัย (subjective) เป็นเรื่อง “ตัวฉัน” (I) มุมมองภายนอก/ปัจเจกบุคคล/แบบภาวะวิสัย (objective) เป็นเรื่อง “มัน” (it) ส่วนมุมมองภายใน/ส่วนรวม/แบบอัตวิสัยร่วม (intersubjective) เป็นเรื่อง “เรา” (we) และมุมมองภายนอก/ส่วนรวม/แบบภาวะวิสัยร่วม (interobjective) เป็นเรื่อง “พวกมัน” (its) วิลเบอร์ให้ชื่อเครื่องมือนี้ว่า A-Q-A-L.

เริ่มจากขั้นของการพัฒนาจิตสำนึก ริชาร์ด มัวร์ (Richard Maurice Bucke) แบ่งประสบการณ์จิตสำนึกของสิ่งมีชีวิตทั้งหลายเป็น ๓ ขั้นตั้งแต่ระดับต่ำกว่ามนุษย์ขึ้นมา^{๑๑๖} ส่วนกุสตาฟ เฟชเนอร์ (Gustav Fechner) มองพัฒนาการจากอิทธิพลเรื่องหลังความตายโดยแบ่งเป็น ๓ ขั้นตั้งแต่ก่อนเกิดจนหลังตาย^{๑๑๗} คาร์ล จี. จุง (Carl G. Jung) ได้เสริมต่อในส่วนขั้นที่สองไปยังขั้นที่สามของเฟชเนอร์โดยมองว่าจุดหักเหคือช่วงวิกฤตวัยกลางคน (mid-life crisis) แทนที่จะเป็นหลังความตาย^{๑๑๘} สำหรับสแตนนิสลาฟ กรอฟ (Stanislav Grof) สนใจระดับขั้นของการพัฒนาจิตสำนึกก่อนการคลอด (prenatal and perinatal) และหลังการตาย (post-biological death)^{๑๑๙} ซึ่งสอดคล้องกับความคิดของเฟชเนอร์แต่ต่างจากนักทฤษฎีคนอื่น ๆ

^{๑๑๖} บัคแบ่งเป็นจิตสำนึกขั้นธรรมดา (simple-consciousness) คือสัตว์รับรู้โลกภายนอกได้ แต่รับรู้โลกภายในไม่ได้ จิตสำนึกตนเอง (self-consciousness) คือจิตสำนึกของมนุษย์ที่คิดแหว่คิดได้และสำนึกเรื่องที่ตนคิดหรือรับรู้ได้ และจิตสำนึกสากล (cosmic-consciousness) คือจิตสำนึกที่ขอบเขตตัวเรากับวัตถุเลือนหายไป นอกจากนี้ยังมีจิตสำนึกขั้นต่ำของสิ่งมีชีวิตเช่นอะมีบา ดูรายละเอียดใน Andrew Shorrock, **The Transpersonal in Psychology, Psychotherapy and Counselling**, pp. 146-147.

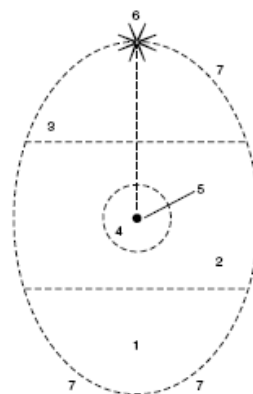
^{๑๑๗} เฟชเนอร์ กล่าวว่ามนุษย์มีชีวิตบนโลก ๓ ขั้น ขั้นแรกนอนหลับตลอด ขั้นที่สองนอนและตื่นสลับกันและขั้นที่สามตื่นตลอด ความหมายในขั้นแรกที่อยู่ในความมืดคืออยู่ในครรภ์เป็นขั้นพัฒนาร่างกาย (body) และก้าวข้ามด้วยการเกิดเพื่อสำรวจโลกภายนอก ขั้นที่สองเป็นขั้นที่อยู่ร่วมกับคนอื่น ๆ เป็นการพัฒนาจิตใจ (mind) และก้าวข้ามสู่ขั้นที่สามด้วยการตายเพื่อสำรวจโลกภายในซึ่งเป็นขั้นการพัฒนาจิตวิญญาณหรือสิ่งสูงส่ง (divine) เป็นขั้นที่ชีวิตถักทอกับจิตวิญญาณสากล ดูรายละเอียดใน Gustav Fechner, **Life after Death**, translated by H. Wernecke, (Chicago: Open Court Publishing, 1945) cited in Ken Wilber, **Integral Psychology: Consciousness, Spirit, Psychology, Therapy**, pp. viii-ix.

^{๑๑๘} Andrew Shorrock, **The Transpersonal in Psychology, Psychotherapy and Counselling**, pp. 153-155. จุงใช้วัยกลางคนแทนที่หลังความตายถือว่าเป็นการเข้าสู่ยุคหลังสมัยใหม่ที่ทำให้ความสำคัญกับโลกและเวลาปัจจุบันมากกว่าชีวิตในโลกหน้า โดยเห็นว่าเป็นจุดเปลี่ยนจากครั้งแรกของชีวิตที่เน้นการเป็นวีรบุรุษและสนใจการสร้างอัตตาให้แตกต่าง (ego-differentiation) หรือการควบคุมอัตลักษณ์ มาเป็นครั้งหลังของชีวิตที่เป็นช่วงการรับรู้การก้าวข้ามตัวบุคคลหรือการตื่นของจิตวิญญาณ ถือเป็นจุดเปลี่ยนในการให้คุณค่าใหม่โดยหันมาสนใจความหมายและคุณค่าชีวิตที่อยู่เหนือตัวเอง (suprapersonal) แต่แนวคิดการก้าวข้ามตัวบุคคลของจุงต่างจากแนวคิดในพลัที่ ๔ เนื่องจากจุงมองว่าการก้าวข้ามตัวบุคคลเป็นเป้าหมายสูงสุดแต่ไม่สามารถบรรลุได้ เป็นเพียงอุดมคติและการก้าวข้ามตัวบุคคลของจุงเป็นเพียงการขยายตัวตน (individuation หรือ transindividuality) ไปเป็นส่วนหนึ่งของส่วนรวมไม่ได้ก้าวข้ามตัวตนอย่างแท้จริง.

^{๑๑๙} **Ibid.**, pp. 189-190. กรอฟถือว่าเป็นผู้ก่อตั้งแนวทางการก้าวข้ามตัวบุคคลร่วมกับมาสโลว์ กรอฟเห็นว่าการก้าวข้ามตัวบุคคลนั้นจะรวมธรรมชาติของส่วนรวม (collective nature) เช่นความทรงจำของบรรพบุรุษ เชื้อชาติ และในกรณีการกลับชาติมาเกิด (incarnation) จะรวมร่องรอยผลกระทบในชาติที่ผ่านมา กรอฟเห็นว่าทารกในครรภ์มีจิตสำนึกและจะจดจำประสบการณ์การคลอดที่สร้างบาดแผลทางจิตใจจนส่งผลต่อพัฒนาการทั้งชีวิตได้.

ส่วนนักทฤษฎีที่สร้างแบบจำลองแผนที่จิตเชื่อมโยงขั้นการพัฒนาของจิตสำนึกเข้ากับจิตใต้สำนึกคือโรแบร์โต อัสซากิโอลี (Roberto Assagioli)^{๑๒๐} โดยทำเป็นแบบจำลองรูปไข่ (The Egg Diagram)^{๑๒๑} เพื่อช่วยให้เห็นถึงการแบ่งเป็นจิตใต้สำนึก จิตสำนึกและจิตเหนือสำนึก รวมทั้งการก้าวข้ามจากตัวฉัน (๕) ไปสู่ตัวตนที่สูงขึ้น (๖) (ดูรายละเอียดภาพที่ ๒.๒)

The egg diagram

1. The lower unconscious
2. The middle unconscious
3. The higher unconscious or superconscious
4. The field of consciousness
5. The conscious self or 'I'
6. The higher self
7. The collective unconscious

ภาพที่ ๒.๒ แผนภูมิรูปไข่ (The egg diagram)

อัสซากิโอลีได้เสนอแนวคิดที่มีความสำคัญอีกเรื่องคือบุคลิกภาพย่อย (sub-personalities) ๗ ประเภท^{๑๒๒} และเรียกว่าเป็น “วิถีสู่การตระหนักรู้ในการก้าวข้ามตัวบุคคล” (‘Ways’ to transpersonal realization) ทั้งนี้แต่ละบุคลิกภาพย่อยมีคุณภาพ แรงจูงใจและงานหลักในแบบของตนเองเพื่อพัฒนาสู่การก้าวข้ามตัวบุคคล

^{๑๒๐} Ibid., p. 155. อัสซากิโอลีเป็นผู้วางรากฐานจิตวิทยาสังเคราะห์ (psychosynthesis) หรือ “จิตวิทยาที่มีวิญญาณ” (‘a psychology with a Soul’) โดยดูตัวบุคคลเป็นองค์รวมทั้งด้านร่างกาย (the physical), ด้านอารมณ์ (the emotional), ด้านปัญญา (the mental) และด้านจิตวิญญาณ (the spiritual)

^{๑๒๑} Ibid., pp. 158-160. อัสซากิโอลีแบ่งจิตเป็น ๗ กลุ่มโดยกลุ่มที่ ๑-๓ เป็นจิตใต้สำนึกดังนี้ ๑. จิตใต้สำนึกระดับล่าง เป็นเรื่องอดีต/id ของฟรอยด์ ๒. จิตใต้สำนึกระดับกลาง เป็นเรื่องปัจจุบัน/preconscious ของฟรอยด์ ๓. จิตใต้สำนึกระดับสูง เป็นเรื่องอนาคต/ศักยภาพ ๔. สนามของจิตสำนึกเป็นเรื่องการรับรู้/ความคิด/ความรู้สึก ๕. จิตสำนึกตัวตนหรือตัวฉันเป็นความตั้งใจ/ภาพสะท้อนตัวตนจริง ๖. ตัวตนขั้นสูงกว่าเป็นเป้าหมาย ๗. จิตใต้สำนึกของส่วนรวมเป็นจิตใต้สำนึกของมนุษยชาติ

^{๑๒๒} Ibid., pp. 164-167. บุคลิกภาพย่อยทั้ง ๗ ประเภทได้แก่ วิถีผู้กล้า (The way of the hero), วิถีผู้รู้แจ้ง (The way of illumination), วิถีนักปฏิบัติ (The way of action), วิถีศิลปินผู้สร้างสรรค์ (The way of the creative artistic), วิถีนักวิทยาศาสตร์ (The way of science), วิถีผู้ทุ่มเท (The way of devotion) และวิถีผู้มีแบบแผน (The way of ritual).

สำหรับเคน วิลเบอร์ได้นำองค์ความรู้เรื่องขั้นการพัฒนจิตสำนึกของนักคิดคนสำคัญ ๆ อาทิ ศรี ออโรบินโด (Sri Aurobindo), พระพุทธศาสนานิกายมหายาน, ฌอง ปิแยตต์ (Jean Piaget), ปรชญาโยคะ เป็นต้น มาจัดระบบอย่างบูรณาการและเสนอการแบ่งพัฒนาการของจิตสำนึกเป็น ๓ ขั้นใหญ่คือ ขั้นก่อนเป็นบุคคล (prepersonal) ขั้นเป็นบุคคล (personal) และขั้นก้าวข้ามตัวบุคคล (transpersonal) จาก ๓ ขั้นใหญ่แบ่งเป็นแถบสีของจิตสำนึก (spectrum of consciousness) เป็นอีก ๑๐-๑๒ ขั้น^{๑๒๓} (ดูรายละเอียดตารางที่ ๒.๒) วิลเบอร์เชื่อว่าจิตสำนึกของมนุษย์มีลักษณะเป็นโครงสร้างตามลำดับขั้น (hierarchical structure)^{๑๒๔} หรือเรียกว่าระดับชั้นแบบโฮลอน (holarchy)^{๑๒๕} โดยจิตสำนึกเหล่านี้จะก้าวข้าม (transcend) และหลอมรวม (include) คุณสมบัติในชั้นล่าง ๆ เข้าอยู่ในคุณสมบัติใหม่ที่สูงขึ้น และ “แต่ละระดับชั้นนั้นจะเป็นตัวแทนของระดับความสลับซับซ้อน (level of complexity)...แสดงถึง

^{๑๒๓} เคน วิลเบอร์ได้พัฒนาขั้นจิตสำนึกทั้ง ๑๒ ขั้น (จากเดิม ๑๐) มาโดยตลอดพอสรุปได้ดังนี้
ขั้นก่อนเป็นบุคคล (prepersonal) คือ ๑.แถบอินฟราเรด (infrared) ขั้นกลไกรับรู้ (archaic, sensorimotor)
 ๒.แถบสีม่วงแดงเข้ม (magenta) ขั้นลึกลับลึกลับ/สัญลักษณ์ (magical-animistic, symbolic or preoperational)
 ๓.แถบสีแดง (red) ขั้นตนเป็นใหญ่/มโนทัศน์ (egocentric, power, magic-mythic, conceptual or preoperational)
 ๔.แถบสีอำพัน (amber) ขั้นนิทาน/ประเพณี/กฎเกณฑ์ (mythic, ethnocentric, traditional, rule/role mind or concrete operation)
ขั้นเป็นบุคคล (personal) คือ ๕.แถบสีส้ม (orange) ขั้นเหตุผล/ยุคใหม่ (rational, worldcentric, pragmatic, modern or formal operational)
 ๖.แถบสีเขียว (green) ขั้นพหุนิยม/หลังยุคใหม่ (pluralistic, multicultural, postmodern)
 ๗.แถบสีเขียวเข้ม (teal) ขั้นเริ่มบูรณาการ/ระบบ/กระบวนการ (beginning integral, low vision-logic, systemic or paradigmatic)
 ๘.แถบสีเขียวยุ้ง (turquoise) ขั้นจิตสากล (global mind, high vision-logic, higher mind)
ขั้นก้าวข้ามตัวบุคคล (transpersonal) คือ ๙.แถบสีคราม (indigo) ขั้นจิตเริ่มต้น (para-mind, trans-global, illumined mind or previously psychic)
 ๑๐.แถบสีม่วง (violet) ขั้นอภิจิต/รูปธรรม (meta-mind or previously subtle)
 ๑๑.แถบเหนือม่วง (ultraviolet) ขั้นอรูปธรรม (overmind or previously causal)
 ๑๒.แถบสีขาว (clear light) ขั้นอภิวภาวะ (super mind or ultimate or non-dual) ดูรายละเอียดใน Ken Wilber, “The Spectrum of Development”, **Transformations of Consciousness**, Ken Wilber, Jack Engler and Daniel P. Brown, (MA: Shambhala Publications, Inc., 1986), pp. 67-75. Ken Wilber, **Integral Psychology: Consciousness, Spirit, Psychology, Therapy**, pp. 18-19. และ Ken Wilber, **Integral Spirituality: a Startling New Role for Religion in the Modern and Postmodern World**, pp. 66-70. เป็นต้น

^{๑๒๔} Leon Schlamm, “Wilber, Ken”, **Encyclopedia of Psychology and Religion**, (2010): 962.

^{๑๒๕} Ken Wilber, **Sex, Ecology, & Spirituality: The Spirit of Evolution**, p. 38.

คุณภาพที่พร้อมจะผุดบังเกิด (emerge) ในแบบควอนตัม การพัฒนาที่ก้าวกระโดดนี้ถือเป็นรูปการสำคัญของปรากฏการณ์ทางธรรมชาติจำนวนมาก”^{๑๒๖}

นอกจากขั้นต่าง ๆ ของด้านการรู้คิด (cognitive) ซึ่งถือเป็นโครงสร้างพื้นฐานของจิตสำนึกแล้ว ยังสามารถศึกษาพัฒนาการในด้าน (line) ต่าง ๆ อาทิ ริชาร์ด มัวร์ บัคแบ่งธรรมชาติของมนุษย์เป็น ๓ ด้านคือการเคลื่อนไหว (active), ความฉลาด (intellectual) และศีลธรรม (moral natures)^{๑๒๗} ในที่นี้จะนำเสนอด้านต่าง ๆ ที่สนใจคือ ด้านอัตลักษณ์ของตน (self-identity) ด้านความต้องการ (self-needs) และด้านศีลธรรม (moral sense)

ในด้านการพัฒนาตัวตนหรืออัตลักษณ์ (ego development หรือ self-identity) นั้นงานของเจน โลว์เจอร์ (Jane Loevinger) แบ่งการพัฒนานออกเป็น ๑๐ ขั้น^{๑๒๘} ตั้งแต่เป็นตัวอ่อนจนถึงขั้นสูงสุดคือบูรณาการตัวตนได้ ส่วนซูซาน คูก-กรูเตอร์ (Susanne Cook-Greuter) พัฒนาต่อมาโดยเพิ่มขั้นรู้สึกตัว (Ego-aware) และการก้าวข้ามตัวบุคคล (Transpersonal)^{๑๒๙}

ในด้านความต้องการของมนุษย์ อับราฮัม มาสโลว์แบ่งระดับความต้องการเป็นระดับขั้น (hierarchy of needs) เริ่มจากเดิม ๕ ขั้น^{๑๓๐} และพัฒนามาเป็นขั้นที่ ๖ คือขั้นการก้าว

^{๑๒๖} Ken Wilber, **Integral Spirituality: a Startling New Role for Religion in the Modern and Postmodern World**, p. 5.

^{๑๒๗} Andrew Shorrock, **The Transpersonal in Psychology, Psychotherapy and Counselling**, p. 148. บัคเห็นว่าศีลธรรมมีธรรมชาติ ๒ ด้านคือด้านบวกและด้านลบ ด้านบวกคือศรัทธาและความรักซึ่งมีศาสนาและศีลประรองรับและด้านลบคือความกลัวและความเกลียด การพัฒนาของมนุษย์คือพัฒนาจากความกลัวและความเกลียดไปสู่ความศรัทธาและความรัก

^{๑๒๘} Ken Wilber, **Integral Psychology: Consciousness, Spirit, Psychology, Therapy**, p.42. การพัฒนาตัวตนของโลว์เจอร์ทั้ง ๑๐ ขั้นเริ่มจากขั้นต่ำสุดคือ ขั้นตัวตนไม่สมดุล (autistic), ขั้นผสมผสานกับสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะกับกรรมมารดา (symbiotic), ขั้นตอบสนองต่อแรงกระตุ้น (impulsive), ขั้นปกป้องตน (self-protective), ขั้นยอมตาม (conformist), ขั้นยอมตามธรรม (conscientious-conformist), ขั้นเป็นธรรม (conscientious), ขั้นปัจเจกบุคคล (individualistic), ขั้นอิสระ (autonomous) และขั้นบูรณาการ (integrated).

^{๑๒๙} **Ibid.**, pp. 245-246.

^{๑๓๐} Bonnie R. Strickland, “Maslow, Abraham”, **The Gale Encyclopedia of Psychology**, 2nd ed. (2001): 405. ลำดับขั้นความต้องการของมาสโลว์ทั้ง ๕ ขั้นเริ่มจากขั้นต่ำสุดได้แก่ความต้องการทางชีวภาพ (biological needs) ความต้องการความปลอดภัย (safety needs) ความต้องการความรักและการเป็นเจ้าของ (belongingness and love needs) ความต้องการมีชื่อเสียง (esteem needs) และความต้องการประจักษ์ในตนเอง (self-actualization).

ข้ามตัวตน (self-transcendence)^{๑๓๑} ซึ่งมีพลังผลักดันคือ “อภีแรงจูงใจ” (metamotivation)^{๑๓๒} เป็น “อภีความต้องการ” (metaneed) ให้ผู้ที่ประจักษ์ในตนเอง (self-actualization) ก้าวข้ามความแตกต่างระหว่างตัวตนและสิ่งอื่น^{๑๓๓}

สำหรับด้านการพัฒนาศีลธรรมลอเรนซ์ โคห์ลเบิร์ก (Lawrence Kohlberg) แบ่งการรับรู้ด้านศีลธรรม (moral sense) เป็น ๓ ระดับและ ๖ ขั้น^{๑๓๔} (ต่อมาพัฒนาขั้นที่ ๗ เพิ่มเติม) คือระดับก่อนรู้แบบแผน (preconventional) ระดับรู้แบบแผน (conventional) และระดับพ้นแบบแผน (postconventional)^{๑๓๕} ส่วนวิลเบอร์เรียกการพัฒนาด้านศีลธรรมทั้ง ๓ ระดับนี้เทียบกับโคห์ลเบิร์กว่า ระดับตนเป็นศูนย์กลาง (egocentric) ระดับเราเป็นศูนย์กลาง (ethnocentric) และระดับโลกเป็นศูนย์กลาง (worldcentric)^{๑๓๖} ตามลำดับ

^{๑๓๑} Abraham H. Maslow, “Theory Z”, in **The Farther Reaches of Human Nature**, Abraham H. Maslow, (NY: Viking Press, 1971): 259-269.

^{๑๓๒} Abraham H. Maslow, “A Theory of Metamotivation: The Biological Rooting of the Value-Life”, in **The Farther Reaches of Human Nature**, Abraham H. Maslow, (NY: Viking Press, 1971): 289-328.

^{๑๓๓} *Ibid.*, p. 301.

^{๑๓๔} Mary M. Brabeck, “Kohlberg, Lawrence”, **Encyclopedia of Psychology: 8 Volume Set**, Vol. 5, (2000): 453. โคห์ลเบิร์กแบ่งการรับรู้ ๖ ขั้นใน ๓ ระดับดังนี้ ระดับก่อนรู้แบบแผน (preconventional) มีชั้นกลัวการลงโทษ (fear of punishment) และชั้นหาความสุข (instrumental hedonism) ระดับรู้แบบแผน (conventional) มีชั้นต่างตอบแทน (mutual reciprocity) และชั้นกฎระเบียบ (law and order) และระดับพ้นแบบแผน (postconventional) มีชั้นสัญญาประชาคม (the social contract) และชั้นหลักสากล (universal principles) ต่อมาเพิ่มเติมขั้นที่ ๗ คือ ขั้นจิตวิญญาณสากล (Universal-spiritual)

^{๑๓๕} Bonnie R. Strickland, “Developmental stages, theories of”, **The Gale Encyclopedia of Psychology**, 2nd ed. (2001): 183-184. การตัดสินใจทางศีลธรรมในระดับก่อนรู้แบบแผน (preconventional) นั้นจะดูว่าได้รับผลลัพธ์อย่างไรจากการตัดสินใจนั้น ในระดับรู้แบบแผน (conventional) การตัดสินใจจะมาจากระเบียบแบบแผนของสังคม ครอบครัว ศาสนา ส่วนระดับพ้นแบบแผน (postconventional) นั้นการตัดสินใจทางศีลธรรมจะอยู่บนความเชื่อส่วนบุคคล

^{๑๓๖} Ken Wilber, **Integral Spirituality: a Startling New Role for Religion in the Modern and Postmodern World**, p. 6. วิลเบอร์อธิบายว่า ระดับตนเป็นศูนย์กลาง (egocentric) เป็นระดับที่ทารกยังไม่ได้รับการอบรมกลมเกลียวให้เข้ากับระเบียบแบบแผนและจริยธรรม ความสนใจของเด็กจึงอยู่ที่ตนเอง ระดับเราเป็นศูนย์กลาง (ethnocentric) เป็นระดับที่เด็กได้รับการเรียนรู้ถึงกฎเกณฑ์และบรรทัดฐานทางวัฒนธรรม ความสนใจของเด็กจะอยู่ที่กลุ่ม เผ่า ประเทศชาติและมีแนวโน้มที่จะแบ่งแยกคนอื่นที่ไม่อยู่ในกลุ่ม และระดับโลกเป็นศูนย์กลาง (worldcentric) เป็นระดับที่อัตลักษณ์ของปัจเจกบุคคลได้ขยายไปรวมถึงการเอาใจใส่และห่วงใยทุก ๆ คนไม่ว่าจะเป็นเชื้อชาติ สีผิว เพศใด ๆ พัฒนาการของศีลธรรมจะเคลื่อนจาก “ฉัน” (me) เป็น “เรา” (us) และมาเป็น “พวกเราทั้งหมด” (all of us).

เมื่อนำตัวอย่างระดับขั้นในด้านต่าง ๆ ทั้งด้านการรับรู้ การพัฒนาตัวตน ความต้องการและการพัฒนาศีลธรรมมาจัดระบบด้วยกันจะได้ภาพการพัฒนาจิตสำนึกทั้งในทางลึกคือขั้นต่าง ๆ และในทางกว้างคือด้านต่าง ๆ ตามตารางที่ ๒.๒

ตารางที่ ๒.๒ ประมวลตัวอย่างขั้นการพัฒนาจิตสำนึกในด้านต่าง ๆ

ด้าน (Line) ขั้น (Stage)	แถบสีระดับ จิตสำนึก (Spectrum of Consciousness)	ความรู้ (Commons/Richards/Piaget/ Aurobindo Cognitive)	อัตลักษณ์ (Loevinger Cook- Greuter Self- identity)	ความต้องการ (Maslow Self- needs)	ศีลธรรม (Kohlberg Moral Sense)	
ก้าวข้ามตัวบุคคล (Transpersonal)	๑๒. แถบสีขาว (clear light)	อภิวินาที (super mind or ultimate or non-dual)		การก้าวข้ามตัวตน (self-transcendence)	7. Universal-spiritual	
	๑๑. แถบเหนือม่วง (ultraviolet)	อภิมโน (overmind or previously causal)	-การก้าวข้าม (Transpersonal)			
	๑๐. แถบสีม่วง (violet)	อภิจิต/อภิมโน (meta-mind or previously subtle)				
	๙. แถบสีคราม (indigo)	จิตเริ่มต้น (para-mind, trans-global, illumined mind or previously psychic)	-รู้สึกรู้ตัว (Ego-aware)			
เป็นบุคคล (Personal)	๘. แถบสีเขียวขุ่น (turquoise)	จิตสากล (global mind, high vision-logic, higher mind)	-บูรณาการ (Construct-aware) (Integrated)	ประจักษ์ในตนเอง (self-actualization)	6. Individual principles of conscience 5. Individual rights	
	๗. แถบสีเขียวเข้ม (teal)	เริ่มบูรณาการ/ระบบ/กระบวนการทัศน์ (beginning integral, low vision-logic, systemic or paradigmatic)	-เป็นอิสระ (Autonomous)			
	๖. แถบสีเขียว (green)	พหุนิยม/หลังยุคใหม่ (pluralistic, multicultural, postmodern)	-ปัจเจกบุคคล (Individualistic)			
	๕. แถบสีส้ม (orange)	เหตุผล/ยุคใหม่ (rational, worldcentric, pragmatic, modern or formal operational)	-เป็นธรรม (Conscientious)	ชื่อเสียง (self-esteem)	III postconventional	
ก่อนเป็นบุคคล (Prepersonal)	๔. แถบสีอำพัน (amber)	นิทานประเพณี/กฎเกณฑ์ (mythic, ethnocentric, traditional, rule/role mind or concrete operation)	-ยอมตาม (Conformist)	ความรักและการเป็น เจ้าของ (belongingness and love)	II conventional	4. law and order 3. Approval of others
	๓. แถบสีแดง (red)	ตนเป็นใหญ่/มโนทัศน์ (egocentric, power, magic-mythic, conceptual or preoperational)	-ปกป้องตัว (Self-protective)	ความปลอดภัย (safety)	I preconventional	2. Naïve hedonism 1. Punishment/obedience
	๒. แถบสีม่วงแดงเข้ม (magenta)	สิ่งศักดิ์สิทธิ์/สัญลักษณ์ (magical-animistic, symbolic or preoperational)	-แรงกระตุ้น (Impulsive)		(premoral)	0. Magic wish
	๑. แถบอินฟราเรด (infrared)	กลไกรับรู้ (archaic, sensorimotor)	-ผสมผสาน (Symbiotic) -ไม่สมดุล (Autistic)	ชีวภาพ (biological)		

Source: Ken Wilber, **Integral Spirituality: a Startling New Role for Religion in the Modern and Postmodern World**, (USA: Shambhala Publications, Inc., 2006), pp. 69-70, 250. Ken Wilber, "The Spectrum of Development", **Transformations of Consciousness**, Ken Wilber, Jack Engler and Daniel P. Brown, (MA: Shambhala Publications, Inc., 1986), p.77. และดูรายละเอียดใน Ken Wilber, **Integral Psychology: Consciousness, Spirit, Psychology, Therapy**, (MA: Shambhala Publications, Inc., 2000), pp. 197-217.

การศึกษาแนวคิดการก้าวข้ามตัวบุคคลทางจิตวิทยาด้วยการแบ่งพัฒนาการของจิตสำนึกออกเป็นขั้นและด้านเช่นนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าให้**คุณค่า**และประโยชน์หลายประการ คือ

ประการแรก ความเข้าใจการพัฒนาจิตสำนึกที่มีการแบ่งเป็นจตุรภาค (quadrant) ระดับขั้น (stage) ภาวะ (state) ประเภท (type) และด้าน (line) ตามกรอบความคิดของวิลเบอร์ ตลอดจนขั้นของจิตสำนึกในมิติเวลาในงานของเพชเนอร์, จุง และกรอฟ รวมทั้งความเข้าใจในการก้าวข้ามของจิตสำนึกจากขั้นที่ต่ำกว่าไปสู่ขั้นที่สูงกว่า สะท้อนเป็นคุณค่าในการ**เข้าใจตนเอง บุคคลอื่นและระหว่างกัน** ความแตกต่างในระดับขั้นของทั้งตนเองและบุคคลอื่นนำไปสู่มุมมอง ประสบการณ์ และพฤติกรรมที่แตกต่างกันทั้งของผู้ศึกษาและผู้เข้าไปศึกษา

ประการที่สอง ความเข้าใจว่าพัฒนาการด้านการรู้คิด (cognitive) เป็นเงื่อนไขที่จำเป็นต้องพัฒนาก่อนแต่ไม่ใช่เป็นเงื่อนไขที่พอเพียงต่อความก้าวหน้าในการพัฒนาด้านอื่น ๆ อาทิ ด้านศีลธรรม ด้านตัวตน เป็นต้น^{๑๓๗} ถ้าไม่มีการพัฒนาด้านการรู้คิด การพัฒนาด้านอื่น ๆ จะเกิดได้ยากแต่เมื่อมีการก้าวข้ามการรู้คิดมาสู่ขั้นที่สูงขึ้นแล้วไม่จำเป็นที่การพัฒนาด้านอื่น ๆ จะก้าวข้ามได้เท่าเทียมกัน ณ เวลาหนึ่ง ๆ คุณค่านี้ใช้ประโยชน์ได้ทั้งในการศึกษาว่ามีการก้าวข้ามในขั้นที่ใกล้เคียงกันหรือไม่ และการหาองค์ประกอบสำคัญเพื่อให้เกิดการก้าวข้ามขึ้นได้

ประการที่สาม ความเข้าใจในเรื่องความสำคัญของทุกระดับขั้นของจิตสำนึกและความสัมพันธ์กันระหว่างจิตสำนึกของปัจเจกบุคคลและจิตสำนึกของสังคม กล่าวคือแม้โดยทั่วไปสังคมจะมีจิตสำนึกอยู่ในระดับสูงเพียงใดก็ตาม เช่นเป็นแถบสีเขียวขุ่น (ขั้นจิตสากล) แต่เด็กทุกคนที่เกิดมามีต้องพัฒนาจากแถบอินฟราเรดหรือขั้นกลไกรับรู้ทั้งสิ้นจากนั้นจึงก้าวข้ามไปสู่ขั้นที่สูงขึ้นไปตามลำดับ^{๑๓๘} ดังนั้นการพัฒนาจิตสำนึกแม้จะเป็นระดับล่างเพียงใด ถือว่ามีความสำคัญทั้งสิ้น โดยเฉพาะเมื่อคิดในกรอบของโฮลอนแล้วระดับขั้นที่อยู่ต่ำลงไปยิ่งถือว่าเป็นพื้นฐานของการคงอยู่ของระดับที่สูงขึ้นไป คุณค่าความเข้าใจนี้นำไปสู่การให้ความสำคัญกับระดับขั้นในการพัฒนาจิตสำนึกในทุกระดับไม่เฉพาะการมุ่งไปสู่ขั้นที่สูงขึ้นแต่เพียงอย่างเดียว แต่ในระดับขั้นที่เป็นพื้นฐานทั้งหมดจำเป็นที่จะต้องได้รับการดูแลให้มีความสมบูรณ์ดีด้วย

ประการที่สี่ ความเข้าใจเรื่องจิตสำนึกไม่ได้พัฒนามนุษยภาวะแต่อยู่บนจิตใต้สำนึก (จากงานของฮัสซาคีโอลี) และได้รับอิทธิพลจากจิตใต้สำนึกในระดับต่าง ๆ ทั้งอดีต ปัจจุบันและศักยภาพในอนาคต ขณะเดียวกันจิตสำนึกอยู่ภายใต้จิตใต้สำนึกส่วนรวมของมนุษยชาติที่รอการปลุกให้ตื่นขึ้นมาโดยมีการก้าวข้ามตัวตนแล้วเป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างจิตใต้สำนึกส่วนรวม จิตใต้สำนึกระดับสูงของบุคคลและบุคลิกภาพ (ดูภาพที่ ๒.๒ ประกอบ) คุณค่าที่

^{๑๓๗} Ken Wilber, *Integral Psychology: Consciousness, Spirit, Psychology, Therapy*, p.137.

^{๑๓๘} *Ibid.*, p. 232.

ได้จากความเข้าใจนี้ อาจนำไปใช้ประโยชน์ในเรื่องต่าง ๆ เช่นความสัมพันธ์ระหว่างจิตสำนึกที่ก้าวข้ามมาสู่ตัวตนที่สูงขึ้นกับจิตใต้สำนึกของส่วนรวม, พลังของจิตใต้สำนึกที่แสดงตัวเป็นบุคลิกภาพย่อยและส่งผลไปสู่การก้าวข้ามตัวฉันมาสู่ตัวตนที่สูงขึ้น รวมทั้งการใช้ความตั้งใจ (will) ซึ่งอัสซากิโอะลือถือว่าเป็นพลังงานของตัวฉัน^{๑๓๙} ไปกำกับทิศทางหน้าที่อื่น ๆ ของจิต

ประการที่ห้า ความเข้าใจในเรื่องสัดส่วนของคนในสังคมที่มีระดับขั้นของการพัฒนาจิตสำนึกที่แตกต่างกัน อาทิ ในวัฒนธรรมตะวันตกที่มีประชากรร้อยละ ๔๐ อยู่ในขั้นสี่อำพัน (ประเพณี), ร้อยละ ๕๐ ในขั้นสี่สัมผัส (เหตุผล), ร้อยละ ๒๐ ในขั้นสี่เขียว (พหุนิยม) และร้อยละ ๒ ในขั้นสี่เขียวขุ่น (จิตสากล) (ยอดรวมเกินร้อยละ ๑๐๐ จากการทับซ้อน)^{๑๔๐} นำไปสู่คุณค่าในการใช้ประโยชน์คือสัดส่วนคนในสังคมที่อยู่ในขั้นจิตสำนึกใดมากน้อยเท่าใดย่อมสะท้อนถึงการมีมุมมอง การรับรู้ประสบการณ์ ตลอดจนการแก้ไขปัญหาที่แตกต่างกันแม้จะเผชิญสถานการณ์เดียวกัน การแก้ไขด้วยวิธีใด ๆ จึงอาจไม่ได้รับการยอมรับเสมอ

สรุป การก้าวข้ามของบุคคลทางพระพุทธศาสนาแตกต่างอย่างพื้นฐานจากการก้าวข้ามตัวบุคคลทางจิตวิทยา **ประการแรก**จิตวิทยาตั้งบน**ทฤษฎี**คือการมีตัวตน (self) ขณะที่พระพุทธศาสนาปฏิเสธเรื่องอัตตาตัวตนตั้งแต่ต้น **ประการที่สอง**จิตวิทยาได้พัฒนาจากการสนองความต้องการทางกายหรือ D-need ของมาสโลว์ซึ่งเทียบได้กับ**ภพ**ค้นหา มาสู่ความต้องการในการเป็นหรือ B-needs หรือตัวตนที่ใหญ่ขึ้นซึ่งเทียบได้กับ**ภพ**ค้นหา แม้กลุ่มก้าวหน้าอย่างเคน วิลเบอร์ซึ่งเสนอในเรื่องขั้นของจิตสำนึกที่ก้าวข้ามกายมาสู่จิตในรูปแผนอรูปแผนและอหิวภาวะ (non dual) ถือเป็นระดับ**ภพ**ค้นหาเช่นกัน กล่าวคือมีจิตที่เป็นของเที่ยงอยู่ ขณะที่พระพุทธศาสนาไม่สนใจการสนองค้นหา ไม่ยึดถือตัวตนไม่ว่าจะเป็นกายหรือจิต ดังนั้นบุคคลที่บรรลุธรรมสูงขึ้นจึงใช้เกณฑ์ อาทิ การละอกุศลกรรม กิเลส ทิฏฐิ ตัณหา มานะ การเจริญกุศลกรรม ศีล สมาธิ ปัญญา มรรคมีองค์ ๘ เป็นต้น เป็นหลักในการจัดลำดับขั้น

อย่างไรก็ตามในปัจจุบันนักจิตวิทยาจำนวนมากได้รับอิทธิพลจากคำสอนของพระพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาสาขาวิชาของตนโดยได้รับความรู้จากนิกายเซนในระยะแรกและจากนิกายอื่น ๆ ในระยะต่อมาจนนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงและผลกระทบอย่างมาก^{๑๔๑} การพัฒนาในอนาคตจึงอาจเข้าใจการก้าวข้ามของบุคคลตามแนวทางพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น.

^{๑๓๙} Andrew Shorrock, **The Transpersonal in Psychology, Psychotherapy and Counselling**, p. 162.

^{๑๔๐} Ken Wilber, **Integral Spirituality: a Startling New Role for Religion in the Modern and Postmodern World**, p. 245.

^{๑๔๑} Seth Robert Segall, "Introduction", **Encountering Buddhism: Western Psychology and Buddhist Teachings**, ed. by Seth Robert Segall, (NY: SUNY Press, 2003): 1-2.

๒.๒ แนวคิดการผุดบังเกิดและกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคม

แนวคิดและทฤษฎีการผุดบังเกิดมีความสำคัญมากขึ้นจนในปัจจุบันเข้าใกล้การพัฒนาเป็นระบบดังตัวอย่างคำนำการประชุมระดับชาติของสมาคมระบบแห่งอิตาลี (Italian Systems Society - AIRS) เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๔๗ และประกาศยืนยันอีกครั้งใน ๕ ปีต่อมา

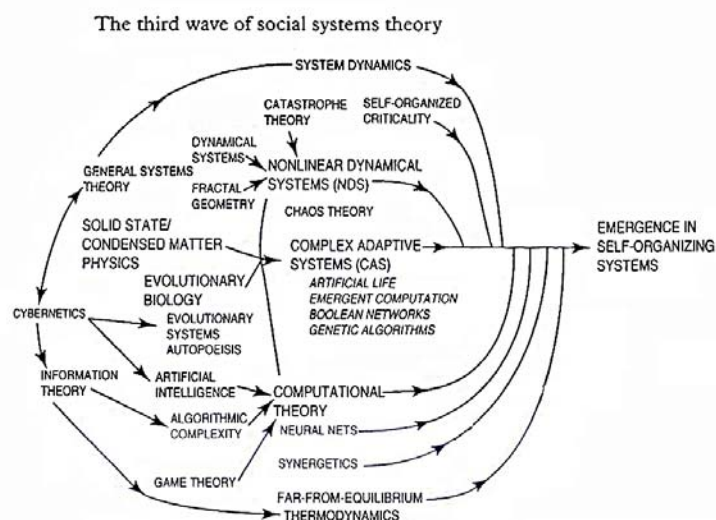
(แนวคิด) การผุดบังเกิดไม่ได้ตั้งใจให้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นในสาขาวิชาการใดสาขาหนึ่งแต่เป็นแบบจำลองข้ามสาขาวิชา (trans-disciplinary modeling) เพื่อให้ความหมายกับทุก ๆ สาขาวิชา เราอยู่ในกระบวนการที่ทฤษฎีระบบทั่วไป (General System Theory) กำลังกลายเป็นทฤษฎีผุดบังเกิด (Theory of Emergence) มากยิ่งขึ้นทุกที ๆ ในการค้นหาแบบจำลองที่เหมาะสมและการสร้างฐานความรู้เราต้องเผชิญหน้าและเตรียมตัวกับการสถาปนาศาสตร์แห่งระบบครั้งที่ ๒ (Second Systemics) คือศาสตร์แห่งระบบการผุดบังเกิด (Systemics of Emergence)^{๑๔๒}

ถ้านับทฤษฎีระบบของทาลคอตต์ พาร์สันส์ (Talcott Parsons) เป็นคลื่นลูกที่ ๑^{๑๔๓} ทฤษฎีการผุดบังเกิดจะเป็นแนวคิดหลักในคลื่นลูกที่ ๓ ของทฤษฎีระบบ^{๑๔๔} ทั้งนี้ ทฤษฎีการผุดบังเกิดเป็นผลของการพัฒนาทางความคิดมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน (ดูภาพที่ ๒.๓ ประกอบ)

^{๑๔๒} Gianfranco Minati, Mario Abram and Eliano Pessa, "Preface", **Processes of Emergence of Systems and Systemic Properties Towards a General Theory of Emergence**, Gianfranco Minati, Mario Abram and Eliano Pessa (eds), Proceedings of the International Conference, Castel Ivano, Italy 18 – 20 October 2007, (Singapore: World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd., 2009): vii.

^{๑๔๓} Robert Keith Sawyer, **Social Emergence: Societies as Complex Systems**, (NY: Cambridge University Press, 2005) p. 10. คลื่นลูกที่ ๒ คือทฤษฎีระบบทั่วไป (General Systems theory)

^{๑๔๔} *Ibid.*, p. 27.

Source: Jeffrey Goldstein, "Emergence as a construct: History and issues." **Emergence**, 1(1999): 55. in R, Keith Sawyer, **Social Emergence: Societies as Complex Systems**, (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), p. 21.

ภาพที่ ๒.๓ แสดงพัฒนาการของทฤษฎีระบบสังคมตั้งแต่แรกจนถึงคลื่นลูกที่ ๓

แนวคิดการผุดบังเกิดไม่ใช่เป็นเพียงคำบรรยาย (narrative) เชิงระบบเท่านั้นแต่ยังมีนัยยะสำคัญในเชิงปรัชญาด้วย ฟิลิป เคลย์ตัน (Philip Clayton) เห็นว่านอกจากพวกที่เชื่อสารนิยมหรือเชื่อในฟิสิกส์ (physicalist) ว่าเป็นจริงและพวกที่เชื่อทวินิยม (dualist) คือทั้งสารและจิตแล้ว การผุดบังเกิดเป็นทางเลือกที่สาม^{๑๔๕} เป็นภาววิทยา (ontology) แบบที่ ๓ มีจุดยืนแบบธรรมชาตินิยมและมีการสนับสนุนจากการศึกษาประวัติศาสตร์ธรรมชาติ (natural history)^{๑๔๖}

หัวข้อต่อไปนี้ผู้วิจัยจะเสนอนิยาม พัฒนาการ องค์ความรู้ คุณค่าและกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคมตามแนวทางพระพุทธศาสนาและตามแนวทางวิทยาการปัจจุบัน

๒.๒.๑ ทางพระพุทธศาสนา

จากคำประกาศแนวนิดและทฤษฎีของการผุดบังเกิดข้างต้น นำมาสู่คำถามสำคัญคือหนึ่งแนวคิดการผุดบังเกิดมีอยู่ในหลักพุทธธรรมหรือไม่ ลักษณะใด และสองถ้ามีแนวนิดนี้อยู่หลักพุทธธรรมจะอธิบายกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคมได้อย่างไร

^{๑๔๕} Philip Clayton, **Mind and Emergence: From Quantum to Consciousness**, (UK: Oxford University Press, 2004), p. v.

^{๑๔๖} **Ibid.**, pp. 1-2.

การผุดบังเกิดหรือ emergence เป็นคำในยุคนับปัจจุบัน คำบาลีในพระไตรปิฎกที่ผู้วิจัยเสนอว่ามีความหมายเทียบเคียงกันได้คือคำว่า **อุปปาต**^{๑๔๗} (อุ+ปาต คติมฺหิ+ติ) มีอรรถาว่า การเกิดขึ้น หรือศัพท์อื่นที่ใกล้เคียงเช่น **อุปปตติ, นิพฺพตติ, ชาติ, ชนฺน** และ **อุพฺภว**^{๑๔๘} ซึ่งล้วนแปลว่าการเกิด ตัวอย่างในธัมมจักกัปปวัตตนสูตรมีข้อความภาษาบาลีว่า “จกฺขุ อุตฺปาทิ ฌาณํ อุตฺปาทิ ปณฺญา อุตฺปาทิ วิชฺชา อุตฺปาทิ อาโลโก อุตฺปาทิ”^{๑๔๙} แปลได้ว่า จักขุเกิดขึ้นแล้ว ฌาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้ว^{๑๕๐}

จากคำบาลีดังกล่าวนี้ ในพุทธธรรมจะมีคำอธิบายของการเกิดขึ้นหรือแนวคิดการผุดบังเกิดในลักษณะใดบ้าง ทั้งนี้โดยพิจารณาจากในด้านภาววิทยา คุณสมบัติของผลจากการเกิดขึ้น การคาดการณ์ผล ความสัมพันธ์ระหว่างส่วนประกอบกับผลของการเกิดขึ้น เป็นต้น

๒.๒.๑.๑ พุทธธรรมกับการผุดบังเกิด

อรินทัม จักรพาที (Arindam Chakrabarti) ศาสตราจารย์มหาวิทยาลัยเดลีเห็นว่าในเรื่องแนวคิดการเปลี่ยนแปลงรวมทั้งสาเหตุและผล (causality) นั้น พระพุทธศาสนาเป็นสำนักปรัชญาแบบทฤษฎีการไหล (flux theory) คือเหตุสิ้นสุดก่อนแล้วผลจึงเกิด ส่วนสำนักไวเซซิกะเป็นทฤษฎีผุดบังเกิด (emergence theory) คือผลเป็นสิ่งที่ใหม่ที่ผุดบังเกิดขึ้นในฐานะมีความแนบเนื่อง (inhering-สมวายะ) กับตัวเหตุและเหตุยังมีอยู่ต่อไปในสิ่งใหม่ที่ผุดบังเกิดขึ้น^{๑๕๑}

สมภาร พรหมทาชี้ว่าความเห็นของจักรพาทีสะท้อนความคิดของพระพุทธศาสนาในยุคหลังเมื่อมีพระอภิธรรมแล้ว จึงมองเป็นลักษณะของการไหลและการเกิดดับของจิตแต่ละขณะ ส่วนพระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาลนั้นมีลักษณะที่เป็นวิวัฒนาการมากกว่า^{๑๕๒}

ถ้ายอมรับความเห็นของสมภาร พรหมทา พระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาลอาจมีความใกล้ชิดกับทฤษฎีผุดบังเกิดมากกว่าที่จักรพาทีตีความไว้ แต่อาจแตกต่างจากสำนักไวเซซิกะ ทั้งนี้แนวคิดการผุดบังเกิดในทางพุทธธรรมเมื่อเทียบกับประเด็นสำคัญในแนวคิดการผุดบังเกิด พอสรุปได้ดังนี้

^{๑๔๗} คัมภีร์อภิธานวรรณนา, แปลและเรียบเรียงโดย พระมหาสมปอง มุกฺกิตโต, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: บริษัทประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๑,๐๓๘.

^{๑๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๔.

^{๑๔๙} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๘๑/๓๖๘.

^{๑๕๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๓.

^{๑๕๑} Arindam Chakrabarti, “Indian Philosophy”, **The Oxford Companion to Philosophy**, ed. by Ted Honderich, 2nd ed., (UK: Oxford University Press, 2005): 428-431.

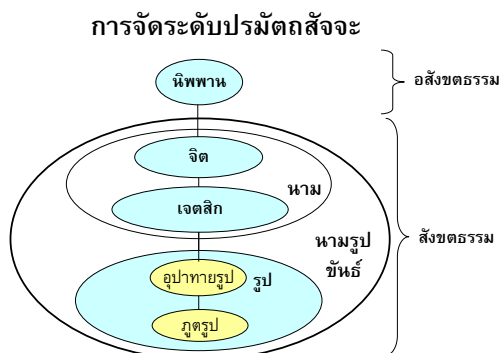
^{๑๕๒} สัมภาษณ์ ศ.ดร.สมภาร พรหมทา, อาจารย์ประจำคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๓ มีนาคม ๒๕๕๓.

๑) ปรมัตถสัจจะกับภววิทยา (Ontology)

ทางพระพุทธศาสนามองความจริงว่าแบ่งได้เป็นหลายกลุ่ม เช่น สมมติสัจจะและปรมัตถสัจจะ^{๑๕๓} ในปรมัตถสัจจะหรือความจริงที่ตรงตามสภาวะแบ่งเป็น จิต เจตสิก รูป นิพพาน^{๑๕๔} โดยรูปแบ่งเป็นมหาภูตรูปคือธาตุ ๔ ได้แก่ธาตุดิน น้ำ ไฟ ลมและอุปาหารรูป^{๑๕๕} คือรูปสืบเนื่องอีก ๒๔ รูป เช่น จักขุ โสตะ ฆานะ เป็นต้น สำหรับจิตและเจตสิกรวมกันเรียกว่านาม ทั้งนามและรูปรวมกันเรียกว่าขันธ์ ขันธ์เป็นสังขตธรรมคือสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่ง ขณะที่นิพพานเป็นอสังขตธรรมคือไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง^{๑๕๖} แม้คัมภีร์พระพุทธศาสนาในชั้นหลังกล่าวถึงความจริงหลากหลายแบบพหุนิยม แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสในโลกายติกสูตร^{๑๕๗} สรุปได้ว่า การพูดว่าสิ่งทั้งปวงมีหรือไม่มี มีสภาพเป็นอย่างเดียวกันหรือต่างกันั้นเป็นโลกายตะหรือทิวฏฐิว่าด้วยความสืบทอดแห่งโลก คือเป็นเรื่องสัตตทิวฏฐิ (สิ่งทั้งปวงมีและมีสภาพอย่างเดียวกัน) และอจุเจททิวฏฐิ (สิ่งทั้งปวงไม่มีและมีสภาพต่างกัน) พระพุทธองค์ไม่เข้าใกล้ที่สุดทั้งสองนั้น ทรงแสดงธรรมโดยสายกลางว่า “เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี...”

๒) สังขตลักษณะแห่งสังขตธรรมกับคุณสมบัติใหม่ (Novelty)

ปรมัตถสัจจะที่ประกอบด้วย จิต เจตสิก รูปและนิพพาน สามารถจัดระดับการวิเคราะห์เป็นโครงสร้างตามระดับขั้นโดยที่แต่ละขั้นนั้นเป็นระบบที่มีอยู่ในธรรมชาติและมีขั้นต่ำลงไปเป็นส่วนประกอบ อาทิ รูปเป็นโครงสร้างระดับสูงกว่ามีภูตรูปและอุปาหารรูปเป็นส่วนประกอบในโครงสร้างระดับที่ต่ำกว่า เป็นต้น (ดูภาพที่ ๒.๔ ประกอบ)

ภาพที่ ๒.๔ แสดงการจัดระดับปรมัตถสัจจะ

^{๑๕๓} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๗๕-๗๖.

^{๑๕๔} พระพุทธทศตเถระ, อภิธัมมวาท, แปลและอธิบายโดย พระคันธสาราภิวังศ์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : หจก. ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๓.

^{๑๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๔.

^{๑๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๕.

^{๑๕๗} ส.น. (ไทย) ๑๖/๔๘/๙๕.

เมื่อได้โครงสร้างตามระดับขั้นแล้ว คำถามคือ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างส่วนประกอบในโครงสร้างระดับที่ต่ำกว่าจะผุดบังเกิดคุณสมบัติใหม่ในโครงสร้างระดับสูงกว่าได้หรือไม่ อย่างไร

ระดับรูป เมื่อรูปเป็นโครงสร้างระดับสูงและมีภูตรูปและอุปาทายรูปเป็นส่วนประกอบ ปฏิสัมพันธ์กันของภูตรูป ๔ จะผุดบังเกิดเป็นอุปาทายรูปซึ่งเป็นสิ่งใหม่ที่เกิดตาม (supervene) ถ้าภูตรูปเปลี่ยนอุปาทายรูปจะเปลี่ยนตาม นอกจากนี้ทั้งภูตรูปและอุปาทายรูปยังส่งผลให้รูปมีคุณสมบัติต่าง ๆ ดังปรากฏในรูปขั้น^{๑๕๘} เช่น รูปหยาบ รูปละเอียดย เป็นต้น

ระดับนาม เมื่อจิตเป็นโครงสร้างระดับสูงและเจตสิกเป็นส่วนประกอบจะพบว่า จิตซึ่งเกิดดับทุกขณะนั้น แต่ละขณะสามารถผุดบังเกิดเป็นจิตดวงใหม่ที่มีคุณสมบัติหรือรูปแบบใหม่ได้ตลอดเวลา ในทางพุทธธรรมรวมคุณสมบัติของจิตที่พร้อมผุดบังเกิดใหม่ได้ถึง ๘๙ ประเภทตั้งแต่กามาวจรจิตไปจนถึงโลกุตตรจิต ตัวอย่างโลภมูลจิตดวงที่ ๑^{๑๕๙} มีปฏิสัมพันธ์ของเจตสิกต่าง ๆ จากจำนวน ๕๒ ประเภทจนผุดบังเกิดเป็นอกุศลจิตดังนี้

จิตที่เป็นอกุศล สหระคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยทิฏฐิ มีรูปเป็นอารมณ์ มีเสียงเป็นอารมณ์ มีกลิ่นเป็นอารมณ์ มีรสเป็นอารมณ์ มีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใด ๆ เกิดขึ้นในสมัยใด ในสมัยนั้น ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา จิต วิตก วิจารณ์ ปิติ สุข เอกัคคตา วิริยอินทรีย์ สมาธิอินทรีย์ มนินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ มิจฉาทิฏฐิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสมาธิ วิริยพละ สมาธิพละ อหิริกพละ อโนตตปปพละ โลภะ โมหะ อภิชฌา มิจฉาทิฏฐิ อหิริกะ อโนตตปปะ สมถะ ปัคคาหะ และอวิกเขปะ ก็เกิดขึ้น หรือสภาวะธรรมที่ไม่เป็นรูปซึ่งอิงอาศัยกันเกิดขึ้นแม้อันในสมัยนั้น สภาวะธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเป็นอกุศล

ระดับนามรูปหรือขั้น หน่วยในระดับสูงคือผู้รับผลกรรมและมีกายกรรม วาจากรรม และมโนกรรมเป็นส่วนประกอบ จะพบว่าสิ่งที่ผุดบังเกิดคือวิบากซึ่งนำสู่ภพภูมิต่าง ๆ นามรูปเหล่านี้เป็นสังขตธรรมซึ่งมีสังขตลักษณะคือ ความเกิดขึ้นปรากฏ ความดับสลายปรากฏ และเมื่อตั้งอยู่ ความแปรปรวนปรากฏ^{๑๖๐} คำว่าความเกิดขึ้นในที่นี้บาลีใช้ว่า อุปปาโท ซึ่งเทียบเคียงได้กับการผุดบังเกิด ลักษณะการผุดบังเกิดจึงถือเป็นส่วนหนึ่งของสังขตธรรมซึ่งได้แก่รูป เจตสิก และจิต ส่วนนิพพานนั้นเป็นอสังขตธรรมจึงมีอสังขตลักษณะเป็น ความเกิดขึ้นไม่ปรากฏ ความดับสลายไม่ปรากฏและเมื่อตั้งอยู่ ความแปรไม่ปรากฏ^{๑๖๑}

^{๑๕๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒-๗/๑-๓.

^{๑๕๙} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๓๖๕/๑๑๐.

^{๑๖๐} อญ.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๗/๒๐๘-๒๐๙.

^{๑๖๑} อญ.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๘/๒๐๙.

๓) วิชาแห่งกรรมกับการคาดการณ์ไม่ได้ (Unpredictability)

พระไตรปิฎกมีพระสูตรหนึ่งชื่ออจินไตยสูตร^{๑๖๒} ในพระสูตรนี้เรื่องอจินไตยหรือเรื่องที่ไม่ควรคิดมี ๔ เรื่องคือ ๑) พุทธวิสัยของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ๒) ฌานวิสัยของผู้ได้ฌาน ๓) วิชาแห่งกรรม และ ๔) ความคิดเรื่องโลกคือ ไครสร้างดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ เป็นต้น

ในเรื่องพุทธวิสัย ฌานวิสัย เป็นสิ่งที่ไม่ควรคิดเนื่องจากเป็นเรื่องเฉพาะตัว ส่วนความคิดเรื่องโลกนั้นเป็นเรื่องที่หาคำตอบไม่ได้ แต่ข้อที่น่าสนใจคือเรื่องวิชาแห่งกรรมหรือผลของกรรมนั้นเหตุใดจึงไม่ควรคาดคิด ก่อนที่จะตอบประเด็นนี้ขอเสนอพระสูตรในพระไตรปิฎกเพิ่มเติมคือ สังขิตตสูตร^{๑๖๓} พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่ากรรมมี ๔ ประการ คือ ๑) กรรมดำ มีวิบากดำ ๒) กรรมขาว มีวิบากขาว ๓) กรรมทั้งดำและขาว มีวิบากทั้งดำและขาว ๔) กรรมทั้งไม่ดำและไม่ขาว มีวิบากทั้งไม่ดำและไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม โดยที่กรรมดำหมายถึงอกุศลกรรมบถ ๑๐, วิบากดำคือนาสัตว์ให้เกิดในอบาย, กรรมขาวคือกุศลกรรมบถ ๑๐, วิบากขาวคือเกิดในสวรรค์, กรรมไม่ดำและไม่ขาวคือมรรคญาณ และวิบากทั้งไม่ดำและไม่ขาวคือไม่ให้วิบากทั้งสองอย่าง

สิ่งที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสนี้เป็นไปตามหลัก "คนหว่านพืชเช่นใดย่อมได้รับผลเช่นนั้น"^{๑๖๔} แต่สิ่งที่ทำให้วิชาแห่งกรรมเป็นเรื่องที่ไม่ควรคิดมาจากพระสูตรต่อไปนี้ คือ มหากัมมวิภังคสูตร^{๑๖๕} พระพุทธองค์แบ่งบุคคลเป็น ๔ จำพวกกล่าวโดยสรุปคือ

- ๑) บุคคลบางคนที่ทำ อกุศลกรรมบถ ๑๐ หลังตายแล้วไปเกิดในอบาย
- ๒) บุคคลบางคนที่ทำ อกุศลกรรมบถ ๑๐ หลังตายแล้วไปเกิดในสวรรค์
- ๓) บุคคลบางคนที่ทำ กุศลกรรมบถ ๑๐ หลังตายแล้วไปเกิดในสวรรค์
- ๔) บุคคลบางคนที่ทำ กุศลกรรมบถ ๑๐ หลังตายแล้วไปเกิดในอบาย

จะเห็นว่าในข้อ ๑) และ ๓) นั้นสอดคล้องกับ สังขิตตสูตร แต่ข้อ ๒) และ ๔) มีความแตกต่างกัน เหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น พระพุทธองค์ตรัสว่า “แต่เราไม่คล้อยตามวาตะของเขากล่าวอย่างนี้ว่า ‘ท่านผู้เจริญได้ยินว่าบุคคลใดเป็นผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ฯลฯ เป็นมิฉนาคิภูฏิ บุคคลนั้นทั้งหมดหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรค’”^{๑๖๖} รวมทั้งทรงไม่คล้อยตามผู้ที่พูดว่า “นี่เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง”^{๑๖๗}

^{๑๖๒} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๗๗/๑๒๒.

^{๑๖๓} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๓๒/๓๔๕.

^{๑๖๔} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๔๔/๑๐๓.

^{๑๖๕} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๐๐/๓๖๐.

^{๑๖๖} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๐๒/๓๖๔.

^{๑๖๗} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๐๒/๓๖๔.

จากพระสูตรข้างต้นจะเห็นว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่ทรงคล้อยตามบุคคลที่เห็นว่า เมื่อบุคคลทั้งหมดทำสิ่งใดแล้วจะต้องได้ผลเช่นนั้นอย่างแน่นอนหรือยืนยันว่าทั้งหมดต้องเป็นไปตามนั้น การที่ทรงไม่คล้อยตามเช่นนี้จึงเป็นไปได้ว่า วิบากแห่งกรรมเป็นเรื่องที่ไม่ควรคิดสำหรับคนทั่วไปเนื่องจาก**คาดการณ์ไม่ได้ว่าผลหรือวิบากที่คนทำไปนั้นจะเป็นอย่างไรแน่นอน** สำหรับเหตุผลที่ไม่แน่นอนตายตัวนั้นจะกล่าวถึงในหัวข้อการเป็นปัจจัยลงเบื้องล่าง.

๔) กรรมและวิบากกับการไม่เป็นเส้นตรง (Non-linearity)

การไม่เป็นเส้นตรงหรือปรากฏการณ์ผีเสื้อขยับปีก (butterfly effect) คือการกระทำบางครั้งเพียงเล็กน้อยแต่ให้ผลลัพธ์มาก หรือการกระทำบางครั้งที่ทำมากแต่ให้ผลลัพธ์เล็กน้อยในเรื่องนี้เคยมีผู้ถามพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตั้งปรากฏในกฎทันทสูตร^{๑๖๘} พราหมณ์กฎทันทะถามพระพุทธองค์ว่า “ท่านพระโคตม มีญาณอย่างอื่นอีกหรือไม่ ที่ใช้ทุนทรัพย์และการตระเตรียมน้อยกว่าแต่มีผลานิสงส์มากกว่าอภัยสมบัติ ๓ ประการ มีองค์ประกอบ ๑๖ นี้” พระพุทธองค์ได้ตอบรับและแสดงถึงอภัยประเภทต่าง ๆ ที่ใช้ทุนทรัพย์และการตระเตรียมน้อยกว่าแต่ให้ผลานิสงส์มากกว่า โดยสรุปตามลำดับดังนี้

นิตยทาน ใช้ทุนและเตรียมน้อยกว่าแต่ผลานิสงส์มากกว่าอภัยสมบัติ ๓ ประการมีองค์ประกอบ ๑๖

วิหารทาน ใช้ทุนและเตรียมน้อยกว่าแต่ผลานิสงส์มากกว่านิตยทาน

ไตรสรณคมน์ ใช้ทุนและเตรียมน้อยกว่าแต่ผลานิสงส์มากกว่าวิหารทาน

สมาทานสิกขาบท ใช้ทุนและเตรียมน้อยกว่าแต่ผลานิสงส์มากกว่าไตรสรณคมน์

ภิกษุรักษาศีลบรรลุปฐมฌาน ใช้ทุนและเตรียมน้อยกว่าแต่ผลานิสงส์มากกว่าสมาทานสิกขาบท

บรรลุตุติยฌาน ใช้ทุนและเตรียมน้อยกว่าแต่ผลานิสงส์มากกว่าอภัยก่อนหน้านี้นี้

บรรลุตติยฌาน ใช้ทุนและเตรียมน้อยกว่าแต่ผลานิสงส์มากกว่าอภัยก่อนหน้านี้นี้

บรรลุตตตฌาน ใช้ทุนและเตรียมน้อยกว่าแต่ผลานิสงส์มากกว่าอภัยก่อนหน้านี้นี้

ญาณทัสสนะ ใช้ทุนและเตรียมน้อยกว่าแต่ผลานิสงส์มากกว่าอภัยก่อนหน้านี้นี้

และสุดท้ายคือ รู้ชัดว่า‘ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้วไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป’ ใช้ทุนและเตรียมน้อยกว่าแต่ผลานิสงส์มากกว่าอภัยก่อนหน้านี้นี้และไม่มีอภัยสมบัติอื่น ๆ ที่จะดียิ่งกว่าหรือประณีตกว่าอภัยสมบัตินี้อีกแล้ว

ตัวอย่างพระสูตรข้างต้นแสดงถึงความคิดในพระพุทธศาสนาที่เห็นว่ามีกรรมที่สามารถทำโดยใช้ทุนหรือตระเตรียมน้อยแต่ให้ผลานิสงส์มากได้ โดยที่กรรมและวิบากนั้นสามารถมีความสัมพันธ์ระหว่างกันในลักษณะที่**ไม่เป็นเส้นตรง**.

^{๑๖๘} ที.สี. (ไทย) ๙/๓๔๙-๓๕๓/๑๔๖-๑๔๘.

๕) ปัจจัย ๒๔ กับคตินิยมลดทอนบางอย่างไม่ได้ (Nonreductionism)

ผลหรือคุณสมบัติใหม่ที่ผุดบังเกิดสามารถลดทอนลงเป็นคุณสมบัติของส่วนประกอบได้หรือไม่ นั่นเป็นประเด็นที่มีความสำคัญ การทำให้คุณสมบัติใหม่ลดทอนลงให้ได้นั้นเกิดขึ้นเพื่อให้สามารถศึกษาสาเหตุและผลของส่วนประกอบกับคุณสมบัติใหม่ตามแนวทางวิทยาศาสตร์

พระพุทธศาสนามีคำอธิบายในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างส่วนประกอบกับโครงสร้างระดับสูงกว่าได้หลายประเภทนอกเหนือจากการเป็นสาเหตุและผล ในทางพุทธธรรมความสัมพันธ์นี้มีได้ถึง ๒๔ ประเภทหรือเรียกว่า**ปัจจัย ๒๔**^{๑๖๙} โดยเหตุปัจจัยหรือสาเหตุและผลเป็นเพียงปัจจัยประเภทหนึ่งเท่านั้น ตัวอย่างปัจจัยประเภทอื่น ๆ อาทิ สหชาติปัจจัย (ปัจจัยโดยเกิดร่วมกัน), อัญญมัญญปัจจัย (ปัจจัยโดยอาศัยซึ่งกันและกัน), ปุเรชาติปัจจัย (ปัจจัยโดยเกิดก่อน), กัมมปัจจัย (ปัจจัยโดยเป็นกรรมคือเจตจำนง), วิปากปัจจัย (ปัจจัยโดยเป็นวิปาก) เป็นต้น

ปัจจัยในประเภทอื่น ๆ ที่กล่าวถึงนี้เช่น สหชาติปัจจัย อัญญมัญญปัจจัย ฯลฯ ช่วยทำให้พุทธธรรมสามารถมีคำอธิบายถึงการที่ส่วนประกอบจำนวนมากและไม่ได้เชื่อมโยงกันแต่นำไปสู่การผุดบังเกิดขึ้นได้ นอกจากนี้ ในพระพุทธศาสนายังสามารถอธิบายในเรื่องจิตอย่างละเอียดเป็นจิต ๘๙ ชนิดแม้จะมีส่วนประกอบที่ทำให้ผุดบังเกิดมากมายเช่น เจตสิก ๕๒ ชนิด ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนามีมุมมองที่แตกต่างออกไปในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างส่วนประกอบและผลที่ผุดบังเกิด การลดทอนทุกอย่างเป็นสาเหตุและผลจึงไม่ใช่สิ่งจำเป็น

๖) วิบากแห่งกรรมกับการเป็นปัจจัยลงเบื้องล่าง (Downward causation)

ในทฤษฎีการผุดบังเกิด การเป็นปัจจัยลงเบื้องล่างเป็นแนวคิดที่อธิบายพลังในการกำหนดของผลที่ผุดบังเกิดหรือคุณสมบัติใหม่ในระดับที่สูงกว่าที่มีต่อเหตุหรือส่วนประกอบในระดับที่ต่ำกว่าโดยเฉพาะในระยะเวลาต่อไปในอนาคต แนวคิดนี้เป็นลักษณะพิเศษหนึ่งของการผุดบังเกิดซึ่งแตกต่างจากการศึกษาสาเหตุและผลของความรู้ทางวิทยาศาสตร์ทั่วไป

ลักษณะเช่นนี้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ในมหากรรมวิภังคสูตร^{๑๗๐} พอสรุปได้ดังนี้

คนบางคนทำอกุศลกรรมบถตายแล้วไปอบายแต่บางคนไปสวรรค์ เพราะ ๑) บาปที่ทำไว้ในชาติก่อนให้ผลเป็นทุกข์หรือกรรมดีให้ผลเป็นสุข หรือ ๒) บาปที่ทำไว้ในภายหลังให้ผลเป็นทุกข์หรือกรรมดีให้ผลเป็นสุข หรือ ๓) ไกลตายมีมีจิตาภิภูติหรือสัมมาทิภูติ แต่อกุศลกรรมบถในโลกนี้ย่อมได้รับผลในชาตินี้บ้าง ชาติหน้าบ้างหรือชาติต่อ ๆ ไปบ้าง

คนบางคนทำอกุศลกรรมบถตายแล้วไปสวรรค์แต่บางคนไปอบาย เพราะ ๑) กรรมดีที่ทำไว้ในชาติก่อนให้ผลเป็นสุขหรือบาปให้ผลเป็นทุกข์ หรือ ๒) กรรมดีที่ทำไว้ในภายหลังให้ผล

^{๑๖๙} ปัจจัย ๒๔ นี้ปรากฏในคัมภีร์ปฏิฐานแห่งพระอภิธรรมเล่มที่ ๔๐-๔๕ รวม ๖ เล่ม

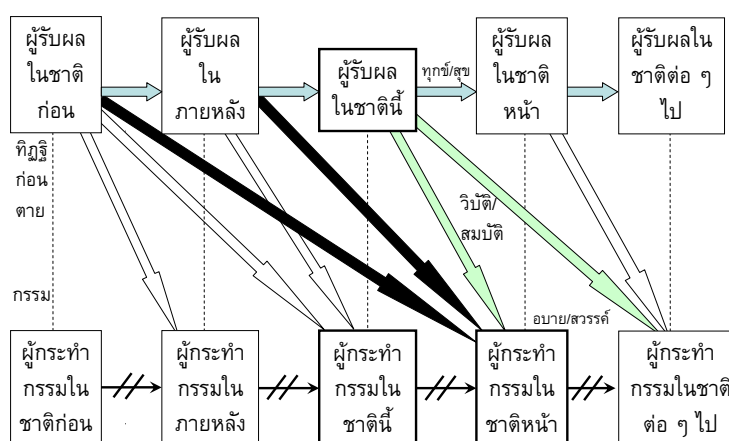
^{๑๗๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๐๓/๓๖๖-๓๖๗.

เป็นสุขหรือบาปให้ผลเป็นทุกข์ หรือ ๓) โกล่ต่ายมีสัมมาทิฐิหรือมิจฉาทิฐิ แต่กุศลกรรมบถในโลกนี้ย่อมได้รับผลในชาตินี้บ้าง ชาติหน้าบ้างหรือชาติต่อ ๆ ไปบ้าง

นอกจากมหากรรมวิภังคสูตรแล้วในกัมมวิปากฎาณ^{๑๗๑} จากพระอภิธรรมได้แสดงเหตุผลในลักษณะเดียวกันแต่เรียกในชื่อว่าสมบัติและวิบัติ โดยกรรมที่เป็นบาปบางอย่างอันสมบัติห้ามไว้จึงไม่ให้ผลก็มี กรรมที่เป็นบาปบางอย่างอาศัยวิบัติจึงให้ผลก็มี กรรมที่เป็นบุญบางอย่างอันวิบัติห้ามไว้จึงไม่ให้ผลก็มี และกรรมที่เป็นบุญบางอย่างอาศัยสมบัติจึงให้ผลก็มี ทั้งสมบัติและวิบัติทำหน้าที่เป็นข้อจำกัด (constrain) ให้กับบุคคลและผลที่บุคคลจะได้รับ

ส่วนพระสารีบุตรให้คำอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างกรรมและวิบากทั้งในอดีต ปัจจุบันและอนาคตในกัมมกถา^{๑๗๒} จากพระสูตรทั้งสามข้างต้น พอสรุปเป็นภาพได้ดังนี้

ความสัมพันธ์ระหว่างผู้กระทำความกรรมและผลในแต่ละช่วงเวลา

ภาพที่ ๒.๕ แสดงความสัมพันธ์ระหว่างผู้กระทำความกรรมและผลในแต่ละช่วงเวลา

กล่าวโดยสรุป แนวคิดการผุดบังเกิดมีอยู่ในหลักพุทธธรรมโดยเฉพาะในเรื่องกรรมและวิบาก การผุดบังเกิดตามแนวพุทธธรรมมีภาววิทยาแบบพหุนิยมจากคัมภีร์ชั้นหลังที่อธิบายปรมัตถสัจจะซึ่งเป็นความจริงที่หลากหลายในระดับต่าง ๆ ทั้งที่เป็นอสังขตธรรมคือนิพพานและสังขตธรรมคือจิต เจตสิกและรูป ในเรื่องคุณสมบัติใหม่นั้นความเกิดขึ้นถือเป็นสังขตลักษณะในสังขตธรรม และคุณสมบัติใหม่ที่ปรากฏจะเป็นคุณสมบัติของความจริงในระดับที่สูงขึ้นไป การผุดบังเกิดตามหลักพุทธธรรมแสดงให้เห็นว่าผลบางอย่างคาดการณ์ไม่ได้และมีลักษณะไม่เป็นเส้นตรงเมื่อเทียบกับสิ่งที่ทำให้เกิด อย่างไรก็ตามในประเด็นการลดทอนบางอย่างไม่ได้นั้น การผุดบังเกิดตามหลักพุทธธรรมมีหลักการที่แตกต่างออกไปเนื่องจากการ

^{๑๗๑} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๑๐/๕๒๓-๕๒๔.

^{๑๗๒} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๓๔-๒๓๕/๓๙๖-๓๙๘.

อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งที่ทำให้เกิดกับผลที่ผุดบังเกิดนั้นพุทธธรรมมีปัจจัย ๒๔ เป็นเครื่องมืออธิบายซึ่งมากกว่าการอธิบายด้วยสาเหตุและผลเพียงวิธีเดียว ดังนั้นการลดทอนบางอย่างได้หรือไม่ได้จึงไม่ใช่ประเด็นสำคัญ ในเรื่องการเป็นปัจจัยลงเบื้องล่างนั้น พุทธธรรมมีคำอธิบายในเรื่องอิทธิพลของผลที่มีต่อบุคคลในช่วงเวลาต่าง ๆ รวมทั้งแนวคิดสมบัติและวิบัติ.

๒.๒.๑.๒ พุทธธรรมกับกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคม

พระพุทธศาสนอธิบายกระบวนการในมุมมองของธรรมทั้งหลายทั้งที่เป็นเหตุหรือผลอาศัยกันและกันจึงผุดบังเกิดขึ้น ดังในกระบวนการของปฏิจกสมุปบาท พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสในปัจจัยสูตร^{๑๗๓} ถึงเรื่องปฏิจกสมุปบาท^{๑๗๔} แสดงให้เห็นปฏิจกสมุปบันธรรมหรือธรรมที่เป็นปัจจัยอาศัยกันและกันผุดบังเกิดขึ้นมีองค์ ๑๒ และเป็นปัจจัยที่เกิดต่อเนื่องกันไป หมุนเวียนเป็นวงจร ไม่มีต้นไม่มีปลายซึ่งเรียกว่าภวัฏจักร^{๑๗๕} (ดูภาพที่ ๒.๖ ประกอบ)

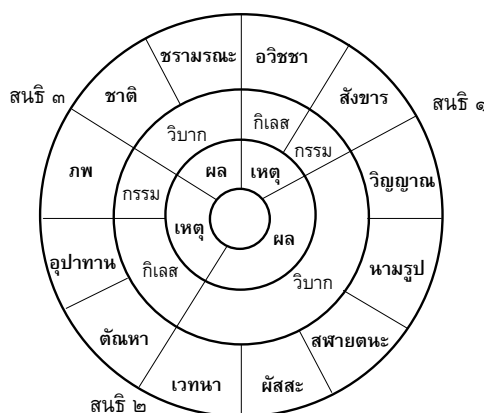
องค์ธรรมในปฏิจกสมุปบาทสัมพันธ์กับวิภูฏะ ๓ คือกิเลส กรรม วิบาก และสัมพันธ์กับเหตุและผลกล่าวคือ อวิชชา ตัณหาและอุปาทานเป็นกิเลส สังขารและภพเป็นกรรม ส่วนวิญญาน นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ชาติและชรามรณะเป็นวิบาก นอกจากนี้กิเลสและกรรมนับเป็นเหตุ ส่วนวิบากนับเป็นผล ข้อน่าสังเกตคือ ในความสัมพันธ์ระหว่างเหตุและผลหรือสนธิ ๓ นั้นนอกจากสนธิ ๑ คือเหตุอดีตคืออวิชชาและสังขารนำสู่ผลปัจจุบันคือวิญญาน นามรูป สฬายตนะ ผัสสะและเวทนาแล้ว สนธิ ๒ คือผลปัจจุบันสามารถก่อเหตุปัจจุบันคือตัณหา อุปาทานและภพตามลักษณะเหตุปัจจัยลงสู่เบื้องล่าง และสนธิ ๓ คือเหตุปัจจุบันเป็นปัจจัยไปสู่ผลในอนาคตคือชาติและชรามรณะ

^{๑๗๓} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๐/๓๔-๓๖.

^{๑๗๔} โดยย่อแล้วกระบวนการปฏิจกสมุปบาทอธิบายได้ว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี เพราะวิญญานเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญานจึงมี เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี.

^{๑๗๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๕๔.

ปฏิจสมุปบาท วัฏฏะ เหตุผลสนธิ

ปรับย่อภาพจาก : พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม : ฉบับปรับปรุงและขยายความ,
พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๑๐๗.

ภาพที่ ๒.๖ แสดงความสัมพันธ์ระหว่างปฏิจสมุปบาท วัฏฏะ เหตุผลสนธิ

สิ่งที่น่าสนใจคือในพระไตรปิฎกนั้นนอกจากปัจจัยสูตรแล้วยังมีพระสูตรที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการผุดบังเกิดหรือปฏิจสมุปบาทปรากฏอีกหลายพระสูตร อาทิ มหานิทานสูตร,^{๑๗๖} นิทานวรรค,^{๑๗๗} สนิทานสูตร,^{๑๗๘} ปฐมนิทานสูตร,^{๑๗๙} ทุติยานิทานสูตร,^{๑๘๐} กัมมนิทานสูตร,^{๑๘๑} ปฏิจสมุปบาทสูตร^{๑๘๒} และปฏิจสมุปบาทวิภังค์^{๑๘๓} เป็นต้น

พระสูตรที่กล่าวถึงปฏิจสมุปบาทโดยทั่วไปจะกล่าวถึงกระบวนการของบุคคลในการเกิดทุกข์หรือในการดับเหตุแห่งทุกข์ อย่างไรก็ตามมีพระสูตรที่จะนำมาอธิบายเป็นพิเศษ ๒ พระสูตรคือ อุปนิสสูตรและมหานิทานสูตรซึ่งนำเสนอมุมมองที่แตกต่างออกไป

ในอุปนิสสูตร^{๑๘๔} พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงกระบวนการของความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายในลักษณะขั้นตอนการปฏิบัติ กล่าวคือเมื่อบุคคลประสบกับความทุกข์ตาม

^{๑๗๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๕-๑๓๐/๕๗-๗๖.

^{๑๗๗} ส.น. (ไทย) ๑๖/๖๐/๑๑๓-๑๑๔, อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๔/๑๘๖-๑๘๘ และอัง.นกก. (ไทย) ๒๒/๓๙/๔๙๐-๔๙๑.

^{๑๗๘} ส.น. (ไทย) ๑๖/๙๖/๑๘๒-๑๘๔.

^{๑๗๙} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๑๒/๓๕๓-๓๕๔.

^{๑๘๐} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๑๓/๓๕๕-๓๕๖.

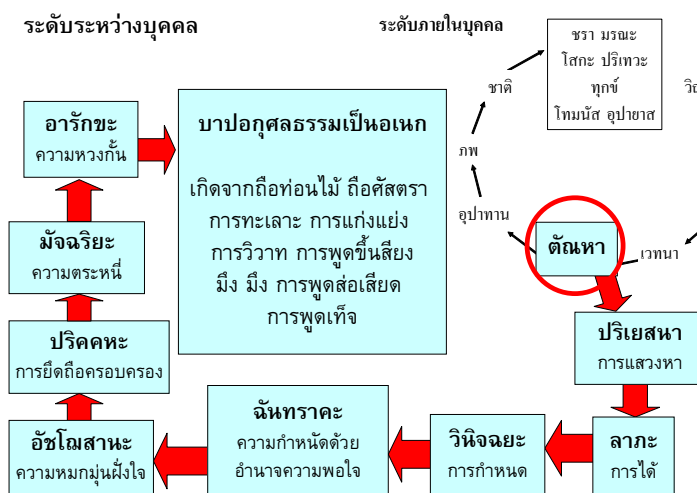
^{๑๘๑} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗๔/๓๑๖-๓๑๗.

^{๑๘๒} ส.น. (ไทย) ๑๖/๑/๑-๓.

^{๑๘๓} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๒๕/๒๑๙.

^{๑๘๔} ส.น. (ไทย) ๑๖/๒๓/๔๐-๔๓.

ปฏิจสมุปบาทในมหานิทานสูตร

ภาพที่ ๒.๘ แสดงปฏิจสมุปบาทระดับระหว่างบุคคลจากมหานิทานสูตร

กล่าวโดยสรุป กระบวนการปฏิจสมุปบาททั้งในส่วนของบุคคลและในส่วนของสังคมสะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการผุดบังเกิดในทางพุทธธรรมทั้งสายเกิดทุกข์และดับทุกข์ในระดับบุคคล และสายเกิดปัญหาในระดับสังคม สำหรับกระบวนการผุดบังเกิดสังคมที่พึงประสงค์นั้นจะเกิดขึ้นได้อย่างไร ในบทที่ ๔ ผู้วิจัยจะได้นำเสนอกระบวนการดังกล่าวต่อไป.

๒.๒.๒ ทางวิทยาการปัจจุบัน

แนวคิดการผุดบังเกิดมีข้อสมมติพื้นฐานว่าการอธิบายแบบลดทอนในปรากฏการณ์ทั้งหมดของธรรมชาติให้เหลือเป็นวัตถุและกฎทางฟิสิกส์นั้นในที่สุดแล้วเป็นสิ่งที่เป็นไปได้^{๑๘๖} ซึ่งถือว่าตรงข้ามกับคตินิยมลดทอน (reductionism) แต่ในช่วง ๒-๓ ศตวรรษที่ผ่านมากระแสคตินิยมลดทอนและเอกนิยมมีความสำคัญโดยเฉพาะในทางวิทยาศาสตร์ เมื่อเป็นเช่นนั้นแนวคิดการผุดบังเกิดมีจุดยืนอย่างไรภายใต้กระบวนการทัศน์และบริบททางสังคมดังกล่าว เพื่อให้เข้าใจแนวคิดดังกล่าวชัดเจนยิ่งขึ้นจึงขอเริ่มจากนิยามและพัฒนาการดังนี้

๒.๒.๒.๑ นิยามแนวคิด

การผุดบังเกิดมีนิยามและแนวคิดทฤษฎีที่ชัดเจนแต่สลับซับซ้อนดังตัวอย่างต่อไปนี้
ฟิลิป เคลย์ตันนิยามในลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างคุณสมบัติใหม่กับระบบย่อยว่า
การผุดบังเกิดเป็นทัศนะที่เห็นว่าปรากฏการณ์ใหม่และคาดการณ์ไม่ได้นั้นเกิดจากการมีปฏิสัมพันธ์กันตามธรรมชาติ โครงสร้างใหม่ก็ดี องค์ประกอบใหม่ก็ดี หรือความคิดใหม่ก็ดี

ไม่สามารถลดทอนลงสู่ระบบย่อยซึ่งพึ่งพิงกันอยู่และความเป็นจริงใหม่ที่เกิดขึ้นในทางกลับกันเป็นเหตุปัจจัยต่อส่วนย่อยที่สิ่งนั้นผุดบังเกิดขึ้นมา^{๑๘๗}

โจเซฟ ฟรอมม์ (Jochen Fromm) สรุปแนวคิดทฤษฎีการผุดบังเกิดที่สำคัญไว้ดังนี้ การผุดบังเกิดจากสิ่งที่ไม่เป็นภาพลวงตา...โครงสร้างและปรากฏการณ์ระดับใหญ่อาจจะผุดบังเกิดได้อย่างฉับพลันจากปฏิสัมพันธ์ธรรมดาของระดับล่าง เนื่องจากโครงสร้างอื่น ๆ หรือเผ่าพันธุ์อื่น ๆ ได้สูญพันธุ์ไป, แพร่กระจายไปหรือถูกทำลายไป การผุดบังเกิดอาจเกิดได้อย่างรวดเร็วเนื่องจากบางครั้งมีการปิดกั้นจากอุปสรรคหรือสิ่งกีดขวางชั้นใหญ่ แต่การผุดบังเกิดอย่างรวดเร็วนี้อาจเป็นเพียงภาพลวงตาได้ การบีบอัดของเวลา (temporal squeezing) และการถ่ายโอนความสลับซับซ้อนเช่น การแบ่งสายพันธุ์เป็น ๒ สายในวงศ์วานวิวัฒนาการ (bifurcation in phylogenies) การแยกสายพันธุ์หรือการเกิดความแตกต่างกันทางพันธุกรรมตามกาลเวลาที่ผ่านไป (lineage splitting or cladogenesis) อาจสร้างภาพลวงตาของการเกิดความสลับซับซ้อนอย่างฉับพลัน ทันทีและก้าวกระโดดได้ การก้าวกระโดดครั้งใหญ่ที่สุดในความสลับซับซ้อนซึ่งมีสาเหตุจากการเปลี่ยนผ่าน (transition) หรือการยืมพลังงานลอดอุปสรรค (tunneling – หลักการหนึ่งของกลศาสตร์ควอนตัม-(ผู้วิจัย)) ไปสู่หน่วยใหม่หรือรูปแบบของระบบปรับตัวได้แบบซับซ้อน (Complex Adaptive System- CAS) นั้น บ่อยครั้งเกิดร่วมกับกระบวนการยืมพลังงานลอดอุปสรรคหรือได้รับการกระตุ้นจากการเผชิญความหายนะครั้งใหญ่ (catastrophes)^{๑๘๘}

โดยสรุป การผุดบังเกิด หมายถึงแบบแผนพฤติกรรมใหม่ของระบบใหญ่มาจากปฏิสัมพันธ์ของหน่วยต่าง ๆ ในระดับต่ำกว่าโดยคุณสมบัติของส่วนประกอบของระบบในฐานะ “คุณสมบัติระดับต่ำกว่า” (lower-level-properties) ก่อให้เกิดคุณสมบัติใหม่ของระบบใหญ่ในฐานะ “คุณสมบัติระดับสูงกว่า” (higher-level-properties) และคุณสมบัติระดับสูงกว่านี้จะเป็นเหตุปัจจัยกำหนดคุณสมบัติระดับต่ำกว่าในระยะเวลาต่อไป

^{๑๘๗} Ibid., p. vi.

^{๑๘๘} Jochen Fromm, **The Emergence of Complexity**, (Kassel: Kassel University Press GmbH, 2004), pp. 180-181.

๒.๒.๒.๒ พัฒนาการแนวคิด

ผู้ใช้คำว่า emergence คนแรกคือจอร์จ เฮนรี ลิวอิส (George Henry Lewes)^{๑๘๙} เคลย์ตันชี้ว่ารากฐานแนวคิดนี้ย้อนถึงอริสโตเติลในเรื่อง entelechy^{๑๙๐} ความคิดของพลอทีนุส (Plotinus) ในเรื่องการแพร่กระจาย (emanation)^{๑๙๑} ความคิดของเฮเกิล (Hegel)^{๑๙๒} ในเรื่องการกลายเป็น (becoming) และความคิดของอากุส คอมท์ (Auguste Comte)^{๑๙๓} ในเรื่องบันไดวิวัฒนาการ (ladder of evolution) ส่วนโรเบิร์ต คีธ ซอเยอร์ (Robert Keith Sawyer) เสนอเพิ่มความคิดของจอห์น สจ๊วต มิล (John Stuart Mill) ในเรื่องเหตุปัจจัย (causation)^{๑๙๔} และเอมิล เดอไคม์ (Émile Durkheim) ในฐานะนักทฤษฎีผู้บังเกิด (theorist of social emergence)^{๑๙๕}

บนกระบวนทัศน์วิทยาศาสตร์และบริบทสังคมที่เปลี่ยนไปสู่อุตสาหกรรมและเมือง นักคิดข้างต้นได้ส่งผลต่อการก่อตั้งวิชาการสังคมศาสตร์ตั้งแต่ศตวรรษที่ ๑๙ ทั้งทางจิตวิทยา สังคมวิทยา เศรษฐศาสตร์ เป็นต้น นักวิชาการบางกลุ่มได้ใช้คตินิยมลดทอน ขณะที่กลุ่มอื่นใช้สัมพัทธนิยม (holism)^{๑๙๖} ซึ่งต่อต้านคตินิยมลดทอน (anti-reductionism) แต่สัมพัทธนิยมยุคแรกมีจุดยืนด้านภววิทยาแบบสสารนิยมทำให้มีข้อจำกัดในการโต้แย้งเนื่องจากคุณสมบัติใหม่ยังทอนลงเป็นสสารได้อยู่ นักสัมพัทธนิยมต่อมาจึงปฏิเสธสสารนิยมและไปใช้จุดยืนทาง

^{๑๘๙} G. H. Lewes, **Problems of Life and Mind**, 2 vols. (London: Kegan Paul, Trench, Turbner, & Co., 1875) cited in Philip Clayton, **Mind and Emergence: From Quantum to Consciousness**, p. 7.

^{๑๙๐} Philip Clayton, **Mind and Emergence: From Quantum to Consciousness**, p. 7. entelechy คือการเติบโตจากภายในเหมือนเมล็ดพืชเปลี่ยนจากศักยภาพสู่ภาวะที่เป็นจริงหรือความสมบูรณ์

^{๑๙๑} *Ibid.*, pp. 7-8. หลักการแพร่กระจายนี้ แพร่ได้ทั้งด้านล่าง (downward) ซึ่งเป็นเรื่องความแตกต่างหลากหลาย (differentiation) และเหตุปัจจัย (causality) และแพร่ขึ้นด้านบน (upward) เป็นการเข้าใกล้ความสมบูรณ์แบบ (perfection) หลักการนี้ยอมให้มีกระบวนการที่ค่อยๆ กลายเป็น (becoming) ได้

^{๑๙๒} *Ibid.*, p. 8. เฮเกิลพบสิ่งที่ชนะคู่ตรงข้ามของการเป็น (Being) กับการไม่เป็น (Nothing) คือการกลายเป็น (Becoming) เป็นระดับใหม่ของการผุดบังเกิด ความคิดนี้ต่อมาคือ ปฏิวิวัฒนาการ (dialectic)

^{๑๙๓} *Ibid.*, p. 9. ความคิดของคอมท์ที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดนี้คือเรื่องบันไดวิวัฒนาการและในเรื่องที่ว่าความคิดของมนุษย์ในลำดับที่สูงเกิดจากความคิดที่ธรรมดาาก่อนหน้านั้น

^{๑๙๔} Robert Keith Sawyer, **Social Emergence: Societies as Complex Systems**, pp. 31-32. มิลเสนอว่ามีเหตุปัจจัย ๒ ประเภทคือเหตุปัจจัยแบบกลไก (mechanical causation) ซึ่งเป็นการเพิ่มคุณสมบัติเข้าไป และเหตุปัจจัยแบบแตกต่าง (heteropathic causation) หรือแบบผุดบังเกิด (emergent causation) เช่นคุณสมบัติของน้ำ มิลไม่ได้ใช้คำว่าผุดบังเกิด แต่ลิวอิสเพื่อนของเขาเป็นผู้ใช้ในภายหลัง

^{๑๙๕} *Ibid.*, pp. 100-124. ซอเยอร์เสนอบทที่ ๖ เพื่อชี้ว่างานของเดอไคม์เป็นเรื่องการผุดบังเกิด

^{๑๙๖} *Ibid.*, p. 29. สัมพัทธนิยมเชื่อว่าการศึกษารวมประเภทย่อยนั้นไม่เพียงศึกษาแยกออกตามลำพังแต่ต้องศึกษาพฤติกรรมที่เปลี่ยนแปลงไปเมื่อมีความสัมพันธ์กับส่วนประกอบอื่น ๆ ในระบบที่ซับซ้อน

ภววิทยาแบบทวินิยม (dualism) เช่นกลุ่มชีวิตนิยม (Vitalism), อินทรีย์นิยม (Organicism), เจตนิยม (Spiritualism) และจิตนิยม (Idealism) แต่จากกระแสกระบวนทัศน์และบริบทสังคมในขณะนั้นทำให้นักวิชาการส่วนใหญ่ต่างเชื่อในสสารนิยม กลุ่มสัมพัทธนิยมจึงถูกมองว่าไม่เป็นวิทยาศาสตร์^{๑๙๗} คู่ตรงข้ามนี้ไม่เพียงเกิดในสังคมวิทยาเท่านั้นแต่เกิดในเศรษฐศาสตร์ด้วย คตินิยมลดทอนในทั้งสองวิชามีชื่อว่าวิธีปัจเจกนิยม (methodological individualism)^{๑๙๘} ซึ่งตรงข้ามกับสัมพัทธนิยมหรือส่วนรวมนิยม (collectivism) ที่ศึกษาในโครงสร้างระบบใหญ่

ผุดบังเกิดนิยม (Emergentism) เกิดในยุคดังกล่าวเช่นกันและพัฒนาสู่กระบวนทัศน์หลังยุคใหม่ที่เป็นพหุนิยมและเปลี่ยนสู่สังคมข่าวสาร เชื่อในคตินิยมลดทอนบางอย่างไม่ได้ (Nonreductionism) ยอมรับภววิทยาในแนวสสารนิยมได้ ในโลกธรรมชาตินักผุดบังเกิดนิยมรับว่าไม่มีอะไรนอกจากส่วนองค์ประกอบและปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน จึงหลีกเลี่ยงปัญหาภววิทยาที่นักสัมพัทธนิยมประสบไปได้ อย่างไรก็ตามกลุ่มนี้ปฏิเสธปรมาณนิยม (atomism) และโต้แย้งว่าคตินิยมลดทอน ฟิสิกส์นิยม กลไกนิยมและอนุปรากฏการณ์นิยม (epiphenomenalism) ไม่จำเป็นต้องเป็นผลของสสารนิยม ปรากฏการณ์ธรรมชาติบางอย่างไม่อาจศึกษาได้ด้วยวิธีการลดทอน เนื่องจากเป็นระบบซับซ้อนซึ่งโครงสร้างระดับสูงผุดบังเกิดจากส่วนประกอบระดับล่างที่มีปฏิสัมพันธ์กันอย่างธรรมดา ข้อโต้แย้งนี้ใช้ได้ทั้งในปรัชญา จิตวิทยาและสังคมวิทยา^{๑๙๙}

๒.๒.๒.๓ องค์ความรู้และคุณค่า

จากนิยามและพัฒนาการดังกล่าวนำไปสู่คำถามหลายประการอาทิ การผุดบังเกิดมีลักษณะอย่างไร แบ่งเป็นประเภทอะไรได้บ้าง เป็นต้น ในที่นี้จะขอกล่าวอย่างสังเขปที่สุดดังนี้

ก) คุณลักษณะของการผุดบังเกิด

ชาร์เบล นินอ เอลฮานี (Charbel Nino el-Hani) และแอนโทนีโอ มาคอส เปอไรรา (Antonio Marcos Pereira) เสนอคุณลักษณะไว้ ๔ ประการคือ ภววิทยาแบบฟิสิกส์นิยม (Ontological physicalism), การผุดบังเกิดของคุณสมบัติ (Property emergence), การลดทอนไม่ได้ของการผุดบังเกิด (The irreducibility of the emergence) และการเป็น

^{๑๙๗} Op.cit.

^{๑๙๘} Ibid., p. 42. วิธีปัจเจกนิยมมีจุดยืนว่าปรากฏการณ์ทางสังคมทั้งหมดสามารถและควรจะถูกอธิบายด้วยปัจเจกบุคคลและความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคล คุณสมบัติของสังคมสามารถลดทอนได้ เศรษฐศาสตร์ยอมรับว่ามีคุณสมบัติที่ผุดบังเกิดแต่แทนที่จะใช้การสังเกตสังคมบนพื้นฐานของการไม่ลดทอน เช่นงานของเดอโคมและพาร์สันส์ นักเศรษฐศาสตร์กลับมองการผุดบังเกิดเข้ากับวิธีปัจเจกนิยมเช่นเดียวกับนักวิทยาศาสตร์ที่สังเกตเห็นคุณสมบัติของน้ำเป็นการผุดบังเกิดและใช้กลศาสตร์ควอนตัมเข้ามาอธิบายได้ นักวิธีปัจเจกนิยมโต้แย้งว่าคุณสมบัติของสังคมจากการผุดบังเกิดนั้นดูเหมือนลดทอนไม่ได้เนื่องจากมีข้อจำกัดในความรู้ทางวิทยาศาสตร์ในปัจจุบัน

^{๑๙๙} Ibid., p. 29.

เหตุปัจจัยลงเบื้องล่าง (Downward causation)^{๒๐๐} ส่วนเคลย์ตันโต้แย้งทั้งคู่ในประการแรก พร้อมทั้งนำเสนอคุณลักษณะไว้ ๘ ประการคือ เอกนิยม (Monism), มีความสลับซับซ้อนแบบลำดับชั้น (Hierarchical complexity), ช่วงเวลาหรือเอกนิยมของการผุดบังเกิด (Temporal or emergentist monism), ไม่มีกฎการผุดบังเกิดเพียงกฎเดียว (No monolithic law of emergence) มีแบบแผนในระดับต่าง ๆ ของการผุดบังเกิด (Patterns across levels of emergence), เหตุปัจจัยลงเบื้องล่าง (Downward causation), พหุนิยมของการผุดบังเกิด (Emergentist pluralism) และจิตในฐานะเป็นสิ่งผุดบังเกิด ('Mind' as emergent)^{๒๐๑}

^{๒๐๐} Charbel Nino el-Hani and Antonio Marcos Pereira, 'Higher-Level Descriptions: Why Should We Preserve Them?' in Peter Bøgh Andersen, Claus Emmeche, Niels Ole Finneemann, and Peder Voetmann Christiansen (eds.), **Downward Causation: Minds, Bodies and Matter**, (Aarhus: Aarhus University Press, 2000), 118–42, p. 133. cited in Philip Clayton, **Mind and Emergence: From Quantum to Consciousness**, pp. 3-4. ทั้งนี้ภววิทยาแบบฟิสิกส์คือทุกสิ่งในโลกของเวลาและอวกาศมีพื้นฐานเป็นอนุภาค (particle) ซึ่งรู้จักได้ทางฟิสิกส์และจากการรวมตัวกัน (aggregate), การผุดบังเกิดของคุณสมบัติคือคุณสมบัติใหม่จะผุดบังเกิดขึ้นในระบบซับซ้อนเมื่ออนุภาคทางวัตถุรวมตัวกันถึงระดับที่มีการจัดการความซับซ้อนอย่างเหมาะสมแล้ว (organizational complexity), การลดทอนไม่ได้ของการผุดบังเกิดคือไม่สามารถลดทอนลงไปหรือคาดการณ์จากปรากฏการณ์ของระดับต่ำกว่าซึ่งก่อการผุดบังเกิด และการเป็นเหตุปัจจัยลงเบื้องล่างคือสิ่งที่อยู่ในระดับสูงกว่าเป็นเหตุปัจจัยสูงองค์ประกอบที่ต่ำกว่าได้

^{๒๐๑} Philip Clayton, **Mind and Emergence: From Quantum to Consciousness**, pp. 60-62. เอกนิยมคือมีสิ่งที่ทำให้เกิดโลกตามธรรมชาติอยู่สิ่งหนึ่ง (ไม่จำเป็นต้องเป็นสสาร), มีความสลับซับซ้อนแบบลำดับชั้น เป็นโครงสร้างตามลำดับชั้นโดยหน่วยที่สลับซับซ้อนจะเกิดจากหน่วยที่ธรรมดากว่าและหน่วยที่ธรรมดากว่าจะกลายเป็นส่วนหนึ่งของหน่วยที่สลับซับซ้อนนั้น, ช่วงเวลาหรือเอกนิยมของการผุดบังเกิด คือกระบวนการจัดโครงสร้างเป็นลำดับชั้นนี้จะเกิดขึ้นเมื่อผ่านช่วงเวลาหนึ่ง ทฤษฎีของดาร์วินระบุถึงการวิวัฒนาการจากสิ่งธรรมดาไปสู่สิ่งซับซ้อนและจะมีสิ่งใหม่เกิดขึ้นในกระบวนการนั้น, ไม่มีกฎการผุดบังเกิดเพียงกฎเดียว คือกระบวนการผุดบังเกิดมีความหลากหลาย, มีแบบแผนในระดับต่าง ๆ ของการผุดบังเกิด คือมีความเหมือนกันของการผุดบังเกิด สรุปได้ ๕ ประการคือ สำหรับใน ๒ ระดับใด ๆ คือ L1 และ L2 ถ้า L2 ผุดบังเกิดจาก L1 แล้ว ๑) L1 จะเป็นสิ่งที่มาก่อนในประวัติศาสตร์ธรรมชาติ ๒) L2 ต้องพึ่งพิง L1 ถ้าภาวะของ L1 หายไป คุณภาพของ L2 จะหายไปด้วย ๓) L2 เป็นผลลัพธ์ของความเข้มข้นของความสลับซับซ้อนที่เพียงพอใน L1 ในบางกรณีเราอาจระบุได้เมื่อระดับของวิฤติมาถึงจะทำให้ระบบสร้างคุณสมบัติใหม่ผุดบังเกิดขึ้น ๔) บางครั้งอาจทำนายการผุดบังเกิดของคุณสมบัติใหม่บนพื้นฐานของสิ่งที่รู้เกี่ยวกับ L1 แต่การใช้ L1 เพียงอย่างเดียวไม่สามารถทำนายได้ถึง (๑) ธรรมชาติของคุณสมบัติเหล่านั้นได้อย่างแม่นยำ (๒) กฎเกณฑ์ที่กำกับปฏิสัมพันธ์ และ (๓) ชนิดของระดับการผุดบังเกิด ๕) L2 ไม่สามารถลดทอนลงเป็น L1, เหตุปัจจัยลงเบื้องล่าง บางกรณีปรากฏการณ์ ณ L2 จะมีผลต่อ L1, พหุนิยมของการผุดบังเกิดคือมีภววิทยาเป็นพหุนิยม และจิตในฐานะเป็นสิ่งผุดบังเกิดคือคุณสมบัติของจิตและของกาย ไม่ใช่เป็น ๒ รูปการในเอกนิยม (dual aspect monism) แต่อิทธิพลทั้งทิศทางขาขึ้นและขาลงเกิดขึ้นจริง

ชอเยอร์ได้กล่าวถึงลักษณะของการผุดบังเกิดคือ **คาดการณไม่ได้** (unpredictable) **ลดทอนไม่ได้** (irreducible) และมี**คุณสมบัติใหม่** (novel)^{๒๐๒} รวมทั้งการผุดบังเกิดจะพบได้ในระบบที่มีลักษณะดังนี้ ๑) ส่วนประกอบต่าง ๆ มีปฏิสัมพันธ์อย่างหนาแน่นและเชื่อมโยงกัน เป็นเครือข่าย ๒) หน้าที่ของระบบโดยรวมไม่สามารถกระจายลงไปสู่ส่วนประกอบใด ๆ เป็นการเฉพาะแต่ส่วนใหญ่มักระบายหน้าที่นั้นไปทั้งระบบ ๓) ระบบทั้งหมดไม่สามารถแยกย่อยลงเป็นระบบย่อยต่าง ๆ ลงไปเรื่อย ๆ ๔) ส่วนประกอบของระบบมีปฏิสัมพันธ์กันด้วยภาษาที่ซับซ้อน^{๒๐๓} ลักษณะทั้ง ๔ ประการนี้จะพบได้ในระบบสังคมมากกว่าระบบตามธรรมชาติ^{๒๐๔} ซึ่งถือว่าเป็นการผุดบังเกิดในระดับที่สูงขึ้นต่อจากระดับทางกายภาพและระดับทางชีวภาพ

นอกจากนีวลาดีมีเยร์ อาชินอฟ (Vladimir Archinov) และคริสเตียน ฟัช (Christian Fuchs) ได้เสนอลักษณะการผุดบังเกิดไว้ ๖ รูปการคือ การเสริมพลัง (synergism), การเกิดสิ่งใหม่ (novelty), การลดทอนไม่ได้ (irreducibility), การคาดการณไม่ได้ (unpredictability), การเกาะเกี่ยวกัน (coherence) และมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ (historicity)^{๒๐๕}

กล่าวโดยสรุป การผุดบังเกิดมีลักษณะที่สำคัญคือ

๑) **ทวิภาคแบบพหุนิยม** (Pluralism) โลกกายภาพเชื่อในสสารนิยมฟิสิกส์นิยมหรือเอกนิยม โลกสิ่งมีชีวิตเชื่อในทวินิยม ส่วนโลกจิตสำนึกและระบบสังคมเชื่อในพหุนิยม

๒) **คุณสมบัติใหม่** (Novelty) เป็นปรากฏการณ์ของระบบที่สืบเนื่องจากปฏิสัมพันธ์ของส่วนประกอบอย่างต่อเนื่อง หนาแน่นเป็นเครือข่ายในช่วงระยะเวลาหนึ่ง สำหรับคุณสมบัติใหม่นี้ทิมโมธี โอคอนเนอร์ (Timothy O' Connor) ได้กำหนดเงื่อนไข ๔ ข้อ คือ (๑) คุณสมบัติใหม่จะเกิดตาม (supervene) การเปลี่ยนแปลงคุณสมบัติของส่วนประกอบ (๒) คุณสมบัติใหม่ไม่เป็นคุณสมบัติที่มีในส่วนประกอบใด ๆ (๓) คุณสมบัติใหม่แยกจากคุณสมบัติทางโครงสร้างของสิ่งใหม่ และ (๔) คุณสมบัติใหม่กำหนดแบบแผนพฤติกรรมส่วนประกอบของสิ่งใหม่นั้น^{๒๐๖}

^{๒๐๒} Robert Keith Sawyer, **Social Emergence: Societies as Complex Systems**, p.4.

^{๒๐๓} **Ibid.**, pp. 4-5.

^{๒๐๔} **Ibid.**, p. 5.

^{๒๐๕} Vladimir Archinov and Christian Fuchs (eds.), **Causality, Emergence, Self-Organisation**, a publication of the international working group on 'Human Strategies in Complexity: Philosophical Foundations for a Theory of Evolutionary Systems' (Moscow: NIA-Priroda, 2003): 5-6 cited in Philip Clayton, **Mind and Emergence: From Quantum to Consciousness**, p. 39.

^{๒๐๖} Timothy O'Connor, 'Emergent Properties', **American Philosophical Quarterly**, 31 (1994): 97-8 cited in Philip Clayton, **Mind and Emergence: From Quantum to Consciousness**, pp. 4-5.

๓) **คาดการณ์ไม่ได้ (Unpredictability)** จากความรู้ที่มีในระดับส่วนประกอบจะไม่สามารถคาดการณ์การเกิดคุณสมบัติได้ในระดับระบบโดยเฉพาะในระบบที่สลับซับซ้อน

๔) **ไม่เป็นเส้นตรง (Nonlinearity)** คือการกระทำของส่วนประกอบเพียงเล็กน้อยอาจนำไปสู่การเกิดผลมหาศาลดังที่รู้จักในชื่อ ผลกระทบจากผีเสื้อขยับปีก (butterfly effect) แต่ในทางกลับกันปฏิสัมพันธ์ของส่วนประกอบจำนวนมากอาจส่งผลเพียงเล็กน้อย^{๒๐๗}

๕) **คตินิยมลดทอนบางอย่างไม่ได้ (Nonreductionism)** คุณสมบัติใหม่ในระดับสูงบางอย่างไม่สามารถทอนลงเป็นคุณสมบัติของส่วนประกอบได้ ลักษณะนี้มีผลสะท้อนอย่างน้อย ๒ ประการคือ หนึ่งให้เห็นการแบ่งโครงสร้างลำดับชั้น โดยระดับสูงเกิดตาม (supervene) ระดับต่ำ และสองสะท้อนถึงข้อสมมติพื้นฐานว่าความเป็นจริงนั้นแยกได้หลายระดับ (level) หรือหลายระเบียบ (order)^{๒๐๘} ฮาโรลด์ โมโรวิทซ์ (Harold Morowitz) ชี้ว่ามีระดับของการผุดบังเกิด ๒๘ ระดับในประวัติศาสตร์ธรรมชาติตั้งแต่บิกแบง (big bang) จนถึงปัจจุบัน^{๒๐๙}

๖) **การเป็นเหตุปัจจัยลงเบื้องล่าง (Downward causation)** เป็นลักษณะสำคัญของการผุดบังเกิด โอคอนเนอร์ชี้ไว้พอสรุปได้ว่า อิทธิพลของเหตุปัจจัยจากการผุดบังเกิดไม่สามารถลดทอนลงไปสู่คุณสมบัติจุลภาคหรือระดับต่ำกว่าได้ แต่ในทางตรงข้ามคุณสมบัติระดับสูงนั้นจะเป็นเหตุปัจจัยมุ่งลงกำหนดคุณสมบัติจุลภาคหรือระดับต่ำกว่า ลักษณะนี้ตรงกันข้ามกับคุณสมบัติมหภาคของโครงสร้างอย่างง่าย (simple structural macro-property) ซึ่งคุณสมบัติระดับต่ำหรือจุลภาคจะกำหนดคุณสมบัติระดับสูงหรือมหภาค^{๒๑๐} ลักษณะของการผุดบังเกิดเช่นนี้จึงตรงกันข้ามกับการศึกษาเหตุปัจจัยที่นิยมใช้ในวงการวิทยาศาสตร์ในปัจจุบัน^{๒๑๑}

ข) ประเภทของการผุดบังเกิด

การแบ่งประเภทของการผุดบังเกิดมีการแบ่งได้หลายแนวทาง แนวทางที่หนึ่งแบ่งเป็นการผุดบังเกิดแบบแข็งและแบบอ่อน แนวทางที่สองแบ่งการผุดบังเกิดเป็น ๓ ชั้นตามความคิดของเทอเรนซ์ ดีคอน (Terrence Deacon) คือแบบธรรมดา แบบจัดการตนเองได้และ

^{๒๐๗} Robert Keith Sawyer, **Social Emergence: Societies as Complex Systems**, p. 16.

^{๒๐๘} Philip Clayton, **Mind and Emergence: From Quantum to Consciousness**, p. 5.

^{๒๐๙} Harold Morowitz, **The Emergence of Everything: How the World Became Complex**, (NY: Oxford University Press, 2002) cited in Philip Clayton, **Mind and Emergence: From Quantum to Consciousness**, p. 5.

^{๒๑๐} Timothy O'Connor, 'Emergent Properties', **American Philosophical Quarterly**, 31 (1994): 97–98 cited in Philip Clayton, **Mind and Emergence: From Quantum to Consciousness**, p. 6.

^{๒๑๑} Philip Clayton, **Mind and Emergence: From Quantum to Consciousness**, p. 6.

แบบวิวัฒนาการ แนวทางที่สามแบ่งการผุดบังเกิดตามความคิดของโจเซน ฟรอมม์ (Jochen Fromm) คือแบบชั่วคราวและแบบอื่น ๆ ที่ยังยืนรวมทั้งแบบผุดบังเกิดอย่างรวดเร็วและอย่างช้า

แนวทางที่ ๑ การผุดบังเกิดแบบแข็งและแบบอ่อน (strong & weak emergence)

การผุดบังเกิดแบบแข็ง (strong emergence) เป็นการผุดบังเกิดทางภววิทยา (ontological emergence)^{๒๑๒} เชื่อว่าวิวัฒนาการในจักรวาลจะสร้างสิ่งใหม่และแยกออกได้ในทางภววิทยา จะมีคุณสมบัติตามกฎและพลังของเหตุปัจจัยของตนเอง ถ้าถามกลุ่มนี้ว่าอะไรที่อ้างว่าเป็นการผุดบังเกิด คำตอบที่สั้นที่สุดคือ “มีความสัมพันธ์ชนิดใหม่บางอย่าง” (some new kind of relation) มีสิ่งใหม่มาจากความสัมพันธ์ชนิดใหม่ภายในระดับชั้นที่สูงขึ้นไป^{๒๑๓}

การผุดบังเกิดแบบอ่อน (weak emergence) เป็นการผุดบังเกิดทางญาณวิทยา (epistemological emergence)^{๒๑๔} กลุ่มนี้เชื่อว่าแม้มีแบบแผนใหม่ผุดบังเกิดแต่พื้นฐานของกระบวนการเหตุปัจจัยยังคงเป็นแบบฟิสิกส์^{๒๑๕}

แนวทางที่ ๒ การผุดบังเกิด ๓ ชั้นของเทอเรนซ์ ดีคอน (Terrence Deacon) ดีคอนอยู่ในกลุ่มการผุดบังเกิดแบบแข็งเนื่องจากเชื่อว่ามี “สิ่งใหม่” เกิดขึ้น แต่ดีคอนเห็นว่าเรามักมองชนิดของ “สิ่งใหม่” ผิด เมื่อถามว่า “อะไร” ผุดบังเกิด คำตอบไม่ใช่ “สิ่ง” อะไรแต่เป็นเหมือนรูปแบบ (form), แบบแผน (pattern) หรือหน้าที่ (function)^{๒๑๖} ดีคอนเห็นว่าแนวคิดการผุดบังเกิดใช้กับปรากฏการณ์ซึ่งคุณสมบัติของความสัมพันธ์ (relational properties) อยู่เหนือคุณสมบัติขององค์ประกอบ (constituent properties) ในการกำหนดลักษณะการรวมตัวกัน^{๒๑๗} ดีคอนเสนอว่าพื้นฐานของการผุดบังเกิดทุกรูปแบบเป็นผลลัพธ์จากความสัมพันธ์ของส่วนประกอบต่าง ๆ ที่ทำให้ขยายตัวและเกิดซ้ำ ๆ (recurrent amplification of configuration or topology)^{๒๑๘} และการขยายตัวนี้คือการขยายขนาดทั้งด้านเวลาและพื้นที่^{๒๑๙} จากความสัมพันธ์ของส่วนประกอบนี้ ดีคอนแบ่งประเภทของการผุดบังเกิดออกเป็น ๓ ชั้น ดังนี้

^{๒๑๒} Ibid., p. 10.

^{๒๑๓} Ibid., p. 16.

^{๒๑๔} Ibid., p. 10.

^{๒๑๕} Ibid., p. 9.

^{๒๑๖} Terrence Deacon, “The Hierarchic Logic of Emergence: Untangling the Interdependence of Evolution and Self-Organization”, **Evolution and Learning: The Baldwin Effect Reconsidered**, ed. by Bruce H. Weber and David J. Depew, (MA: MIT Press, 2003): 276.

^{๒๑๗} Op.cit.

^{๒๑๘} Ibid. p. 283.

^{๒๑๙} Ibid. p. 286.

ขั้นที่ ๑ (first-order) การผุดบังเกิดแบบธรรมดา (simple emergence) หรือการ ผุดบังเกิดแบบตามกัน (supervenience)^{๒๒๐} หรือแบบปรับปรุงตนเอง (self-modifying)^{๒๒๑} เกิดจากการรวมตัวกันของส่วนประกอบขั้นที่ต่ำกว่าจำนวนมาก คุณสมบัติของการผุดบังเกิดในขั้นนี้คือปรากฏการณ์**ชั้นสูงกว่า** (higher order phenomena) ต้องพึ่งพิงปรากฏการณ์**ชั้นที่ต่ำกว่า** (lower order phenomena) ซึ่งแม้ขั้นที่ต่ำกว่าจะผุดบังเกิดปรากฏการณ์ชั้นสูงกว่าแต่ทั้งสองชั้นมีคุณสมบัติไม่เหมือนกัน การผุดบังเกิดแบบนี้คุณสมบัติของขั้นที่สูงกว่า**ลดทอนลงมา** อธิบายด้วยคุณสมบัติของขั้นที่ต่ำกว่าได้ เช่นการอธิบายคุณสมบัติของเหลวของน้ำ (ชั้นสูงกว่า) โดยใช้ทฤษฎีควอนตัมอธิบายปฏิสัมพันธ์ของโมเลกุลของน้ำ (ชั้นต่ำกว่า)

ขั้นที่ ๒ (second-order) การผุดบังเกิดแบบจัดการตนเองได้ (self-organizing emergence) หรือแบบประกอบตนเองได้ (self-assembly) ขั้นที่ ๒ นี้จะหลอมรวมคุณสมบัติขั้นที่ ๑ ไว้ด้วย รวมทั้งมีคุณสมบัติเป็นระบบเนื่องจากมีปฏิสัมพันธ์เป็นวงจรระหว่างปรากฏการณ์ชั้นที่สูงกว่าและขั้นที่ต่ำกว่า ปฏิสัมพันธ์ใน**สภาพความไร้ระเบียบ**นี้อาจเป็นไปได้ ๒ ทิศทางคือในทาง**จะฐานทำลายตัวเอง (self-undermining)** (คือการลดความมีระเบียบลงซึ่งอธิบายด้วยกฎข้อที่ ๒ ของเธอโมไดนามิกส์) หรือในทาง**จัดการตนเองได้ (self-organizing)**^{๒๒๒} (คือเพิ่มความมีระเบียบขึ้นซึ่งเป็นเรื่องที่น่าสนใจในการผุดบังเกิด) ปฏิสัมพันธ์ในลักษณะนี้เรียกว่า**ความไม่เป็นเส้นตรงแบบลำดับชั้น (hierarchical non-linearity)**^{๒๒๓} ในปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวส่วนประกอบในขั้นที่ต่ำกว่าบางส่วนได้ขยายตัวไปส่งผลกระทบต่อกฎเกณฑ์ระดับชั้นที่สูงกว่าซึ่งในเวลาต่อมากฎเกณฑ์ในระดับชั้นที่สูงกว่านี้จะไปกำหนดกฎเกณฑ์ระดับชั้นที่ต่ำกว่าต่อไป^{๒๒๔}

ขั้นที่ ๓ (third-order) การผุดบังเกิดแบบวิวัฒนาการ (evolutionary emergence) ขั้นที่ ๓ นั้นนอกจากหลอมรวมคุณสมบัติขั้นที่ ๑ และ ๒ ไว้ด้วยแล้ว มีคุณสมบัติเพิ่มขึ้นมาคือมี**รูปแบบข้อมูลหรือความทรงจำ** เกิดการ**ให้ความหมาย (semiosis)** และสามารถ**สะสมสิ่งที่เกิดขึ้นซ้ำ ๆ** รวมทั้งขยายตัวผ่านทั้งเวลาและสถานที่ได้ เมื่อมีการส่งต่อข้อมูลไปยังรุ่นต่อ ๆ ไปตาม**เชื้อสาย (lineage)** จะเกิดวิวัฒนาการที่แตกต่างออกไปจากเดิมทีละน้อย ๆ เป็นคุณสมบัติของการขยายตัวเองได้ (self-amplification)^{๒๒๕} หรือเป็นการอ้างอิงตนเองในการ

^{๒๒๐} Ibid., p. 288 and 302.

^{๒๒๑} Ibid., p. 295.

^{๒๒๒} Op.cit.

^{๒๒๓} Ibid., p. 293.

^{๒๒๔} Ibid., p. 296.

^{๒๒๕} Ibid., p. 298.

จัดการตนเอง (self-referential self-organization)^{๒๒๖} นอกจากนี้การเลือกและทำซ้ำ ๆ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างชั้นที่ต่ำกว่าและสูงกว่าจากข้อมูลและความทรงจำที่สะสมและขยายตัวผ่านกาลเวลาไปสู่รุ่นอื่น ๆ ทำให้กระบวนการผุดบังเกิดสามารถวิวัฒนาการต่อไปได้อีกไม่สิ้นสุด

แนวทางที่ ๓ การผุดบังเกิดของโจเซฟ ฟรอมม์ (Jochen Fromm)

โจเซฟศึกษาการผุดบังเกิดในฐานะเป็นปรากฏการณ์ในระบบสลับซับซ้อน (Complex System) หรือระบบปรับตัวได้แบบซับซ้อน (Complex Adaptive System-CAS) ซึ่งคล้ายกับระบบที่มีผู้กระทำจำนวนมาก (Multi-Agent System-MAS) ต่างที่ระบบแรกเน้นที่คุณสมบัติระดับสูงกว่า ส่วนระบบหลังเน้นที่คุณสมบัติระดับที่ต่ำกว่า ทั้งสองระบบมีความคล้ายและสัมพันธ์กัน กล่าวคือการจะศึกษา CAS ได้นั้นจะต้องใช้แบบจำลอง MAS มาอธิบาย นอกจากนี้ CAS และผู้กระทำ (Agent) ยังมีความเหมือนกันกล่าวคือ ผู้กระทำใน CAS เปรียบได้เป็น CAS ย่อย ๆ และ CAS ในฐานะองค์รวมสามารถใช้ผู้กระทำเป็นตัวแทนได้เช่นเดียวกัน^{๒๒๗}

โจเซฟแบ่งการผุดบังเกิดเป็น ๕ ประเภทเป็นแบบชั่วคราว ๑ ประเภทและแบบยั่งยืนหรือเรียกว่าการก้าวกระโดด (Jump) อีก ๔ ประเภท (ตามที่ปรากฏในภาพที่ ๒.๙)

ประเภทที่ ๑ การผุดบังเกิดแบบชั่วคราว (temporary emergence) การผุดบังเกิดประเภทนี้มาจากความผันผวน (fluctuation) และการปะทะกันของพลังตรงข้ามกัน^{๒๒๘} ระบบที่มีความผันผวนสูงจะเอื้อต่อการผุดบังเกิดและการมีโครงสร้างที่สลับซับซ้อนแต่ขณะเดียวกันจะทำให้โครงสร้างเดิมอื่น ๆ หายหรืออ่อนตัวไปด้วย การผุดบังเกิดแบบชั่วคราวนี้จึงเชื่อมโยงกับความสลับซับซ้อนที่มีความผันผวน^{๒๒๙} เพื่อให้ความสลับซับซ้อนถาวรขึ้นล้าพังปรากฏการณ์การผุดบังเกิดเท่านั้นไม่เพียงพอ ระบบหรือองค์ประกอบต้องเปลี่ยนปรากฏการณ์ชั่วคราวนั้นให้ถาวร ถ้าไม่เปลี่ยนแปลงความสลับซับซ้อนที่เพิ่มขึ้นชั่วคราวจะหายไปอีกครั้ง^{๒๓๐}

ประเภทที่ ๒ การเพิ่มความซับซ้อนในโครงสร้าง (Structural sophistication) การผุดบังเกิดที่เป็นการก้าวกระโดดก้าวเล็กเกิดจากผู้กระทำในระบบรวบรวม (aggregation) ความสามารถ (capabilities) หรือวิธีการ (method) ให้มากขึ้นหรือรวบรวมผู้กระทำย่อย (subagent)^{๒๓๑} เข้ามาเป็นกลุ่มจนมีการสื่อสารหรือการทำงานร่วมกันมากขึ้น ยังมีผู้กระทำย่อย

^{๒๒๖} Ibid., p. 299.

^{๒๒๗} Jochen Fromm, *The Emergence of Complexity*, p. 12.

^{๒๒๘} Ibid., p. 20. กลุ่มพลังตรงข้ามที่สำคัญคือพลังกลุ่มยืด (stretching) เช่นความหลากหลาย (differentiation) การกระจาย (dispersion, dissipation) และพลังกลุ่มพับ (folding) เช่นการบูรณาการ (integration) แรงดึงดูด (gravitation) ความร่วมมือ (cooperation)

^{๒๒๙} Ibid., p. 31.

^{๒๓๐} Op.cit.

^{๒๓๑} Ibid., p. 51.

ที่เข้ามาร่วมกันหลากหลายประเภทยิ่งจะทำให้โครงสร้างภายในผู้กระทำยิ่งซับซ้อนมากขึ้น^{๒๓๒} เป็นสภาพของการมี (To have) เป็นการเพิ่มความซับซ้อนในโครงสร้างภายในผู้กระทำเอง^{๒๓๓}

ประเภทที่ ๓ การเพิ่มประเภทความหลากหลายในสายพันธุ์ (Species diversity) การผุดบังเกิดที่เป็นการก้าวกระโดดก้าวเล็กเกิดจากระบบกระจายหรือแบ่งแยก (inheritance) ทำให้เกิดความชำนาญเฉพาะ (specialization) เกิดความซับซ้อนในโครงสร้างภายนอกผู้กระทำ เป็นสภาพของการเป็น (To be) คือทำให้ระบบมีความหลากหลายในสายพันธุ์ มีผู้กระทำหรือสายพันธุ์ประเภทใหม่ ๆ ผุดบังเกิดในระบบ การผุดบังเกิดประเภทนี้เป็นการถ่ายทอดความสลับซับซ้อนจากมิติภายในสู่มิติภายนอก ตรงข้ามกับประเภทที่ ๑ ความซับซ้อนในโครงสร้างและความหลากหลายในสายพันธุ์ต่างสามารถถ่ายทอดไปมาได้ระหว่างผู้กระทำกับระบบ จากสภาพการมีไปสู่สภาพการเป็น และจากมิติภายในสู่มิติภายนอก

ประเภทที่ ๔ การเปลี่ยนผ่านแบบวิวัฒนาการ (Evolutionary transition) เป็นการผุดบังเกิดที่เป็นการก้าวกระโดดก้าวใหญ่และใช้เวลานานมีทั้งเกิดจากปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายในระบบ ตัวอย่างจากปัจจัยภายนอกเช่น การค้นพบและตรวจจับด้วยโปรแกรมคอมพิวเตอร์ที่ใช้ศึกษาระบบ CAS, การตอบสนองต่อหายนะครั้งใหญ่ (catastrophe) ซึ่งทำให้สิ่งแวดล้อมเปลี่ยนแปลงอย่างรุนแรง ส่วนจากปัจจัยภายในเช่น การยืมพลังงานลอดอุโมงค์ (tunneling) เกิดจากการยืมพลังหรือความสามารถจากผู้กระทำในระบบ, ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมโดยมีตัวเร่งจากกระบวนการภายในระบบ เช่น แรงกดดัน การแข่งขัน^{๒๓๔} การอยู่ในช่วงขอบของความไร้ระเบียบ (edge of chaos) ซึ่งเป็นรอยต่อหรือจุดเปลี่ยนระหว่างความมีระเบียบ (order) และความไร้ระเบียบ (chaos) ในการผุดบังเกิดระบบ CAS ใหม่เน้นความร่วมมือ (cooperation) และเสถียรภาพ (stability) เป็นสิ่งจำเป็น^{๒๓๕} และระบบใหม่มักปรากฏในช่วงรอยต่อเช่นนี้^{๒๓๖}

ประเภทที่ ๕ การบีบอัดของเวลา (Temporal squeezing) เป็นการผุดบังเกิดที่ดูคล้ายเป็นการก้าวกระโดดก้าวใหญ่ แต่ส่วนใหญ่เป็นเพียงภาพลวงตาอันเนื่องมาจากระยะเวลาของวิวัฒนาการที่บีบอัดอยู่ในช่วงของหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่พบได้เพียงบางส่วน

^{๒๓๒} Ibid., pp. 52-53.

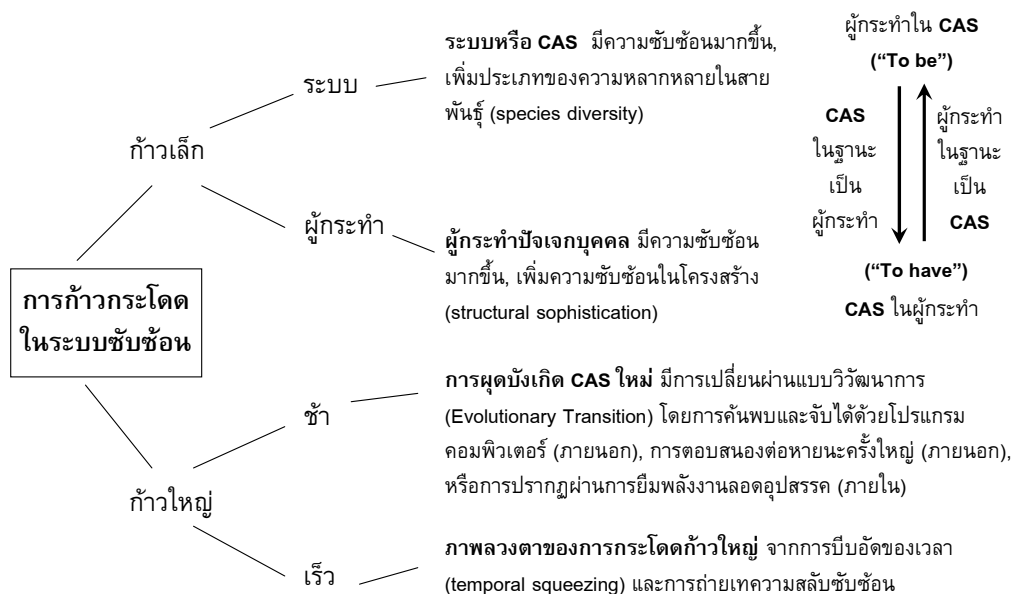
^{๒๓๓} Ibid., p. 51.

^{๒๓๔} Ibid., p. 42.

^{๒๓๕} Ibid., pp. 134-135.

^{๒๓๖} Ibid., p. 137.

การผุดบังเกิดในฐานะการก้าวกระโดดในระบบซับซ้อน

Source: Jochen Fromm, *The Emergence of Complexity*, (Kassel: Kassel University Press GmbH, 2004), p. 41.

ภาพที่ ๒.๙ แสดงการผุดบังเกิดในฐานะการก้าวกระโดดในระบบซับซ้อน

ค) คุณค่าของแนวคิดการผุดบังเกิด

ผู้วิจัยเห็นว่าแนวคิดการผุดบังเกิดให้คุณค่าและประโยชน์หลายประการ ดังนี้

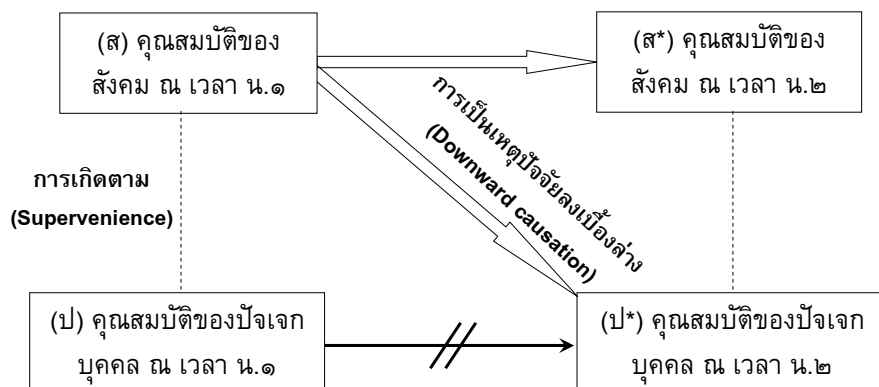
ประการแรก ในเรื่องสาเหตุและผล แนวคิดการผุดบังเกิดช่วยให้เห็นมุมมองที่แตกต่างจากการศึกษาเหตุปัจจัยในวงการวิทยาศาสตร์ที่มองส่วนประกอบเป็นสาเหตุของระบบ ในขณะที่แนวคิดการผุดบังเกิดมองในมุมตรงข้ามด้วยลักษณะของการเป็นเหตุปัจจัยลงเบื้องล่าง (downward causation) รวมทั้งคุณสมบัติใหม่ของระบบได้เกิดตาม (supervene) ปฏิสัมพันธ์ของส่วนประกอบต่าง ๆ แต่การเกิดนี้มีลักษณะไม่เป็นเส้นตรงและคาดการณ์ไม่ได้

ประการที่สอง ในเรื่องปริมาณกับคุณภาพ การผุดบังเกิดปรากฏจากส่วนประกอบมีปฏิสัมพันธ์ในทางปริมาณระหว่างกันอย่างช้า ๆ ต่อเนื่องและขยายตัวหนาแน่นทั้งในด้านพื้นที่และเวลา จนถึงจุดเหมาะสมจึงปรากฏคุณสมบัติใหม่ ปริมาณจึงอาจกำหนดคุณภาพได้ ฟิสิกส์ดัดบิลว แอนเดอร์สัน (Philip W. Anderson) เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงขนาดนั้นบ่อยครั้งจะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงเชิงคุณภาพในพฤติกรรมของระบบ เช่นโมเลกุลเดี่ยวของน้ำจะไม่เห็นคุณสมบัติของของเหลวแต่เมื่อรวมกันจำนวนมากคุณสมบัติของของเหลวจะปรากฏ^{๒๓๗}

^{๒๓๗} Philip W. Anderson, "More is different", *Science* 177 (1972): 393-396. cited in Jochen Fromm, *The Emergence of Complexity*, p. 19.

ประการที่สาม ในเรื่องเวลาและปรากฏการณ์ การผุดบังเกิดเป็นกระบวนการที่ใช้เวลา ดังนั้นในการศึกษาจึงต้องมองผ่านประวัติศาสตร์ของระบบและปฏิสัมพันธ์ของส่วนประกอบ ตัวอย่างเช่น ณ เวลาใดเวลาหนึ่งปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอาจทำให้เห็นประเภทของการผุดบังเกิดที่แตกต่างกัน บางเวลาเห็นการผุดบังเกิดแบบธรรมดา แต่เมื่อเวลาผ่านไปความซับซ้อนมีมากขึ้นจะเปลี่ยนเป็นการผุดบังเกิดแบบจัดการตนเองได้หรือเป็นแบบวิวัฒนาการ นอกจากนี้เวลาและปรากฏการณ์ยังนำมาอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างส่วนประกอบและระบบ (ดูภาพที่ ๒.๑๐ ประกอบ) ตัวอย่างเช่น ณ เวลา น๑ ส่วนประกอบในที่นี้คือคุณสมบัติปัจเจกบุคคล (ป) และระบบคือคุณสมบัติของสังคม (ส) ปรากฏการณ์ที่อาจเห็นได้คือ (ส) เกิดตาม (ป) ซึ่งอาจปรากฏหรือไม่ก็ได้ตามลักษณะการคาดการณ์ไม่ได้และการไม่เป็นเส้นตรง แต่สิ่งที่ไม่เห็นคือ (ส) ก่อนเวลา น๑ ที่มำกำหนด (ป) แต่ถ้าให้เวลาสังเกตปรากฏการณ์ยาวขึ้น เช่น จาก น๑ ถึง น๒ เราอาจจะเห็นว่านอกจาก (ส) อาจเกิดตาม (ป) ในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งแล้ว เรายังเห็น (ส) มำกำหนด (ป*) ณ เวลา น๒ ตามหลักเหตุปัจจัยลงเบื้องล่างซึ่งทำให้เกิดข้อจำกัดทางสังคมแก่ปัจเจกบุคคล (social constraint) รวมทั้งเห็นปรากฏการณ์ที่ (ส) มีอิทธิพลต่อ (ส*) ตามกฎมหภาคของสังคม (macrosocial law)^{๒๓๘} เป็นต้น ดังนั้นการศึกษาเพียงช่วงเวลาเดียวอาจไม่สามารถเข้าใจปรากฏการณ์ของระบบนั้น ๆ ได้อย่างชัดเจน

ความสัมพันธ์เชิงเหตุปัจจัยระหว่างปัจเจกบุคคลและสังคม

Source: Robert Keith Sawyer, **Social Emergence: Societies as Complex Systems**, (NY: Cambridge University Press, 2005) p. 70.

ภาพที่ ๒.๑๐ แสดงความสัมพันธ์เชิงเหตุปัจจัยระหว่างปัจเจกบุคคลและสังคม

^{๒๓๘} Robert Keith Sawyer, **Social Emergence: Societies as Complex Systems**, p. 71.

๒.๒.๒.๔ กระบวนการผุดบังเกิดทางสังคม

แนวคิดการผุดบังเกิดทางสังคมโดยทั่วไปมีข้อสมมติพื้นฐานคล้ายคลึงกับแนวคิดการผุดบังเกิดข้างต้น สิ่งที่เพิ่มเติมในหัวข้อนี้คือทฤษฎีทางสังคมวิทยาที่ใช้ศึกษาและกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคม ทั้งนี้เพื่อดูว่ากระบวนการและปฏิสัมพันธ์ใดของผู้กระทำจะก่อให้เกิดการผุดบังเกิดทางสังคม เพราะลัทธิมีเพียงผู้กระทำโดยไม่มีปฏิสัมพันธ์ย่อมไม่สามารถเกิดได้ เอมีล เดอไคม์ (Émile Durkheim) ย้ำว่า “ไม่มีสังคมวิทยาถ้าหากไม่มีสังคมอยู่ และ...สังคมไม่สามารถมีอยู่ถ้ามีเพียงเหล่าปัจเจกบุคคลต่าง ๆ อยู่เท่านั้น”^{๒๓๙}

ก) ทฤษฎีการผุดบังเกิดทางสังคม

ปัญหาการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมว่ามีอยู่จริงในลักษณะใด ความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลและส่วนรวม (collective) เป็นอย่างไร ล้วนเป็นปัญหาพื้นฐานของทฤษฎีทางสังคมวิทยาตั้งแต่นั้น^{๒๔๐} กลุ่มผุดบังเกิดนิยมถือเป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่พยายามหาคำตอบเหล่านี้

การอธิบายการผุดบังเกิดทางสังคมมีคำบรรยายหรือทฤษฎีที่ใช้คือ **กลุ่มผุดบังเกิดนิยมแบบปัจเจกบุคคล (individualist emergentism)** และ**กลุ่มผุดบังเกิดนิยมแบบส่วนรวม (collectivist emergentism)** กลุ่มแรกเชื่อว่าคุณสมบัติและกฎเกณฑ์ของสังคมในระดับมหภาคมีอยู่และสามารถอธิบายได้ด้วยคุณสมบัติและกฎเกณฑ์จากปัจเจกบุคคลและความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคล^{๒๔๑} กลุ่มนี้ใช้วิธีปัจเจกนิยม (methodological individualism) ได้แรงบันดาลใจจากนักทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์ที่อธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมด้วยการกระทำของปัจเจกบุคคลแต่ละคนที่มาารวมกัน ตัวอย่างนักทฤษฎีในกลุ่มนี้เช่น จอห์น สจ๊วต มิล (John Stuart Mill), จอร์จ ซิมเมล (George Simmel), กาเบรียล เดอ ทาร์ด (Gabriel de Tarde), แมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber) จอร์จ ซี. โฮแมนส์ (George C. Homans) รวมทั้งนักทฤษฎีแลกเปลี่ยน (exchange theory) นักทฤษฎีทางเลือกที่มีเหตุผล (rational choice theory)^{๒๔๒} เป็นต้น

ส่วนกลุ่มผุดบังเกิดนิยมแบบส่วนรวมนั้นเชื่อว่า การผุดบังเกิดทางสังคมไม่สามารถลดทอนลงสู่ปัจเจกบุคคลได้ (irreducibility)^{๒๔๓} คือต่อต้านการลดทอน แต่ยอมรับว่าสิ่งที่มีอยู่จริงมีเพียงปัจเจกบุคคลและปฏิสัมพันธ์ของปัจเจกบุคคล^{๒๔๔} ตัวอย่างนักทฤษฎีในกลุ่มนี้ได้แก่ ปีเตอร์ บลอส (Peter Blau), รอย บาสการ์ (Roy Bhaskar), มาร์กาเร็ต อาร์เซอร์ (Margaret

^{๒๓๙} Ibid., p. 100.

^{๒๔๐} Ibid., p. 63.

^{๒๔๑} Ibid., p. 64.

^{๒๔๒} Ibid., pp.74-75.

^{๒๔๓} Ibid., pp.63-64.

^{๒๔๔} Ibid., p.78.

Archer), ดักลาส พอร์พอรา (Douglas Porpora) และเกรียคอส คอนโตปูลอส (Kyriakos Kontopoulos)^{๒๔๕} เป็นต้น ซอเยอร์เห็นว่ากลุ่มผู้ดบังเกิดนิยมทั้งสองกลุ่มข้างต้นมีข้อจำกัดในการให้คำอธิบายประเด็นสำคัญ^{๒๔๖} โดยเฉพาะในเรื่องปัจเจกบุคคลนิยมแบบลดทอนบางอย่างไม่ได้ (nonreductive individualism) ซึ่งครอบคลุมแนวคิดการเกิดตาม (supervenience), การมีส่วนประกอบจำนวนมาก (Multiple realizability), การไม่เชื่อมโยงกันของส่วนประกอบ (Wild disjunction) และการมีเหตุปัจจัยลงเบื้องล่าง (downward causation)

ซอเยอร์เสนอทฤษฎีการผู้ดบังเกิดแนวที่สามโดยได้แรงบันดาลใจจากความคิดของเดอไคม์ซึ่งแสดงให้เห็นการผู้ดบังเกิดในหลายระดับ ทฤษฎีการผู้ดบังเกิดนี้เป็นทฤษฎีที่อยู่ระหว่างสองกลุ่มข้างต้น โดยใช้แนวทางปัจเจกบุคคลนิยมแบบลดทอนบางอย่างไม่ได้ (nonreductive individualism) คือยอมรับการมีอยู่ของปัจเจกบุคคลแต่ไม่ใช่ทุกปรากฏการณ์จะลดทอนไปได้โดยเฉพาะที่เป็นการมีส่วนประกอบจำนวนมาก (Multiple realizability), การไม่เชื่อมโยงกันของส่วนประกอบ (Wild disjunction) จึงเป็นทฤษฎีที่ไม่ต้องเสนอทฤษฎีวิทยานิยมเพื่อตอบโต้กับปัจเจกบุคคลนิยม สามารถอธิบายแนวคิดการเกิดตามกัน (supervenience) และการมีเหตุปัจจัยลงเบื้องล่างได้ (downward causation) นอกจากนี้ไม่ต้องอาศัยแนวคิดอัตวิสัย (subjectivity) เพื่ออธิบายพลังของสังคมที่กำหนดปัจเจกบุคคลหรือเพื่อรักษากฎเกณฑ์ทางสังคมดังที่นักทฤษฎีการกระทำ (theory of action) ใช้^{๒๔๗}

ซอเยอร์พัฒนาทฤษฎีการผู้ดบังเกิดทางสังคมจากบทบาทของการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ (symbolic communication) พบว่าการผู้ดบังเกิดโครงสร้างระดับมหภาคที่มั่นคงนั้นจะมีความแตกต่างกันขึ้นอยู่กับภาษาที่ผู้กระทำใช้ในการสื่อสาร โดยการใช้ภาษาที่แตกต่างกันนี้ส่งผลต่อความแตกต่างในผลลัพธ์และกระบวนการของการผู้ดบังเกิดทางสังคม ในการสนทนาที่ไม่ได้เตรียมตัว (improvised dialogue) คุณสมบัติของปฏิสัมพันธ์แบบอภิปปฏิบัติ (metapragmatic) ส่วนใหญ่จะส่งผลต่อการผู้ดบังเกิดทางสังคม^{๒๔๘} เนื่องจากการผู้ดบังเกิดโดยทั่วไปจะเกี่ยวข้องกับผลที่เกิดโดยไม่ตั้งใจของการกระทำ (unintended effects of action) ส่วนผลที่เกิดจากความตั้งใจนั้นโดยนิยามแล้วไม่ใช้การผู้ดบังเกิดเพราะสามารถสอย้อนไปยัง

^{๒๔๕} Ibid., pp.78-87.

^{๒๔๖} Ibid., pp.77 and 90-97.

^{๒๔๗} Ibid., pp.123-124.

^{๒๔๘} Ibid., pp.187-188.

แรงจูงใจของปัจเจกบุคคลหรือการวางแผนของกลุ่มบุคคลได้^{๒๔๙} ซอเยอร์เสนอว่าทฤษฎีการสื่อสารถือเป็นองค์ประกอบแกนกลางที่สำคัญในทฤษฎีการอุบัติงเกิดทางสังคม^{๒๕๐}

ซอเยอร์ได้พัฒนาทฤษฎีการอุบัติงเกิดโดยเสนอเป็นกระบวนทัศน์การอุบัติงเกิด (Emergence paradigm) เพื่อเป็นการเชื่อมโยงระหว่างกระบวนทัศน์ปฏิสัมพันธ์ (Interaction paradigm) และกระบวนทัศน์โครงสร้าง (Structure paradigm) โดยกระบวนทัศน์ปฏิสัมพันธ์ศึกษาปัจเจกบุคคลและปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลในด้านกระบวนการ การสื่อสารเชิงสัญลักษณ์และกลไกทางสังคมแต่ปฏิเสธการศึกษาในระดับโครงสร้าง ขณะที่กระบวนทัศน์โครงสร้างศึกษาสถาบัน สถานภาพและบทบาทแต่ปฏิเสธการศึกษาปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ กระบวนทัศน์อุบัติงเกิดจึงเป็นภาวะสังเคราะห์ของกระบวนทัศน์ทั้งสอง^{๒๕๑}

กระบวนทัศน์อุบัติงเกิดนำเสนอระดับของความเป็นจริงทางสังคมเพิ่มอีก ๒ ระดับ คือระดับการอุบัติงเกิดที่มั่นคง (stable emergents) และการอุบัติงเกิดชั่วคราว (ephemeral emergents)^{๒๕๒} หรือระดับ D และ C (ดูตารางที่ ๒.๓ ประกอบ) เป็นการเพิ่มจากกระบวนทัศน์โครงสร้างที่ศึกษาระดับ A และ E ส่วนกระบวนทัศน์ปฏิสัมพันธ์ศึกษาระดับ A, B และ E

ตารางที่ ๒.๓ แสดงถึงกระบวนทัศน์การอุบัติงเกิดของโรเบิร์ต คีธ ซอเยอร์

Social Structure (Level E) Written texts (procedures, laws, regulations); material systems and infrastructure (architecture, urban design, communication and transportation networks)
Stable emergents (Level D) Group subcultures, group slang and catchphrases, conversational routines, shared social practices, collective memory
Ephemeral emergents (Level C) Topic, context, interactional frame, participation structure; relative role and status assignments
Interaction (Level B) Discourse patterns, symbolic interaction, collaboration, negotiation
Individual (Level A) Intention, agency, memory, personality, cognitive processes

Source: Robert Keith Sawyer, **Social Emergence: Societies as Complex Systems**, (NY: Cambridge University Press, 2005) p. 211.

^{๒๔๙} Ibid., p.184.

^{๒๕๐} Ibid., p.187.

^{๒๕๑} Ibid., p.210. ซอเยอร์ระบุว่ากระบวนทัศน์การอุบัติงเกิดที่เสนอเป็นปฏิฐานนิยม วัตถุวิสัย และเป็นแนวทางวิทยาศาสตร์ ดังนั้นจึงปฏิเสธจิตวิสัยและการแปลความ ดูหน้า ๒๑๓.

^{๒๕๒} Op.cit.

ข) กระบวนการผุดบังเกิดทางสังคม

กระบวนการผุดบังเกิดเป็นส่วนย่อยส่วนหนึ่งในกระบวนการผลิตสิ่งใหม่ (novelty-producing processes) หรือกระบวนการสร้างสรรค์ (creative processes) หรือกระบวนการเกิดสิ่งใหม่ในธรรมชาติ (originative processes in nature) ซึ่งรวมกระบวนการประกอบตนเองและการจัดการตนเองได้ (self-assembly & self-organizing processes) เข้าไว้ด้วย^{๒๕๓}

ต่อไปนี้เป็นตัวอย่างของกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคม

กรณีที่ ๑ สังคมแห่งความร่วมมือของผู้กระทำ (Collaborative agent societies)

ตัวอย่างนี้เป็นการจำลองสถานการณ์การผุดบังเกิดในสังคมประดิษฐ์ (artificial society) โดยใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์ชื่อ SharedPlan ของบาร์บารา เจ. กรอสซ์ (Barbara J. Grosz)^{๒๕๔}

ในโปรแกรมนี้ ผู้เข้าร่วมจะมีความรู้ที่แตกต่างกันในวิธีการแก้ไขปัญหาและต้องทำงานร่วมกันในฐานะที่เท่าเทียมกันเพื่อแก้ไขปัญหาเหล่านั้น ผู้กระทำ (Agent)^{๒๕๕} แต่ละคน มีความแตกต่างกันในความเชื่อ ความตั้งใจและความสามารถ ในเรื่องความร่วมมือกันนั้นผู้กระทำต้องสามารถให้เหตุผลกับความเชื่อและความตั้งใจของผู้กระทำคนอื่น ๆ และสามารถร่วมมือกันทั้งในการวางแผนและการปฏิบัติตามแผนโดยงานทั้งสองไม่จำเป็นต้องทำเรียงตามลำดับ (sequential) แต่เกิดสอดแทรกระหว่างกันได้ (interleave) เมื่อมีผลที่ไม่คาดหวังเกิดขึ้นจากการกระทำนั้นจะต้องกลับไปคิดเรื่องการวางแผนใหม่อีก เป็นต้น

จากการจำลองสถานการณ์ด้วยโปรแกรมคอมพิวเตอร์นี้ การผุดบังเกิดทางสังคมที่ได้คือ ความตั้งใจร่วมกันของกลุ่มและแผนของกลุ่ม ซึ่งไม่เพียงผุดบังเกิดจากปฏิสัมพันธ์ของผู้กระทำเท่านั้นแต่ยังมาจากการคาดการณ์ไม่ได้ของปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอีกด้วย นอกจากนี้แผนของกลุ่มที่ได้นั้นจะพบว่าไม่ใช่การรวมกันของแต่ละแผน

ในกรณีนี้ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้กระทำที่เกิดขึ้นซ้ำ ๆ คือการวางแผนและการปฏิบัติตามแผน และเมื่อเกิดผลที่คาดไม่ถึงจากสิ่งแวดล้อม ปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวทั้งการวางแผนและการปฏิบัติจะเกิดซ้ำ ๆ อีก จนมีการผุดบังเกิดทางสังคมขึ้น

^{๒๕๓} Terrence Deacon, "The Hierarchic Logic of Emergence: Untangling the Interdependence of Evolution and Self-Organization", **Evolution and Learning: The Baldwin Effect Reconsidered**: 273.

^{๒๕๔} Barbara J. Grosz, "Collaborative systems", **AI Magazine**, 17 (1996): 67-85. cited in Robert Keith Sawyer, **Social Emergence: Societies as Complex Systems**, p.179.

^{๒๕๕} ผู้กระทำหรือ Agent ในที่นี้ไม่ใช่คนจริง ๆ แต่เป็นปัญญาประดิษฐ์ในโปรแกรมกลุ่ม Multi-Agent Systems (MAS) มีคุณสมบัติเป็นอิสระในสิ่งแวดล้อมที่กำหนด ควบคุมพฤติกรรมและสภาพภายในของตนได้ ตอบโต้ต่อผู้กระทำอื่น ๆ ได้ ฯลฯ ดูรายละเอียดใน Robert Keith Sawyer, **Social Emergence: Societies as Complex Systems**, pp.146-147.

กรณีที่ ๒ แบบจำลององค์กรสร้างนวัตกรรม ๓๖๐ องศา (Modeling the 360° Innovating Firm) ของเวโรนิก บูชาร์ด (Véronique Bouchard) ^{๒๕๖} ตัวอย่างนี้เป็นการปรับองค์กรธุรกิจซึ่งเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีและการตลาดรวมทั้งแรงกดดันจากการแข่งขัน องค์กรจึงหาวิธีสร้างนวัตกรรมให้รวดเร็วและต่อเนื่องยิ่งขึ้นในทุก ๆ ด้าน แต่ลำพังการพึ่งฝ่ายวิจัยและพัฒนาที่มีอยู่นั้นอาจไม่เพียงพอ องค์กรหลาย ๆ แห่งจึงใช้วิธีสร้างระบบซ้อนในระบบเดิม กล่าวคือจัดโครงสร้าง ระบบและขั้นตอนเพื่อสนับสนุนการริเริ่มการประกอบการ ผลคือเกิดระบบผู้ประกอบการภายใน (intrapreneurial layer (IL) หรือ Internal Entrepreneur (IE)) เป็นเครือข่ายซ้อนทับระบบทางการ (Formal organization (FO)) ที่มีอยู่เดิม ทั้งสองระบบมีความสัมพันธ์อย่างสลับซับซ้อนโดย IL จะฝังอยู่ใน FO ใช้ทรัพยากรบุคคล เงิน และอื่น ๆ ร่วมกัน แต่มีโครงสร้าง ค่านิยมและพฤติกรรมที่ตรงข้ามกัน ทั้งสองระบบจึงต้องร่วมมือกันแต่ขัดแย้งกัน ความสัมพันธ์ระหว่าง FO และ IL มีความสลับซับซ้อนดังนี้

๑) ในช่วงแรก FO ยอมให้ผุดบังเกิดและเปิดใช้กระบวนการของ IL อาทิ ให้อิสระกับผู้ประกอบการภายใน, ให้ใช้ทรัพยากรและให้ความชอบธรรมกับโครงการที่ทำ กล่าวคือ IL ฝังตัวใน FO ซึ่งเป็นแหล่งที่ต้องพึ่งพิงเพื่อความสำเร็จและความอยู่รอด ^{๒๕๗} ผู้วิจัยเห็นว่าในระยะนี้เป็นการผุดบังเกิดแบบธรรมดาหรือแบบตามกัน (supervenience) หรือแบบปรับปรุงตนเอง (self-modifying) ตามการแบ่งประเภทของดีคอน หรือเป็นการผุดบังเกิดแบบชั่วคราวของโจเซน

๒) FO เริ่มมีส่วนพึ่งพิง IL เช่นกัน เช่น IL ยอมให้ FO เอาชนะข้อจำกัดทางโครงสร้างและช่วยให้บรรลุเป้าหมายในการพัฒนานวัตกรรม ๓๖๐ องศา

๓) IL เริ่มแข่งขันเพื่อแย่งทรัพยากรจนเกิดความขัดแย้งกับระบบย่อยของ FO

๔) ในที่สุด IL อาจได้รับการปฏิเสธความช่วยเหลือจากสมาชิกของ FO เนื่องจากคุณค่า ลักษณะการทำงานและสถานภาพแตกต่างกันและขัดแย้งกัน

ในระยะยาว IL จะยุติหรือลดบทบาทลงหลังจากผ่านช่วงที่เจริญได้ระยะหนึ่ง ผู้วิจัยเห็นว่า เนื่องจากการขยายปฏิสัมพันธ์ในองค์กรนั้นเท่ากับเป็นการเพิ่มภาวะไร้ระเบียบขึ้น กระบวนการผุดบังเกิดแบบชั่วคราวที่เกิดขึ้นไม่เพียงพอในการเกิดเสถียรภาพ ทิศทางที่เกิดในภาวะไร้ระเบียบจึงเป็นไปได้ ๒ ทาง ทางที่หนึ่งคือเจาะฐานทำลายตัวเอง (self-undermining) เป็นเหตุผลให้ IL ยุติบทบาทลงไป ทางที่สองคือการผุดบังเกิดเป็นแบบจัดการตนเองได้หรือ

^{๒๕๖} Véronique Bouchard, "Modeling the 360° Innovating Firm as a Multiple System or Collective Being", **Processes of Emergence of Systems and Systemic Properties Towards a General Theory of Emergence**, Gianfranco Minati, Mario Abram and Eliano Pessa (eds), Proceedings of the International Conference, Castel Ivano, Italy 18 – 20 October 2007, (Singapore: World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd., 2009): 103-112.

^{๒๕๗} *Ibid.*, pp. 105-106.

เป็นการผุดบังเกิดขั้นที่ ๒ ของดีคอน การผุดบังเกิดนี้อาจเกิดจากโครงสร้างที่ซับซ้อนขึ้นหรือจากความหลากหลายของสายพันธุ์ตามแบบของโจเซน การผุดบังเกิดเช่นนี้จึงจะยั่งยืนได้

บูชาร์ตได้เสนอแนวคิดหลายระบบ (Multiple Systems-MS) และแนวคิดองค์รวม (Collective Beings-CB)^{๒๕๘} เพื่อช่วยให้เกิดความยั่งยืนในระบบ แนวคิดนี้ทำให้ความสัมพันธ์ของทั้งสองระบบเปลี่ยนเป็นความคล่องตัวและร่วมมือกันมากขึ้น

ทั้งสองตัวอย่างนี้ แสดงให้เห็นกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคมซึ่งเกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ของผู้กระทำในสังคม เป็นการผุดบังเกิดที่ไม่สามารถคาดการณ์ผลได้ ในกรณีที่หนึ่ง การผุดบังเกิดมีความยั่งยืน ส่วนในกรณีที่สองแม้จะพยายามให้เกิดขึ้นแต่การผุดบังเกิดอาจเกิดได้เพียงชั่วคราวหากไม่มีปฏิสัมพันธ์อื่นเพื่อยกระดับการผุดบังเกิดไปสู่ขั้นที่ยั่งยืนกว่าต่อไป.

^{๒๕๘} Ibid., p. 103. แนวคิดหลายระบบคือชุดของระบบที่เกิดจากองค์ประกอบเดียวกันแต่มีปฏิสัมพันธ์ต่างวิธีกันเช่น มีหลายบทบาทพร้อม ๆ กัน ส่วนแนวคิดองค์รวมซึ่งเป็นรูปแบบเฉพาะของแนวคิดหลายระบบ เกิดจากผู้กระทำหลายคนเป็นเจ้าของการรับรู้เดียวกัน เกิดโดยไม่รู้ตัวเช่นผู้โดยสารบนรถประจำทางหรือการเข้าแถว เกิดโดยรู้ตัวเช่นที่ทำงาน ครอบครัวและผู้บริโภค.

๒.๓ แนวคิดสังคมตื่นรู้ตามหลักพุทธธรรม

แนวคิดสังคมที่พึงประสงค์ตามหลักพุทธธรรมนั้นมีผู้นำเสนอหลายท่าน อาทิ ท่านพุทธทาสกับธรรมิกสังคมนิยม, พระพรหมคุณาภรณ์กับชุมชนแห่งกัลยาณมิตร, เอ.ที.อริยรัตน์ (A.T. Ariyaratne) กับขบวนการสรโรทัย เป็นต้น

แนวคิดสังคมตื่นรู้เป็นอีกแนวคิดหนึ่งที่ใช้เพื่อแสดงถึงสังคมที่พึงประสงค์ ทั้งนี้มีการใช้แนวคิดนี้ในวงวิชาการพระพุทธศาสนาอย่างน้อย ๒ นัยยะ นัยยะแรกเป็นการใช้แนวคิดสังคมตื่นรู้ในความหมายกว้าง เป็นการแทนสังคมที่ปัจเจกบุคคลในสังคมปฏิบัติตามหลักพุทธธรรมนำไปสู่สังคมที่พึงประสงค์ซึ่งโดยทั่วไปแตกต่างกับสภาพสังคมในขณะนั้น ตัวอย่างการใช้ในความหมายนี้เช่นการประชุมวิชาการทางพระพุทธศาสนานานาชาติครั้งที่ ๘ ในวันวิสาขบูชาโลก เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๕๔ ซึ่งกำหนดหัวข้อย่อยหนึ่งในภาคภาษาไทยว่า “พุทธปัญญาเพื่อสังคมแห่งการตื่นรู้”^{๒๕๙} บทความที่น่าสนใจมีประเด็นเช่น ปัญญา, ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์, การพัฒนาบัณฑิต เป็นต้น งานที่นำเสนอมุ่งอธิบายในระดับบุคคลด้วยวิธีปัจเจกนิยม (methodological individualism) โดยมีเพียงบางบทความที่กล่าวถึงในระดับโครงสร้างคือสังคม สิ่งเหล่านี้เป็นตัวอย่างการใช้แนวคิดสังคมตื่นรู้ในความหมายกว้าง

นัยยะที่สองเป็นการใช้แนวคิดสังคมตื่นรู้เพื่อแทนความหมายเฉพาะกล่าวคือแทนสังคมที่มีคุณสมบัติเจาะจงบางประการ ผู้วิจัยได้พัฒนาแนวคิดสังคมตื่นรู้ตามนัยยะดังกล่าวด้วยการตีความพระไตรปิฎกโดยอาศัยกรอบทฤษฎีระบบ (systems theory) ของทัลคอตต์ พาร์สันส์ (Talcott Parsons)^{๒๖๐} อย่างไรก็ตามแนวคิดสังคมตื่นรู้ตามหลักพุทธธรรม แม้จะใช้กรอบของพาร์สันเป็นเหมือนแพชามฝาก แต่ข้อค้นพบที่ได้นั้นมีเนื้อหาแตกต่างกัน

ในส่วนต่อไปนี้จะได้นำเสนอเนื้อหาสังคมตื่นรู้ตามแนวพุทธธรรมในประเด็นพัฒนาการแนวคิด, ลักษณะสังคม, ความสัมพันธ์เชื่อมโยงภายในสังคม เป้าหมายของสังคม รวมทั้งข้อจำกัดและคุณค่าของแนวคิดสังคมตื่นรู้.

^{๒๕๙}

พุทธธรรมกับการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจ, รวมบทความประชุมวิชาการทางพระพุทธศาสนานานาชาติ ครั้งที่ ๘ เนื่องในวันวิสาขบูชา วันสำคัญสากลของโลก ๑๒-๑๔ พฤษภาคม ๒๕๕๔ ประเทศไทย, (กรุงเทพฯ : บริษัท ๒๑ เซ็นจูรี จำกัด, ๒๕๕๔) : ๕๗๗-๘๐๘.

^{๒๖๐}

สมบุรณ์ เอี่ยมอารีวงศ์, “สังคมตื่นรู้ : ระบบสังคมที่พึงประสงค์ในพระไตรปิฎก”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕). และ Somboon Uamareewong, “Awakening Society: The Tipitaka Interpretation by Systems Theory Approach”, **Buddhist Virtues in Socio-Economic Development**, ICDV Conference Volume, VESAK 2011 The 8th International Buddhist Conference on the United Nations Day of Vesak Celebrations 12-14 May 2554/2011 Thailand, (Ayutthaya: MCU, 2011): 688-699.

๒.๓.๑ พัฒนาการแนวคิด

พระพุทธศาสนามีองค์ความรู้เรื่องสังคมหรือไม่ เป็นประเด็นที่นักวิชาการมีความเห็นแตกต่างกัน บางกลุ่มเห็นว่ามี แต่บางกลุ่มเห็นว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนแต่เรื่องความหลุดพ้น จากการศึกษาพบว่ามุมมองทางสังคมของพระพุทธศาสนาแยกออกได้อย่างน้อยสี่แนว^{๒๖๑} โดยพิจารณาจากวิธีการอธิบายปัญหาสังคมรวมทั้งลักษณะสังคมที่พึงประสงค์

แนวทางที่หนึ่ง มองแบบคตินิยมลดทอนและไม่มีระบบสังคม (reductionism and non social systems) แนวนี้เชื่อว่าไม่มีระบบสังคม มีแต่ปัจเจกบุคคลซึ่งเมื่อรวมกันเป็นจำนวนมากจะกลายเป็นสังคม เมื่อแต่ละคนทำความดีสังคมจะดีขึ้นในที่สุด การมองแนวนี้เป็นการมองแบบเส้นตรง (linear) แนวนี้เชื่อว่าการแก้ปัญหาในระดับบุคคลจะแก้ปัญหาสังคมได้

แนวทางที่สอง มองแบบคตินิยมลดทอนและมีสังคมแต่ไม่รับระบบ (reductionism and asocial systems) แนวนี้ให้ความสำคัญแก่การปฏิบัติธรรมของบุคคลเช่นเดียวกับแนวแรก ยอมรับการมีสังคมแต่ไม่เชื่อว่าสังคมต้องมีระบบหรือรูปแบบเนื่องจากรูปแบบของสังคมจะเป็นอุปสรรคมากกว่าประโยชน์ บุคคลต้องไม่ยึดติดกับรูปแบบไม่ว่าจะระดับบุคคลหรือระดับสังคม

แนวทางที่สาม มองแบบสัมพัทธนิยมแต่ไม่นิยามระบบสังคม (holism but undefined social systems) แนวนี้มองว่ามีหลักธรรมสำหรับสังคมโดยพัฒนาจากหลักธรรมปัจเจกบุคคล มองแยกระหว่างสังคมกับบุคคลแต่ไม่ได้อธิบายระบบสังคมอย่างชัดเจน

แนวทางที่สี่ มองแบบสัมพัทธนิยมและนิยามสังคมที่ดี (holism & defined good society) แนวนี้นำเสนอวิธีการใช้หลักธรรมสำหรับอธิบายโครงสร้างสังคมเทียบเคียงกับหลักธรรมสำหรับปัจเจกบุคคลรวมทั้งนำเสนอสังคมที่ดี การนำเสนออาจจะไม่ใช่ในลักษณะระบบสังคม (social systems) เป็นเพียงในระดับปรัชญาสังคม

โดยสรุป การอธิบายสังคมข้างต้นอาจแบ่งได้เป็นเรื่องวัตถุที่ศึกษาและระดับการวิเคราะห์ (ดูตารางที่ ๒.๔ ประกอบ) โดยวัตถุที่ศึกษาแยกเป็นปัจเจกบุคคลและระบบสังคม ส่วนระดับการวิเคราะห์แบ่งเป็นคิดลดทอนนิยมหรือวิพากษ์นิยมและสัมพัทธนิยม โดยกลุ่มสัมพัทธนิยมเห็นว่าคำอธิบายในลักษณะลดทอนลงเหลือเป็นปัจเจกบุคคลเท่านั้นอาจไม่เพียงพอเนื่องจากการพัฒนาของสังคมได้เกิดรูปแบบหรือโครงสร้างทางสังคมในลักษณะของหน่วยนามธรรม (abstract entity) หรือตัวตนรวม (collective self) ขึ้นโดยหน่วยนามธรรมเหล่านี้มีเป้าหมาย ความสัมพันธ์เชื่อมโยง และหน้าที่แยกจากปัจเจกบุคคลแต่ละคน

^{๒๖๑} สมบูรณ์ เอี่ยมอารีวงศ์, “สังคมที่รับรู้ : ระบบสังคมที่พึงประสงค์ในพระไตรปิฎก”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๑-๓. และ Somboon Uamareewong, “‘Awakening Society’: The Tipitaka Interpretation by Systems Theory Approach”, **Buddhist Virtues in Socio-Economic Development**: 689-691.

อย่างไรก็ตาม การศึกษาทั้งสี่แนวยังมีช่องว่างที่น่าสนใจคือการศึกษาสังคมในลักษณะทฤษฎีระบบ^{๒๒} ซึ่งเป็นการศึกษาแบบสัมพัทธนิยมที่ให้ความสำคัญกับระบบสังคม ทั้งนี้ ในที่นี้จะอธิบายสังคมที่รับรู้ตามหลักพุทธธรรมด้วยแนวทางหน้าที่นิยม.

ตารางที่ ๒.๔ แสดงสังคมในมุมมองนักวิชาการพระพุทธศาสนา

สังคมในมุมมองนักวิชาการพระพุทธศาสนา						
ระดับการวิเคราะห์	สิ่งที่ศึกษา	ปัจเจกบุคคล	สังคม			
			ไม่มีระบบสังคม (Non Social System)	มีสังคมแต่ไม่รับระบบ (Asocial System)	ระบบสังคม	
					ปรัชญาสังคม/โครงสร้างนิยม	ทฤษฎีระบบ/โครงสร้างการหน้าที่นิยม
					ไม่นิยม	นิยม
สัมพัทธนิยม (Holism)					๓	๔
คตินิยมลดทอน (Reductionism)	มุ่งหลุดพ้นอย่างเดียว		๑	๒		?

๑. คตินิยมลดทอนและไม่มีระบบสังคม ๒. คตินิยมลดทอนและมีสังคมแต่ไม่รับระบบ
 ๓. สัมพัทธนิยมแต่ไม่นิยมระบบสังคม ๔. สัมพัทธนิยมและนิยมสังคมที่ดี

Source: Somboon Uamareewong, “‘Awakening Society’: The Tipiṭaka Interpretation by Systems Theory Approach”, **Buddhist Virtues in Socio-Economic Development**, ICDV Conference Volume, VESAK 2011 The 8th International Buddhist Conference on the United Nations Day of Vesak Celebrations 12-14 May 2554/2011 Thailand, (Ayutthaya: MCU, 2011): 691.

๒.๓.๒ ลักษณะของสังคม : หน้าที่และระบบย่อย

ระบบคือชุดของหน่วยต่าง ๆ ที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ระบบมีคุณสมบัติ (properties) หน้าที่ (functions) และพลวัต (dynamics) ต่างไปจากส่วนประกอบ (constituent) และ

^{๒๒} การศึกษาด้วยทฤษฎีระบบมีหลายแนวทาง ทั้งแนวทางทฤษฎีหน้าที่นิยมและหน้าที่นิยมใหม่ (functionalist and neofunctionalist theories) เช่นทัลคอตต์ พาร์สันส์ (Talcott Parsons) แนวทางประวัติศาสตร์มาร์กซิสต์ (historical, Marxian approach) และแนวทางทฤษฎีเน้นผู้กระทำและระบบพลวัต (actor oriented, dynamic system theories) ดูรายละเอียดใน Tom Burns, “system theories”, **The Blackwell Encyclopedia of Sociology**, (2007): 4922-4925.

ความสัมพันธ์ของส่วนประกอบเหล่านั้น^{๒๖๓} ความหมายของระบบยังรวมถึง “โครงสร้างที่เป็นองค์รวม (holistic structure) ซึ่งควบคุมปรากฏการณ์ของส่วนประกอบ”^{๒๖๔}

สังคมที่รู้เป็นระบบสังคมที่มีหน้าที่สำคัญตามเค้าโครงหน้าที่ทั่วไป ๔ ด้าน (general four-function scheme or AGIL) จากทฤษฎีระบบของพาร์สันส์ ได้แก่การปรับตัว (Adaptation-A) การบรรลุเป้าหมาย (Goal attainment-G) การบูรณาการ (Integration-I) และการรักษาแบบแผนที่แฝงเร้น (Latent-L pattern maintenance) หน้าที่ทั้ง ๔ ด้านหรือเรียกว่า **AGIL** เป็นการแบ่งหน้าที่ในเชิงเครื่องมือและเชิงจุดมุ่งหมาย (หรือวิธีการและเป้าหมาย) โดยมีพื้นที่การกระทำทั้งภายในและภายนอกระบบ (ดูตารางที่ ๒.๕ ประกอบ)

ตารางที่ ๒.๕ แสดงเค้าโครงหน้าที่ทั้ง ๔ ของพาร์สันส์

เค้าโครงหน้าที่ทั้ง ๔ ของพาร์สันส์ (Parsons' Four Function Scheme –AGIL)		
หน้าที่ (Function) พื้นที่ การกระทำ (Area of Action)	เชิงเครื่องมือ (Instrumental)	เชิงจุดมุ่งหมาย (Consummatory)
ภายนอก (External)	การปรับตัว (Adaptation (A))	การบรรลุเป้าหมาย (Goal attainment (G))
ภายใน (Internal)	การรักษาแบบ แผนที่แฝงเร้น (Latent (L))	การบูรณาการ (Integration (I))

เค้าโครงหน้าที่ทั่วไปทั้ง ๔ ด้านนี้จะมีระบบย่อยแห่งการกระทำ ๔ ระบบย่อย (action subsystem) มาสอดคล้องหน้าที่ สำหรับในระบบสังคมนั้นระบบย่อยดังกล่าวได้แก่

- ๑) ระบบเศรษฐกิจ (Economic system) ทำหน้าที่การปรับตัว - A
- ๒) ระบบการเมือง (Polity or Political system) ทำหน้าที่การบรรลุเป้าหมาย - G
- ๓) ชุมชนทางสังคม (Societal community) ทำหน้าที่การบูรณาการ - I
- ๔) ระบบความไว้วางใจหรือระบบวัฒนธรรม (Fiduciary system (or Cultural system)) ทำหน้าที่การรักษาแบบแผนที่แฝงเร้น - L

^{๒๖๓} Ibid. p. 4922.

^{๒๖๔} Armin Nassehi, “systems theory”, *Encyclopedia of Social Theory*, (2006): 617.

ในพระพุทธศาสนาเมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเผยแผ่ธรรมะในระยะแรกนั้นพระสารีบุตรทูลขอพระพุทธองค์ให้บัญญัติสิกขาบทและวินัยเพื่อให้พระพุทธศาสนาอยู่ได้ยืนยาว พระพุทธองค์ทรงปฏิเสธเนื่องจากขณะนั้นสาวกล้วนเป็นพระอริยบุคคล ไม่มีความจำเป็น^{๒๖๕} ต่อมาเมื่อคณะสงฆ์มีสมาชิกมากขึ้นและเข้าเงื่อนไขคือมีภิกษุบวชนาน เพราะแพร่หลาย เพราะมีลาภสักการะมาก เพราะความเป็นพหุสูตร รวมทั้งมีอาสวัฏฐานิยธรรมบางอย่างเกิดในสงฆ์^{๒๖๖} พระองค์จึงได้ทรงแสดงธรรมและบัญญัติสิกขาบทเพื่อให้สงฆ์และฆราวาสใช้เป็นหลักในการทำหน้าที่และอยู่ร่วมกันเป็นสังคมรวมทั้งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ได้นาน^{๒๖๗}

ระบบสังคมตามแนวทางโลกซึ่งในกรณีนี้คือสังคมสมมติสงฆ์จึงเกิดขึ้นและเมื่อนำหลักธรรมสำหรับสังคมสังคมฆราวาสที่พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงไว้มาประมวลตามเค้าโครงหน้าที่ทั่วไปและระบบย่อยแห่งการกระทำจะปรากฏเป็นสังคมที่รู้ตามหลักพุทธธรรมดังนี้

๒.๓.๒.๑ การปรับตัวและระบบเศรษฐกิจ^{๒๖๘}

ระบบเศรษฐกิจในสมัยพุทธกาลแม้จะมีความซับซ้อนน้อยกว่าในปัจจุบันแต่มีหน้าที่สำคัญครบ หน้าที่ของระบบย่อยในระบบเศรษฐกิจได้แก่ การสะสมและการลงทุน (A) การผลิต การจัดสรรและการขาย (G) การประกอบการ (I) และแบบแผนการผูกมัดทางเศรษฐกิจ (L)^{๒๖๙}

หลักธรรมในระบบเศรษฐกิจเน้นให้หมั่นสร้างผลผลิตให้เพียงพอ (G) รู้จักรักษาสิ่งที่ได้ตามหลักทิวฏฐัมมิกัตถสังวัตตนิกรธรรม ๔^{๒๗๐} (G) และฉลาดในการทำงานตามหลัก ปาปณิกรธรรม ๓^{๒๗๑} (I) เพื่อจัดสรรให้ทุกระบบ (A) สร้างโภคทรัพย์ให้เพียงพอ ดูแลรักษาให้ดี

^{๒๖๕} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๑/๑๔

^{๒๖๖} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๑/๑๓-๑๔.

^{๒๖๗} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๐/๑๒.

^{๒๖๘} สมบูรณ์ เอี่ยมอารีวงศ์, “สังคมที่รู้ : ระบบสังคมที่พึงประสงค์ในพระไตรปิฎก”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๓๙-๕๐.

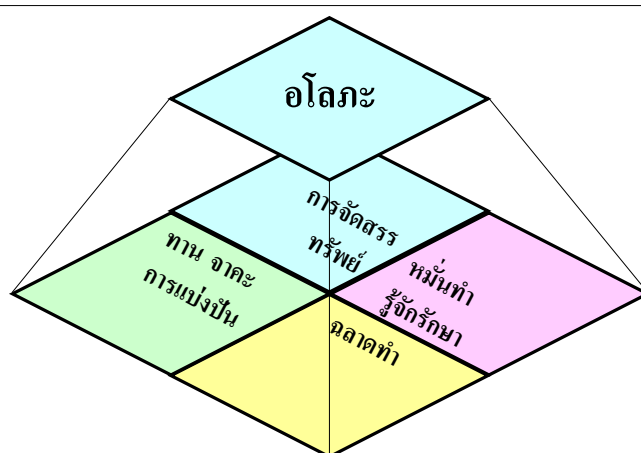
^{๒๖๙} T. Parsons and N. Smelser, “Economy and Society: The Economy as a Social System”, **Readings from Talcott Parsons**, ed. by Peter Hamilton, (NY: Tavistock Publications and Ellis Horwood Ltd., 1985): 157-161.

^{๒๗๐} ดูรายละเอียดใน อัง.อุฎฺธก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๐-๓๔๒ ทิวฏฐัมมิกัตถสังวัตตนิกรธรรม ๔ ได้แก่ ธรรม ๔ ประการนี้ย่อมเป็นไปเพื่อเกื้อกูลในภพนี้เพื่อสุขในภพนี้ ๑.อุฏฐานสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยความหมั่น) ๒.อารักขสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยการรักษา) ๓.กัลยาณมิตตตา (ความเป็นผู้มีมิตรดี) ๔.สมชีวิตา (ความเป็นอยู่เหมาะสม).

^{๒๗๑} ดูรายละเอียดใน อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๒๐/๑๖๓-๑๖๔ ปาปณิกรธรรม ๓ ได้แก่ หลักพอคำ ๑. จักขุมา มีตาดี รู้จักสินค้า ๒. วิฐโร มีธุรกิจดี ฉลาดซื้อและขาย ๓. นิสสยสัมปันโน เพียบพร้อมด้วยที่พักพิงอาศัย รู้แหล่งเงินทุน เป็นที่เชื่อถือไว้วางใจ.

ไม่ให้สูญเสีย ใช้จ่ายให้เหมาะสมกับฐานะทางการเงิน ส่งเสริมการขยายการลงทุน (A) ส่งเสริมให้กระจายรายได้หรือให้แก่ระบบอื่น ๆ ตามหลักโภควิภาค ๔^{๒๗๒}, โภคอาทียะ ๕^{๒๗๓} โดยเฉพาะชุมชนทางสังคมและระบบการเมือง ส่วนหลักกรรมใหญ่ที่เป็นแรงขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจหรือเรียกว่าเป็นแบบแผนคุณค่าของพระพุทธศาสนาในระบบเศรษฐกิจ (L) คือการให้ความสำคัญในการจัดสรรหรือการแบ่งปันทรัพย์มากกว่าในเรื่องการสะสมหรือตรงกับหลักกรรมใหญ่ในเรื่องทาน จาคะและมีกุศลมูลคือ อโลภะ (ดูภาพที่ ๒.๑๑ ประกอบ)

หลักกรรมเชื่อมโยงระหว่างระบบเศรษฐกิจกับระบบย่อย

ภาพที่ ๒.๑๑ แสดงหลักกรรมเชื่อมโยงระหว่างระบบเศรษฐกิจกับระบบย่อย

๒.๓.๒.๒ การบรรลุเป้าหมายและระบบการเมือง^{๒๗๔}

ระบบการเมืองในสมัยพุทธกาลมีกษัตริย์เป็นผู้ปกครอง ทั้งในรูปแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์และสาธารณรัฐ โดยมีพระจักรพรรดิเป็นตัวอย่างที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

^{๒๗๒} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๕/๒๑๑-๒๑๒ หลักโภควิภาค ๔ ได้แก่ หลักการแบ่งโคกะหรือการจัดสรรทรัพย์ที่หามาได้เป็น ๔ ส่วน ดังนี้ คือ ส่วนที่หนึ่งไว้ใช้สอย สองส่วนใช้ประกอบการงาน และส่วนที่ ๔ เก็บไว้ในยามมีอันตรายหรือจำเป็น

^{๒๗๓} ดูรายละเอียดใน อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๔๑/๖๔-๖๖ หลักโภคาทียะหรือโภคาทียะ ๕ ได้แก่ ประโยชน์ที่จะพึงถือเอาจากโภคทรัพย์ ๕ ประการ คือ ๑.เลี้ยงตัว มารดาบิดา บุตรภรรยา และคนในปกครองทั้งหลายให้เป็นสุข ๒.บำรุงมิตรสหายและผู้ร่วมกิจการงานให้เป็นสุข ๓.ใช้ป้องกันภัยอันตราย ๔.ทำพลี ๕ อย่าง คือ ๔.๑.ญาติพลี สงเคราะห์ญาติ ๔.๒.อดิถิปลิ ต้อนรับแขก ๔.๓.บุพพเปตพลี ทำบุญอุทิศให้ผู้ล่วงลับ ๔.๔.ราชพลี บำรุงราชการด้วยการเสียภาษีอากร ๔.๕.เทวดาพลี ถวายเทวดาคือสักการะบำรุงหรือทำบุญอุทิศสิ่งทีเคารพบูชาตามความเชื่อถือ ๕. อุปถัมภ์บำรุงสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ.

^{๒๗๔} สมบูรณ์ เอื้อมอริวงศ์, “สังคมตื่นรู้ : ระบบสังคมที่พึงประสงค์ในพระไตรปิฎก”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๕๐-๖๙.

ทรงยกขึ้นแสดงธรรมเป็นตัวอย่าง ทั้งนี้ในระบบการเมืองนั้นประกอบด้วยหน้าที่ของระบบย่อยครบตามทฤษฎีระบบซึ่งได้แก่ การมีส่วนร่วมทางการเมือง (A) การปกครอง (G) การนำและการตัดสินใจ (I) และวัฒนธรรมทางการเมือง (L)

หลักธรรมเฉพาะสำหรับระบบการเมืองในสังคมที่รับรู้ประกอบด้วยหลักธรรมสำหรับระบบย่อยการมีส่วนร่วมทางการเมือง (A) คือ **ขรวาสาธรรม**^{๒๗๕} ในตนและถือคุณสมบัติธรรมประมาณจากรูปสูตรหรือปมาณิก ๕^{๒๗๖} ในการเลื่อมใสผู้นำทางการเมือง (A) สำหรับระบบย่อยการปกครอง (G) คือ **พรหมวิหาร ๔**^{๒๗๗} และการละอคติ ๔^{๒๗๘} เป็นคุณสมบัติและมีสมรรถภาพคือ **พละ ๕** สำหรับผู้ปกครอง^{๒๗๙} เพื่อทำหน้าที่ในการสงเคราะห์ระบบอื่น ๆ ตามหลักราชสังคหวัตถุ^{๒๘๐} ส่วนระบบย่อยการนำและการตัดสินใจ (I) คือ **เกื้อกูล ไม่รุนแรง** ให้

^{๒๗๕} ดูรายละเอียดใน ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๔. และ ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๙๐-๑๙๑/๕๔๕ **ขรวาสาธรรม ๔** (ธรรมสำหรับการครองเรือน) ได้แก่ ๑. สัจจะ คือ ความจริง ซื่อตรง ซื่อสัตย์ เป็นเหตุให้มีเกียรติ ๒. ทมะหรือธรรมะ คือ การข่มใจ หรือการปรับปรุงตน เป็นเหตุให้เกิดปัญญา ๓. ขันติหรืออิติ คือ ความอดทน ความเพียร เข้มแข็ง เป็นเหตุให้หาทรัพย์ได้ ๔. จาคะ คือ ความเสียสละ ใจกว้างพร้อมรับฟังความทุกข์ ความคิดเห็นผู้อื่น เป็นเหตุให้ผูกมิตรสหายได้.

^{๒๗๖} ดูรายละเอียดใน อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๕/๑๐๘-๑๐๙. และอภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๑๓๑-๑๓๒/๒๐๔-๒๐๕ **ปมาณิก ๔** (บุคคลถือคุณสมบัติต่าง ๆ กันเป็นเครื่องวัดความเลื่อมใส) ได้แก่ ๑.รูปประมาณ คือ บุคคลผู้ถือรูปเป็นประมาณ เลื่อมใสในรูป ๒. โฆษประมาณ คือ บุคคลผู้ถือเสียงเป็นประมาณ เลื่อมใสในเสียง ๓. ลูษประมาณ คือ บุคคลผู้ถือความเศร้าหมองเป็นประมาณ เลื่อมใสในความเศร้าหมอง ๔. ธรรมประมาณ คือ บุคคลผู้ถือธรรมเป็นประมาณ เลื่อมใสในธรรม.

^{๒๗๗} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๒๗/๒๕๖ และที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๘/๒๕๐ **พรหมวิหาร ๔ หรืออปปมัญญา ๔** ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตาและอุเบกขา.

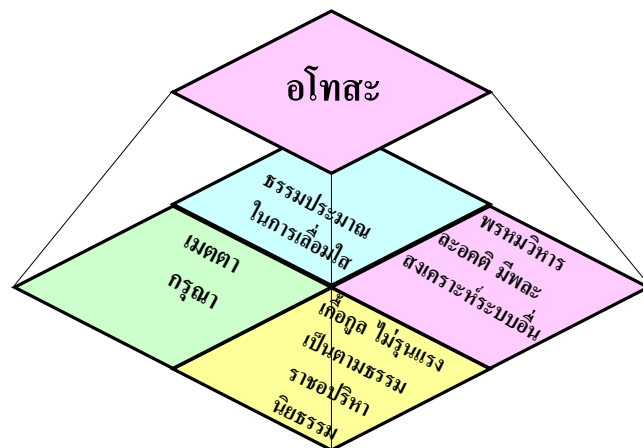
^{๒๗๘} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๕๘. อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๗-๑๘/๒๕-๓๑. และ วิ.ป. (ไทย) ๘/๓๗๙-๓๘๖/๕๕๗-๕๖๓ **อคติ ๔** ได้แก่ ๑.ฉันทาคติ คือลำเอียงเพราะชอบ ๒.โทสาคติ คือลำเอียงเพราะชัง ๓.โมหาคติ คือลำเอียงเพราะหลง ๔.ภยาคติ คือลำเอียงเพราะกลัว.

^{๒๗๙} ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๗-๔๙/๕๙๙-๖๐๒ **พละ ๕** ของพระมหากษัตริย์ (สมรรถภาพของการปกครอง) ได้แก่ ๑. กำลังกาย คือมีระบบรักษาความมั่นคง ความสงบเรียบร้อย ๒. กำลังโภคทรัพย์ คือมีระบบการเงิน การคลังที่มั่นคง ๓. กำลังอำมาตย์ คือมีระบบราชการที่สามารถดูแลประชาชนได้อย่างทั่วถึง ๔. กำลังชาติตระกูล (กษัตริย์) คือมีเกียรติภูมิชื่อเสียงที่ดั่งาม ๕. กำลังปัญญา คือมีความรู้เพื่อการจัดการกำลังทั้ง ๔ ประการข้างต้น.

^{๒๘๐} ดูรายละเอียดใน อง.อุฏฐก. (ไทย) ๒๓/๑/๑๙๔-๑๙๕ **ราชสังคหวัตถุ** ได้แก่ ๑. สัสสมะระ คือความฉลาดในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ส่งเสริมการเกษตร ๒. ปุริสมะระ คือความฉลาดในการบำรุงข้าราชการ รู้จักส่งเสริมคนดี ๓. สัมมาปาสะ คือความมียธยาศัยดูจวบวงคล้องใจประชาชนด้วย การส่งเสริมอาชีพ ๔. วาขเปยยะหรือวาจาเปยยะ คือความมีปิยวาจาเป็นที่ดุดตี่มใจคน ๕. นิรัคพะหรือสรรพเมระ คือบ้านเมืองสงบสุขปราศจากโจรผู้ร้าย ไม่ต้องระวางภัย บ้านเรือนไม่ต้องลงกลอน เป็นผลจาก ๔ ประการแรก.

เป็นไปตามธรรมเมื่อใช้ธรรมเป็นใหญ่ในการตัดสินใจตามหลักทศพิธราชธรรม^{๒๘๑} และหลัก
อริยปไตย^{๒๘๒} รวมทั้งทำให้ระบบมีความเจริญอย่างต่อเนื่องด้วยการสร้างความกลมเกลียวจาก
หลักอภิธานิยธรรม^{๒๘๓} สุดท้ายหลักธรรมใหญ่ขับเคลื่อนระบบการเมือง (L) คือ อโทสะหรือ
เมตตากรุณา (ดูภาพที่ ๒.๑๒ ประกอบ)

หลักธรรมเชื่อมโยงระหว่างระบบการเมืองกับระบบย่อย

ภาพที่ ๒.๑๒ แสดงหลักธรรมเชื่อมโยงระบบการเมืองกับระบบย่อย

^{๒๘๑} ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๗๖/๑๑๒ หลักทศพิธราชธรรม ๑๐ (คุณธรรมของระบบการนำ) ๑. ทาน (การให้) ๒. ศีล (ความประพฤติดีงาม) ๓. ปริจาคะ (การบริจาค) ๔. อาชชวะ (ความซื่อตรง) ๕. มัททวะ (ความอ่อนโยน) ๖. ตปะ (ความทรงเดช) ๗. อักโกธะ (ความไม่โกรธ) ๘. อวิหิงสา (ความไม่เบียดเบียน) ๙. ขันติ (ความอดทน) ๑๐. อวิโรธนะ (ความไม่คลาดธรรม).

^{๒๘๒} ดูรายละเอียดใน อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๔๐/๒๐๑-๒๐๔ อริยปไตย ๓ (หลักเกณฑ์ที่ใช้ในการตัดสินใจ) ๑. อัตตาริปปไตย คือความมีตนเป็นใหญ่ ถือตนเป็นใหญ่ ๒. โลกาธิปไตย คือความมีโลกเป็นใหญ่ ถือโลกเป็นใหญ่ ๓. รัมมาริปปไตย คือความมีธรรมเป็นใหญ่ ถือธรรมเป็นใหญ่.

^{๒๘๓} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๔/๗๘-๘๐. และ อัง.สตุตถก. (ไทย) ๒๓/๒๑/๓๑-๓๒ ราชอภิธานิยธรรม ๗ (ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม) ๑. หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์ ประชุมกันมากครั้ง ๒. พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่พึงทำ ๓. ไม่บัญญัติสิ่งที่ไม่ได้บัญญัติไว้ (อันขัดต่อหลักการเดิม) ไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้ (ตามหลักการเดิม) ถือปฏิบัติมั่นตามวัชชีธรรม (หลักการ) ที่วางไว้เดิม ๔. ทานเหล่าใดเป็นใหญ่ในชนชาววัชชี เคารพนับถือท่านเหล่านั้น เห็นถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันควรรับฟัง ๕. บรรดากุลสตรีกุลมารีทั้งหลาย ให้อยู่ดีโดยมิถูกข่มเหง หรือฉุดคร่าขึ้นใจ ๖. เคารพสักการะบูชาเจดีย์ ของวัชชีทั้งหลาย ทั้งภายในและภายนอก ไม่ปล่อยให้ธรรมิกพลีที่เคยให้เคยทำเจดีย์เหล่านั้นเสื่อมทรามไป ๗. จัดให้ความอารักขา คุ่มครอง ป้องกัน อันชอบธรรมแก่พระอรหันต์ทั้งหลาย ตั้งใจว่า ขอพระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังมิได้มา พึงมาสู่แว่นแคว้น ที่มาแล้วพึงอยู่ในแว่นแคว้นโดยผาสุก.

๒.๓.๒.๓ การบูรณาการและชุมชนทางสังคม^{๒๘๔}

เป็นหน้าที่ในเชิงจุดมุ่งหมายเพื่อประสานและจัดการความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่าง ๆ ในระบบ สร้างความสามัคคีและความเป็นปึกแผ่นภายในระบบ

หน้าที่ระบบย่อยในชุมชนทางสังคมได้แก่ การทำงานและการแก้ปัญหาในพื้นที่ (A) การตั้งถิ่นฐานและระบบเครือญาติ (G) การควบคุมทางสังคม (I) และการสื่อสารด้วยภาษา (L)

หลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏเป็นแบบแผนคุณค่าสำหรับระบบต่าง ๆ นั้น อาจแบ่งได้เป็น ๓ กลุ่มหลักคือ **หลักธรรมทั่วไป**ที่ใช้ยึดเหนี่ยวระบบย่อยต่าง ๆ เข้าด้วยกัน **หลักธรรมเฉพาะ**ใช้สำหรับระบบย่อยหนึ่งๆ และ**หลักธรรมใหญ่**ที่ใช้ขับเคลื่อนระบบที่ศึกษา

หลักธรรมทั่วไปเพื่อการยึดเหนี่ยวและระลึกรั้งหรือเพื่อความเป็นอันเดียวกันระหว่างระบบหรือระบบย่อยต่าง ๆ ได้แก่ **หลักสังคหวัตถุ ๔**^{๒๘๕} และ**หลักสารณียธรรม ๖**^{๒๘๖} ประกอบด้วย**การสื่อสารและการปฏิบัติต่อกันด้วยดี** (ทาน, ปิยวาจา, อตถจริยา และเมตตา ทั้งกายกรรม วาจากรรมและมโนกรรม) บนพื้นฐานของ**ความเท่าเทียมกันหรือการวางตัวเสมอ**กัน (สมานัตตตา, สาธารณโภคิตา, สีสสามัญญตาและทิวฐีสสามัญญตา) ทั้งในด้านความเชื่อ (ทิวฐิ) ระเบียบแบบแผน (ศีล) และการร่วมกันรับผลประโยชน์ (สาธารณโภคิตา) กล่าวอีกนัยหนึ่งการสื่อสารที่ดีตามแนวคิดปัจจุบันคือการ**สานเสวนา** (dialogue), การ**ฟังอย่างลึกซึ้ง**หรือ**สุนทรียสนทนา** (deep listening) ตลอดจนการ**ฟังในระดับต่าง ๆ ของทฤษฎี** (U Theory) เป็นต้น ส่วนการปฏิบัติต่อกันด้วยดีตามแนวคิดปัจจุบันได้แก่ การ**แบ่งปัน** (sharing), **จิตอาสา** เป็นต้น แนวคิดเหล่านี้ต่างเป็นแนวคิดที่สะท้อนถึงหลักธรรมตามที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงบนพื้นฐานของการวางตัวเสมอ

^{๒๘๔} สมบูรณ์ เอี่ยมอารีวงศ์, “สังคมตื่นรู้ : ระบบสังคมที่พึงประสงค์ในพระไตรปิฎก”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๖๙-๘๔.

^{๒๘๕} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๒/๕๐-๕๑ **หลักสังคหวัตถุ ๔** (ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว) ได้แก่ ๑.ทาน (การให้) ๒.เพยยวัชชะหรือปิยวาจา (วาจาเป็นที่รัก) ๓.อตถจริยา (การประพฤติประโยชน์) ๔.สมานัตตตา (วางตนสม่ำเสมอหรือเสมอภาค ไม่เอาเปรียบ ไม่ถือสูงต่ำ ร่วมทุกข์ร่วมสุข เสมอกันในธรรม).

^{๒๘๖} ตูรายละเอียดยใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๕๔/๕๙-๖๑ **หลักสารณียธรรม ๖** (เหตุให้ระลึกรั้งกัน ธรรมที่ทำให้เกิดความสามัคคี) ได้แก่ ๑.เมตตากายกรรม (ช่วยเหลือกิจธุระด้วยความเต็มใจ) ๒.เมตตาวาจากรรม (ช่วยบอกแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ กล่าววาจาสุภาพ) ๓.เมตตามโนกรรม (ตั้งจิตปรารถนาดี มองกันในแง่ดี) ๔.สาธารณโภคิตา (บริโภคโดยไม่แบ่งแยก ลากทั้งหลายที่ชอบธรรม ได้มาโดยธรรมก็บริโภคร่วมกัน) ๕.สีสสามัญญตา (เป็นผู้มีศีลไม่ขาด ไม่ทะลุ ฯลฯ มีศีลเสมอกับเพื่อน) ๖.ทิวฐีสสามัญญตา (เป็นผู้มีทิวฐิ โดยทิวฐิอันประเสริฐ เพื่อความสันทุทุกขโดยเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย).

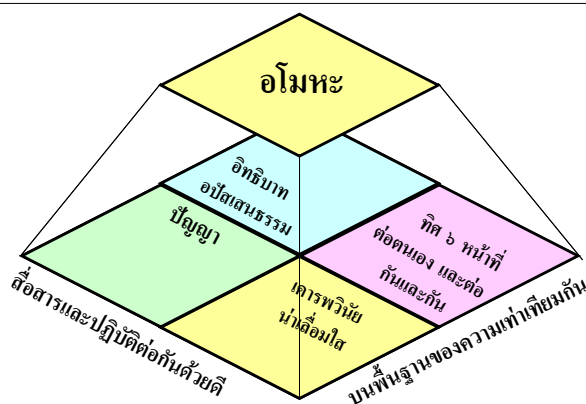
หลักธรรมเฉพาะสำหรับชุมชนทางสังคม ประกอบด้วยหลักธรรมสำหรับระบบย่อยการทำงานและการแก้ปัญหาในพื้นที่ (A) คือ **อริยวัฑฒหรืออารยวัฑฒ^{๒๘๗}**, **อิทธิบาท ๔^{๒๘๘}** และ **อภิสเสนธรรม ๔^{๒๘๙}** หลักธรรมทั้งสามเริ่มต้นด้วยความเชื่อหรือความพอใจ (ศรัทธาหรือจันทะ) จากนั้นต้องอาศัยการควบคุมความประพฤติ การมีวินัย เสียสละ **อดกลั้นและพากเพียร** (ศีล จาคะ วิริยะ การพิจารณาแล้วอดกลั้นและเว้น) รวมทั้งการเรียนรู้และใช้ความคิด **สติปัญญา**ในการทำงานและแก้ไขปัญหา (สุตตะ วิมังสา ปัญญา การพิจารณาแล้วเฉพและบรรเทาปัญหา) สำหรับระบบย่อยการตั้งถิ่นฐานและระบบเครือญาติ (G) มีหลักธรรมคือ **ทศ ๖** ซึ่งเป็นแบบแผนทางสังคมเพื่อการทำหน้าที่ต่อตนเองและหน้าที่ต่อกันและกัน หน้าที่ต่อตนเองคือ **ละกรรมกิเลส ๔ ประการ** ได้แก่ ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิฉฉาจาร และมุสาวาท **ไม่ทำบาปกรรมโดยเหตุ ๔ ประการ หรืออคติ ๔** **ไม่ข้องแวะอบายมุข (ทางเสื่อม) ๖ ประการ** คือ การดื่มสุรา เที่ยวกลางคืน ดื่มหรสพ เล่นการพนัน คบคนชั่วเป็นมิตร เกียจคร้าน สำหรับหน้าที่ต่อกันและกันมีทั้งต่อบิดามารดา อาจารย์ บุตรภรรยา มิตรสหาย ทาสและกรรมกร รวมทั้งสมณพราหมณ์ ส่วนหลักธรรมสำหรับระบบย่อยการควบคุมทางสังคม (I) คือ **เคารพวินัยและสร้างความน่าเลื่อมใส**ให้กับระบบย่อยอื่น ๆ และ**หลักธรรมใหญ่**ขับเคลื่อนชุมชนทางสังคม (L) คือ **อโมหะ หรือปัญญา** (ดูภาพที่ ๒.๑๓ ประกอบ)

^{๒๘๗} ดูรายละเอียดใน อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๔๐/๖๒-๖๓ **อริยวัฑฒหรืออารยวัฑฒ** (ความเจริญอย่างประเสริฐ) ได้แก่ ๑.ศรัทธา (ความเชื่อ) ๒.ศีล (การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย ความประพฤติดี มีวินัย เลี้ยงชีพสุจริต) ๓.สุตตะ (การสดับฟังหาความรู้) ๔.จาคะ (การเสียสละ) ๕.ปัญญา (ความรอบรู้).

^{๒๘๘} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๖/๒๗๗ **อิทธิบาท ๔** (คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย) ได้แก่ ๑.จันทะ (ความพอใจ) ๒.วิริยะ (ความเพียร) ๓.จิตตะ (ความคิดมุ่งไป) ๔.วิมังสา (ความไตร่ตรองหรือทลลง).

^{๒๘๙} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๘/๒๘๑ **อภิสเสนธรรม ๔** (ธรรมดุษพนักพิง ธรรมเป็นที่อิงหรือพึ่งอาศัย) ได้แก่ ๑.พิจารณาแล้วเฉพอย่างหนึ่ง ๒.พิจารณาแล้วอดกลั้นอย่างหนึ่ง ๓.พิจารณาแล้วเว้นอย่างหนึ่ง ๔.พิจารณาแล้วบรรเทาอย่างหนึ่ง.

หลักธรรมเชื่อมโยงระหว่างชุมชนทางสังคมกับระบบย่อย

ภาพที่ ๒.๑๓ แสดงหลักธรรมเชื่อมโยงชุมชนทางสังคมกับระบบย่อย

๒.๓.๒.๔ การรักษาแบบแผนที่แฝงเร้นและระบบความไว้วางใจหรือระบบวัฒนธรรม^{๒๙๐}

หน้าที่นี้เกี่ยวข้องกับสมาชิกภายในระบบ เป็นหน้าที่ในเชิงเครื่องมือซึ่งช่วยให้ผู้กระทำ (actors) ในระบบทั้งหมดมีแหล่งที่มาของแรงจูงใจและเป็นสิ่งที่ให้แบบแผนเชิงบรรทัดฐาน (normative pattern)

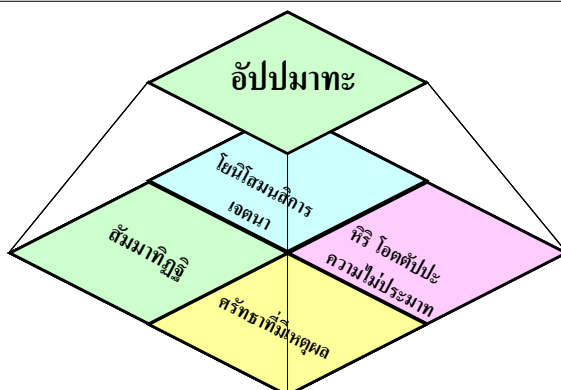
หน้าที่ระบบย่อยในระบบวัฒนธรรมได้แก่ ระบบย่อยการคล้อยตามคุณค่าและระบบความเชื่อ (L), ระบบย่อยการทำคุณค่าให้เป็นสถาบัน (I), ระบบย่อยการกล่อมเกลாதงสังคม (G) และระบบย่อยแรงจูงใจในการกระทำและการมนสิการด้วยตนเอง (A)

หลักธรรมเฉพาะสำหรับระบบวัฒนธรรมประกอบด้วยหลักธรรมสำหรับระบบย่อยการคล้อยตามคุณค่าและระบบความเชื่อ (L) คือ **สัมมาทิฐิ**, ระบบย่อยการทำคุณค่าให้เป็นสถาบัน (I) คือ **ศรัทธาที่มีเหตุผล**, ระบบย่อยการกล่อมเกลาทงสังคม (G) คือ **หิริ โอตตปปะ** (ความละอายและเกรงกลัวต่อบาป) และ**ความไม่ประมาท** และระบบย่อยแรงจูงใจในการกระทำและการมนสิการด้วยตนเอง (A) คือ **โยนิโสมนสิการและเจตนา** หลักธรรมใหญ่ที่ขับเคลื่อนระบบความไว้วางใจหรือระบบวัฒนธรรมคือ **อัปมาทหรือความไม่ประมาทและการมีสติ** (ดูภาพที่ ๒.๑๔ ประกอบ)

^{๒๙๐}

สมบุรณ์ เอื้อมอริวงศ์, “สังคมตื่นรู้ : ระบบสังคมที่พึงประสงค์ในพระไตรปิฎก”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๘๔-๘๘.

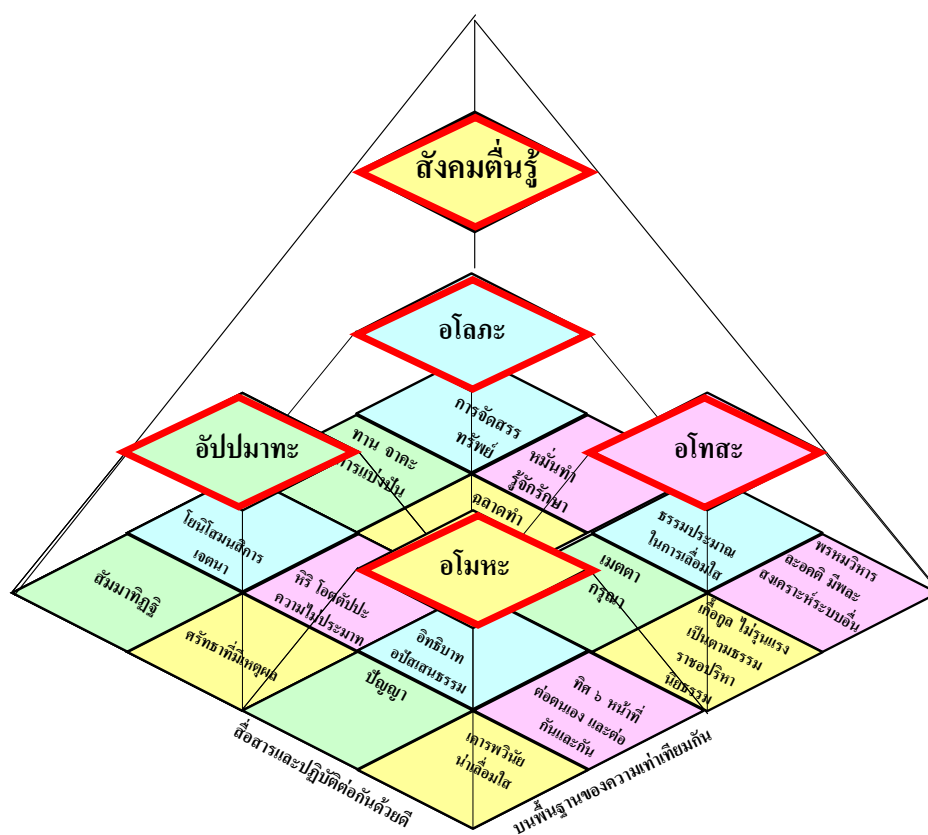
หลักธรรมเชื่อมโยงระหว่างระบบวัฒนธรรมกับระบบย่อย

ภาพที่ ๒.๑๔ แสดงหลักธรรมเชื่อมโยงระบบวัฒนธรรมกับระบบย่อย

๒.๓.๒.๕ สรุปลักษณะสังคมดี

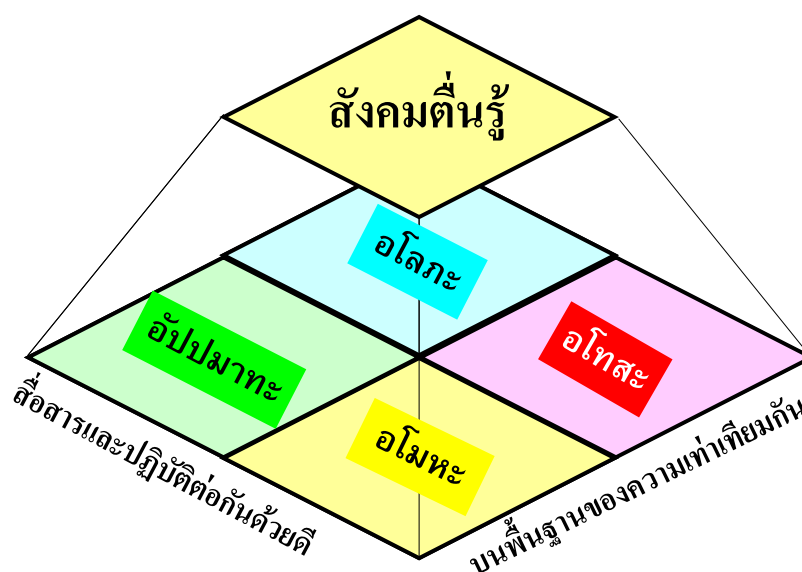
จากเค้าโครงหน้าที่ทั่วไปและระบบย่อยที่ได้เสนอมาทั้ง ๔ หัวข้อข้างต้นนั้น สามารถนำมาสรุปเป็นภาพของรวมของลักษณะสังคมดีได้ดังนี้ (ดูภาพที่ ๒.๑๕ ประกอบ)

ภาพที่ ๒.๑๕ แสดงหลักธรรมเชื่อมโยงระหว่างระบบย่อยกับระบบใหญ่ในสังคมดี

จากภาพที่ ๒.๑๕ ระบบย่อย ๆ ทั้ง ๑๖ ระบบได้เชื่อมโยงเป็นระบบย่อย ๔ ระบบ และจากระบบย่อยทั้ง ๔ ระบบคือระบบย่อยเศรษฐกิจ ระบบย่อยการเมือง ชุมชนทางสังคมและระบบย่อยวัฒนธรรมได้เชื่อมโยงกันเป็นระบบใหญ่คือ ระบบสังคม

โดยสรุป ลักษณะสังคมที่รู้จึงเป็นระบบสังคมที่ประกอบด้วยหลักกรรมใหญ่ที่ขับเคลื่อนระบบย่อยต่าง ๆ ทั้ง ๔ ระบบย่อยอันได้แก่ **อโลกะ**กับระบบย่อยเศรษฐกิจ **อโทสะ**กับระบบย่อยการเมือง **อโมหะ**กับชุมชนทางสังคมและ**อัปมาทะ**กับระบบย่อยวัฒนธรรม นอกจากนี้ สังคมที่รู้ยังมีหลักกรรมทั่วไปที่เชื่อมโยงระบบย่อยต่าง ๆ ให้ทำหน้าที่ร่วมกัน คือ **การสื่อสารและการปฏิบัติต่อกันด้วยดี** (ทาน, ปิยวาจา, อตถจริยา และเมตตาทั้งกายกรรม วจีกรรมและมโนกรรม) บนพื้นฐานของ**ความเท่าเทียมกันหรือการวางตัวเสมอกัน** (สมานัตตตา, สาธารณโภคิตา, สีลสามัญญตาและทิวฐิสามัญญตา) ทั้งด้านความเชื่อ (ทิวฐิ) ระเบียบแบบแผน (ศีล) และการร่วมกันรับผลประโยชน์ (สาธารณโภคิตา) (ดูภาพที่ ๒.๑๖ ประกอบ)

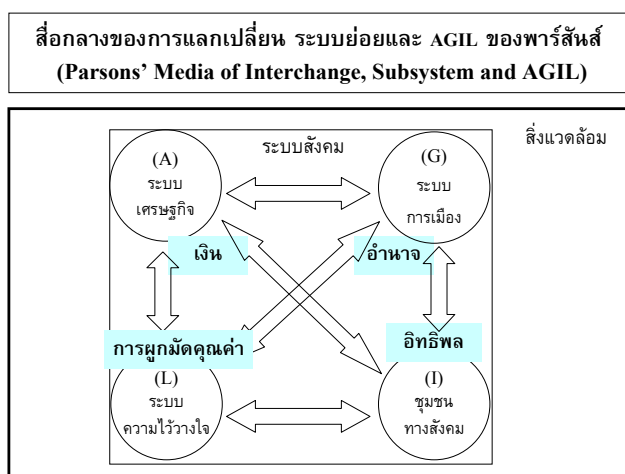

ภาพที่ ๒.๑๖ แสดงลักษณะสังคมที่รู้

๒.๓.๓ ความสัมพันธ์เชื่อมโยง : สื่อกลางของการแลกเปลี่ยน^{๒๙๑}

ทฤษฎีระบบของพาร์สันส์ได้พัฒนาให้มีพลวัตรโดยแต่ละระบบย่อยมีความสัมพันธ์กันและเรียกแนวคิดนี้ว่า การแลกเปลี่ยนแบบคู่และสื่อกลางของการแลกเปลี่ยน (medium of interchange) แนวคิดนี้เป็นการแลกเปลี่ยนผลที่ได้รับ (output) ของระบบย่อยหนึ่งไปเป็นปัจจัยนำเข้า (input) ของอีกระบบย่อยหนึ่ง ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนกันระหว่างระบบย่อยต่าง ๆ โดยผ่านสื่อกลางของการแลกเปลี่ยน^{๒๙๒} แต่ละระบบย่อยจะมีสื่อกลางเฉพาะของตน

ทั้งนี้สื่อกลางของการแลกเปลี่ยนในระบบสังคมประกอบด้วย เงิน (money) ในหน้าที่การปรับตัว (A), อำนาจ (power) ในหน้าที่การบรรลุเป้าหมาย (G), อิทธิพล (influence) ในหน้าที่ของการบูรณาการ (I) และการผูกมัดคุณค่า (value commitments) ในหน้าที่การรักษาแบบแผนที่แฝงเร้น (L)^{๒๙๓} ภาพที่ ๒.๑๗ แสดงถึงสื่อกลางของการแลกเปลี่ยน ระบบย่อยในระบบสังคมและหน้าที่ตามเค้าโครง AGIL

ภาพที่ ๒.๑๗ แสดงสื่อกลางของการแลกเปลี่ยน ระบบย่อยและ AGIL ของพาร์สันส์

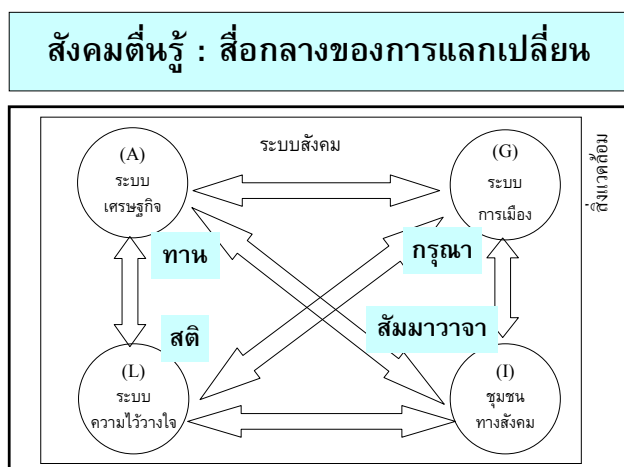
สังคมที่รู้ตามหลักพุทธธรรมมีหลักธรรมที่กำกับสื่อกลางของการแลกเปลี่ยน แตกต่างจากสื่อกลางของพาร์สันส์ เนื่องจากแบบแผนคุณค่าที่ขับเคลื่อนระบบย่อยต่าง ๆ มีความแตกต่างกัน กล่าวคือทานหรือจาคะบนกุศลมูลคือ อโลภะในระบบเศรษฐกิจ, เมตตา

^{๒๙๑} สมบูรณ์ เอี่ยมอารีวงศ์, "สังคมที่รู้: ระบบสังคมที่พึงประสงค์ในพระไตรปิฎก", สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๙๘-๑๐๒.

^{๒๙๒} John Scott, "Talcott Parsons", **Fifty Key Sociologists: the Contemporary Theorists**, edited by John Scott, (London: Routledge, 2007): 191.

^{๒๙๓} Richard Münch, "Parsons, Talcott", **Encyclopedia of Social Theory**, Vol. 2, (2005): 552.

กรณียบนอโทสะในระบบการเมือง, การสื่อสารด้วยปัญญาหรือสัมมาวาจาบนอโมหะในชุมชนทางสังคมและการมีสติ ความไม่ประมาทหรืออัปมาทะในระบบวัฒนธรรม ดังนั้นเมื่อสรุปเป็นหัวใจสั้น ๆ ในแต่ละระบบสามารถเลือกใช้หลักธรรมดังนี้ คือ ทาน กรุณา สัมมาวาจา และสติ (ดูภาพที่ ๒.๑๘ ประกอบ)

ภาพที่ ๒.๑๘ แสดงหลักธรรมกำกับสื่อกลางของการแลกเปลี่ยน

๒.๓.๔ เป้าหมายของสังคมตื่นรู้^{๒๙๔}

เป้าหมายของสังคมตื่นรู้แบ่งได้เป็น ๒ ประเภท ประเภทแรกแบ่งเป้าหมายเป็นขั้นตามช่วงเวลา คือเป้าหมายหรือจุดหมายปัจจุบัน (ทิวฐธัมมิกัตตะ) จุดหมายเบื้องหน้า (สัมปรายิกัตตะ) และจุดหมายสูงสุด (ปรมัตตะ) โดยเมื่อนำมาใช้กับระบบสังคม ความหมายของจุดหมายเบื้องหน้าหมายถึงระยะปานกลางตามระยะเวลาของสังคม ส่วนจุดหมายสูงสุดในสังคมไม่ใช่เป้าหมายปลายปิดเช่นพระนิพพานแต่ยังคงเป็นเป้าหมายระยะยาวที่แปรผันได้ตามหลักไตรลักษณ์ ประเภทที่สองของเป้าหมายแบ่งเป็น ๓ ด้านตามผู้รับผล คือจุดหมายเพื่อตน (อัตตัตตะ) จุดหมายเพื่อผู้อื่น (ปรัตตะ) และจุดหมายร่วมกัน (อุภยัตตะ) ในทางสังคมได้แก่จุดหมายเพื่อสมาชิกของระบบตน เพื่อระบบอื่น ๆ และเพื่อทั้งระบบใหญ่

ในเป้าหมายประเภทแรกนั้น เป้าหมายปัจจุบันเริ่มต้นจากพื้นฐานการขับเคลื่อนของระบบย่อยทั้งในด้านการยุติความรุนแรง (อโทสะ) การแบ่งปันเกื้อกูลกัน (อโลภะ) การใช้ปัญญาเป็นหลักนำในการอยู่ร่วมกัน (อโมหะ) รวมทั้งการรู้เท่าทันสถานการณ์และตอบรับได้ทันทั่วทั้งที่ (อัปมาทะ) จากการขับเคลื่อนด้วยกุศลมูลข้างต้นนำไปสู่ระบบสังคมที่เกื้อหนุนให้มี

^{๒๙๔} สมบูรณ์ เอื้อมอริวงศ์, “สังคมตื่นรู้ : ระบบสังคมที่พึงประสงค์ในพระไตรปิฎก”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๑๐๓-๑๐๗.

กุศลกรรมบท ๑๐ เมื่อสังคมีพฤติกรรมในระบบสอดคล้องกับกุศลกรรมบทและธรรมอื่น ๆ ย่อมส่งผลให้สังคมนั้นเข้าใจเป้าหมายคือ อายุ วรรณะ สุขะ อานาจ/ตระกูล โภคะและพละและ ซึ่งส่งผลสู่เป้าหมายประเภทที่สองคือ เพื่อสมาชิกในระบบ เพื่อระบบอื่น ๆ และเพื่อระบบใหญ่ (ดูตารางที่ ๒.๖ ประกอบ)

ตารางที่ ๒.๖ แสดงเป้าหมายปัจจุบันของสังคมตื่นรู้

เป้าหมายปัจจุบันของสังคมตื่นรู้

คฤหัสถ์	บรรพชิต	ระบบย่อย	ระบบสังคมี
เว้นฆ่า/ไม่เบียดเบียนสัตว์	อิทธิบาท ๔	อโตะ อปฺปมาทะ	อายุ/อโรคะ
ไม่มกโกธ	ศีล	อโตะ อปฺปมาทะ	วรรณะ
เลื่อมใสพระรัตนตรัย	ฉาน ๔	อโมทะ อปฺปมาทะ	สุขะ
ไม่ริษยา/ไม่กระด้าง		อโลคะ อปฺปมาทะ	อำนาจ/ตระกูล
ให้ทาน	พรหมวิหาร ๔	อโลคะ อปฺปมาทะ	โภคะ
เข้าหาสมณะ	เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ	อโมทะ อปฺปมาทะ	พละ

สำหรับเป้าหมายปัจจุบันของระบบสังคมี สามารถอธิบายได้ดังนี้

๑. ระบบสังคมี**มีความปกติ** ยุติการใช้ความรุนแรงทำลายกัน รวมทั้งรู้เท่าทันสถานการณ์และตอบรับได้ทันทั่วทั้งที่เมื่อเริ่มมีที่ทำการใช้ความรุนแรง ทำให้โครงสร้างต่าง ๆ อยู่ได้อย่างปกติและยืนยาวหรือยั่งยืน (อายุ)

๒. ระบบสังคมี**องค์กรที่ไม่มี**ความรุนแรงเชิงโครงสร้างแฝงอยู่ คือไม่มีการบังคับกดขี่ด้วยกฎหมายหรือคำสั่งทางปกครองที่ไม่เป็นธรรม หรือเอาัดเอาเปรียบกันทางเศรษฐกิจ รวมทั้งรู้เท่าทันสถานการณ์และตอบรับได้ทันทั่วทั้งที่เมื่อมีที่ทำการเกิดความรุนแรงเชิงโครงสร้างเมื่อไม่มีความรุนแรงเชิงโครงสร้างเช่นนี้ จะทำให้ระบบ**มีความสว่างาม** (วรรณะ)

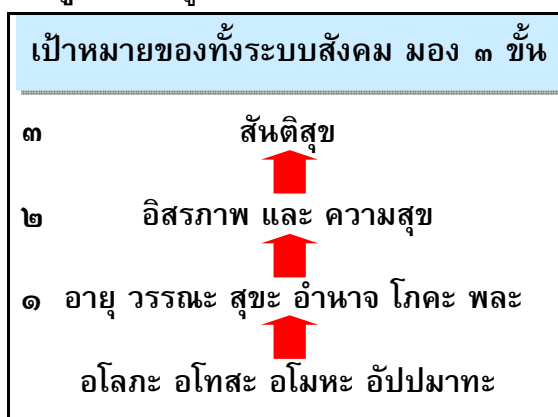
๓. ระบบสังคมี**มีการแบ่งปัน**เกื้อกูลในทรัพยากรและสวัสดิการสังคมี รวมทั้งรู้เท่าทันสถานการณ์และตอบรับได้ทันทั่วทั้งที่เมื่อมีสิ่งขาดแคลน (โภคะ)

๔. ระบบสังคมี**กลไกสนับสนุน**ให้สมาชิกที่มีคุณสมบัติเหมาะสม อันได้แก่ มีปัญญา เสียสละและกรุณา**ได้รับบทบาทสำคัญ**ในการนำระบบสังคมี รวมทั้งรู้เท่าทันสถานการณ์และตอบรับได้ทันทั่วทั้งที่เมื่อกลไกบิดเบือนไป (อำนาจ/ตระกูล)

๕. ระบบสังคมี**มีแบบแผนคุณค่าและระบบความเชื่อ**ที่เป็นกุศลหรือ**สัมมาทิฐิ**หรือ**ปัญญา**ให้แก่โครงสร้างต่าง ๆ และใช้ปัญญาพิจารณาเท่าทันสถานการณ์เป็นหลักนำ (พละ)

๖. ระบบสังคมที่สามารถมุ่งมั่นรักษาการดำเนินการตามเป้าหมายได้อย่างก้าวหน้า ต่อเนื่อง รวมทั้งรู้เท่าทันสถานการณ์และตอบรับได้ทันทั่วทั้งที่เมื่อมีการเปลี่ยนแปลง ด้วยเหตุนี้ จะนำไปสู่สภาวะของสังคมที่มีความสงบและความสุข (สุขะ)

จากเป้าหมายปัจจุบันไปสู่เป้าหมายเบื้องหน้าคือการพึ่งตนเองหรือเป็นอิสระภาพ จากวัตถุหรือเหตุการณ์ภายนอก (อายุ วรรณะ อำนาจ โภคะ) และมีความสุขจากปัญญภายใน (สุขะ พละ) จากนั้นนำไปสู่เป้าหมายสูงสุดคือระบบสังคมที่มีสันติสุขหรืออยู่เย็นเป็นสุขซึ่งเป็นเป้าหมายของสังคมที่นั่นนั่นเอง. (ดูภาพที่ ๒.๑๙ ประกอบ)

ภาพที่ ๒.๑๙ แสดงเป้าหมายของทั้งระบบสังคม มอง ๓ ชั้น

กล่าวโดยสรุป ในเบื้องต้น สังคมที่รู้เป็นสังคมระดับโลกียะที่อาศัยหลักธรรมทั่วไปเชื่อมโยงระบบต่าง ๆ เข้าด้วยกันคือ สื่อสารและปฏิบัติต่อกันด้วยดี (ทาน, ปิยวาจา, อุตถจริยา และเมตตาทั้งกายกรรม วจีกรรมและมโนกรรม) บนพื้นฐานของความเท่าเทียมกัน (สมานัตตตา, สาธารณโภคิตา, สีสามัญญตาและทิจฐีสามัญญตา) รวมทั้งมีหลักธรรมใหญ่กำกับหน้าที่และระบบต่าง ๆ ของระบบสังคม กล่าวคือ ประการที่หนึ่ง มี อโลกะหรือการเสียสละแบ่งปัน เป็นหลักธรรมใหญ่ที่ขับเคลื่อนหน้าที่การปรับตัวกับสิ่งแวดล้อมหรือระบบเศรษฐกิจ เป็นระบบเศรษฐกิจที่นอกจากพอเพียงสำหรับการพึ่งตนเองแล้ว ยังสามารถแบ่งปันไปยังภาคส่วนต่าง ๆ ในรูปของสวัสดิการที่จัดการโดยสังคมเอง

ประการที่สอง มี อโทสะหรือเมตตากรุณา ขับเคลื่อนหน้าที่การบรรลุเป้าหมายสันติสุขของสังคมหรือระบบการเมือง เป็นระบบการเมืองที่ปฏิเสธการใช้ความรุนแรงทั้งโดย

ทางตรง เชิงโครงสร้างและเชิงวัฒนธรรม เป็นระบบที่รับฟังความคิดเห็นและให้สมาชิกในสังคมมีส่วนร่วมในการปกครอง และเป็นระบบที่ผู้นำและสมาชิกในสังคมมีเมตตากรุณาต่อกัน^{๒๙๕}

ประการที่สาม มี โอมะหรือปัญญาขับเคลื่อนหน้าที่การบูรณาการความเป็นหนึ่งเดียวกันหรือชุมชนทางสังคมซึ่งใช้เหตุผลอยู่ร่วมกัน เข้าใจสถานการณ์ชัดตามความเป็นจริง

ประการที่สี่ มี อัปปมาทะหรือสติ ขับเคลื่อนหน้าที่การรักษาแบบแผนบรรทัดฐานหรือระบบวัฒนธรรม เป็นระบบวัฒนธรรมที่เท่าทันการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น

๒.๓.๕ ข้อจำกัดและคุณค่าของแนวคิดสังคมที่รู้ตามหลักพุทธธรรม

สังคมที่รู้ตามหลักพุทธธรรมมีข้อจำกัด ดังนี้

หนึ่ง เป็นแนวคิดที่มองในระดับโครงสร้างเพียงด้านเดียวเนื่องจากพัฒนาขึ้นจากการเป็นภาวะแย้ง (antithesis) ของการวิเคราะห์สังคมตามแบบวิธีปัจเจกนิยมแต่การใช้หลักพุทธธรรมซึ่งส่วนใหญ่ใช้ในระดับปัจเจกบุคคลทำให้พลังในการอธิบายบางช่วงไม่ชัดเจน

สอง เป็นแนวคิดที่มีพลวัตจำกัด เน้นที่เสถียรภาพและดุลยภาพ ทำให้อธิบายการเปลี่ยนแปลงได้ไม่ชัดเจน แม้ว่าจะมีแนวคิดสื่อกลางของการแลกเปลี่ยนมาเสริมแต่การอธิบายด้วยการแลกเปลี่ยนแบบคู่ (double interchange) ทำให้เห็นภาพเพียงบางช่วงเวลา

อย่างไรก็ตามแนวคิดที่พัฒนาขึ้นนี้มีคุณค่าสำคัญหลายประการเช่นกัน ดังนี้

หนึ่ง เป็นแนวคิดที่มองสังคมเป็นระบบที่มีมิติหลากหลายมาปฏิสัมพันธ์กันทั้งระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมือง ชุมชนทางสังคมและระบบวัฒนธรรม ทำให้อธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมได้กว้างขวาง การมองเพียงมิติเดียวอาจทำให้ไม่เห็นผลกระทบอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น ถ้ามองเพียงมิติการแสวงหาผลกำไรทางเศรษฐกิจจะทำให้มีปัญหาทางสังคม แต่ถ้ามองเพียงมิติทางสังคมเช่นการสร้างความกลมเกลียวจะทำให้มีผลต่อประสิทธิภาพการผลิตได้ เป็นต้น

สอง การศึกษาสังคมที่รู้ตามหลักพุทธธรรมโดยการแบ่งหน้าที่ของระบบนี้ ทำให้สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้กับระดับการวิเคราะห์ในหลาย ๆ ระดับแม้แต่ในระดับปัจเจกบุคคล นอกจากนี้ การศึกษาโครงสร้างที่หลากหลายยังช่วยให้เห็นการเข้ากันไม่ได้ระหว่างโครงสร้างซึ่งทำให้การทำงานล้มเหลวและก่อความไร้ระเบียบขึ้น ทั้งนี้ปัจจัยหลักในการแปลงเปลี่ยนสังคม (social transformation) คือความขัดแย้งภายในระบบ (system contradiction)^{๒๙๖}

^{๒๙๕} ดูรายละเอียดแนวคิดนี้ใน สมบูรณ์ เอี่ยมอารีวงศ์, “พระพุทธศาสนากับการเมืองใหม่ : แนวคิด ทฤษฎีและการปฏิบัติ”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕).

^{๒๙๖} David Lockwood, “Social Integration and System Integration”, **Explorations in Social Change**, ed. by G. K. Zollschan & H. W. Hirsch, (Houghton Mifflin, Boston, 1964), cited in Tom Burns, “system theories”, **The Blackwell Encyclopedia of Sociology**: 4926.

ในบทที่ ๒ นี้เป็นการศึกษาแนวคิดการก้าวข้ามของบุคคลซึ่งเป็นการมองระดับปัจเจกบุคคลตามสาขาจิตวิทยา และแนวคิดสังคมที่รู้ตามหลักพุทธธรรมซึ่งเป็นการมองในระดับโครงสร้างตามทฤษฎีระบบของสาขาสังคมวิทยา แนวคิดที่เชื่อมโยงแนวคิดทั้งสองคือแนวคิดการผุดบังเกิดซึ่งเป็นแนวคิดที่ศึกษาปรากฏการณ์จากระดับส่วนประกอบ อาทิ ปัจเจกบุคคลและปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันขึ้นไปจนถึงระดับองค์รวม อาทิ ระบบสังคม โดยศึกษาผ่านช่วงเวลาระยะหนึ่ง ทำให้สามารถเห็นภาพในหลากหลายระดับ หลากหลายมิติและพัฒนาการผ่านช่วงเวลาเพื่อให้สามารถอธิบายปรากฏการณ์หนึ่ง ๆ โดยเฉพาะปรากฏการณ์ทางสังคมได้อย่างครอบคลุมที่สุด.

สำหรับในบทที่ ๓ นั้น จะได้นำแนวคิดในบทนี้ ได้แก่ แนวคิดการก้าวข้ามของบุคคลไปศึกษาว่ามีปรากฏการณ์ของการก้าวข้ามของบุคคลเกิดขึ้นกับประยงค์ ธรรมรงค์หรือไม่ และมีการก้าวข้ามจากระดับใดไปสู่ระดับใด ส่วนแนวคิดการผุดบังเกิดทางสังคมจะนำมาใช้ศึกษาว่า ชุมชนไม้เรียงมีการผุดบังเกิดทางสังคมขึ้นหรือไม่ จากกระบวนการอย่างไร และนำไปสู่การใช้แนวคิดที่สามคือ แนวคิดสังคมที่รู้ตามหลักพุทธธรรมเพื่อมาศึกษาว่า คุณสมบัติใหม่ของชุมชนไม้เรียงจากการผุดบังเกิดทางสังคมนั้น มีส่วนสัมพันธ์กันหรือไม่อย่างไรกับแนวคิดดังกล่าว.

บทที่ ๓

ประยงค์ รณรงค์และชุมชนไม้เรียง

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะศึกษากระบวนการผุดบังเกิดแห่งสังคมตื่นรู้จากการก้าวข้ามของบุคคลตามหลักของประยงค์ รณรงค์และชุมชนไม้เรียง จึงเป็นเรื่องสืบเนื่องจากทฤษฎีหรือความเห็นและสังกัปปะหรือความคิดในบทที่ ๑ และบทที่ ๒ มาสู่เรื่องราวหรือการเจรจาหรือกัมมันตะหรือการกระทำ และอาชีพหรือการเลี้ยงชีพ กล่าวอีกนัยหนึ่งเป็นเรื่องจากกระบวนการทัศน์และความคิดหลักหรืออุดมการณ์ มาสู่วาทกรรม กิจกรรมที่กระทำและการดำเนินชีวิตทั้งในระดับบุคคลคือประยงค์ รณรงค์และระดับสังคมคือชุมชนไม้เรียง ในบทนี้จะแบ่งเป็น ๔ หัวข้อคือ บริบทของชุมชนไม้เรียง, ประยงค์ รณรงค์กับการก้าวข้ามของบุคคล, ชุมชนไม้เรียงกับกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคม และชุมชนไม้เรียงกับสังคมตื่นรู้ การศึกษาในบทนี้จะเป็นการนำเสนอและตีความข้อมูลที่ได้จากประยงค์ รณรงค์และผู้เกี่ยวข้องที่มีส่วนร่วมกับการบวนการผุดบังเกิดในช่วงดังกล่าวโดยเฉพาะระหว่างปีพุทธศักราช ๒๕๒๕ จนถึงปัจจุบัน จะเป็นการศึกษาชุมชนด้วยมุมมองแบบกว้างและครอบคลุมมิติต่าง ๆ พัฒนาผ่านช่วงเวลาหนึ่งมากกว่าจะเป็นการมองภาพแบบเจาะลึกเฉพาะเรื่องซึ่งปรากฏในงานวิจัยอื่น ๆ การศึกษาในบทนี้ยังเป็นการเรียนรู้จากประยงค์ รณรงค์และชุมชนไม้เรียงในเรื่องธัมมัญญตาคือความรู้จักเหตุ อดัตถัญญตาคือความรู้จักผล อดัตถัญญตาคือความรู้จักตน มัตถัญญตาคือความรู้จักประมาณ กาลัญญตาคือความรู้จักกาล ปริสัณญตาคือความรู้จักชุมชนและบุคคลัญญตาคือความรู้จักบุคคล ทั้งเจ็ดเรื่องนี้เป็นธรรมในสัปปริสธรรม ๗ หรือธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษ^๑ ผลการศึกษาในบทนี้รวมทั้งความคิดจากบทที่ ๒ จะนำไปสู่การสร้างแบบจำลองในบทที่ ๔ ต่อไป

๓.๑ บริบทของชุมชนไม้เรียง

๓.๑.๑ สภาพทั่วไปในปัจจุบัน

ชุมชนไม้เรียงเป็นชุมชนเปิด แม้ว่าพื้นที่ไม้เรียงไม่ใช่เมืองเปิด เนื่องจากไม่มีเส้นทางหลักผ่าน แต่มีเส้นทางเล็กที่ทะลุไปพื้นที่ต่าง ๆ ได้หลายเส้นทาง จึงอาจจัดว่าเป็นเส้นทางโจร^๒ คือเป็นเส้นทางที่โจรสามารถใช้หลบหนีได้สะดวก แต่ชุมชนไม้เรียงถือว่ามีปัญหา

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพฯ : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๒๑๐-๒๑๑.

^๒ สัมภาษณ์ พ.ต.อ. อนันต์ หริกจินทร์ ผกก.สภ.ไม้เรียง, ๒๖ เมษายน ๒๕๕๕.

อาชญากรรมไม่มากเมื่อเทียบกับในอดีต ปัจจัยหนึ่งคือ ความสนใจของคนในไม่เรียง และความเข้มแข็งของผู้นำและชุมชน^๓ ก่อนจะพิจารณาถึงคุณสมบัติเหล่านี้ จะขอเสนอข้อมูลสภาพทั่วไปในปัจจุบันของตำบลไม่เรียง จากแผนพัฒนาตำบลและเอกสารอื่น ๆ โดยสังเขป ดังนี้

๓.๑.๑ ข้อมูลพื้นฐาน

ที่ตั้ง ตำบลไม่เรียง อยู่ห่างจากตัวเมืองจังหวัดนครศรีธรรมราชระยะทางประมาณ ๘๕ กิโลเมตรและห่างจากที่ว่าการอำเภอฉวางไปทางเหนือประมาณ ๕ กิโลเมตร

อาณาเขต (ดูแผนที่จากภาพที่ ๓.๑ และ ภาพที่ ๓.๒)

ทิศเหนือ ติดต่อกับ ตำบลกะเปียด

ทิศใต้ ติดต่อกับ ตำบลฉวาง

ทิศตะวันออก ติดต่อกับ ตำบลนาแวน

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ ตำบลนาเกาะชะ และตำบลครองเส อำเภอถ้าพรรณรา

พื้นที่ มีพื้นที่ทั้งหมด ๒๒,๒๒๐ ไร่ หรือราว ๓๕.๕๕ ตารางกิโลเมตร แบ่งได้ดังนี้

- เป็นที่ราบ ๑๓,๓๒๐ ไร่ พื้นที่ภูเขา ๘,๙๐๐ ไร่
- เป็นพื้นที่เพื่อการเกษตร ๑๙,๗๕๐ ไร่ พื้นที่สำหรับปศุสัตว์ ๒,๖๐๐ ไร่
- แหล่งน้ำ ๑๙๐ ไร่ พื้นที่ป่าไม้ ๓,๘๐๐ ไร่^๔

ภูมิประเทศ เป็นพื้นที่ราบเชิงเขา ตั้งอยู่บริเวณเทือกเขาศูนย์ มีภูเขาอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ความสูงของพื้นที่อยู่ระหว่าง ๕๐-๑๐๐ เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง พื้นที่ส่วนใหญ่เหมาะแก่การทำสวนยางพารา และที่ราบลุ่มบางส่วนสามารถทำนาได้ พื้นที่ในตำบลไม่เรียงมีแม่น้ำตาปีไหลผ่านตามแนวแบ่งเขตพื้นที่ระหว่างตำบลไม่เรียงหมู่ที่ ๓, ๗ และ ๘ กับพื้นที่ตำบลนาแวน รวมระยะทางที่ไหลผ่าน ๑๒ กิโลเมตร

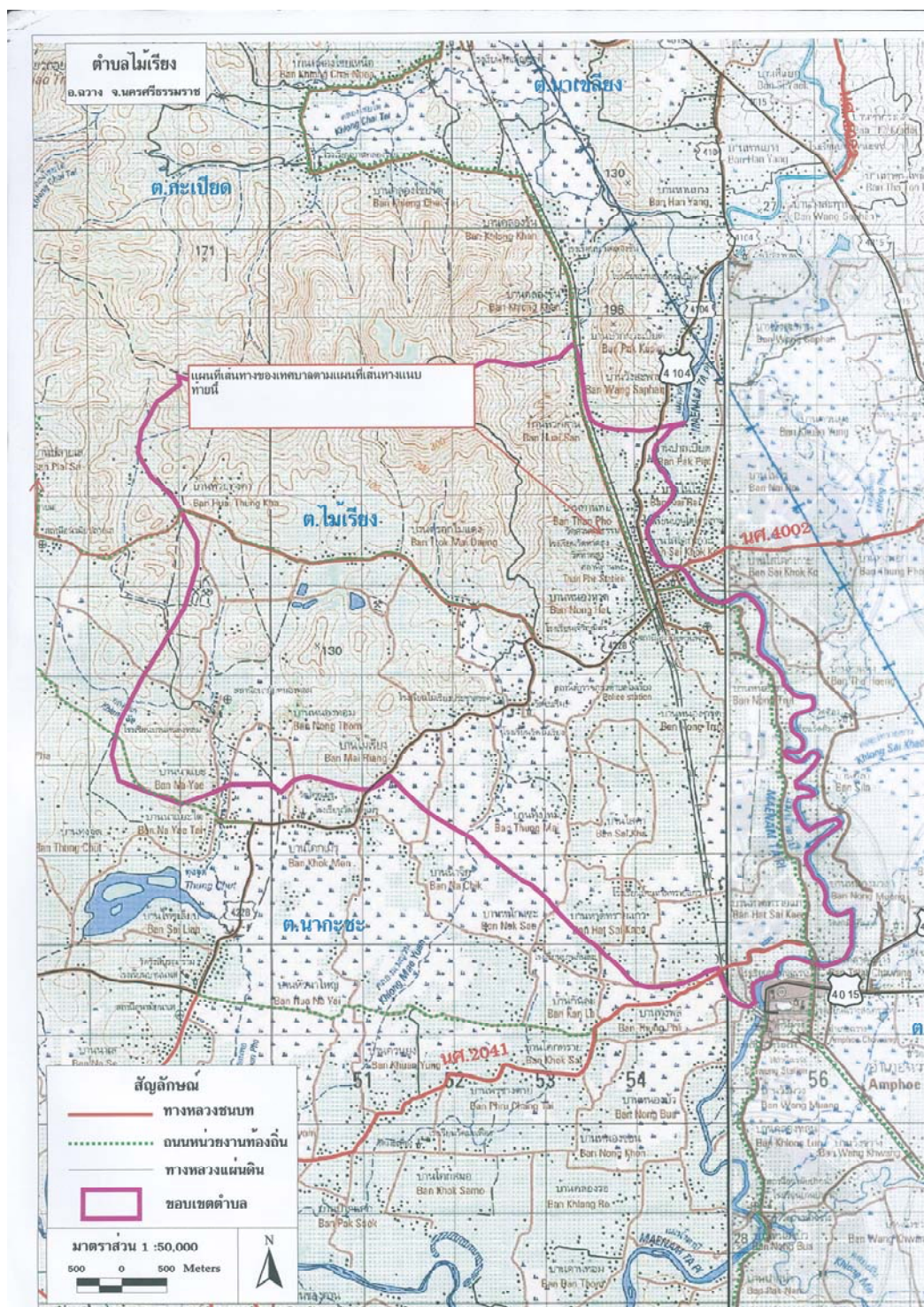
ภูมิอากาศ สภาพอากาศแบบมรสุมเมืองร้อน อากาศร้อนชื้นแบ่งเป็น ๒ ฤดู คือ

ฤดูร้อน ระหว่างเดือนกุมภาพันธ์-เมษายน อากาศจะร้อนมากเดือนมีนาคมถึงเดือนเมษายน

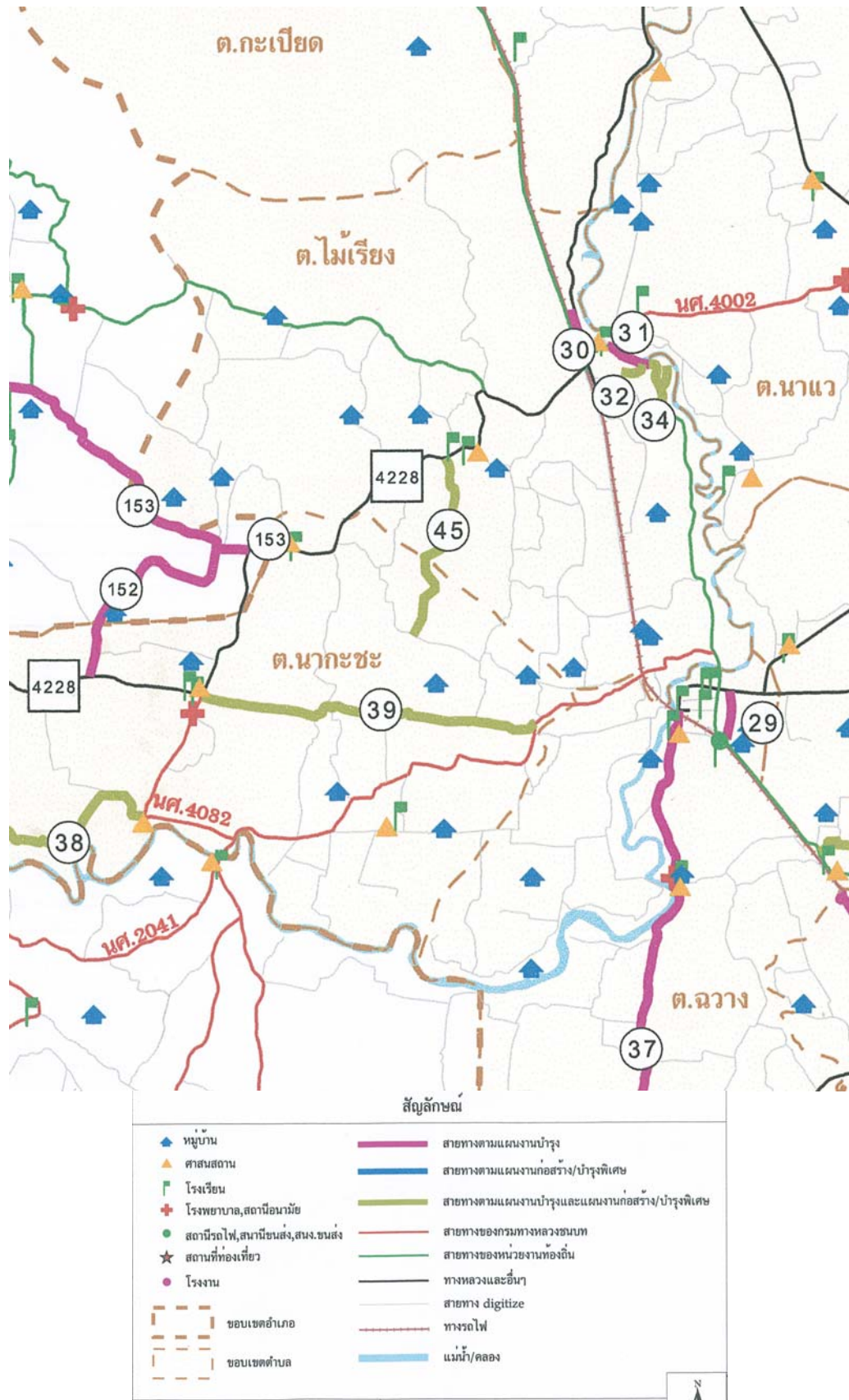
ฤดูฝน แบ่งเป็น ๒ ช่วง คือเดือนพฤษภาคม-ตุลาคม ได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ เดือนพฤศจิกายน-มกราคม ได้รับอิทธิพลจากมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ

^๓ อ้างแล้ว.

^๔ จันทรา มาศสุพงศ์และคณะ, โครงการวิจัยแบบมีส่วนร่วมเพื่อหาแนวทางการพัฒนาเขาศูนย์ ตำบลไม่เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์, (ม.ป.ท. : ม.ป.พ., ม.ป.ป.), หน้า ๖๓-๖๔. (เป็นโครงการที่รับการสนับสนุนจากสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษาปีงบประมาณ ๒๕๔๖ คาดว่าเป็นผลงานวิจัยของมหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราชปี ๒๕๔๘).

ภาพที่ ๓.๑ แสดงแผนที่ตำบลไผ่เรียงมาตราส่วน ๑ : ๕๐,๐๐๐

ภาพที่ ๓.๒ แสดงแผนที่ตำบลไม้เรียงและเส้นทางคมนาคม

การปกครอง แบ่งเป็น ๑๐ หมู่บ้าน โดยมีองค์การบริหารส่วนตำบลไม้เรียงดูแล หมู่ที่ ๑, ๒, ๔, ๕, ๖, ๗, ๘ และหมู่ที่ ๑๐ ส่วนเทศบาลตำบลไม้เรียงดูแล หมู่ที่ ๓ และหมู่ที่ ๙

การตั้งบ้านเรือนในตำบล มีลักษณะกระจุกตัวเป็นกลุ่มใหญ่ในหมู่ญาติพี่น้องที่อยู่ในอาณาเขตเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน^๑ และแบบแผนการจัดที่อยู่หลังการแต่งงานส่วนใหญ่พบว่า “เป็นแบบมาตุพงศ์ (Matrilocal Residence) กล่าวคือ ฝ่ายชายจะเป็นผู้ย้ายออกจากบ้านตนเองไปอยู่ร่วมกับครอบครัวฝ่ายหญิง”^๒

จำนวนครัวเรือนและจำนวนประชากร

มีครัวเรือนทั้งหมด ๒,๗๖๖ ครัวเรือน มีประชากรทั้งหมด ๗,๖๑๘ คน อยู่ในเขตเทศบาล ๒,๓๕๘ คน เป็นชาย ๑,๑๕๑ คน หญิง ๑,๒๐๗ คน ส่วนในเขตองค์การบริหารส่วนตำบลมี ๕,๒๖๐ คน เป็นชาย ๒,๕๖๑ คน หญิง ๒,๖๙๙ คน (ดูตารางที่ ๓.๑ ประกอบ)

ตารางที่ ๓.๑ แสดงพื้นที่ ครัวเรือนและประชากรแยกตามเพศของตำบลไม้เรียง

หมู่ที่	ชื่อหมู่บ้าน	พื้นที่ (ไร่)	ครัวเรือน	ประชากร		
				ชาย	หญิง	รวม
๑	บ้านทุ่งไหม้	๒,๗๐๖	๒๔๙	๔๐๔	๔๕๒	๘๕๖
๒	บ้านหนองหาด	๒,๓๖๔	๓๑๘	๔๗๕	๔๖๙	๙๔๔
๓	บ้านทานพอ	๖๒๗	๖๓๖	๕๒๖	๕๓๔	๑,๐๖๐
๔	บ้านหาดทรายแก้ว	๒,๐๐๐	๑๕๖	๒๗๘	๒๕๑	๕๒๙
๕	บ้านหนองคอม	๘๐๐	๑๕๖	๒๓๗	๒๙๒	๕๒๙
๖	บ้านกันละ	๑,๗๓๙	๑๖๖	๒๕๙	๒๙๒	๕๕๑
๗	บ้านหนองม่วง	๘๖๐	๑๙๒	๓๒๑	๓๒๗	๖๔๘
๘	บ้านหนองตรุด	๑,๒๓๒	๕๒๖	๖๒๕	๖๗๓	๑,๒๙๘
๙	บ้านตรอกไม้แดง	๒,๘๗๐	๑๙๓	๒๘๓	๓๐๑	๕๘๔
๑๐	บ้านควนหน้	๗,๐๒๒	๑๗๔	๓๐๔	๓๑๕	๖๑๙
รวม		๒๒,๒๒๐	๒,๗๖๖	๓,๗๑๒	๓,๙๐๖	๗,๖๑๘

ที่มา : ข้อมูลจากองค์การบริหารส่วนตำบลและเทศบาลตำบลไม้เรียง

แหล่งท่องเที่ยว/สถานบริการ ที่น่าสนใจในตำบล มี ๔ แห่ง คือ น้ำตกบ้านควนหน้, สถานที่บ่อดินเก็บน้ำหนองม่วง, ภูเขาศูนย์และริมตลิ่งแม่น้ำตาปี

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๕.

^๒ สุพรรณิ ไกรนรา, “กระบวนการเรียนรู้การจัดการแบบชุมชนพึ่งตนเอง: ศึกษากรณีตำบลไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยคดีศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย สถาบันราชภัฏนครศรีธรรมราช, ๒๕๔๖) หน้า ๖๗.

หน่วยบริการสาธารณะทางสังคม/การศึกษา/สาธารณสุข ที่มีในตำบล ดังนี้

- วัด ๓ แห่ง คือ วัดไม้เรียง วัดหาดสูง และสำนักสงฆ์วัดปากหลาม
- โรงเรียน ๗ แห่ง คือ
 - โรงเรียนวัดไม้เรียง - โรงเรียนไม้เรียงประชาสรรค์
 - โรงเรียนวัดหาดสูง - โรงเรียนบ้านหาดทรายแก้ว
 - โรงเรียนบ้านกันละ - โรงเรียนเจริญมิตร (โรงเรียนเอกชน)
 - โรงเรียนเจริญมิตรพาณิชยการ

- ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก/ศูนย์เด็กก่อนเกณฑ์ ๒ แห่ง คือ

- ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กบ้านทุ่งไหม้ - ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กวัดหาดสูง

- สถานีอนามัย ๒ แห่ง คือ โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล บ้านทานพอ,
โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล บ้านหนองท่อม

- ป้อมตำรวจ/สถานีตำรวจภูธร ๒ แห่ง คือ ป้อมตำรวจตลาดทานพอ, สภ.ไม้เรียง

- อื่น ๆ เช่นหอกระจายข่าว, ศูนย์ข้อมูลและที่ประชุมหมู่บ้านอย่างละ ๑๐ แห่ง

แหล่งน้ำ

- แหล่งน้ำตามธรรมชาติ มีลำคลองไหลผ่าน ๔ สายคือ คลองหรวด, คลองตาปี, คลองเส และคลองรังชอน มีลำห้วยไหลผ่าน ๗ สาย คือ ห้วยทุ่งคา, ห้วยทับน้ำเต้า, ห้วยน้ำใส, ห้วยรังแร้ง, ห้วยน้ำใส, ห้วยปากน้ำผุดและห้วยหรี ส่วนหนองบึงและสระมี ๖ แห่งคือสระน้ำบ้านห้วยทุ่งคา, หนองน้ำหนองท่อม, หนองม่วง, สระน้ำซอยน้ำตก, หนองพันกวางและหารส้มไฟ

- แหล่งน้ำกิน-น้ำใช้ที่สร้างขึ้น มีประปาหมู่บ้าน ๘ แห่ง บ่อบาดาลสาธารณะ ๓ แห่ง บ่อบาดาลส่วนตัว ๔๙๘ บ่อ และบ่อน้ำตื้นส่วนตัว ๕๓๑ บ่อ

เส้นทางคมนาคม

เส้นทางรถไฟ ทางรถไฟสายใต้เชื่อมระหว่างกรุงเทพฯ ผ่านสถานีรถไฟทานพอ ลงสู่อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา เป็นขบวนรถเร็วธรรมดา วันละ ๑๐ เที่ยว

ทางหลวงจังหวัดหมายเลข ๔๑๐๔ เชื่อมระหว่างทางหลวงจังหวัดหมายเลข ๔๐๑๕ ผ่านตำบลกะเปียด ตำบลไม้เรียง สู่อำเภอฉวาง

ถนนลาดยางเชื่อมระหว่างตำบลไม้เรียงกับทางหลวงแผ่นดินหมายเลข ๔๑

มีถนนสายต่างๆ ในตำบล ดังนี้ - ถนนลาดยาง ๙ สาย - ถนนคอนกรีต ๒๒ สาย

- ถนนลูกรัง ๑ สาย - ถนนหินคลุก ๓๕ สาย

โทรศัพท์ มีตู้โทรศัพท์สาธารณะ ๗ ตู้ มีโทรศัพท์บ้าน ๔๒๐ เครื่อง

ไฟฟ้า มีไฟฟ้าใช้ตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๕๓๐ ปัจจุบันมีครบทุกครัวเรือน

๓.๑.๑.๒ ข้อมูลทางการเมือง การปกครอง สังคมวัฒนธรรม

ผู้นำท้องถิ่น (ดูรายละเอียดตารางที่ ๓.๒ ประกอบ)

ตารางที่ ๓.๒ แสดงรายชื่อผู้นำท้องถิ่นที่เป็นทางการ

ที่	ชื่อ – สกุล	ตำแหน่ง	หมู่ที่
๑	นายสายันต์ ทิพย์สุวรรณ	กำนัน	๙
๒	นายสิทธิพงษ์ ธรฤทธิ์	ผู้ใหญ่บ้าน	๑
๓	นายศิริวัฒน์ ธรฤทธิ์	ผู้ใหญ่บ้าน	๒
๔	นายวุฒิเลิศ บุญนำ	ผู้ใหญ่บ้าน	๓
๕	นางนงรักษ์ บัวดำ	ผู้ใหญ่บ้าน	๔
๖	นายโกวิวัฒน์ ศรีอักษร	ผู้ใหญ่บ้าน	๕
๗	นายศรชัย ศรีน้อย	ผู้ใหญ่บ้าน	๖
๘	นายสมพงศ์ ละอ	ผู้ใหญ่บ้าน	๗
๙	นายอำนาจ ยกเลื่อน	ผู้ใหญ่บ้าน	๘
๑๐	นายธงไชย เอียดขาว	ผู้ใหญ่บ้าน	๑๐
๑๑	นายสมพร ด้านปราการวิวัฒน์	ประธานเครือข่าย กทบ. ระดับตำบล	๓
๑๒	นางจิราภรณ์ จินา	ประธานเครือข่าย OTOP	๑๐
๑๓	นายชัยศรี มีพัฒน์	นายกเทศมนตรี	๓
๑๔	นายธรรมศักดิ์ อุบล*	นายก อบต.	๕

*นายธรรมศักดิ์ อุบล ได้รับตำแหน่งแทนนายไกรณรงค์ ธรฤทธิ์ ตั้งแต่ ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๕๕

ศาสนา นับถือศาสนาพุทธเกือบทั้งหมด

วิถีการดำรงชีวิต ประกอบอาชีพการเกษตร ทำสวนยางพารา สวนผลไม้ ปลูกพืช และเลี้ยงสัตว์ ความเป็นอยู่ส่วนใหญ่ยึดตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง^๓ ชาวไม้เรียงมีลักษณะเหมือนคนภาคใต้ทั่วไปที่มีลักษณะเด่นคือ รักพวกพ้อง รักศักดิ์ศรี รักถิ่นฐานบ้านเกิด และยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณีของตน ชาวไม้เรียงไม่ปิดกั้นตัวเอง ยอมรับประสบการณ์ใหม่ ๆ ศูนย์รวมจิตใจคือ วัดหาดสูงและวัดไม้เรียง สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจคือ หลวงพ่อท่านคล้ายวาจาสิทธิ์อดีตเจ้าอาวาสวัดสวนขัน ตำบลละอาย อำเภอฉวาง และท่านพระครูกลาย คงคาสุวณฺโณ อดีตเจ้าอาวาสวัดหาดสูงผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ของพ่อท่านคล้าย ค่านิยมความเชื่อเหนือธรรมชาติคือ เทวดาเขาศูนย์ที่สิงในรูปงูจงอาง (ภาคใต้เรียกว่า งูบองหลา)^๔

^๓ พัฒนาการตำบลไม้เรียง, แผนตำบลไม้เรียง, ๒๕๕๕ (อัดสำเนา).

^๔ จันทรา มาศสุพงศ์, คู่มือศึกษาประวัติการชุดแร่บนเขาศูนย์ ตำบลไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช, (วิทยาลัยการจัดการทางสังคม, ๒๕๕๐), หน้า ๑๔.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

ประเพณีและเทศกาล ที่น่าสนใจของตำบลมีดังนี้ ทำบุญวันปีใหม่,งานวันเด็ก, รดน้ำขอพรผู้สูงอายุ, วันสารทเดือนสิบ, ประเพณีเข้าพรรษา, ประเพณีวันลอยกระทงและเข้าโรงครุมโนราห์

๓.๑.๑.๓ ข้อมูลทางเศรษฐกิจ

สภาพเศรษฐกิจ ในเขตเทศบาลตำบลไม้เรียง มีรายได้เฉลี่ยต่อคนต่อปีเท่ากับ ๖๙,๔๕๖.๐๗ บาท (เฉลี่ยในชุมชนระหว่าง ๔๑,๒๙๐-๑๐๗,๑๔๗.๒๙ บาท) ส่วนในเขตองค์การบริหารส่วนตำบลมีรายได้เฉลี่ยต่อคนต่อปีเท่ากับ ๕๓,๖๘๐.๔๗ บาท แบ่งตามหมู่บ้านได้ดังนี้ (ดูรายละเอียดตารางที่ ๓.๓ ประกอบ)

ตารางที่ ๓.๓ แสดงรายได้เฉลี่ยในหมู่บ้านขององค์การบริหารส่วนตำบลไม้เรียง

หมู่ที่	หมู่บ้าน	รายได้เฉลี่ยต่อคนต่อปี (บาท)
๑	บ้านทุ่งไหม้	๖๓,๙๒๕.๓๗
๒	บ้านหนองหาด	๔๕,๕๓๐.๘๗
๔	บ้านหาดทรายแก้ว	๔๙,๓๒๗.๐๕
๕	บ้านหนองท่อม	๖๓,๙๒๕.๓๗
๖	บ้านกันละ	๗๗,๓๘๘.๔๘
๗	บ้านหนองม่วง	๕๔,๒๐๒.๙๑
๙	บ้านตรอกไม้แดง	๓๘,๕๓๐.๙๗
๑๐	บ้านควนนนท์	๔๒,๓๐๑.๕๓
รายได้เฉลี่ยต่อคนต่อปี		๕๓,๖๘๐.๔๗

ที่มา : ข้อมูล จปฐ. ประจำปี ๒๕๕๔ อ้างจากองค์การบริหารส่วนตำบลไม้เรียง

- การประกอบอาชีพ**
- อาชีพหลัก คือ เกษตรกร
 - อาชีพรอง คือ ค้าขาย, รับจ้าง
 - อาชีพเสริม คือ เสริมสวย, ปลูกผัก, เลี้ยงสัตว์

สัดส่วนของการประกอบอาชีพ มีดังนี้

- ทำการเกษตร ร้อยละ ๗๐
- ข้าราชการ/รัฐวิสาหกิจ ร้อยละ ๑๐
- รับจ้าง/พนักงานเอกชน ร้อยละ ๘
- ธุรกิจส่วนตัว ร้อยละ ๕
- เลี้ยงสัตว์ ร้อยละ ๔
- อื่นๆ ร้อยละ ๓

ผลิตภัณฑ์และสินค้าที่มีชื่อเสียงหรือน่าสนใจของตำบลมีดังนี้ คือ น้ำมันเหลืองทาแก้ปวดเมื่อย, เครื่องแกงกลุ่มแม่บ้าน, ผลไม้, ผลิตภัณฑ์ยางแผ่นดิบ, ยางแผ่นรมควัน, ส้มจับปลา, ศูนย์การเรียนรู้สาธิตหัตถกรรม, น้ำยาสระผมและน้ำยาล้างจาน

โดยสรุป สภาพปัจจุบันของตำบลไม้เรียงดูเหมือนไม่แตกต่างกับพื้นที่อื่น ในอดีตตำบลนี้เคยเป็นแดนมิคสัญญีที่มีปัญหามากมาย แต่ปัจจุบันกลับมีความมั่นคง พึ่งตนเองได้และเป็นต้นแบบการพัฒนาชุมชนใหม่ ๆ เรื่องราวไม้เรียงเป็นอย่างไร จะได้นำเสนอในหัวข้อต่อไป

๓.๑.๒ เรื่องราวพื้นที่ไม้เรียง

ไม้เรียงก่อนนั้นสุขฤทัย ประสบวาทภัยเสียหายหมดสิ้น ครั้นทำกินราคายางมาดำดิ่ง พอได้พึงเมื่อเข้ายุคตื่นแร่ แต่ไม่ซ้ากลายเป็นแดนมิคสัญญี คนเป็นผีมืออยู่ทุกหัวถนน ผู้คนจึงรวมใจสู้ดันรน ให้พ้นทุกข์พ้นจวนพ้นปัญหา คั่นคว้าเรียนรู้พบมรรคา ภูมิปัญญาชุมชนพึ่งตนเอง^๖

ไม้เรียงเป็นชื่อตำบลหนึ่งในอำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นที่ราบเชิงเขา ระหว่างแม่น้ำตาปีกับภูเขาศูนย์ มีคำขวัญว่า “ร่มเงาเขาศูนย์ วูลแฟรมเลอล้า ยิปซัมแน่นหนา ยางพาราดีเด่น เยือกเย็นหัวใจ สุขฤทัยชั่วกาลปี”^๗ ผู้คนเริ่มตั้งบ้านเรือนขึ้นเมื่อกว่าหนึ่งร้อยห้าสิบปีมาแล้ว บรรพบุรุษที่บุกเบิกเข้ามาตั้งถิ่นฐานคือ กลุ่มที่อพยพจากจังหวัดพัทลุง ทั้งนี้ผู้ที่เข้ามาบุกเบิกคือ ตระกูลไม้เรียง ตระกูลอุบล ตระกูลชรฤทธิ์ ตระกูลโนวัณ^๘ พื้นที่ไม้เรียงในสมัยนั้นมีสิ่งดึงดูดให้ผู้คนย้ายมาเนื่องจาก “เป็นที่ราบเชิงเขา แวดล้อมด้วยธรรมชาติ ป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์มีแหล่งน้ำและที่ราบลุ่ม เหมาะแก่การตั้งบ้านเรือนและทำการเกษตร”^๙

งานวิจัยของจันทรา มาศสุพงศ์ระบุว่า บริเวณแรกที่ตั้งบ้านเรือนและต่อมาขยายพื้นที่ออกไปโดยทางป่าละเมาะนั้น เคยมีดอกไม้บานเต็มทุ่งซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “ทุ่งดอกไม้” แต่เมื่อถึงฤดูแล้งจะเกิดไฟไหม้ทุกปี จึงเปลี่ยนชื่อเป็น “ทุ่งไหม้” กลายเป็นชื่อ “บ้านทุ่งไหม้” หรือ “หมู่บ้านทุ่งไหม้” หมู่ที่ ๑ ตำบลไม้เรียงในปัจจุบัน^{๑๐} ไม้เรียงยุคแรกนี้เป็นยุคสุขสบาย

เมื่อประชากรเพิ่มขึ้นจึงขยายไปสร้างหมู่บ้านอื่น ๆ จนได้ยกฐานะเป็นตำบลตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ ร.ศ. ๑๑๖ (พุทธศักราช ๒๔๔๑) เริ่มแรกไม่มีชื่อตำบล

จนกระทั่งเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองของอำเภอฉวางเดินทางมาสำรวจพื้นที่บริเวณทุ่งนาบ้านเกาะเหวียง เมื่อยืนหันหน้าไปทางเขาศูนย์ มองเห็นทุ่งนาสลับกับสวนผลไม้และป่าไม้ที่ขึ้นเป็นแถวเรียงราวเป็นระเบียบตามธรรมชาติยาวเหยียดไปถึงยอดเขาศูนย์ จึงตั้งชื่อว่า

^๖ สมบูรณ์ เอื้อมอริวงศ์ ผู้ประพันธ์

^๗ จันทรา มาศสุพงศ์, คู่มือศึกษาประวัติการขุดแร่บนเขาศูนย์ ตำบลไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช, หน้า ๑ ขณะที่แผ่นป้ายที่ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียง เขียนวลีสุดท้ายว่า “ยิ่งใหญ่คุณธรรม” แทน “สุขฤทัยชั่วกาลปี”.

^๘ จันทรา มาศสุพงศ์และคณะ, โครงการวิจัยแบบมีส่วนร่วมเพื่อหาแนวทางการพัฒนาเขาศูนย์ ตำบลไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์, หน้า ๕๗.

^๙ พัฒนาการตำบลไม้เรียง, แผนตำบลไม้เรียง, ๒๕๕๕ (อัดสำเนา).

^{๑๐} จันทรา มาศสุพงศ์และคณะ, โครงการวิจัยแบบมีส่วนร่วมเพื่อหาแนวทางการพัฒนาเขาศูนย์ ตำบลไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์, หน้า ๕๘.

“ไม้เรียง” โดยนำเสนอในที่ประชุมอำเภอ ที่ประชุมเห็นชอบให้ใช้ชื่อตำบลว่า “ไม้เรียง” มาตั้งแต่บัดนั้น^{๑๑}

วิชิต นันทสุวรรณ^{๑๒} กล่าวถึงปัจจัยของการเติบโตและการเปลี่ยนแปลงในไม้เรียงว่า มาจาก ๔ ปัจจัย^{๑๓} คือ ประการที่ ๑ การขยายตัวของครอบครัวในชุมชน ประการที่ ๒ การสัมปทานตัดไม้ซึ่งส่งผลให้เกิดการขยายที่ดินทำกินเมื่อตัดโค่นป่าธรรมชาติแล้ว รวมทั้งคนในชุมชนใกล้เคียงอพยพเข้ามาเป็นลูกจ้างบริษัททำไม้และลงหลักปักฐานในชุมชน ประการที่ ๓ เส้นทางรถไฟสายใต้ตัดผ่านเปิดชุมชนออกสู่โลกกว้าง เกิดสถานีรถไฟทานพอ^{๑๔} ในตำบลไม้เรียง ในสมัยนั้นคนบางกลุ่มเช่น กรรมการสร้างทางรถไฟชาวจีนเมื่อทำทางรถไฟแล้วเสร็จไม่ได้กลับประเทศแต่ตั้งหลักแหล่งตามชุมชนโดยเฉพาะบริเวณสถานีรถไฟ^{๑๕} และประการที่ ๔ วาตภัยจากพายุโซนร้อน “แอเรียต” ที่ก่อตัวขึ้นที่แหลมตะลุมพุกเมื่อวันที่ ๒๕ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๐๕ เป็นภัยธรรมชาติครั้งร้ายแรงที่ส่งผลกระทบอย่างมาก (ดูภาพที่ ๓.๓ ประกอบ) ประยงค์ผู้อยู่ท่ามกลางพายุได้เล่าให้ฟังถึงสภาพไม้เรียงวันรุ่งขึ้นหลังพายุพัดผ่านว่า

รู้สึกเว้งว่างเปล่าเปลี่ยวราบเรียบสุดลูกหูลูกตา เจียบสังัดไม่มีแม้เสียงนกกา มองไปรอบกระท่อม ข้าวไร่ที่เริ่มออกรวงล้มราบแบกกับดิน ต้นพริก ต้นมะเขือ ผักต่าง ๆ ถอนรากถอน

^{๑๑} อ้างแล้ว.

^{๑๒} วิชิต นันทสุวรรณเป็นนักพัฒนาจากมูลนิธิหมู่บ้านที่ทำงานร่วมกับประยงค์ รัตนรงค์และชุมชนไม้เรียงมาเป็นเวลานาน.

^{๑๓} วิชิต นันทสุวรรณ, “การเรียนรู้เพื่อพัฒนาแผนแม่บทชุมชน : กระบวนการตัดสินใจที่มีอิสระเพื่อกำหนดอนาคตของชุมชน”, **เศรษฐศาสตร์การเมือง (เพื่อชุมชน) ๒๐ วิสาหกิจชุมชน กลไกเศรษฐกิจฐานราก**, บรรณาธิการโดย ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ และพิทยา ว่องกุล, (กรุงเทพฯ : ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕) : ๑๔๖-๑๔๗.

^{๑๔} ตำนานบ้านทานพอ ณ ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียงระบุชื่อที่ถูกต้องคือ ทานพอ ดังนี้

ไม้หลุมพอล้มขวาง	ดาปี
ทอดลงตรงพอดี	ทางผ่าน
ชาวบ้านเดินข้าม	แทนสะพาน
เกิดตำนานชื่อบ้าน	ทานพอ
ต่อมาทางรถไฟ	ตัดผ่าน
ป้ายชื่อทางพอฟาน	ขาดหาย
คนสร้างใหม่ไม่เข้าใจ	ความหมาย
กลับกลายเป็นชื่อบ้าน	ทานพอ

^{๑๕} สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์, ดิลก วุฒิพาณิชย์และประสิทธิ์ ชินการณ, **จีนทักษิณ : วิถีและพลัง**, (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๔), หน้า ๙๑.

โคน ไม่มีเหลือแม้แต่ต้นเดียว ลิง ค่าง ชะนีที่อยู่บนเขาศูนย์ที่ส่งเสียงร้องโหยหวนตอนเช้า
ทุก ๆ วัน วันนี้เจียบกริบ การเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วเพียงข้ามคืน กลับหน้ามือเป็นหลัง
มือ ทุกคนซอกทำอะไรไม่ถูก เพราะปรับตัวไม่ทัน^{๑๖}

ภาพที่ ๓.๓ แสดงสภาพบ้านเรือนหลังประสบวาทภัยแฉะเรียด

วาทภัยครั้งนั้นไม่ได้ส่งผลเพียงวันเดียว แต่มีผลกระทบตามมา วิชิตสรุปว่า
ป่าธรรมชาติที่เหลืออยู่ถูกพายุถล่มล้มราบเป็นหน้ากลอง ลำธารที่ชาวบ้านใช้สอยแห้ง
ในหน้าแล้ง เกิดไฟป่าเผาไหม้เป็นวงกว้างอยู่หลายปี ชาวบ้านแทบสิ้นเนื้อประดาตัว
กองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางเข้าไปช่วยเหลือ ให้ทุนเป็นค่าแรงงาน ค่าต้นกล้ายาง
พันธุ์ดีและอื่น ๆ พื้นที่ทำกินเดิมยกเว้นที่นา ถูกแทนที่ด้วยยางพารา^{๑๗}

การให้ความช่วยเหลือของกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางในครั้งนี้ ทำให้วิจิต
วิจิตชีวิตและวิธีการผลิตของคนในชุมชนไม่เรียงเปลี่ยนแปลงไปโดยสิ้นเชิง จากก่อนหน้าการเกิด
วาทภัย การปลูกยางพาราของชาวบ้าน มีวิธีคิดคือปลูกเป็นปายาง คือมียางเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับ
พืชอื่น ๆ ซึ่งเมื่อกรีดยางแล้ว สามารถหาฟืน หาของกินของใช้กลับบ้านได้^{๑๘} แต่เมื่อวาทภัยทำ
ให้เกิดความเสียหาย ชาวไร่เรียงจึงจำต้องรับความช่วยเหลือพร้อมเงื่อนไขจากกองทุน
สงเคราะห์การทำสวนยาง เงื่อนไขสำคัญคือ ยอมรับกระบวนการทศน์การปลูกยางพาราเป็นพืช

^{๑๖} ประยงค์ รัตนรงค์, คุณค่าแห่งชีวิตที่ลิขิตเอง, ต้นฉบับลายมืออดีตชีวิตประวัติ, (อัตสำเนา).

^{๑๗} วิชิต นันทสุวรรณ, “การเรียนรู้เพื่อพัฒนาแผนแม่บทชุมชน : กระบวนการตัดสินใจที่มีอิสระ
เพื่อกำหนดอนาคตของชุมชน”, เศรษฐศาสตร์การเมือง (เพื่อชุมชน) ๒๐ วิสาหกิจชุมชน กลไก
เศรษฐกิจฐานราก : ๑๔๗.

^{๑๘} สัมภาษณ์ ประยงค์ รัตนรงค์, ๒๕ เมษายน ๒๕๕๕.

เชิงเดี่ยว ไม่มีพืชชนิดอื่นแซมยกเว้นพืชคลุมดินที่กำหนด โดยถือว่าพืชชนิดอื่นเป็นวัชพืช ทั้งนี้ เหตุผลหรือคำบรรยายหลักคือเพิ่มประสิทธิภาพซึ่งจะทำให้ได้ผลผลิตยางเพิ่มขึ้น ๓ เท่าในพื้นที่ เท่ากัน^{๑๙} การอ้างความรู้ตามหลักวิชาการว่าเป็นความจริงหรือวาทกรรมเช่นนี้ ทำให้คนไม่เรียง เปลี่ยนวิธีคิดและวิธีการผลิตยางพาราเป็นพืชเชิงเดี่ยว

ผลกระทบที่ไม่ได้ตั้งใจคือ วิถีชีวิตของชาวไม้เรียงได้เปลี่ยนแปลงไปด้วย การปลูก ยางพาราเพียงอย่างเดียวทำให้ต้องอาศัยน้ำยางเป็นแหล่งรายได้ เมื่อขายแล้วจึงนำเงินที่ได้มา ซื้อสิ่งอุปโภค บริโภคอื่น ๆ ทั้งหมด ของกินของใช้ประจำวันที่เคยเก็บได้จากป่ายางถึงระยะนี้ไม่มีอีกต่อไป น้ำใจที่เคยแบ่งปันกันเริ่มหายไป ทั้งนี้เนื่องจากทุกคนขายน้ำยางเหมือนกัน ได้เงิน มาเพื่อใช้จ่ายได้เองเหมือนกัน เวลามีปัญหาราคายางก็มีเหมือนกัน ความสัมพันธ์ทางสังคมใน วิถีชีวิตแบบเดิมจึงลดลง^{๒๐}

เมื่อถึงต้นทศวรรษ ๒๕๑๐ ยางพาราที่ปลูกหลังวาทภัยเริ่มกริดได้ ในปีพุทธศักราช ๒๕๑๒ ราคายางตกต่ำเหลือเพียงกิโลกรัมละ ๘ บาท^{๒๑} ขณะที่ราคาสินค้าเพิ่มสูงขึ้น ชาวสวน ยางต่างเดือดร้อนอย่างมากเหมือนกันและต่างไม่สามารถช่วยเหลือกันได้

จะด้วยเหตุดาเขาศูนย์ที่ชาวไม้เรียงมีความเชื่อหรือไม่ก็ตาม กริด คงศิลป์ ชาวไม้ เรียงที่จับจองที่ดินป่าสงวนบนเขาศูนย์เพื่อปลูกยางพาราตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๕๑๐ ขณะที่ชุด หลุมปลูกยางอยู่ในปีพุทธศักราช ๒๕๑๒ นั้น ได้พบก้อนหินที่หนักกว่าปกติ หลังจากสอบถาม ทราบว่าเป็นก้อนแร่ؤلแฟรมหรือ “ลูกพลัด” จึงเริ่มเก็บขายโดยไม่บอกใคร แต่ไม่นานก็มีคนรู้^{๒๒}

เมื่อข่าวแพร่ออกไป ไม่เพียงชาวไม้เรียงที่เปลี่ยนจากชาวสวนยางกลายเป็นชาว เหมือนแร่เท่านั้น ผู้คนจากเกือบทั่วประเทศต่างเข้ามาแสวงโชคบนเขาศูนย์ จากเดิมมีผู้อยู่อาศัย เพียงหลักพันได้เพิ่มถึงประมาณสองหมื่นคนในช่วงของยุคตื่นแร่^{๒๓}

^{๑๙} สัมภาษณ์ ประยงค์ รณรงค์, ๒๒ กันยายน ๒๕๕๓ ช่วงที่ ๑.

^{๒๐} อ้างแล้ว.

^{๒๑} สัมภาษณ์ ประยงค์ รณรงค์, ๒๕ เมษายน ๒๕๕๕.

^{๒๒} จันทรา มาศสุพงศ์และคณะ, โครงการวิจัยแบบมีส่วนร่วมเพื่อหาแนวทางการพัฒนา เขาศูนย์ ตำบลไม้เรียง อำเภอดง จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์, หน้า ๑๒๕-๑๒๗.

^{๒๓} จันทรา มาศสุพงศ์, คู่มือศึกษา ประวัติการขุดแร่บนเขาศูนย์ ตำบลไม้เรียง อำเภอดง จังหวัดนครศรีธรรมราช, หน้า ๒๔-๒๕.

ผลประโยชน์จากการขุดและจำหน่ายแร่ลูปแฟรมไม่เพียงทำให้เศรษฐกิจในไม่เรียงมีเงินสะพัดถึงวันละ ๑๐ ล้านบาท^{๒๔} หรือในอำเภอฉวางมีเงินสะพัดจากธุรกิจซื้อขายแร่วันละ ๑๐๐ ล้านบาท^{๒๕} เท่านั้น แต่ยังดึงดูดคนหลากหลายประเภทเข้ามาในพื้นที่รวมถึงเรื่องต่าง ๆ ที่ตามมา อาทิ การฆ่า การปล้น การค้าประเวณี การพนัน เป็นต้น ปัญหาเหล่านี้ไม่เว้นแม้แต่คนในพื้นที่ไม่เรียง ตระกูลใหญ่ ๒ ตระกูลต่างทะเลาะและยกพวกถล่มกัน ฆ่ากันระหว่างตระกูลเนื่องจากขัดผลประโยชน์ในเรื่องแร่^{๒๖} ผลคือบางคนตายหรือบางคนติดคุก ส่วนที่เหลือได้แก่เด็ก ผู้หญิงหรือคนที่ต้องหลบจากพื้นที่ไป หลายคนเรียกไม่เรียงช่วงนี้ว่า **แดนมิดัส** มีการแบ่งเป็นก๊กเป็นเหล่า แม้แต่ประยงค์ รัตนรงค์ผู้วางตัวเป็นกลางในความขัดแย้งระหว่างญาติฝ่ายภรรยา ยังต้องออกจากไม่เรียงในปี ๒๕๑๙ ไปอยู่ที่จังหวัดพังงาถึง ๒ ปีเนื่องจากทั้งสองฝ่ายต่างไม่ไว้วางใจ จนเหตุการณ์สงบลงจึงกลับมาไม่เรียงได้อีกครั้ง^{๒๗}

ช่วงปลายทศวรรษ ๒๕๑๐ ต่อทศวรรษ ๒๕๒๐ นั้น ความรุนแรงจากผลประโยชน์แร่เขาศูนย์ได้ผสมเข้ากับ ความรุนแรงทางการเมืองภายในประเทศ เนื่องจากบริเวณเขาศูนย์ จังหวัดนครศรีธรรมราชและบริเวณจังหวัดสุราษฎร์ธานีเป็นเขตปฏิบัติการของผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ (ผกค.) ซึ่งขยายตัวอย่างมากภายหลังเหตุการณ์ ๖ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๑๙ บริเวณพื้นที่ไม่เรียงได้รับการจัดให้เป็นพื้นที่สีชมพู

ไกรณรงค์ ธรฤทธิ์เล่าให้ฟังว่า เมื่อยังเด็กและขึ้นไปกรีดยางกับคุณแม่แต่เช้ามีदनั้น บางครั้งพบกับผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ ผู้ก่อการร้ายเหล่านั้นจะสั่งห้ามลงจากสวนยางจนกว่าจะเที่ยงเพื่อป้องกันไม่ให้แจ้งความกับเจ้าหน้าที่ นอกจากนี้บางครั้งผู้ก่อการร้ายเหล่านี้จะเข้ามาในชุมชนและจับคนที่เป้น “ค่างควา” ศัพท์ที่เรียกคนขโมยแร่คนอื่น มายิงทิ้งเพื่อเป็นการสร้างมวลชนและความนิยมให้คนในพื้นที่เห็นว่าเป็นผู้รักษาความถูกต้อง ดังนั้น คนในไม่เรียงช่วงแดนมิดัสผู้นี้ ในตอนกลางวันต้องเผชิญกับเจ้าหน้าที่รัฐที่มาทำปฏิบัติการจิตวิทยาและตรวจตราว่าใครเป็นคนของผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ พอกลางคืนต้องเผชิญกับผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ที่มาเคลื่อนไหวในชุมชนและดูว่าใครเป็นสายให้กับเจ้าหน้าที่ของรัฐ^{๒๘} ภาวะอยู่

^{๒๔} ประยงค์ รัตนรงค์, “การรวมพลังของชุมชนเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจ ท่ามกลางกระแสทุนนิยม”, **ปาฐกถาวาระ ๑๐ ปี สถาบันปรีดี พนมยงค์**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : http://www.pridiinstitute.com/autopage/show_page.php?h=25&s_id=12&d_id=12, [๑๙ มกราคม ๒๕๕๒].

^{๒๕} จันทรา มาศสุพงศ์, **คู่มือศึกษา ประวัติการขุดแร่บนเขาศูนย์ ตำบลไม่เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช**, หน้า ๖๗.

^{๒๖} สัมภาษณ์ ไกรณรงค์ ธรฤทธิ์ นายกอบต. ไม่เรียง, ๒๗ เมษายน ๒๕๕๕ ช่วงที่ ๑.

^{๒๗} สัมภาษณ์ ประยงค์ รัตนรงค์, ๑๗ มกราคม ๒๕๕๒.

^{๒๘} สัมภาษณ์ ไกรณรงค์ ธรฤทธิ์ นายกอบต. ไม่เรียง, ๒๗ เมษายน ๒๕๕๕ ช่วงที่ ๒.

ระหว่างเขาควายทั้งสองเช่นนี้ทำให้คนไม่เรียงต้องเกรงกลัวและระมัดระวังตัวอยู่เสมอความรู้สึกนี้ยังคงอยู่แม้หลังเหตุการณ์ความไม่สงบจากผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ผ่านพ้นไปแล้ว

ยุทธศาสตร์การเมืองนำการทหารในระดับประเทศตามคำสั่งที่ ๖๖/๒๓ นำสู่เหตุการณ์ที่เปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่อีกครั้งในพื้นที่ไม่เรียง เริ่มจากพลโทจวน วรรณรัตน์แม่ทัพภาคที่ ๔ ได้ประกาศปิดเขาศูนย์ยุติการทำเหมืองแร่ลุ่มแฟรมในปีพุทธศักราช ๒๕๒๔ เพื่อตัดแหล่งเสบียงและผลประโยชน์ที่ผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ได้รับตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๕๑๕^{๒๙} ต่อมาพลโทหาญ ลีนานนท์ได้มาเป็นแม่ทัพภาคที่ ๔ แทน จึงสานต่องานของพลโทจวน พร้อมทั้งนำนโยบาย ๖๖/๒๓ มาแปลงเป็น “ได้ร่มเย็น” โดยให้ผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์เข้ามาบดตัวรวมทั้งโจมตีและยึดค่าย ๕๐๘ ซึ่งเป็นค่ายที่ใหญ่ที่สุดในภาคใต้ ส่วนที่เขาศูนย์คนต่างถิ่นส่วนหนึ่งย้ายกลับภูมิลำเนาของตน ส่วนที่ไม่สามารถกลับภูมิลำเนาเดิมได้ พลโทหาญจัดพื้นที่ในตำบลสุทรีน จังหวัดนราธิวาส เป็นพื้นที่ทำกินซึ่งต่อมาชาวบ้านตั้งชื่อว่าหมู่บ้านลีนานนท์^{๓๐}

ผลดีจากคำสั่งปิดเขาศูนย์มีทั้งลดการตายรายวันลง กำจัดกลุ่มอิทธิพล ระบบนิเวศทั้งน้ำและป่าดีขึ้น แต่ผลสืบเนื่องที่ไม่ตั้งใจนั้น ไม่เพียงนำไปสู่การฟุบตัวของเศรษฐกิจในชุมชนไม่เรียงเท่านั้น แต่นำไปสู่ปัญหาสังคมและวิถีชีวิตด้วย คนที่มีเงินสะสมบางรายปรับตัวย้ายไปทำธุรกิจที่อื่น แต่สำหรับคนที่ไม่ได้เก็บสะสมเงินไว้ บางคนปรับตัวได้กลับไปเริ่มต้นทำสวนยางซึ่งทิ้งรกร้างไปในช่วงทำแร่ บางคนปรับตัวไม่ได้เนื่องจากเคยมีเงินใช้จ่ายอย่างมากในแต่ละวันจึงก่อปัญหาสังคม อาทิ การปล้น ฆ่า จับคนเรียกค่าไถ่ การพนัน หรือแม้แต่ขโมยข้าวที่วางอยู่หน้าบ้าน ฯลฯ ปัญหาเหล่านี้ ส่วนหนึ่งเพื่อรักษาวิถีชีวิตที่เคยมีเงินใช้จ่ายอย่างสบายก่อนหน้านี้ ประยงค์เล่าถึงสังคมขณะนั้นว่า “...อยู่กันอย่างระแวงกันตลอด ไม่มีใครไว้วางใจใคร ไม่รู้ใครเป็นใคร ตัวใครตัวมัน ผมไม่คิดว่าเราจะกลับมาเป็นอย่างนี้ได้ในช่วงนั้น”^{๓๑}

ท่ามกลางภาวะวิกฤตทางสังคมในช่วงปีพุทธศักราช ๒๕๒๒-๒๕๒๕ นี้ ศักยภาพใหม่ของชุมชนไม่เรียงได้ผุดบังเกิดขึ้นในเวลาต่อมา ศักยภาพที่เป็นคุณสมบัติใหม่ของชุมชนไม่เรียงนี้คือ การรู้จักตนเองและการใช้ภูมิปัญญาชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง แต่ศักยภาพนี้มีได้ผุดบังเกิดจากความบังเอิญหรือจากการสั่งการของหน่วยงานภายนอก แต่มาจากการตั้งใจ ความอุตสาหะ ความมุ่งมั่นและการคิดใคร่ครวญของผู้นำและคนในชุมชน ดังจะกล่าวในหัวข้อถัดไป.

^{๒๙} จันทรา มาศสุพงศ์และคณะ, โครงการวิจัยแบบมีส่วนร่วมเพื่อหาแนวทางการพัฒนาเขาศูนย์ ตำบลไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์, หน้า ๑๔๑ และ ๑๔๕.

^{๓๐} จันทรา มาศสุพงศ์, คู่มือศึกษา ประวัติการขุดแร่บนเขาศูนย์ ตำบลไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช, หน้า ๑๒๑-๑๒๒.

^{๓๑} สัมภาษณ์ ประยงค์ รณรงค์, ๑๗ มกราคม ๒๕๕๒.

๓.๒ ประยงค์ รัตนรงค์กับการก้าวข้ามของบุคคล

ในหัวข้อนี้จะนำเสนอสองประเด็นคือ ชีวิตประวัติของประยงค์ รัตนรงค์ (ดูประวัติย่อในภาคผนวกที่ ๓) และระดับการก้าวข้ามของประยงค์ รัตนรงค์ ทั้งนี้เพื่อให้เห็นว่า ช่วงเวลาที่ผ่านมานั้นมีการก้าวข้ามอุปสรรคและความเห็นไปมากน้อยเพียงใด และการก้าวข้ามนั้นผ่านขั้นการพัฒนาจากขั้นใดไปสู่ขั้นใด สอดคล้องกับหลักทางพระพุทธศาสนาและหลักทางจิตวิทยาอย่างไร

๓.๒.๑ อัตชีวประวัติ : คุณค่าแห่งชีวิตที่ลิขิตเอง^{๓๒}

ประยงค์ไม่ใช่ลูกที่ไม่เรียง คือไม่ได้เกิดที่ไม่เรียงแต่เกิดที่ตำบลนากะชะ อำเภอดงวาง จังหวัดนครศรีธรรมราชอยู่ติดด้านตะวันตกของไม่เรียง ประยงค์เล่าถึงสภาพเมื่อเด็กว่า

...สมัยนั้น ธรรมชาติยังมีความอุดมสมบูรณ์ คนอยู่กับธรรมชาติ มีการทำมาหากินกันอย่างเดียว ไม่คิดฝันที่จะร่ำรวย แอ้งซิง สะสมทั้งทรัพย์สินและอำนาจเหมือนปัจจุบัน ยิ่งในชนบทที่บ้านเกิดผมคือหมู่ที่ ๕ ต.นากะชะ อ.ดงวาง จ.นครศรีธรรมราช สมัยนั้นเป็นท้องถิ่นที่เขาเรียกว่าทุรกันดาร คือไม่มีถนน ไม่มีไฟฟ้า ไม่มีน้ำประปา และไม่มีทุกอย่างที่เป็นตัวชีวิตที่เขาใช้วัดความเจริญกันในสมัยนี้^{๓๓}

ยุคนั้นครอบครัวแถวนากะชะส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรแบบผสมผสานคือ ปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ หาของป่า ทำจักสาน ผลิตเครื่องมือทำกิน ทุกครอบครัวต้องพึ่งตนเองหรือพึ่งพาอาศัยกันในชุมชน เด็กจึงมีโอกาเรียนต่อน้อย ต้องช่วยครอบครัวทำมาหากินพร้อมเล่นกับเพื่อนไปด้วย การพึ่งตนเองนี้จึงถือเป็นอุปนิสัยพื้นฐานเพราะแม่แต่ “ของเล่นก็ต้องทำเอง”^{๓๔}

๓.๒.๑.๑ ช่วงวัยเยาว์ เป็นช่วงที่ประยงค์ รัตนรงค์รับการอบรมกล่อมเกลாதงสังคมอย่างดีทั้งจากครอบครัวโดยเฉพาะจากคุณตา คือ พ่อเฒ่าเขียนและจากประสบการณ์ชีวิตร่วมกับเพื่อน ๆ แม้ว่าประยงค์ รัตนรงค์จะอยู่ในระบบการศึกษาไม่นานนักก็ตามแต่ดูเหมือนจะนำหน้าเด็กในรุ่นเดียวกันทั้งในเรื่องการเรียนและการเริ่มต้นชีวิตการทำงาน นอกจากนี้การออกจากการเรียนดูเหมือนทำให้ประยงค์กระหายในการเรียนรู้และพัฒนาตนเองตลอดชีวิต ทั้งนี้เพื่อให้สามารถเกษียณได้อย่างเพื่อน ๆ ที่เรียนหนังสือแล้วไปรับราชการ

^{๓๒} เป็นชื่อเอกสารที่ประยงค์ รัตนรงค์เขียนถึงอัตชีวประวัติด้วยลายมือ ยังไม่ตีพิมพ์และใช้เป็นข้อมูลหลักในหัวข้อนี้ ทั้งนี้เพื่อให้เห็นถึงการสะท้อนภาพตนเองของประยงค์ รัตนรงค์.

^{๓๓} ประยงค์ รัตนรงค์, คุณค่าแห่งชีวิต ที่ลิขิตเอง, ด้นฉบับลายมืออัตชีวประวัติ (อัตสำเนา).

^{๓๔} อ้างแล้ว.

ประยงค์ ธรรงค์เขียนสะท้อนชีวิตประวัติของตนเองว่าเกิดเมื่อวันที่ ๒๔ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๘๐ เป็นหลานคนโปรดของคุณตาคุณยายหรือพ่อเฒ่าเขียน แม่เฒ่าคล้าย ตอนเด็กใช้เวลาส่วนใหญ่คลุกคลีและปรนนิบัติรับใช้ท่านทั้งสองซึ่งพักอยู่ใกล้บ้านคุณพ่อคุณแม่

พ่อเฒ่าเขียนเป็นปราชญ์ชาวบ้านทั้งในด้านหมอยา ผู้รู้หนังสือและกฎหมาย ประยงค์ช่วยงานเหมือนเป็นลูกศิษย์กันกุฎิ พ่อเฒ่าเขียนสอนประยงค์ให้คัดเขียนคัดอ่านได้ตั้งแต่อ่อนเข้าโรงเรียน ประยงค์เล่าว่า “พ่อเฒ่าเขียนเป็นคนใจดีมาก ชอบช่วยคนอื่นตลอดเวลา ใครเจ็บไข้ได้ป่วยก็วิเคราะห์ตำราแผนโบราณและผสมยาหม้อให้ไปต้มกิน โดยไม่คิดค่าตอบแทนใด ๆ ทั้งสิ้น...”^{๓๕} รวมทั้งการขอคำปรึกษาเรื่องกฎหมาย ข้อพิพาทต่าง ๆ อยู่เสมอ

ประสบการณ์การอยู่กับพ่อเฒ่าเขียนนี้ดูเหมือนจะมีอิทธิพลต่อประยงค์ตลอดชีวิตทั้งด้านวิชาและจรณะ เพราะเมื่อย้อนกลับมาดู ผู้วิจัยพบว่าประยงค์เองมีลักษณะเดียวกับพ่อเฒ่าเขียนเช่นกัน กล่าวคือเป็นทั้งปราชญ์ชาวบ้านผู้มีจรรยาเลื่อมใส เป็นผู้ที่มีคนมาขอคำปรึกษาแก้ไขปัญหาโดยตลอด ดังนั้นการอบรมกล่อมเกลายในครอบครัวในวัยเด็กดังกล่าวจึงนับเป็นก้าวสำคัญก้าวแรกของการหล่อหลอมตัวตนของประยงค์ในช่วงเวลาต่อมา

นอกจากในเรื่องวิชาและจรณะแล้ว ประยงค์อาจได้วิธีคิดจากพ่อเฒ่าเขียนอีกด้วย อาทิ วัฒนธรรมของการเตรียมความพร้อมตลอดเวลาหรือความไม่ประมาท พ่อเฒ่าเตือนว่า “อย่าหาแต่พอกิน ต้องทำเผื่อไว้บ้าง คือเผื่อเจ็บเผื่อไข้ เผื่อเป็นเผื่อตาย เผื่อแก่เผื่อเฒ่า” ซึ่งการเตรียมพร้อมเช่นนี้ส่งผลดีในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ จนถึงช่วงสร้างรากฐานเพื่อการเกษียณ

แม้ว่าประยงค์เกิดในช่วงสบายแต่เมื่อสงครามโลกครั้งที่ ๒ ยุติลงในปีพุทธศักราช ๒๔๘๘ ชีวิตที่สบายก็เปลี่ยนเป็น “ยากเย็นแสนเข็ญ” เนื่องจากทางรถไฟถูกตัดขาด สินค้าที่ผลิตเองไม่ได้จึงขาดแคลน ประยงค์เล่าว่าคนที่เติบโตมาในยุคข้าวยากหมากแพงนี้ “มีความกร้าวแกร่งเพราะภาวะแวดล้อมได้หล่อหลอมให้อดทน เข้มแข็ง เอาตัวรอด โดยการพึ่งตนเอง พึ่งพาอาศัยกัน แก้ปัญหาร่วมกันตามสถานการณ์”^{๓๖} ถ้าจะมีคำอธิบายลักษณะของประยงค์ว่าเป็นคนแบบไหนแล้ว คำเหล่านี้น่าจะเป็นคำที่ใช้ได้อย่างเหมาะสม

ประยงค์มีช่วงวัยเรียนไม่นานแม้ว่าจะเรียนได้ที่ ๑ ตลอด เก่งคณิตศาสตร์และสอบข้ามชั้นได้จากการรู้หนังสือก่อนเข้าเรียน แต่ประยงค์ได้เรียนเพียงถึงประถมปีที่ ๔ เมื่อเริ่มเรียนมัธยม ๑ ไม่นานก็มีปัญหาสุขภาพคือเป็นโรคมะเร็งเรื้อรังจึงต้องหยุดการเรียนไปโดยตลอด พร้อมทั้งผันตัวเองไปเริ่มชีวิตการทำงานก่อนคนทั่วไปคือเมื่ออายุ ๑๑ ปีซึ่งประยงค์เล่าว่ามีข้อดีคือทำให้ “เอาการเอางานเพราะต้องช่วยเหลือครอบครัวทำมาหากิน”^{๓๗}

^{๓๕} อ้างแล้ว.

^{๓๖} อ้างแล้ว. (ตัวเน้นทั้งหมดเป็นของผู้วิจัย).

^{๓๗} อ้างแล้ว.

ประยงค์พร้อมเพื่อนสนิทที่ไม่ได้เรียนต่อชอบรวมกลุ่มซึ่งประยงค์บอกว่าไม่ได้ทำเรื่องเสียหายเหมือนเด็กสมัยนี้ สิ่งที่เพื่อนกลุ่มนี้ชอบทำคือการล่าสัตว์และการหาปลา เป้าหมายไม่ได้อยู่ที่หามาบริโภคอย่างเดียว แต่คือสนุก ทำหายและแสดงความสามารถ ประยงค์สะท้อนว่าประสบการณ์การเล่นของเด็กช่วงนี้กลายเป็นความรู้ความสามารถที่เรียนรู้นอกห้องเรียนจากการรู้จักจริง ทำได้จริง เป็นทักษะที่นำมาใช้แก้ปัญหาชีวิตและอาชีพในเวลาต่อมา^{๓๘}

๓.๒.๑.๒ ช่วงวัยรุ่น ช่วงนี้ตั้งแต่อายุ ๑๕ ปีจากกล่าวว่าเป็นช่วงของการเป็นเจ้าแก๊วฝึกหัด แม้เป็นเวลาสั้น ๆ แต่ประยงค์นอกจากรับจ้างกรีดยางซึ่งมีรายได้ลดลงเนื่องจากราคายางตกต่ำ ประยงค์ยังได้ลงมือทำธุรกิจหาเลี้ยงตนเองถึง ๒ อย่าง คือธุรกิจเลี้ยงไก่ซึ่งเริ่มต้นเลี้ยง ๔๐๐ ตัวทำรายได้เฉพาะช่วงตรุษจีนถึง ๓-๔ พันบาท นับว่ามีมูลค่ามากในสมัยนั้นแต่ต้องเลิกหลังทำอยู่ ๒ ปีเนื่องจากข้าวเปลือกราคาสูงขึ้น ธุรกิจต่อมาคือพิมพ์กระเบื้องซีเมนต์ซึ่งได้ซื้อเครื่องจักรและจ้างคนงานถือเป็นการทำธุรกิจเต็มตัว แต่ธุรกิจนี้ต้องเลิกไปเช่นกันเนื่องจากคู่แข่งขนาดใหญ่เปลี่ยนมาผลิตกระเบื้องลอนคู่และลูกค้านิยมมาก แม้ว่าธุรกิจทั้งสองต้องเลิกไปด้วยเหตุปัจจัยจากภายนอก แต่ประสบการณ์ที่มีค่าเหล่านี้ส่งผลต่อประยงค์ในการดำเนินงานของชุมชนไม้เรียงในอนาคตโดยไม่อาจคาดการณ์ล่วงหน้าได้ในเวลานั้น

จากการล้มเหลวในการทำธุรกิจทั้งสองอย่าง ประยงค์สรุปทบทวนว่า

สิ่งที่ได้จากการล้มเหลว ความผิดพลาดที่เกิดขึ้นแต่ละครั้งคือได้ประสบการณ์ ได้แนวคิดที่ทำให้ผมต้องคิดรอบคอบมากขึ้น เพราะการต้องเริ่มต้นใหม่แต่ละครั้งต้องใช้ทั้งเวลา แรงงาน เงินลงทุนค่อนข้างมาก จึงพอสรุปได้ว่าการวางแผนระยะยาวไว้จะเป็นการป้องกันไปในตัว ดีกว่าการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าอยู่บ่อย ๆ^{๓๙}

๓.๒.๑.๓ ช่วงวัยหนุ่ม ช่วงนี้อยู่ประมาณอายุ ๑๘-๒๔ ปี เป็นช่วงการเรียนรู้ความเป็นผู้นำ และการทำงานเป็นทีม ตลอดจนการวางแผนเป้าหมายชีวิตและเริ่มต้นกระบวนการก้าวข้ามตนเอง ภายหลังจากได้สะสมประสบการณ์การเรียนรู้ชีวิตจริงในช่วงวัยรุ่นและวัยหนุ่มแล้ว

ประยงค์แสดงความผิดหวังจากการไม่ประสบความสำเร็จในการทำธุรกิจให้ถาวร ความผิดหวังนี้ส่วนหนึ่งอาจด้วยความมุ่งมั่นที่จะหาหนทาง “เผื่อแก่เผื่อเห่า” อาชีพที่สามารถทำจนเกษียณตัวเองได้ เมื่อไม่สำเร็จจึงเริ่มเที่ยวเตร่ จนพบกับญาติที่รับช่วงสัมปทานป่าไม้ ประยงค์จึงไปร่วมงานล่องแพซุงซึ่งในสมัยนั้นเป็นงานหนักและเสี่ยงภัย แม้การล่องแพนี้ประยงค์จะได้ล่องเพียง ๒ เที่ยวแต่ประยงค์เล่าว่าได้รับประสบการณ์อย่างมาก “ในการช่วยตัวเอง ความรับผิดชอบ ทำงานเป็นทีม หากใครมีปัญหาก็ต้องรับผิดชอบร่วมกัน ทุกคนใช้

^{๓๘} อ่างแล้ว.

^{๓๙} อ่างแล้ว.

ความสามารถเต็มที่ ความเสี่ยงอันตรายทำให้คนรอบคอบ เข้มแข็ง เชื่อมั่น ตัดสินใจ แก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้ทันทั่วทั้งที่ ด้วยการใช้ภูมิปัญญาและทุกส่วนของร่างกาย”^{๔๐}

ต่อมาญาติฝ่ายแม่ประยงค์ได้ให้ที่ดินกว่า ๓๐ ไร่เพื่อทำสวนยางเนื่องจากเห็น ประยงค์และน้องชายเติบโตเป็นหนุ่มแล้ว แม้เป็นที่ดินทุรกันดาร แต่ประยงค์คิดว่า ควรทำอะไร เป็นหลักแหล่งจึงตัดสินใจทำ การทำสวนมีอุปสรรคมากทั้งการเดินทาง ที่ดินที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ ประยงค์ใช้เวลาพร้อมกับน้องชายทำอยู่ ๒ ปีต้นยางจึงเติบโตได้ดีโดยไม่ต้องดูแลมากนัก

ช่วงปีพุทธศักราช ๒๕๐๐ ซึ่งถือเป็นปีกึ่งกลางพระพุทธศาสนา พ่อเฒ่าเขียนบอกว่า ถ้าได้บวชในปีนั้นจะได้านิสงส์แรง ประยงค์อายุครบ ๒๐ ปีพอดีจึงตัดสินใจบวช ประยงค์เล่าว่า

แต่การบวชเป็นพระในสมัยนั้นมีความเคร่งครัดมาก เช่นการเลือกวัดที่มีเจ้าอาวาสเป็น ที่ยอมรับของคนท้องถิ่นนั้นไม่มีประวัติเสื่อมเสีย ผู้ที่จะบวชต้องเข้าอยู่วัดโดยพ่อแม่ นำไป มอบตัวกับเจ้าอาวาสก่อนวันกำหนดบวชไม่น้อยกว่า ๓ เดือน เพราะต้องเล่าเรียนสิ่งที่ควร รู้ก่อนบวชให้ครบถ้วน อย่างน้อยต้องท่องนวโกวาทที่เป็นทั้งข้อห้ามและข้อปฏิบัติของ พระภิกษุ และคำพร่ำสวดเบื้องต้น^{๔๑}

ประยงค์ยังบอกว่า ในยุคนั้นการบวชเป็นเรื่องสำคัญสำหรับลูกผู้ชายที่จะต้องผ่าน การบวชเรียนอย่างน้อย ๑ พรรษาถึงจะถือว่าเป็นผู้ชายที่สมบูรณ์

ช่วงนี้เป็นช่วงแปลงเปลี่ยนครั้งสำคัญของประยงค์ การรวมกลุ่มคนหนุ่มที่จะมาบวช นอกจากเรียนเรื่องพระพุทธศาสนาแล้วยังคุยเรื่องอื่น ๆ ซึ่งประยงค์บอกกับเพื่อน ๆ ว่า

ผมได้วางแผนชีวิตไว้แล้วว่าบวชไม่เกิน ๓ ปี ในระยะเวลาที่บวชจะเรียนนักธรรมด้วย หลังจากสึกแล้วจะต้องแต่งงานเมื่ออายุไม่เกิน ๒๕ ปี แต่งงานแล้วจะทำงานหนักสัก ๓๐ ปี เพื่อสร้างบ้านญาติให้กับตัวเองและภรรยา เมื่ออายุ ๕๕ ปีก็จะเกษียณอายุจากเกษตรกรให้ เหมือนข้าราชการ เพราะมีเพื่อนอีกหลายคนที่เขาได้เรียน เขาบอกว่าเขาจะเป็นข้าราชการ ให้ได้ เขาบอกว่าข้าราชการทำงานระยะหนึ่งพอถึงอายุ ๖๐ ปีก็ได้เกษียณอายุแล้วจะมี บ้านญาติกินตลอดชีวิต ผมก็เห็นดีด้วยแต่ผมเป็นเกษตรกรก็มีสิทธิ์เกษียณอายุจาก เกษตรกรได้เหมือนกัน แต่เราต้องสร้างบ้านญาติไว้เองถึงจะมีกินตลอดชีวิต^{๔๒}

มีคนอายุ ๒๐ ปีไม่มากนักที่ตั้งเป้าหมายได้เช่นนี้และยังมีน้อยลงไปอีกที่มุ่งมั่นทำ ตามเป้าหมายของตนอย่างต่อเนื่องอีก ๓๕ ปี ประยงค์เป็นคนหนึ่งในจำนวนนั้น.

^{๔๐} อ่างแล้ว.

^{๔๑} อ่างแล้ว.

^{๔๒} อ่างแล้ว.

แม้การตั้งเป้าหมายชีวิตในครั้งนั้น เพื่อน ๆ จะหัวเราะแต่ประยงค์ได้ทยอยทำตามเป้าหมาย เริ่มจากบวชกว่า ๒ พรรษา สอบได้นักธรรมตรีและต่อมาสอบได้ธรรมศึกษาโทเมื่อเป็นฆราวาส หลังลาสิกขาประยงค์ได้กลับมาทบทวนเส้นทางชีวิตและภูมิใจที่มีความเป็นลูกผู้ชายเต็มตัว หลังจากนั้นคือการเตรียมตัวเป็นผู้ครองเรือน ประยงค์เล่าว่า

การที่เราได้บวชครั้งนี้ จะต้องทำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ให้สังคมเห็นชัดเจนว่าการได้บวชได้เรียนทำให้คนเป็นคนดีได้ไม่มากนักน้อย ที่จริงผมก็ไม่ใช่นักเลวอะไรมากนัก แต่ก็มีบ้างที่ตอนยังเป็นวัยรุ่นอยู่ เช่นการคบเพื่อนที่ไม่ดี กินเหล้าเมายาบ้าง เที่ยวเตร่เเกร่ในบางครั้ง เล่นการพนันเพื่อสนุกสนานกับเพื่อน ๆ พอสึกจากพระในครั้งนั้น จึงมีความตั้งใจอย่างแน่วแน่ ว่า พวกนี้ต้องเลิกให้หมด โดยไม่ต้องให้พ่อแม่เตือนเหมือนที่ผ่านมา^{๔๓}

วัฒนธรรมการบวชของไทยในอดีตที่มีความเคร่งครัดอย่างมาก มีการเตรียมตัวก่อนบวช ๓ เดือนและมีระยะเวลาการบวชที่ยาวนานเพียงพอน้อย ๑ พรรษา ส่งผลให้เกิดการก้าวข้ามของบุคคลขึ้นได้ ในกรณีของประยงค์ การก้าวข้ามนี้คือการมีสัมมาทิฐิ ตั้งใจแน่วแน่ในการละเว้นความชั่วโดยเฉพาะที่กล่าวถึงคือ อบายมุขทั้งหลาย นอกจากนี้ประยงค์ยังตั้งใจมั่นในการกำหนดเป้าหมายชีวิตของตนซึ่งถือเป็นฉันทะและศรัทธาในการเป็นบาทฐานของความสำเร็จ (อิทธิบาท ๔) และกำลังหรือปัจจัยที่เป็นใหญ่ในกิจของตน (พละ ๕ หรืออินทรีย์ ๕)

ประยงค์เล่าว่า การปรับปรุงตัวเองในครั้งนี้เป็นผลดีในการหาคู่ครองเนื่องจากมีเสียงสะท้อนจากผู้ใหญ่ว่า “หนุ่มบ้านนั้นเป็นเด็กดีคนหนึ่ง ไม่เกเร รู้จักที่ต่ำที่สูง อ่อนน้อมต่อมตน”^{๔๔} ประยงค์แต่งงานเมื่อในวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๐๔ กับเจ้าสาวชื่อแนบ ช่วยบำรุงซึ่งเป็นคนตำบลไม่เรียง

หลังจากประยงค์ช่วยเจ้าสาวตอบแทนครอบครัวว่าหนึ่งปี ตามธรรมเนียมโบราณของไทย พ่อตาได้ให้ที่ดินเนื้อที่ประมาณ ๑๕ ไร่ อยู่ติดกับป่าเขาศูนย์ ประยงค์และครอบครัวได้มาอยู่ในที่แห่งนี้ตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๕๐๕.

๓.๒.๑.๔ ช่วงวัยครองเรือน ระหว่างอายุ ๒๕-๕๕ ปี ช่วงนี้เป็นช่วงที่เป้าหมายชีวิตของประยงค์และครอบครัวต้องประสบกับอุปสรรคใหญ่ ๆ มากมายแต่ทั้งหมดได้ก้าวข้ามมรสุมชีวิตเหล่านั้นและพบกับความสำเร็จตามที่ตั้งใจ จนเกษียณจากอาชีพเกษตรกรได้สำเร็จ.

^{๔๓} อ่างแล้ว.

^{๔๔} อ่างแล้ว.

ประมาณกลางปีพุทธศักราช ๒๕๐๕ ประยงค์และภรรยาพร้อมลูกคนแรกอายุ ๓ เดือน ได้แยกครอบครัวมาอยู่ในที่ดินที่พ่อตายกให้โดยสร้างกระท่อมหลังคามุงจาก ที่ดินแห่งนี้ อยู่ห่างจากตลาดทานพอประมาณ ๔ กิโลเมตร ในสมัยนั้นใช้การเดินเท้าเพียงอย่างเดียว.

ประยงค์ได้คุยกับภรรยา ในเรื่องขั้นตอนการดำเนินชีวิตโดยบอกว่าจะทำงานหนัก ๓๐ ปีเพื่อสร้างบ้านอายุ เมื่ออายุ ๕๕ ปีจะได้สบาย เกษียณได้ ประยงค์เล่าถึงแผนครอบครัวว่า

แผนครอบครัวที่ผมและภรรยากำหนดร่วมกัน คือ

๑. ต้องมีบ้านถาวร สองชั้น ที่ขนาดพอดีกับสมาชิกในครอบครัว
๒. ต้องมีส่วนยางพาราซึ่งเป็นอาชีพหลักไม่น้อยกว่า ๒๐ ไร่
๓. ต้องมีส่วนสมรม (ที่ปลูกพืชหลายชนิดในพื้นที่เดียวกัน) ไม่น้อยกว่า ๕ ไร่
๔. ทำงานรับจ้างหารายได้จนเจือครอบครัวบางครั้งเท่าที่จำเป็น
๕. ต้องมีลูกไม่เกิน ๕ คน^{๔๕}

ประยงค์เริ่มโดยการปลูกยางพารา สวนสมรมและทำนาในพื้นที่ของตนแต่ไม่นาน อุปสรรคแรกได้มาเยือน วันที่ ๒๕ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๐๕ พายุโซนร้อนแฮเรียตได้ขึ้นฝั่งที่แหลมตะลุมพุก อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช ส่วนตำบลไม้เรียงอยู่ในบริเวณจุดศูนย์กลางของพายุจึงทำให้เกิดความเสียหายอย่างย่อยยับ ประยงค์รำลึกว่า

คืนวันที่ ๒๕ ตุลาคม ตอนประมาณ ๓ ทุ่มเรายังไม่นอนกำลังนั่งคุยกันอยู่ ผมได้ยินเสียงดังอื้ออึงไปหมดไม่รู้ว่าเป็นเสียงอะไร ผมบอกกับภรรยาว่าสงสัยทำนบพังแล้วเพราะน้ำล้นเขื่อนตั้งแต่เมื่อวาน พอพูดขาดคำ พายุก็กระแทกกระท่อมบีมใหญ่ หลังกาไปด้านหนึ่ง ประเดี๋ยวเดียวก็หวนมาอีกด้านหนึ่ง หลังกาไปหมดทั้งหลังยังเหลือแต่ฝักัน เพราะกระท่อมผมไม่ได้ยกพื้นจึงมีเพียงหลังกากับฝักันตั้งบนพื้นดิน หลังจากหลังกาไปหมดแล้วฝนก็เทลงมาอย่างหนักทั้งคืน เรา ๓ คน ผม ภรรยาและลูกเล็กมีเพียงร่มดำคันเดียว นั่งชนหัวกันให้ลูกอยู่ตรงกลางได้ร่มดำคันเดียวจนสว่าง^{๔๖}

วาทภัยสร้างความเสียหายอย่างมหาศาล ความช่วยเหลือจากภายนอกไม่สามารถมาถึงได้ในสมัยนั้น ทุกคนต้องช่วยเหลือตนเองและครอบครัว ชุมชนไม้เรียงและครอบครัวของประยงค์ ปรณรงค์ที่เคยมีทรัพย์สินต่าง ๆ นั้นถือว่า "ถอยกลับไปนับหนึ่งใหม่อีก ๑ ปี"^{๔๗} เมื่อย้ายครอบครัวไปบ้านพ่อตาซึ่งไม่เสียหาย จากนั้นกลับมาซ่อมบ้านพ่อและบ้านของตนเองแล้ว จึง

^{๔๕} อ้างแล้ว.

^{๔๖} อ้างแล้ว.

^{๔๗} อ้างแล้ว.

เตรียมปลูกต้นไม้ในฤดูถัดไป แต่ปัญหายังไม่หมดสิ้น หลังจากพายุผ่านไปฝนไม่ตกอีกเลยจนถึงเดือนเมษายนของปีถัดมา ไม่เพียงเท่านั้นต้นไม้ที่ล้มกลายเป็นเชื้อเพลิงอย่างดี เกิดไฟไหม้อย่างกว้างขวางตั้งแต่พื้นราบถึงยอดเขาศูนย์ เมื่อพื้นที่ป่าสงวนไฟไหม้จนเจียน ผู้คนจึงเข้ายึดพื้นที่จับจองปลูกข้าวไร่และยางพารา เขาศูนย์จึงกลายเป็นสวนยางพาราตั้งแต่บัดนั้น

ต่อมามีผู้ขอสัมปทานทำไม้ล้มได้มาติดต่อพ่อตาประยงค์ให้เข้าร่วมโครงการ พ่อตาให้ประยงค์ไปเป็นความอยู่ข้างชักลากซุงเพื่อจะได้เลือกไม้เตรียมไว้สร้างบ้าน ๒ ชั้นตามเป้าหมาย ประยงค์รับทันที "ทั้ง ๆ ที่ไม่เคยเป็นความอยู่ข้างมาก่อน เพราะผมเป็นคนไม่ค่อยกลัวงานหนักหรืองานยาก ชอบงานที่ทำหายด้วย"^{๔๘} ประยงค์เป็นคนเลี้ยงช้างพังพรหมเมศและเป็นความอยู่ประมาณ ๒ ปี ได้ทั้งไม้สร้างบ้าน ประสบการณ์เกี่ยวกับป่าและด้านการจัดการเนื่องจากพ่อตาเป็นผู้เหมืองมาจากรองเลื่อย บางครั้งจึงให้ประยงค์จัดการแทน

แม้ว่าจะมีไม้แต่ไม่มีเงินสร้างบ้าน ประยงค์จึงกลับไปหาอาชีพหลักคือทำสวนยาง โดยตอนแรกซื้อที่ทำสวนยางใกล้บ้านคุณพ่อของประยงค์ เป็นพื้นที่ราบ ๗ ไร่ จึงเริ่มทำสวนยางพาราตามหลักวิชาการของกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง โดยปลูกเป็นแถวเป็นแนวและปลูกพืชคลุมดินป้องกันหญ้าคา เป็นต้น อุปสรรคที่มาทำลายประยงค์ได้กลับมาอีกครั้ง ขณะต้นยางพาราอายุได้ ๔-๕ เดือนเกิดน้ำท่วมใหญ่ในเดือนพฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๐๘ หลังน้ำท่วมประยงค์จึงปลูกซ่อม เมื่อปลูกซ่อมเสร็จปลายเดือนธันวาคมน้ำท่วมละลอกที่สอง ยางที่ซ่อมไว้รวมทั้งพืชคลุมดินตายหมด ปีต่อมาประยงค์สู้ใหม่โดยปลูกซ่อมยางอีกครั้ง เช่นเดียวกันธรรมชาติมาซ้ำรอยเดิม ปลายปีพุทธศักราช ๒๕๐๘ เกิดน้ำท่วมใหญ่ ต้นยางที่ปลูกตายหมด

ผู้ที่เผชิญภัยประเภทเดียวกันถึงสามรอบเช่นนี้ คงจะรู้สึกไม่แตกต่างกันมากนักแต่สิ่งที่แตกต่างคือ สิ่งที่เรียนรู้จากประสบการณ์เดียวกันนั้น ประยงค์ รัตนรงค์เปิดเผยว่า

โดนรอบที่สามนี้ อย่าว่าแต่ไปทำใหม่เลย แม้แต่ไปดูก็ไม่ไป เพราะกำลังใจหมดแล้ว จึงได้ปรับทุกข์กับภรรยาว่าคงไม่ใช่โชคชะตาหรอก แต่ผิดพลาดที่ความคิด ที่จริงที่เราอยู่เป็นพื้นที่เชิงเขาน้ำก็ไม่ท่วม ถ้าเราตัดสินใจหาที่ดินแถวนี้ เราก็ไม่เจอปัญหาอย่างนี้หรอก แต่เนื่องจากพื้นฐานผมเป็นคนพื้นราบ พอมาเจอพื้นที่ควนเขาเข้าก็ไม่ค่อยชอบ เพราะไม่ถนัด จึงตัดสินใจผิดพลาดทำให้เสียเวลาซึ่งมีค่ามากกว่าเสียเงิน แต่ก็ไม่เป็นไร เพราะคนแก่ ๆ เขาบอกว่านี่คือ การลองผิดลองถูก ผิดแล้วก็ยังทำใหม่ได้ จะสำเร็จได้สักวันหนึ่งถ้าเราไม่เลิกเสียก่อน^{๔๙}

^{๔๘} อ้างแล้ว.

^{๔๙} อ้างแล้ว.

แม้จะล้มเหลวแต่ไม่ล้มเลิก ประยงค์ยังคงความพากเพียรและความตั้งใจแน่วแน่ สร้างสวนยางตามเป้าหมาย แต่เปลี่ยนสถานที่ให้ใกล้บ้านที่เป็นควนเขา ในปีนั้นญาติของภรรยา บอกขายที่ดิน ๓๒ ไร่ห่างจากบ้านเพียง ๗๐๐ เมตร ประยงค์จึงตัดสินใจขายที่แปลงเก่ามาซื้อ ที่ดินแปลงใหม่ซึ่งแม้ไม่มีเอกสารสิทธิ์แต่ใกล้บ้าน น้ำไม่ท่วม เนื้อที่มากพอและราคาไม่แพง ประยงค์กลับมาเริ่มต้นใหม่เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๑๐ ตอนนั้นประยงค์อายุได้ ๓๐ ปี

ในช่วงรอสวนยางให้ผลผลิต ประยงค์ได้รับแบ่งสวนยางจากพ่อตาให้กรีดยาง แล้วหารายได้เพิ่มจากการรับจ้างตัดตาเงาะ ตัดตายาง มีรายได้ดีแต่ต้องอาศัยฝีมือเพราะรับเงินจาก ตาที่ติดได้เรียบร้อยเท่านั้น ขณะเดียวกันได้วิ่งมอเตอร์ไซด์รับจ้างด้วย พอฤดูฝนวิ่งไม่ได้ ก็รับจ้างไถนาด้วยรถเดินตามซึ่งเป็นรถของพ่อตาซื้อหุ้กับเพื่อน ประยงค์เล่าถึงประสบการณ์ ในช่วงก่อร่างสร้างตัวนี้ว่า “...ผมทำงานหนักมาก ที่สำคัญคือการคิดแล้วคิดอีกก่อนตัดสินใจ แต่เรื่องผมคิดว่ารอบคอบที่สุดแล้ว แต่ก็ยังมีการผิดพลาด ผมเพิ่งมาเข้าใจระยะหลังนี้ว่า ถึงแม้เราคิดว่ารอบคอบแล้ว แต่การขาดประสบการณ์ทำให้เรามีจุดอ่อนมากมาย”^{๕๐}

ปีพุทธศักราช ๒๕๑๒ ยางที่ปลูกหลังวาทภัยเริ่มเปิดกรีดได้ ประยงค์มียางรุ่นนี้ ๕๐๐ ต้นเป็นยางพันธุ์ดีให้ผลผลิตมากกว่ายางพื้นเมือง ๓ เท่า ดังนั้น ความเป็นอยู่ควรจะดีขึ้น แต่ราคายางกลับตกต่ำเหลือเพียงกิโลกรัมละ ๔ บาท ส่วนราคาสินค้าอื่น ๆ แพงขึ้น ประยงค์สรุปว่า “เป็นอันว่าต้องทำงานหนักขึ้น รายได้เท่าเดิม รายจ่ายเพิ่มขึ้น”^{๕๑}

หลังจากนั้นมีคนพบแร้วลุมแฟรมบนเขาศูนย์ เมื่อข่าวแพร่ออกไป คนจำนวนมากมาเสี่ยงโชค คนไม่เรียงซึ่งมีปัญหาราคายางจึงทิ้งยางขึ้นเขาขาดแร่ ประยงค์ขึ้นไปเช่นกันแต่ไม่ได้อะไร ประยงค์เล่าว่า ขณะกำลังสรุปบทเรียนว่าไม่เหมาะกับนิสัยเพราะเป็นงานเสี่ยงโชค แบบเดียวกับเล่นหวย เล่นพนัน เพราะลงทุนแล้วไม่แน่ว่าจะได้คืนหรือไม่ ขณะนั้นประยงค์ได้ประสบ เหตุการณ์พลิกผันทำให้รีบยุติอาชีพการหาแร่ทันที ประยงค์เล่าว่า

...ผมเดินกลับบ้านตอนเย็นมาเจอคนนอนตายอยู่ข้างทาง ไม่ทราบว่ายตายเพราะเหตุใด ผมตกใจมากซึ่งตรงข้ามกับวัยรุ่น ๓-๔ คนที่เดินมาหน้าผม เห็นมีคนหนึ่งในกลุ่มวัยรุ่นนี้ใช้เท้าสะกิดให้หงายหน้าขึ้นเพื่อดูว่ารู้จักหรือไม่ พอไม่รู้จักก็มีวัยรุ่นอีกคนหนึ่งซึ่งกำลังดูบุหรี่อยู่ ก็ดึงบุหรี่ออกจากปากตัวเองยัดใส่ปากศพพร้อมกับพูดว่าสงสัยกำลังอยากสูบบุหรี่ ทั้งกลุ่มก็หัวเราะครื้นเครงแล้วเดินจากไป ผมเองรู้สึกหดหู่มากรีบเดินจากไปโดยเร็วพร้อมกับคิดว่าสถานที่นี้เราอยู่ไม่ได้อีกแล้ว เพราะจิตใจคนเลวยิ่งกว่าสัตว์ เห็นความตายของคนนำ ตลกสนุกสนานไปเสียแล้ว”^{๕๒}

^{๕๐} อ่างแล้ว.

^{๕๑} อ่างแล้ว.

^{๕๒} อ่างแล้ว.

ประยงค์ตัดสินใจขายเพิงพักและเครื่องมือ ลงจากเขาศูนย์กลับบ้าน เพื่อหาช่องทางใหม่ที่เหมาะสมกับตน ประยงค์วิเคราะห์ว่า บนเขาศูนย์มีคนมาอยู่เป็นหมื่นคน เงินสะพัดวันละ ๑๐ ล้านบาท “เราเพียงแค่สร้างช่องทางเก็บเศษเงินก็พอ ไม่ต้องหวังรวยด้วยทางลัด”^{๕๓} ประยงค์จึงวางแผนเลี้ยงไก่เนื้อเพื่อป้อนคนในชุมชนเขาศูนย์ โดยร่วมมือกับคนขายอาหารไก่ ลูกไก่ในตลาดทานพอ และคนขายไก่ชำแหละ รวมเป็น ๓ ฝ่าย ฝ่ายหนึ่งหาวัตถุดิบ ฝ่ายหนึ่งเลี้ยง อีกฝ่ายชำแหละขาย เอาเงินเข้าบัญชีทุกวันและสรุปกำไรทุกสัปดาห์ ยอดขายไก่จากวันละ ๗๐ ตัว เป็นวันละเกือบ ๒๐๐ ตัว จนประยงค์เลี้ยงคนเดียวไม่ทันต้องหาคนเลี้ยงเพิ่มอีก รายได้ช่วงนั้นแบ่งกันแล้ว ประยงค์ได้กำไรสัปดาห์ละ ๕,๐๐๐ บาทและไม่เสี่ยง เศษเงินจากเขาศูนย์นี้ พอสร้างบ้าน ๒ ชั้นได้ตามเป้าหมายเพื่อเป็นที่อยู่ของลูก ๕ คนซึ่งเป็นลูกชาย ๓ คน ลูกสาว ๒ คน

ผลประโยชน์เร่ร่อนเขาศูนย์นำมาสู่ปัญหาที่รุนแรงยิ่งขึ้นทุกวัน คนในพื้นที่ขัดแย้งแตกแยกเป็นหลายฝ่าย มีการฆ่ากันทั่วไปทั้งบนภูเขาศูนย์และบนพื้นราบ ประยงค์เล่าว่า

คนเห็นเรื่องการตายเป็นเรื่องธรรมดาซึ่งมีทั้งคนในพื้นที่และคนต่างถิ่น ทุกคนเอาเงินเป็นตัวตั้ง ทำลายทุกอย่างที่ขวางหน้า แม้แต่ชีวิตคน ยิ่งภายในขัดแย้งกันมากขึ้น ต่างฝ่ายก็ไปดึงเอาคนภายนอกมาเป็นพวก ซึ่งมีทั้งนักเลงหัวไม้ ผู้มีอิทธิพล จนกระทั่งคอมมิวนิสต์มีพร้อมหมดทั้งเขาศูนย์ จนลูกหลานมาถึงข้างล่าง^{๕๔}

ชีวิตและครอบครัวที่สมบูรณ์ของประยงค์ที่มีทั้งบ้าน ลูก ๆ สวนยาง งานเลี้ยงไก่ ต้องรับผลกระทบจากความขัดแย้งบนเขาศูนย์ด้วยเช่นกัน ในปีพุทธศักราช ๒๕๑๘-๒๕๑๙ ความขัดแย้งบนเขาศูนย์รุนแรงขึ้นจนคนไม่เรียงฆ่ากันเอง ทั้ง ๒ ฝ่ายเป็นญาติห่าง ๆ ของภรรยาประยงค์ แต่ละฝ่ายจึงไม่ไว้วางใจว่าประยงค์อยู่ฝ่ายไหน แม้จะขอเป็นกลางแต่ความระแวงยังมีอยู่ ภรรยาของประยงค์จึงขอให้หลบไปอยู่ที่อื่น ประยงค์ไปอยู่กับเพื่อนที่บ้านน้ำเค็ม อำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา ประยงค์เล่าว่า เมื่อไปถึงเพื่อนตะโกนบอกคนอื่น ๆ ว่า “ผู้เชี่ยวชาญเรื่องแร้งจากเขาศูนย์มาแล้ว เทียนี่งานเราสำเร็จแน่”^{๕๕} เพราะเพื่อนประยงค์กำลังคุยกันเรื่องทำแร่ดีบุกในทะเลอยู่ แต่ยังไม่ได้อัศจรรย์ประยงค์จึงกลายเป็นคนทำแร่ดีบุกในทะเลในช่วงนั้น

หลังทำแร่ดีบุก ๒ ปี และรอดตายจากคลื่นยักษ์ ประยงค์สรุปว่า “ได้ความรู้ที่เป็นประสบการณ์การปฏิบัติจริงด้านการบริหาร ด้านการอยู่ร่วมกันในสังคม”^{๕๖}

^{๕๓} อ้างแล้ว.

^{๕๔} อ้างแล้ว.

^{๕๕} อ้างแล้ว.

^{๕๖} อ้างแล้ว.

ต้นปีพุทธศักราช ๒๕๒๐ ความขัดแย้งที่ชุมชนไม้เรียงเบาบางลง ศัตรูที่ขัดแย้งกันหลังจากฆ่ากันตายเป็นจำนวนมาก มาบัดนี้สงบศึกกัน ประยงค์จึงได้กลับบ้าน แต่ความตึงเครียดกลับมากขึ้น เพราะพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยมีอิทธิพลเหนือกว่าทางราชการ จึงจัดระเบียบจากบนเขาศูนย์ถึงพื้นราบ ผู้ฝ่าฝืนจะถูกฆ่า ผู้ทำแตรต้องส่งส่วยให้พรรคคอมมิวนิสต์

คนในไม้เรียงต้องพบกันสภาพเขาควายทั้งจากทางราชการและจากพรรคคอมมิวนิสต์ ประยงค์เล่าเหตุการณ์ช่วงนั้นว่า “ทุกคนจึงมีความเป็นอยู่เหมือนตายแล้วครึ่งตัว ซ้ายก็ตายขวาก็ตาย เพราะฉะนั้นคนที่ผ่านมามาตั้งแต่ครั้งนั้นรอดมาจนถึงปัจจุบันนี้เหมือนตายแล้วเกิดใหม่ รวมทั้งผมด้วย ผมคาดว่าคนตายที่ไม้เรียงในยุคนั้นหลายพันคน...”^{๕๗}

ดังได้กล่าวแล้วในหัวข้อก่อน จุดเปลี่ยนสำคัญเกิดขึ้นในปีพุทธศักราช ๒๕๒๔ หลังจากพลโทจวน วรรณรัตน์ (ยศในขณะนั้น) ได้สั่งปิดเขาศูนย์แล้ว พลโทหาญ ลีนานนท์ (ยศในขณะนั้น) ได้ยกกำลังทหารขึ้นยึดเขาศูนย์ กวาดต้อนคนและส่งกลับภูมิลำเนาหรือถ้าไม่มีภูมิลำเนา ก็ส่งไปตำบลสุคริณ จังหวัดนราธิวาส ประยงค์เล่าถึงคนไม้เรียงที่กลับมาว่า

แต่สำหรับคนไม้เรียง พอกลับมาเกิดความรู้สึกสับสนวุ่นวาย เนื่องจากทั้งถิ่นทั้งอาชีพเดิมไปนานถึง ๑๐ กว่าปี สังคมก็ล่มสลายหมดแล้ว ทำให้ทุกคนมองไม่เห็นอนาคตว่าต่อไปจะทำอะไรกิน รายได้ที่เคยได้วันเป็นพันเป็นหมื่นไม่เคยได้เก็บได้สร้างอาชีพอย่างอื่นไว้ เพราะคิดว่าแร่ลูบแลมบนเขาศูนย์ทำได้ตลอดชีวิตก็ไม่หมด พอรายได้ขาดสะบั้นลงก็ทำให้เคັงคว้งคิดอะไรไม่ออก ประกอบกับความเคยชินกับสิ่งชั่วร้ายต่าง ๆ จนเป็นนิสัย จึงทำอะไรก็ได้ให้อยู่รอดไปวัน ๆ จึงทำให้ชุมชนรอบเขาศูนย์มีแต่สิ่งเลวร้ายตลอดเวลา ไม้ว่าปล้นจี๊ จับคนเรียกค่าไถ่ การพนัน สิ่งผิดกฎหมายอบายมุขทุกชนิดมีหมด ตลอดจนลักเล็กขโมยน้อยขโมยใหญ่ สิ่งของทุกอย่างวางเปลอนิดเดียวหายแล้ว แม้แต่ขี้ข้างเหม็น ๆ ถ้าอยู่นอกบ้านก็หายแน่นอน ความปั่นป่วนวุ่นวายเหล่านี้เป็นอยู่นับปีแล้วยังไม่มีหน่วยงานใดจะเป็นผู้รับผิดชอบในการแก้ไข^{๕๘}

ชีวิตของประยงค์ในเวลานั้นได้เดินทางมา ๔๔ ปีแล้ว เป้าหมายของตนเองและครอบครัวในการอยู่ดีกินดีต่างสำเร็จไปเป็นลำดับด้วยความรักในงาน ความพากเพียร ความตั้งใจ และความคิดพิจารณาอย่างรอบคอบ สิ่งที่เหลือคือสร้างบ้านอายุใช้ตลอดชีวิตเพื่อรอเกษียณอายุในปีพุทธศักราช ๒๕๓๕ ตามเป้าหมาย แต่ชุมชนไม้เรียงที่มีปัญหาสังคมเช่นนี้จะเป็นชุมชนที่คนอยู่เย็นเป็นสุขได้อย่างไร และบทเรียนชีวิตที่ผ่านมาของประยงค์จะเป็นประโยชน์อะไรต่อการแก้ไขปัญหของไม้เรียงนี้.

^{๕๗} อ้างแล้ว.

^{๕๘} อ้างแล้ว.

๓.๒.๒ ประยงค์ รณรงค์กับการก้าวข้ามของบุคคล

ก่อนที่จะนำเสนอปฏิบัติการ (practice) เพื่อสร้างทางออกของประยงค์และคนในไม่เรียงในช่วงวัยผู้นำ (พุทธศักราช ๒๕๓๕-๒๕๕๐) และช่วงวัยชรา (๒๕๕๑-ปัจจุบัน)^{๕๙} นั้น ผู้วิจัยขอประมวลถึงการก้าวข้ามของบุคคลที่เกิดขึ้นกับประยงค์ รณรงค์จนถึงปัจจุบัน ดังนี้

จากการสัมภาษณ์และชีวประวัติที่ประยงค์เขียนสะท้อนตนเอง ผู้วิจัยพบว่าประยงค์มีประสบการณ์การก้าวข้ามของบุคคลเกิดขึ้นหลายขั้นไม่ว่าจะมองจากทางด้านพระพุทธศาสนาหรือทางด้านจิตวิทยา เช่น ของเคน วิลเบอร์, อับราฮัม มาสโลว์ (ดูตารางที่ ๓.๔ ประกอบ)

๓.๒.๒.๑ การก้าวข้ามของบุคคลตามหลักพระพุทธศาสนา

มองทางด้านขั้นการพัฒนาของบุคคลตามหลักพระพุทธศาสนา กล่าวได้ว่าประยงค์ได้ก้าวข้ามจาก**อณรูปุชน**ในวัยเด็กที่ยังไม่มีการศึกษาธรรม มาสู่**กัลยาณปุณณขั้นต้น**เมื่อตัดสินใจบวชเรียนพร้อมกับการวางแผนชีวิต และกลายเป็น**บัณฑิตขั้นต้น**เมื่อตัดสินใจเลิกอบายมุขต่าง ๆ หลังจากดำเนินชีวิตของตนจนบรรลุเป้าหมายจึงได้ขยายการเกื้อกูลผู้อื่นและโลกนำไปสู่การก้าวข้ามเป็น**บัณฑิตขั้นสูง**ในเวลาต่อมา

ก) การสะดุดใจหรือแรงบันดาลใจในการก้าวข้ามสู่กัลยาณปุณณขั้นต้น

การพิจารณาการก้าวข้ามของบุคคลนี้ มิใช่กำหนดขึ้นจากปรากฏการณ์ใด ๆ บางประการ อาทิ การบวชเท่านั้น สำหรับบางคนแล้วปรากฏการณ์นี้อาจไม่ก่อให้เกิดการก้าวข้ามก็ได้ เช่นเดียวกับที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสกับองคุลิมาลว่า “เราหยุดแล้ว องคุลิมาล ท่านต่างหากจงหยุด”^{๖๐} ข้อความนี้สำหรับองคุลิมาลถือเป็นการสะดุดใจ แต่สำหรับคนอื่น ๆ แล้วอาจไม่ได้ช่วยให้เกิดการสะดุดใจแต่ประการใด ส่วนกรณีสารีบุตรปริพาชกได้เห็นพระอัสสชิบิณฑบาตด้วยอาการนำเลื่อมใส^{๖๑} จึงเกิดการสะดุดใจและได้ตามพระอัสสชินได้สอบถามธรรมซึ่งเมื่อพระอัสสชิแสดงธรรมว่า “ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้” เพียงฟังข้อความนี้ สารีบุตรปริพาชกได้ดวงตาเห็นธรรม^{๖๒} สามารถก้าวข้ามเป็นพระอริยบุคคล สำหรับบุคคลอื่น ๆ บางคนอาจได้ดวงตาเห็นธรรมเมื่อฟังข้อความนี้ เช่นโมคคัลลานปริพาชกที่ฟังสารีบุตรปริพาชกเล่าเรื่องนี้ก็ได้ดวงตาเห็นธรรมเช่นเดียวกัน^{๖๓} ขณะที่บางคนอาจไม่ได้ผลในลักษณะนั้น

^{๕๙} ในอัตชีวประวัติที่ประยงค์ เขียนไว้ นั้น ได้แบ่งช่วงวัยผู้นำและวัยชราต่อจากวัยครองเรือนซึ่งในงานวิจัยนี้จะกล่าวถึงช่วงวัยดังกล่าวในหัวข้อต่อไป.

^{๖๐} ตูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๗-๓๕๒/๔๒๑-๔๓๓.

^{๖๑} ตูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐/๗๒.

^{๖๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐/๗๔.

^{๖๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๑/๗๕.

การสะดุดใจของแต่ละคนนั้นจึงขึ้นกับประสบการณ์ที่สัมผัสหรือการรับรู้มาก่อนหน้านั้น เมื่อผนวกกับปรากฏการณ์หรือข้อความบางประการจึงนำไปสู่การสะดุดใจขึ้น การสะดุดใจในปรากฏการณ์หรือข้อความหนึ่ง ๆ จึงไม่สามารถสรุปเป็นการทั่วไปได้ แต่แนวคิดการสะดุดใจเป็นสิ่งจำเป็นเบื้องต้นเพื่อการก้าวข้ามของบุคคล ในทางพระพุทธศาสนาบุคคลเกิดความเลื่อมใสได้จากสิ่งต่าง ๆ เช่น เลื่อมใสในรูป ในเสียง ในความเศร้าหมองและในธรรม ตามหลัก **ประมาณหรือปมาณิก ๔**^{๖๔} เมื่อคนเกิดเลื่อมใสศรัทธาหรือการสะดุดใจขึ้นบุคคลจึงเริ่มการก้าวข้ามจากทุกข์ไปหาสุขได้ ดังแสดงในอุปนิสสูตร^{๖๕} (ดูภาพที่ ๒.๗ ในบทที่ ๒ ประกอบ)

ในกรณีประยงค์นั้น การบวชถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญจุดแรกในการก้าวข้ามเนื่องจากเป็นจุดแปลงเปลี่ยนแปลงตนเอง (transformation) ให้แตกต่างจากพฤติกรรมก่อนหน้านั้น เริ่มตั้งแต่การเรียนรู้ธรรม การรักษาศีล ละอกุศลกรรม ละอบายมุข

ประเด็นที่น่าสนใจคือ อะไรเป็นการสะดุดใจหรือแรงบันดาลใจให้เกิดการก้าวข้ามจากอหังการเป็นกัลยาณบุรุษเช่นนี้ การก้าวข้ามนี้เป็นการเปลี่ยนขั้นการพัฒนาจิตจากคนที่ไม่เคยเรียนรู้เรื่องคำสั่งสอนในหลักธรรมมาสู่การเรียนรู้และเริ่มต้นการปฏิบัติ คำว่าการเรียนรู้หลักธรรมในขั้นนี้หมายถึง “การไม่ทำบาปทั้งปวง” เรียนรู้การรักษาศีล ละอกุศลกรรมบกก่อนหน้านั้น ประยงค์เป็นคนหนุ่มที่ยังใช้ชีวิตเที่ยวเล่นตามประสาวัยคะนอง แม้ได้กลับมาเริ่มงานทำสวนยางพารากับน้องชายแล้ว แต่อะไรเป็นการสะดุดใจหรือแรงบันดาลใจให้ออกบวชเช่นนั้น เรื่องนี้ประยงค์เล่าว่า “ผมบวชปี ๒๕๐๐ เมื่ออายุ ๒๐ ปี ตาผมบอกว่าใครได้บวชในกึ่งกลางพุทธศาสนาจะได้ **อานิสงส์แรง** ผมอายุครบพอดีก็บวช”^{๖๖} การสะดุดใจหรือแรงบันดาลใจในการบวชครั้งนั้นจึงเป็นเรื่องของ “การได้อานิสงส์แรง” ในช่วงของกึ่งพุทธกาลและอายุครบบวชพอดี เป็นการประจวบเหมาะของโอกาสและเป็นการทำตามคำแนะนำของคุณตาซึ่งเป็นผู้ที่ประยงค์ให้ความเคารพรักตั้งแต่เด็ก รวมทั้งเป็นไปตามประเพณีของสังคมไทยในเวลานั้นที่ชายไทยอายุถึงเกณฑ์ ผู้ใหญ่นิยมให้บวชเรียนเพื่อเตรียมตัวก่อนมีครอบครัวของตนเองต่อไป

ข) การสะดุดใจหรือแรงบันดาลใจในการก้าวข้ามสู่บัณฑิตขั้นต้น

ในช่วงวัยครองเรือนนี้ ประยงค์ได้ก้าวข้ามสู่บัณฑิตขั้นต้น โดยมีทิวทัศน์ความเห็นที่เป็นลักษณะสำคัญอาทิ การรู้จักเหตุ รู้จักผล สะท้อนให้เห็นได้ในตัวอย่างเหตุการณ์น้ำท่วมสวนยางสามครั้งที่ได้กล่าวถึง รวมทั้งการรู้จักกาล รู้จักบุคคลและรู้จักชุมชนในช่วงที่หลบจากพื้นที่ไม่เรียงไปสู่น้ำเค็มและได้ร่วมงานกับเพื่อน ๆ ในการทำแร่ดีบุกในทะเลซึ่งเกี่ยวข้องกับ

^{๖๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๒๒-๑๒๓ ดูรายละเอียดใน อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๕/๑๐๘-๑๐๙ และอภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๑๗๑-๑๗๒/๒๐๔-๒๐๕.

^{๖๕} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๓/๔๐-๔๓.

^{๖๖} สัมภาษณ์ ประยงค์ รณรงค์, ๒๒ กันยายน ๒๕๕๓ ช่วงที่ ๑.

คนเป็นจำนวนมากและวัฒนธรรมของคนกลุ่มอื่น ๆ เช่นชาวมอแกน เป็นต้น นอกจากนี้ ประยงค์ได้ก้าวข้ามด้านทฤษฎีสู่การรู้จักตนและการรู้จักประมาณ ทั้งนี้ จากเดิมประยงค์เริ่มทำการเกษตร ไม่มีทุน จึงรวมกลุ่มและกู้เงินจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรซึ่งเมื่อถึงกำหนดชำระในแต่ละปีจะมีความยุ่งยากอย่างมากในการหาเงินมาชำระ แม้ว่าจะไม่เคยผิดนัดชำระหนี้ แต่หนี้สินได้เพิ่มขึ้น จนประยงค์ตัดสินใจก้าวข้ามความเชื่อเดิมคือการเป็นหนี้ในระบบทุนนิยม เมื่อความเชื่อเปลี่ยน การกระทำจึงเปลี่ยนจนสามารถแก้หนี้สินได้สำเร็จ ประยงค์เล่าให้ฟังว่า

ผมจะเกษียณ แต่การเกษียณของผมจะมอบทุกอย่างให้ลูก แต่ผมจะไม่มอบหนี้ให้ลูก ผมแก้ปัญหาเรื่องนี้ตัวเองผมแก้ได้ก่อนปี ๓๐ นะ...เปลี่ยนใจว่าการเป็นหนี้ ว่าตามคำสอนของศาสนาว่า เป็นหนี้เป็นทุกข์ที่สุดในโลก ที่นี้ผมก็คิดว่าเราเดือดร้อนทุกครั้งเลยเวลาถึงกำหนดชำระหนี้ เราก็ต้องดิ้นเพื่อให้ชำระหนี้ได้ แต่ผมไม่เคยผิดนะ ไม่เคยผิดพลาดเลย ผมจะรักษาสถิติในการชำระหนี้ตรงตามกำหนดตามเวลา แต่ผมก็ดิ้นรนพอสมควรในบางครั้ง แล้วก็ทุกข์จริง ๆ^{๖๗}

การก้าวข้ามจากกัลยาณปฤชณสู่บัณฑิตขั้นต้นนั้น เป็นการเปลี่ยนจากการไม่ทำบาปทั้งปวงไปสู่พระโอวาทปาติโมกข์ที่ว่า “การทำกุศลให้ถึงพร้อม” บัณฑิตขั้นต้นคือผู้ดำเนินชีวิตด้วยกุศลกรรมและปัญญา หรือเป็นสัตบุรุษโดยมีหลักธรรมคือ สัปปริสธรรม ๗ หรือคุณสมบัติของคนดี ได้แก่ รัชมัญญตา (ความรู้จักเหตุ) อุตถัญญตา (ความรู้จักผล) อุตตัญญตา (ความรู้จักตน) มัตตัญญตา (ความรู้จักประมาณ) กาลัญญตา (ความรู้จักกาล) ปริสญญตา (ความรู้จักชุมชน) และ ปุคคลัญญตา (ความรู้จักบุคคล)

การสะดุดใจและแรงบันดาลใจของประยงค์ในการก้าวข้ามนี้ กล่าวได้ว่าเป็นผลจากการตั้งเป้าหมายในชีวิตตามที่ได้ “พลังปาก”^{๖๘} ให้กับคนอื่น ๆ ได้รับรู้ การตั้งเป้าหมายนี้เกิดจากการสะดุดใจตั้งแต่ประยงค์ได้ออกจากโรงเรียนขณะที่เพื่อน ๆ ได้เรียนต่อและมุ่งไปเป็นข้าราชการเพื่อว่าเมื่อเกษียณจะได้มีบำนาญตลอดชีวิต ประยงค์เล่าการสะดุดใจนี้ว่า

ผมก็ถามเพื่อน ๆ ว่าที่เขาจะเรียนต่อเขาจะเป็นอะไร เขาบอกเป็นเสี่ยงเดียวกันเลยว่า เขาอยากเป็นข้าราชการ คิดว่าถ้าเขาได้เป็นข้าราชการแล้วเขาจะทำงานจนอายุครบ ๖๐ เขาก็ได้เกษียณจากข้าราชการแล้วมีบำนาญกินตลอดชีวิต ผมว่าแนวทางนี้นี่นะ ผมไม่มี

^{๖๗} สัมภาษณ์ ประยงค์ รณรงค์, ๕ กันยายน ๒๕๕๕.

^{๖๘} สัมภาษณ์ ประยงค์ รณรงค์, ๒๒ กันยายน ๒๕๕๓. ช่วงที่ ๑.

โอกาสได้เรียน และผมก็ไม่มีโอกาสได้เป็นข้าราชการ แต่ผมก็มีความมั่นใจว่าเกษตรกรอย่างผมก็สามารถเกษียณได้ด้วยเหมือนกัน แต่ว่าต้องสร้างบำนาญเอง^{๖๙}

การสะดุดใจนี้ต่อมาได้กลายเป็นแรงบันดาลใจในการตั้งเป้าหมายตั้งแต่เมื่อมาเตรียมตัวก่อนบวช รวมทั้งความตั้งใจของประยงค์เมื่อลาสิกขาบทแล้ว ประยงค์เล่าว่า “การที่เราได้บวชครั้งนี้ จะต้องทำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ให้สังคมเห็นชัดเจนว่าการได้บวชได้เรียนทำให้คนเป็นคนดีได้ไม่มากนักน้อย”^{๗๐} การกำหนดเป้าหมายในชีวิตและความตั้งใจทำให้ได้ตามเป้าหมายนี้ ถือเป็นแรงบันดาลใจ อันเป็นผลจากการใคร่ครวญด้วยตนเอง (โยนิโสมนสิการ) ตั้งแต่ก่อนหน้าการบวช รวมทั้งการมาอยู่ร่วมกับเพื่อนใหม่ที่เตรียมตัวบวชด้วยกัน (กัลยาณมิตร) ซึ่งเป็นเพื่อนคนละกลุ่มกับชีวิตก่อนหน้านั้น นำมาสู่การแลกเปลี่ยนพูดคุยกัน (ปรโตโมสะ) ซึ่งส่งผลต่อการตัดสินใจครั้งสำคัญในการตั้งเป้าหมายชีวิตและการเปลี่ยนแปลงความเห็นและความคิด (ทิวฐิและสังกัปปะ) รวมทั้งการกระทำของตนในเวลาต่อมา

ค) การสะดุดใจหรือแรงบันดาลใจในการก้าวข้ามสู่บัณฑิตชั้นสูง

เมื่อสามารถก้าวข้ามปัญหาหนี้สินของตนเองได้ ประยงค์ได้หารือถึงปัญหาของเพื่อน ๆ และนำไปสู่การให้คำปรึกษาเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว

พอผมแก้ปัญหาเรื่องนี้ได้ ผมก็คิดว่าคนไม่เป็นหนี้ดีที่สุดเลยนะ แล้วพอเวลาไปถามคนอื่นที่เขาเป็นหนี้อยู่เขาก็คิดเหมือนผมเหมือนกัน ว่าเขาจะต้องหาวิธีการที่จะต้องปลดหนี้ให้ได้ จะต้องไม่เป็นหนี้ เพราะเขารู้สึกว่ามันเครียดตลอด แล้วเรามาคุยเรื่องหนี้กันตั้งแต่ปี ๓๘ ๓๙^{๗๑}

หลังจากการก้าวข้ามสู่บัณฑิตชั้นต้นซึ่งมีลักษณะการรู้จักตนและรู้จักประมาณเป็นต้น แล้ว ประยงค์มีบทบาทมากขึ้นในการนำการแก้ไขปัญหาร่วมกับเพื่อนกลุ่มแกนนำ และพัฒนาสู่คนในชุมชนไม่เรียงมากขึ้น โดยเฉพาะเมื่อเข้าช่วยผู้นำหลังจากเกษียณในปีพุทธศักราช ๒๕๓๕ ประยงค์ได้สะสมประสบการณ์และการเรียนรู้จนมีการพัฒนาของบุคคลจากบัณฑิตชั้นต้น ไปสู่การเกื้อกูลตนเอง คนอื่นและโลกหรือเป็น**บัณฑิตชั้นสูง**ในทางพระพุทธศาสนา การก้าวข้ามขั้นนี้ เกิดขึ้นจากการเข้ามีส่วนร่วมในชุมชนไม่เรียง จากเดิมที่ทำตามเป้าหมายของตนเอง ประยงค์ได้เริ่มบทบาทในฐานะผู้นำชุมชนไม่เรียงเพื่อทำงานพัฒนาส่วนรวมเป็นเป้าหมายสำคัญ บทบาทนี้ปรากฏอย่างเห็นได้ชัดตั้งแต่หลังปีพุทธศักราช ๒๕๓๕ เริ่มจากเมื่อ

^{๖๙} อ้างแล้ว.

^{๗๐} ประยงค์ รัตนรงค์, *คุณค่าแห่งชีวิตที่ลิขิตเอง*, ต้นฉบับลายมืออัฐชีวะประวัติ, (อัตสำเนา).

^{๗๑} อ้างแล้ว.

ประยงค์ประกาศลาออกจากการเป็นผู้จัดการโรงยางในปีพุทธศักราช ๒๕๓๔ ภายหลังจากมีผู้สามารถจัดการต่อได้และเกษียณอายุในปีพุทธศักราช ๒๕๓๕ ขณะนั้นประยงค์ตั้งเป้าหมายใหม่ว่า “เวลาที่ยังเหลืออยู่ในบั้นปลายชีวิตนี้จะทำอะไรก็ได้ให้เกิดประโยชน์กับผู้อื่นโดยไม่ต้องการสิ่งตอบแทน”^{๗๒} เหตุการณ์เหล่านี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นการระส่ำระสายจากการเดินทางไปดูงานที่ประเทศในทวีปยุโรปเป็นเวลา ๑ เดือนเมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๓๔ การดูงานครั้งนั้นทำให้ประยงค์เกิดการก้าวข้ามด้านทฤษฎีอีกครั้งหนึ่งเมื่อได้พบเกษตรกรในประเทศต่าง ๆ ในยุโรป ประยงค์แสดงความเห็นว่า

แต่ก่อนผมคิดว่าทำอะไรแล้วเพื่อให้มีรายได้เพิ่มขึ้น เน้นเรื่องความร่ำรวยกันเป็นหลัก แต่ปัจจุบันนี้รู้สึกว่าเป็นทางนั้นที่เราเห็นตัวอย่างที่เกิดขึ้น เรียกว่าเศรษฐกิจทุนนิยมตะวันตก มันทำท่าจะไปไม่รอดสำหรับเรา สำหรับเราถ้าจะแข่งขันกันโดยทำรายได้อย่างเดียวโดยไม่ดูเรื่องสังคมไม่ดูเรื่องสิ่งแวดล้อมไม่ดูเรื่องความเป็นอยู่ร่วมกัน ผมว่าตรงนั้นเรายังเสี่ยงพอสมควร^{๗๓}

แม้แต่เกษตรกรในยุโรปซึ่งมีการจัดตั้งสหกรณ์อย่างเข้มแข็งจนมาแทนที่พ่อค้าคนกลาง ประยงค์พบว่าสหกรณ์กลายเป็นธุรกิจทุนนิยม เน้นการทำกำไรสูงสุด เกษตรกรไม่สามารถกำหนดอะไรได้ ประยงค์เล่าถึงการคุยกับเกษตรกรในยุโรปว่า

พอมาถึงตอนนั้นเกษตรกรเขาบอกว่าเขาไม่แน่ใจนะ ว่าอนาคตมันจะเป็นอย่างไร เพราะเขายังมองไม่เห็นอนาคต เพราะเขาไม่มีความสามารถในการไปกำหนดอะไรได้ แล้วตอนนี้ มันใหญ่เกินความสามารถของเกษตรกร แล้วก็ต้องไปอาศัยมืออาชีพ ๖-๗ คน ในนั้นแหละที่เขาเป็นผู้นำพา แล้วเขารู้สึกว่าสักวันหนึ่งมันต้องไปถึงทางตัน เขาบอกอย่างนั้น ผมก็เห็นด้วยว่าถ้าแนวทางการทำธุรกิจที่เป็นทุนนิยมตะวันตกเต็มที่มีมันเน้นเรื่องเป้า กำหนดเป้าต้องสูงขึ้นทุกปี ๆ แล้วไม่รู้ว่าจะสุดมันอยู่ตรงไหน เพราะมันไม่มีเป้าหมายที่ชัดเจนว่าเราจะไปถึงไหน ไปอย่างไร มันต้องสูงขึ้นกว่าเดิมนั่นเปอร์เซ็นต์เท่านี้ เปอร์เซ็นต์ ชาวบ้านของทางยุโรปทั้งฝรั่งเศสทั้งเยอรมัน เขาก็คิดอย่างนั้นเหมือนกันว่าที่เขาอาศัยสหกรณ์เป็นเครื่องมือ สหกรณ์เขาตอนนี้ไม่รู้เป็นของใครไปแล้ว เขาเป็นเพียงผู้ใช้บริการเท่านั้นเอง^{๗๔}

การมีรายได้เพิ่มขึ้นซึ่งเดิมเป็นคำตอบเพื่อแก้ปัญหาสังคมหลังปิดเขาศูนย์ ในตอนนี้ประยงค์เกิดการรับรู้ใหม่ว่าสิ่งนั้นเป็นสิ่งจำเป็นแต่อาจไม่พอเพียงในการพัฒนาชุมชนไม่เรียงให้

^{๗๒} สัมภาษณ์ ประยงค์ รัตนรงค์, ๒๔ เมษายน ๒๕๕๕ ช่วงที่ ๒.

^{๗๓} สัมภาษณ์ ประยงค์ รัตนรงค์, ๒๔ เมษายน ๒๕๕๕ ช่วงที่ ๑.

^{๗๔} สัมภาษณ์ ประยงค์ รัตนรงค์, ๕ กันยายน ๒๕๕๕.

ดีขึ้นอย่างยั่งยืน การเห็นทางตันของเกษตรกรยุโรปที่ใช้วิถีทุนนิยมนั้น ประยงค์จะเลือกทำอย่างไร

ผมกลับมาแล้วผมก็มานึกว่า ผมจะพูดอย่างไรดี จะบอกใคร ถ้าบอกชาวบ้าน ชาวบ้านอาจจะไม่เข้าใจ เพราะไม่ได้เห็นภาพ ผมเป็นผู้เห็นภาพ ถ้าบอกนักวิชาการบอกพวกนั้นเขาไม่เชื่อผมหรอก เพราะผมไม่มีดีกรี ก็มาคิดว่าผมก็ต้องไม่พูดมาก ทำอย่างเดียว ทำแล้ววางแผนในใจตัวเอง ไม่บอกใครมาก บอกชาวบ้านแต่เพียงว่าเราจะต้องทำอย่างนี้เพื่อให้มันเป็นอย่างนี้ แต่ไม่บอกว่าความคิดลึก ๆ ของผมคืออะไร คือการป้องกันตัวเท่านั้นเอง เพราะผมเห็นว่าพวกฝรั่งเขาบอกว่าเขายังมองไม่เห็นอนาคต เขาอาจจะถึงทางตันแล้วคิดว่าเราทำไมต้องไปเลียนแบบฝรั่ง เพราะเราอยู่ไม่เหมือนฝรั่งเลย ของที่ฝรั่งเขาอยู่เขาทำลายทรัพยากรอะไรไปหมดแล้ว แล้วเขามาเริ่มตั้งต้นใหม่ในการที่จะดูแล แต่ของเราทรัพยากรของเรายังมีอยู่มากพอสมควร เราไม่ต้องไปทำให้เหมือนเขาก็ได้ **ทำเรื่องที่เราสามารถกำหนด** เพราะเขาก็มีความเห็นด้วยเหมือนกันว่าเขาจะต้องเป็นผู้กำหนดอนาคตของตัวเอง ไม่ใช่ไปฝากไว้กับใครคนใดคนหนึ่ง ผมก็คิดว่าเรายังมีโอกาสที่จะพึ่งตนเองได้อยู่ ก็มาตั้งศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียงขึ้นมาเมื่อปี ๓๕ นั่นแหละ^{๗๕}

ประยงค์ได้ก้าวข้ามทิวทัศน์จากการพึ่งพิงหรือการกำหนดจากภายนอกตามระบบทุนนิยมมาสู่ทิวทัศน์ความเห็นในการพึ่งตนเอง มองเห็นการควบคุมไม่ได้ของปัจจัยภายนอก จึงเริ่มการทำงานในบทใหม่เพื่อเตรียมคนในชุมชนไม้เรียงให้พร้อมรับสถานการณ์ในอนาคต บทบาทใหม่นี้จึงนำไปสู่การก้าวข้ามจากการทำงานเพื่อตนเองดังเช่นในวัยครองเรือนที่สร้างรากฐานครอบครัวไปสู่ผู้นำที่อุทิศเวลา แรงกายเพื่อการเปลี่ยนแปลงสังคม.

ยิ่งไปกว่านั้นในช่วงวัยผู้นำต่อกับวัยชรา ประยงค์ได้ขยายการเกื้อกูลผู้อื่นกว้างออกไปนอกชุมชนไม้เรียง โดยการวางโครงสร้างพื้นฐานทางสังคมในอนาคตไว้ให้ อาทิ การผลักดันแผนแม่บทการพัฒนาทางพาราไทย (ฉบับประชาชน) จนเกิดผลในทางปฏิบัติและขยายสู่การผลักดันพระราชบัญญัติการยางแห่งประเทศไทยซึ่งเป็นประโยชน์ต่อชาวสวนยางทั้งประเทศ แผนแม่บทชุมชนเพื่อเป็นฐานในการจัดสรรงบประมาณแผ่นดินผ่านการทำงานในฐานะกรรมการในคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ รวมทั้งการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนให้เป็นเครื่องมือของชุมชนทั่วประเทศ เป็นต้น การแพร่ขยายการเกื้อกูลออกไปไม่สิ้นสุดนี้ ในทางพระพุทธศาสนาจัดได้ว่าเป็นการปฏิบัติอัปปมัญญา ๔ หรือพรหมวิหาร ๔ ซึ่งการปฏิบัติเช่นนี้ถือได้ว่าเป็นอีกลักษณะหนึ่งของการก้าวข้ามสู่ความเป็น**บัณฑิตชั้นสูง**นั่นเอง.

^{๗๕} สัมภาษณ์ ประยงค์ รัตนรงค์, ๕ กันยายน ๒๕๕๕.

๓.๒.๒.๒ การก้าวข้ามของบุคคลตามหลักจิตวิทยา

มองจากทางด้านจิตวิทยาด้วยกรอบที่เคน วิลเบอร์สร้างขึ้นนั้น ประยงค์มีการก้าวข้ามจากแถบสีอำพัน (amber) ในวัยเด็ก คือการยอมทำตามประเพณีวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่ผู้ใหญ่อบรมสั่งสอนโดยเฉพาะพ่อแม่เขียน หรือตามกลุ่มเพื่อนเพื่อให้เป็นที่ยอมรับ สังเกตได้ทั้งจากการสมาคมกับเพื่อน ๆ ที่ออกจากโรงเรียนมาด้วยกัน และการบวชตามประเพณีอันเนื่องในโอกาสถึงพุทธกาล ประยงค์ได้ก้าวข้ามมาเป็นแถบสีส้ม (orange) ที่นิยมเหตุผล นิยมการลงมือปฏิบัติในวัยหนุ่มจากประสบการณ์การทำมาหากินในหลายๆ อาชีพเมื่อเข้าสู่ช่วงต้นวัยครองเรือนที่ต้องคิดวางแผนและการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติซึ่งมีทั้งที่ประสบความสำเร็จและล้มเหลวแต่ทั้งหมดไม่ได้โทษโชคชะตาหรือคนอื่น แต่ได้ปรับเปลี่ยนวิธีคิดและวิธีทำใหม่เพื่อแก้ไขปัญหานั้น ๆ ด้วยการใช้เหตุผลและคิดอย่างรอบคอบ ต่อมาประยงค์ได้ก้าวข้ามมาเป็นแถบสีเขียว (green) หรือพหุนิยมซึ่งเป็นช่วงของการทำงานกับบุคคลต่าง ๆ ในหลายพื้นที่และวัฒนธรรม ต้องอาศัยการทำงานเป็นทีม การอยู่ร่วมกันในสังคม อาทิ ช่วงการทำแร่ดีบุกในทะเล รวมทั้งการรวมกลุ่มเพื่อพัฒนาคุณภาพยาง เป็นต้น ประยงค์ยอมรับในความแตกต่างหลากหลายแต่ขณะเดียวกันก็คงความเป็นปัจเจกบุคคลของตนเอง ความเป็นผู้นำตามธรรมชาติของประยงค์ได้รับการพัฒนาขึ้นตามลำดับ พร้อมกับความเชื่อมั่นทั้งต่อตนเองและกลุ่ม ในขั้นนี้ถ้าใช้กรอบการวิเคราะห์ของอับราฮัม มาสโลว์จะพบว่าเป็นขั้นความต้องการประจักษ์ในศักยภาพของตนเอง (self-actualization) โดยเฉพาะการทำงานที่ท้าทายความสามารถ

อนึ่ง การก้าวข้ามมายังแถบสีที่สูงขึ้นนั้น คุณสมบัติที่ดีในแถบสีที่ผ่านมายังคงหลอมรวมไว้ด้วย อาทิ เมื่อมาสู่ขั้นการยอมรับพหุนิยมแล้วการนิยมเหตุผล การลงมือปฏิบัติ ยังคงอยู่

การก้าวข้ามของบุคคลในกรณีประยงค์ รัตนรงค์ไม่จบเพียงแถบสีเขียว ชีวิตในช่วงต่อมาโดยเฉพาะประสบการณ์การดูงานที่ทวีปยุโรปเมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๓๔ เป็นการสะดุดใจที่ทำให้พบว่าประยงค์ได้ก้าวข้ามจากแถบสีเขียวหรือพหุนิยมไปสู่แถบสีเขียวเข้ม (teal) ที่มีการบูรณาการระบบหรือกระบวนการทางความคิด ประยงค์ได้ก้าวข้ามความคิดแยกส่วนแบบวิทยาศาสตร์ อาทิ การปลูกพืชเชิงเดี่ยว การอาศัยอาชีพทำสวนยางพาราอย่างเดียวในการสร้างรายได้เพิ่ม หรือแม้แต่มุมมองต่อวิธีการในการรับมือกับสถานการณ์จากการแก้ไขปัญหาไปสู่การป้องกันปัญหาและการพัฒนาสิ่งใหม่ ๆ หรือการแปลงเปลี่ยนสังคม ทั้งหมดนี้เป็นการมองแบบองค์รวมยิ่งขึ้น ตัวอย่างอื่น ๆ เช่น การพัฒนาการเกษตรแบบผสมผสานรวมถึงแนวคิดพืช ๗ ชั้น การสร้างฐานอาชีพต่าง ๆ ให้เป็นอาชีพรองอาชีพเสริมสำหรับคนในชุมชนไม่เรียงได้ดูเป็นตัวอย่าง รวมถึงการทำเครือข่ายต่าง ๆ โดยเฉพาะเครือข่ายยมนาซึ่งเป็นเครือข่ายข้ามฐานอาชีพ ข้ามฐานทรัพยากร จนมีผู้ไม่เห็นด้วยว่า เครือข่ายประเภทนี้จะเกิดขึ้นได้ โดยอ้างว่าการทำเครือข่ายทำได้เฉพาะฐานอาชีพหรือฐานทรัพยากรเดียวกัน เป็นต้น

ในช่วงกลางของวัยผู้นำนี้ ประยงค์ได้ก้าวข้ามไปสู่**แถบสีเขียวขุ่น** (turquoise) คือ ในด้านการรู้คิด (cognitive) เป็นแบบจิตสากล และมีอัตลักษณ์เป็นแบบบูรณาการ ในระยะนี้ ประยงค์ไม่เพียงทำงานเพื่อไม่เรียงเท่านั้น แต่สิ่งที่ประยงค์ปฏิบัติได้ขยายขอบเขตเป็นงาน วางรากฐานในอนาคตสำหรับสังคมโดยรวม.

สำหรับในหัวข้อต่อไปนี้จะได้กล่าวถึงปฏิบัติการของประยงค์ตั้งแต่ช่วงการก้าวข้าม มาสู่**แถบสีเขียว**หรือพหุนิยมหรือเป็น**บัณฑิตขั้นสูง** เพื่อแก้ไขปัญหาในชุมชนไม่เรียงซึ่ง ขณะนั้นอยู่ใน**สภาพแถบสีแดง** (red) หรือมีแต่**คนพาล**ตามเกณฑ์พระพุทธศาสนา สังคมแถบสีแดงนี้หมายถึง คนส่วนใหญ่มุ่งปกป้องตนเอง เอาตัวเองเป็นที่ตั้ง ต้องการความปลอดภัย สภาพไม่เรียงเช่นนี้จะพลิกฟื้นได้อย่างไรเป็นประเด็นที่จะนำเสนอในหัวข้อต่อไป.

ตารางที่ ๓.๔ แสดงการก้าวข้ามของประยงค์ ฃรงคค์และระดับชั้นทางพุทธและทางจิตวิทยา

ปี	อายุ (ปี)	เหตุการณ์	ก้าวข้ามจาก	สู่	ชั้นทางพุทธ		ชั้นทางจิตวิทยา	
๒๕๔๓	๖๓	ขยายงาน ระดับประเทศ เช่น แผนแม่บททางพารา แห่งชาติ	ทำเพื่อชุมชน อื่น	ทำเพื่อ ส่วนรวม			แถบสีเขียว ขั้น	จิตสากล
๒๕๓๘	๕๘	สร้างเครือข่ายต่าง ๆ นอกไม่เรียง	ทำเพื่อชุมชน ของตน	ทำเพื่อ ชุมชนอื่น			↑	
๒๕๓๕	๕๕	เกษียณจากอาชีพ เกษตรกร ตั้งเป้า ทำงานให้สังคม	ทำเพื่อตนเอง	ทำเพื่อ ชุมชนของตน	บัณฑิตขั้นสูง	แก้กุลตน ผู้อื่น และโลก พรหม วิหาร	↑	
๒๕๓๔	๕๔	ดูงานที่ทวีปยุโรป	ระบบทุนนิยม	การพึ่งตนเอง	↑		แถบสีเขียว เข้ม	เริ่มบูรณาการ/ ระบบ/ กระบวนการทัศน์
๒๕๓๐	๕๐	ชำระหนี้หนี้ธกส. เสร็จก่อนปี ๒๕๓๐	เป็นหนี้ใน ระบบทุนนิยม	เป็นอิสระ จากหนี้	↑		↑	
๒๕๒๔	๔๔	ปิดเขาศูนย์	อยู่ดีกินดีของ ตน	อยู่เย็นเป็น สุขของสังคม			↑	
๒๕๑๙	๓๙	ออกนอกไม่เรียงไป ทำเหมืองแร่ดีบุก	ทำงานใน พื้นที่ตนเอง	ทำงานในพหุ วัฒนธรรม			แถบสีเขียว	พหุนิยม/ กระบวนการทัศน์ หลังยุคใหม่
๒๕๑๕	๓๕	รวมกลุ่มกู้เงินธกส.	อยู่นอกระบบ ทุนนิยม	เป็นหนี้ใน ระบบทุนนิยม			↑	
๒๕๐๕	๒๕	ประสบวาทภัยแะ เรียด	เกษตรกรรม ผสมผสาน	เกษตร เชิงเดี่ยว			↑	
๒๕๐๒	๒๒	บวชเรียน	อบายมุข	การละ อบายมุข	บัณฑิต ขั้นต้น	กุศลกรรมบถ, ละอายและเกรง กลัวบาป	แถบสีส้ม	เหตุผล/ กระบวนการทัศน์ ยุคใหม่
๒๕๐๐	๒๐	อยู่วัดก่อนบวช	ความไม่ ชัดเจนใน เป้าหมาย	ความชัดเจน ในเป้าหมาย ชีวิต	กัลยาณ ปุถุชนขั้นต้น	เรียนปรีติและ ปฏิบัติศีลสิกขา ละอกุศลกรรม	↑	
๒๔๙๒	๑๒	ออกจากโรงเรียน	วัยเด็ก	วัยทำงาน	อานธปุถุชน	ไม่ได้ฟังธรรม ไม่มีนัยน์ตา ธรรม ศรัทธา, ทาน, ทำตาม ประเพณี	↑	
๒๔๘๔	๔	รับการอบรมจากพ่อ เผ่าเขียน	ไม่รู้กฎเกณฑ์	เรียนรู้ กฎเกณฑ์			แถบสีอำพัน	ขั้นนิทาน/ ประเพณี/ กฎเกณฑ์

๓.๓ ชุมชนไม่เรียงกับกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคม

ในส่วนนี้จะนำเสนอปฏิบัติการ (practice)^{๗๖} และปฏิสัมพันธ์ (interaction) หรือ วาจา กัมมันตะและอาชีวะของคนในชุมชนไม่เรียงที่นำไปสู่กระบวนการผุดบังเกิดทางสังคม (คูตารางเวลาเหตุการณ์ในภาคผนวก ง ประกอบ) โดยศึกษาปฏิบัติการและปฏิสัมพันธ์เหล่านี้จากการเคลื่อนไหวในการทำหาย โต้แย้ง ต่อต้านหรือสร้างความหมายใหม่ต่อความคิดหลัก วาทกรรมและกิจกรรมภายใต้กระบวนการทัศน์กระแสหลักโดยเฉพาะใน ๔ หน้าที่ของระบบสังคม^{๗๗} คือ หน้าที่การปรับตัว การบรรลุเป้าหมาย การบูรณาการและหน้าที่การรักษาแบบแผน ที่แฝงเร้นซึ่งในกรณีนี้คือปฏิบัติการสร้างแบบแผนใหม่ รวมทั้งวิเคราะห์ว่าปฏิบัติการและปฏิสัมพันธ์เหล่านี้สอดคล้องกับการผุดบังเกิดทางสังคมตามแนวคิดวิทยาการปัจจุบันหรือไม่อย่างไร

๓.๓.๑ ปฏิบัติการและปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชนไม่เรียง

ชุมชนไม่เรียงหลังปิดเขาศูนย์นั้น คนนอกพื้นที่ส่วนใหญ่ได้อพยพออกไป เหลือไว้แต่คนในชุมชนไม่เรียงเดิม พร้อมกับปัญหาใหม่ที่เกิดขึ้นทั้งทางด้านเศรษฐกิจที่คนไม่มีงานขุดแร่ที่หารายได้มากมาย แม้แต่ประยงค์ที่ “เก็บเศษเงิน” โดยการเลี้ยงไก่เนื้อมีกำไรสัปดาห์ละไม่

^{๗๖} ปฏิบัติการ (practice or everyday-life practice) เป็นแนวคิดที่แสดงถึงวิธีปฏิบัติของกลุ่มคนในชีวิตประจำวันเพื่อสร้างคุณค่าหรือความหมายใหม่ โดยมียุทธวิธีหรือกลยุทธ์ (strategy) ที่เป็นการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ ปฏิบัติการอาจเรียกว่าเป็นกระบวนการต่อต้านวาทกรรมหรือความคิดหลักหรือบรรทัดฐานทางสังคม (social norm) แนวคิดนี้มาจากปีแอร์ บูร์ดิเยอ (Pierre Bourdieu) ดูรายละเอียดใน Stephen P. Turner, “Praxis and Practices”, **Encyclopedia of Social Theory**, ed. by Austin Harrington, Barbara L. Marshall, Hans-Peter Müller, (London and NY: Routledge, 2006) : 463-465 และ อานันท์ กาญจนพันธุ์, **ทฤษฎีและวิธีวิทยาของการวิจัยวัฒนธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์ พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๓๔-๓๖.

^{๗๗} หน้าที่ทั้ง ๔ นี้ เป็นการยืมกรอบคิดของทัลคอตต์ พาร์สันส์ (Talcott Parsons) ที่มองหน้าที่ของระบบ ๔ ด้าน เรียกว่าเค้าโครงหน้าที่ทั่วไป ๔ ด้าน (general four-function scheme or AGIL) สำหรับในระบบสังคมประกอบด้วย หน้าที่การปรับตัว (adaptation-A) มีระบบเศรษฐกิจรองรับ, หน้าที่การบรรลุเป้าหมาย (goal attainment-G) มีระบบการเมืองรองรับ, หน้าที่การบูรณาการ (integration-I) มีชุมชนทางสังคมรองรับและหน้าที่การรักษาแบบแผนที่แฝงเร้น (latent pattern maintenance-L) มีระบบวัฒนธรรมรองรับ ดูรายละเอียดใน James M. Murphy, “AGIL”, **Encyclopedia of Social Theory**, Vol.1, ed. by George Ritzer, (CA: Sage Publications, Inc., 2005): 7; Richard Münch, “Parsons, Talcott”, **Encyclopedia of Social Theory**, Vol. 2, ed. by George Ritzer, (CA: Sage Publications, Inc., 2005): 551-552 และ สมบูรณ์ เอี่ยมอารีวงศ์, “สังคมตื่นรู้ : ระบบสังคมที่พึงประสงค์ในพระไตรปิฎก”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕) : ๑๙-๒๐.

น้อยกว่า ๕,๐๐๐ บาทในสมัยนั้นยังต้องหมดตลาดไปด้วย^{๗๘} อาชีพเดิมที่คนไม้เรียงทิ้งไปกว่า ๑๐ ปีคือทำสวนยาง ก็ "ทำไม่ลง"^{๗๙} เนื่องจากราคายางกิโลกกรัมละ ๑๒-๑๓ บาท สวนยางก็ทิ้งร้างเป็นป่า ปัญหาสังคมมีทั้งการรับจ้างฆ่า การจับตัวเรียกค่าไถ่ การขโมย การพนัน เป็นต้น โดยเฉพาะมีมากในหมู่ ๒, หมู่ ๓ และหมู่ ๕^{๘๐} ทำให้ชุมชนไม้เรียงล่มสลาย ไม่สามารถอยู่รอดปลอดภัย หน่วยงานที่มีหน้าที่รับผิดชอบไม่มาจัดการ ประยงค์และแกนนำในชุมชนจึงรวมตัวเพื่อเข้ามาดูแลพื้นที่ของตนเอง ความคิดในขณะนั้นคือ

พวกเราต้องทำอะไรสักอย่าง ถ้าเราไม่ทำอะไรเลยไม่รู้จะอยู่กันได้อย่างไร หาความสุขไม่ได้เลย **คุยกันไปคุยกันมาก็มาได้ข้อสรุปว่าเราต้องกลับมาหาอาชีพเดิม กลับมาอาชีพหลักของเราคือสวนยางนี่แหละ** เราทำอย่างอื่นเราไม่ค่อยถนัดแต่เรื่องการทำสวนยางที่เราเคยทำมาก่อนต้องมาพัฒนาตรงนี้ **เพื่อทำให้คนในพื้นที่พอมองเห็นอนาคตบ้าง**^{๘๑}

แต่การแก้ปัญหาเศรษฐกิจและสังคมของผู้นำเหล่านี้มีสิ่งที่น่าสนใจคือ เริ่มจากกิจกรรมการเมืองซึ่งเป็นหน้าที่การบรรลุเป้าหมายในระบบสังคม โดยมีพื้นฐานจากวัฒนธรรมการรวมกลุ่มปรึกษากันมานานระหว่างประยงค์กับเพื่อนกลุ่มแกนนำเป็นแบบแผนคุณค่าสำคัญ.

๓.๓.๑.๑ การบรรลุเป้าหมาย (ระบบการเมือง) : จำกัดปัญหา พัฒนาความร่วมมือ ยึดถือเป้าหมายรวม

ก) ปฏิบัติการจำกัดปัญหา : แยกปัญหาใหญ่ แก้ไขปัญหาเล็ก

ปีพุทธศักราช ๒๕๒๓ ประยงค์และแกนนำคณะกรรมการหมู่บ้านหมู่ ๒ บางส่วนที่ช่วยงานกำนันตั้งแต่ครั้งเป็นผู้ใหญ่บ้านหมู่ ๒ ได้หารือกันเห็นว่าควรช่วยกันเร่งแก้ไขสถานการณ์ในชุมชนไม้เรียง โดยเริ่มจากการแยกหมู่ ๒ ซึ่งเป็นพื้นที่ยาวห่างกัน ๕ กิโลเมตรระหว่างหัวบ้านคือ ชุมชนใหญ่หลังสถานีรถไฟติดกับหมู่ ๓ ซึ่งเป็นสุขาภิบาลในขณะนั้นกับท้ายบ้านที่จดหมู่ ๕ สำหรับหมู่ ๒ ในเวลานั้นมีบ้านราว ๓๐๐ ครอบครัวย ลดลงจากนับพันครอบครัวหลังปิดเขาศูนย์เนื่องจากอพยพออกจากพื้นที่ การพัฒนาส่วนใหญ่อยู่บริเวณชุมชนหลังสถานีรถไฟ ขณะที่ท้ายบ้านซึ่งมีบ้านกำนันไม้เรียงคือ กำนันคล้อย อินทร์ท่อม รวมทั้งประยงค์และแกนนำอื่น ๆ ไม่ได้รับการพัฒนา

การแยกหมู่ ๒ ออกมาเป็นหมู่ ๙ นั้น สำเร็จในเดือนมิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๒๔ เมื่อวิเคราะห์แล้วพบว่า การแยกเป็นหมู่ ๙ ซึ่งมีครอบครัวอยู่ ๑๐๒ ครอบครัวในระยะนั้น ถือ

^{๗๘} สัมภาษณ์ ประยงค์ รณรงค์, ๒๓ กันยายน ๒๕๕๓ ช่วงที่ ๑.

^{๗๙} อ้างแล้ว.

^{๘๐} อ้างแล้ว.

^{๘๑} อ้างแล้ว.

เป็นกลยุทธ์สำคัญในการเริ่มต้นแก้ไขปัญหามุมชนไม่เรียงซึ่งมักไม่ได้รับการกล่าวถึงนัก เหตุใดจึงเป็นกลยุทธ์สำคัญ ผู้วิจัยเห็นว่าการแยกเป็นหมู่ ๙ นี้ไม่เพียงได้รับประโยชน์ในเรื่องของการพัฒนาตามที่กล่าวถึงเท่านั้น แต่เป็นประโยชน์ในการจำกัดขอบเขตปัญหาให้อยู่ในวงจำกัดที่จัดการได้ เป็นการรู้จักประมาณ เนื่องจากปัญหาล้มสลายในชุมชนไม่เรียงเกิดอย่างกว้างขวางโดยเฉพาะในหมู่ ๒, หมู่ ๓ และหมู่ ๕ การจำกัดพื้นที่ทำให้แก้ปัญหาได้ง่ายขึ้น รวมทั้งสามารถรวมคนที่มีแนวคิดเดียวกัน ในละแวกบ้านหรือเป็นเครือญาติเข้ามามีส่วนร่วมกันได้.

เมื่อมีการจัดตั้งหมู่บ้านใหม่ กำนันซึ่งมีบ้านอยู่ที่หมู่ ๙ แต่เป็นผู้ใหญ่บ้านหมู่ ๒ จึงต้องเปิดให้มีการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านหมู่ ๙ ขึ้น ประยงค์ในฐานะแกนนำในชุมชนได้รับการเสนอให้เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก แต่ประยงค์ปฏิเสธโดยอ้างเหตุผลว่า “ผู้ใหญ่บ้านคนแรกของหมู่ที่ ๙ ต้องเป็นลูกที่เพราะมีญาติพี่น้องมาก เป็นฐานกำลังที่เข้มแข็งของการทำงานบุกเบิกที่สำคัญ”^{๔๒} ขณะที่ประยงค์ถือว่าตนย้ายมาอยู่ไม่เรียง ๒๐ ปีแม้มีคนเชื่อถือมากแต่มีญาติพี่น้องไม่มากนัก ในที่สุดอารมณ์ ราชพิบูลย์ซึ่งปฏิเสธในตอนต้นเนื่องจากอ้างว่าไม่มีความสามารถแต่เมื่อประยงค์ขอให้ลงรับเลือกและพร้อมช่วยเหลืองานเต็มที่ อารมณ์จึงยอมรับและได้รับการเลือกตั้งโดยไม่มีคู่แข่ง ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเริ่มเกิดในหมู่ ๙

การตัดสินใจของประยงค์ในครั้งนี้ จะด้วยเจตนาหรือมีเหตุผลใดพิเศษก็ตาม ถือว่ามีประโยชน์อย่างยิ่งในการบูรณาการคนหมู่ ๙ เข้าด้วยกัน ประโยชน์ที่เห็นอย่างน้อย ๒ ประการคือ ในกลุ่มคนเชื่อถือประยงค์เมื่อประยงค์มาเป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านย่อมให้ความร่วมมือเต็มที่ ขณะที่ในกลุ่มเครือญาติของผู้ใหญ่บ้านและแกนนำคนอื่น ๆ ย่อมสามารถพูดคุยทำความเข้าใจกันได้โดยง่ายเช่นกัน สิ่งนี้แสดงถึงการรู้จักตน กาล บุคคลและชุมชนของประยงค์เป็นอย่างดี

เป้าหมายของหมู่ ๙ นั้น ประยงค์ได้ย้ำในช่วงนั้นอยู่ตลอดเวลาว่า “เราเป็นหมู่บ้านน้องใหม่ยังล้าหลังกว่าเพื่อน เราต้องช่วยกันยกระดับหมู่บ้านของเราให้มีความเท่าเทียมกับหมู่บ้านอื่น ๆ ในตำบลไม่เรียงให้เร็วที่สุด”^{๔๓} เพียงไม่กี่ปี หมู่ ๙ ได้เป็นหมู่บ้านแรกในไม่เรียงที่ได้ยกฐานะเป็นหมู่บ้านอาสาพัฒนาและป้องกันตนเอง (อพป.) สร้างความภูมิใจอย่างมากให้คนหมู่ ๙ ที่เป็นหมู่บ้านน้องใหม่แต่แก้ปัญหาและพัฒนาหมู่บ้านได้อย่างดีโดยเฉพาะกลุ่มเกษตรกรที่มีการพัฒนาอาชีพ^{๔๔} หลังจากนั้น มีผู้มาเยี่ยมชมหมู่ ๙ มากขึ้นและกลายเป็นตัวอย่างให้หมู่บ้านอื่น ๆ ในไม่เรียงต้องยกระดับตามจนครบทุกหมู่บ้าน ผลดีประการหนึ่งของการเป็นหมู่บ้าน อพป. คือ ได้รับการยอมรับจากฝ่ายปกครองและความร่วมมืออย่างดีจากหน่วยงานต่าง ๆ^{๔๕}

^{๔๒} ประยงค์ รัตนรงค์, *คุณค่าแห่งชีวิตที่ลิขิตเอง*, ต้นฉบับลายมืออัตชีวประวัติ, (อัตสำเนา).

^{๔๓} อ้างแล้ว.

^{๔๔} สัมภาษณ์ ประยงค์ รัตนรงค์, ๒๓ กันยายน ๒๕๕๓ ช่วงที่ ๒.

^{๔๕} อ้างแล้ว.

ข) ปฏิบัติการพัฒนาความร่วมมือ : แสวงหาความเห็นเสมอกัน

ในกรณีองค์กรชุมชนที่ไม่เป็นทางการซึ่งประยงค์และกลุ่มแกนนำได้ตั้งขึ้นในปี พุทธศักราช ๒๕๓๕ คือ ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียงนั้น ความร่วมมือกับทางราชการไม่ราบรื่นเหมือนกรณีการตั้งหมู่ ๙ สำหรับกรณีศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียงเมื่อตั้งได้ไม่นานก็ประสบกับความขัดแย้งกับนายกองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ซึ่งจัดตั้งขึ้นครั้งแรกจากการเปลี่ยนสภาตำบลเป็นอบต. ประกอบด้วยกำนันเป็นนายกอบต. โดยตำแหน่ง มีผู้ใหญ่บ้านและผู้ทรงคุณวุฒิหมู่บ้านละ ๒ คนเข้าร่วมด้วย เมื่อจัดตั้งแล้ว กำนันในฐานะนายกอบต.ได้บอกประยงค์ให้ยุติการทำงานเนื่องจากสิ่งที่ทำเป็นหน้าที่ของอบต. ประยงค์เล่าว่า

ผมก็บอกว่าเราไม่ได้มาแย่งกันทำนะ แต่เรามาร่วมมือกันทำได้ไหม เพราะทาง อบต. เขาก็มีความจำเป็นที่จะต้องทำแผนการพัฒนาตำบล เขาเป็นฝ่ายบริหาร เขาก็มีข้อมูลเหมือนกัน ฉะนั้นข้อมูลที่เรารู้แล้วเราก็เอาไปใช้ได้เลยนะ เราไม่ได้หวง เขาก็บอกว่าเขาก็สามารถทำได้ไม่ต้องให้เราทำ ทำนี้มันเกิดการขัดแย้งทางความคิดกัน ที่มันร่วมมือกันยาก เพราะเขาก็คิดว่าเขามีความสามารถในการที่จะไปทำทุกเรื่องตรงนี้โดยไม่ต้องให้เราเป็นผู้เข้าไปเกี่ยวข้อง พวกผมก็รู้สึกลำบากใจเหมือนกัน... พอเขาไม่เอา ชาวบ้านก็เกิดความลังเลขึ้นมา...ชาวบ้านก็ไม่ว่าจะไปฝ่ายไหนดีเหมือนกัน ผมก็ไม่ไปต่อลื้อต่อเถียงอะไร เพียงแต่บอกว่าเราทำทุกอย่างที่เรา กำลังทำอยู่นี้ต่อไปได้เรื่อยๆ แต่เราต้องระวังอย่าไปทำอะไรให้มันผิดกฎหมายเพราะมีคนจับตามองเราใกล้ชิด...^{๘๖}

ในช่วงเวลานั้น มีการตั้งข้อสงสัยกับประยงค์และกลุ่มว่าได้งบประมาณจากที่ไหนมาทำงาน และถ้าใครไปร่วมมือด้วยอาจมีปัญหาคความผิดทางอาญาถึงขั้นติดคุกได้ ข้อสงสัยเช่นนี้ทำให้ชาวบ้านลังเลในการเข้าร่วมมือ แม้ว่าอาจจะสนใจหรือพอใจกับโครงการที่ประยงค์และกลุ่มทำอยู่ก็ตาม ความเข้าใจที่อยู่บนกระบวนทัศน์ที่แตกต่างกันเช่นนี้ ทำให้การทำงานในช่วงนั้นของประยงค์และกลุ่มมีความยากลำบาก ถึงกระนั้น ประยงค์และกลุ่มก็ไม่ได้ย่อท้อ ไม่ได้ยังงัดทำงานต่อไปโดยมีการวางแผนไว้เช่นเดียวกัน โดยเฉพาะแผนการที่สำคัญคือ การพัฒนาคนให้มีความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้อง ไม่ใช่ต้องไปใช้อำนาจในการบังคับ

เป้าหมายในการพัฒนาชุมชนไม้เรียงของประยงค์และกลุ่มแกนนำคือให้คนในชุมชนเป็นอิสระ ฟังตนเองได้ทั้งในเรื่องเศรษฐกิจและในเรื่องการปกครองตนเองแตกต่างจากแนวคิดกระแสหลักของทางราชการในขณะนั้นที่ต้องการให้ประชาชนเชื่อฟังคำสั่งของทางราชการอยู่แม้ในการบริหารส่วนท้องถิ่นก็ตาม

^{๘๖} อ้างแล้ว.

นอกจากนี้ ความขัดแย้งระหว่างประยงค์และกลุ่มแกนนำกับฝ่ายบริหารท้องถิ่นยังรวมไปถึงแนวทางการพัฒนา โดยฝ่ายบริหารท้องถิ่นใช้งบประมาณในการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ขณะที่ประยงค์และกลุ่มแกนนำประสงค์ให้จัดงบประมาณบางส่วนมาทำด้านการพัฒนาปากท้องของคนในพื้นที่ตามแผนชุมชนที่ได้ทำไว้ โดยเฉพาะในเรื่องการเรียนรู้ เรื่องการฝึกอบรมอาชีพ เรื่องการป้องกันปัญหาทางสังคม เป็นต้น แต่ฝ่ายบริหารท้องถิ่นในช่วงนั้นไม่ให้ความสนใจและเห็นว่าไม่ใช่หน้าที่ของประยงค์และแกนนำ แม้แต่คนนอกพื้นที่ที่มาดูงานกลุ่มของประยงค์ที่ไม่เรียง ฝ่ายบริหารท้องถิ่นกลับบอกกลุ่มที่มาดูงานว่า ไม่มีอะไรให้ดู ไม่เห็นมีอะไร การทำงานของประยงค์กับกลุ่มแกนนำในช่วงนั้น จึงทำงานบนแรงเสียดทานจากบริบทซึ่งถ้ามีการแสวงหาพัฒนาที่หนุนหลังอย่างเช่นในปัจจุบัน ประยงค์และกลุ่มแกนนำอาจทำงานได้เร็วกว่าที่ทำมาแล้ว

ความขัดแย้งระหว่างประยงค์และกลุ่มแกนนำกับฝ่ายบริหารท้องถิ่นมีอยู่อย่างต่อเนื่องแม้แต่ภายในหมู่บ้านก็เช่นเดียวกัน เป็นความขัดแย้งระหว่างแกนนำหมู่บ้านละ ๕ คนที่อยู่ในสภาผู้นำชุมชนไม่เรียงกับผู้ทรงคุณวุฒิที่นายก อบต. มอบให้ไปทำกิจกรรม ความขัดแย้งนี้ยุติลง เมื่อมีการเลือกตั้งสมาชิกอบต. ทั้งนี้เนื่องจาก เมื่อกำหนดหมวดและประสงค์จะส่งคนลงในพื้นที่ทุกหมู่บ้านเพื่อประโยชน์ของตนและพรรคพวก ขณะเดียวกัน บุคคลที่ผ่านการพัฒนาแนวคิดในศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม่เรียงได้ลงสมัครรับเลือกตั้งเช่นกัน โดยอาสาเป็นตัวแทนของหมู่บ้านต่าง ๆ บุคคลเหล่านี้ถือว่ามีข้อมูลและแนวคิดในการพัฒนาที่สอดคล้องกับกลุ่มของประยงค์ ซึ่งเป็นแนวคิดแนวทางที่สนองความต้องการของคนในพื้นที่ได้โดยตรง เมื่อผลการเลือกตั้งออกมา ตัวแทนที่มีแนวคิดแนวทางสอดคล้องกับประยงค์และกลุ่มแกนนำได้รับการเลือกตั้งเกือบทั้งหมด ชาติไปเพียง ๒ ที่นั่ง

คนของประยงค์และสภาผู้นำชุมชนได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ๑๔ คนจาก ๑๖ คน ความร่วมมือกันจึงดีขึ้น ประยงค์สรุปถึงความร่วมมือระหว่างกันว่า

ในเรื่องที่เป็นหน้าที่เป็นบทบาทของทาง อบต. เราก็ไม่ไปก้าวก่าย เรื่องโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ เป็นบทบาทของเขาที่เขาต้องทำ แต่เรื่องเกี่ยวกับวิถีชีวิต เกี่ยวกับเรื่องเศรษฐกิจของชุมชนเราก็ทำเรื่องตรงนี้ให้ไปอยู่ในแผนงบประมาณของอบต. แล้วอบต.ก็มาสนับสนุนตรงนี้แต่ละหมู่บ้านได้ ก็ทำให้กลายเป็นเรื่องความสัมพันธ์เป็นเนื้อเดียวกันได้^{๘๗}

ปฏิบัติการพัฒนาความร่วมมือของประยงค์จึงไม่เพียงการตั้งรับกับหน่วยงานกระแสหลักเท่านั้น แต่รวมไปถึงการพัฒนาคนให้ทำงานเกื้อกูลชุมชนและเป็นตัวแทนชุมชนรุกเข้าสู่การยึดกุมและแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งให้เป็นความร่วมมืออีกด้วย.

^{๘๗} อ่างแล้ว.

ค) ปฏิบัติการยึดถือเป้าหมายรวม : ขยายผลจากชุมชนสู่นโยบายประเทศ

แม้ว่าประยงค์พร้อมแกนนำและคนในเครือข่ายจะประสบความสำเร็จระดับหนึ่งในการแก้ปัญหาทางพาราให้มีมูลค่าเพิ่มด้วยการแปรรูปยาง แต่ความยั่งยืนในอาชีพการทำสวนยางพารายังเกี่ยวข้องกับปัจจัยภายนอกอีกหลายประการ อาทิ นโยบายรัฐบาล ราคาตลาดโลก เป็นต้น ด้วยกระบวนการเรียนรู้และการประชุมปรึกษาหารือที่ใช้มาตลอดในทุกปีหาผนวกกับประสบการณ์ที่ยาวนานในเรื่องยางพารา ทำให้ประยงค์ได้หารือกับผู้นำชุมชนชาวสวนยางและในที่สุดมีผู้นำ ๖ คนตัดสินใจร่วมกันจัดทำแผนแม่บทการพัฒนาทางพาราไทย (ฉบับประชาชน) ขึ้นเมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๔๐ โดยมีวิชิต นันทสุวรรณช่วยในด้านการประสานงานและด้านวิชาการ นับเป็นครั้งแรกที่ชาวสวนยางสามารถคำนวณต้นทุนของตน แผนแม่บทดังกล่าวจัดทำขึ้นโดยมีเป้าหมายเพื่อเสนอรัฐบาลให้กำหนดเป็นนโยบายแก้ปัญหาทางพาราทั้งระบบ ประยงค์และแกนนำได้เสนอแผนแม่บทนี้ให้กับชาวสวนยางพาราทั่วประเทศ โดยเปิดเวทีรับฟังความคิดเห็นใน ๗ จังหวัด ร่วมมือกับเครือข่ายชาวสวนยางระดับชาติ ประชุมร่วมกับหน่วยราชการและการเมืองที่เกี่ยวข้อง ช้อสรูปจากชาวสวนยางในเครือข่ายที่เห็นตรงกันคือ “ยางพาราเป็นพืชการเมือง ปัญหาต่าง ๆ ที่แวดล้อมยางพาราเกิดจากความร่วมมือ ๓ ฝ่ายคือ พ่อค้า ข้าราชการ และนักการเมือง ร่วมกันเกาะกินและรับประโยชน์จากปัญหาและจากชาวสวนยางมายาวนาน”^{๘๘} เมื่อเสนอแผนแม่บทนี้ให้รัฐบาลในสมัยนั้น รัฐบาลไม่ยอมรับ แต่ชาวสวนยางส่วนใหญ่ยังยืนยันดำเนินการตามแผนเท่าที่ทำได้ วิชิตกล่าวถึงบทเรียนที่สรุปร่วมกันคือ “เมื่อนโยบายระดับชาติไม่เปิดโอกาสให้ชุมชน เราจะสร้างนโยบายของชุมชนเพื่อแก้ปัญหาของเราเอง”^{๘๙}

ในปีพุทธศักราช ๒๕๔๐ ประยงค์และเครือข่ายชาวสวนยางได้ผลักดันแผนแม่บทการพัฒนาทางพาราไทย (ฉบับประชาชน) ให้อยู่ในนโยบายพรรคการเมือง ๒ พรรค คือ พรรคไทยรักไทยและพรรคความหวังใหม่ รวมทั้งพรรคการเมืองอื่น ๆ ที่มีโอกาส ประยงค์บอกว่า “รอว่าพรรคไหนได้เป็นรัฐบาล ก็จะได้เร่งให้เขาเอานโยบายนี้มาใช้แก้ปัญหาเรื่องยาง”^{๙๐}

เมื่อพรรคไทยรักไทยได้เป็นรัฐบาล ประยงค์กับเครือข่ายจึงไปเร่งนโยบายยางพารา ประยงค์เล่าถึงเหตุการณ์ประวัติศาสตร์การปลดแอกการผูกขาดราคายางพาราในครั้งนั้นว่า

พอเขาเป็นรัฐบาลเราก็ไปเร่งให้เขาเอานโยบายนี้ออกมาใช้ เมื่อเริ่มแก้ได้ทันทีเลย เพราะทำให้ไม่ต่ำกว่าต้นทุนการผลิต ตอนนั้นต้นทุนการผลิตกิโลละ ๒๓.๖๖ บาท เรบอก

^{๘๘} วิชิต นันทสุวรรณ, “การเรียนรู้เพื่อพัฒนาแผนแม่บทชุมชน : กระบวนการตัดสินใจที่มีอิสระเพื่อกำหนดอนาคตของชุมชน”, เศรษฐศาสตร์การเมือง (เพื่อชุมชน) ๒๐ วิสาหกิจชุมชน กลไกเศรษฐกิจฐานราก: ๑๔๙.

^{๘๙} อ้างแล้ว.

^{๙๐} ประยงค์ รัตนรงค์, คุณค่าแห่งชีวิตที่ลิขิตเอง, ต้นฉบับลายมืออัตชีวประวัติ, (อัตสำเนา).

ว่าถ้าขายได้ไม่ต่ำกว่า ๓๐ บาทเกษตรกรอยู่ได้ ที่นั้นนโยบายของรัฐบาลตอนนั้นก็ไปจับมือ ๓ ประเทศมาร่วมมือกัน ระหว่างประเทศไทยเป็นผู้ผลิตอันดับหนึ่งของโลก ประเทศอินโดนีเซียเป็นผู้ผลิตอันดับสอง มาเลเซียเป็นผู้ผลิตอันดับสาม ผมพบว่ายางที่อยู่ในมือของ ๓ ประเทศนี้ประมาณ ๘๐ เปอร์เซนต์ ในตลาดโลก ถ้า ๓ ประเทศนี้จับมือกันได้เราก็สามารถจะไปกำหนดราคาต่าง ๆ ได้ เหมือนกับที่ทางโอเปกเขาเอาเรื่องน้ำมัน แต่เขารวมกันหลายประเทศ แต่เราแค่ ๓ ประเทศทำได้แล้ว รัฐบาลช่วงนั้นก็ทำแบบนั้นไปทำสนธิสัญญาความร่วมมือกันจัดตั้งกองทุนระหว่างประเทศขึ้นมา บริษัทร่วมทุนระหว่างประเทศขึ้นมา^{๙๑} แล้วประกันราคาว่าถ้าต่ำกว่า ๓๐ บาทบริษัทร่วมทุนจะเข้าไปแย่งประมูลในตลาดกลางแล้วเอาเก็บไว้ในสต็อก ถ้ายางจะเกิน ๓๕ บาทก็จะระบายจากสต็อกออกไป เพื่อให้เสถียรภาพของราคาไม่ปั่นป่วน พอรัฐบาลทำตรงนั้นขึ้นมาก็ทำให้บริษัทยักษ์ใหญ่ที่เขาเป็นผู้ครอบงำเรื่องราคายางที่อยู่ประเทศสิงคโปร์หมดอำนาจทันที...หมดอำนาจในการที่จะไปกำหนดอะไรต่าง ๆ ที่เป็นของผู้ซื้อเอง ก็ทำให้บริษัทนี้ล้ม พอบริษัทนี้ล้มก็ทำให้บริษัทร่วมทุนระหว่างประเทศมีบทบาทมากขึ้น ในตอนนั้นก็ทำให้ราคายางไม่ต่ำกว่า ๓๐ บาทขึ้นมา พอจะเกิน ๓๕ บาท ผู้ใช้ยางบอกว่าถ้าเกิน ๓๕ บาทเขามีปัญหา นะ เพราะทำให้ต้นทุนการผลิตเขาสูง พอต้นทุนการผลิตสูงเขาจะเปลี่ยนไปใช้ยางสังเคราะห์แทนยางธรรมชาติได้ เขาแก้ปัญหาของเขาได้ เราก็บอกว่ามันต้องอยู่ได้ทั้ง ๒ ฝ่าย ผู้ใช้ก็ต้องได้ใช้วัตถุดิบที่ราคาไม่สูงเกินไป แต่ให้ผู้ผลิตสามารถอยู่รอดได้คือขายไม่ต่ำกว่าต้นทุน ระหว่าง ๓๐-๓๕ บาทนี้เราพอใจ พอทำตรงนั้นออกมาช่วงนั้นราคาน้ำมันเริ่มแพงขึ้น ก็ทำให้ยางสังเคราะห์ราคาสูงขึ้น ผู้ใช้ก็เปลี่ยนมาใช้ยางธรรมชาติมากขึ้น ก็ทำให้ราคาเกิน ๓๕ บาท พอเกิน ๓๕ บาทยางในสต็อกที่อยู่ในประเทศไทยหรือประเทศอินโดนีเซียก็ระบายออกมาขาย พอออกมาขายก็ลดลงมา แต่พอระบายครั้งที่ ๒ ยางในสต็อกของทั้ง ๓ ประเทศมันหมด พอหมดแล้วราคายังไม่หยุด มันยังขึ้นเรื่อย ๆ ทำให้ราคาถูกลงมาไม่ได้เพราะยางในสต็อกไม่มี แต่ราคาน้ำมันก็สูงขึ้น ยางสังเคราะห์ก็สูงขึ้น แล้วพวกผู้ใช้ที่บอกว่าถ้าราคายางธรรมชาติสูงขึ้นเขาจะไปใช้ยางสังเคราะห์ แต่ยางสังเคราะห์มันสูงกว่า ตอนนั้นเขาก็หันมาใช้ยางธรรมชาติกันมาก ก็ทำให้ราคายางธรรมชาติมันสูงตามยางสังเคราะห์ไปเรื่อย ในที่สุดความต้องการใช้ยางของโลกก็เพิ่มขึ้น ประเทศจีนเปิดเป็นประเทศอุตสาหกรรมขึ้นมา มันก็ทำให้ราคายางธรรมชาติหลุดออกไปจากวงโคจรการกำกับ ทั้งของรัฐบาลและของในบริษัทร่วมทุนมันก็หลุดมือ พวกนี้มีข้อกำหนดว่าถ้าต่ำกว่า ๓๐ บาทให้เข้าไปแย่งประมูล แต่พออย่างไม่ต่ำกว่า ๓๐ บาทเขาก็ทำอะไรไม่ได้ ที่นี้พอยางเกิน ๓๕ บาทให้ระบายสต็อกออกมา แต่ยางในสต็อกก็ไม่มีก็ระบายไม่ได้ ก็ปล่อยให้ไปไปตามกลไกของตลาด ถึงทำให้ราคายางตอนนี้มันขึ้นลงตามกลไกของการตลาด คือ

^{๙๑} บริษัทดังกล่าวชื่อ บริษัทร่วมทุนยางพาราระหว่างประเทศ จำกัด (IRCo).

รัฐบาลเพียงเริ่มต้นเท่านั้นแหละ แต่มาถึงปัจจุบันนี้ที่รัฐบาลอ้างว่าจะทำให้ราคายางสูงขึ้น ไม่เกี่ยวกับเรื่องนโยบายของรัฐบาล มันเป็นเรื่องของตลาด แต่ผมก็ยอมรับว่ารัฐบาลตอนนายกทักษิณเป็นผู้ปลดล็อกตรึงนี้ออกมา ไม่ให้พ่อค้าเป็นผู้ควบคุมทั้งหมด แต่ก่อนบริษัทนี้เป็นบริษัทที่มีสาขาอยู่ทุกประเทศที่ใช้ยางทั่วโลก เขาก็เอายางมาทำเป็นเครือข่ายเป็นแผนในการที่จะกำหนดเรื่องราคา กำหนดกำไรต่าง ๆ ได้ทั้งหมด แต่พอเกิดบริษัทรวมทุนนี้ขึ้นมาเขาก็ทำทั้งหมดไม่ได้ ก็ทำให้เขาหากินกับนโยบายรัฐบาลไม่ได้ นั่นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง^{๙๒}

ราคายางพาราซึ่งเคยถูกกำหนดราคาโดยพ่อค้า ข้าราชการและนักการเมือง บัดนี้ถูกปลดพันธนาการแล้ว คงเหลือเพียงราคาตลาดโลกเท่านั้นที่เป็นปัจจัยภายนอกที่สำคัญ ในเรื่องนี้ ประสงค์ยังคงรณรงค์ต่อไปภายใต้บทบาทกรรมการในคณะกรรมการกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง (กสย.) เพื่อผลักดันนโยบายให้เกิด “การยางแห่งประเทศไทย” ซึ่งรวมเอากองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง องค์การสวนยางและสถาบันวิจัยยางมาอยู่ในหน่วยงานเดียวกันและมีกฎหมายรองรับโดยเฉพาะ ประสงค์คาดว่า “จะทำให้ชาวสวนยางพอมองเห็นอนาคตได้บ้าง”^{๙๓} ทิศทางที่ประสงค์หวังไว้คือ การพัฒนาพันธุ์ยางและการลดต้นทุนด้านอื่น ๆ ในการผลิตยางพาราของชาวสวนยางให้ไม่เกินกิโลกรัมละ ๓๐ บาท พัฒนาอุตสาหกรรมของคนไทยที่ใช้ยางพาราเป็นวัตถุดิบให้ได้สัดส่วนเพิ่มขึ้นจากร้อยละ ๑๒ เป็นร้อยละ ๒๐^{๙๔} เป็นต้น

ปฏิบัติการและปฏิสัมพันธ์ในหน้าที่การบรรลุเป้าหมายของประสงค์และกลุ่มแกนนำได้เริ่มต้นจากการจำกัดปัญหาในพื้นที่ที่สามารถจัดการได้คือ ในหมู่ ๙ ต่อมาจึงพัฒนาความร่วมมือในพื้นที่ที่ใหญ่ขึ้นเป็นระดับชุมชนไม้เรียง และขยายเป้าหมายเป็นระดับประเทศในที่สุด.

๓.๓.๑.๒ การปรับตัว (ระบบเศรษฐกิจ) : อาชีพหลักมั่นคง ส่งเสริมเครือข่ายขยายการพึ่งตนเอง

ก) ปฏิบัติการอาชีพหลักมั่นคง : กลุ่มเกษตรกรทำอุตสาหกรรม

ปฏิบัติการในด้านการปรับตัวหรือระบบเศรษฐกิจนั้น ข้อสรุปแรกจากหมู่บ้านที่ประสงค์นำเสนอคือ การจัดตั้งหน่วยเกษตรกรรมที่ ๒ ขึ้นในหมู่ ๙ เพื่อเน้นการพัฒนาการทำสวนยาง เนื่องจากหน่วยเกษตรกรรมที่ ๑ เน้นการทำนา ขณะที่คนหมู่ ๙ ซึ่งเป็นสมาชิกกลุ่มเกษตรกรทำนาไม้เรียงนั้น ส่วนใหญ่ทำสวนยาง แม้จะมีบางส่วนที่ทำนาเป็นอาชีพรอง การอยู่ในกลุ่มทำนาจึงได้รับประโยชน์น้อย เมื่อแยกเป็นหน่วยเกษตรกรรมที่ ๒ จึงได้รับการสนับสนุน

^{๙๒} สัมภาษณ์ ประสงค์ รัตนรงค์, ๒๒ กันยายน ๒๕๕๓ ช่วงที่ ๑.

^{๙๓} ประสงค์ รัตนรงค์, *คุณค่าแห่งชีวิตที่ลิขิตเอง*, ต้นฉบับลายมืออัตชีวประวัติ, (อัตสำเนา).

^{๙๔} สัมภาษณ์ ประสงค์ รัตนรงค์, ๕ กันยายน ๒๕๕๕.

จากเกษตรอำเภอนางรองในด้านเครื่องมือทำยางแผ่นในช่วงปีพุทธศักราช ๒๕๒๕ โดยมีเงื่อนไขที่ต้องทำตามนโยบายของทางราชการคือ ให้**ร่วมกันคิด ร่วมกันทำ ร่วมกันรับประโยชน์ ร่วมกันรับผิดชอบ** แต่การรวมกลุ่มกันทำของสมาชิกกว่าร้อยคนในครั้งแรกนี้ไม่ประสบผลสำเร็จ ประยงค์สรุปบทเรียนว่า “การร่วมกันทำโดยคนจำนวนมาก แต่ระดับของคนยังแตกต่างกัน ความขัดข้องที่แนวคิดไม่ตรงกัน มีการได้เปรียบเสียเปรียบกันจึงเกิดความยุ่งยาก”^{๙๕} ประยงค์จึงปรับแนวคิดใหม่แก้ปัญหาในเรื่องการร่วมกันทำ เหลือสมาชิก ๖๒ คนที่ยังคงเห็นด้วย จึงรวมตัวกันด้วยแนวทางใหม่เป็น **ร่วมกันคิด ร่วมกันเรียนรู้ แยกกันทำ รวมกันขาย** แนวทางนี้คือให้สมาชิกเข้าฝึกอบรมการทำแผ่นยางชั้นดี เนื่องจากปัญหาแนวทางเดิมคือ ทำได้คุณภาพไม่เหมือนกัน เมื่ออบรมจนทุกคนทำได้คุณภาพดีเหมือนกันแล้ว เวลา**รวมกันขาย**ย่อมได้ราคาดี ในที่สุดเมื่อทุกคนฝึกทำยางแผ่นชั้น ๑ ได้คุณภาพดีเหมือนกันจึงให้ต่างคนต่างแยกกันทำ ทุก ๑๕ วันจึงนำยางมารวมกันขาย โดยให้เจ้าหน้าที่เกษตรตำบลเป็นคนกลางตรวจคุณภาพยางและให้พ่อค้ามาประมูล ผลของการรวมกลุ่มตามแนวทางนี้ต้องประสบกับความล้มเหลวอีกครั้ง ประยงค์สะท้อนความผิดหวังและเหตุผลในครั้งนั้นให้ฟังว่า

...ตอนฝึกอบรมทุกคนทำได้ดี แต่พอไปทำ คนไม่จริงจึงไม่รับผิดชอบ ถึงแม้ทำของตัวเองก็ไม่รับผิดชอบหรืออาจจะขึ้นอยู่กับอารมณ์ก็ได้ วันไหนอารมณ์ดีก็ทำยางชั้น ๑ ได้ วันไหนอารมณ์เสียก็จะออกมาเป็นยางชั้น ๓ ชั้น ๔ แต่เวลาเอามารวมกันขายก็ยากได้ราคาเท่า ๆ คนอื่น พ่อค้าผู้ประมูลก็เอาอย่างไม่ดีมาเป็นเงื่อนไขกดราคาลงมาเป็นราคายางละ จึงทำให้ผู้ที่ทำดีอยู่แล้วเสียกำลังใจ ครั้งต่อไปก็ไม่ยอมนำมาขายรวมกลุ่ม ในที่สุดกลุ่มก็ต้องล้มเลิกไปอีกครั้ง^{๙๖}

ปัญหาการรวมกลุ่มครั้งที่ ๒ จึงอยู่ที่การผลิตยางแผ่นที่มีคุณภาพอย่างสม่ำเสมอ การล้มเลิกกลุ่มครั้งนี้ทำให้สมาชิก ๖๒ คนต่างแยกย้ายกระจัดกระจาย พวกที่ทำได้คุณภาพดีก็ทำของตนเองต่อไปไม่คิดมารวมกลุ่ม ส่วนอีกพวกไม่สนใจคุณภาพเห็นว่าทำอย่างไรก็ขายได้ ประยงค์เล่าเหตุผลที่เลือกทำการรวมกลุ่มต่อไป แทนที่จะแยกทำยางแผ่นคุณภาพดีของตนเอง

ถ้าผมตัดสินใจจะทำอะไรแล้วผมต้องทำให้สำเร็จ ไม่เลิก...ทำกลุ่มตรงนี้ให้สำเร็จ ให้ยางมีคุณภาพตรงกับความต้องการของตลาด แล้วเราสามารถจะกำหนด ๓ อย่างได้ กำหนดราคา กำหนดคุณภาพ กำหนดน้ำหนัก ที่เรามีปัญหาอยู่ ถ้าเราไม่สามารถกำหนดทั้ง ๓ อย่างนี้ได้ ผมว่าอาชีพนี้เราไม่มั่นคง”^{๙๗}

^{๙๕} ประยงค์ รณรงค์, **คุณค่าแห่งชีวิตที่ลิขิตเอง**, ต้นฉบับลายมืออัตชีวประวัติ, (อัตสำเนา).

^{๙๖} อ้างแล้ว.

^{๙๗} สัมภาษณ์ ประยงค์ รณรงค์, ๒๔ เมษายน ๒๕๕๕ ช่วงที่ ๑.

นอกจากความตั้งใจที่จะทำให้สำเร็จซึ่งย้อนไปถึงวัยเด็กที่ประยงค์ตัดสินใจกรีดยางแทนการเรียนต่อ เนื่องจากยางขณะนั้นราคาดีมาก จนเป็นจุดที่ประยงค์เห็นว่าตัดสินใจผิด ทำให้ตั้งใจว่าต้องเอาชนะเรื่องยางให้ได้^{๙๘} เหตุผลสำคัญอีกประการคือ การทำแผ่นยางคุณภาพดีของตนเองเพียงลำพังเท่านั้นไม่เพียงพอ เนื่องจากยางแผ่นที่ได้มีปริมาณไม่มาก ทำให้ไม่มีอำนาจต่อรอง ปฏิบัติการและปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันจึงจะมีพลังในการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจในระบบทุนนิยมได้ ประยงค์เล่าว่า

ผมกำหนดตัวของผมเอง ผมทำได้เสร็จเรียบร้อยตามที่ต้องการ แต่ไม่มีอำนาจ เพราะผลผลิตของเรานั้นนิดเดียว พอค้าเขาไม่ได้สนใจเท่าไร เราไม่มีอำนาจในการต่อรอง พอผมทำเอาไปขายที่ละร้อยสองร้อยกิโล ที่จริงพอค้าก็ยอมรับว่าของเราดีที่สุดแล้ว แล้วตอนนี้ผมไม่รู้จะซื้อเท่าไรดี ผมถามว่าอะไรที่ไม่รู้จะซื้อเท่าไร ของคุณดีมากเลย แล้วที่จริงยางชนิดนี้นั้นก็มีราคาที่สูงกว่าอย่างอื่นอยู่แล้ว แต่ตอนนี้ผมซื้อไม่ได้ พอซื้อของคุณจำนวนเท่านี้แล้วผมต้องเอาไปปนกับยางส่วนใหญ่ที่มีอยู่ แล้วมันไม่มีราคาที่ดีกว่า^{๙๙}

แต่ด้วยความอดทน ความตั้งใจ และการไม่ยอมแพ้ของประยงค์ จึงดึงดูดนำจำนวน ๑๑ คนกลับมาคิดกันต่อ โดยทบทวนความล้มเหลว ๒ ครั้งที่ผ่านมา ประยงค์สรุปว่า

ที่ร่วมกันคิด ร่วมกันทำก็ทำไม่ได้ ที่ร่วมกันคิด ร่วมกันเรียนรู้ แล้วไปแยกกันทำก็ไม่สำเร็จ คิดไปคิดมาผมก็คิดว่าน่าจะต้องมีวิธีที่ทำให้แก้ปัญหาดังนั้นได้ คือร่วมกันคิด แล้วร่วมกันลงทุน แล้วจ้างเขาทำ แล้วมาร่วมกันใช้บริการ คิดว่าถ้าเราร่วมกันลงทุนสร้างเครื่องมือเครื่องมือที่ทันสมัยแล้วเอาน้ำยางของแต่ละคนมา น้ำยางที่ออกจากต้นของทุกคนบริสุทธิ์เหมือนกันหมดเลย แต่ขั้นตอนที่จะแปรรูปการผลิตแหละที่ทำให้คุณภาพไม่สม่ำเสมอ แต่ถ้าเอาน้ำยางมารวมกันแล้วทำด้วยคนๆ เดียว คุณภาพก็ออกมาเป็นหนึ่งเดียว^{๑๐๐}

คนที่เห็นด้วยกับแนวคิดนี้มีเพียง ๑๒ คน^{๑๐๑} จากชาวสวนในชุมชนไม้เรียงที่มีถึงพันกว่าครอบครัว สำหรับส่วนราชการได้ถอนการช่วยเหลือตั้งแต่เริ่มแนวทางที่สอง เนื่องจาก

^{๙๘} อ่างแล้ว.

^{๙๙} อ่างแล้ว.

^{๑๐๐} สัมภาษณ์ ประยงค์ รัตนรงค์, ๑๗ มกราคม ๒๕๕๒.

^{๑๐๑} ทั้ง ๑๒ คน คือ ประยงค์ รัตนรงค์, อารมณ ราชพิบูลย์, อนันต์ สุวรรณโณ, โกวิท ฤกษ์การ, ประยูร รัตนรงค์, ประภาส เพ็ชรตระกูล, ปรีชา ธิยาพันธุ์, ชานาญ สมแสง, เรียง ยะโส, จำรัส สรรเพชร, ประเสริฐ คงสิทธิ์และวีระศักดิ์ ช่วยพนัง.

ไม่แน่ใจว่าวิธีดังกล่าวจะแก้ปัญหาได้^{๑๐๒} อีกทั้งกลุ่มนี้ปฏิบัติการต่างจากที่ราชการกำหนดให้ ถึงแม้จะมีเพียงผู้เห็นด้วยตรงกัน ๑๒ คน แต่การพูดคุยเพื่อหาวิธีทำร่วมกันใช้เวลานานถึงกว่า ๑ ปี ประยงค์ได้ให้แกนนำเสริมความรู้วิชาการและเทคโนโลยีเพื่อให้เกิดความมั่นใจ โดยมีผู้อำนวยการองค์การสวนยางนาบอนและนักวิชาการที่เห็นผลงานชนะเลิศการประกวดทำยางแผ่นของกลุ่มประยงค์เป็นประจำทุกปีร่วมสนับสนุน การเยี่ยมชมโรงงานยางแผ่นผึ่งแห้ง (Air dry sheet) ขององค์การสวนยางนาบอน จุดประกายความหวังให้คนในกลุ่มเนื่องจากยางแผ่นได้ราคาสูง หลังจากนั้นจึงขอชมโรงงานเอกชน โดยแบ่งหน้าที่ภายในกลุ่มให้ลักจำขั้นตอนต่าง ๆ

ปัญหาในขณะนั้นมีหลายด้าน เริ่มตั้งแต่ขนาดการลงทุนซึ่งเอกชนลงทุน ๑๑ ล้านบาท ทุกคนเห็นว่าเกินกำลัง ประยงค์บอกว่า ของเอกชนมีกำลังผลิต ๑๐ ตันต่อวัน แต่ภายในกลุ่มมีกำลังผลิตน้ำยางเพียง ๕๐๐ กิโลกรัมต่อวันเท่านั้น จึงสามารถยกกำลังการผลิตลงซึ่งจะทำให้ใช้เงินลงทุนลดลงไปด้วยเช่นกัน อย่างไรก็ตามภายหลังพบว่ากำลังการผลิตเพียง ๕๐๐ กิโลกรัมจะใช้เวลานานในการรวบรวมเพื่อบรรทุกเต็มคันรถสำหรับส่งขายตลาดต่างประเทศ จึงกำหนดขนาดการผลิตเป็นวันละ ๑.๕ ตัน เงินลงทุนจึงเพิ่มเป็น ๑ ล้านบาท ลำพังกลุ่มแกนนำ ๑๒ คนไม่สามารถลงทุนได้ บางคนจึงเสนอเพิ่มคน เนื่องจากมีผู้สนใจเมื่อนำไปเล่าให้ฟัง

ถึงขั้นนี้ จึงเป็นการขยายผลไปยังเครือข่ายโดยกำหนดว่า “ไปขยายผลกับคนที่มีความรู้ มีเหตุผลพอที่จะคุยกันรู้เรื่อง เพราะหลายคนเป็นห่วงว่าพอคนเยอะขึ้นปัญหาก็จะเยอะตามมา”^{๑๐๓} การขยายผลครั้งนี้มีผู้มาประชุม ๓๗ คน มีการซักถามกันมากมาย ประยงค์เล่าว่า

ทุกคนรู้สึกตื่นเต้นกับการที่ต้องลงทุนถึง ๑ ล้านบาท เพราะเงิน ๑ ล้านบาทสมัยนั้นใหญ่มากสำหรับเกษตรกรรายย่อย แต่ทุกคนเห็นว่าจำเป็นต้องทำ ถ้าเราไม่เริ่มต้นไว้ ลูกหลานเราก็ไม่รู้ว่าจะเริ่มได้เมื่อไร แต่มีคำถามสำคัญที่เขาถามผมเป็นคำถามสุดท้ายและคำตอบที่ผมตอบในวันนั้นขลังจนทำให้ทุกคนตัดสินใจ และมีความมั่นใจ ตั้งใจร่วมกันทำงานใหญ่ครั้งนี้ก็คือ เขาถามว่าถ้าเราลงทุนดำเนินการไปแล้วเกิดปัญหาเหมือนที่คนจีนถูกไว้ในวันที่เราไปดูงานเขาว่า คนไทยหุนหันไม่ได้ เพราะจะมีการโกงกัน ทะเลาะกัน ในที่สุดก็แตกกัน ถ้าเกิดปัญหานี้ขึ้นจริงเราจะแก้กันอย่างไร ผมตอบเขาว่า ผมไม่ได้ละเลยเรื่องนี้หรอก เตรียมทางเลือกไว้แล้ว ๒ ทางคือ ติดต่อกับพ่อค้าไว้แล้วว่าถ้าเราทำไม่ได้เขาจะซื้อกิจการเราในราคาหนึ่งล้านห้าแสนบาท แต่ให้เราเป็นลูกจ้างเขาต่อไป วิธีที่ ๒ คือถ้าเราไม่ยอมเป็นข้าเขา หาวิธีเผาโรงงานโดยที่ไม่ติดคุก เพราะเราจะประกันไฟไว้

^{๑๐๒} สัมภาษณ์ ประยงค์ รัตนรงค์, ๒๔ เมษายน ๒๕๕๕ ช่วงที่ ๑.

^{๑๐๓} ประยงค์ รัตนรงค์, คุณค่าแห่งชีวิตที่ลิขิตเอง, ต้นฉบับลายมืออัตชีวประวัติ, (อัตสำเนา).

๑.๕ ล้านบาท สิ่งที่ทำให้ผมขุ่นลุกในครั้งนั้นคือ ทุกคนประกาศเป็นเสียงเดียวกันว่าเราจะต้องทำให้ได้^{๑๐๔}

ที่ประชุมตกลงให้จัดเป็นนิติบุคคล ในรูปของกลุ่มเกษตรกรเพื่อให้คงภาพความเป็นเกษตรกรที่มาทำธุรกิจอุตสาหกรรม แต่ปัญหาคือ ทางราชการไม่รับจดทะเบียนเนื่องจากอ้างว่า กลุ่มเกษตรกรที่มีในจังหวัดนครศรีธรรมราชล้มเลิกไปเกือบหมดแล้ว การจดทะเบียนให้จะเป็นการเพิ่มสถิติความล้มเหลว^{๑๐๕} ประยงค์เล่าความรู้สึกขณะนั้นว่า “พวกเรารู้สึกเหมือนถูกตบหน้าอย่างแรง เขาดูถูกว่าเราต้องล้มทั้ง ๆ ที่ยังไม่ทันได้ลงมือทำเลย ทำให้ทุกคนมีความเข้มแข็งมากขึ้น จีบมือกันแน่นมากขึ้น ทุกคนเข้าใจในทางเดียวกันว่า ไม่ว่าทำอะไรย่อมมีปัญหาทุกเรื่อง แต่ปัญหาทุกปัญหาก็มีทางแก้ เมื่อปัญหาเกิดขึ้นก็ช่วยกันหาทางแก้”^{๑๐๖}

ในที่สุด หลังจากหาทางแก้ไขปัญหา ทั้ง ๓๗ คนได้ร่วมกันจดทะเบียนเป็นนิติบุคคล ชื่อกลุ่มเกษตรกรทำสวนไม้เรียงเมื่อต้นปีพุทธศักราช ๒๕๒๗ พร้อมกับระดมทุน ๑ ล้านบาท จัดสรรเป็นหุ้น ๒๐,๐๐๐ หุ้น มูลค่าหุ้นละ ๕๐ บาท เมื่อเรียกชำระค่าหุ้นร้อยละ ๒๕ ได้แล้ว การก่อสร้างโรงงานยางจึงเริ่มขึ้นโดยอาศัยการจ้างแรงงานจากสมาชิก จนสำเร็จและสามารถดำเนินการได้เมื่อวันที่ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๒๗ ถือเป็นวันที่เปิดการทดลองการผลิตยางแผ่นผึ่งแห้งของกลุ่มเกษตรกรทำสวนไม้เรียง.

โรงงานยางของกลุ่มเกษตรกรแห่งแรกในประเทศไทยจึงได้ถือกำเนิดขึ้น แต่การรักษาธุรกิจให้อยู่รอดเป็นงานหนักในขั้นต่อไป ที่ประชุมกลุ่มเกษตรกรได้ให้ประยงค์ทำหน้าที่ผู้จัดการ โดยดูแลทั้งการผลิตและการตลาดไปด้วย ในปลายปีพุทธศักราช ๒๕๒๘ กลุ่มเกษตรกรและโรงงานยางมีชื่อเสียงมากขึ้น เนื่องจากขายยางแผ่นส่งต่างประเทศทั้งหมด และคนที่เคยมองว่าจะล้มเหลว เริ่มมั่นใจกับความสำเร็จและความก้าวหน้าจึงกลับมาให้ความสนใจ

กลุ่มเกษตรกรพื้นที่ต่าง ๆ และหน่วยงานราชการต่างมาดูงานที่โรงงานยางมากขึ้น จนถึงปลายปีพุทธศักราช ๒๕๒๘ กลุ่มเกษตรกรชาวสวนยาง ๔ กลุ่มขอเป็นสมาชิกของกลุ่มเกษตรกรทำสวนไม้เรียงเพื่อรวบรวมน้ำยางมาส่ง ประยงค์จึงแนะนำให้สร้างโรงงานของตนเอง โดยจะช่วยเหลือเรื่องข้อมูลและประสบการณ์พร้อมทั้งฝึกคนงานให้ ทั้ง ๔ กลุ่มตกลงสร้างโรงงานและสำเร็จในปีพุทธศักราช ๒๕๓๐ กลุ่มที่มาเป็นเครือข่ายนี้ได้แก่ กลุ่มเกษตรกรทำสวนยางยางค่อม ตำบลยางค่อม อำเภอพิปูน จังหวัดนครศรีธรรมราช, กลุ่มเกษตรกรทำสวนยางบ้านนาสาร อำเภอนาสาร จังหวัดสุราษฎร์ธานี, กลุ่มเกษตรกรทำสวนสระแก้ว ตำบลสระแก้ว อำเภอท่า

^{๑๐๔} อ้างแล้ว.

^{๑๐๕} อ้างแล้ว.

^{๑๐๖} อ้างแล้ว.

ศาลา จังหวัดนครศรีธรรมราช และกลุ่มเกษตรกรทำสวนดิ่งชั้น ตำบลดิ่งชั้น อำเภอท่าศาลา จังหวัดนครศรีธรรมราช เครือข่ายเหล่านี้ต่อมาได้อาศัยแลกเปลี่ยนและยืมผลิตภัณฑ์เพื่อส่งขายในบางโอกาสเนื่องจากคุณภาพอยู่ในมาตรฐานเดียวกัน

นอกจากนี้ ยังมีกลุ่มเกษตรกรจากจังหวัดอื่น ๆ ที่มาดูงานแล้วกลับไปสร้างโรงงานในพื้นที่ของตน แต่ไม่ได้เป็นเครือข่ายโดยตรงเพียงแต่แลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างกัน

ข) ปฏิบัติการส่งเสริมเครือข่าย : เครือข่ายข้ามสายพันธุ์

ปฏิบัติการในการปรับตัวของชุมชนไม้เรียงและเครือข่ายยังมีตัวอย่างที่น่าสนใจคือ เครือข่ายยมนา (อ่านว่า ยม-มะ-นา) เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๓๕ ประยงค์รับทราบว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตรัสว่า คนยากจนที่สุดในประเทศไทยอยู่ที่จังหวัดนครศรีธรรมราช พระองค์จึงให้มีโครงการพระราชดำริที่ลุ่มน้ำปากพนัง ประยงค์จึงพูดคุยกับผู้นำเครือข่าย ยางพาราและเครือข่ายไม้ผล เห็นว่า จังหวัดนครศรีธรรมราชมีความอุดมสมบูรณ์ในทุกด้าน ทั้ง ภูเขา ป่าไม้ แม่น้ำ สวนผลไม้ นาข้าว ทะเลและรับมรสุมทั้ง ๒ ด้าน ไม่สมควรมีคนจนที่สุด^{๑๐๗} ประยงค์จึงประสานให้มีการประชุมระหว่างเกษตรกร ๔ ฐานอาชีพคือ ชาวสวนยาง ชาวสวนไม้ผล ชาวนาและชาวประมงพื้นบ้าน

ในการประชุมนั้น ชาวนาสะท้อนความลำบากยากแค้นและเห็นว่าอาชีพทำนาไปไม่รอดแล้ว ขอให้ช่วยหาอย่างอื่นทำแทนการทำนา ประยงค์แสดงความเห็นในที่ประชุมครั้งนั้นว่า

พวกเราที่เป็นชาวสวนยาง ชาวสวนไม้ผลและชาวประมงไม่ได้คิดว่าจะมาช่วยชาวนา นะ แต่ตรงกันข้ามเราต้องการมาขอให้ชาวนาช่วยเรา เราผลิตยาง ผลไม้ และประมง แต่เรากินแทนข้าวไม่ได้ เราต้องกินข้าวเป็นอาหารหลัก แต่ข้าวที่เรากินมาจากไหนไม่รู้ จากภาคกลางบ้างภาคอีสานบ้าง เขาใส่อะไรมาบ้างก็ไม่รู้ เราต้องการได้ข้าวที่ผลิตจากจังหวัดเราซึ่งเหมาะสมที่บริโภคในบ้านเรามีความมั่นคงกว่า ท่านคิดว่าชาวนามันแย่ แต่ถ้าเราช่วยให้ท่านเป็นเจ้าแก่ได้ท่านจะเอาไหม คนที่มีโรงสีเขาเรียกเจ้าแก่โรงสี ถ้าชาวนามีโรงสีเป็นของตัวเอง ชาวนาก็เป็นเจ้าแก่ ถ้าท่านสามารถทำข้าวเปลือกให้เป็นข้าวสารได้ พวกเราจะประกันราคาข้าวสารให้ได้^{๑๐๘}

ในการประชุมนั้น แต่ละอาชีพได้คุยถึงแผนงานของตน มีข้อสรุปคือ ชาวสวนยางต้องการโรงงานแปรรูปยางเหมือนไม้เรียง ชาวสวนไม้ผลต้องการห้องเย็นชะลอไม่ให้ผลไม้เน่าออกตลาดมากเกินไป ชาวนาลุ่มน้ำปากพนังต้องการเครื่องอบข้าว เพราะมีฉางข้าวแล้ว และต้องการ

^{๑๐๗} อ้างแล้ว.

^{๑๐๘} อ้างแล้ว.

โรงสี ส่วนชาวประมงพื้นบ้านสรุปไม่ได้ “เพราะเคยทำหลายอย่างแล้วไปติดเงื่อนไขจากภายนอกทั้งหมด ฉะนั้นยังเหลือแต่วิธีปิดอ่าวอย่างเดียว”^{๑๐๙}

เอี่ยม อุบลพันธุ์ วิทยากรที่มาบรรยายได้สรุปว่า นครศรีธรรมราชเคยมีตำนานเกลอเขา เกลอละ ที่เป็นการพึ่งพาอาศัยกัน ในปัจจุบันก็น่าจะประยุกต์ใช้ได้ “ถ้าแต่ละกลุ่มจะมาเกี่ยวต้องสัมพันธ์กันเป็นเครือข่ายก็จะมีพลังมากขึ้น เห็นว่ามีอยู่ ๓ กลุ่มที่ตั้งใจจะร่วมมือกัน ก็อาจจะเรียกชื่อย่อว่า ยมหนา ก็ได้ เพราะเป็นอักษรย่อของ ยาง ไม้ผล นาข้าว แต่ไปตรงกับชื่อแม่น้ำสำคัญของอินเดียน่าจะเป็นมงคลกับกลุ่มเกษตรกร”^{๑๑๐} การประชุมที่เกิดความร่วมมือข้ามสายพันธุ์ในครั้งนี้ สุดท้ายมอบให้ประยงค์ดำรงตำแหน่ง “ประธานเครือข่ายยมหนา” ประยงค์ได้เล่าเรื่องเครือข่ายยมหนาให้ฟังว่า

แต่ก่อนเขาบอกว่าการรวมกลุ่มกันได้มันต้องคนอยู่ในอาชีพเดียวกัน พื้นที่เดียวกัน วัฒนธรรมประเพณีคล้ายคลึงกันถึงจะรวมกลุ่มได้ แต่พอเรารวม ๓ ฐานอาชีพนี้ขึ้นมาได้ก่อน เราก็ได้ข้อสรุปว่า ถ้าเราต้องการที่จะรวมคนที่อยู่ต่างพื้นที่ ต่างอาชีพ ต่างวัฒนธรรม มันต้องมีตัวประสานที่เป็นตัวเชื่อม ก็เอากิจกรรมนี้แหละมาเป็นตัวเชื่อม^{๑๑๑}

การทำงานของเครือข่ายยมหนาหลังจากนั้นเป็นแบบแผนใหม่ที่เน้นการพึ่งตนเองเป็นหลัก ไม่ต้องรอความช่วยเหลือจากภายนอกเหมือนแต่ก่อน โรงยาง ห้างเย็น ห้างอบข้าวและโรงสี ต่างอยู่ในแผนงานและโครงการที่เกษตรกรเป็นผู้ทำขึ้นซึ่งถือว่า “เป็นเรื่องใหม่วิธีใหม่สำหรับชาวบ้าน”^{๑๑๒} แม้ว่าแผนงานโครงการดังกล่าวจะสำเร็จด้วยดี แต่สิ่งที่ประยงค์แสดงความหนักใจคือ คนที่จะมาบริหารในลำดับต่อไป เพราะการพัฒนาคนต้องใช้เวลา^{๑๑๓}

ขณะทำงานผู้นำเครือข่ายที่มีประยงค์เป็นประธานได้ประชุมกันบ่อยครั้ง ในครั้งหนึ่งผู้นำกลุ่มนาได้เล่าว่า ชาวนาจำนวนหนึ่งต้องทิ้งที่นาของตนที่เป็นนาลุ่มลึก ไปเช่าที่นาคนอื่น เนื่องจากที่นาของตนปลูกข้าวต้นเตี้ยไม่ได้ ปลูกได้แต่ข้าวพื้นเมืองที่เป็นข้าวแข็ง เมล็ดสั้น คนไม่นิยมบริโภค ขายได้ราคาถูกเพียงตันละ ๓,๒๐๐ บาท ทำแล้วขาดทุน^{๑๑๔}

ประยงค์ทดลองซื้อข้าวพื้นเมืองดังกล่าวที่เรียกว่า ข้าวเหนียว มา ๑,๐๐๐ กิโลกรัม สีเป็นขาวสารได้ ๖๒๐ กิโลกรัม เอาข้าวสารมาทำเป็นแป้งขนมจีนได้แป้งสดหมด ๑ น้ำหนัก

^{๑๐๙} อ้างแล้ว.

^{๑๑๐} อ้างแล้ว.

^{๑๑๑} สัมภาษณ์ ประยงค์ ธรรงค์, ๒๓ กันยายน ๒๕๕๓ ช่วงที่ ๔.

^{๑๑๒} ประยงค์ ธรรงค์, คุณค่าแห่งชีวิตที่ลิขิตเอง, ต้นฉบับลายมืออัตชีวประวัติ, (อัตสำเนา).

^{๑๑๓} อ้างแล้ว.

^{๑๑๔} อ้างแล้ว.

๘๓๔ กิโลกรัม เอาแบ่งมาทำเส้นขนมจีนได้ ๑,๖๗๒ กิโลกรัม เมื่อถามผู้นำชาวบ้านว่าข้าวดังกล่าวต้องขายได้เท่าไรจึงไม่ขาดทุน ผู้นำชาวบ้านบอกว่าไม่ต่ำกว่าตันละ ๕,๐๐๐ บาท ซึ่งเมื่อคิดเป็นราคาของเส้นขนมจีนแล้วจะมีมูลค่าต่างจากข้าวเปลือกถึงเกือบ ๕ เท่า^{๑๑๕}

วิจิต นันทสุวรรณ จึงเสนอให้พัฒนาเป็นธุรกิจเพื่อมีรายได้เป็นสวัสดิการให้กับผู้นำชุมชนด้วย ที่ประชุมรับหลักการและตั้งกลุ่มศึกษาทั้งโรงงานต้นแบบ วัตถุประสงค์และตลาด

เมื่อมีผลการศึกษาที่ครบถ้วนและวิเคราะห์ความเป็นไปได้พร้อมระยะเวลาคืนทุนแล้ว ที่ประชุมเครือข่ายยมนาจึงมีมติให้จดทะเบียนเป็นบริษัทชื่อ บริษัทเครือข่ายผลิตภัณฑ์อาหาร จำกัด ในครั้งนี้จดทะเบียนเป็นบริษัทแทนที่จะเป็นสหกรณ์ ประสงค์ให้เหตุผลว่า

เนื่องจากสหกรณ์มีข้อจำกัดอยู่ว่า สหกรณ์ต้องทำธุรกิจเฉพาะกับสมาชิกเท่านั้น ถ้าสมาชิกน้อย ไม่พอที่จะเป็นฐานทางธุรกิจ ถ้ามีสมาชิกมากเกินไปการบริหารจัดการยาก และบริการสมาชิก ช่วยเหลือสมาชิกไม่ทั่วถึง และสหกรณ์ก็ไม่สามารถจะสร้างกำไรทางธุรกิจได้ เพราะการทำกำไรคือการซื้อถูกขายแพง เมื่อซื้อถูกขายแพงกับสมาชิกก็จะทำให้สมาชิกเดือดร้อน^{๑๑๖}

แม้จะจัดตั้งในรูปของบริษัท แต่ผสมผสานการจัดการทั้งระบบบริษัทและระบบสหกรณ์เข้ามาประยุกต์ใช้ ถือเป็นแนวทางใหม่สำหรับชาวบ้านที่ไม่ถนัดทำธุรกิจ ไม่พร้อมแข่งขันเต็มรูปแบบ^{๑๑๗} โรงงานแบ่งขนมจีนของเครือข่ายยมนาในนามของบริษัท เครือข่ายผลิตภัณฑ์อาหาร จำกัดนี้ ถือเป็นจุดศูนย์รวมของเครือข่าย เป็นการลงทุนของชาวบ้านโดยตรง ไม่ได้งบประมาณจากทางราชการ ทั้งนี้เพื่อให้เป็นสวัสดิการของผู้นำชุมชน การเรียกระดมทุนในขั้นต้นมีอุปสรรคเนื่องจากในช่วงนั้น ดอกเบี้ยทั้งเงินฝากและเงินกู้มีอัตราดอกเบี้ยสูงมาก ขณะที่ผลตอบแทนของโรงงานแบ่งขนมจีนยังไม่ปรากฏ แต่คณะทำงานได้เดินหน้าแก้ไขปัญหาจนสามารถสร้างโรงงานและดำเนินธุรกิจได้สำเร็จในปีพุทธศักราช ๒๕๓๙

ผลการดำเนินงานของโรงงานแบ่งขนมจีนในปีพุทธศักราช ๒๕๔๑ ซึ่งเป็นช่วงเกิดวิกฤติเศรษฐกิจของประเทศ บริษัทสามารถจ่ายเงินปันผลผู้ถือหุ้นในอัตราร้อยละ ๒๒^{๑๑๘} และยังคงอัตราร้อยละ ๒๐ ในปัจจุบัน^{๑๑๙}

^{๑๑๕} อ้างแล้ว.

^{๑๑๖} อ้างแล้ว.

^{๑๑๗} อ้างแล้ว.

^{๑๑๘} อ้างแล้ว.

^{๑๑๙} สัมภาษณ์ ประสงค์ วรรณรงค์, ๒๔ เมษายน ๒๕๕๕ ช่วงที่ ๒.

ค) ปฏิบัติการขยายการพึ่งตนเอง : แบ่งปันการอยู่รอดปลอดภัย อยู่ดีกินดี

การพึ่งตนเองเป็นเป้าหมายที่อาจพิจารณาได้หลายระดับ ตั้งแต่ระดับบุคคล ระดับครอบครัว ระดับชุมชน ระดับเครือข่ายและระดับประเทศ การพึ่งตนเองคือการรู้จักตน รู้จักประมาณ ประยงค์เริ่มจากการทำตนเองให้เป็นที่พักพิงของตนเอง หลังจากนั้นสร้างการพึ่งตนเองได้ในระดับครอบครัว ในเรื่องที่ครอบครัวไม่สามารถทำได้เองเช่นการผลิตยางแผ่นคุณภาพดีจำนวนมากเพื่อให้มีอำนาจต่อรองกับพ่อค้า ประยงค์จึงร่วมกับแกนนำอื่น ๆ ขยายการพึ่งตนเองในระดับชุมชนจากการทำสวนยางให้เป็นอาชีพหลักที่มั่นคงด้วยทำโรงงานยาง เช่นเดียวกับการขยายการพึ่งตนเองโดยเชื่อมโยงกลุ่มอาชีพเพื่อการพึ่งตนเองในระดับเครือข่ายต่าง ๆ ทั้งในด้านการทำสวนยางพาราและในฐานะอาชีพอื่น ๆ การพึ่งตนเองเหล่านี้ปรากฏเป็นรูปธรรมคือการรวมตัวเป็นวิสาหกิจชุมชนในด้านต่าง ๆ การพึ่งตนเองในระดับต่อมาประยงค์ได้ขยายไปในระดับประเทศโดยได้ร่วมกับเครือข่ายต่าง ๆ ผลักดันวิสาหกิจชุมชน^{๑๒๐} เพื่อเป็นเครื่องมือใหม่ในการจัดการทุนของชุมชน โดยชุมชน เพื่อชุมชน เน้นในเรื่องการจัดการคน ความรู้ และทรัพยากร ทั้งนี้ประยงค์และเครือข่ายได้เสนอร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนเข้าสู่พรรคการเมืองและสภาผู้แทนราษฎร จนเป็นพระราชบัญญัติเมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๔๘

การร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนนี้มีที่มาจากตัวอย่างโรงงานแปงขนมจีน^{๑๒๑} ซึ่งขณะนั้นจดทะเบียนเป็นบริษัทแต่บริหารแบบสหกรณ์ คือสมาชิกที่เข้ามาถือหุ้นเป็นผู้ครอบครองวัตถุดิบและมีส่วนทำเรื่องธุรกิจร่วมกันในฐานะลูกค้า ผู้ถือหุ้นมี ๑๒๔ ราย นอกจากนี้ บริษัทยังสามารถทำธุรกิจกับคนภายนอกได้อย่างกว้างขวาง ๖-๗ จังหวัด เป็นการเอื้อประโยชน์ให้ผู้ถือหุ้นทั้งเมื่อผลิตข้าวมาขายโรงงานแปง ชวนาได้กำไรครั้งหนึ่ง เมื่อบริษัทกำไรก็ได้ปันผลอีกครั้งหนึ่ง ส่วนที่ต่างจากสหกรณ์คือสหกรณ์ทำธุรกิจกับสมาชิกเท่านั้น ถ้าสหกรณ์จะโตและมีกำไรก็โดยการซื้อถูกขายแพง เอากำไรจากสมาชิก ทางเครือข่ายยมนาจึงหลีกเลี่ยงที่จดทะเบียนเป็นสหกรณ์ ขณะที่การเป็นบริษัท สามารถทำธุรกิจหากำไรกับบุคคลภายนอกได้แทนที่จะหากำไรจากสมาชิก^{๑๒๒} อย่างไรก็ตามการตั้งเป็นบริษัทและบริหาร

^{๑๒๐} วิสาหกิจชุมชน หมายถึง คนในชุมชนจำนวนหนึ่งไม่น้อยกว่า ๗ คนมาร่วมกันจัดการทุนของชุมชน เพื่อร่วมมือกันแก้ปัญหาและพัฒนาทรัพยากรของชุมชนให้เกิดมูลค่าเพิ่ม เพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนอย่างสร้างสรรค์และเป็นธรรม โดยไม่เน้นกำไรสูงสุดเพียงอย่างเดียว... มีหลักคิดคือหลักการพึ่งตนเอง หลักความเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย และหลักการประสานความร่วมมือกับฝ่ายต่าง ๆ...เน้นการจัดการและเป็นการจัดการโดยเจ้าของทุน ดูรายละเอียดใน ประยงค์ รณรงค์, วิสาหกิจชุมชน, บรรณาธิการโดย วิจิต นันทสุวรรณ, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิสถาบันพัฒนาทรัพยากรชุมชน, ๒๕๕๑), หน้า ๗, ๑๒-๑๓ และ ๑๖.

^{๑๒๑} สัมภาษณ์ ประยงค์ รณรงค์, ๒๓ กันยายน ๒๕๕๓ ช่วงที่ ๓.

^{๑๒๒} อ้างแล้ว.

เป็นรูปแบบบริษัทเต็มตัว มีปัญหาเช่นกัน จึงต้องปรับรูปแบบจนพัฒนาเป็นต้นแบบของวิสาหกิจชุมชน กล่าวคือ เจ้าของทุนเป็นทั้งผู้ผลิตและลูกค้าด้วย ประยงค์เล่าว่า

พอจดทะเบียนเป็นบริษัทแล้วทำเหมือนเป็นบริษัทเราไปไม่รอด เพราะเราไปเจอคู่แข่งที่เราสู้เขาไม่ได้...คนถือหุ้นตอนแรกคนทั่วไปที่มีเงินมาซื้อหุ้นได้ในบริษัท แต่พอทำไปตรงนั้นรู้สึกที่เราขาดอุดมการณ์ที่เราจะต้องช่วยเหลือเกื้อกูลกันในกลุ่มอย่างยมนา ยมนาคือชาวสวนยาง ชาวสวนไม้ผล ชาวประมง ชาวนาข้าว เราต้องการที่จะสร้างความสัมพันธ์กันตรงนี้เพื่อให้ตำนานเกลอเขาเกลอเล มันมาเจอกันให้ได้ แต่พอเวลาไปทำ ไปจดทะเบียนเป็นบริษัทเราก็จะบริหารจัดการแบบบริษัท มันก็รู้สึกว่าไปชนกับคู่แข่งที่สู้เขาไม่ได้ เราก็ปรับว่าเราจะเพิ่มผู้ถือหุ้นให้เป็นเจ้าของวัตถุดิบ แล้วเพิ่มผู้ถือหุ้นที่เป็นผู้ทำการตลาดเข้ามา เช่นผู้ที่ทำเส้นขนมจีนรายย่อยที่รวมกันมาเป็นกลุ่ม เรารับกลุ่มออมทรัพย์เข้ามา ๔ กลุ่ม กลุ่มเกษตรกรเข้ามา ๒ กลุ่ม เข้ามาเป็นผู้ถือหุ้น แล้วสมาชิกของกลุ่มทั้งหมดนี้ไม่น้อยกว่าหกพันคนที่เขาเป็นผู้มีส่วนเกี่ยวข้องโดยทางอ้อม เขาเป็นสมาชิกของกลุ่มนี้เวลาปันผลไปถึงกลุ่มนี้แล้วกลุ่มนี้ก็ไปปันผลถึงเขา เขาก็รู้เรื่องทั้งหมด แล้วเขาก็ไปทำธุรกิจร่วมกับกลุ่ม เขาไปตั้งโรงทำเส้นขนมจีนแล้วก็มาประสานกับทางนี้ ทางนี้ก็ไปดูแลกิจกรรมตรงนั้นให้เขาทำธุรกิจของเขาได้สะดวก แล้วเขาก็เป็นทั้งลูกค้าและเป็นทั้งกลุ่มผู้ถือหุ้น บางคนถือหุ้นโดยตรง บางคนถือหุ้นทางอ้อมผ่านกลุ่มของเขาเข้ามา มันทำให้ฐานของเรากว้างขวางใหญ่โตมากขึ้น ตอนนั้นเราไม่กลัวเรื่องคู่แข่ง เพราะเรายืนอยู่ในวงของเรา เราไม่ต้องไปแข่งกับใครก็ได้ ฉะนั้นผมคิดว่าคำว่าวิสาหกิจชุมชน ถ้าเราคิดแบบนี้เราก็ไม่ต้องไปเจอคู่แข่ง เพราะเราไม่ต้องไปทำเพื่อการแข่งขันในวงกว้าง แต่เราใช้จุดแข็งของเราคือ เรามาร่วมมือกันระหว่างคนที่มียุติคุณอยู่ในมือ แล้วก็มาสร้างมูลค่าเพิ่มจากวัตถุดิบตรงนี้ พอผลิตออกมามันเป็นความต้องการในกลุ่มของเราอยู่แล้ว เราก็เอาผู้ที่เป็นผู้ถือหุ้นแล้วก็ถือวัตถุดิบมาด้วยมาขายให้กับองค์กร แล้วองค์กรเอามาแปรรูปเสร็จแล้วก็ขายให้กับคนที่มาเป็นเจ้าของวัตถุดิบที่มาเป็นผู้ถือหุ้นนี้แหละเอาไปใช้ นอกจากใช้แล้วเขาจะไปขายเราก็ไม่ว่า เขาก็ได้ไปขายในวงของเขาอีก มันทำให้ผู้ถือหุ้นมีวงเล็ก ๆ ที่เขาไปขยายในการร่วมมือกัน ตรงนี้ผมว่าเราจะสู้ได้ ไม่ว่าสถานการณ์จะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร เราสู้ได้ ตอนนี้มีพื้นที่ที่ตั้งโรงแปงขนมจีนขึ้นมาเยอะ แต่มันมีผลกระทบนิดเดียวคือวัตถุดิบของเราถูกพ่อค้าคนกลางดึงไปส่งให้โรงแปงขนมจีนโรงอื่นที่ไม่ใช่ของเรา นั้นผลกระทบของเรอย่างเดียว แต่ตอนนี้เราเริ่มศึกษาเริ่มประสานไปเรื่องในอนาคตที่คิดว่าในอนาคตการค้าเสรีอาเซียนจะมีผลบังคับร้อยเปอร์เซ็นต์ตอนปี ๒๕๕๘ แล้วข้าวจากกัมพูชา ข้าวจากพม่าที่เป็นข้าวคุณภาพต่ำก็ยังมีอยู่เยอะ และราคาก็ถูกด้วย เราเอามาทดลองทำแล้ว ปรากฏว่าตรงนี้ยังมีช่องทางอยู่ที่เราจะช่วยกันพัฒนาเกษตรกรที่เป็นชาวนาของเราให้เขาพัฒนายกระดับคุณภาพผลผลิตของเราให้ไปอีกระดับหนึ่ง อาจจะหลุดไปจากตรงนี้ส่วนหนึ่ง แต่ให้เขาอยู่รอดได้ แล้วเราก็ไปดึงเอาวัตถุดิบจากภายนอกเข้า

มาทำตรงนี้ ถ้าเราตั้งเข้ามาตอนนีพวกนี้เจ้งทันที ชาวนาเจ้งทันที เพราะราคามันถูกกว่ากันก็โลละ ๖ บาท ๗ บาท...แม้ชนสงฆ์ก็ตาม มันยังถูกกว่าของชาวนาตรงนี้มาก ที่นี้ถ้าเราต้องการกำไรมหาศาลตอนนี้ เราทำได้ทันที แต่เราบอกว่าไม่ใช่อุดมการณ์เรานะ^{๑๒๓}

การขยายการพึ่งตนเองเช่นนี้ออกไปในทุก ๆ ด้านในพื้นที่ต่าง ๆ เพื่อให้ชุมชนเป็นผู้จัดการทุนของตนเองซึ่งไม่ใช่เฉพาะเงินทุนเท่านั้น แต่รวมถึงทุนทางภูมิปัญญา ทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางทรัพยากรและทุนทางสังคมด้วย การจัดการเช่นนี้เพื่อขยายการรับประโยชน์ของคนในชุมชนไม่เพียงผู้ร่วมทุนแต่รวมถึงการจัดสวัสดิการชุมชนทั่วไปด้วยดังปรากฏแล้วในบางพื้นที่.

๓.๓.๑.๓ การสร้างแบบแผนคุณค่า (ระบบวัฒนธรรม) : ประชุมเรียนรู้กัน เนื่องในพิธี ร่วมคิดพิจารณา สรุปหาการปฏิบัติ

จากการกำหนดเป้าหมายชุมชนหรือหน้าที่ของระบบการเมือง และการปรับตัวหรือหน้าที่ของระบบเศรษฐกิจในการพัฒนาอาชีพหลักของชุมชนไม่เรียง นำมาสู่ปฏิบัติการสร้างแบบแผนคุณค่าทางวัฒนธรรมใหม่ แต่เดิมนั้นชุมชนทั่วไปจะมีการประชุมเมื่อส่วนราชการเรียกร้อง อาจเพื่อชี้แจงหรือจัดโครงการเข้ามายังชุมชนดังสำนวนเพลง “ผู้ใหญ่ลีตีกลองประชุม” โดยที่ชาวบ้านมีหน้าที่ทำตามที่ทางราชการเสนอมาให้ไม่ว่าจะเป็นการแจกโค แจกเม็ดมะม่วงหิมพานต์ แจกสุกร ฯลฯ ชาวบ้านมีหน้าที่รับของแจกและทำตาม แต่ประยงค์และแกนนำได้เริ่มต้นแบบแผนคุณค่าใหม่คือ คณะผู้ใหญ่บ้านและประยงค์ได้หมั่นประชุมกันเพื่อให้มีกระบวนการเรียนรู้ การร่วมกันคิดพิจารณาและเมื่อได้ข้อสรุปจึงลงมือปฏิบัติ โดยประยงค์ในฐานะผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน “พยายามคิดงานคิดกิจกรรมขึ้นมาเสนอในที่ประชุมทุกครั้งที่มีการประชุม เพื่อให้ในที่ประชุมมีสาระและให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมในการพิจารณา เรื่องอะไรที่ได้ข้อสรุปก็เอลงสู่การปฏิบัติ เรื่องอะไรที่ยังสรุปไม่ได้ ก็ฝากเป็นการบ้านให้ทุกคนไปคิดกันต่อ”^{๑๒๔}

การสร้างแบบแผนคุณค่าทางวัฒนธรรมที่ให้ทุกคนเรียนรู้ร่วมกัน มีส่วนร่วมในการคิดพิจารณาและนำข้อสรุปลงสู่การปฏิบัตินี้ แม้ดูเป็นเรื่องธรรมดาในการประชุม แต่แบบแผนคุณค่าที่ใช้ในกลุ่มแกนนำนี้ได้พัฒนาไปสู่บรรทัดฐานทางสังคมในเวลาต่อมา ทำให้ชุมชนไม่เรียงสามารถจัดการตนเองได้ แบบแผนนี้กลายเป็นแนวปฏิบัติของชุมชนไม่เรียงในการทำงานภายในชุมชน อาทิ กิจกรรมกลุ่มเกษตรกรทำสวนไม่เรียงและการทำโรงงานยางตั้งแต่เริ่มรวมตัวกันในปีพุทธศักราช ๒๕๒๖ เป็นต้นมา รวมทั้งในการวิเคราะห์นโยบายของส่วนราชการที่เข้ามาสู่ชุมชนผ่านศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม่เรียงซึ่งกำเนิดขึ้นตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๕๓๕ และผ่านสภาผู้นำชุมชนไม่เรียง ดังรายละเอียดที่จะนำเสนอต่อไปนี้

^{๑๒๓} อ่างแล้ว.

^{๑๒๔} ประยงค์ รัตนรงค์, *คุณค่าแห่งชีวิตที่ลิขิตเอง*, ต้นฉบับลายมืออัตชีวประวัติ, (อัตสำเนา).

ก) ปฏิบัติการประชุมเรียนรู้กันเองนิตย : เรียนในสิ่งที่ทำ ทำในสิ่งที่รู้จริง

การประชุมเรียนรู้กันเองนิตยเป็นปฏิบัติการที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ครั้งการประชุมกลุ่มเพื่อจัดการยวช่งปีพุทธศักราช ๒๕๒๕ การเรียนรู้วิธีการ “ร่วมกันทำ” ในครั้งแรกไม่เป็นผลสำเร็จ การเรียนรู้วิธีการ “แยกกันทำ” ในครั้งที่สอง ไม่สำเร็จอีกเช่นกัน จนกระทั่งเรียนรู้วิธีการ “ร่วมลงทุนและจ้างทำ” จึงเป็นรูปแบบที่ประสบความสำเร็จในระดับหนึ่ง

จากประสบการณ์การเรียนรู้ในช่วงแรก ๆ ประกอบกับภายหลังจากประยงค์ได้เดินทางไปดูงานที่ยุโรป ๑ เดือน จนก้าวข้ามความเห็นในเรื่องการสร้างควมมั่งคั่งตามระบบทุนนิยมสู่การเตรียมชุมชนป้องกันตนเองจากทางตันของทุนนิยมและเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ในปีพุทธศักราช ๒๕๓๕ เมื่อประยงค์ได้เกษียณตนเองจากอาชีพเกษตรกรและการสร้างความมั่นคงให้กับตนเอง ประยงค์ได้หารือกับกลุ่มแกนนำที่คุ้นเคยกันตั้งแต่การตั้งโรงงานยางเมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๒๗ เรื่องที่วิเคราะห์กันคือ “ที่เราทุ่มเททำเรื่องยางอย่างเดียวมาใช้เวลาเป็นสิบปี แล้วเราพบว่าปัญหาก็ยังมีอยู่เยอะ เราจะมีการปรับปรุงอย่างไร เอาอะไรมาเพิ่มเติมในทิศทางไหนที่ทำให้ปัญหาต่างๆ มันคลี่คลายลง”^{๑๒๕}

ในการหาคำตอบ ประยงค์ร่วมกับชาวบ้านไปดูงานโครงการพระราชดำริต่าง ๆ อาทิ ศูนย์ศึกษาการพัฒนาพิกุลทอง ห้วยทราย และอ่าวคุ้งกระเบน เป็นต้น นำไปสู่ข้อสรุปร่วมกันคือ “ที่ในหลวงไปตั้งเป็นโครงการพระราชดำรินี้ศูนย์ศึกษาการพัฒนาต่างๆ ขึ้นมา แล้วก็แก้ปัญหาตรงนั้นได้ เราไปเห็นแล้วว่าศูนย์นั้นเน้นการพัฒนาคนเหมือนกัน เอาคนที่มีปัญหาอยู่ในพื้นที่ที่มีปัญหา แล้วก็มาทำให้คนได้เรียนรู้ได้ทดลองเหมือนกับคนเหล่านี้ทำงานวิจัย”^{๑๒๖} ประยงค์จึงได้แปลงปฏิบัติการเรียนรู้ที่ทำมาอย่างต่อเนื่องนั้นให้เป็นสถาบันขึ้นคือ ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียง แต่เหตุผลของการขยายงานนี้ไม่ใช่อย่างที่คนทั่วไปคิด ประยงค์ให้สัมภาษณ์ว่า

ผมว่ามีหลายคนที่เข้าใจผิดคิดว่าเราทำเรื่องยางสำเร็จแล้วไปทำเรื่องอื่น ความจริงแล้วเราจะไปทำเรื่องอื่นก็เพราะเราทำเรื่องยางไม่สำเร็จ เราทำเรื่องอื่นก็เพื่อแก้ปัญหาให้สมาชิกรอดได้ เมื่อทำเรื่องยางไม่สำเร็จ โดยเรามาวิเคราะห์กันว่าชาวบ้านไม้เรียงไม่ได้อยู่กับเรื่องยางอย่างเดียว มันต้องทำอย่างอื่นด้วยจึงจะอยู่รอดได้ ในเมื่อเราพยายามทำเรื่องยางจนสุดความสามารถแต่ก็ยังไม่ทำให้สมาชิกดีขึ้น เราจึงต้องหาอาชีพเสริมเพื่อช่วยให้ชาวบ้านดีขึ้นให้ได้แทนอาชีพสวนยาง^{๑๒๗}

^{๑๒๕} สัมภาษณ์ ประยงค์ รัตนรงค์, ๑๗ มกราคม ๒๕๕๒.

^{๑๒๖} สัมภาษณ์ ประยงค์ รัตนรงค์, ๒๔ เมษายน ๒๕๕๕ ช่วงที่ ๒.

^{๑๒๗} สุรียนต์ สุวรรณราช, สรณีย์ ฉันทะวิบูลย์, สุภาภรณ์ หาญทอง และอรรพรรณ สุทธิพิทักษ์, การบริหารและการจัดการธุรกิจยางพาราของชุมชน ตำบลไม้เรียง อำเภอดง จังหวัดนครศรีธรรมราช, (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, ๒๕๕๒), หน้า ๙๔.

ที่ผ่านมามีการทำอาชีพร่อน อาชีพเสริมนั้น ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะทำตามที่ทางราชการ ส่งเสริมหรือทำเลียนแบบกัน วิธีเช่นนี้เสี่ยงต่อความล้มเหลว ประยงค์จึงใช้ศูนย์ศึกษาและพัฒนา ชุมชนไม้เรียงเป็นเวทีให้คนได้เรียนรู้จริงก่อนลงมือทำ ประยงค์ย้ำให้ฟังว่า

คิดว่าเรามีความจำเป็นจะต้องทำให้คนในไม้เรียงมีความรู้ให้ได้ เพราะผมพบว่าปัญหา ต่างๆ ที่เกิดขึ้น เกิดจากคนไม่มีความรู้แล้วไปทำในสิ่งที่ตัวเองยังไม่รู้มันถึงได้มีปัญหา ผม ถึงตั้งเป้าหมายของศูนย์พัฒนาชุมชนไม้เรียงไว้ว่าเราทำคนไม้เรียงตั้งแต่ปี ๒๕๓๕ เป็นต้น มาว่าใครอยากรู้อะไรให้มาตรงนี้นะ เราจะให้รู้ทุกเรื่องที่คุณอยากจะรู้ เพราะพวกคุณ ต้องรู้ทุกเรื่องก่อนลงมือทำและต้องทำเรื่องของตัวเองรู้จริง ถ้ายังรู้ไม่จริงไม่ควรทำ มันเสี่ยง^{๑๒๘}

ขั้นตอนการส่งเสริมการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นในชุมชน เริ่มจากประยงค์เสนอปรัชญาการ เรียนรู้ว่า “เรียนในสิ่งที่ต้องทำ ทำในสิ่งที่รู้แล้ว”^{๑๒๙} ประยงค์ทำคนในไม้เรียงว่าใครอยากรู้อะไร เรื่องอะไร ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียงจะจัดการความรู้ให้ จากนั้นจึงรวบรวมฐานข้อมูล บุคคลที่มีความรู้ความสามารถในชุมชน รวมทั้งประสานหน่วยราชการเพื่อให้มาเป็นวิทยากรให้ ความรู้ที่เป็นทฤษฎีและนโยบายต่าง ๆ เป็นการผสมผสานภูมิปัญญาชุมชนและวิชาการ สมัยใหม่เข้าด้วยกันเพื่อถ่ายทอดให้กับชาวบ้านที่สนใจ เพื่อให้ชาวบ้านได้รู้จริง เมื่อรู้จริงแล้วจึง ตัดสินใจได้ ความเสี่ยงจึงลดลง เช่น บางครั้งในตอนต้นอยากจะทำอาชีพร่อนชนิดนี้แต่เมื่อ เรียนรู้จริงอาจเปลี่ยนใจเนื่องจากไม่เหมาะที่จะทำ ทำให้ไม่เสี่ยงเสียเงินและเวลา

ภายหลังจากช่วงวิกฤติเศรษฐกิจในปีพุทธศักราช ๒๕๔๐ ประยงค์ได้เพิ่มเติม ปรัชญาการเรียนรู้ของศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียงว่า “เรียนในสิ่งที่ต้องรู้ เรียนในสิ่งที่ ควรรู้”^{๑๓๐} ทั้งนี้เนื่องจากสถานการณ์ปัจจัยภายนอกกระทบชุมชนทั้งเร็วและรุนแรงกว่าเดิม จึง ต้องเตรียมคนและชุมชนให้พร้อม การเรียนในสิ่งที่ต้องรู้เป็นการเรียนเพื่อเอาไปทำ ส่วนการ เรียนในสิ่งที่ควรรู้ เพื่อป้องกันตัว สร้างภูมิคุ้มกัน^{๑๓๑} สิ่งที่ต้องรู้นี้ เป็นสิ่งที่ประยงค์ได้รับรู้มา ตั้งแต่เมื่อครั้งดูงานที่ทวีปยุโรปและได้เห็นทางตันของทุนนิยมซึ่งมาในปีพุทธศักราช ๒๕๔๐ ได้ เริ่มปรากฏชัดขึ้นในประเทศไทยและทั่วโลก ประยงค์ได้ย้ำในเรื่องนี้ว่า “สิ่งที่ควรรู้คือ ที่ผม วางแผนตรงนี้เพราะผมเอาเรื่องความนึกคิดลึก ๆ ในใจที่บอกใครไม่ได้มาถอดแตรก มา

^{๑๒๘} สัมภาษณ์ ประยงค์ รัตนรงค์, ๒๒ กันยายน ๒๕๕๓ ช่วงที่ ๑.

^{๑๒๙} ประยงค์ รัตนรงค์, *รวมความรู้ ประสบการณ์ และแนวคิดของชุมชนไม้เรียง*, (นครศรีธรรมราช : ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียง, ๒๕๔๖), หน้า ๗๔.

^{๑๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๕.

^{๑๓๑} สัมภาษณ์ ประยงค์ รัตนรงค์, ๒๔ เมษายน ๒๕๕๕ ช่วงที่ ๒.

สวดแทรกไว้ในสิ่งที่เขาควรจะรู้ ผมไม่บอกว่าอะไรมันเป็นอะไรนะ แต่คิดว่าเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้มันมีส่วนเกี่ยวข้องกับเราในอนาคต”^{๑๓๒}

ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม่เรียง กลายเป็นศูนย์เรียนรู้ที่ชาวบ้านให้ความเชื่อมั่น จึงเป็นศูนย์กลางของการรับรู้ปัญหาต่าง ๆ ของชุมชนมากขึ้นด้วยเช่นกัน ปัญหาเหล่านี้มีทั้งปัญหาเฉพาะคน และปัญหาร่วมกันของหลาย ๆ คนซึ่งในกรณีหลังนี้ได้นำไปสู่การรวมตัวกันเป็นกลุ่ม เป็นองค์กรขึ้น ประยงค์กล่าวถึงความแตกต่างระหว่างการประชุมทั่วไปกับศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม่เรียงว่า “แต่ก่อนพอคุยกันเสร็จแล้วมีการประชุมกันแล้ว พอเลิกประชุมกลับไปก็หายทุกที แต่ระยะหลังที่เราตั้งศูนย์ศึกษาขึ้นมาแล้ว การพูดคุยแต่ละครั้งไม่ว่าจะเป็นการอบรมเป็นการสัมมนา เราทำจนได้ข้อสรุป พอได้ข้อสรุปแล้วไปลงมือปฏิบัติในทุกเรื่อง”^{๑๓๓}

ในช่วงปีพุทธศักราช ๒๕๓๘-๒๕๓๙ ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม่เรียงได้ส่งเสริมการเรียนรู้จากเดิมที่มีคนในชุมชนหรือหน่วยราชการภายนอกมาอบรมให้ มาบัดนี้ได้พัฒนาสู่การให้ชาวบ้านได้เรียนรู้ตนเอง รู้จักตนเองมากขึ้น ทั้งนี้เริ่มจากการจัดตั้งผู้นำชุมชนที่เป็นตัวแทนของแต่ละหมู่บ้าน ๆ ละ ๕ คน จำนวน ๘ หมู่บ้าน (ขณะนั้นมีเพียง ๘ หมู่บ้านและไม่ได้รวมเขตเทศบาล) ผู้นำชุมชนเหล่านี้มาประชุมร่วมกันและเรียกว่า **สภาผู้นำชุมชนไม่เรียง** เป็นอาสาสมัครในแต่ละหมู่บ้านจัดตั้งขึ้นมาช้อนกับผู้นำที่เป็นทางการ^{๑๓๔} ในครั้งแรกทำหน้าที่เก็บข้อมูลในหมู่บ้านร่วมกับสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่ลงพื้นที่ชุมชนไม่เรียงเพื่อทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๘ ซึ่งเริ่มใช้ในปีพุทธศักราช ๒๕๔๐^{๑๓๕} การเก็บข้อมูลทำให้ได้เรียนรู้การทำแผน แต่เมื่อใกล้เสร็จสิ้น ประยงค์นึกคิดได้บางอย่างและนำไปสู่ก้าวสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนไม่เรียง ประยงค์เล่าว่า

พอทำเกือบจะเสร็จเรียบร้อยแล้วผมก็นึกเอะใจขึ้นมาว่า ที่เราตั้งหน้าตั้งตาทำร่วมกันเต็มที่มีมันได้ส่วนหนึ่งคือเราได้รับรู้ แต่เราควรจะได้มากกว่านั้น ผมก็คุยกับชาวบ้านว่าถ้าเราทำเรื่องข้อมูลต่าง ๆ แล้วในที่สุดพอส่งให้สภาพัฒนา สภาพัฒนาก็เอาไปหมดจะเหลืออะไร เราน่าจะมีส่วนเหลืออะไร ผมบอกว่าทุกคนที่ร่วมกันทำข้อมูลต่าง ๆ เราก็พยายามถ่ายเอกสารเก็บไว้ ต้นฉบับที่ทำร่วมกับสภาพัฒนาก็ให้เขาไป แต่สำเนาเราเก็บไว้ หลังจากเสร็จสิ้นเรื่องของสภาพัฒนาเราทำแผนของชุมชน เอาข้อมูลต่าง ๆ มาใช้ ทำเหมือนกับที่สภาพัฒนาเขาทำให้เราเห็น ทำเรื่อง SWOT อะไรต่าง ๆ เราเรียนรู้จากตรงนั้น หากจุดเด่นจุดด้อย โอกาสอะไรต่าง ๆ เราก็จะใช้ประสบการณ์จากตรงนั้นมาคิดมาทำวิเคราะห์จากข้อมูลของพวกเราที่เรา

^{๑๓๒} สัมภาษณ์ ประยงค์ รัตนรงค์, ๕ กันยายน ๒๕๕๕.

^{๑๓๓} สัมภาษณ์ ประยงค์ รัตนรงค์, ๒๒ กันยายน ๒๕๕๓ ช่วงที่ ๑.

^{๑๓๔} ประยงค์ รัตนรงค์, *คุณค่าแห่งชีวิตที่ลิขิตเอง*, ต้นฉบับลายมืออัตชีวประวัติ, (อัตสำเนา).

^{๑๓๕} สัมภาษณ์ ประยงค์ รัตนรงค์, ๒๒ กันยายน ๒๕๕๓ ช่วงที่ ๑.

มีอยู่ ในที่สุดเราได้แผนของชุมชนเมื่อปี ๓๙ เราทำแผนที่ ๑ ของไม้เรียงได้สำเร็จ แล้วเราก็เอาแผนนั้นลงสู่การปฏิบัติตั้งแต่ปี ๔๐ เหมือนกัน^{๑๓๖}

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนไม้เรียงในการต่อยอดจากการเก็บข้อมูลของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในครั้งนั้น นำไปสู่การผุดบังเกิดทางสังคมอีกประการหนึ่งซึ่งได้แก่ กระบวนการเรียนรู้สู่การจัดทำแผนแม่บทชุมชน กระบวนการเรียนรู้นี้เป็นเครื่องมือที่ทำให้แต่ละครัวเรือนรู้จักตนเอง รวมทั้งรู้จักชุมชนและรู้จักโลกภายนอกร่วมกัน กระบวนการเรียนรู้ก็นำไปสู่การปฏิบัติในเรื่องที่เป็นการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า ป้องกันปัญหาที่จะเกิดขึ้นและการพัฒนาสิ่งดี ๆ ให้เกิดขึ้น แผนแม่บทชุมชนไม้เรียงเริ่มใช้ตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๕๔๐ จนถึงปัจจุบันเป็นฉบับที่ ๓ ซึ่งเป็นแผนแม่บทชุมชนที่ลงลึกถึงระดับแผนพัฒนาหมู่บ้าน.

ข) ปฏิบัติการร่วมคิดพิจารณา : แก้ปัญหา ป้องกันปัญหา พัฒนาสิ่งดี ๆ

ปฏิบัติการสร้างแบบแผนอีกประการหนึ่งที่เกิดขึ้นในชุมชนไม้เรียง คือการร่วมคิดพิจารณา ทั้งนี้ในการวิเคราะห์นโยบายของส่วนราชการที่เข้ามาสู่ชุมชนนั้น คนในชุมชน โดยเฉพาะในสภาผู้นำชุมชนไม้เรียงจะตั้งคำถามว่า นโยบายดังกล่าวนี้จะช่วยแก้ไขปัญหได้อย่างไร หรือจะช่วยป้องกันปัญหาได้อย่างไร หรือจะช่วยพัฒนาสิ่งดี ๆ ให้เกิดขึ้นได้อย่างไร คำถามทั้ง ๓ ข้อนี้ถือเป็นคำถามสำคัญที่ต้องหาคำตอบให้ได้จากนโยบายหรือโครงการที่ส่วนราชการนำมาสู่ชุมชน หากนโยบายหรือโครงการไม่ตอบคำถามดังกล่าว ก็จะต้องเจรจาเพื่อให้ได้ประโยชน์กับชุมชนมากที่สุด แบบแผนพฤติกรรมนี้ ข้าราชการบางคนเรียกว่า “เป็นคอมมิวนิสต์พันธุ์ใหม่”^{๑๓๗} “ขัดคำสั่ง” ทางราชการ, หรือไม่ใช่ชุมชนเข้มแข็งแต่ “เป็นชุมชนหัวแข็ง”^{๑๓๘} เพื่อให้เห็นภาพชัดเจนผู้วิจัยจะขอยกตัวอย่างหนึ่งที่ประยงค์ได้ให้สัมภาษณ์ไว้ ทางราชการมีนโยบายผ่านทางเกษตรตำบลให้แจกถั่วเขียวและกำหนดให้ปลูกในที่นาหลังการเก็บเกี่ยว^{๑๓๙} เพื่อไม่ให้ที่ดินว่างและมีรายได้เสริม มองในเบื้องต้นโครงการนี้มีเจตนาดี เป็นประโยชน์ต่อเกษตรกร โดยทางราชการกำหนดให้แต่ละหมู่บ้านต้องทำแปลงสาธิตอย่างน้อย ๑ แปลง ๆ ละ ประมาณ ๑ ไร่ โดยมีงบประมาณค่าใช้จ่ายพร้อมเมล็ดถั่วเขียวและปุ๋ยให้เรียบร้อย แต่พอมาที่ชุมชนไม้เรียง ปรากฏว่าไม่สามารถหาคนรับโครงการได้ เหตุผลเนื่องจากเมื่อโครงการนี้จะมานั้น มีการประชุมกันในสภาผู้นำชุมชนไม้เรียงถึงเรื่องนี้แล้ว พบว่านาที่ไม้เรียงนั้นเป็นนาลุ่มลึก พอหลังเก็บเกี่ยวหากไปไถปลูกถั่วเขียว พอหลังจากนั้นไม่ถึงเดือน จะมีฝน

^{๑๓๖} อ่างแล้ว.

^{๑๓๗} อ่างแล้ว.

^{๑๓๘} สัมภาษณ์ ประยงค์ รณรงค์, ๒๓ กันยายน ๒๕๕๓ ช่วงที่ ๓.

^{๑๓๙} อ่างแล้ว.

ใหญ่ตกมาเสมอ น้ำจะท่วมเต็มนา ถั่วเขียวที่ปลูกจะเสียหายหมด ดังนั้นในที่ประชุมจึงเสนอว่าอย่าปลูกในที่นาหลังเก็บเกี่ยวเลยแต่ขอต่อรองว่ายินดีปลูกแปลงสาธิตให้แต่ให้ปลูกบนบกที่เป็นที่ว่างรอการปลูกยางอยู่ เมื่อชาวบ้านเสนอกับเกษตรตำบลว่าอย่าปลูกในที่นาแต่ขอปลูกในที่อื่นเกษตรตำบลบอกว่า “ไม่ได้ คำสั่งมันเป็นอย่างนี้ ถ้าคุณทำมันต้องทำตามคำสั่งที่เขากำหนดมานี้แหละ”^{๑๔๐} ประยงค์เล่าถึงการเจรจาระหว่างชาวบ้านกับเกษตรตำบลให้ฟังว่า

ชาวบ้านบอกว่าแล้วถ้ามันเกิดมีปัญหาที่มีความเสียหายเกิดขึ้นล่ะ คุณรับผิดชอบไหม ผมเสียเวลาเสียแรงด้วยนะ คุณรับผิดชอบไหมล่ะ เขา [เกษตรตำบล-ผู้วิจัย] บอกว่าเขาทำตามคำสั่ง เขาไม่ต้องรับผิดชอบ เป็นปัญหาขึ้นมาเขาก็เพียงรายงาน พอมันมีปัญหาเกิดขึ้นเขารายงานไปต้นสังกัดเพราะหมดหน้าที่แล้ว ชาวบ้านก็ว่าถ้าอย่างนั้นผมไม่ทำนะ มันเสียเวลา ทางผมเหนื่อย แล้วก็เสียงบประมาณเปล่า ๆ ของทางรัฐบาล พอไม่ทำเขาก็บอกว่าเราขัดคำสั่ง เขาก็ไม่รู้จะเอาอะไรไปรายงานว่าโครงการที่เขาสั่งมานี้มันประสบความสำเร็จได้แค่ไหน หรือว่ามันเกิดความล้มเหลวอย่างไร เขารายงานไม่ได้ เพราะชาวบ้านไม่ให้ความร่วมมือ เขาก็เดือดร้อนเหมือนกัน แต่ชาวบ้านก็บอกว่ารู้อยู่แล้วว่าปัญหามันจะเกิดขึ้นแล้วไปผินทำทำไม ปัญหาเดิมที่มีอยู่แล้วเรายังแก้ไม่หมด แล้วไปสร้างปัญหาใหม่ขึ้นมาทำไม นี่คือการสาเหตุของการขัดแย้งระหว่างผิงชาวบ้านกับหน่วยงานราชการ เพราะฉะนั้นพอเขาไม่ทำตามคำสั่ง ทางหน่วยงานระดับล่างที่เขาต้องรับคำสั่งมาให้ต้องไปทำ พอไม่ได้รับความร่วมมือเขาก็ทำอะไรไม่ได้ แล้วเขาก็รายงานไปถึงเรื่องความไม่สำเร็จตรงนี้เขาก็เสียหายเหมือนกัน ข้าราชการไม่มีความสามารถที่จะทำให้ชาวบ้านทำตามนโยบายนี้ได้ ก็เกิดการขัดแย้งกันระหว่างหน่วยงานกับชาวบ้านในพื้นที่ ที่อื่นอาจจะทำได้บ้างไม่ได้บ้างก็สามารถจะรายงานได้ แต่ในตำบลไม้เรียงไม่เอาสักหมู่บ้าน พวกเขาก็หาว่าชุมชนไม้เรียง ไม่ใช่ชุมชนเข้มแข็งนะ เป็นชุมชนหัวแข็ง”^{๑๔๑}

ประยงค์และพวกในเวลานั้นจึงถูกกล่าวหาว่า พวกคิดนอกคอก แต่สิ่งนี้ทำให้ในชุมชนไม้เรียงมีคำพูดว่า “ไม่รบนายไม่หายจน”^{๑๔๒} คือต้องไม่เชื่อฟังเจ้านายหรือข้าราชการจึงจะหายจนได้ ถ้าเชื่อฟังและทำตามมีแต่เกิดปัญหาและความยากจน

ประสบการณ์ที่ประยงค์ได้พบจากการดูงานในทวีปยุโรปเมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๓๔ ทำให้ประยงค์มองเห็นทางตันในการพัฒนาของระบบทุนนิยม ไม่พ้นแม้แต่การทำเกษตรกรรมแบบทุนนิยม แต่สิ่งเหล่านี้ประยงค์ไม่สามารถบอกทุกคนได้ มีเพียงแกนนำบางคนเท่านั้นที่ได้

^{๑๔๐} อ้างแล้ว.

^{๑๔๑} อ้างแล้ว.

^{๑๔๒} สัมภาษณ์ ไกรณรงค์ ธรฤทธิ์, นายก อบต. ๒๗ เมษายน ๒๕๕๕ ช่วงที่ ๒.

พูดคุย ดังนั้นการวางแผนแผนคุณค่าการวิเคราะห์นโยบายและโครงการดังกล่าวจึงเป็นการเตือนสติให้ชุมชนไม่เร่ร่อนรู้จักพิจารณาเลือกสิ่งที่เป็นประโยชน์ และหลีกเลี่ยงการกล้าเข้าสู่การพัฒนาตามกระแสหลักที่ระบบราชการยังยึดถืออยู่ซึ่งมีแต่จะสร้างปัญหาเพิ่มขึ้นในอนาคต การทำงานของประยงค์ในช่วงปีพุทธศักราช ๒๕๓๖-๒๕๔๐ จึงไม่ย่นัก ดังที่ประยงค์สรุปไว้ว่า

การทำงานชุมชนสมัยนั้นไม่ได้ง่ายอย่างที่ทุกคนเข้าใจ เพราะคนส่วนใหญ่มารับรู้เอาระยะหลังที่ทุกอย่างเข้าที่เข้าทางแล้ว ไม่ได้เห็นในตอนเริ่มต้นว่าลำบากยากเย็นแค่ไหน และผมเองก็ไม่สามารถบอกอะไรให้คนอื่นเข้าใจเรื่องทั้งหมดหรือเป้าหมายในอนาคตได้ เพราะผมเองคล้ายหมอดูที่พยากรณ์ล่วงหน้าไปถึง ๑๐ ปี การทำทุกอย่างวันนี้เพื่อให้ตอบคำถามใน ๑๐ ปีข้างหน้า ถึงทำให้คนอื่นไม่เข้าใจว่าพวกเรากำลังทำอะไรกันอยู่ ผมปรึกษาหารือกับแกนนำเพียงไม่กี่คน แต่ก็ไม่สามารถบอกให้หมดได้เหมือนกัน เพราะกลัวจะเข้าใจยาก ยิ่งผู้นำที่เป็นทางการ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน อบต. คนเหล่านี้เขายึดถือเพียงคำสั่งของทางราชการเท่านั้น ถ้าไม่มีคำสั่งเขาจะไม่ทำ แต่เรื่องที่เราคิดว่าจะต้องทำ แต่ยังไม่มีการสั่งให้ทำ นอกจากเขาจะไม่ร่วมมือแล้วยังต่อต้านอีกด้วย^{๑๔๓}

ค) ปฏิบัติการสรุปหาการปฏิบัติ : การจัดการคน ความรู้ ทรัพยากร

ปฏิบัติการสร้างแบบแผนใหม่ของชุมชนไม่เรียงอีกประการหนึ่ง คือ การสรุปหาการปฏิบัติ เมื่อได้สร้างกระบวนการเรียนรู้จนได้เป็นแผนแม่บทชุมชนแล้ว สิ่งสำคัญต่อมาคือการนำแผนสู่การปฏิบัติซึ่งเป็นเรื่องการจัดการ

จากกระบวนการเรียนรู้ตนเองและชุมชนของคนในไม่เรียงได้พบข้อมูลที่น่าสนใจคือ “เราพบข้อมูลเรื่องหนี้สินของคนไม่เรียงในครั้งนั้น วันที่ ๓๑ ธันวาคมของปี ๓๘ เราพบว่าหนี้สินของคนไม่เรียง ๑,๕๙๓ ครอบครัว ใน ๑๐ หมู่บ้านเป็นหนี้ ธกส. [ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร-ผู้วิจัย] ยอดรวมไม่ต่ำกว่า ๗๔.๑ ล้านบาท”^{๑๔๔} และเติบโตขึ้นจากปีก่อน ๆ ปีละประมาณ ๑๕ ล้านบาท บางปีสูงถึง ๑๗ ล้านบาท ในแต่ละปีต่างคนต่างไม่สามารถหาเงินมาชำระหนี้เดิมได้ มีแต่กู้หนี้ใหม่มากขึ้นเพื่อจ่ายหนี้เดิมพร้อมดอกเบี้ย สภาพเช่นนี้ในบางพื้นที่เรียกว่า “ผลัดผ้าขาวม้า” คนในชุมชนไม่เรียงได้พบความจริงข้อนี้ และเห็นว่าหากปล่อยให้ดำเนินต่อไปจะถึงพืดานที่ทรัพย์สินที่จำนองไม่พอต่อหลักประกันหนี้สินจนอาจถูกฟ้องยึดที่ดินได้ เมื่อนำเรื่องนี้มาพูดคุยกันต่างถือเป็นปัญหาที่ทุกคนประสบร่วมกัน คำถามคือทำอย่างไรไม่ให้หนี้สินเพิ่มขึ้น แกนนำของชุมชนจากทุกหมู่บ้านที่มาประชุมกัน บางคนเสนอทำงานเพิ่ม ทำธุรกิจเพิ่ม แต่บางคนแย้งว่าทำแล้วต้องลงทุนเพิ่ม เสี่ยงเพิ่ม ธุรการทรัพยากรเพิ่ม สุขภาพ

^{๑๔๓} ประยงค์ รัตนรงค์, *คุณค่าแห่งชีวิตที่ลิขิตเอง*, ต้นฉบับลายมืออัตชีวประวัติ, (อัตสำเนา).

^{๑๔๔} สัมภาษณ์ ประยงค์ รัตนรงค์, ๒๒ กันยายน ๒๕๕๓ ช่วงที่ ๑.

ทรุดโทรมขึ้น บางครั้งรายได้เพิ่มจริงแต่รายจ่ายเพิ่มตามจนไม่มีเงินเหลือ ข้อสรุปในที่ประชุมคือการลดรายจ่าย จึงนำไปสู่การเก็บข้อมูลรายจ่ายของแต่ละครัวเรือนใหม่ เพื่อหาวิธีในการแก้ปัญหาเร่งด่วน วิธีป้องกันปัญหา และวิธีการพัฒนาสิ่งดี ๆ ที่ยังไม่ได้พัฒนา^{๑๔๕}

การเก็บข้อมูลรายจ่ายของครัวเรือนเป็นประจำวัน ประจำเดือน ประจำปี ทำให้กิจกรรมลดรายจ่ายของชุมชนกลายเป็นอาชีพเสริมของคนในชุมชน^{๑๔๖} กล่าวคือ พอเห็นตัวเลขว่าตนใช้จ่ายอะไร เท่าไหร่ หมู่บ้านใช้จ่ายรายการเดียวกันนั้นเท่าไร ถ้าตัวเลขใหญ่ขนาดนั้นสามารถทำให้เกิดธุรกิจในหมู่บ้านได้^{๑๔๗} เช่นไข่ไก่บริโภคจำนวนเท่าไรต่อวัน ทั้งหมู่บ้านเท่าไร นำไปสู่การเลี้ยงไก่ไข่ขึ้นโดยมีหมู่บ้านของตนเป็นตลาด เมื่อผลิตได้เหลือจากบริโภคในหมู่บ้านยังสามารถส่งขายภายนอกได้ หรือตัวเลขค่าใช้จ่ายในหมู่บ้านที่พบนั้นนำไปสู่การลดค่าใช้จ่ายลงโดยตรง เช่น บางหมู่บ้านค่าซื้อเหล้าซื้อเบียร์มากกว่าซื้อกับข้าว บางหมู่บ้านค่าซื้อหอยมากกว่าซื้อข้าวสาร^{๑๔๘} หากลดค่าใช้จ่ายเหล่านี้โดยตรงลงบางส่วน ก็จะมีเงินเหลือ.

การลงสู่การปฏิบัติเพื่อการลดรายจ่ายและเพื่อการพึ่งตนเองนั้น องค์กรที่ดูแลการจัดการคือ สภาผู้นำชุมชนไม่เรียงโดยจัดการแปลงแผนสู่การปฏิบัติผ่านกิจกรรม ตามแผนแม่บทชุมชนฉบับที่ ๑ ที่ใช้ตั้งแต่ปี ๒๕๔๐-๒๕๔๔ ได้สร้างกิจกรรมจนพัฒนาเป็นกลุ่มหรือองค์กรจำนวน ๑๒ องค์กรโดยมีกลุ่มเกษตรกรทำสวนไม่เรียงเป็นองค์กรพี่เลี้ยงซึ่งเดิมก่อนมีแผนชุมชนนั้นมีสมาชิกเริ่มต้นกลุ่มเกษตรกรคือ ๓๗ ครอบครัวและเพิ่มขึ้นเป็น ๑๗๖ ครอบครัวในเวลาต่อมา แต่เมื่อมีแผนชุมชนเกิดขึ้น นอกจากสามารถขยายจำนวนกลุ่มหรือองค์กรจาก ๑ เป็น ๑๒ องค์กรแล้ว ยังสามารถขยายสมาชิกจาก ๑๗๖ ครอบครัวเดิมเป็น ๙๔๙ ครอบครัว (ดูตารางที่ ๓.๕ ประกอบ) สิ่งนี้แสดงถึงการขยายการพึ่งตนเองทั้งองค์กรและพื้นที่ ทั้งนี้กิจกรรมที่เกิดขึ้นเริ่มต้นจากให้มีกินมีใช้ในครอบครัว จากนั้นจึงพัฒนาส่วนเกินไปตามการรับรู้และความชำนาญเพื่อไม่ให้ขาดทุนและมีความเสี่ยงน้อยที่สุด^{๑๔๙} วิชิตสรุปผลของการปฏิบัติตามแผนแม่บทฉบับที่ ๑ ว่า “ตัวเลขในช่องสุดท้ายของตารางกลุ่ม/องค์กรชุมชนที่สังกัดศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม่เรียง เป็นตัวบ่งชี้ที่ชัดเจนที่สุดในความสำเร็จขั้นต้นของแผนแม่บทฉบับแรก”^{๑๕๐}

^{๑๔๕} อ้างแล้ว.

^{๑๔๖} ประยงค์ รณรงค์, *คุณค่าแห่งชีวิตที่ลิขิตเอง*, ต้นฉบับลายมืออัตชีวประวัติ, (อัตสำเนา).

^{๑๔๗} สัมภาษณ์ ประยงค์ รณรงค์, ๒๒ กันยายน ๒๕๕๓ ช่วงที่ ๑.

^{๑๔๘} อ้างแล้ว.

^{๑๔๙} วิชิต นันทสุวรรณ, “การเรียนรู้เพื่อพัฒนาแผนแม่บทชุมชน : กระบวนการตัดสินใจที่มีอิสระเพื่อกำหนดอนาคตของชุมชน”, *เศรษฐศาสตร์การเมือง (เพื่อชุมชน) ๒๐ วิสาหกิจชุมชน กลไกเศรษฐกิจฐานราก*: ๑๕๓-๑๕๔.

^{๑๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๔.

ตารางที่ ๓.๕ แสดงกลุ่ม/องค์กรชุมชนที่สังกัดศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม่เรียง

ที่	กลุ่ม	ปีที่ก่อตั้ง	สถานที่	สมาชิกเริ่มต้น	สมาชิกปัจจุบัน	ทุนเริ่มต้น	ทุนปัจจุบัน
๑.	เกษตรกรทำสวนไม้เรียง	๒๕๒๗	หมู่ที่ ๙	๓๗	๑๗๖	๕๐๐,๐๐๐	๕,๘๐๐,๐๐๐
๒.	ธนาคารหมู่บ้าน	๒๕๔๑	หมู่ที่ ๙	๔๐	๒๗๒	๑๙,๔๐๐	๕๖๖,๕๕๓
๓.	เลี้ยงไก่พื้นเมือง	๒๕๔๑	หมู่ที่ ๑	๒๕	๕๒	๑๖๖,๐๐๐	๑๙๐,๕๐๐
๔.	แพทย์แผนไทย,สมุนไพร	๒๕๔๑	หมู่ที่ ๘	๓๖	๕๗	๑๒๑,๗๐๐	๒๗๒,๔๐๐
๕.	เพาะเห็ด	๒๕๔๑	หมู่ที่ ๑๐	๓๐	๘๒	๒๓๙,๐๐๐	๒๖๗,๐๐๐
๖.	ปลูกผักปลอดสาร	๒๕๔๑	หมู่ที่ ๒	๒๖	๒๖	-	๑๘๓,๕๕๐
๗.	แปรรูปข้าว (โรงสี)	๒๕๔๑	หมู่ที่ ๖	๔๘	๔๘	๖๖๘,๕๕๐	๗๗๒,๕๕๐
๘.	เลี้ยงปลาน้ำจืด	๒๕๔๑	หมู่ที่ ๔	๓๒	๓๒	-	๒๔๙,๗๕๐
๙.	เลี้ยงหมู	๒๕๔๑	หมู่ที่ ๒	๒๐	๓๖	๓๐๙,๐๐๐	๓๓๓,๕๐๐
๑๐.	เกษตรกรรมยั่งยืน	๒๕๔๒	๖ หมู่บ้าน	๑๒	๒๘	-	-
๑๑.	เยาวชน	๒๕๔๒	ตำบล	๓๐	๓๐	-	-
๑๒.	ผู้สูงอายุ	๒๕๔๓	๕ หมู่บ้าน	๘๒	๙๐	-	๒๔,๐๐๐
๑๓.	เกษตรกรรมเพื่อสิ่งแวดล้อม	๒๕๔๔	๕ หมู่บ้าน	๒๐	๒๐	-	-
	รวม			๔๓๘	๙๔๙	๒,๐๒๓,๖๕๐	๘,๖๕๙,๘๐๓

ที่มา : วิชิต นันทสุวรรณ, “การเรียนรู้เพื่อพัฒนาแผนแม่บทชุมชน : กระบวนการตัดสินใจที่มีอิสระเพื่อกำหนดอนาคตของชุมชน”, เศรษฐศาสตร์การเมือง (เพื่อชุมชน) ๒๐ วิสาหกิจชุมชน กลไกเศรษฐกิจฐานราก: ๑๕๕.

ในแผนแม่บทชุมชนฉบับที่ ๒ (ปี ๒๕๔๕-๒๕๔๙) มีการสร้างกระบวนการเรียนรู้ใหม่จนได้แผนหลัก ๘ แผน โครงการหลัก ๒๐ โครงการและกิจกรรมในชุมชน ๖๓ กิจกรรม วิชิตสรุปว่า “เปลี่ยนจากการสร้างผลผลิตทางการเกษตรไปสู่การพัฒนาผลิตภัณฑ์ ซึ่งเริ่มต้นที่ตลาดภายในชุมชน (เพื่อกินเพื่อใช้สอยทดแทนการนำเข้าหรือการซื้อหา) เพื่อการพึ่งตนเองและลดการพึ่งพากระบวนการจัดการภายนอก และสนองตลาดภายนอกโดยขายในรูปวัตถุดิบให้น้อยที่สุด”^{๑๕๑} สำหรับกิจกรรมเหล่านี้จะนำไปสู่การเกิดวิสาหกิจชุมชนต่อไป

หัวใจสำคัญประการหนึ่งของการลงสู่การปฏิบัติคือการจัดการ ซึ่งเป็นจุดอ่อนของชาวบ้าน ในอดีตคนภายนอกเข้ามาจัดการทรัพยากรชุมชนทำให้ประโยชน์ตกไปสู่ภายนอก คนในชุมชนซึ่งเป็นเจ้าของทุนเจ้าของทรัพยากรถูกเอารัดเอาเปรียบและต้องยากจนลง

^{๑๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๖.

การจัดการทุน^{๑๕๒} ของชุมชน โดยชุมชนและเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนอย่างสร้างสรรค์และเป็นธรรมนั้น ชุมชนไม้เรียงเรียกชื่อนิยามนี้ว่า **วิสาหกิจชุมชน** วิสาหกิจชุมชนแตกต่างจากธุรกิจทั่วไปตั้งแต่แนวคิดไปจนถึงวิธีดำเนินการ ในแนวคิดธุรกิจเกิดขึ้นเพื่อความร่ำรวย สะสมกำไร แต่วิสาหกิจชุมชนเกิดขึ้นเพื่อความอยู่รอดของชุมชนร่วมกัน เน้นการแบ่งปัน ส่วนในวิธีดำเนินการ ธุรกิจเน้นขนาดใหญ่เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพจากการประหยัดของขนาด วิสาหกิจชุมชนเริ่มต้นจากขนาดเล็ก จำกัดความเสี่ยง เน้นการกินใช้เองขยายสู่ชุมชนอย่างไรก็ตามเนื่องจากการลงทุนตัวเงิน วิสาหกิจชุมชนจึงต้องเลี้ยงตัวเองได้ มีกำไร โดย “ผสมผสานธุรกิจเชื่อมโยงถึงการแก้ปัญหา การจัดการทรัพยากร การสร้างความร่วมมือร่วมใจของคนในชุมชนด้วย”^{๑๕๓} ผู้วิจัยสรุปว่า ธุรกิจเป็นเรื่อง “สินค้า” วิสาหกิจชุมชนเป็นเรื่อง “ชีวิต”

ในการจัดการนั้น ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียงจะให้เรียนรู้ใน ๓ เรื่องสำคัญ คือ การจัดการคน การจัดการความรู้และการจัดการทรัพยากร^{๑๕๔} ก่อนลงสู่การปฏิบัติเป็นวิสาหกิจชุมชน เมื่อลงสู่การปฏิบัติยังต้องคำนึงถึงการจัดการในด้านอื่น ๆ เพิ่มเติม อาทิ การจัดการองค์กร การจัดการกิจกรรม การจัดการผลประโยชน์ซึ่งเป็นที่พึงจตุอันตรายและจุดสร้างประสิทธิภาพ และการจัดการสวัสดิการซึ่งเป็น “กาวใจ” ให้สมาชิกปฏิบัติตามข้อกำหนด^{๑๕๕}

ปฏิบัติการสรุปหาการปฏิบัตินั้น กิจกรรมการจัดการทุนโดยใช้วิสาหกิจชุมชนจะเป็นการก้าวสู่การพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืนและนำไปสู่เศรษฐกิจพอเพียงตามแนวทางพระราชดำริ^{๑๕๖}

๓.๓.๑.๔ การบูรณาการ (ชุมชนทางสังคม) : รวมแกนนำ ทำตัวอย่าง สร้างบรรทัดฐาน

ก่อนปิดการทำเหมืองแร่บนเขาศูนย์ ตระกูลหลายตระกูลในไม้เรียงได้เป็นศัตรูกันเนื่องจากขัดผลประโยชน์ในเหมืองแร่ จนมีการฆ่ากันตายฝ่ายละหลายคน ในที่สุดจึงต้องยอมสงบศึกกัน แต่บาดแผลยังคงอยู่ ประกอบกับปัญหาสภาพสังคมหลังการปิดเขาศูนย์ที่มีปัญหาอาชญากรรมทั้งการปล้น ฆ่า ลักพาตัวเรียกค่าไถ่ การพนัน ฯลฯ ทำให้การบูรณาการชุมชน

^{๑๕๒} ทุนในความหมายของชุมชนไม้เรียง หมายถึง ทุนภูมิปัญญา ทุนวัฒนธรรม ทุนที่เป็นผลผลิตและทรัพยากรในชุมชน ทุนทางสังคม เป็นต้น ไม่ได้หมายถึงเฉพาะเงินเท่านั้น ดูรายละเอียดใน ประยงค์ รัตนรงค์, **วิสาหกิจชุมชน**, บรรณาธิการโดย วิจิต นันทสุวรรณ, หน้า ๘.

^{๑๕๓} ประยงค์ รัตนรงค์, **รวมความรู้ ประสบการณ์และแนวคิดของชุมชนไม้เรียง**, หน้า ๑๖๔.

^{๑๕๔} สัมภาษณ์ ขจร ทิพาพงศ์, ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียง ๒๔ กันยายน ๒๕๕๓ และ สัมภาษณ์ ขจร ทิพาพงศ์, ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียง ๒๖ เมษายน ๒๕๕๕.

^{๑๕๕} การจัดการในด้านต่าง ๆ ดูรายละเอียดใน ประยงค์ รัตนรงค์, **รวมความรู้ ประสบการณ์และแนวคิดของชุมชนไม้เรียง**, หน้า ๑๕๖-๑๗๑.

^{๑๕๖} ประยงค์ รัตนรงค์, **วิสาหกิจชุมชน**, บรรณาธิการโดย วิจิต นันทสุวรรณ, หน้า ๓๕.

ทั้งหมดทำได้ยาก ประยงค์และแกนนำจึงได้แยกหมู่ ๙ ออกมาเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาตนเอง ก่อนเป็นอันดับแรก ความกลมเกลียวภายในหมู่ ๙ เกิดขึ้นตั้งแต่นั้น แต่จะขยายต่อไปอย่างไร

ก) ปฏิบัติการรวมแกนนำ : สรรหาผู้นำธรรมชาติ

การบูรณาการคนในชุมชนไม่เรียง เริ่มจากประยงค์มองหาคนที่มีแนวคิด แนวทางใกล้เคียงกันมาปรึกษาหารือเรียนรู้ร่วมกัน จนพัฒนาเป็นกลุ่ม องค์กร เครือข่าย^{๑๕๗} และรูปแบบอื่น ๆ การรวมตัวกันนี้ได้นำไปสู่การตั้งหมู่ ๙ แต่ในบางครั้งการรวมตัวก็ล้มเหลว อาทิ การรวมกลุ่มแก้ปัญหาทางพาราที่ล้มเหลวถึงสองครั้ง แต่ในที่สุดเมื่อรวมแกนนำที่มีแนวคิดแนวทางเดียวกันได้อย่างมั่นคงจึงสามารถขยายผลไปยังเครือข่ายที่พูดคุยกันได้ จนสำเร็จเป็นกลุ่มเกษตรกรทำสวนไม่เรียงซึ่งมีสมาชิกเริ่มต้น ๓๗ คนและได้ขยายตัวต่อเนื่องมาตามลำดับตามกำลังการผลิตของโรงงาน ปฏิบัติการรวมแกนนำนี้ได้ขยายจากอาชีพทางพาราสู่ด้านอื่น ๆ

ในราวปีพุทธศักราช ๒๕๓๘ เมื่อสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติสำรวจข้อมูลชุมชนไม่เรียงเพื่อจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๘ ประยงค์พร้อมทั้งศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม่เรียงจึงขยายการทำงานครอบคลุมทั้งชุมชนด้วยวิธีการสรรหาแกนนำในหมู่บ้านต่าง ๆ ประยงค์เล่าวิธีการสรรหาให้ทราบว่า

การเตรียมการก่อนจัดเก็บข้อมูลคือการเตรียมคน ผมจึงได้ลงไปตามหมู่บ้านต่าง ๆ ไปนั่งคุยกับคนที่รู้จักกัน ผมถามเขาว่าถ้าคนในหมู่บ้านมีปัญหาเขาจะไปปรึกษาใครหรือใครบ้างในหมู่บ้านนี้ พูดอะไรแล้วมีคนเชื่อ ผมก็ได้รายชื่อคนเหล่านี้มาหมู่บ้านละ ๕-๖ คนจึงได้ชวนเขามานั่งคุยกันถึงปัญหาต่าง ๆ ในแต่ละหมู่บ้านเพื่อทำความเข้าใจกัน ก็ได้ผู้นำจากหมู่บ้านต่าง ๆ ๘ หมู่บ้านในเขต อบต. บุคคลเหล่านี้มีทั้งผู้ใหญ่บ้านบ้าง ครูบ้าง อบต. บ้าง ตำรวจบ้าง แต่ส่วนใหญ่จะเป็นชาวบ้านธรรมดาที่ไม่มีตำแหน่งอะไร รวม ๘ หมู่บ้าน ๆ ละ ๕ คน ทั้งหมด ๔๐ คน เรานัดคุยกันบ่อยอย่างน้อยเดือนละ ๑ ครั้ง ตอนปลายหลังจากเสร็จภารกิจการกริดายาง^{๑๕๘}

^{๑๕๗} ประยงค์นิยามแนวคิดเหล่านี้ว่า กลุ่ม คือ คนจำนวนหนึ่งที่มาร่วมมือกันทำกิจกรรมเพื่อประโยชน์สุขของสังคม ไม่มีกิจกรรมการจัดการทรัพยากรให้เกิดประโยชน์กับสมาชิกโดยตรง, องค์กร คือ คนจำนวนหนึ่งที่มาร่วมมือกันจัดการทรัพยากรให้เกิดประโยชน์กับสมาชิก มีการแก้ปัญหา ป้องกันปัญหา พัฒนาทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดมูลค่า ทำให้สมาชิกได้ประโยชน์โดยตรง, เครือข่าย คือ องค์กรตั้งแต่ ๒ องค์กรขึ้นไป ทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อให้เกิดการจัดการที่ใหญ่ขึ้นและกว้างขวางขึ้น ดูรายละเอียดใน ประยงค์ รัตนรงค์, วิสาหกิจชุมชน, บรรณาธิการโดย วิจิต นันทสุวรรณ, หน้า ๒๖ ส่วนประเภทของกลุ่มนั้นอาจแบ่งได้หลายประเภท เช่น กลุ่มที่ชาวบ้านจัดตั้งขึ้นเพื่อใช้เฉพาะกิจ อาทิ กลุ่มแชร์แรงงาน ฯลฯ กลุ่มที่จัดตั้งโดยหน่วยงานของทางราชการ, กลุ่มที่จัดตั้งขึ้นเพื่อรองรับงบประมาณและกลุ่มที่จัดตั้งโดยชุมชนเอง ดูรายละเอียดใน ประยงค์ รัตนรงค์, รวมความรู้ ประสบการณ์และแนวคิดของชุมชนไม่เรียง, หน้า ๑๔๙-๑๕๒.

^{๑๕๘} ประยงค์ รัตนรงค์, คุณค่าแห่งชีวิตที่ลิขิตเอง, ต้นฉบับลายมืออัตชีวประวัติ, (อัตสำเนา).

กลุ่มคนทั้ง ๔๐ คนนี้รวมเรียกว่า สภาผู้นำชุมชนไม้เรียง ภารกิจแรกเป็นการเก็บข้อมูลเพื่อทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๘ ต่อมาได้พัฒนากระบวนการเรียนรู้จนเกิดเป็นแผนแม่บทชุมชนขึ้นโดยมีขั้นตอนและเวทีเรียนรู้อย่างเป็นระบบ^{๑๕๙} กระบวนการเรียนรู้จัดทำแผนแม่บทชุมชนไม้เรียงนี้ถือเป็นการเกิดขึ้นครั้งแรกในประเทศไทย

กิจกรรมการรวมกลุ่มนั้น ไม่ได้เกิดเฉพาะกลุ่มของประยงค์เท่านั้น ก่อนหน้านั้นมีการรวมกลุ่มอื่น ๆ อีกหลายกลุ่มซึ่งเป็นกลุ่มที่ชวนกันทำอบายมุข ประยงค์เล่าว่า

เพราะก่อนหน้านี้อีกมีการรวมกลุ่มกันทุกวันอยู่ ๒ กลุ่ม คือ ๑) **กลุ่มเฝ้าทางแยก** ไม่สามแยกหรือสี่แยกที่มีร้านค้า กลุ่มดื่มเหล้าก็จะไปรวมตัวกันในตอนบ่ายถึงเย็น ๒) **กลุ่มเฝ้าบ้านเพื่อน** บางบ้านจะเห็นปิดเจียบแต่ภายในมีการรวมกลุ่มกันเล่นการพนันทั้งกลางวันกลางคืน พวกเราจึงเป็นกลุ่มที่ ๓ ที่เป็น**กลุ่มคุยเรื่องคนอื่น** ผมได้ชักชวนตัวจัดหาหน้าชาจากแฟมาเป็นเครื่องมือในการพูดคุยเริ่มจากคุยเรื่องเล็ก ๆ แล้วก็ไล่ไปเรื่องที่ใหญ่ขึ้นจนถึงเรื่องแผน เพราะสภาพัฒน์ฯ กำลังทำแผนฯ ๘ เราก็ตกลงจะทำแผนชุมชนของเราบ้าง ผู้นำทั้ง ๔๐ คนก็อาสาที่จะช่วยกันทำข้อมูล โดยกำหนดกันเองว่าจะต้องมีข้อมูลด้านไหนบ้าง พอได้ข้อมูลรอบแรกมาวิเคราะห์ก็พบว่ายังไม่ครอบคลุมหมดทุกเรื่อง

^{๑๕๙} แนวทางการจัดเวทีการเรียนรู้การจัดทำแผนแม่บทชุมชนเริ่มจากขั้นตอน ๑ การเก็บข้อมูลพื้นฐานของชุมชน จากนั้นจัดเวทีครั้งที่ ๑ เป็นเรื่องประวัติของชุมชน, ข้อมูลกายภาพ, ข้อมูลประชากร, ข้อมูลผู้นำ/แกนนำ, งานต่อเนื่องเรื่องจัดเก็บการรวบรวมข้อมูลครัวเรือนสมาชิกชุมชนและสร้างเวทีย่อยพูดคุยกับสมาชิกเพื่อขยายผล หลังจากนั้นขั้นตอนที่ ๒ การเก็บข้อมูลปัญหาของชุมชนและสมาชิก/เวทีชุมชน เมื่อได้ข้อมูลนำมาจัดเวทีครั้งที่ ๒ เป็นเรื่องข้อมูลปัญหาของชุมชนและสมาชิกในอดีตและวิธีแก้ไขที่เคยใช้, ข้อมูลปัญหาขององค์กรสมาชิกในปัจจุบัน, ปัญหาองค์กรที่จะเกิดขึ้นในอนาคตใกล้ ๆ (คาดการณ์), งานต่อเนื่องเรื่องการศึกษาดูงานและสร้างเวทีย่อย ขั้นตอนที่ ๓ การศึกษาดูงานพื้นที่ต้นแบบ/เวทีชุมชน จากนั้นมาสู่ เวทีครั้งที่ ๓ เป็นเรื่องรายงานผลการศึกษาดูงาน, ระดมความคิดเห็นกรณีศึกษาต้นแบบในชุมชนของตนเอง, งานต่อเนื่องเรื่อง การรวบรวมข้อมูลศักยภาพขององค์กรและสมาชิกขององค์กรและสร้างเวทีย่อย จากนั้นขั้นตอนที่ ๔ การเก็บข้อมูลศักยภาพของชุมชน/สมาชิก/เวทีชุมชน จากนั้นมาสู่ เวทีครั้งที่ ๔ เป็นเรื่องข้อมูลศักยภาพของชุมชน คน ความรู้ ฯลฯ, วิเคราะห์ศักยภาพที่ควรได้รับการพัฒนา, การสร้างกรอบการจัดทำแผนแม่บทชุมชน, งานต่อเนื่อง เรื่องการยกร่างโครงการและแผนแม่บทชุมชนและสร้างเวทีย่อย จากนั้นเป็นขั้นตอนที่ ๕ ยกร่างกิจกรรม-โครงการ-แผนงาน/เวทีชุมชน จากนั้นเวทีครั้งที่ ๕ เป็นเรื่องการนำเสนอแผนและโครงการ, การระดมความคิดเห็นเพื่อพัฒนาชุมชน-การจัดการต่อเนื่องหลังเสร็จกระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชน ดูรายละเอียดใน ธีรศักดิ์ พูลนวล, “กระบวนการเรียนรู้จัดทำแผนแม่บทชุมชน”, **คู่มือการฝึกอบรม/สัมมนา**, โครงการอบรมฟื้นฟูและพัฒนาลูกคำ ๕.ก.ส. พักชำระหนี้ หลักสูตรพื้นฐานปรับวิถีคิดการดำเนินชีวิตตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง, (นครศรีธรรมราช : ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียง, ๒๕๕๕) : ๘ (อัดสำเนา).

คุณวิจิต นันทสุวรรณ ผู้อำนวยการสถาบันพัฒนาชนบท มูลนิธิหมู่บ้าน ก็ได้อาสาจัดทำแบบฟอร์มในการจัดเก็บข้อมูลใหม่เพื่อให้ได้ข้อมูลครบทุกด้าน พวกเราทำกันหลายรอบ และใช้เวลานานพอสมควร เพราะไม่ให้ทุกคนเสียเวลาในการทำอาชีพปกติ จึงใช้วิธีการค่อยเป็นค่อยไป^{๑๖๐}

การรวมกลุ่มเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมในทางที่พึงประสงค์นั้น จึงควรเป็นกลุ่มที่สร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่ตนเอง ครอบครัว หมู่บ้านและเป็นชุมชน โดยเป็นการเรียนรู้ที่มีเป้าหมายเพื่อการแก้ไขปัญหา ป้องกันปัญหาและพัฒนาสิ่งดี ๆ ให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ประยงค์สรุปถึงกระบวนการเรียนรู้จนเป็นแผนแม่บทชุมชนไว้ว่า

...ที่ว่ามาจาก ๘ หมู่บ้าน ๆ ละ ๕ คน ๔๐ คนนั้น เราบอกว่าที่จริงที่เรามาคุยกันนี้เราคุยกันเรื่องการพัฒนาพื้นที่ พัฒนาชุมชนของเรา แต่เราต้องเริ่มต้นจากตัวเองก่อนนะ อย่าไปคิดว่าเราจะไปแก้ปัญหาให้เพื่อน แต่เรื่องปัญหาตัวเองที่ยังมีอยู่เรายังไม่ได้แก้ มันจะไม่มีน้ำหนักในการไปพูดกับคนอื่น มันต้องแก้ปัญหาตัวเองก่อน ก็ไล่ถามว่าใครมีปัญหาอะไรบ้าง ตรงนี้ใครมีปัญหาอะไรบ้าง ก็มีกันคนละเล็กคนละน้อย ก็เป็นผู้นำ ปัญหาใหญ่ ๆ ไม่ค่อยมี เพราะเขามีความสามารถระดับหนึ่ง^{๑๖๑}

พอทุกคนรู้สึกที่เราแก้ปัญหาตัวเองได้ระดับหนึ่งแล้ว ปัญหาของแต่ละคนใน ๔๐ คนนั้นไม่รุนแรง เราก็วางแผนกัน อะไรที่มันเป็นปัญหาร่วมกัน เราก็เป็นปัญหากับเขาด้วย แต่ส่วนใหญ่มันเป็นปัญหาเดียวกัน ก็มาคิดเป็นเรื่อง ๆ เราทำข้อมูลทั้งหมดนะ ไม่ได้คิดเฉย ๆ ...ทำข้อมูลตรงนี้แหละที่เราใช้เวลาในการคิดในการวิเคราะห์ในการทำข้อมูลเป็นเรื่อง ๆ พอหลาย ๆ เรื่อง มันมารวมกันเข้า พวกภายนอกเขามาเรียกว่านี่คือแผน แผนแม่บทนะ ที่จริงเราไม่ได้ทำแผน ครั้งแรกเราไม่ได้ทำแผน แผนมันเป็นชื่อขึ้นมาทีหลัง^{๑๖๒}

เพราะฉะนั้นคำว่าแผนแม่บทชุมชนเป็นเพียงเครื่องมือหนึ่งที่ทำให้คนมาเรียนรู้ร่วมกัน ผลสรุปของการเรียนรู้จึงออกมาเป็นแผน ถ้าการทำแผนเพียงเพื่อให้ได้แผนไม่ยากหรือใครก็ทำได้ แต่การทำแผนให้ได้ความรู้ในวงกว้างก็จำเป็นต้องใช้เวลา ใช้กระบวนการที่สมบูรณ์ทุกขั้นตอน เพราะการทำแผนอย่างเดียวแต่ไม่นำแผนลงสู่การปฏิบัติ จะไม่สามารถทำให้เกิดการแก้ปัญหา ป้องกันปัญหา และพัฒนาให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้เลย แต่การทำแผนตามกระบวนการแผนแม่บทชุมชน คนส่วนใหญ่จะเป็นผู้มีส่วนร่วมในการให้

^{๑๖๐} ประยงค์ วรรณรงค์, คุณค่าแห่งชีวิตที่ลิขิตเอง, ดันฉบับลายมืออัตชีวประวัติ, (อัตสำเนา).

^{๑๖๑} สัมภาษณ์ ประยงค์ วรรณรงค์, ๕ กันยายน ๒๕๕๕.

^{๑๖๒} สัมภาษณ์ ประยงค์ วรรณรงค์, ๕ กันยายน ๒๕๕๕.

ข้อมูลร่วมคิดมาตั้งแต่ต้น พอแผนลงสู่การปฏิบัติทุกคนก็เข้าใจว่าทำแล้วจะทำให้เกิดอะไร เขาจะได้ประโยชน์อะไร จึงทำให้ได้รับความช่วยเหลือ ผลดีก็จะเกิดตามมา^{๑๖๓}

ข) ปฏิบัติการทำตัวอย่าง : แปลงเปลี่ยนอย่างค่อยเป็นค่อยไป

ประยงค์และกลุ่มแกนนำส่วนใหญ่เป็นผู้นำตามธรรมชาติ ไม่ได้มีบทบาทในฐานะผู้นำท้องถิ่นหรือผู้นำท้องที่ ดังนั้นการบูรณาการผู้คนในไม่เรียง ประยงค์จึงอาศัยการเริ่มต้นทำจากกลุ่มเล็ก ๆ ที่มีแนวคิดเดียวกันและทำให้เห็นเป็นตัวอย่างจนเกิดผลสำเร็จ เพื่อให้คนอื่น ๆ สมารถใจเข้ามาร่วมงานด้วย ประยงค์เล่าว่า มีคนอยู่สามกลุ่ม กลุ่มแรกไม่เกินร้อยละ ๑๕ เป็นพวกอยู่ดีกินดี มีฐานะร่ำรวย พวกนี้ไม่มาร่วมกลุ่ม จะถามว่าทำแล้วได้อะไร ทำไมต้องทำ สนใจแต่หารายได้ให้กับตัวเอง กลุ่มที่สองประมาณร้อยละ ๒๐ เป็นคนที่พูดเหมือน ๆ กัน อยากเห็นการเปลี่ยนแปลง อยากเห็นความร่วมมือ อยากเห็นการพัฒนาาร่วมกัน ส่วนกลุ่มที่สามเป็นคนประมาณร้อยละ ๖๐ ประยงค์บอกว่า กลุ่มนี้จะเป็นกลุ่มที่ “พวกคุณทำก่อนก็แล้วกันนะ แล้วผมจะทำได้ด้วย นั่นคือคนส่วนใหญ่”^{๑๖๔} ประยงค์สรุปและเปรียบกับบัวสีเหล่าไว้อย่างน่าสนใจว่า

การสร้างความร่วมมือที่ดีที่สุดก็คือ การทำตัวอย่างรูปธรรมขึ้น แต่ต้องทำด้วยความรอบคอบรัดกุม โดยให้เห็นตัวอย่างที่ดีและเป็นประโยชน์กับคนอื่น ๆ ในชุมชน อีกทั้งการเริ่มต้นที่เน้นการเปิดกว้างไว้ เพื่อให้สมาชิกคนอื่น ๆ สามารถเข้าร่วมได้ในภายหลัง เป้าหมายก็คือคนส่วนใหญ่ ร้อยละ ๖๐-๗๐ ดังกล่าว แต่ควรมีเงื่อนไขการเข้าร่วมในภายหลังไว้ด้วย เพื่อป้องกันไม่ให้ผู้ที่เข้ามาทีหลัง หวังเพียงเพื่อเข้ามาเอาประโยชน์อย่างเดียว เข้ามาแล้วต้องร่วมกันสร้างความเจริญ สร้างความมั่นคงให้กับกลุ่มด้วย และให้เป็น การเข้าร่วมด้วยความสมัครใจ ไม่ได้มาร่วมด้วยการชักนำหรือถูกบังคับ ซึ่งที่ผ่านมาผู้ที่เริ่มต้นก่อนมักจะบ่นว่าคนกลุ่มที่เข้ามาร่วมในภายหลังว่าเป็นการเอาเปรียบผู้อื่น ช่วงบูกเบิกที่มีความเสี่ยง ไม่ให้ความร่วมมือ เมื่อเห็นประโยชน์แล้วจะเข้าร่วม จึงมักจะกีดกันไม่ยอมรับ ถ้าคิดถึงคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่เปรียบเทียบคนเหมือนดอกบัวสีเหล่าก็พอจะทำให้ได้ คือกลุ่มที่เริ่มต้นได้ก่อนก็เหมือนดอกบัวที่โผล่พ้นน้ำแล้ว ครั้นพอต้องแสงอาทิตย์ก็สามารถบานเองได้ ส่วนดอกบัวที่ยังอยู่ใต้น้ำทำอย่างไรก็ไม่ สามารถบานได้ แต่เมื่อเขาโผล่พ้นน้ำก็อย่าไปปิดกั้นเขา ปลอຍให้บานได้ด้วยเมื่อต้องแสงอาทิตย์ ถ้าคิดได้แบบนี้ก็จะทำให้ยอมรับได้ด้วยเหตุผลความร่วมมือ การเข้าใจและเห็นอกเห็นใจกัน ก็จะกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้^{๑๖๕}

^{๑๖๓} ประยงค์ รัตนรงค์, *คุณค่าแห่งชีวิตที่ลิขิตเอง*, ต้นฉบับลายมืออัตชีวประวัติ, (อัตสำเนา).

^{๑๖๔} สัมภาษณ์ สุจินต์ อินทศิริ, บุเรง ชิตมาและประยงค์ รัตนรงค์, ๒๕ เมษายน ๒๕๕๕.

^{๑๖๕} ประยงค์ รัตนรงค์, *วิสาหกิจชุมชน, บรรณาธิการโดย วิจิต นันทสุวรรณ*, หน้า ๒๕-๒๖.

ค) ปฏิบัติการสร้างบรรทัดฐาน : ผลิตซ้ำทางสังคม

ประเด็นคำถามหนึ่งที่เกิดขึ้นคือ “เมื่อไม่มีประยงค์ ธรรงค์ ชุมชนไม้เรียงจะเป็นอย่างไร” คำถามนี้ดูเหมือนจะไม่ได้เกิดขึ้นกับผู้วิจัยเพียงคนเดียวแต่มีคนอื่น ๆ สงสัยเช่นกัน คำถามนี้เป็นคำถามเพื่อค้นหาว่าปฏิบัติการต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตลอดช่วงหลายทศวรรษนี้ จะสามารถพัฒนาไปสู่การเป็นสถาบันหรือการรับช่วงต่อของผู้นำชุมชนรุ่นใหม่ได้หรือไม่ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ปฏิบัติการดังกล่าวที่ต่อต้านวาทกรรมกระแสหลักนั้น จะสามารถพัฒนาไปสู่การเป็นวาทกรรม แนวคิดหลักหรือกระบวนทัศน์ใหม่ของสังคมได้หรือไม่ สิ่งสำคัญคือแนวคิดนี้จะมี ความต่อเนื่องและจะมีการขยายการปฏิบัติในวงกว้างหรือไม่ ในทางวิชาการเรียกกระบวนการนี้ว่า การผลิตซ้ำทางสังคม (social reproduction) เมื่อมีการผลิตซ้ำทางสังคมเกิดขึ้น จะเป็นการเปลี่ยนจากแบบแผนของบุคคลกลายเป็นแบบแผนของสังคม

ในชุมชนไม้เรียง มีปฏิบัติการสร้างบรรทัดฐานเกิดขึ้นเช่นกัน ในที่นี้จะยกตัวอย่างบุคคล ๒ คนที่เป็นผลจากการผลิตซ้ำทางสังคมและปัจจุบันเป็นต้นแบบในการผลิตซ้ำต่อไปอีก คือ สุจินต์ อินทศิริและชจร ทิพาพงศ์ นอกจากนี้การสร้างบรรทัดฐานนี้ยังได้ขยายไปสู่ชุมชนอื่น ๆ เช่น หนองกลางดง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์, หนองสาหร่าย จังหวัดกาญจนบุรี, บ้านจำรุง จังหวัดระยอง เป็นต้น สุจินต์ อินทศิริหนึ่งในตัวอย่างได้เล่าถึงการสร้างบรรทัดฐานให้ฟังว่า

ไม้เรียงต้องมีน้ำยงค์ ถ้าไม่มีน้ำยงค์จะอยู่ได้ไหม คือคำถามนี้จะไต่ยินมาตลอด ตั้งแต่เริ่มกระบวนการมา เพราะว่าคนภายนอกเขายอมรับไม้เรียงแล้ว เวลาเขามาเขาจะถามแบบนี้ แล้วเราก็จะตอบว่าลุงยงค์ไม่ได้สอนให้พวกเราเชื่อมั่นที่ตัวบุคคล ไม่ได้สอนให้เชื่อมั่นที่ตัวลุงยงค์ แต่ให้เราคิดเป็นของตัวเอง แต่ที่สำคัญถ้าจะรักษาความเป็นไม้เรียงให้ไม้เรียงเข้มแข็งหรือให้ชุมชนเข้มแข็งไว้ได้ต้อง **ศรัทธาในกระบวนการชุมชนเข้มแข็ง** วันนั้น พอเป็นโอกาสที่เราได้ออกจากพื้นที่ที่ใช้กระบวนการชุมชนเข้มแข็งที่ใช้ที่ไม้เรียงเอาไปทำดู ไม่ใช่ว่าทำแล้วเราจะมีความสุขไหม ทำแล้วเราจะรวยไหม ทำแล้วชุมชนที่อื่น เขาจะมีความรู้มีความเข้าใจแล้วก็มีชุมชนเข้มแข็งเหมือนที่ไม้เรียงนี้ไหม ก็เลยเป็นโอกาสได้ไปทำที่นั่น^{๑๖๖}

ปัจจุบันนี้ สุจินต์ อินทศิริได้นำกระบวนการที่เรียนรู้จากชุมชนไม้เรียงไปทำงานที่ขุนทะเล อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช ขณะเดียวกันสุจินต์ได้ไปดูงานชุมชนอื่น ๆ ที่ได้เรียนรู้กระบวนการจากชุมชนไม้เรียงไปใช้งานประสบความสำเร็จ สุจินต์สะท้อนให้ฟังอีกว่า

ตอนที่เขามาที่ไม้เรียง จากการที่เขาเรียนรู้กับเราแล้วเขากลับไปทำ แต่ในขณะเดียวกันเราออกจากไม้เรียงแล้วไปทำที่อื่นก็ต้องไปดูว่าเขาพัฒนาไปถึงไหน แล้วก็ไป

^{๑๖๖} สัมภาษณ์ สุจินต์ อินทศิริ, บุเรง ชิตมาและประยงค์ ธรรงค์, ๒๕ เมษายน ๒๕๕๕.

เอาความรู้จากเขากลับไปทำที่อื่นด้วย แต่ที่สามารถจะสรุปได้เลยว่าที่ไหนก็แล้วแต่ที่เขาหยิบไปเฉพาะเรื่อง เขาทำไม่สำเร็จ แล้วหน่วยงานหลายหน่วยงานที่หยิบไปเฉพาะเรื่องก็ทำไม่สำเร็จ แต่ถ้าเอาไปเป็นกระบวนการ พื้นที่ที่เขาทำสำเร็จเพราะเขาใช้กระบวนการ คือบางที่ก็ทำเฉพาะเรื่องหนึ่ง คือพัฒนาผู้นำ บางที่ก็ทำศูนย์เรียนรู้เลย บางที่ก็ทำแผนแล้วก็เสร็จ แต่พื้นที่ที่เขาสำเร็จเขาไปเป็นแบบกระบวนการ พัฒนาสร้างแกนนำให้ได้ สร้างผู้นำอินทรีย์ให้ได้ในเรื่องของแผนถ้าหากหน่วยงานไหนมาเรียนรู้แล้วกลับไปทำแผนนี้จบ แต่ถ้าหน่วยงานไหนมาเรียนรู้แล้วกลับไปจัดกระบวนการการเรียนรู้ ทำแผนแม่บทชุมชนก็ได้^{๑๖๗}

สุจินต์ ย้ำถึงกระบวนการและการพัฒนาแกนนำโดยจัดอบรมหลักสูตร ผู้นำอินทรีย์ขึ้นเป็นผู้นำที่มีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิและปัญญา ตามหลักพระพุทธศาสนา สุจินต์สรุปว่า

การสร้างผู้นำอินทรีย์ก็คือทำให้ผู้นำในหมู่บ้านนั้นมีจิตวิญญาณถึงระดับปัญญาให้ได้... ฟ้าไปบรรยายไม่ทันจบเลย วิทยากรที่ดำเนินการเขาถาม “พี่ผู้นำอินทรีย์เป็นผู้นำที่ทำปุ๋ยอะไรแบบนั้นหรือ” ไม่ใช่ทำปุ๋ย ผู้นำอินทรีย์ก็คือ หนึ่งถ้าคุณจะทำเรื่องศูนย์เรียนรู้ชุมชนต้องให้ผู้นำหรือแกนนำในหมู่บ้านนั้นเข้าใจและศรัทธาในสิ่งที่เราจะทำศูนย์เรียนรู้ชุมชน ศรัทธาคือความเชื่อ พอเขาเชื่อมั่นในกระบวนการตรงนี้ พอเขาศรัทธา ใจก็มา เวลาเมื่อเกิด ไปจัดเวทีได้เลย สองก็คือวิริยะ คือความเพียร ความเพียรก็คือความอดทนและอดกลั้น ถ้าไปทำงานชุมชนแล้วไม่มีความอดทน มันก็กระแทกกันไปหมด ถ้าไม่อดกลั้น มันก็ทำไม่ได้ ผู้นำให้สร้างตบะก่อน สามคือสติ ให้ระลึก รู้ตัวเองก่อนทำ รู้ชุมชนก่อนทำ แล้วหลังจากนั้นก็จะเป็นเรื่องของสมาธิ สมาธิคือจิตใจที่แน่วแน่ คือการวิเคราะห์ให้รู้ชัดเจน สุดท้ายอินทรีย์ตัวที่ห้าคือปัญญา^{๑๖๘}

ประสบการณ์ของสุจินต์สะท้อนจากการเข้าร่วมกับสภาผู้นำชุมชนไม่เรียงตั้งแต่แรกจนได้รับการกล่อมเกลามากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนไม่เรียง ทำให้มีวิธีคิดและบรรทัดฐานคล้ายคลึงกัน สุจินต์ได้เล่าให้ฟังเพิ่มเติมซึ่งยืนยันถึงข้อความข้างต้น

ศรัทธาคือความเชื่อมั่น ใจก็มา ใจมา เวลาเมื่อเกิด แต่ถ้าไม่ศรัทธา เขาชวนก็ครั้งมันไม่ศรัทธามันก็ไม่มา ตัวพี่เองที่มาส่งน้ำยางแล้วยืนฟังลุงประยงค์พูด แล้วเราบอกว่าเรื่องที่ลุงประยงค์พูดทุกอย่างมันคือเรื่องเรา มันตรงกับเรา ชีวิตเรามันย่าแย่แล้ว ที่ลุงประยงค์พูดทุกอย่างตรงกับชีวิตเรา กลับไปแล้วก็บอกกับพี่เขยซึ่งเป็นสมาชิก อบต. ก็บอก “เวลาประชุมเดือนหน้าเมื่อไรจะมาด้วยนะ”...คือมันย่าแย่ หนึ่งครอบครัวก็พูดจากันไม่รู้เรื่อง ไปคนละทิศคนละทาง สองหนี้สินก็เยอะเยะบานปลาย สุขภาพร่างกายก็ไปไม่

^{๑๖๗} อ่างแล้ว.

^{๑๖๘} อ่างแล้ว.

ไหว เพราะเป้าหมายคือต้องการร่ำรวย แล้วที่ลุ่มประยงค์พูดในเรื่องของชุมชนพึ่งตนเอง ตอนนั้นไม่ได้พูดคำว่าเศรษฐกิจพอเพียงไง ใช้ตัวเราเอง เราหลงทางแล้ว แล้วพี่เขยก็บอก ว่าเขากำลังหาคนหมู่บ้านละ ๕ คน เอาด้วยสิ...พอศรัทธาปั๊บ แล้วที่นี้เราก็น่ามีความอดทน อดกลั้นที่จะรับรู้เรื่องราวตรงนั้น จากนั้นมันระลึกตัวเองว่ามีสติ สติก็คือการรู้ตัวเอง ณ จุดนั้นเลย แต่ที่ต้องที่มาฝึกเยอะกับลุ่มประยงค์ในเรื่องสมาธิ เพราะพี่เป็นคนสมาธิสั้น พอเป็นผู้นำปั๊บ เรามีจุดมุ่งมั่นว่าเราจะต้องทำงานกระบวนการเข้มแข็ง เราจะต้องมีทีม ทีมทุกคนต้องเหมือนที่เราคิดที่เราวางแผนร่วมกัน แต่จริงๆ แล้วมันไม่ใช่ ขนาดคนมาประชุมครั้งแรกเขาลงชื่อแล้วเขาก็กลับ พี่ก็บอกว่าถ้าลงชื่อแล้วกลับไม่ต้องมาก็ได้ แต่ถ้ามาก็ไม่ต้องกินกาแฟเพราะมันเปลือง แล้วคำที่ว่าเป็นผู้นำนะ ต้องมีความอดทน ต้องมีความอดกลั้นนะ เพราะฉะนั้นเราได้ฝึกอินทรีย์ ๕ ไปในตัวเลย สุดท้ายก็คือกลายเป็นพาตัวเองรอดในวงของการเป็นผู้นำ^{๑๖๙}

ในชุมชนไม่เรียง ปฏิบัติการสร้างบรรทัดฐานใหม่ให้เกิดขึ้นเป็นหน้าที่ของศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม่เรียง ทั้งนี้ ขจร ทิพาพงศ์ผู้บริหารศูนย์ศึกษาฯ ได้เล่าถึงสิ่งที่อบรมว่า

ส่วนที่หนึ่งก็นั่นเรื่องแนวคิด แล้วก็หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นส่วนใหญ่เลย เรื่องกระบวนการเรียนรู้ คือเรื่องปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงแล้วก็เรื่องกระบวนการเรียนรู้เป็นหลักเลย ที่เราเน้นส่วนนี้ใช้ในการฝึกคือส่วนที่หนึ่งให้คนได้รู้จักตัวเอง อันนี้เป็นเรื่องสำคัญเลย คือที่ผ่านมาไม่ได้รู้จักตัวเอง เหมือนกับว่าค้นหาศักยภาพของตัวเองไม่เจอ ที่นี้เราก็มารู้รูปแบบแนวคิดว่าคุณคิดยังไงให้เขาสามารถค้นหาศักยภาพของเขาให้เจอ พอเขาสามารถที่จะรู้ถึงศักยภาพของเขา เขาจะไปวางแผนชีวิตเขาถูก ที่ผ่านมามีคือไปตามกระแสหมด พอใครบอกว่าทำอย่างนั้นดีก็ทำ ทั้ง ๆ ที่ตัวเองยังไม่มีความรู้ไม่มีความสามารถ ที่นี้เราต้องการให้เขามีความสามารถก่อน ให้รู้ถึงจะไปทำ แล้วก็ให้ทำสิ่งที่เขารู้แล้ว ไม่ต้องไปทำสิ่งที่เขาสงสัยว่า เข้าใจว่า ไม่ต้อง ที่นี้เราจะใช้รูปแบบการปรับแนวคิดค้นหาศักยภาพของเขาให้เจอแล้วเขาสามารถกำหนดทิศทางของเขาได้ บนฐานทรัพยากร บนฐานภูมิปัญญาของเขา เหมือนกิจกรรมนี้เป็นแค่ตัวอย่าง การทำของใช้ การเลี้ยงปลา การเลี้ยงกบ อันนี้เป็นกรณีตัวอย่างให้เขาเห็นว่าถ้าคุณมีที่ดินน้อย ๆ ถ้าคุณต้องการจะกินปลาคุณก็สามารถเลี้ยงได้ ถ้าของใช้ทำแบบนี้ละ มันก็ใช้ได้เหมือนกับที่คุณซื้อจากท้องตลาด เราจะใช้ตรงนี้เป็นตัวให้เขาสามารถมองเห็น พอเขามองเห็นก็บอกว่าคุณไม่ต้องทำเหมือนกับที่ผมว่าทั้งหมด แต่ว่าคุณต้องไปดูว่าคุณเหมาะจะทำเรื่องอะไร^{๑๗๐}

^{๑๖๙} อ้างแล้ว.

^{๑๗๐} สัมภาษณ์ ขจร ทิพาพงศ์, ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม่เรียง ๒๔ กันยายน ๒๕๕๓.

สิ่งที่น่าสนใจคือ เมื่อเข้าอบรมแล้วจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงแนวคิดจนเป็นแบบแผนพฤติกรรมใหม่ในชีวิตได้หรือไม่ แล้ววัดจากอะไร ขจรได้ตอบคำถามผู้วิจัยในเรื่องนี้ไว้ว่า

[เปลี่ยน] ได้ก็ไม่ทั้งหมดนะ แต่ว่าผมคิดอย่างนี้นะว่าจากคนที่เขาไม่เคยมีความรู้เรื่องการทำน้ำหมักชีวภาพทำปุ๋ยชีวภาพ ไม่มีความรู้เกี่ยวกับการทำประเภทของใช้ น้ำยาล้างจาน น้ำยาซักผ้า สบู่ แต่ก่อนเขาไม่เคยมีความรู้ตรงนี้ เลี้ยงปลาเขาก็ไม่เคยมีความรู้...แต่พอเขาผ่านการฝึกอบรมปุ๊บ ทีนี้เราใช้ตัวชี้วัดง่ายนิดเดียว ถ้าเขายังกลับมาถามอีก...หลังจากจบแล้ว แสดงว่าเขายังสนใจ อันหนึ่งแล้ว สองวัดดูดีบางอย่างไม่มีขายในท้องตลาดทั่วไป อย่างเช่นกากน้ำตาลสำหรับทำปุ๋ยหมัก หัวเชื้อสำหรับทำเป็นสบู่ทำน้ำยาล้างจานมันไม่มี แต่เขากลับมาซื้อ พอเขากลับมาซื้อเราก็ถามว่าตอนนี้ทำอยู่หรือ “ตอนนี้ทำอยู่ทำใช้ดี” เราก็ตอบได้เลยว่าแสดงว่าเขาใช้อยู่ วัดแบบนี้เอาก็ได้...ถ้าเขาไม่ทำจริงเขาไม่กล้าลงทุนซื้อ นี่เขายังหมั่นกลับมาซื้อ สมมติว่าเขาซื้อไปครั้งหนึ่งเขาไปใช้ประมาณสักสามเดือนสี่เดือนเขาก็มาอีก แสดงว่าคนนี้เขาต่อเนื่อง...แต่บางคนเก่งไปอีกระดับหนึ่งคือสามารถไปขยายผลให้กับคนอื่นได้ เอาไปสอนต่อ ขยายผลในญาติพี่น้อง คนที่อยู่ใกล้ๆ บ้าน แสดงว่าไประดับที่สองแล้ว ก้าวหน้าแล้วไปสอนเพื่อนได้ ผมว่าเป็นเรื่องดี เพราะว่าตรงนี้หนึ่งเราตั้งเป็นศูนย์อิสระ ไม่ขึ้นกับหน่วยงานไหน ทำแบบชาวบ้าน พอเป็นแบบชาวบ้านคนที่เขาเข้ามาใช้บริการก็ถือว่าไม่ได้เป็นระบบราชการ...อันที่สองมันอยู่ในพื้นที่เขาก็สามารถเข้ามาใช้บริการได้ตลอด...เพราะที่นี้เราใช้หลักคิดว่าความรู้หาที่ไหนก็ได้ แต่ถ้ามีความรู้ไม่นำสู่การปฏิบัติมันก็ไม่เกิดการพัฒนา เรียกว่าไม่เกิดปัญญา แต่ที่นี้เราจะใช้สองอย่างควบคู่ ๑.ได้ความรู้ ๒.ได้ปฏิบัติ ทีนี้ถ้าได้ความรู้ได้ปฏิบัติมันก็ได้ปัญญา เพราะคนถ้าได้ทดลองทำมันเหมือนกับว่าถ้าเป็นวิทยาศาสตร์ก็ได้พิสูจน์ ได้ทดลองว่ามันเป็นอย่างนี้นะ มันค้นหาคำตอบของมันเจอในตัวของมัน”^{๑๗๑}

ในการปรับเปลี่ยนแนวคิดนั้น ศูนย์ศึกษาฯ จะใช้วิธีการเรียนรู้ในสามด้านด้วยกัน ทั้งด้านความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติและคนกับความเชื่อหรือสิ่งเหนือธรรมชาติ ขจรเล่ารายละเอียดในเรื่องนี้ว่า

แต่เราใช้หลักส่วนใหญ่จะเอาหลักแบบธรรมชาติให้เขาสามารถมองเห็นได้ตลอด คำว่ามองเห็นได้คือหนึ่งในรูปแบบที่เราใช้การปรับแนวคิดคนในการพัฒนาคือมันมีสามส่วนส่วนที่หนึ่งสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน เวลาคนมาอยู่ร่วมกันอย่างน้อยที่สุดก็ได้รู้จักกัน ทีนี้การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนมันจะเกิดประโยชน์ เพราะคนหนึ่งเก่ง

^{๑๗๑} อ่างแล้ว.

เรื่องหนึ่ง อีกคนหนึ่งเก่งอีกเรื่องหนึ่ง แต่ที่นี้ถ้าเขามีโอกาสได้แลกเปลี่ยนกันนี้สุดยอด ถือว่าเป็นองค์ความรู้หนึ่ง ที่นี้ส่วนที่สองสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ เพราะเราต้องการเน้นว่าถ้าเขาอยู่ในพื้นที่ในชุมชน ถ้าเขาสามารถรู้จักว่าพันธุ์ไม้หรือธรรมชาติต่าง ๆ เชื้อต่อชีวิตเขายังไง เขาจะอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างไร คือแทนที่เขาจะทำลายอย่างเดียวนะ บางทีเขาก็จะเกิดจิตหวงแหน เกิดการอนุรักษ์เพิ่มขึ้นอะไรต่าง ๆ ได้เยอะนะ ที่นี้ในส่วนที่สาม มองว่าแนวทางในการพัฒนาการเชื่อมคนให้คนสามารถอยู่ในสังคมกันได้ มันก็ต้องมีวัฒนธรรมมีประเพณีต่าง ๆ เรียกว่าวัฒนธรรมด้านความเชื่อ...วัฒนธรรมด้านความเชื่อเขาจะเชื่อผีสางเทวดาก็แล้วแต่ ตรงนี้ถ้าคนนับถือเขาถือว่าตรงนี้เป็นของศักดิ์สิทธิ์ คือมันจะเป็นนามธรรมก็จริง แต่เขาถือว่าของศักดิ์สิทธิ์ แสดงว่าเป็นตัวหลอมคนได้ ทำให้คนเกิดความรู้สึกศรัทธาร่วมกัน พอศรัทธาร่วมกันก็สามารถอยู่ในสังคมร่วมกันได้^{๑๗๒}

การมองความสัมพันธ์ทั้งสามด้านนี้ สามารถนำมาสู่การเปลี่ยนแปลงวิธีคิดได้อย่างไร ขอรอธิบายในเรื่องนี้ว่า

ที่นี้ประเด็นอยู่ที่ว่าที่นี้ถ้าดูผิวเผินเหมือนกับเราไม่ได้ทำอะไร แต่ถ้าลงลึกเวลาเราฝึกอบรมเวลาแลกเปลี่ยน เขาจะให้เห็น นี่คือขั้นตอนการปรับแนวคิดคน มันต้องให้เขาย้อนเห็นตัวเขาให้ได้ ให้เขาย้อนเห็นสังคมรอบนอกให้ได้ ให้เขาย้อนเห็นถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่และให้เขาสามารถมองเห็นถึงเชิงของการเปรียบเทียบ เหมือนกับเปรียบเทียบสีดาสีขาว ของดีหรือไม่ดี พอเขาเห็นมันจะนึกภาพออก ก็ไม่มีใครไปทำให้เขาได้ เราจะไปทำให้เขาก็ไม่ได้ใช่ไหม การทำความดีมันอยู่ที่คน แต่ถ้าเรามีแนวคิดที่ว่า ถ้าเราจะทำดีร่วมกันเราจะทำอะไร การเรียนรู้ร่วมกันเป็นเรื่องสำคัญมากเลย

การเปลี่ยนแปลงวิธีคิดนี้ จึงไม่ใช่เป็นการใส่ความคิดใด ๆ ลงไป แต่เป็นการให้แต่ละคนได้เรียนรู้ที่จะเปลี่ยนวิธีคิดของตนเองโดยคำนึงถึงประโยชน์ที่จะเกิดต่อตัวเขาและประโยชน์ต่อชุมชน ขอรอธิบาย วิธีการอบรมที่แตกต่างจากการอบรมทั่วไปนี้ให้ฟังว่า

คือเราต้องการให้เขารู้ว่าในสังคมที่เขาอยู่กันแบบไม่แตกแยก ที่เขาสามารถรวมกลุ่มกันได้ เขาสามารถจัดการได้ แสดงว่ามันต้องมีความเชื่ออะไรอยู่อย่างหนึ่ง แต่ว่าไม่จำเป็นต้องเชื่อเหมือนกันทุกอย่าง เพราะแต่ละคนในความเชื่อคือเชื่อคนละแบบกัน แต่ว่าเราต้องมองว่าสิ่งที่เขาเชื่อนั้นมันเป็นส่วนที่ได้ประโยชน์อะไรกับเขา ได้ประโยชน์อะไรกับชุมชนของเขา อย่างเช่นว่าถ้าเขาเชื่อเกี่ยวกับประเพณีต่าง ๆ เขาก็ไปจัดการของเขา แต่ว่าให้เขามองเห็นว่าเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้คนมารวมกันได้ เพราะที่ผ่านมามองเรา

รวมกลุ่มเราก็เอาระบบใส่ให้เขาหมดเลย โดยที่เราไม่ดูพื้นฐานของเขา เราคิดอะไรเราก็คิดว่าความคิดของเราคือถูกหมด เราก็บอกละเขาไปว่าต้องทำแบบนี้ ๆ นะ...เอาระบบใส่เข้าไป แต่ว่าอันนี้คือเราจะทำให้เขาเห็นว่าในการทำโดยที่ไม่ดีระบบ แต่ให้มันติดเงื่อนไขตรงที่ว่าทำแล้วไม่ผิดกฎหมายไม่ผิดศีลธรรม ผู้อื่นไม่เดือดร้อน วิถีความเป็นอยู่ของเขาดีขึ้นได้ ให้เขากล้าตัดสินใจ^{๑๗๓}

กรณีที่คนมีความเชื่อต่างกัน การจะเชื่อมให้อยู่ร่วมกันนั้นจะมีวิธีอย่างไร ส่วนความเชื่อที่เข้ากันไม่ได้ เช่น กลุ่มเสื้อสีเหลือง สีแดงนั้นจะอธิบายอย่างไร ขจรตอบเรื่องนี้ว่า

ตอนที่เรใช้กระบวนการเรียนรู้ แต่ละคนคือเล่าประสบการณ์ของตัวเอง พออีกคนหนึ่งเล่ามันก็อีกเรื่องหนึ่ง แต่เป้าหมายสูงสุดของแต่ละคนก็คือทำยังไงให้เขาอยู่อย่างมีความสุขได้ ที่นี้การที่เราจะเชื่อมเราก็มองภาพว่าเรื่องนี้ก็ตืออย่างนั้นะ โน้นก็ดีอีกแบบหนึ่ง ที่นี้ถ้าต่างคนก็ต่างมีของดีแล้วเอาของดีนั้นมาใช้ในชีวิตของเขา มันก็อยู่ได้ แล้วคนถ้ามั่นได้มีการแลกเปลี่ยนกัน บางทีสิ่งที่ตัวเองเชื่อนับถืออยู่บางทีเขาอาจจะคิดในใจว่าแสดงว่าเพื่อนนับถือเหมือนเราเหมือนกัน แต่ว่าอีกแบบหนึ่ง คนนี้อาจจะนับถือพระองค์หนึ่ง คนนั้นก็ศรัทธาอีกองค์หนึ่ง สุดท้ายคนที่เขาศรัทธาแสดงว่าต้องเป็นคนดี เพียงแต่ว่าใครจะมองว่าดีแบบไหน แต่เราอย่าไปชี้วัดเขาว่าอันนี้ต้องเป็นหนึ่งอันนี้ต้องเป็นสอง เพราะมันเปรียบเทียบไม่ได้ เราจะว่าดีเกรด ๑ เกรด ๒ เกรด ๓ ไม่ได้ แต่ว่าดีหมดเลย เพราะถ้าไม่ดีจริงเขาก็ไม่นับถือ มันอยู่ที่การจัดการของคนจัดการ

เราต้องวิเคราะห์ให้ได้ว่าหนึ่งเขาทำเพื่อผลประโยชน์ใหม่ สองที่เขาทำคนส่วนใหญ่ได้ประโยชน์ใหม่ ที่นี้ถ้าเราคุยกับเขา รู้จักวิเคราะห์ว่าสินนี้คิดยังไง สินนี้คิดยังไง แล้วเราทดลองทำใจเป็นกลางก่อนที่จะไปยึดในจุดไหนได้ ตรงนี้เราปรับให้คน แทนที่จะปลูกฝังเรื่องหนึ่งเรื่องใดให้เขาเอาทั้งสองเรื่องมาเปรียบเทียบหาเหตุผลผลดู แล้วอย่าเพิ่งรีบสรุปตามเขาว่า สงสัยว่า เข้าใจว่า แต่ว่าเราต้องสรุปตามเหตุตามผล ที่นี้พอสรุปตามเหตุตามผลมันก็สามารถหาข้อสรุปได้ ทำให้คนแทนที่จะร้อนมันก็เย็นลงได้ ก็เหมือนที่คำพระบอกว่าให้เดินสายกลาง ถ้าเราเดินสายกลางคือมองโลกในแง่ดี แล้วเรารู้จักวิเคราะห์ให้ดี มันก็อยู่เป็นสุขได้^{๑๗๔}

ประสบการณ์ของขจร ทิพาพงศ์เป็นอีกตัวอย่างของคนที่ผ่านมากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนไม่เรียงแล้วได้เปลี่ยนจากผู้มีวิธีคิดแบบทุนนิยมจนประสบปัญหาไปสู่วิธีคิดแบบ

^{๑๗๓} อ่างแล้ว.

^{๑๗๔} อ่างแล้ว.

พึ่งตนเอง พร้อมทั้งสามารถนำกระบวนการเรียนรู้ที่ได้รับมาถ่ายทอดให้กับคนอื่น ๆ เพื่อให้แต่ละคนสามารถพึ่งตนเองได้ มองเห็นศักยภาพของตนเอง ไม่ดูถูกตนเองและไม่ดูถูกกันเอง

ทั้งสุจินต์ อินทศิริและขจร ทิพาพงศ์ถือเป็นตัวอย่างของผลจากปฏิบัติการสร้างบรรทัดฐานใหม่ในชุมชนไม้เรียง และเป็นตัวอย่างของผู้ผลิตซ้ำกระบวนการดังกล่าวในปัจจุบัน

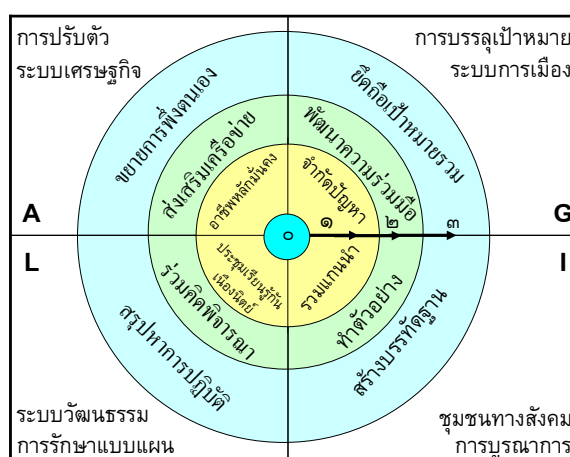
ส่วนในระดับที่กว้างขึ้นนั้น ประยงค์และเครือข่ายได้ขยายผลการสร้างบรรทัดฐานใหม่ อาทิ กระบวนการเรียนรู้การจัดทำแผนแม่บทชุมชน วิสาหกิจชุมชน ฯลฯ ออกไปยังชุมชนอื่น ๆ อย่างไรก็ตามการสร้างบรรทัดฐานใหม่เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไป เพราะแม้แต่ชุมชนไม้เรียงเองความสำเร็จยังไม่เกิดขึ้นทั้งหมด ประยงค์กล่าวว่า แต่เดิมเป็นวิธีคิดแบบทุนนิยมเต็มร้อยละร้อย แต่ปัจจุบันปรับเป็นการพึ่งตนเองมากขึ้น เมื่อผู้วิจัยได้ขอให้ประเมินผลดู ประยงค์สรุปว่า “ผมว่าออกจากทุนนิยมประมาณ ๖๐ เปอร์เซ็นต์ได้นะ”^{๑๗๕}

กล่าวโดยสรุป ปฏิบัติการและปฏิสัมพันธ์ของประยงค์และคนในชุมชนไม้เรียงเพื่อแก้ไขปัญหาสังคมในชุมชนภายหลังการปิดเขาศูนย์เป็นการสร้างคุณค่าใหม่ซึ่งแตกต่างจากบรรทัดฐานของสังคมในช่วงเวลาดังกล่าว ดังนั้น การต่อต้านจากระบบเดิมจึงปรากฏอยู่อย่างเนื่อง ๆ ในทุกด้าน ทั้งนี้ปฏิบัติการและปฏิสัมพันธ์ดังกล่าว (ดูภาพที่ ๓.๔ ประกอบ) เริ่มจากการประชุมเรียนรู้กันเรื่องนิตยั ระหว่างประยงค์และแกนนำ ๑๒ คน จนแยกหมู่บ้านเพื่อจำกัดปัญหาซึ่งถ้ามองในระดับระบบจะเป็นหน้าที่การสร้างแบบแผนคุณค่าหรือหน้าที่ของระบบวัฒนธรรม หน้าที่การบูรณาการหรือชุมชนทางสังคมและหน้าที่การบรรลุเป้าหมายหรือหน้าที่ของระบบการเมือง เมื่อกำหนดขอบเขตแล้ว ปฏิบัติการต่อไปคือการปรับตัวในการพัฒนาอาชีพหลักให้มั่นคงซึ่งเป็นปฏิบัติการด้านระบบเศรษฐกิจ จากนั้นกลุ่มของประยงค์ได้ร่วมกันคิดพิจารณาแนวทางของตนเองจนประสบผลสำเร็จและสามารถขยายวงก่อตั้งโรงงานยางขึ้นท่ามกลางความไม่เห็นด้วยของหน่วยงานภายนอก ปฏิบัติการต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นระหว่างปี พุทธศักราช ๒๕๒๓-๒๕๕๕ นี้ ได้ทำให้ประยงค์และกลุ่มเติบโตขึ้นทั้งในด้านจำนวนผู้มีส่วนร่วมมีการปฏิบัติที่หลากหลายและในพื้นที่ที่กว้างขวางขึ้น แต่ปัญหาและผู้ไม่เห็นด้วยยังคงมีอยู่ การสร้างแบบแผนคุณค่าใหม่เป็นระบบวัฒนธรรมของชุมชนเพื่อให้มีบรรทัดฐานในการพิจารณานโยบายและโครงการจากส่วนราชการถือเป็นภูมิคุ้มกันให้ชุมชนไม่เอนเอียงตามกระแสการพัฒนาที่มีอนาคตตึบตัน การทำตัวอย่างและเริ่มจากกลุ่มคนเล็ก ๆ เป็นวิธีการสำคัญในการพัฒนาความร่วมมือและการสร้างเครือข่าย วิธีนี้ทำให้เกิดความต่อเนื่องกลมเกลียวพร้อมกับการแปลงเปลี่ยนสังคมในเวลาเดียวกันซึ่งตามปกติจะเกิดร่วมกันไม่ถนัดนัก กล่าวคือ ความต่อเนื่องกลมเกลียวจะมาพร้อมกับการรักษาบรรทัดฐานของสังคมเดิมด้วยการผลิตซ้ำทางสังคม (social reproduction) ส่วนการแปลงเปลี่ยนสังคมจะมาพร้อมกับนวัตกรรม

^{๑๗๕} สัมภาษณ์ ประยงค์ รณรงค์, ๕ กันยายน ๒๕๕๕.

ทางวัฒนธรรม (cultural innovation)^{๑๗๖} ซึ่งทางหนึ่งรักษาสິงเดิม อีกทางนำเสนอสิ่งใหม่ โอกาสเกิดความขัดแย้งรุนแรงจึงมีสูงเมื่อมองด้วยกระบวนทัศน์สมัยใหม่ประเภทเหตุผลนิยมหรือความคิดแบบคู่ตรงข้าม (dichotomy) แต่ไม่จำเป็นต้องเป็นเช่นนั้นเมื่อมองด้วยกระบวนทัศน์หลังสมัยใหม่แบบมุมมองบูรณาการ กล่าวคือ คุณค่าใหม่นำไปสู่การสร้างบรรทัดฐานใหม่ได้อย่างค่อยเป็นค่อยไปพร้อมกับบรรทัดฐานเดิมที่จางหายไปอย่างช้า ๆ

ปฏิบัติการต่อหน้าที่ของระบบสังคม

ภาพที่ ๓.๔ แสดงปฏิบัติการต่อหน้าที่ของระบบสังคม

๓.๓.๒ กระบวนการผุดบังเกิดของชุมชนไม้เรียง

การอธิบายกระบวนการอาจทำได้หลายวิธี โดยทั่วไปจะอธิบายกระบวนการด้วยขั้นตอน อาทิ ขั้นตอนการกำหนดเป้าหมาย ขั้นตอนประชุมวางแผน ขั้นตอนดำเนินการ ขั้นตอนขยายผล ขั้นตอนจัดการ ขั้นพัฒนาเป็นสถาบัน เป็นต้น การอธิบายด้วยวิธีนี้เป็นการมองสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดเป็นเส้นตรง (linear) ไม่สัมพันธ์กับบริบท เป็นการมองแบบกลไกที่เป็นเหตุเป็นผลตายตัว ซึ่งต่างจากแนวคิดการผุดบังเกิดที่ “สิ่งใหม่” เกิดขึ้นอย่างไม่เป็นเส้นตรง คาดการณ์ไม่ได้ ฯลฯ

ในการวิจัยนี้ จะอธิบายกระบวนการผุดบังเกิดใน ๒ มิติ มิติที่หนึ่ง เป็นการอธิบายปฏิบัติการของประยงค์และคนในชุมชนไม้เรียงที่ผุดบังเกิด “สิ่งใหม่” ดังที่ได้นำเสนอปรากฏการณ์ในหัวข้อที่ผ่านมา เป็นการผุดบังเกิดบนบริบทของระบบสังคมที่มีวาทกรรมความคิดหลักและกระบวนทัศน์ที่แตกต่างกัน ทำให้ปฏิบัติการนั้นไม่สามารถหวังผลได้ว่าจะเกิดการผุดบังเกิด “สิ่งใหม่” หรือไม่ มิติที่สองเป็นการอธิบายความยั่งยืนของ “สิ่งใหม่” ที่เกิดจากกระบวนการผุดบังเกิดนั้นจะสามารถพัฒนาความต่อเนื่องต่อไปได้หรือไม่ ในระดับใด

^{๑๗๖}

Farouk Y. Seif, “Social Change in The “Aperspectival World”: The Paradox of Social Reproduction and Cultural Innovation”, **TRANS** Internet-Zeitschrift für Kulturwissenschaften, No. 16/2005, [online] Source: http://www.inst.at/trans/16Nr/01_2/seif16.htm [16 December 2012].

จากปฏิบัติการในหัวข้อที่ผ่านมา จะพบว่ามีลักษณะที่สอดคล้องกับการผุดบังเกิดทางสังคมตามที่นำเสนอไปในบทที่ ๒ กล่าวคือ มีปฏิบัติการและปฏิสัมพันธ์ที่ขยายตัวและเกิดขึ้นซ้ำ ๆ ทั้งการประชุมปรึกษาหารือกัน การลงมือปฏิบัติ ฯลฯ จนมีคุณสมบัติใหม่เกิดขึ้นหลายประการ อาทิ การจัดตั้งหมู่บ้านใหม่ การจัดตั้งหน่วยเกษตรกรรมที่ ๒, การจัดตั้งกลุ่มเกษตรกรทำสวนไม้เรียง, การสร้างโรงงานผลิตยางแผ่นผึ่งแห้ง การตั้งศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียง การเกิดสภาผู้นำชุมชนไม้เรียง การเกิดแผนแม่บทชุมชนไม้เรียง การเกิดเครือข่ายยางพารานครศรีธรรมราช เครือข่ายยมนา การเกิดวิสาหกิจชุมชน เป็นต้น

การผุดบังเกิดหรือ "การมีความสัมพันธ์ชนิดใหม่บางอย่าง" นี้ มีลักษณะตรงตามที่เทอเรนซ์ ดีคอน ได้นิยามและแสดงไว้ในบทที่ ๒ เช่นกัน กล่าวคือ "สิ่งใหม่" ซึ่งได้แก่รูปแบบแบบแผนหรือหน้าที่นั้น เป็นปรากฏการณ์ซึ่งคุณสมบัติของความสัมพันธ์อยู่เหนือคุณสมบัติขององค์ประกอบในการกำหนดลักษณะการรวมตัวกัน ในกรณีนี้องค์ประกอบได้แก่ สมาชิกแต่ละคนในชุมชน ขณะที่คุณสมบัติของความสัมพันธ์ของสิ่งใหม่ได้แก่ หน้าที่ใหม่ในด้านการบรรลุเป้าหมายหรือระบบการเมือง อาทิ การแยกหมู่บ้าน การทำแผนแม่บทการพัฒนาทางพาราไทย (ฉบับประชาชน) เป็นต้น หน้าที่ใหม่ในการปรับตัวหรือระบบเศรษฐกิจในกรณีหน่วยเกษตรกรรมที่ ๒ และโรงงานผลิตยางแผ่น เครือข่ายยางพารา นครศรีธรรมราช เครือข่ายยมนา และวิสาหกิจชุมชนโรงงานแปงขนมจีน เป็นต้น หน้าที่ในการสร้างแบบแผนคุณค่าใหม่ ในกรณีศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียง กระบวนการเรียนรู้แผนแม่บทชุมชน เป็นต้น รูปแบบใหม่ในหน้าที่ การบูรณาการ อาทิ การทำงานของสภาผู้นำชุมชนไม้เรียง เป็นต้น

จากปฏิบัติการของประยงค์ คนในชุมชนไม้เรียงและเครือข่ายนำไปสู่คำถามว่า การผุดบังเกิดทางสังคมของความสัมพันธ์ชนิดใหม่เหล่านี้เกิดขึ้นได้อย่างไร และจะนำไปสู่ความยั่งยืนได้อย่างไร ทั้งนี้ อาจสรุปการผุดบังเกิดทางสังคมของชุมชนไม้เรียงในทั้งสองมิติได้ดังนี้

๓.๓.๒.๑ มิติที่หนึ่ง การผุดบังเกิด : ผันผวนสู่เจริญขึ้น

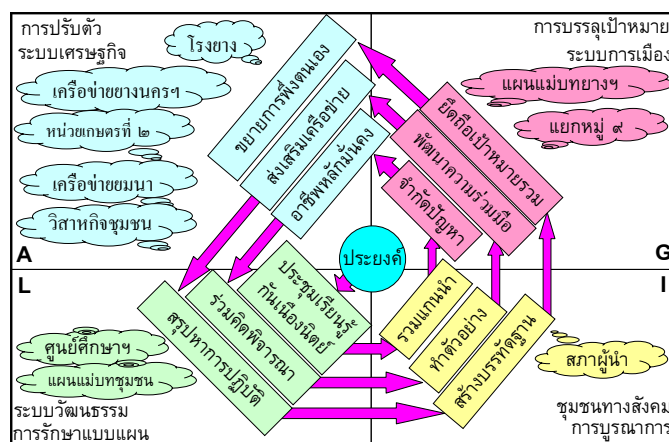
สภาพการณ์ทางสังคมที่มีความผันผวนโดยเฉพาะจากความขัดแย้งระหว่างพลังตรงข้ามกันซึ่งอาจเป็นความเห็นหรือความคิดจะเป็นเชื้ออย่างดีให้เกิดการเปลี่ยนแปลง แต่ทิศทางการเปลี่ยนแปลงอาจเป็นไปในทางหนึ่งทางใดระหว่างการเสื่อมลงหรือเรียกว่าการเจาะฐานทำลายตัวเอง (self-undermining) กับการเจริญขึ้นหรือเรียกว่าการผุดบังเกิดทางสังคม (social emergence) ในทางเสื่อมลงคือความผันผวนดังกล่าวทำให้สถาบันทางสังคมที่มีอยู่เดิมไม่สามารถทำหน้าที่ในการบูรณาการกลุ่มที่มีความเห็นหรือความคิดในทางตรงข้ามเข้ามาสู่ระบบเดิมได้ ขณะเดียวกันกลุ่มที่มีความเห็นใหม่ก็ไม่สามารถทำให้เกิดการยอมรับในความเห็นนั้นในสังคมจนกลายเป็นบรรทัดฐานใหม่ทางสังคมได้ การไม่สามารถทำหน้าที่เดิมหรือเรียกว่าการผลิตซ้ำทางสังคมและการไม่สามารถสถาปนาสถาบันใหม่หรือการเสนอนวัตกรรมทางวัฒนธรรมให้เป็นที่ยอมรับ นำไปสู่ความชะงักงัน ความเสื่อมลงหรือความล่มสลายของสังคมในที่สุด

ในกรณีของชุมชนไม่เรียงปรากฏการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นในช่วงก่อนปิดเขาศูนย์จนเมื่อปิดเขาศูนย์แล้ว กล่าวคือ ในระยะแรกระบบราชการไม่สามารถบูรณาการคนในพื้นที่ไม่เรียง ขณะที่พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยเสนอความคิดใหม่แต่ไม่สามารถสถาปนาสถาบันได้ เมื่อทางราชการสามารถบูรณาการผู้ร่วมพัฒนาชาติไทยและปิดเขาศูนย์สำเร็จ แต่ภายในพื้นที่ไม่เรียงนั้น อำนาจของทางราชการยังไม่สามารถเข้ามาดูแลจัดการได้ วัฒนธรรมเดิมของการใช้ชีวิตบนเขาศูนย์จึงยังคงดำรงอยู่ ทั้งในเรื่องการใช้จ่ายเงินและการใช้ความรุนแรงนอกกฎหมาย สภาพการณ์ในชุมชนไม่เรียงอยู่ในลักษณะผันผวน มีความไร้ระเบียบสูง (chaos) สภาพการณ์เช่นนี้จึงเป็นจุดหัวเลี้ยวหัวต่อของการล่มสลายหรือการผุดบังเกิดทางสังคม

ทิศทางของชุมชนไม่เรียงเดินทางมาทางที่เจริญขึ้น ปฏิบัติการต่าง ๆ นำไปสู่การผุดบังเกิดทางสังคม (ดูภาพที่ ๓.๕ ประกอบ) เริ่มจากผู้นำการเปลี่ยนแปลง (change agent) อันได้แก่ ประยงค์ รัตนรงค์ได้ประชุมรวมแกนนำสำคัญและปรึกษาหารือกันอย่างบ่อยครั้งเพื่อเข้ามาจัดการสถานการณ์ที่เป็นอยู่ในขณะนั้น การกระทำที่เกิดขึ้นอย่างซ้ำ ๆ และขยายตัวออกไปทั้งในทางพื้นที่และเวลา คือ ทั้งในจำนวนคนที่มาร่วมมากขึ้น ในกิจกรรมที่หลากหลายมากขึ้น และในเวลาที่ต้องเฝ้าระวังยาวนานเช่นนี้ เป็นพื้นฐานแรกของการกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคม แต่การผุดบังเกิดในขั้นตอนนี้ยังเป็นการผุดบังเกิดแบบชั่วคราวโดยเชื่อมโยงเข้ากับความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันที่มีความผันผวน และยังเป็นขั้นที่พร้อมจะหายไปได้เมื่อความสัมพันธ์หายไป การกระทำซ้ำ ๆ นั้นไม่ใช่จะนำไปสู่การผุดบังเกิดทางสังคมเสมอไปแต่ต้องอาศัยการเปลี่ยนแปลงแนวคิดให้สอดคล้องกับสถานการณ์และพากเพียรในการกระทำซ้ำ ๆ จนเห็นผลลัพธ์ ดังที่ปรากฏเมื่อการรวมกลุ่มในการผลิตยางแผ่นครั้งแรกที่ใช้แนวทางร่วมกันคิด ร่วมกันทำ ร่วมกันรับประโยชน์ ร่วมกันรับผิดชอบ และในครั้งที่สองที่ใช้แนวทางร่วมกันคิด ร่วมกันเรียนรู้ แยกกันทำ รวมกันขาย ทั้งสองแนวทางนี้ไม่สามารถนำไปสู่การผุดบังเกิดทางสังคมในเวลานั้น จนนำสู่แนวทางที่สามคือร่วมกันคิด ร่วมกันลงทุน จ้างเขาทำ ร่วมกันให้บริการ ซึ่งแม้ว่าแนวคิดจะถูกต้องแต่กว่าจะเห็นผลต้องใช้เวลาอีกยาวนาน อย่างไรก็ตาม แนวทางการบริหารกลุ่มกิจกรรมในแนวทางที่หนึ่งและสองนั้นไม่ใช่จะใช้ประโยชน์ไม่ได้ ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม่เรียงได้สรุปบทเรียนในภายหลังว่า “กลุ่มเล็กไม่เกิน ๑๐ คน ร่วมกันคิด ร่วมกันทำ ร่วมกันรับประโยชน์ ร่วมกันรับผิดชอบ กลุ่มใหญ่ขึ้น ร่วมกันคิด แยกกันทำ ร่วมกันเรียนรู้ รวมกันขาย กลุ่มใหญ่คนมาก ร่วมกันลงทุน จ้างเขาทำ ร่วมกันให้บริการ”^{๑๗๗}

^{๑๗๗} แผ่นป้ายประกอบการสอนของศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม่เรียง ๒๔ กันยายน ๒๕๕๓.

มิติที่หนึ่ง ปฏิบัติการนำสู่การผุดบังเกิด

ภาพที่ ๓.๕ แสดงมิติที่หนึ่ง ปฏิบัติการนำสู่การผุดบังเกิด

สำหรับการผุดบังเกิดทางสังคมของชุมชนไม้เรียงนั้น อาจวิเคราะห์ได้จากปฏิบัติการ ทั้ง ๑๒ ชุดในหัวข้อที่ ๓.๓.๑ และเกลียวพลวัต (spiral dynamic) ที่ปรากฏในภาพที่ ๓.๕ ดังนี้

เริ่มจากประยงค์ วรรรงค์ได้ ๑) ประชุมเรียนรู้ร่วมกับ ๒) แกนนำ ๓) จำกัด ปัญหาในชุมชนไม้เรียงด้วยการแยกหมู่ ๙ จากนั้นได้พัฒนา ๔) อาชีพหลักให้มั่นคง เริ่มจากการจัดตั้งหน่วยเกษตรกรรมที่ ๒ เพื่อเน้นในการทำสวนยาง การปฏิบัติตามแนวคิดของทางราชการไม่สามารถผุดบังเกิดกลุ่มที่มีความยั่งยืนได้ นำไปสู่ ๕) การร่วมคิดพิจารณาแนวทางของตนเอง จากนั้น ๖) ทำตัวอย่างในกลุ่มแกนนำเล็ก ๆ ให้เกิดความมั่นคงทางความคิด เมื่อมีความมั่นคงทางความคิดแล้วจึง ๗) พัฒนาความร่วมมือ ลดความขัดแย้งต่าง ๆ โดยเฉพาะที่มาจากมุมมองทิศทางเป้าหมายที่ไม่ตรงกัน และ ๘) สร้างเครือข่ายขยายกลุ่มให้ใหญ่ขึ้นเป็นองค์กรและเครือข่าย จนเกิดเป็นโรงงานยาง เครือข่ายยางพารานครศรีธรรมราช เครือข่าย ยมนา และวิสาหกิจชุมชน ในทางแบบแผนคุณค่านั้นได้พัฒนาการเรียนรู้ของบุคคลไป ๙) สู่ การปฏิบัติอย่างเป็นสถาบันด้วยการจัดตั้งศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียง จนนำไปสู่ การกล่อมเกลาสังคม (socialization) เป็นกระบวนการเรียนรู้ตนเองของคนในชุมชนไม้ เรียงและเกิดเป็นแผนแม่บทชุมชนในที่สุด แบบแผนคุณค่าเหล่านี้ได้กลายเป็นสถาบัน (institutionalized) และ ๑๐) สร้างเป็นบรรทัดฐานใหม่ของชุมชนไม้เรียงต่อไป บรรทัดฐาน ใหม่นี้ได้ขยายสู่ระบบสังคมที่กว้างขึ้นผ่านระบบการเมืองโดย ๑๑) ยึดถือเป้าหมายรวมและ ๑๒) การขยายการพึ่งตนเอง อาทิ การเสนอแผนแม่บทการพัฒนาทางพาราไทย (ฉบับ ประชาชน) การผลักดันพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน เป็นการแบ่งปันสู่ระบบที่ใหญ่ขึ้น

การผุดบังเกิดสิ่งใหม่ขึ้นในชุมชนไม้เรียงนี้ ในเบื้องต้นเป็นการผุดบังเกิดขึ้นชั่วคราวจากสถานการณ์ต่าง ๆ ในขณะนั้น แต่การผุดบังเกิดดังกล่าวจะสามารถพัฒนาไปสู่ความยั่งยืนได้หรือไม่ ในระดับใด จะนำเสนอในหัวข้อต่อไป

๓.๓.๒.๒ มิติที่สอง ระดับความยั่งยืนของการผุดบังเกิด

ระดับความยั่งยืนของการผุดบังเกิด “สิ่งใหม่” นั้น อาจพิจารณาได้เป็น ๓ ระดับคือระดับที่หนึ่ง การผุดบังเกิดแบบธรรมดา เป็นการผุดบังเกิดเพื่อการปรับปรุงตนเอง ระดับที่สอง การผุดบังเกิดแบบจัดการตนเองได้ เป็นระดับความยั่งยืนที่สูงขึ้นจากระดับที่หนึ่ง “สิ่งใหม่” ที่เกิดขึ้นสามารถพัฒนาระบบของตนเองได้ มีความสลับซับซ้อนมากขึ้นในองค์ประกอบหรือในหน้าที่ของ “สิ่งใหม่” และระดับที่สาม การผุดบังเกิดแบบวิวัฒนาการ เป็นระดับความยั่งยืนที่สูงสุด “สิ่งใหม่” นั้นสามารถขยายตัวเองต่อไปหรือสามารถทำซ้ำตนเองได้ สำหรับในชุมชนไม้เรียง สามารถแบ่งระดับความยั่งยืนของการผุดบังเกิดได้ดังนี้ (ดูภาพที่ ๓.๖ ประกอบ)

ก) ระดับการผุดบังเกิดแบบธรรมดา : การปรับปรุงตนเอง

การผุดบังเกิดในขั้นนี้ถือเป็นการผุดบังเกิดในระดับที่ ๑ เป็นการรวมกันขององค์ประกอบซึ่งในขั้นนี้ได้แก่สมาชิกในชุมชนไม้เรียงจำนวนมาก คุณสมบัติใหม่ของการผุดบังเกิดนี้ต้องพึงพิงองค์ประกอบอยู่ แต่ทั้งองค์ประกอบและสิ่งที่ผุดบังเกิดนั้นมีคุณสมบัติไม่เหมือนกัน แต่การผุดบังเกิดในขั้นนี้ลดทอนลงมาอธิบายได้ด้วยคุณสมบัติขององค์ประกอบตัวอย่าง การผุดบังเกิดในระดับนี้ได้แก่ การแยกเป็นหมู่ ๙ ซึ่งเป็นการผุดบังเกิดแบบธรรมดาเป็นการปรับปรุงตนเอง คุณสมบัติของหมู่ ๙ แตกต่างจากคนในหมู่ ๙ แต่สามารถอธิบายลดทอนลงมาได้คือหมู่ ๙ ประกอบด้วยคนที่อยู่ในพื้นที่ดังกล่าว นอกจากนี้ หน่วยเกษตรกรรมที่ ๒ ก่อนพัฒนาเป็นกลุ่มเกษตรกรทำสวนไม้เรียงและการตั้งโรงงานยาง ถือเป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของการผุดบังเกิดในขั้นนี้

ในกรณีของชุมชนไม้เรียงนั้น ขณะที่การแยกเป็นหมู่ ๙ แม้มีการพัฒนาเป็นหมู่บ้านอาสาพัฒนาและป้องกันตนเอง (อพป.) แต่ไม่ได้มีความก้าวหน้าไปจากเดิมทั้งในความซับซ้อนของคนในหมู่บ้านและความชำนาญเฉพาะของหมู่บ้าน ต่างกับกลุ่มเกษตรกรทำสวนไม้เรียงที่มีการผุดบังเกิดต่อเนื่องไปสู่ขั้นที่ยั่งยืนยิ่งขึ้น.

ข) ระดับการผุดบังเกิดแบบจัดการตนเองได้ : การเป็นระบบ

การผุดบังเกิดแบบธรรมดากำหนดสู่ความยั่งยืนในขั้นต่อไปได้หรือไม่ ขึ้นอยู่กับ การผุดบังเกิดนั้น มีการเพิ่มความซับซ้อนในโครงสร้าง (structural sophistication) หรือมีการเพิ่มประเภทความหลากหลายในสายพันธุ์ (species diversity) หรือไม่ ตามแนวคิดของโจเซฟ พรอมม์นั้น การเพิ่มความซับซ้อนในโครงสร้างคือการเพิ่มความสามารถหรือวิธีการหรือจำนวนองค์ประกอบที่หลากหลายเข้ามาอยู่มากขึ้น เช่น คนมีฝีมือทำสิ่งต่าง ๆ มากขึ้น มีอาชีพ

หลากหลายมากขึ้น ส่วนการเพิ่มความหลากหลายในสายพันธุ์คือการเพิ่มความหลากหลายในระบบใหญ่หรือสิ่งที่ผุดบังเกิดนั้นมีความชำนาญเฉพาะขึ้น เช่น มีกลุ่มทำโรงงานยาง เป็นต้น

กลุ่มเกษตรกรทำสวนไม้เรียงได้ก้าวสู่การผุดบังเกิดในขั้นต่อไปจากการเพิ่มความหลากหลายในสายพันธุ์ให้กับชุมชนไม้เรียง เมื่อกลุ่มเกษตรกรได้ตั้งโรงงานยางแผ่นผึ่งแห้งขึ้น ซึ่งมีระบบการรับน้ำยาง การผลิตยางแผ่น การตรวจสอบคุณภาพ การจัดการด้านการตลาด การซื้อวัตถุดิบ ฯลฯ ทำให้ชุมชนไม้เรียงมีการผุดบังเกิดองค์กรใหม่ที่มีความชำนาญเฉพาะขึ้น

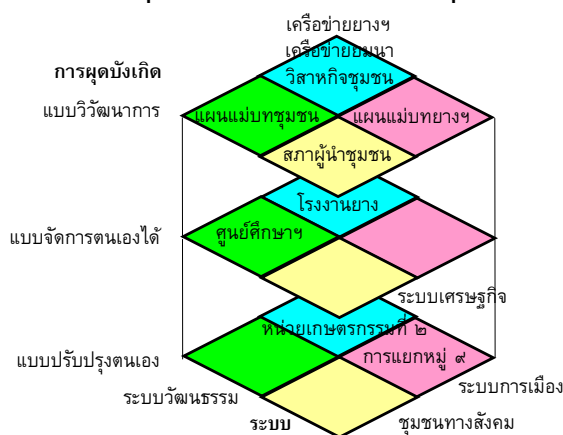
ตัวอย่างอื่น ๆ ของการผุดบังเกิดทางสังคมที่เกิดขึ้นในชุมชนไม้เรียงในขั้นนี้คือ ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียง สภาผู้นำชุมชนไม้เรียง กระบวนการเรียนรู้เพื่อทำแผนแม่บทชุมชน และวิสาหกิจชุมชน เป็นต้น

ค) ระดับการผุดบังเกิดแบบวิวัฒนาการ : การขยายตัวเองได้

การผุดบังเกิดในระดับนี้มีคุณสมบัติพิเศษคือ มีรูปแบบข้อมูลหรือความทรงจำ เกิดการให้ความหมายและสามารถสะสมสิ่งที่เกิดขึ้นซ้ำ ๆ ขยายตัวผ่านทั้งเวลาและสถานที่ได้ เมื่อมีการส่งต่อข้อมูลไปยังรุ่นต่อ ๆ ไป จะเกิดวิวัฒนาการที่แตกต่างออกไปจากเดิมที่ละน้อย ๆ

ตัวอย่างการผุดบังเกิดแบบวิวัฒนาการนี้ ได้แก่ สภาผู้นำชุมชน กระบวนการเรียนรู้เพื่อทำแผนแม่บทชุมชน การจัดการทุนในรูปวิสาหกิจชุมชน เช่น โรงงานแปงขนมจีน ฯลฯ ตัวอย่างการผุดบังเกิดเหล่านี้มีการสะสมข้อมูลและมีกระบวนการทำซ้ำต่อเนื่อง เช่น กระบวนการเรียนรู้เพื่อทำแผนแม่บทชุมชนได้จัดทำแผนต่อเนื่องเป็นฉบับที่ ๓ รวมทั้งได้ขยายกระบวนการนี้ไปยังชุมชนอื่น ๆ ทั่วประเทศ, สภาผู้นำชุมชนไม้เรียงได้ผลิตเปลี่ยนสมาชิกใหม่เข้ามาเป็นระยะ ๆ แต่แบบแผนการพิจารณานโยบายรัฐบาลและโครงการต่าง ๆ ยังใช้หลักการเดิม นอกจากนี้ยังถ่ายทอดรูปแบบนี้สู่ชุมชนอื่น ๆ รวมทั้งพัฒนาเป็นคณะกรรมการผู้นำชุมชนแห่งชาติตามระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี พุทธศักราช ๒๕๔๙ อย่างไรก็ตามคณะกรรมการดังกล่าวเป็นการผุดบังเกิดที่ไม่มีความยั่งยืน ต้องล้มเลิกไปตามความผันผวนของสถานการณ์.

ระดับการผุดบังเกิดกับระบบสังคมในชุมชนไม้เรียง

ภาพที่ ๓.๖ แสดงมิติที่สองระดับการผุดบังเกิดกับระบบสังคมในชุมชนไม้เรียง

๓.๔ ชุมชนไม้เรียงกับสังคมต้นรู้

ในหัวข้อนี้จะได้กล่าวถึงคุณสมบัติใหม่ที่เกิดขึ้นในชุมชนไม้เรียงกับคุณสมบัติของสังคมต้นรู้ที่ได้นำเสนอในบทที่ ๒ นั้น จะมีความคล้ายคลึงหรือแตกต่างกันอย่างไร รวมทั้งสถานการณ์ในปัจจุบันและความคาดหวังต่ออนาคตของชุมชนไม้เรียงนั้น จะดำเนินไปยังทิศทางที่สอดคล้องกับสังคมต้นรู้หรือไม่ อย่างไร

๓.๔.๑ คุณสมบัติใหม่ของชุมชนไม้เรียงกับคุณสมบัติสังคมต้นรู้

คุณสมบัติสังคมต้นรู้ ได้แก่วัฒนธรรมที่กำกับระบบสังคมที่พึงประสงค์ตามแนวทางพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะจากที่ปรากฏในพระไตรปิฎก วัฒนธรรมที่กำกับระบบสังคมนี้ อาจแบ่งเป็นระบบย่อยได้ ๔ ระบบย่อย คือ ระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมือง ชุมชนทางสังคมและระบบวัฒนธรรม ซึ่งในแต่ละระบบย่อยสามารถแยกเป็นระบบย่อย ๆ ลงได้อีก ๔ ระบบย่อย ๆ ทั้งนี้ในแต่ละระบบไม่ว่าจะเป็นในระดับใดย่อมมีหลักธรรมกำกับอยู่ทั้งสิ้น แต่จะแตกต่างกันตามแต่ลักษณะของเฉพาะของระบบนั้น ๆ^{๑๗๘} (ดูคำอธิบายหลักธรรมที่ใช้ในบทที่ ๒ หัวข้อ ๒.๓ ในงานวิจัยนี้) ตัวอย่างระบบเศรษฐกิจเมื่อมองเป็นระบบใหญ่แบ่งเป็น ๔ ระบบย่อยและมีหลักธรรมกำกับดังนี้ ระบบย่อยการสะสมทุนและการลงทุนมีหลักธรรมกำกับคือ หลักโภควิภาค ๔ และโภคอาทิยะหรือโภคาทิยะ ๕ เป็นต้น, ระบบย่อยการผลิตการจัดสรรและการขายมีหลักธรรมกำกับคือ ทิฏฐธัมมิกัตถสังวัตตนิทธรรม ๔, ระบบย่อยองค์การการประกอบการมีหลักธรรมกำกับคือ ปาปนิทธรรม ๓ และระบบย่อยการผูกมัดทางเศรษฐกิจซึ่งได้แก่ทรัพยากร

^{๑๗๘}

ดูรายละเอียดใน สมบูรณ์ เอี่ยมอารีวงศ์, “สังคมต้นรู้ : ระบบสังคมที่พึงประสงค์ในพระไตรปิฎก”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต: ๓๘-๑๐๗.

ทางกายภาพ ทางวัฒนธรรมและแรงจูงใจมีผลกระทบกำกับคือความสันโดษ การให้ทานหรือการแบ่งปันให้แก่สังคม ทั้งนี้โดยผลกระทบใหญ่ที่ขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจในสังคมต้นรู้คือ อโลภะ

จากแนวคิดสังคมต้นรู้ดังกล่าว เมื่อเปรียบเทียบกับคุณสมบัติใหม่ของชุมชนไม่เรียงจะมีความคล้ายคลึงหรือแตกต่างกันอย่างไร ในที่นี้จะขอนำเสนอตัวอย่างการผูกมัดบังเกิดในชุมชนไม่เรียง ๑๐ ตัวอย่าง โดยแบ่งตามระบบย่อยของระบบสังคมเป็น ๔ ระบบ ดังนี้

๓.๔.๑.๑ ระบบเศรษฐกิจ

๑) การตั้งหน่วยเกษตรกรรมที่ ๒ เป็นการจัดตั้งขึ้นในลักษณะที่เป็นหน้าที่การบูรณาการในระบบเศรษฐกิจซึ่งได้แก่ระบบย่อยองค์การประกอบการ การจัดตั้งหน่วยเกษตรกรรมที่ ๒ นี้เพื่อให้ได้รับการส่งเสริมและการรวมกลุ่มกันในการประกอบอาชีพการทำสวนยางโดยเฉพาะในเรื่องการผลิตยางแผ่นให้ได้คุณภาพ ขายได้ราคาดี ในส่วนนี้ผลกระทบที่กำกับในระบบย่อยองค์การประกอบการคือ ปาปณิกธรรม ๓ ได้แก่ หลักพ่อค้าหรือการประกอบการซึ่งสะท้อนถึงการต้องรู้จักสินค้า ต้นทุน ราคาขายและกำไร ต้องมีความสามารถในการซื้อและการขาย รวมทั้งต้องทำตนให้เป็นที่เชื่อถือไว้วางใจได้ จะเห็นได้ว่า การรวมกลุ่มของชาวสวนยางในครั้งแรกและครั้งที่สอง มีปัญหาในเรื่องการรู้จักสินค้าตนเองเนื่องมาจากการผลิตที่ไม่ได้คุณภาพและไม่สม่ำเสมอ รวมทั้งมีปัญหาในการทำตนให้เป็นที่เชื่อถือไว้วางใจทำให้คุณภาพไม่เสมอกัน การรวมกลุ่มใน ๒ ครั้งแรกจึงล้มเหลว ต่อมาการรวมกลุ่มทางอาชีพโดยมีผลกระทบในการรู้จักสินค้าของตนเอง การรู้จักธุรกิจที่ซื้อขายดีและการทำให้ตนเป็นที่เชื่อถือและการมีแหล่งเงินทุน จึงทำให้กลุ่มเกษตรกรทำสวนไม่เรียงผูกมัดบังเกิดขึ้น

๒) การเกิดโรงงานยาง

การเกิดโรงงานยางของกลุ่มเกษตรกรทำสวนไม่เรียงเป็นระบบย่อยการผลิต การจัดสรรและการขายเป็นการผูกมัดบังเกิดเพื่อทำหน้าที่การบรรลุเป้าหมายในระบบเศรษฐกิจ คุณสมบัติของโรงงานยางคือ เป็นธุรกิจผลิตยางแผ่นให้กับสมาชิกทำสวนยางในชุมชนไม่เรียงต้องผลิตให้สอดคล้องกับปริมาณน้ำยางของสมาชิกและผลิตอย่างต่อเนื่อง ต้องมีระบบการเก็บรักษาสินค้าและรายได้เพื่อจ่ายเงินให้กับสมาชิกอย่างถูกต้องตรงเวลา รวมทั้งต้องเป็นธุรกิจที่เป็นมิตรกับทุกฝ่าย ทั้งลูกค้า สมาชิก สิ่งแวดล้อม เป็นต้น รวมทั้งต้องมีการบริหารจัดการรายได้ค่าใช้จ่ายให้เหมาะสมกับฐานะทางการเงินของตนเองด้วย ทั้งหมดนี้สอดคล้องกับหลักธรรมที่กำกับระบบย่อยนี้ในสังคมต้นรู้ได้แก่ หลักธรรมทิวฐธัมมิกัตถสังวัตตนิกธรรม ๔ ซึ่งประกอบด้วย การผลิตอย่างต่อเนื่องและใช้ปัญญาในการดำเนินการให้ได้ผลดี (อุฏฐานสัมปทา) เมื่อได้ผลผลิตหรือรายได้ก็ต้องมีระบบการรักษาทรัพย์ที่ดี (อารักขสัมปทา) เป็นมิตรที่ดีกับทุกฝ่าย (กัลยาณมิตตตา) และต้องบริหารจัดการรายได้ค่าใช้จ่ายให้เหมาะสมกับฐานะทางการเงินของตนเองในฐานะเป็นระบบย่อยหนึ่งในระบบเศรษฐกิจ (สมชีวิตา)

๓) การเกิดเครือข่ายอย่างพารานครศรีธรรมราช

คุณสมบัติใหม่จากการผูกมัดเกิดเครือข่ายอย่างพารานครศรีธรรมราช เป็นการทำหน้าที่การบูรณาการในระบบเศรษฐกิจ ระบบย่อยนี้คือระบบองค์การการประกอบการ หลักธรรมที่กำกับคือ ปาปณิกธรรม ๓ ได้แก่ หลักพอคำหรือการประกอบการ คือรู้จักสินค้า รู้จักธุรกิจและรู้แหล่งเงินทุน เช่นเดียวกับการจัดตั้งหน่วยเกษตรกรรมที่ ๒ จนพัฒนาเป็นกลุ่มเกษตรกรทำสวนไม้เรียง คุณสมบัติใหม่นี้เป็นการร่วมมือกันในการจัดการหน้าที่อื่น ๆ ในระบบเศรษฐกิจซึ่งรวมถึงการผลิต การจัดสรรและการขาย (G) ทั้งในด้านการแลกเปลี่ยนผลผลิตเพื่อส่งมอบลูกค้าในกรณีฉุกเฉิน, เงินทุน (A) จากการเสนอโครงการต่อทางราชการ และแบบแผนคุณค่าของระบบเศรษฐกิจ (L) โดยเฉพาะการสร้างคุณค่าใหม่คือการร่วมมือระหว่างกันแทนการแข่งขันกันตามระบบทุนนิยม

๔) การเกิดเครือข่ายยมนา

เครือข่ายยมนาและโรงงานแป่งขนมจีนในนามของบริษัทเครือข่ายผลิตภัณฑ์อาหาร จำกัด สะท้อนถึงการทำหน้าที่ การสร้างแบบแผนใหม่และการสะสมทุนและการลงทุนของระบบเศรษฐกิจตามลำดับ กล่าวคือ เครือข่ายยมนาเกิดจากแนวคิดการพึ่งตนเอง เป็นการช่วยเหลือแบ่งปันระหว่างกันของกลุ่มเกษตรกร ๓ ฐานทรัพยากร ส่วนโรงงานแป่งขนมจีนเป็นรูปแบบการทำหน้าที่การปรับตัวแนวใหม่ของเครือข่ายเพื่อผสมผสานระหว่างเจ้าของทุน เจ้าของการผลิต และเจ้าของตลาดเข้าด้วยกัน หลักธรรมในสังคมที่รู้ในระบบย่อยการสร้างแบบแผนคุณค่าและระบบย่อยการสะสมทุนและการลงทุนคือ ทานและจาคะหรือการให้และการแบ่งปัน และหลักโภคาติยะหรือโภคาติยะ ๕ ซึ่งสะท้อนถึงถึงการจัดสรรเงินเพื่อใช้สอยนั้นจะใช้ปันผลแก่องค์กรของตน (Share Holder) คู่ธุรกิจและห่วงโซ่อุปทาน (Supply Chain) ป้องกันภัย บริจาคให้ภาคส่วนต่างๆ (Stake Holder) และบำรุงสถาบันศาสนา ในกรณีเครือข่ายยมนาและบริษัทเครือข่ายผลิตภัณฑ์อาหาร จำกัด ได้ปันผลประโยชน์ตั้งแต่ผู้ผลิตข้าวที่เป็นวัตถุดิบในฐานะส่วนหนึ่งของห่วงโซ่อุปทาน คู่ธุรกิจซึ่งนำแป่งขนมจีนไปจัดจำหน่าย กลุ่มอมทรัพย์ที่มาร่วมทุนตลอดจนผู้ถือหุ้นและสมาชิกผ่านการจัดสวัสดิการสังคม

๕) การเกิดวิสาหกิจชุมชน

คุณสมบัติใหม่ของวิสาหกิจชุมชนคือ การจัดการทุนของชุมชน โดยชุมชนและเพื่อชุมชนอย่างสร้างสรรค์และเป็นธรรมซึ่งเป็นหน้าที่การปรับตัวของระบบเศรษฐกิจหรือระบบย่อยการจัดการทุน หลักธรรมที่กำกับได้แก่ โภคาติยะหรือโภคาติยะ ๕ เป็นหลักธรรมที่เน้นในเรื่องการจัดสรรประโยชน์ให้ทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องซึ่งแตกต่างจากระบบทุนนิยมที่เน้นการสะสมทุน

๓.๔.๑.๒ ระบบการเมือง

๑) การแยกเป็นหมู่ ๙

การผุดบังเกิดนี้ เป็นส่วนหนึ่งของหน้าที่การบรรลุเป้าหมายคือการสร้างสันติสุข โดยมีระบบย่อยการปกครองทำหน้าที่นี้ การแยกเป็นหมู่ ๙ นี้ เป็นความต้องการแยกปัญหาที่เกิดขึ้นทั่วไปในชุมชนไม่เรียง ณ เวลานั้น ให้มีขอบเขตที่จัดการได้โดยอาศัยกลุ่มคนที่มีความเห็นในแนวทางเดียวกัน คือการพัฒนาอาชีพหลัก เรื่องนี้มีตัวอย่างที่คล้ายคลึงกันในจกกวัดติสสุตร^{๑๗๙} เมื่อสังคมตกต่ำจนมีการฆ่าฟันกันทั่ว บางพวกไม่ต้องการทำกุศลกรรมจึงได้ไปหลบซ่อน จนเหตุการณ์ฆ่าฟันผ่านไป จึงรวมกลุ่มคนที่ไม่ฆ่าฟันกัน แล้วปรึกษากันว่า

‘พวกเราสูญเสียญาติมิตรมากมายเช่นนี้ เพราะยึดถืออกุศลธรรมเป็นเหตุ ทางที่ดีพวกเราควรทำกุศล ควรทำกุศลอย่างไรดี ทางที่ดีพวกเราควรงดเว้นจากปาณาติบาต (การฆ่าสัตว์) ควรสมาทานประพตีกุศลธรรมนี้’ แล้วจึงพากันงดเว้นจากปาณาติบาต สมาทานประพตีกุศลธรรมนี้ เพราะสมาทานกุศลธรรมเป็นเหตุ พวกเขาก็จักเจริญด้วยอายุบ้าง เจริญด้วยวรรณะบ้าง...^{๑๘๐}

นอกจากนี้ ระบบย่อยการปกครองตามแนวคิดสังคมที่รู้ยังมีหลักธรรมที่กำกับคือ พรหมวิหาร ๔ หรืออัมปมัญญา ๔ การละอคติ ๔ ทั้งสองกลุ่มนี้เป็นหลักธรรมประจำระบบเพื่อไม่ให้ระบบก่อความรุนแรงเชิงโครงสร้างที่กดขี่ เบียดเบียนประชาชนด้วยอำนาจการบังคับบัญชา ส่วนหลักธรรมกำกับสมรรถภาพของระบบย่อยการปกครองคือ พละ ๕ ของพระมหากษัตริย์ รวมทั้งหลักธรรมสงเคราะห์ประชาชนหรือราชสังคหวัตถุ

ในหมู่ ๙ ชุมชนไม่เรียงนั้น นับจากจุดเริ่มต้น ผู้ใหญ่บ้านคนใหม่เมื่อได้รับเลือกตั้งโดยไม่มีคู่แข่ง ได้ร่วมมือกับแกนนำสำคัญคนอื่น ๆ ในการพัฒนาหมู่บ้านตามหลักพละ ๕ และราชสังคหวัตถุจนกลายเป็นหมู่บ้านอาสาพัฒนาและป้องกันตนเอง มีการบำรุงการเกษตร การส่งเสริมอาชีพ และการใช้ปัญญาในการจัดการกิจกรรมภายในหมู่บ้าน เป็นต้น

๒) การเสนอแผนแม่บทการพัฒนาทางพาราไทย (ฉบับประชาชน)

คุณสมบัติใหม่จากการเสนอแผนแม่บทการพัฒนาทางพาราไทย (ฉบับประชาชน) คือการที่เครือข่ายทางพาราทั่วประเทศได้เสนอความต้องการโดยตรงต่อพรรคการเมืองและสามารถนำไปสู่การปฏิบัติตามแผนดังกล่าว การผุดบังเกิดนี้คือหน้าที่การปรับตัวในระบบการเมืองซึ่งตรงกับระบบการมีส่วนร่วมทางการเมือง เป็นการแสดงความต้องการและการเกื้อหนุนของสมาชิกระบบสังคมที่มีต่อระบบการปกครองและระบบการนำและการตัดสินใจ

^{๑๗๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๙๑-๑๐๕/๖๗-๗๗.

^{๑๘๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐๕/๗๕.

ในสังคมตื่นรู้หลักธรรมที่กำกับระบบย่อยการมีส่วนร่วมทางการเมืองคือ ขรวาธรรม ๔ และมีความเลื่อมใสผู้นำทางการเมืองจากการถือธรรมหรือธรรมประมาณในปมาณิก ๔

กรณีชุมชนไม่เรียง ผู้นำเสนอแผนแม่บทได้ใช้หลักขรวาธรรมสอดคล้องกับสังคมตื่นรู้ ทั้งในการเสนอความจริงของยางพาราในประเทศไทย การปรับปรุงแผนแม่บทจากการระดมความคิดเห็น การพากเพียรเดินทางรับฟังประชาพิจารณ์ในทุกภาคของประเทศ เป็นต้น หลังจากนั้นจึงได้เสนอแผนแม่บทให้กับพรรคการเมืองที่พร้อมรับไปดำเนินการ พร้อมทั้งให้การสนับสนุนพรรคดังกล่าวในการเลือกตั้งทั่วไป.

๓.๔.๑.๓ ระบบชุมชนทางสังคม

๑) การเกิดสภาผู้นำชุมชน

คุณสมบัติใหม่ของการเกิดสภาผู้นำชุมชนคือ การมีผู้นำธรรมชาติที่เป็นอิสระจากทางราชการเป็นผู้แทนของหมู่บ้านในการมาประชุมหารือเพื่อแก้ไขปัญหา ป้องกันปัญหาและพัฒนาสิ่งดี ๆ ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในชุมชนไม่เรียง คุณสมบัตินี้ตรงกับหน้าที่การปรับตัวในชุมชนทางสังคมหรือระบบย่อยการทำงานและการแก้ปัญหาในพื้นที่ หลักธรรมที่กำกับระบบย่อยนี้คือ อริยวัฑฒิหรืออารยวัฑฒิ ๕, อิทธิบาท ๔, และอภิสเสนธรรม ๔

ในกรณีของชุมชนไม่เรียง สภาผู้นำชุมชนมีคุณสมบัติใหม่สอดคล้องกับหลักธรรมข้างต้นโดยเฉพาะในเรื่องการพิจารณาแล้วเสพ การพิจารณาแล้วอดกลั้น การพิจารณาแล้วเว้น และการพิจารณาแล้วบรรเทา ซึ่งตรงกับแบบแผนการร่วมคิดพิจารณาของสภาผู้นำชุมชนไม่เรียงที่ใช้พิจารณานโยบายและโครงการของทางราชการหากไม่สามารถช่วยแก้ปัญหา ป้องกันปัญหาหรือพัฒนาสิ่งดี ๆ ให้เกิดขึ้น สภาผู้นำชุมชนและสมาชิกในชุมชนจะปฏิเสธนโยบายหรือโครงการนั้น นอกจากนี้สภาผู้นำชุมชนได้ใช้หลักอริยวัฑฒิหรืออารยวัฑฒิ ๕ และอิทธิบาท ๔ ในการทำงาน กล่าวคือมีความเชื่อในเรื่องการพึ่งตนเอง การมีวินัยและเสียสละโดยสุจริต การเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ โดยเฉพาะการรู้จักตนเอง รู้จักชุมชนและรู้จักโลก การเสียสละเวลาในการทำกิจกรรมของชุมชนร่วมกัน เป็นต้น

๓.๔.๑.๔ ระบบวัฒนธรรม

๑) การเกิดศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม่เรียง

คุณสมบัติใหม่ของศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม่เรียงคือ การเป็นศูนย์เรียนรู้ของชุมชนในสิ่งที่จะทำและทำในสิ่งที่รู้จริง รวมทั้งการเรียนรู้ในสิ่งที่ต้องรู้และควรรู้ คุณสมบัตินี้ตรงกับหน้าที่การบรรลุเป้าหมายในระบบวัฒนธรรมซึ่งตรงกับระบบย่อยการกล่อมเกลாதงสังคมซึ่งทำหน้าที่ในการกล่อมเกลาสมาชิกในชุมชนให้เรียนรู้ระบบคุณค่าใหม่ รวมทั้งบรรทัดฐานของสังคมเพื่อให้สมาชิกในชุมชนเกิดการผูกมัดกับคุณค่าใหม่นั้น ๆ

หลักธรรมที่กำกับระบบย่อยนี้คือการห้ามไม่ให้ทำชั่วและให้ตั้งอยู่ในความดีหรือhiri โอตตปปะในบาปและความชั่ว และความไม่ประมาท ในศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม่เรียงได้

ถ่ายทอดและให้การเรียนรู้หลักธรรมในเรื่องความไม่ประมาทในด้านการสร้างอาชีพหลัก อาชีพรองและอาชีพเสริม รวมทั้งการพึ่งตนเอง

๒) การเกิดกระบวนการเรียนรู้จัดทำแผนแม่บทชุมชน

คุณสมบัติใหม่ที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้จัดทำแผนแม่บทชุมชนคือ การรู้จักตนเอง การรู้จักชุมชนและการรู้จักโลกโดยการเก็บข้อมูลจริง สิ่งนี้ตรงกับหน้าที่การบูรณาการในระบบวัฒนธรรมหรือเรียกว่าเป็นระบบย่อยการทำคุณค่าให้เป็นสถาบันกล่าวคือ เป็นกระบวนการที่ทำคุณค่าให้กลายเป็นบรรทัดฐานและเชื่อมติดกับเป้าหมายจนบรรทัดฐานกลายเป็นตัวเป้าหมายของสังคม เป็นการเปลี่ยนการยอมรับข้อเท็จจริงต่าง ๆ ที่ค้นพบมาเป็นการผูกมัดต่อการประเมินคุณค่านั้น ๆ

หลักธรรมที่ใช้กำกับระบบย่อยนี้ได้แก่ **ศรัทธาอย่างมีเหตุผล**และนำไปสู่การปฏิบัติตามแบบแผนคุณค่าหรือบรรทัดฐานทางสังคมดังกล่าว ในกรณีชุมชนไม่เรียง ศรัทธาอย่างมีเหตุผลดังกล่าวคือ สิ่งที่ได้ค้นพบจากกระบวนการเรียนรู้ทั้งในตนเองและในชุมชน เป็นการเชื่อจากหลักฐานข้อเท็จจริงและความเป็นเหตุเป็นผล ไม่ใช่จากการคนอื่นเล่าว่า หรือจากการคาดเดาโดยไม่มีหลักฐานสนับสนุน เมื่อได้ข้อเท็จจริงแล้วจึงนำสู่การปฏิบัติซึ่งได้แก่ โครงการและกิจกรรมในแผนแม่บทชุมชน

๓.๔.๑.๕ สรุปคุณสมบัติใหม่ของชุมชนไม่เรียงกับสังคมตื่นรู้

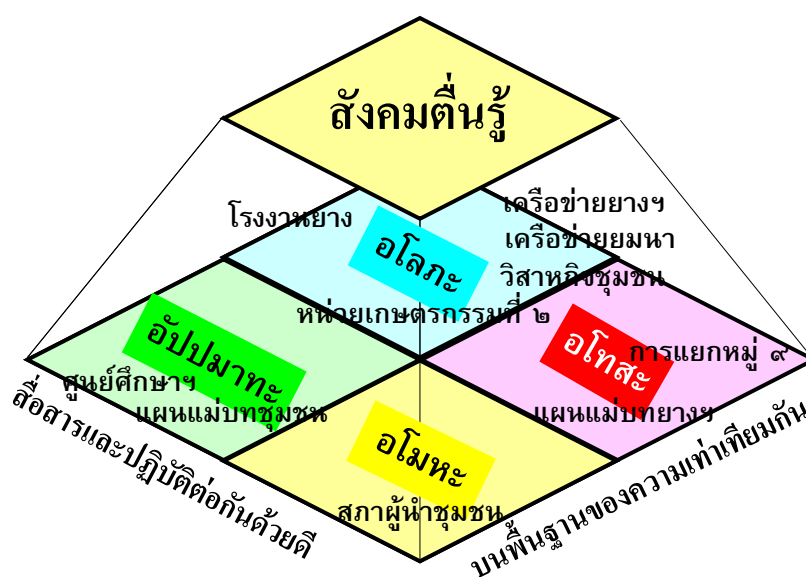
จากตัวอย่างการผุดบังเกิดทั้ง ๑๐ ตัวอย่างในชุมชนไม่เรียง พบว่าคุณสมบัติใหม่ของการผุดบังเกิดนั้นสอดคล้องกับคุณสมบัติหรือหลักธรรมที่กำกับระบบย่อยต่าง ๆ ตามแนวคิดสังคมตื่นรู้

เมื่อนำคุณสมบัติใหม่ของชุมชนไม่เรียงที่ยกมาเป็นตัวอย่างดังกล่าวมาสรุปในสังคมตื่นรู้จะพบว่า ในระบบเศรษฐกิจคุณสมบัติที่ผุดบังเกิดได้แก่ การตั้งหน่วยเกษตรกรรมที่ ๒, การเกิดโรงงานยาง, การเกิดเครือข่ายยางพารานครศรีธรรมราช, การเกิดเครือข่ายยมนาและการเกิดวิสาหกิจชุมชน การผุดบังเกิดทั้ง ๕ ประการนี้ เมื่อมองในมุมของสังคมตื่นรู้จะอยู่ภายใต้การขับเคลื่อนของ **อโลภะ**หรือการเสียสละแบ่งปัน ช่วยเหลือกันเพื่อให้เกิดการพึ่งตนเอง

ในระบบการเมือง คุณสมบัติที่ผุดบังเกิดได้แก่ การแยกเป็นหมู่ ๙ และการเสนอแผนแม่บทการพัฒนาทางพาราไทย (ฉบับประชาชน) การผุดบังเกิดทั้ง ๒ ประการนี้ เมื่อมองในมุมของสังคมตื่นรู้จะอยู่ภายใต้การขับเคลื่อนของ **อโทสะ**หรือเมตตา กรุณา เป็นหลักธรรมที่ตรงกันข้ามกับความรุนแรงเชิงโครงสร้างที่กดขี่เบียดเบียนกัน เอารอดเอาเปรียบระหว่างฝ่ายปกครองและฝ่ายผู้ได้ปกครองหรือการพัฒนาที่ไม่สมดุลเท่าเทียม

ทางด้านชุมชนทางสังคมนั้น คุณสมบัติที่ผุดบังเกิด คือ การเกิดสภาผู้นำชุมชน เป็นคุณสมบัติที่สอดคล้องกับหลักธรรม **อโมหะ**หรือปัญญาที่ขับเคลื่อนชุมชนทางสังคมในสังคมตื่นรู้

สำหรับระบบวัฒนธรรมนั้น คุณสมบัติที่ผุดบังเกิดในชุมชนไม่เรียงได้แก่ การเกิดศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม่เรียงและการเกิดกระบวนการเรียนรู้จัดทำแผนแม่บทชุมชน การผุดบังเกิดทั้ง ๒ ประการนี้ ถือว่าเป็นการผุดบังเกิดเพื่อให้ชุมชนเกิดความเท่าทันในการเปลี่ยนแปลงและเข้าใจชัดตามความเป็นจริงของสถานการณ์ต่าง ๆ ซึ่งถือว่าสอดคล้องกับหลักธรรม **อัปมาทะ**หรือการมีสติเท่าทันที่เป็นหลักธรรมขับเคลื่อนระบบวัฒนธรรมในสังคมตื่นรู้ (ดูภาพที่ ๓.๗ ประกอบ)

ภาพที่ ๓.๗ แสดงคุณสมบัติใหม่ของชุมชนไม่เรียงกับสังคมตื่นรู้

๓.๔.๒ ปัจจุบันและอนาคตของชุมชนไม่เรียงกับทิศทางสังคมตื่นรู้

นับจากการปิดเขาศูนย์จนถึงปัจจุบันเป็นเวลากว่า ๓๐ ปี ชุมชนไม่เรียงมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมในทางที่ดีขึ้น อย่างไรก็ตามแนวทางที่ประสงค์ ธรณรงค์และกลุ่มแกนนำได้ริเริ่มและขยายตัวมาเป็นชุมชนที่พึ่งตนเองได้มากขึ้นนั้น เป็นเพียงภาพด้านหนึ่งของชุมชนไม่เรียงเท่านั้น ยังมีภาพความจริงในด้านอื่น ๆ ซึ่งจะนำเสนอในหัวข้อนี้ รวมทั้งภาพความคาดหวังในอนาคตที่แต่ละฝ่ายต่างมีมุมมองของตนเอง ภาพเหล่านี้จะเป็นอย่างไร และจะสอดคล้องกับทิศทางของสังคมตื่นรู้หรือไม่ เพียงใด

จากทิวทัศน์ความเชื่อของคน ๆ หนึ่งเติบโตเป็นความคิดของกลุ่มคนเล็ก ๆ จนกระทั่งได้สื่อสารพูดคุยแพร่หลายไปสู่การกระทำของคนจำนวนมากยิ่งขึ้นทุกที เป็นปรากฏการณ์ที่ต้องอาศัยความตั้งใจ ความพากเพียร ความมุ่งมั่นและการใช้ปัญญาไตร่ตรองอย่างรอบคอบต่อเนื่องเป็นระยะเวลายาวนาน เมื่อมองกลับในอดีต สิ่งที่พบความแตกต่างคืออะไรบ้าง ประสงค์เล่าว่า

ที่ต่างกันเห็นชัดเจนนั่นคือความวุ่นวายของชาวบ้านลดลง...หลังจากที่เรามาทำเรื่องการพัฒนา การที่ให้แต่ละคนได้มีการทบทวนเรื่องอดีตของตัวเองว่าปัญหาที่เกิดขึ้น ตอนนั้นมัน

มาตั้งแต่เมื่อไร มันเกิดขึ้นมาอย่างไร การเรียนรู้ตรงนี้ทำให้คนรู้จักตัวเองได้มากขึ้น แล้วก็มีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมต่างๆ ได้พอสมควร มาถึงตอนนี้ผมคิดว่าที่มันแตกต่างกันมาก เรื่องความวุ่นวายของสังคม แต่ก่อนสังคมมันวุ่นวายเกี่ยวกับเรื่องเศรษฐกิจก็ไม่ได้ เรื่องสังคมก็ไม่ราบรื่น อยู่ร่วมกันอย่างระแวง ตอนนี้หมดไป ก็ทำให้คนอยู่กันอย่างสงบสุข^{๑๘๑}

นอกจากสภาพทางสังคมที่สงบสุขขึ้นและการรู้จักตนเองแล้ว ขจร ทิพาพงศ์ได้สะท้อนเพิ่มเติมถึงการเปลี่ยนแปลงในด้านความคิดด้วยเช่นกัน ขจรเล่าว่า

ถ้าเมื่อก่อนคนจะยึดติดระบบอุปถัมภ์หมด แต่ถ้าเรามองช่วงนี้คนจะมาคิดมุกกลับนะ บางครั้งอาจจะมองว่าถ้านักการเมืองมาให้ตั้งคัมหมั่งอะไร แต่เมื่อก่อนเขาไม่ได้คิดอะไร “สงสัยเขาส่งสารเรา ถึงเอามาให้” เขาก็คิดอีกแบบหนึ่ง แต่เขาไม่ได้มองว่าคนให้มันมีประโยชน์ แต่ทุกวันนี้คนคิดว่าถ้าคนนี้มาให้อะไร แล้วมันจะเอาอะไรจากเราไป **คนจะมีแนวคิดเป็นของตัวเองขึ้นมาระดับหนึ่ง** สังคมทุกวันที่มันเกิดการแตกแยกมันอยู่ตรงนี้ อยู่ตรงที่คนเริ่มจะเรียนรู้กันเยอะขึ้น พอเรียนรู้เยอะขึ้นมันจะมีของที่เปรียบเทียบให้เห็นเยอะ ที่นี้ในการตัดสินใจแต่ละเรื่องกว่าจะตัดสินใจได้ กว่าจะหาข้อสรุปได้บางทีก็ถกเถียงกันเยอะ คือมันเป็นกระบวนการตรงนี้^{๑๘๒}

ความไร้ระเบียบในอดีตเกิดจากความต้องการในผลประโยชน์ที่ต่างฝ่ายต่างแย่งชิงกันเป็นปัญหาในด้าน**ตัณหา** (ความทะยานอยาก) ขณะที่การมีระเบียบจากการบังคับบัญชาสั่งการแต่ฝ่ายเดียวเป็นปัญหาในด้าน**อำนาจและมานะ** (ความถือตัว) ส่วนคนในชุมชนไม่เรียงที่รู้จักตนเองมากขึ้น มีความเป็นอิสระทางความคิดมากขึ้นในปัจจุบัน กล่าวได้ว่า**มีทิวทัศน์ความเห็น** เป็นของตนเอง ธรรมทั้งสามนี้ คือ ตัณหา มานะและทิฐิ รวมเรียกว่า **ปญฺจจรรรม** (กิเลสเครื่องเน่นชาหรือกิเลสที่เป็นตัวการทำให้เกิดปรุงแต่งยึดเยื้อพิสดาร) ซึ่งเป็นต้นตอสำคัญของการหนีห่างจากความเป็นจริง ดังนั้นสิ่งหนึ่งที่จะทำให้**ทิวทัศน์ความเห็น** ที่แตกต่างมากขึ้นนั้นสามารถอยู่ร่วมกันได้คือ ข้อเท็จจริง การให้เหตุผล และตัวอย่างจากการปฏิบัติซึ่งล้วนเกิดจากกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ความเห็นที่แตกต่างกันนี้ อาจนำไปสู่ความขัดแย้งกันได้เมื่อความเห็นไม่เสมอกันหรือไม่มี**ทิวทัศน์สามัญญตา** ความท้าทายสำหรับชุมชนไม่เรียงในอนาคตคือการรักษาการรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงนี้ (**สติหรืออัปปมาทะ**) และมี**ปัญญา** (อโมหะ) เข้าใจชัดตามความเป็นจริงที่เกิดขึ้น มิฉะนั้น ความเห็นที่แตกต่างเหล่านี้อาจนำไปสู่ความแตกแยกมากยิ่งขึ้นและเบี่ยงเบนจากทิศทางของสังคมที่รับรู้ สิ่งนี้เป็นคำถามที่รอการพิสูจน์ต่อไป

^{๑๘๑} สัมภาษณ์ ประยงค์ รณรงค์, ๒๔ เมษายน ๒๕๕๕ ช่วงที่ ๒.

^{๑๘๒} สัมภาษณ์ ขจร ทิพาพงศ์, ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม่เรียง ๒๔ กันยายน ๒๕๕๓.

สภาพสังคมของชุมชนไม้เรียงในช่วงที่ผ่านมาได้พัฒนาจากความรุ่มรวยหลังปิดเขาศูนย์ซึ่งตรงกับระดับแถบสีแดง ตามแนวคิดของเคน วิลเบอร์ (ดูตารางที่ ๒.๒ ในบทที่ ๒ ประกอบ) คือเป็นสังคมที่คนต้องการปกป้องตนเอง ถือตนเป็นใหญ่ ไปสู่สังคมแถบสีอำพันคือมีกฎเกณฑ์ มีบทบาทหน้าที่ ยอมตามคนส่วนใหญ่ และก้าวมาสู่สังคมแถบสีส้ม คือนิยมเหตุผล ยึดถือการปฏิบัติและความเป็นธรรม หรือเทียบกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ชุมชนไม้เรียงได้เปลี่ยนจากสังคมที่เป็นอัตตาธิปไตย มาสู่โลกาธิปไตยและธรรมาธิปไตยมากขึ้นตามลำดับ.

อย่างไรก็ตาม ภาพความจริงของชุมชนไม้เรียงตามที่แสดงมานี้เป็นเพียงภาพด้านหนึ่งซึ่งแม้ว่าจะมีความเป็นจริงมากขึ้น แต่ยังมีภาพความจริงอีกด้านหนึ่งซ่อนอยู่เช่นกัน

การพัฒนาอาชีพหลักให้มั่นคงในชุมชนไม้เรียงด้วยการแปรรูปยาง ประกอบกับราคายางที่สูงขึ้นอย่างมากในตลาดโลก ทำให้ชาวสวนยางส่วนใหญ่มีฐานะดีขึ้น การใช้จ่ายจึงมากขึ้น ผนวกกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนไม้เรียงที่ส่งเสริมให้คนในไม้เรียงมีอาชีพรองและอาชีพเสริมเพื่อป้องกันความเสี่ยงจากอาชีพหลักเพียงอย่างเดียว ทำให้ค่านิยมของคนไม้เรียงในปัจจุบันนำรายได้จากยางพารามาเปลี่ยนเป็นทรัพย์สินในทางหนึ่งคือการสร้างธุรกิจ ประยงค์ได้เล่าถึงผลสืบเนื่องที่เกิดโดยไม่ตั้งใจว่า

แต่มาถึงปัจจุบันนี้การเปลี่ยนแปลงเริ่มเกิดขึ้น มันเจริญทางวัตถุมากขึ้น แต่ก่อนธรรามันไม่รุ่มรวยเหมือนเดี๋ยวนี้นะ แต่เดี๋ยวนีความรุ่มรวยตรงนั้นมันจะเกิดมากขึ้น นั่นคือความเปลี่ยนแปลงที่เขาคิดว่ามันเจริญ แต่ความรู้สึกของผมว่ามันไม่ได้เจริญหรอก มันสร้างปัญหาต่าง ๆ ความสุขความสงบมันไม่ได้ตามที่เรต้องการ แต่เราก็เห็นด้วยว่าถ้าแต่ละคนยึดอาชีพหลายอาชีพขึ้นมา ความรุ่มรวยต่าง ๆ ตรงนี้มันต้องมีแน่ แต่ก่อนเราทำเรื่องการเกษตรทำสวนอย่างเดียว เราอยู่กับสวนอย่างเดียวมันก็สงบเงียบ แต่ตอนนี้เรื่องธุรกิจอื่นที่เป็นอาชีพรองอาชีพเสริมเกิดขึ้น เกิดขึ้นเยอะ...ตั้งแต่ตลาดมาเรื่อย ๆ [จนถึงบ้านประยงค์-ผู้วิจัย] ไม่มีนะครอบครัวไหนที่ทำเรื่องยางอย่างเดียว จะมีอาชีพเสริมทุกครอบครัว อย่างน้อยที่สุดก็เป็นเจ้าของสวนผลไม้ นั่นคือเป็นหลักอยู่แล้ว แต่อาชีพเสริมอย่างอื่นที่ทำเป็นธุรกิจเล็ก ๆ น้อย ๆ นั่นมีเกือบทุกบ้าน^{๑๘๓}

อาชีพรองและอาชีพเสริมเหล่านี้ สำหรับหลาย ๆ ครอบครัวเมื่อมีโอกาสจึงได้ขยายธุรกิจมากขึ้นซึ่งประยงค์ตั้งข้อสังเกตว่า “พอระยะหนึ่งเห็นช่องทางสร้างควมร่ำรวย แทนที่จะอยู่ในหลักเศรษฐกิจพอเพียง มันเริ่มไม่พอเพียง”^{๑๘๔}

^{๑๘๓} สัมภาษณ์ ประยงค์ รณรงค์, ๒๔ เมษายน ๒๕๕๕ ช่วงที่ ๒.

^{๑๘๔} อ้างแล้ว.

ไม่เพียงทางด้านเศรษฐกิจเท่านั้นที่มีแนวโน้มเปลี่ยนแปลงไป ทางด้านสังคมและทางด้านสิ่งแวดล้อมก็เช่นเดียวกัน มีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญเกิดขึ้น

ทางด้านสังคมนั้น ปัญหาวัยรุ่นที่รวมตัวแข่งจักรยานยนต์ยามค่ำคืนและปัญหายาเสพติด ได้เข้าสู่ชุมชนไม่เรียงเพิ่มขึ้นอย่างมากในช่วง ๒-๓ ปีที่ผ่านมาโดยเฉพาะปีพุทธศักราช ๒๕๕๕ มีการเสพยาเสพติดเพิ่มขึ้นมากเป็นพิเศษ สายันต์ ทิพย์สุวรรณก้านตำบลไม่เรียงได้เล่าให้ฟังว่า ปัญหายาเสพติดมีมาก ต้องบุกจับทุกวันร่วมกับทางตำรวจ รวมทั้งไปช่วยตำบลนากะชะที่อยู่ติดกับตำบลไม่เรียงด้วย ยาเสพติดที่พบคือ ยาบ้า ยาไอซ์ กระท่อม เป็นต้น ผู้ที่เสพมียังแต่อายุ ๑๓ ปีขึ้นไปซึ่งถ้าเป็นเด็กอายุต่ำกว่า ๑๘ ปีจะจับไปบำเพ็ญประโยชน์ ส่วนที่โตขึ้นเกินกว่า ๑๘ ปีจะให้ตำรวจดำเนินการ กำนันสายันต์อธิบายสาเหตุที่ปัญหายาเสพติดมีมากในชุมชนไม่เรียงว่า “ผมคิดว่าเกิดจากหลายอย่าง เกิดจากพ่อแม่มีรายได้ดีขึ้น...ลูกขอร้อยก็ให้ร้อยแทนที่จะถามลูกว่าเอาไปซื้ออะไรไม่ถาม...อันที่สองก็พ่อแม่ไม่ดูแลลูก กลางค้ำกลางคืนแทนที่ลูกจะอยู่กับบ้านก็ไม่อยู่ เทียวบ้านเพื่อน ไปพบเพื่อนที่ตึกดีดี ไปพบเพื่อนที่ไม่ดีก็พากันเตลิด เป็ดเปิง”^{๑๘๕} กำนันสายันต์ได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่ามีเด็กประมาณ ๒๐๐-๓๐๐ คนในชุมชนไม่เรียงและเป็นผู้ที่เกี่ยวข้องกับการติดยาเสพติดประมาณร้อยละ ๘๐ แต่ปัญหาไม่สามารถแก้ไขได้ง่ายเนื่องจากเมื่อถูกจับแล้ว ศาลพิพากษาปรับเงิน พ่อแม่จ่ายค่าปรับแล้วเด็กออกมากลับไปเสพใหม่ ทำให้ต้องจับและปล่อยวนเวียนไม่สิ้นสุด นอกจากนี้ ยังมีการลักลอบเวียนเสพยาเสพติดที่ตำบลไม่เรียง นากะชะ ถ้าพรรณา นาแวงและฉวางซึ่งล้วนเป็นพื้นที่ที่ติดต่อกันทำให้ยากในการจับกุมยิ่งขึ้น ยิ่งไปกว่านั้น ผู้ใหญ่บางคนเป็นผู้ค้ายาเสพติดเอง เช่น อดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่ ๖ ตำบลไม่เรียงค้ายาเสพติดเมื่อประมาณ ๒ ปีก่อน ปัจจุบันถูกตัดสินจำคุก

พระครูปลัดอุดมศักดิ์ สิริปัญญา เจ้าอาวาสวัดไม่เรียงและเจ้าคณะตำบลนากะชะ ได้แสดงความห่วงใยในเรื่องปัญหายาเสพติดที่ระบาดในวัยรุ่นเช่นกัน แม้แต่เณรที่มาบวชในช่วงที่บวชสามารถหยุดเสพยาเสพติดได้ แต่พอกลับออกไปพบเพื่อนกลุ่มเดิม ๆ ก็กลับมาเสพใหม่^{๑๘๖}

นอกจากปัญหาทางสังคมแล้ว ชุมชนไม่เรียงยังต้องประสบกับความท้าทายอื่น ๆ อีกได้แก่ ปัญหาสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ ปัจจุบันชุมชนไม่เรียงมีบริษัทที่เข้ามาซื้อที่ดินเพื่อทำเหมืองแร่ยับยั้งแบบเหมืองเปิดจำนวน ๕ แห่งโดยได้ขุดแร่แล้วจำนวน ๓ แห่ง สำหรับทั้ง ๕ เหมืองนี้มาจากนักการเมืองระดับชาติจังหวัดภูเก็ต ๑ เหมือง, จากนักการเมืองท้องถิ่นสุราษฎร์ธานี ๑ เหมือง, จากบริษัททุ่งสง ๑ เหมือง, จากบริษัทปูนซิเมนต์ระดับชาติ ๑ เหมืองและจากบริษัทหาดใหญ่อีก ๑ เหมือง สำหรับเหมืองที่ขุดแร่ยับยั้งแล้วจะมีรถบรรทุกแร่พร้อมรถพ่วงวิ่งผ่านชุมชนไม่เรียงตั้งแต่เวลา ๖ นาฬิกาถึง ๑๗ นาฬิกา

^{๑๘๕} สัมภาษณ์ สายันต์ ทิพย์สุวรรณ, กำนันตำบลไม่เรียง ๒๖ เมษายน ๒๕๕๕.

^{๑๘๖} สัมภาษณ์ พระครูปลัดอุดมศักดิ์ สิริปัญญา, เจ้าอาวาสวัดไม่เรียง ๒๖ เมษายน ๒๕๕๕.

นอกจากนี้ บริษัททำเหมืองแร่จากต่างประเทศได้มาขอสัมปทานทำแร่บนเขาศูนย์ โดยได้ตั้งสำนักงานที่ชุมชนไม้เรียงและดำเนินการมวลชนสัมพันธ์กับคนในหมู่บ้านต่าง ๆ ของชุมชนไม้เรียงมาเป็นเวลาหลายปีแล้ว รวมทั้งได้ซื้อที่ดินบนเขาศูนย์ซึ่งเป็นสวนยางพาราโดยให้เจ้าของยังทำสวนยางพาราต่อไปได้ก่อนพร้อมกับมีรายได้เสมือนค่าเช่าให้ในแต่ละปี สำหรับเหมืองของต่างประเทศรายนี้คาดว่าจะเป็เหมืองแบบขุดเป็นอุโมงค์ ส่วนแร่ที่ขุดนั้นคาดว่าจะมีหลากหลายชนิดรวมทั้งทองคำ

ปัญหาที่เกิดขึ้นในปัจจุบันซึ่งอาจเกิดจากการทำเหมืองแร่คือ ฝุ่นละอองซึ่งมาพร้อมการขนส่งแร่ตามถนนที่รถบรรทุกวิ่งผ่านชุมชนและสภาวะน้ำที่ีความเป็นกรดสูง เทพประสิทธิ์ อนุพงศ์ ผู้อำนวยการโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลบ้านหนองท่อมและชนะวีร์ ตั้งสุข ผู้อำนวยการโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลทานพอ ได้ร่วมกันแสดงความกังวลถึงปัญหาทางเดินหายใจที่เกิดจากฝุ่นเหมืองเรียบข้มนี^{๑๘๗}

การขุดแร่ข้มนรวมทั้งการทำเหมืองแร่บนเขาศูนย์อีกครั้ง จากบริษัทใหญ่นอกพื้นที่และจากต่างประเทศ จะทำให้ชุมชนไม้เรียงประสบปัญหายิ่งขึ้นกว่าที่เป็นอยู่หรือไม่ และจะสามารถแก้ไขอย่างไร ถือเป็นการท้าทายภูมิปัญญาของชุมชนไม้เรียงอีกครั้ง ในการสร้างชุมชนอย่างทีต่นต้องการ คำถามคือชุมชนไม้เรียงต้องการเห็นอนาคตของตนเป็นอย่างไร

ในเรื่องการฉายภาพอนาคตของชุมชนไม้เรียงนั้น ประยงค์แสดงภาพในใจว่า

เราจะต้องทำให้คนไม้เรียงมีคุณภาพชีวิตที่ดีใกล้เคียงกับคนในเมือง แต่ให้รักษาความเป็นคนชนบทไว้ให้ได้ เราจะไม่พัฒนาให้ไม้เรียงเป็นเมืองแต่ให้มีคุณภาพชีวิตทุกอย่างเทียบเท่ากับคนเมืองให้ได้...หมายความว่าให้มีหลักประกันแล้วก็มีการดูแลสุขภาพปลอดภัย มีการดูแลเกี่ยวกับเรื่องสุขภาพ เรื่องอำนวยความสะดวกในทุกเรื่องเหมือนคนในเมืองที่เขาชอบเข้าไปอยู่ในเมืองกัน เขาบอกว่ามันมีความสุขสบาย แต่เราอยากให้ชีวิตของคนไม้เรียงเป็นอย่างนั้นที่คนในเมืองเป็นกันอยู่ แต่เราต้องรักษาภาพของชุมชนไว้ให้เป็นชนบท เราไม่ต้องการให้ไม้เรียงเป็นเมือง...ให้เป็นชนบทคือให้มันไม่มีอะไรุ่นวายที่มีเรื่องอะไรที่มันต้องแย่งชิง ต้องไม่ทำให้มันเกิดมลภาวะอะไรต่าง ๆ ไม้รู้จะป้องกันได้หรือไม่ แต่เราคิดว่าคนในเมืองที่เขามีปัญหาอยู่คือปัญหาเรื่องมลภาวะต่าง ๆ เริ่มมากขึ้น แต่ความสุขสบายเขาก็ดี หลักประกันเขาก็ดี มีการดูแล ในเมืองส่วนใหญ่แล้วก็จะมีผู้ดูแลใกล้ชิด อำนวยความสะดวก ป้องกันปัญหาต่าง ๆ ในทุกเรื่อง แต่บ้านเรามันไม่มีการป้องกันตรงนี้ได้เลย...เรื่องความปลอดภัยเรารู้สึกว่าที่เรเป็นอยู่ปัจจุบันนี้เราดูแลกันเองเป็นหลัก ไม่มีหน่วยงานที่มารับผิดชอบเรื่องความปลอดภัย^{๑๘๘}

^{๑๘๗} สัมภาษณ์ เทพประสิทธิ์ อนุพงศ์ และชนะวีร์ ตั้งสุข, ผู้อำนวยการโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล หนองท่อมและทานพอ ๒๗ เมษายน ๒๕๕๕.

^{๑๘๘} สัมภาษณ์ ประยงค์ รณรงค์, ๒๓ กันยายน ๒๕๕๓ ช่วงที่ ๔.

นอกจากนี้ประยงค์ยังอยากเห็นภาพอนาคตในระดับจังหวัดที่มีความร่วมมือกันด้วย ผมรู้สึกว่าเป็นจังหวัดนครศรีธรรมราชมีความสมบูรณ์มากกว่าที่ไหนทั้งหมดเลย มันมีทั้งชายฝั่งทะเล มีทั้งลุ่มน้ำที่ทำนา มีทั้งป่าเขาที่เป็นแหล่งสวนยาง สวนผลไม้ ปาล์มน้ำมัน มีครบหมดเลยในจังหวัดนครศรีธรรมราช แต่ขาดการจัดการที่ดีเท่าที่เรายังรู้สึกว่ามันเป็นความอ่อนแออยู่ในบางเรื่องบางช่วง ความต้องการของผมที่อยากเห็นคือการสร้างความสัมพันธ์ สร้างกระบวนการเรียนรู้ของคนทุกกลุ่ม ว่าเราจะร่วมมือกันอย่างไร จะช่วยเหลือกันอย่างไร เพื่อให้คนทุกกลุ่มมีประสิทธิภาพมากขึ้นในการจัดการทรัพยากร ผมคิดว่าเรามีทรัพยากรอยู่เยอะมาก แต่เราขาดการจัดการที่ดี คาดว่าถ้าเรายังปล่อยปละละเลยไม่จัดการตรงนี้ให้เป็นรูปเป็นเรื่องแล้ว ในอนาคตคนภายนอกจะเป็นผู้เข้ามาจัดการทรัพยากรของพวกเรา แล้วถึงตอนนั้นแล้วเราจะแก้ไขได้ยาก เพราะมันจะตกไปอยู่ในอำนาจของคนภายนอกที่มากำหนดให้คนที่มาเป็นเจ้าของทรัพยากรกลายเป็นเครื่องมือของคนอื่นไป...ผมคิดว่าในภาพรวมของจังหวัดมีความจำเป็นที่เราจะช่วยกันผลักดันแนวทางต่าง ๆ เหล่านี้ให้ออกมาในทิศทางที่ว่า ความเข้มแข็งของผู้ที่เป็นเจ้าของทรัพยากรในการที่จะปกป้องคุ้มครอง ในการใช้ทรัพยากรเราให้เกิดประโยชน์สูงสุด^{๑๘๘}

กล่าวโดยสรุป ลักษณะของชุมชนไม่เรียงมีลักษณะสอดคล้องตามแนวคิดสังคมที่รู้ตามหลักพุทธธรรมกล่าวคือ ในด้านการทำหน้าที่การปรับตัวหรือระบบเศรษฐกิจเป็นการปรับตัวโดยรักษาสภาพสิ่งแวดล้อมอยู่ร่วมกับฐานทรัพยากรใช้หลักธรรมการแบ่งปันระหว่างกันดังตัวอย่างเครือข่ายยมนา ในทางด้านการทำหน้าที่การบรรลุเป้าหมายหรือระบบการเมืองนั้นชุมชนไม่เรียงอาศัยการจำกัดขอบเขตปัญหา การพัฒนาความร่วมมือ ทำงานอย่างเกื้อกูลเพื่อให้เกิดความสงบสุขและบรรลุเป้าหมายการพึ่งตนเอง ในด้านการบูรณาการหรือชุมชนทางสังคมชุมชนไม่เรียงได้อาศัยการปรึกษาหารือตั้งแต่แกนนำยุคแรกจนถึงสภาผู้นำชุมชนเพื่อให้ได้ความคิดร่วมกันโดยตั้งบนพื้นฐานของการใช้ปัญญาทั้งจากภูมิปัญญาในท้องถิ่นและจากความรู้ภายนอก ส่วนในเรื่องการสร้างแบบแผนคุณค่าหรือระบบวัฒนธรรมนั้น ชุมชนไม่เรียงได้อาศัยการประชุมเรียนรู้กันเนื่องนิยั กระบวนการเรียนรู้เพื่อให้มีสติรู้จักตนเองในการคิดพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นนโยบายหรือโครงการที่รัฐให้การสนับสนุนหรือกิจกรรมของคนในชุมชนเอง ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความรอบคอบที่สุดในการตัดสินใจและลงมือปฏิบัติ ชุมชนไม่เรียงที่ผ่านมาจึงนับเป็นตัวอย่างที่ดีของแนวคิดสังคมที่รู้ตามหลักพุทธธรรม อย่างไรก็ตาม การแก้ไขปัญหาใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันจะเป็นคำตอบถึงความสอดคล้องกับทิศทางสังคมที่รู้ในอนาคต.

ในบทที่ ๓ นี้ เป็นการสำรวจข้อมูลจากกรณีศึกษาทั้งด้านบุคคลและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่กล่าวคือ เป็นการศึกษาถึงการก้าวข้ามของประยงค์ รณรงค์ในเรื่องความคิด

^{๑๘๘} สัมภาษณ์ ประยงค์ รณรงค์, ๒๔ เมษายน ๒๕๕๕ ช่วงที่ ๒.

ความเชื่อและการกระทำ รวมทั้งการผูกมัดเกิดสิ่งต่าง ๆ ในชุมชนไม่เรียงอันเนื่องมาจาก ประยงค์และคนในชุมชนได้ร่วมกันคิด ร่วมกันประชุมหารือและร่วมกันกระทำ การก้าวข้ามของ ประยงค์ในระดับต่าง ๆ ได้มีส่วนในการเปลี่ยนแปลงความคิดของคนในชุมชนไม่เรียงจนนำไปสู่ การสร้างสรรค์ชุมชนไม่เรียงให้มีแนวคิดและแนวทางของตนเอง ทั้งนี้โดยมีเป้าหมายเพื่อเป็น ชุมชนที่พึ่งตนเองได้มากขึ้น ผลจากสิ่งที่ประยงค์และคนในชุมชนไม่เรียงได้ร่วมกันกระทำอย่าง ต่อเนื่อง บากบั่นได้ทำให้ผูกมัดเกิดความสัมพันธ์ใหม่ ๆ ในชุมชนขึ้น คุณสมบัติใหม่เหล่านี้ สอดคล้องกับคุณสมบัติหรือหลักธรรมที่กำกับหน้าที่ของระบบต่าง ๆ ในสังคมที่รู้เช่นเดียวกัน.

สำหรับในบทที่ ๔ จะเป็นเรื่องแบบจำลองที่สรุปจากการวิเคราะห์ข้อมูลและ เหตุการณ์ของประยงค์ รัตนรงค์และชุมชนไม่เรียงในบทที่ ๓ นี้รวมทั้งความรู้ที่ได้จากแนวคิดที่ เกี่ยวข้องในบทที่ ๒ ความสัมพันธ์ระหว่างคนและสังคมนี้จะมีวิธีอธิบายอย่างไรในทางพุทธธรรม สำหรับในทางจิตวิทยานั้น อับราฮัม มาสโลว์ได้เคยกล่าวอย่างชัดเจนถึงการมองแบบองค์รวม ของความสัมพันธ์ระหว่างประสบการณ์การก้าวข้ามของบุคคลกับการปฏิรูปสังคมว่า

คนสายตาสั้นจะมองสิ่งเหล่านี้ [ประสบการณ์การก้าวข้ามของบุคคลและการปฏิรูป สังคม-ผู้วิจัย] เป็นสิ่งตรงข้ามกัน เป็นสิ่งที่แยกจากกันอย่างสิ้นเชิง...มันเป็นสิ่งผิดพลาด ของพวกปรมาณูนิยม...ข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์ระบุว่า คนที่ประจักษ์ในศักยภาพของ ตนเอง คนที่มีประสบการณ์การก้าวข้ามของบุคคลจะเป็นคนที่มีความกรุณา เป็นนัก ปรับปรุงที่ยิ่งใหญ่และเป็นนักปฏิรูปสังคม เป็นนักสู้ที่มีประสิทธิผลที่สุดต่อความอยุติธรรม ความไม่เท่าเทียม การกดขี่เยี่ยงทาส การทารุณกรรม การเอารัดเอาเปรียบ (รวมทั้งเป็น นักสู้ที่ยอดเยี่ยมเพื่อความเป็นเลิศ ประสิทธิภาพและสมรรถภาพ) และเป็นสิ่งที่ชัดเจนยิ่งขึ้น อีกว่า คนที่เป็น “ผู้ช่วยเหลือ” ที่ดีที่สุดคือคนที่เป็นคนเต็มคนที่สุด ผมอาจเรียกว่าเป็น เส้นทางของพระโพธิสัตว์ (Bodhisattvic path) ซึ่งเป็นการบูรณาการระหว่างการพัฒนา ตนเองและความกระตือรือร้นในการช่วยเหลือสังคม การจะกลายเป็น “ผู้ช่วยเหลือ” ที่ดีขึ้น ก็โดยการกลายเป็นคนที่ดีขึ้น แต่การจะเป็นคนที่ดีขึ้นด้านหนึ่งต้องเป็นคนที่ช่วยเหลือ คนอื่น ดังนั้นจึงต้องและสามารถทำทั้งสองอย่างไปพร้อม ๆ กัน (คำถามว่า “ทำอะไรก่อน” เป็นคำถามของพวกปรมาณูนิยม)^{๑๙๐}

มาสโลว์ยังได้ตั้งคำถามที่น่าสนใจเกี่ยวกับความพยายามที่ล้มเหลวของการเกิด สังคมยูโทเปียว่า “ธรรมชาติของมนุษย์ยอมให้มีสังคมที่ดีได้เพียงใด และสังคมยอมให้ธรรมชาติ ของมนุษย์ดีขึ้นได้เพียงใด”^{๑๙๑} ในบทที่ ๔ จะเป็นการศึกษาว่า สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นได้อย่างไร.

^{๑๙๐} Abraham Maslow, “Comments on ‘Religions, Values, and Peak-Experiences’”, in **The Farther Reaches of Human Nature**, Abraham H. Maslow, (NY: Viking Press, 1971): 334.

^{๑๙๑} *Ibid.*, p. 335.

บทที่ ๔

แบบจำลอง

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอแบบจำลองกระบวนการผุดบังเกิดแห่งสังคมตื่นรู้จากการก้าวข้ามของบุคคลเพื่อใช้ในสังคมไทยปัจจุบัน เป็นการนำเสนอภาพรวมตั้งแต่เรื่องทฤษฎีหรือความเห็นของบุคคลนำไปสู่ **สิ่งที่ปะหรือความคิด วาจาหรือการเจรจาหรือ กัมมันตะ** หรือการกระทำ **อาชีพหรือการเลี้ยงชีพ** จนถึงเรื่องวายามะหรือความพยายาม **สติหรือการระลึกตัวและสมาธิหรือการตั้งใจมั่น** กล่าวอีกนัยหนึ่งเป็นเรื่องของการเปลี่ยนแปลงในความเห็นและความคิดของบุคคลนำมาสู่ปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ๆ ในชีวิตประจำวันได้แก่ การพบปะ **พูดคุยกัน การร่วมทำกิจกรรม รวมทั้งการประกอบอาชีพ** โดยมีความพยายาม ตลอดจนการระลึกรู้และความมุ่งมั่นตั้งใจร่วมกันในปฏิบัติการสร้างแบบแผนคุณค่าใหม่และในปฏิกิริยาตอบสนองต่อความแตกต่างจากกระบวนการทัศน์ **ความคิดหลักหรืออุดมการณ์** **วาทกรรมและกิจกรรม** ในกระแสหลักที่เข้ามาในสังคม ในบทที่ ๔ นี้จึงเป็นการตอบคำถามว่า การก้าวข้ามความเห็นจะนำไปสู่ความคิด การสื่อสารและการกระทำของบุคคลด้วยความเพียร การระลึกรู้และตั้งใจมั่นร่วมกัน จนเป็นเงื่อนไขการผุดบังเกิดคุณสมบัติใหม่ของสังคมได้อย่างไร

แนวทางการวิเคราะห์เพื่อสร้างแบบจำลองนี้ประยุกต์แนวทางการสร้างทฤษฎีจากพื้นฐาน (grounded theory) ของบาร์นีย์ กลาเซอร์, แอนเชล์ม สโตรสส์ รวมทั้งที่ปรับปรุงโดย แครี ชาร์มาซ และแนวทางของคนอื่น ๆ ประกอบเป็นแนวทางช่วยวิเคราะห์ข้อมูลและจัดทำแบบจำลอง (ดูบทที่ ๑ และภาคผนวก ก ประกอบ)

ในบทนี้จะแบ่งเป็นหัวข้อต่าง ๆ คือ **ฐานคิดของการวิเคราะห์ตามหลักพระพุทธศาสนา**, ปฏิบัติการกับพุทธธรรม, แบบจำลองการก้าวข้ามของบุคคลกับการผุดบังเกิดแห่งสังคมตื่นรู้ ผลการศึกษาในบทนี้จะนำไปสู่การสรุปองค์ความรู้ในบทที่ ๕ ต่อไป

๔.๑ ฐานคิดของการวิเคราะห์ตามหลักพระพุทธศาสนา

การนำเสนอแบบจำลองในบทนี้ เป็นการบูรณาการการวิเคราะห์ที่ได้จากข้อมูลในภาคสนามคือจากประยงค์ รัตนรงค์และชุมชนไม้เรียงเข้ากับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา โดยแนวทางวิเคราะห์จะใช้วิธีกำกับแนวคิดหลักธรรมที่ได้จากข้อมูล พัฒนาขึ้นจนเป็นหมวดหมู่หลักธรรมและเชื่อมโยงหมวดหมู่ของแนวคิดหลักธรรมเข้าหากัน กล่าวคือ เป็นการลงรหัสจาก

ข้อมูลและพัฒนาจนได้ความสัมพันธ์เป็นแบบจำลอง^๑ ในการวิเคราะห์ด้วยแนวทางดังกล่าวนั้น การประยุกต์หลักธรรมเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมจำเป็นต้องใช้การตีความ ประเด็นที่ผู้วิจัยให้ความสนใจและระมัดระวังคือ การตีความดังกล่าวขึ้นอยู่กับทฤษฎีความเชื่อของผู้วิจัยที่สอดคล้องตามหลักพระพุทธศาสนาหรือไม่ ทั้งนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสั่งสอนในเรื่องที่มาของทฤษฎีซึ่งถือว่าอยู่นอกพระพุทธศาสนาไว้ ๓ ประการและการปฏิบัติที่สอดคล้องกับพระพุทธศาสนา ๓ ประการ ปรากฏในติดถายตนสูตร^๒ และอปัณณกสูตร^๓ ดังนี้

๔.๑.๑ สภาพที่เกิดขึ้นในปัจจุบันมีเหตุจากการกระทำของตนเอง

ในติดถายตนสูตร พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสถึงความเชื่อที่อยู่นอกพระพุทธศาสนาไว้ ๓ พวกคือ พวกที่หนึ่งเชื่อว่าสภาพที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน “ทั้งหมดล้วน แต่มีกรรมที่ทำไว้ในปางก่อนเป็นเหตุ”^๔ พวกที่สองเชื่อว่าสภาพที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน “ทั้งหมดล้วน แต่มีการเนรมิตของพระเป็นเจ้าผู้ยิ่งใหญ่เป็นเหตุ”^๕ และพวกที่สามเชื่อว่าสภาพที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน “ทั้งหมดล้วนแต่ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย”^๖ ทั้งสามความเชื่อนี้ พวกที่หนึ่งเรียกว่า **ปุพเพกตเหตุวาท** คือเชื่อกกรรมทำไว้ในปางก่อน พวกที่สองเรียกว่า **อิสสรนิมมานเหตุวาท** คือเชื่อการบันดาลของเทพผู้ยิ่งใหญ่ และพวกที่สามเรียกว่า **อเหตุปัจจัยวาท** คือเชื่อว่าหาเหตุหาปัจจัยมิได้ ถึงคราวก็เป็นไปเอง^๗

เมื่อมีความเชื่อใน ๓ กลุ่มนี้ จะทำให้ “ยอมไม่มีความพอใจหรือความพยายามว่า ‘สิ่งนี้ควรทำ หรือสิ่งนี้ไม่ควรทำ’”^๘ กล่าวคือ คนที่มีความเชื่อใน ๓ กลุ่มนี้ เมื่อมีทุกข์หรือสุขทั้งในส่วนบุคคลหรือสังคม ก็จะบอกว่าเป็นเรื่องของบุญของกรรมในอดีต หรือไม่ก็จากสิ่งศักดิ์สิทธิ์

^๑ การลงรหัส (Coding) เริ่มจากการลงรหัสเปิด (Open Coding) เป็นการระบุถึงแนวคิดที่ได้จากข้อมูลและพัฒนาเป็นหมวดหมู่ จากนั้นจึงลงรหัสแกน (Axial Coding) เป็นการเชื่อมโยงหมวดหมู่ย่อยเข้ากับหมวดหมู่ใหญ่ สุดท้ายจึงลงรหัสเลือก (Selective Coding) เป็นการนำหมวดหมู่ใหญ่ที่ได้มาเชื่อมโยงความสัมพันธ์เป็นแบบจำลองหรือทฤษฎีต่อไป วิธีนี้จะเป็นการผุดบังเกิดความรู้จากข้อมูลจำนวนมากที่นำมาปฏิสัมพันธ์กันจึงเรียกว่า แนวทางการสร้างทฤษฎีจากพื้นฐาน (Grounded Theory).

^๒ อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๒/๒๓๘-๒๔๐.

^๓ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๙๒-๑๐๖/๙๕-๑๑๖.

^๔ อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๒/๒๓๘.

^๕ อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๒/๒๓๘.

^๖ อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๒/๒๓๘.

^๗ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๙๙.

^๘ อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๒/๒๓๘.

หรือแม้แต่จากหน่วยงานราชการ นักวิชาการหรือองค์กรพัฒนาเอกชนภายนอกมาทำให้เกิดหรือไม่ก็เกิดขึ้นเองโดยไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย

ในอภินิหารสูตร พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ถึง ความเชื่อในเรื่องเหตุของสภาพที่เกิดขึ้นในปัจจุบันว่า มีความเชื่อในเรื่องนี้ ๒ พวก พวกแรกคือ **อเหตุกทิกฺขณฺฐิ** มีทิกฺขณฺฐิความเชื่อว่า สภาพที่เกิดขึ้นในปัจจุบันนั้น “ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย...ไม่มีกำลัง ไม่มีคามเพียร ไม่มีความสามารถของมนุษย์ ไม่มีความพยายามของมนุษย์...ล้วนไม่มีอำนาจ ไม่มีกำลัง ไม่มีคามเพียร ผันแปรไปตามโชคชะตา ตามสถานภาพทางสังคมและตามลักษณะเฉพาะตน”^๙ ส่วนพวกที่สองคือ **เหตุกทิกฺขณฺฐิ** พวกนี้เชื่อว่า สภาพที่เกิดขึ้นในปัจจุบันจะสุขหรือทุกข์ “มีเหตุ มีปัจจัย...มีกำลัง มีความเพียร มีความสามารถของมนุษย์ มีความพยายามของมนุษย์...ไม่ใช่ไม่มีอำนาจ ไม่มีกำลัง ไม่มีคามเพียร ผันแปรไปตามโชคชะตาตามสถานภาพทางสังคมและตามลักษณะเฉพาะตน”^{๑๐} พระพุทธศาสนามีหลักในเรื่องการมีเหตุ มีปัจจัยและเป็นเหตุเป็นปัจจัยที่เกิดจากความพยายาม การกระทำของตนเอง ไม่ใช่จากกรรมเก่าทั้งหมด ไม่ใช่จากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายนอกทั้งหมดหรือไม่ใช่จากไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยทั้งหมด

จากหลักธรรมข้างต้น การวิเคราะห์ข้อมูลและการตีความในการวิจัยนี้ จึงให้ความสำคัญกับความเชื่อในกลุ่ม**เหตุกทิกฺขณฺฐิ**คือ การมีเหตุ มีปัจจัยของสภาพที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นทุกข์หรือสุขของบุคคลหรือของสังคม รวมทั้งมนุษย์มีกำลัง มีความเพียร มีความสามารถ มีความพยายามในการกระทำสิ่งที่ควรทำและสิ่งที่ไม่ควรทำได้ กล่าวอีกนัยหนึ่งในการวิจัยนี้จะให้ความสำคัญกับการกระทำของบุคคลในชุมชนไม่เรียงว่าเป็นเหตุของ**สภาพที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน** ส่วนการกระทำที่มาจากภายนอกไม่ว่าจะเป็นของทางราชการ นักวิชาการหรือองค์กรพัฒนาเอกชนถือเป็นบริบทของการกระทำของคนในชุมชนเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม เป็นไปได้ว่าในชุมชนหนึ่งอาทิ ชุมชนไม้เรียงอาจมีผู้ที่มีความเชื่อหลากหลายแตกต่างกัน ทั้งที่เชื่อในการมีเหตุ มีปัจจัย และที่เชื่อในเรื่องการไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย หรือเชื่อในเรื่องมีเหตุ มีปัจจัยจากกรรมเก่า จากผู้มีอำนาจดลบันดาล เป็นต้น การวิเคราะห์ในงานวิจัยนี้จะมีขอบเขตจำกัดเฉพาะความเชื่อในเรื่องการมีเหตุ มีปัจจัยจากการกระทำด้วยตนเองเท่านั้น

๔.๑.๒ การกระทำมีผล

ในอภินิหารสูตร พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงถึงความเชื่อ ๒ กลุ่มคือ **นัตถิกทิกฺขณฺฐิ**กับ**อัตถิกทิกฺขณฺฐิ** กลุ่มแรกเป็นพวกที่เชื่อและพูดว่าสิ่งที่ทำไปแล้วไม่มีผล การกระทำของบุคคลไม่มีคุณค่า ฯลฯ ผู้ที่เชื่อกลุ่มนี้จะกระทำกุศลกรรมบถและละเว้นกุศลกรรมบถได้ เพราะ

^๙ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๐๐/๑๐๖.

^{๑๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๐๐/๑๐๖.

ไม่เห็นโทษ ภัยของการทำกุศล และไม่เห็นคุณ อาณิสสของการทำกุศลว่าจะมีผลอย่างไรทั้งในระยะสั้นและในระยะยาว^{๑๑}

กลุ่มที่สองเป็นพวกที่เชื่อและพูดว่าสิ่งที่ทำไปแล้วนั้นมีผล การกระทำของบุคคลมีคุณ ฯลฯ ผู้ที่เชื่อกลุ่มนี้ยอมทำกุศลกรรมบถและละเว้นอกุศลกรรมบถ เพราะเห็นโทษ ภัยของการทำกุศลและเห็นคุณ อาณิสสของการทำกุศลว่าจะมีผลทั้งในระยะสั้นและในระยะยาว^{๑๒}

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่อรรถกถา คือเชื่อว่าสิ่งที่ทำไปแล้วมีผล ในการวิเคราะห์และตีความจะมีฐานคิดว่า การกระทำของคนในชุมชนมีผลเกิดขึ้นในอนาคต ทั้งนี้มีผลเร็วหรือช้า มากหรือน้อยขึ้นกับสมบัติและวิบัติที่ประกอบในขณะนั้น (ดูบทที่ ๒ ประกอบ)

๔.๑.๓ การกระทำสิ่งที่เป็นกุศลย่อมได้รับผลเป็นบุญ

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่ความถูกต้องหรือกุศล เป็นคุณค่าของการกระทำ ในอปปณกสูตร พระพุทธองค์ตรัสถึงความเชื่อในการปฏิบัติคือ อภิริยทิกฺขุกับกิริยทิกฺขุ กลุ่มแรกเชื่อและพูดว่าเมื่อทำหรือใช้ให้คนอื่นทำกุศลกรรมบถแล้วไม่มีบาปมาถึงหรือเมื่อทำหรือใช้ให้คนอื่นทำกุศลกรรมบถแล้วไม่มีบุญมาถึง กลุ่มที่สองเชื่อและพูดว่าเมื่อทำหรือใช้ให้คนอื่นทำกุศลกรรมบถแล้วมีบาปมาถึงหรือเมื่อทำหรือใช้ให้คนอื่นทำกุศลกรรมบถแล้วมีบุญมาถึง^{๑๓}

ตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา ถือว่าให้ความสำคัญในเรื่องกิริยทิกฺขุ คือการทำหรือใช้ให้คนอื่นทำสิ่งที่เป็นกุศลย่อมได้รับผลเป็นบุญ และการทำหรือใช้ให้คนอื่นทำสิ่งที่เป็นอกุศลย่อมได้รับผลเป็นบาป ในการวิเคราะห์และตีความทางสังคมนี้ ถือว่าการกระทำที่ถูกต้องดีงามย่อมได้รับผลเป็นความสุขความเจริญในชีวิตและสังคมทั้งในปัจจุบันและในอนาคต ส่วนการกระทำที่ไม่ถูกต้องย่อมได้รับผลเป็นความทุกข์ ความสับสนวุ่นวาย

กล่าวโดยสรุป ฐานคิดในการวิเคราะห์และตีความตามหลักพระพุทธศาสนาที่ใช้กับข้อมูลภาคสนามในการวิจัยนี้ ตั้งบนฐานคิด ๓ ประการคือ สภาพที่เกิดขึ้นในปัจจุบันมีเหตุให้เกิดขึ้นจากการกระทำของตนเอง (เชื่อมีเหตุ) การกระทำของคนในชุมชนมีผล (เชื่อมีผล) และการกระทำที่ถูกต้องย่อมได้รับผลที่เป็นความสุข ความเจริญ (เชื่อการกระทำสอดคล้องกับผล)

๔.๒ ปฏิบัติการกับพุทธธรรม

ในหัวข้อนี้ เป็นการแปลงข้อมูลในพื้นที่ ให้เป็นแนวคิดหลักธรรม และจัดเป็นหมวดหมู่ เพื่อการเชื่อมโยงหมวดหมู่หลักธรรมเป็นแบบจำลองในหัวข้อต่อไป ทั้งนี้จาก

^{๑๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๙๕/๙๘-๙๙.

^{๑๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๙๖/๙๙-๑๐๐.

^{๑๓} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๙๗/๑๐๐-๑๐๑.

ปฏิบัติการของประยงค์และชุมชนไม้เรียงซึ่งต่อสู้กับกระบวนทัศน์ ความคิดหลักหรืออุดมการณ์ และวาทกรรมในกระแสหลัก จนนำไปสู่การผุดบังเกิดทางสังคมซึ่งมีคุณสมบัติใหม่สอดคล้องกับ หลักธรรมที่กำกับสังคมที่รู้ตามที่ได้นำเสนอในบทที่ ๓ นั้น คำถามที่เกิดขึ้นคือ เราจะสรุป ปฏิบัติการดังกล่าวเป็นหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้ประการใด การสรุปบทเรียนนี้จะ ช่วยให้เห็นถึงกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคมที่นำไปสู่สังคมที่รู้ต่อไป

๐. ก่อนเกิดปฏิบัติการ : จากทุกข์ไปสู่ศรัทธา คบหาบัณฑิตจนตั้งตนชอบ

ในเบื้องต้น เมื่อชุมชนไม้เรียงอยู่ในสภาวะที่เป็นแดนหมักหมน^{๑๔} กล่าวคือมีการ แอ้งชิงผลประโยชน์จากการขูดรีดแบบเขาคูญ มีการฆ่ากันตายจำนวนมากในแต่ละวัน รวมทั้ง ปัญหาสังคมอื่น ๆ ในช่วงรอยต่อของการปิดเขาคูญ และเมื่อปิดเขาคูญแล้ว สภาวะดังกล่าวได้ ข้ำเติมเพิ่มขึ้นด้วยปัญหาการทำมาหากินที่รายได้หดหายไป สภาพปัญหาทั้งทางเศรษฐกิจและ สังคมเช่นนี้เปรียบได้กับแนวคิดหลักธรรมเรื่องทุกข์ในทางพระพุทธศาสนา ถือเป็นทุกข์เวทนา ในระดับสังคมที่แต่ละคนในชุมชนได้ประสบในเรื่องอาชีพ ความเป็นอยู่ ความปลอดภัยในชีวิต และทรัพย์สิน นอกเหนือไปจากทุกข์เวทนาที่เกิดกับทางกายและทางใจเป็นปกติในแต่ละบุคคล

เมื่อเกิดทุกข์ขึ้น ในกรณีที่เป็นทุกข์ในระดับบุคคลนั้น พระพุทธศาสนามีหลักธรรม มากมายที่สอนให้พ้นจากทุกข์ ตัวอย่างในอุปนิสสูตร^{๑๕} ที่สอนให้หลุดจากวงจรหรือวัฏฏะใน สายสมุทัยวารเข้าสู่สายนิโรธวาร ทั้งนี้โดยมีจุดเปลี่ยนเริ่มที่ทุกข์ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า “ศรัทธามีทุกข์เป็นที่ยอาศัย”^{๑๖} อาจกล่าวได้ว่าเมื่อเกิดวิกฤติคือทุกข์ขึ้นนั้น หากจะหลุดพ้นจาก วัฏฏะสายเกิดทุกข์ ต้องมีศรัทธาขึ้นก่อน คำถามคือศรัทธาอะไร ย้อนกลับไปในสมัยพุทธกาล เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประสงค์ที่จะเผยแผ่ธรรมให้แก่สัตว์โลกนั้น พระพุทธองค์ทรง ประกาศว่า “สัตว์ทั้งหลายเหล่าใดจะฟัง จงปล่อยศรัทธามาเถิด เราได้เปิดประตูมตรธรรมแก่ สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นแล้ว”^{๑๗} ถ้าหากอ่านพระพุทธพจน์ข้างต้นแล้ว อาจอนุมานได้ว่า สัตว์โลกที่ มีทุกข์นั้น หากปล่อยศรัทธาคือ “จงสละความเชื่อของตน”^{๑๘} เป็นความเชื่อใดที่สละ ได้แก่ความ เชื่อในความเห็นผิดหรือทิฏฐิ ๖๒^{๑๙} ประเภทในสมัยพุทธกาล เมื่อปล่อยความเชื่อเดิมทิ้งแล้ว จึง สามารถมาเรียนรู้อริยธรรมจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ และนำไปสู่ความเชื่อหรือศรัทธาใหม่ ได้แก่ “เชื่อปัญญาเครื่องตรัสรู้ของตถาคตว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นี้เป็นพระ

^{๑๔} สัมภาษณ์ ไกรณรงค์ ธรฤทธิ์ นายกอบต. ไม้เรียง, ๒๗ เมษายน ๒๕๕๕ ช่วงที่ ๑.

^{๑๕} ส.น. (ไทย) ๑๖/๒๓/๔๐-๔๓.

^{๑๖} ส.น. (ไทย) ๑๖/๒๓/๔๒.

^{๑๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๙/๑๕.

^{๑๘} วิ.ม.อ. (ไทย) ๑/๑๒.

^{๑๙} ที.ส. (ไทย) ๙/๒๘-๑๐๔/๑๑-๓๙.

อรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ ฯลฯ เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธรเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค”^{๒๐} กล่าวคือให้มีความศรัทธาในการตรัสรู้ของพระพุทธรองค์ ในเรื่องนี้พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายศรัทธาว่ามี ๔ ประการคือ **กัมม** ศรัทธาคือเชื่อกรรม **วิปาก** ศรัทธาคือเชื่อผลของกรรม **กัมมัสสกตา** ศรัทธาคือเชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน และ**ตถาคตโพธิสัทธา** คือเชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธรเจ้า^{๒๑} การที่ต้องมีศรัทธาเช่นนี้เนื่องจากบุคคลที่อยู่ในทุกข์นั้น เบื้องต้นย่อมต้องเปลี่ยนความเห็นความเชื่อเดิมที่ทำให้ยังอยู่ในวังวนแห่งทุกข์ก่อนจึงสามารถเรียนรู้ที่จะแก้ปัญหาชีวิตได้ ถ้ายังเชื่อแบบเดิม ผลลัพธ์ก็ยังคงเหมือนเดิม หนทางเริ่มต้นจึงต้องมีความเชื่อในหลักการหรือบุคคลที่มีความรู้ในการแก้ไขปัญหาให้ได้ซึ่งก็คือ **บัณฑิต**หรือในกรณีข้างต้นคือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังนั้นการ**คบบัณฑิต**จึงเป็นมงคลที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแนะนำไว้เป็นประการที่สอง^{๒๒} ต่อจากการไม่คบคนพาลคือ ต้องยุติความเชื่อหรือความสัมพันธ์กับคนที่แนะนำเราไปสู่ปัญหาก่อน

ในกรณีที่เป็นทุกข์ในระดับสังคมนั้น หากเทียบเคียงกับในระดับบุคคล ความเชื่อในกระบวนทัศน์บางประการ อาทิ ทุนนิยมบริโภคนิยม ที่ทำให้เกิดการแย่งชิงผลประโยชน์ในเหมืองแร่และนำไปสู่การใช้ความรุนแรงรูปแบบต่าง ๆ เป็นความเชื่อที่ต้องสละทิ้งเสีย รวมทั้งความคิดในเรื่องการพึ่งพิงผู้มีอำนาจที่มุ่งรอให้ทางราชการมาแก้ไขปัญหาให้กับชุมชนตน ในเรื่องนี้ ประยงค์ได้เล่าให้ฟังถึงความทุกข์ในขณะนั้นและการสละทิ้งความเชื่อดังกล่าวว่า

ความวุ่นวายในชุมชนที่ไม่รู้จะไปทางไหนดี ผมคิดว่ามันเป็นจุดหนึ่งที่ผมไม่นึกเลยว่าเราจะแก้ปัญหาได้ **สังคมมันล่มสลาย** ตอนนั้นสังคมที่เคยช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เคยที่จะทำเรื่องดี ๆ กัน ทุกคนเอาตัวรอดหมดเลย ไม่ได้คิดถึงส่วนรวม...พวกผมที่เคยเป็นแกนนำชาวบ้านอยู่ก่อนสืบทอดกันมานั่งปรึกษาหารือกันว่าถ้าปล่อยเป็นอย่างนี้มันจะหนักยิ่งขึ้นนะ เพราะรอให้คนที่มียศหน้าที่ต้องรับผิดชอบที่จะต้องเข้ามาแก้คือหน่วยงานราชการ ตอนนี้ยังไม่เห็นว่าใครเป็นผู้รับผิดชอบหลักที่จะมาแก้ตรงนี้ได้ ฉะนั้นพวกเราต้องทำ**อะไรสักอย่าง** ถ้าเราไม่ทำอะไรเลยไม่รู้จะอยู่กันได้อย่างไร หาความสุขไม่ได้เลย^{๒๓}

ในกรณีนี้ ความเชื่อเดิมที่สละทิ้งคือ การเอาตัวรอดไม่ได้คิดถึงส่วนรวมและการรอให้หน่วยราชการมาแก้ปัญหาให้ ส่วนความเชื่อใหม่คือการช่วยเหลือเกื้อกูลกันและการ

^{๒๐} อิง.สตุตทก. (ไทย) ๒๓/๔/๕-๖.

^{๒๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๔๐.

^{๒๒} ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๓/๗.

^{๒๓} สัมภาษณ์ ประยงค์ รัตนรงค์, ๒๓ กันยายน ๒๕๕๓ ช่วงที่ ๑.

พึ่งตนเองในชุมชนหรือการพึ่งกันและกันซึ่งความเชื่อนี้ขยายไปสู่มิติการแก้ไขปัญหาทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม การมีความเชื่อใหม่บนกระบวนการทัศน์ที่แก้ไขปัญหาได้นี้ ทางพุทธธรรมเรียกว่าอิตตสัมมาปณิธิ^{๒๔} (ตั้งตนไว้ชอบหรือตั้งจิตคิดมุ่งหมายนำตนไปถูกทาง) ดังที่ปรากฏเป็นปฏิบัติการต่อไปนี้

๑. ประชุมเรียนรู้กันเนืองนิตย์ : อภินิหารปาตาขอแรกของราชปริหานิยธรรม

ประยงค์และกลุ่มแกนนำ รวมทั้งที่พัฒนาเป็นสภาผู้นำชุมชนไม่เรียงในภายหลัง จะมีการพบปะหารือกันเป็นประจำทุกวันในช่วงบ่ายและประชุมสภาผู้นำชุมชนไม่เรียงเดือนละอย่างน้อยหนึ่งครั้ง จนถือว่าเป็นกลุ่มที่เรียกว่า “กลุ่มคุยเรื่องคนอื่น”^{๒๕} คือเป็นการพูดคุยกันถึงปัญหาในกลุ่มและในชุมชน เพื่อหาทางแก้ไขปัญหา รวมทั้งพูดคุยถึงสถานการณ์นโยบายของบ้านเมือง ในขณะที่ในชุมชนไม่เรียงมีกลุ่มอื่น ๆ ด้วยเช่นกลุ่มเฝ้าทางแยกคือนั่งกินเหล้าและกลุ่มเฝ้าบ้านเพื่อนซึ่งนั่งเล่นไฟ^{๒๖} การพบกันของกลุ่มคุยเรื่องคนอื่นนี้ทำให้ได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน เรียนรู้การปฏิบัติจากกันและกันในสถานการณ์ต่าง ๆ ทั้งในชุมชนและภายนอก รวมทั้งการพัฒนาชุมชนไม่เรียงให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้น การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันนี้เรียกได้ว่าเป็นการทำความเห็นหรือทักท้วงให้เสมอกันหรือเรียกว่า ทักท้วงสามัญญตา การเรียนรู้การปฏิบัติให้สอดคล้องกันนั้นเรียกว่าเป็น สีสสามัญญตา ส่วนการประชุมกันบ่อยครั้งเช่นนี้ตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาจะพบในราชขอปริหานิยธรรม^{๒๗} พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสถามพระอานนท์ต่อหน้าวัสสการพราหมณ์ว่า เจ้าเมืองวัชชีมีการประชุมกันเนืองนิตย์และบ่อยครั้งหรือไม่ เมื่อพระอานนท์ตอบรับ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า “อานนท์ พวกเจ้าวัชชีพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย ตราบเท่าที่พวกเจ้าวัชชียังหมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ ประชุมกันมากครั้ง”^{๒๘} การประชุมกันเนืองนิตย์จึงถือเป็นหลักธรรมหนึ่งของความเจริญในหมู่คณะ ทำให้เกิดความคุ้นเคยเหมือนเป็นญาติกัน ดังปรากฏในธรรมบทว่า “ความคุ้นเคยเป็นญาติอย่างยิ่ง”^{๒๙} นอกจากนี้การประชุมกันเนืองนิตย์ถือเป็นการสร้างแบบแผนทางวัฒนธรรมในด้านการแลกเปลี่ยนการเรียนรู้ (ปรโตโมสะหรือสุตะ) ในเรื่องความเห็น (ทักท้วง) ความคิด (สังกัปปะ) และการสานเสวนาหรือการพูดคุยกัน (วาจา) ในการกระทำ (กัมมันตะ) หรือการประกอบ

^{๒๔} อด.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๑/๕๐.

^{๒๕} ประยงค์ รัตนรงค์, คุณค่าแห่งชีวิตที่ลิขิตเอง, ต้นฉบับลายมืออัตชีวประวัติ, (อัตสำเนา).

^{๒๖} อ้างแล้ว.

^{๒๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๔-๑๓๕/๗๘-๘๑.

^{๒๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๔/๗๘.

^{๒๙} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๔/๗๖.

อาชีพ (อาชีพะ) โดยมีการใช้ความคิดที่กฎวิธีคือมองสิ่งต่าง ๆ อย่างมีเหตุผลและเป็นระบบ (โยนิโสมนสิการ) เป็นปัจจัยกำกับ เป็นต้น

๒. รวมแกนนำ : สัปปริสุปฺสสยะ (สมาคมกับสัตบุรุษ)

ประยงค์อาศัยความคุ้นเคยกันในการสร้างกลุ่มด้วยการรวมแกนนำจำนวนน้อยที่มีความเชื่อในแนวคิด และแนวทางเดียวกันโดยเฉพาะความเชื่อในการพัฒนาชุมชนด้วยตนเอง เมื่อแกนนำเหล่านี้มีแนวคิดที่ชัดเจนแล้ว จึงขยายผลไปยังบุคคลหรือเครือข่ายที่มีความเชื่อที่ใกล้เคียงกันต่อไป การรวมกลุ่มคนที่มีความเชื่อในแนวทางเดียวกันนี้ตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นเรื่องศรัทธาและการมีทวิญญูความเห็นเสมอกันหรือทวิญญูสามัญญตา สำหรับการรวมกลุ่มแกนนำดังกล่าวนี้เรียกได้ว่าเป็นกลุ่มมิตรดีหรือกัลยาณมิตรตตตา และถือว่าเป็นการสมาคมกับสัตบุรุษหรือในทางพุทธธรรมเรียกว่า สัปปริสุปฺสสยะ

๓. จำกัดปัญหา : ปฏิรูปเทศบาล (อยู่ในถิ่นที่ดี) และสัปปริสุธรรม (คุณสมบัติของคนดี)

ปฏิบัติการนี้ ประยงค์และแกนนำได้หาวิธีในการจัดการปัญหาชุมชนด้วยตนเอง โดยเริ่มจากการจำกัดปัญหาแยกหมู่บ้านให้มีขนาดพอจัดการได้ เนื่องจากหมู่บ้านเดิมมีขนาดใหญ่และมีปัญหามาก ประยงค์กล่าวว่า “ปัญหาที่มันเกิดขึ้นตอนนี่ เราคิดว่าถ้าเราอยู่อย่างนี้ แนวทางที่เราจะพัฒนาให้เราเจริญก้าวหน้ามันไม่มีทาง ไม่สามารถทำอะไรได้ แต่ถ้าจะทำให้มันง่ายขึ้นมันต้องตีวงให้แคบเข้ามา พวกเราน่าจะต้องแยกหมู่บ้าน ผมเสนอความเห็นก็มีคนที่สนับสนุนแนวคิดขึ้นมา”^{๓๐} ส่วนเหตุผลที่ดีในการจำกัดพื้นที่นั้น ประยงค์ตอบว่า “พอเล็กลงแล้วสภาพพื้นที่มันใกล้เคียงกัน มันไม่แตกต่างกันมาก”^{๓๑}

เมื่อได้จำกัดขอบเขตปัญหาให้สอดคล้องกับความสามารถที่จัดการได้แล้ว ปฏิบัติการต่อไปคือการเลือกผู้นำ คนในชุมชนไม่เรียงที่เชื่อถือในตัวประยงค์จากงานที่ทำในอดีตได้เสนอให้ประยงค์รับเป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก แต่ประยงค์กลับเสนอให้คนที่มีความรู้มากในพื้นที่เป็นผู้รับการเลือกตั้งแทน ในที่สุดคนในชุมชนจึงได้สามัคคีกันเลือกผู้ใหญ่บ้านคนใหม่พร้อมคณะมาเป็นผู้นำโดยเลือกจากคนในพื้นที่ที่มีความรู้มากและผู้ที่มีความเชื่อถือมาแต่อดีตคือประยงค์มาเป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน แม้ประยงค์จะไม่ได้เป็นผู้นำที่เป็นทางการ แต่การสะสมความดีในอดีตทำให้ประยงค์เป็นผู้นำธรรมชาติ ในพุทธธรรมเรียกว่า ปุพเพกตปุญญตา (ความเป็นผู้ได้ทำความดีไว้ก่อนแล้ว, ได้สร้างสมคุณความดีเตรียมพร้อมไว้แต่ต้น)

การจำกัดปัญหาและการเลือกผู้นำด้วยการประสานประโยชน์เพื่อชุมชนโดยส่วนรวม อย่างมีเหตุมีผล รู้จักประมาณในตน ในเวลา ในชุมชนและบุคคลอื่นๆ โดยไม่ได้ทำเพื่อ

^{๓๐} สัมภาษณ์ ประยงค์ รัตนรงค์, ๒๓ กันยายน ๒๕๕๓ ช่วงที่ ๑.

^{๓๑} อ้างแล้ว.

หวังแย่งชิงอำนาจเช่นนี้ ในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอาจกล่าวได้ว่าตรงกับเรื่อง **อัมมัญญตา**หรือความรู้จักเหตุ **อัตถัญญตา**หรือความรู้จักผล **มัตตัญญตา**หรือความรู้จักประมาณ **อิตถัญญตา**หรือความรู้จักตน **กาลัญญตา**หรือ ความรู้จักกาล **ปริสสัญญตา**หรือการรู้จักชุมชน **บุคคลัญญตา**หรือการรู้จักบุคคลซึ่งเป็นหลักธรรมใน **สัปปริสสธรรม ๗** หรือธรรมของสัตบุรุษ หรือคุณสมบัติของคนดีมี ๗ ประการ

๔. อาชีพหลักมั่นคง : อิทธิบาท ๔, อินทรีย์ ๕ และพละ ๕

ปฏิบัติการนี้เป็นเรื่องของการเลี้ยงชีพ (อาชีพะ) เป็นความรักในการแสวงหาวิธีการใหม่ในการทำงานให้ดีขึ้น ประยงค์และกลุ่มแกนนำได้ร่วมกับคนในชุมชนเพื่อหาวิธีการรวมกลุ่มเกษตรกรเพื่อพัฒนาอาชีพการทำยางให้ดีขึ้นด้วยการรวมกันทำยางแผ่นขายแต่ก็ล้มเหลว ถึงกระนั้นประยงค์ยังคงมีความพยายามอย่างไม่ลดละแม้จะประสบความล้มเหลวในการรวมกลุ่มอีกเป็นครั้งที่ ๒ แต่ด้วยอาศัยการทุ่มเทตั้งใจมั่นและการพิจารณาไตร่ตรอง จนสามารถรวมกลุ่มด้วยแนวทางที่ ๓ เป็นผลสำเร็จ และเกิดเป็นกลุ่มเกษตรกรทำสวนไม้เรียง พร้อมทั้งสามารถจัดตั้งโรงงานยางขึ้น ถือเป็นโรงงานยางของเกษตรกรแห่งแรกในประเทศ ประยงค์เล่าให้ฟังถึงความรักในการเกษตร ความพยายาม ความตั้งใจมั่นและการพิจารณาไตร่ตรองซึ่งเป็นหลักธรรมอิทธิบาท ๔ หรือธรรมที่ช่วยให้การทำงานสำเร็จลุล่วง ดังนี้

พอเราตั้งใจว่าจะต้องเอาชนะเรื่องยางให้ได้ ก็หาวิธีว่าทำไมเวลาเรากรีดยางเอาไปขายพ่อค้า เห็นพ่อค้าเขามาตั้งเพิงเล็กน้อยอยู่ข้างถนน สองสามปีก็ได้สร้างตึก สี่ห้าปีเขามีโรงงานมีโรงรม แต่ชาวบ้านเป็นเจ้าของสวนยางทำไมแย่ง ๆ ก็มาวิเคราะห์ด้วยตัวผมเองว่าเพราะเราขาดความสามารถในการกำหนด ๓ อย่างนี้แหละ คือคุณภาพต้องไปถามพ่อค้าว่าของผมได้ชั้นไหน เรื่องอะไรพ่อค้าจะบอกว่าได้ชั้นหนึ่ง ก็บอกว่าชั้นสามชั้นสี่จะได้กดราคาลงมา แล้วถามว่าวันนี้ให้กิโลละเท่าไร ที่จริงเราไปขายของเราต้องเป็นผู้บอกราคานะ แต่เราไปถามราคาผู้ซื้อ แล้วถามว่าของผมได้กี่กิโล ๓ อย่างนี้เป็นหน้าที่ของผู้ขาย ไม่ใช่ต้องไปถามผู้ซื้อ ผมรู้สึกเลวอายขึ้นมาว่าเวลาเราไปขายของเราต้องไปให้เขากำหนดเราทั้ง ๓ เรื่องนี้ ก็คิดว่าเราต้องทำตรงนี้ให้ได้ ต้องแก้ปัญหาตรงนี้ให้ได้ ให้เรากำหนดได้ ๓ เรื่อง นั่นคือ**ความตั้งใจ**...ผมเริ่มทำด้วยตัวผมเองแล้วนะ ผมกำหนดด้วยตัวเอง ผมทำได้เสร็จเรียบร้อยตามที่ต้องการ แต่ไม่มีอำนาจ เพราะผลผลิตของเรามันนิดเดียว พ่อค้าเขาไม่ได้สนใจเท่าไร เราไม่มีอำนาจในการต่อรอง...ผมถึงต้องมา**สร้างความร่วมมือ**...ผมยังมีความตั้งใจว่าจะต้องทำชุมชนเรา เพราะผมชอบในการที่จะอยู่ร่วมกันอย่างเป็นปึกแผ่น ถ้าผมจะเอาตัวรอดคนเดียวผมทำได้ตั้งหลายเรื่องนะ แต่ก็ไม่ชอบ...ที่ผมไม่ชอบเรื่องการค้าเรื่องพ่อค้า เพราะผมรู้สึกไม่พอใจกับในระบบนี้ เพราะพอเป็นพ่อค้าแล้วต้องเอาเปรียบคนอื่น...[จึง] เปลี่ยนเป็นอุตสาหกรรม เป็นการรวมวัตถุดิบมาแล้วทำการผลิตตามระบบมาตรฐาน...**คุยกันสองปี** เพราะหลายคนไม่เคยที่จะขายน้ำยาง พอขาย

น้ำยางแล้วมันคิดยังไง ถ้าเราจะได้เท่าเดิมหรือน้อยกว่าเดิม ต้องมีการทดลอง แล้วการที่มาร่วมกันเริ่มแรกที่มีคนตัดสินใจมาทำตรงนี้มีอยู่ ๑๒ คน^{๓๒}

ตามหลักกรรมทางพระพุทธศาสนา ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นตรงกับความพอใจในงานคือ **ฉันทะ** ความเพียรพยายามคือ **วิริยะ** ความมุ่งมั่นคือ **จิตตะ** และความรอบคอบในการทำงานคือ **วิมังสา** ทั้ง ๔ ประการนี้จัดอยู่ในอิทธิบาท ๔ ซึ่งเป็นธรรมที่ช่วยให้การทำงานสำเร็จลุล่วง และเมื่อรวมกลุ่มกันขึ้น จึงเป็นตามหลักกรรมที่เป็นใหญ่ในกิจของตนหรือเป็นกำลังในการทำงานซึ่งเรียกว่า **อินทรีย์ ๕** และ **พละ ๕** ประกอบด้วย **ศรัทธา** ความเชื่อ **วิริยะ** ความเพียรพยายาม **สติ** การเฝ้าระวังในการทำงาน **สมาธิ** การแน่วแน่งตั้งใจ และ **ปัญญา** ความรู้ในสิ่งที่ทำ

๕. ร่วมคิดพิจารณา : กุศลวิตก, วิจารณ์, อธิปไตย ๓ และอัสสเนธรรม ๔

ปฏิบัติการนี้ เป็นการสร้างแบบแผนในการไตร่ตรองเพื่อการตัดสินใจโดยหลักในการคิดไตร่ตรองจะคำนึงว่านโยบาย โครงการหรือกิจกรรมที่เกิดขึ้นทั้งจากหน่วยงานภายนอกและจากภายในชุมชนนั้นสัมพันธ์กับเป้าหมายของชุมชนหรือไม่ ประยงค์ย้ำเสมอว่า

อะไรก็ตามที่เราตัดสินใจว่าจะทำมันต้องวิเคราะห์ละเอียดว่าทำแล้วมันจะเกิดอะไรขึ้นมันจะแก้ปัญหาได้ไหม หรือว่ามันจะป้องกันปัญหาที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคตได้ไหม หรือว่ามันจะพัฒนาสิ่งดี ๆ ที่เรามีอยู่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงให้เกิดความก้าวหน้าได้ไหม เราเน้น ๓ อย่างนี้ในทุกเรื่องที่จะทำ^{๓๓}

ประยงค์ให้เหตุผลที่ต้องคิดในเรื่องแก้ปัญหา ป้องกันปัญหาและพัฒนาสิ่งดี ๆ นั้นเนื่องจากแต่เดิมหลายคนคิดแบบโลกต้องการร้าย **คิดตามอย่างต่างชาติ** หรือ **คิดตามที่หน่วยราชการสั่งมา** ผลคือทำให้เกิดปัญหาขึ้น ประยงค์เล่าเบื้องหลังเรื่องนี้เพิ่มเติมว่า

สมัยนั้นเราต้องไปต่อสู้กับแนวคิดหลายคน ในชุมชนเองก็เหมือนกัน เขาบอกว่าคนอื่นคิดกันก้าวหน้าเขาไปถึงโลกพระจันทร์กันแล้วทำไมพวกเราถึงต้องมาถอยหลัง กลับคิดแต่เรื่องที่จะต้อง **พึ่งตนเอง** คิดที่จะต้องมาสร้างฐานให้เกิดความมั่นคงอะไรต่าง ๆ เขาคิดเรื่องจะร้ายอย่างเดียว แต่พอเราทดลองในเรื่องเอาความร้ายร้ายเรื่องหารายได้เพิ่มมาใส่เข้าเราเห็นภาพทันทีเลยว่าผลกระทบที่เกิดขึ้นมันไม่ใช่ เราต้องไปป้องกันปัญหาที่มันจะเกิดขึ้นไว้มาก่อนเพื่อการพึ่งตนเอง และคนในชุมชนไม่มีความรู้แต่มีประสบการณ์ เรื่องที่ผ่านมามีคนโบราณที่เขาทำอะไรมาแล้วเขาประสบความสำเร็จเขาอยู่รอดได้อย่างไรเราก็ถอยหลังไปเอาตรงนั้นมาใช้มากขึ้น เพราะเราไม่มีความรู้ด้านวิชาการมากนัก แต่ต้องไปต่อสู้

^{๓๒} สัมภาษณ์ ประยงค์ รณรงค์, ๒๔ เมษายน ๒๕๕๕ ช่วงที่ ๑.

^{๓๓} สัมภาษณ์ ประยงค์ รณรงค์, ๒๓ กันยายน ๒๕๕๓ ช่วงที่ ๓.

กับฝ่ายนอกจากชาวบ้านที่คิดอยากจะรวยแล้วก็ไปต่อสู้กับแนวคิดของทางราชการ เพราะทางราชการเขาได้รับคำสั่งจากเบื้องบนมา ต้องทำตามนโยบายที่เขาคิดว่าจะทำให้ประเทศไทยเจริญก้าวหน้า ต้องไปลอกเลียนแบบจากต่างชาติอะไรมา เขาอยากให้เราเป็นอย่างนั้น แต่เราพบว่าที่เราต้องการเป็นอย่างนั้นเรามีประสบการณ์มาแล้ว ทำแล้วมันสร้างปัญหาใหม่ให้เกิดขึ้นทุกที เราจะทำอย่างไรให้เราป้องกันปัญหานั้นไว้ด้วย”^{๓๔}

ตามหลักพระพุทธศาสนานั้น การร่วมคิดพิจารณานั้น เป็นเรื่องวิตกคือการนึกคิด และวิจารณ์คือการพิจารณาไตร่ตรองในเรื่องที่นึกคิดนั้น ๆ วิตกแบ่งได้เป็นกุศลวิตกคือนึกคิดเรื่องดีงาม และอกุศลวิตกคือนึกคิดที่ไม่ดี ในส่วนของการนึกคิดเรื่องที่ดี ได้แก่การนึกคิดในทางเสียสละ (เนกขัมมวิตก) นึกคิดที่ประกอบด้วยเมตตา (อพยาบาทวิตก) และนึกคิดในเรื่องกรุณาไม่คิดร้ายหรือมุ่งทำลาย (อวิหิงสาวิตก) การคิดในทางร้ายวร้ายถือเป็นการนึกคิดในการสนองความต้องการ ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นอกุศลวิตกประเภท กามวิตก ส่วนอกุศลวิตกอื่น ๆ ได้แก่พยาบาทวิตกคือการนึกคิดที่ประกอบด้วยความขัดเคืองเพ่งมองในแง่ร้าย หรือวิหิงสาวิตกคือการนึกคิดในทางทำลาย ทำร้ายหรือก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น

ในกรณี การนึกคิดโดยฟังผู้อื่น ไม่ว่าจะเป็นการคิดลอกเลียนแบบต่างชาติก็ดี หรือการคิดตามที่หน่วยราชการสั่งการมาก็ดี ในที่สุดเมื่อเกิดปัญหขึ้น ผู้ที่ฟังผู้อื่นจะเกิดความนึกคิดขัดเคืองต่างชาติหรือไม่พอใจหน่วยงานราชการจนนำไปสู่การประท้วงหรือก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่นขึ้นซึ่งก็คือ พยาบาทวิตกและวิหิงสาวิตกนั่นเอง ปรากฏการณ์นี้จะเห็นได้ในสังคมไทยทั้งการประท้วงประเทศมหาอำนาจในทางเศรษฐกิจและการประท้วงรัฐบาล

นอกจากกุศลวิตกแล้ว ในพระพุทธศาสนายังมีหลักธรรมที่ใช้เป็นเกณฑ์ในการตัดสินใจและการคิดพิจารณาอื่น ๆ ได้แก่ หลักอริยปไตย ๓ ประกอบด้วยอัตตาริปปไตย โลการิปปไตยและธัมมาริปปไตย^{๓๕} รวมทั้งเรื่องสติ สัมปชัญญะและหลักอภิสเสนธรรม ๔ เมื่อตัดสินใจด้วยเกณฑ์อัตตาริปปไตยควรมีสติกำกับ โลการิปปไตยควรมีปัญญาและรู้พินิจ ส่วนเมื่อใช้เกณฑ์ธัมมาริปปไตยควรประพฤติตามธรรม^{๓๖} สำหรับสตินั้นเป็น “ความระลึกได้, นึกได้,

^{๓๔} สัมภาษณ์ ประยงค์ รณรงค์, ๑๙ กรกฎาคม ๒๕๕๓.

^{๓๕} อัง.ทก. (ไทย) ๒๐/๔๐/๒๐๑-๒๐๔, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๐๗-๑๐๘ และดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ธรรมาริปปไตยไม่มาจึงหาประชาริปปไตยไม่เจอ (จุดบรรจบ : รัฐศาสตร์กับนิติศาสตร์), พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๙), หน้า ๗๑-๗๒.

^{๓๖} อัง.ทก. (ไทย) ๒๐/๔๐/๒๐๔.

สำนึกอยู่ไม่เปลว”^{๓๗} หรือตรงกับอุปมาที่คือ **ความไม่ประมาท**^{๓๘} เป็นการรู้เท่าทันสถานการณ์หรือเฝ้าระวังนโยบายหรือโครงการที่เกิดขึ้นหรือกำลังทำอยู่ว่า แก้ปัญหาได้หรือไม่ ป้องกันปัญหาได้หรือไม่ ฯลฯ **สัมปชัญญะ**คือ “ความรู้ชัด, รู้ชัดสิ่งที่นึกได้, ตระหนัก, เข้าใจตามความเป็นจริง”^{๓๙} เป็นความรู้ความเข้าใจชัดว่านโยบายนั้นทำให้แก้ปัญหา ป้องกันปัญหา และพัฒนาสิ่งต่าง ๆ ให้ดีขึ้นได้จริงหรือไม่ ส่วนหลักอภิสเสนธรรม ๔ หรือธรรมดุษณิกัง ธรรมเป็นที่อิงหรือพึ่งอาศัย^{๔๐} ได้แก่ ของอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วเสพ, ของอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วอดกลั้น, ของอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วเว้นเสีย และของอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วบรรเทาเสีย หลักธรรมนี้เป็นการทำให้รู้จักคิดพิจารณาก่อนจะทำ

ทั้งอธิปไตย ๓ สติ สัมปชัญญะและอภิสเสนธรรมนี้ เมื่อใช้ในทางสังคมหมายถึงการเท่าทัน (สติ) นโยบายหรือโครงการต่าง ๆ ที่เข้ามาในชุมชนนั้น เมื่อจะตัดสินใจด้วยโลกาธิปไตยคือตามโลกหรือคนส่วนใหญ่ต้องอาศัยปัญญาและการพิจารณาอย่างรู้ชัด (สัมปชัญญะ) โดยต้องพิจารณาก่อนว่า นำมาแก้ปัญหา ป้องกันปัญหาให้ชุมชนได้หรือไม่ และโครงการที่เข้ามานี้จะทำประโยชน์ให้เกิดขึ้นกับเป้าหมายในสถานการณ์ปัจจุบันได้หรือไม่ เป็นโครงการที่จำเป็นต้องเกี่ยวข้องหรือไม่ มีประโยชน์หรือมีโทษต่อการแก้ปัญหาหรือไม่ หรือสร้างปัญหาเพิ่ม ช่วยป้องกันปัญหาในอนาคตหรือไม่ หรือช่วยพัฒนาสิ่งดี ๆ ให้เกิดขึ้นหรือไม่ จากนั้นจึงตัดสินใจว่าจะเลือกเสพ อดกลั้น เว้นหรือบรรเทา (อภิสเสนธรรม) เรื่องดังกล่าว

๖. ทำตัวอย่าง : จันทะในอิทธิบาท ๔, ปฏิบัติ, ปมาณิก ๔ หรือปสาทนีเย

เมื่อร่วมกันคิดและพิจารณาหรือมีวิตก วิจารณ์แล้ว สิ่งสำคัญต่อมาคือความต้องการที่จะทำ (จันทะ) และการลงมือปฏิบัติ (ปฏิบัติ) ตลอดจนการทำตัวอย่างให้คนอื่น ๆ ได้เรียนรู้ ปฏิบัติการทำตัวอย่างจึงเป็นวิธีที่แกนนำใช้ในการขยายการรวมกลุ่มด้วยการให้เห็นสิ่งที่เป็นรูปธรรมเพื่อเป็นแบบอย่างให้คนอื่น ๆ ที่ยังไม่ได้มีความเห็นหรือความเชื่อร่วมกันได้เกิดความเลื่อมใสจากรูปธรรมที่ปรากฏนั้น ๆ (ปมาณิก ๔ หรือปสาทนีเย-มีคำอธิบายในตอนท้าย) ในเรื่องการลงมือปฏิบัติและการทำตัวอย่างนั้น ประยงค์ให้หลักไว้ว่า

เรื่องอะไรที่เราคิดแล้วให้มันสามารถจะทำได้ด้วย มันก็จะทำให้แนวคิดนั้นไปสู่การปฏิบัติจริง ๆ ได้...ตอนแรก [ความคิด] จะต่างกัน แต่พอเวลาร่วมกันปฏิบัติมันจะเห็นความเป็นจริงที่เกิดขึ้น ทุกฝ่ายยอมรับได้ แต่ถ้าคิดกันอย่างเดียวแล้วปล่อยให้อีกกลุ่มหนึ่ง

^{๓๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๖๕.

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘.

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕.

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๓.

ไปปฏิบัติโดยคนที่คิดด้วยไม่ได้ร่วมปฏิบัติมันก็ยังมองแตกต่างกันอยู่...การคิดการพูดการ
ประชุมกันอย่างเดียว มันไม่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง มันต้องไปสู่การปฏิบัติ การปฏิบัติ
จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง^{๔๑}

ประยงค์ได้กล่าวเพิ่มเติมว่า การปฏิบัตินั้น เราต้องเป็นผู้ปฏิบัติเอง ดังนี้

การเริ่มต้นในการที่ชวนกันมาคิด ผมยอมรับว่าผมเป็นผู้เริ่มต้น เพราะที่ต้องชวนมาคิด
เนื่องจากที่ผ่านมาเราไปเรียกร้องให้คนอื่นมาแก้ปัญหาก็อยู่ตลอดเวลา ในที่สุดก็แก้
ไม่ได้ พอเวลามันนานมาพอสมควร ปัญหายิ่งทวีความรุนแรงมากขึ้น เราก็ชวนกันมาคิด
ว่าแนวทางที่เราคิดว่าจะแก้ปัญหาก็จริงได้มันคืออะไร พอเราได้ข้อสรุปแล้วเราก็ไม่รอ
ที่จะให้คนอื่นไปทำ ถ้าคิดให้คนอื่นทำมันก็ไม่ทำตามที่เราคิด เราก็มาจัดการทำเอง
ลงมือทำเอง ต้องคิดด้วยทำด้วย ผมก็ได้ข้อสรุปตรงนี้แหละว่าที่ให้คนอื่นคิดแล้วให้อีก
คนหนึ่งไปทำมันไม่ตรงกับความคิดหรือเป้าหมายที่คนคิดครั้งแรกเขาตั้งใจ ฉะนั้นถ้าเรา
คิดเองแล้วเราทำเอง มันก็ทำให้ตรงกับที่เราคาดว่ามันจะเกิดการเปลี่ยนแปลงได้ จะทำให้
เกิดการแก้ปัญหา ป้องกันปัญหาได้ นี่ข้อค้นพบในเบื้องต้นที่พวกเราได้ดำเนินการมา^{๔๒}

หลังจากนั้นจะให้เป็นตัวอย่างให้คนกลุ่มอื่น ๆ ที่ไม่ได้อยู่ในกลุ่มได้เรียนรู้และเมื่อ
เลื่อมใสศรัทธาเห็นว่สิ่งที่คิดกันนั้น ทำได้จริง ก็จะเข้าร่วมกับกลุ่มมากขึ้น วิธีการนี้เป็นการดึง
กลุ่มคนที่มีระดับการพัฒนาจิตที่แตกต่างกันเข้ามาอยู่ร่วมกันได้ ประยงค์เล่าว่า

บางที่เขามักจะเลียนแบบกัน คือคนที่เข้ามาอยู่ในที่ประชุมตรงนั้นหลากหลาย
พอสมควรในแต่ละครั้ง เราก็มีการนำเสนออย่างนั้นอย่างนี้ แล้วคนนั้นสนใจเรื่องนี้ พอสนใจ
เรื่องนี้เราก็ลงรายละเอียดเรื่องนี้ คนอื่นที่ครั้งแรกยังไม่สนใจพอเห็นรายละเอียดตรงนี้ก็ว่า
เข้าท่า เอาด้วย ก็สมัครเข้ามา แล้วบางทีคนที่ไม่ชอบเรื่องนี้ แต่มีคนที่ชอบเรื่องโน้นอีก
เรื่องหนึ่งเราก็ลงรายละเอียดแต่ละเรื่องๆ ก็ทำให้มันแยกกลุ่มคนที่ชอบแต่ละเรื่องขึ้นมา
แล้วในศูนย์ฯ ของเรา เราก็มีการทดลอง มีการศึกษา คล้ายๆ เหมือนกับงานวิจัยเล็กๆ
เหมือนกัน ทำให้ข้อสรุปตรงนั้นมันเกิดขึ้นแล้วก็ให้เขาไปเห็นตัวอย่าง...แต่ก่อนคุยกันไม่
ค่อยเห็นผลที่นำไปสู่การปฏิบัติ แต่พอเราทำตัวอย่างให้เกิดขึ้น คนมาศึกษาแล้วเอา
กลับไปทำ...แล้วเราก็ติดตามคนที่ฝึกอบรมไปแล้ว แล้วเขากลับไปบ้าน เราตามไปดูว่า
เขาเอาไปใช้จริงไหม เราตามไปดูประมาณ ๔๐% ของคนที่ผ่านการอบรมไปแล้ว ได้ผล
เกือบร้อยเปอร์เซ็นต์ ใน ๔๐% ที่เราไปตาม ทำเกือบหมดเลย เพราะวันสุดท้ายของการ

^{๔๑} สัมภาษณ์ ประยงค์ รัตนรงค์, ๑๙ กรกฎาคม ๒๕๕๓ ช่วงที่ ๑.

^{๔๒} อ้างแล้ว.

อบรม เราก็ให้เขารอกแบบสอบถามว่าเขาได้ประโยชน์ที่เพิ่มขึ้นจากเรื่องที่เขารู้มาแล้วอะไรบ้าง แล้วเขาคิดว่ากลับไปเขาจะไปเริ่มต้นทำอะไร ให้เขารอกแล้วเราก็มาคัดเลือกแล้วเราก็ตามไปดูว่าเขาทำตามที่เขาได้บอกกับเราไว้ไหม แต่ตรงนี้ไม่ใช่แค่คนไม่เรียงอย่างเดียวนะ คนทั่วไปตอนนี้ก็เป็นการขยายพื้นที่^{๔๓}

การทำตัวอย่างให้เห็นถึงผลสำเร็จของความคิดใหม่ ๆ นั้น ถือเป็นกุศโลบายที่สำคัญในการยกระดับความยั่งยืนของการผุดบังเกิดจากการปรับปรุงตนเอง เป็นระดับจัดการตนเองได้ซึ่งจุดเปลี่ยนที่สำคัญคือ การมีระบบให้คนอื่น ๆ สามารถลอกเลียนแบบหรือทำซ้ำได้ ดังนั้น ตัวอย่างที่ทำขึ้นนั้น อาจเป็นได้ทั้ง การแสดงอาชีพนำร่องอย่างการเลี้ยงปลาตู้ด้วยผักหรือเรียกว่าปลาตู้เจซึ่งเป็นการทำลายความเชื่อที่ว่าปลาตู้ต้องกินเนื้อหรืออาหารสำเร็จรูป การเลี้ยงกบคอนโดโดยเลี้ยงด้วยยางรถยนต์ซ้อนกันซึ่งเป็นการทำลายความเชื่อว่าการเลี้ยงกบต้องแยกกบเล็กกับกบใหญ่ออกจากกัน การทำน้ำยาล้างจานใช้เองลดต้นทุน เป็นต้น ตัวอย่างที่เห็นจริงเหล่านี้ ทำให้คนส่วนหนึ่งสามารถทำเลียนแบบ อีกส่วนหนึ่งนำความรู้ไปทำและถ่ายทอดให้คนอื่น ส่วนที่ก้าวหน้ายิ่งขึ้นคือนำวิธีคิดไปใช้ทำในเรื่องที่ไม่เกี่ยวข้องกับตัวอย่าง

ในทางพระพุทธศาสนา หลักธรรมที่อาจเกี่ยวข้องกับการเห็นตัวอย่างแล้วเกิดความเชื่อความเลื่อมใสคือ หลักประมาณหรือปมาณิก ^{๔๔} ได้แก่ รูปประมาณ คือบุคคลผู้ถือรูปเป็นประมาณ เลื่อมใสในรูป หมายถึงบางคนเห็นรูปที่สูง รูปที่ผอม รูปที่อ้วน รูปที่มีอวัยวะสมส่วน ถือเอาประมาณในรูปนั้นแล้ว เกิดความเลื่อมใส โฆษประมาณ คือบุคคลผู้ถือเสียงเป็นประมาณ เลื่อมใสในเสียง หมายถึงบางคนถือเอาประมาณในเสียงนั้นที่ผู้อื่นกล่าวสรรเสริญ ที่ผู้อื่นชมเชยที่ผู้อื่นกล่าวยกย่อง ที่ผู้อื่นกล่าวสรรเสริญสืบ ๆ กันมาแล้ว เกิดความเลื่อมใส ลูขประมาณ คือบุคคลผู้ถือความเศร้าหมองเป็นประมาณ เลื่อมใสในความเศร้าหมอง หมายถึงคนบางคนเห็นจิตรเศร้าหมอง บาตรเศร้าหมอง เสนาสนะเศร้าหมอง หรือเห็นทุกกรกิริยาต่าง ๆ ถือเอาประมาณในความเศร้าหมองนั้นแล้ว เกิดความเลื่อมใส และธรรมประมาณ คือบุคคลผู้ถือธรรมเป็นประมาณ เลื่อมใสในธรรม หมายถึงบุคคลบางคนในโลกนี้เห็นศีล สมาธิ ปัญญาแล้วถือเอาประมาณในศีล เป็นต้น นั้นแล้ว เกิดความเลื่อมใส

^{๔๓} สัมภาษณ์ประยงค์ รณรงค์ ๒๔ เมษายน ๒๕๕๕ ช่วงที่ ๒.

^{๔๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๒๒-๑๒๓ ตูรายละเอียดใน อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๕/๑๐๘-๑๐๙ และอภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๑๗๑-๑๗๒/๒๐๔-๒๐๕.

ในข้อนี้ตีความได้ว่า เมื่อเห็นหรือได้ยินสิ่งที่เป็นผลสำเร็จหรือสิ่งที่ทำให้รู้สึกชอบใจ ตื่นเต้น ประหลาดใจ จึงเกิดความเลื่อมใสขึ้น ทั้งนี้ความเลื่อมใส (ปสาทะ) มีเวทนาเป็นปัจจัย^{๔๕}

หลักธรรมอีกชุดหนึ่งที่ใกล้เคียงกันคือ **ทัศนียะ ปสาทนิยะ และมโนภาวนียะ**^{๔๖} ทัศนียะ คือนำดูเป็นลักษณะทางภายนอก ปสาทนิยะ คือนำเลื่อมใส นำชื่นชม นำเชื่อถือ หมายความว่ามีความสมบัติต่าง ๆ และมโนภาวนียะ มักใช้กับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือพระอรหันต์คือ เมื่อใคร ๆ เห็นแล้วจะรู้สึกพอใจโล่งใจ เบิกบานใจ ใจผ่องใส^{๔๗} ในที่นี้ใช้คำว่า **ปสาทนิยะ** ในการอธิบายการทำตัวอย่างให้เห็นเพื่อให้เกิดความเลื่อมใส

หลักธรรมเหล่านี้เมื่อนำมาประยุกต์ในทางสังคมจึงหมายถึงการที่ชุมชนเมื่อได้นึกคิดพิจารณาไตร่ตรองแล้ว มีความต้องการที่จะทำหรือ**ฉันทะ**ความพอใจที่จะทำ ซึ่งเป็นธรรมข้อหนึ่งใน**อิทธิบาท ๔**^{๔๘} หรือคุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย การที่ทำตัวอย่างให้ปรากฏแก่บุคคลอื่น ๆ แล้ว บุคคลเหล่านั้นบางส่วนเมื่อเห็นตัวอย่างหรือได้ยินคนอื่น ๆ ชื่นชมสรรเสริญก็จะเลื่อมใส ในกรณีชุมชนไม่เรียง การทำตัวอย่างอาชีพครอง อาชีพเสริมต่าง ๆ ในศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม่เรียงหรือการให้ผู้รู้มาปฏิบัติให้เห็น เป็นวิธีที่ช่วยให้บุคคลอื่น ๆ เกิดความเลื่อมใสและเข้าร่วมกลุ่มมากขึ้น แม้แต่ตัวประยงค์ รัตนรงค์เองนั้น คนในชุมชนไม่เรียงแต่เดิมไม่ได้ให้การเลื่อมใสทั้งหมด แต่เมื่อได้รับรางวัลแมกไซไซพร้อมทั้งได้รับการยกย่องจากทั้งในประเทศและต่างประเทศ คนในชุมชนไม่เรียงเองจึงหันกลับมาให้ความเลื่อมใสมากขึ้น

๗. พัฒนาความร่วมมือ : สังคหวัตถุ ๔ และสารณียธรรม ๖

ปฏิบัติการพัฒนาความร่วมมือ ลดความขัดแย้งนี้ เป็นการขยายพื้นที่การทำงานให้กว้างขวางยิ่งขึ้น เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ต้องการ รวมทั้งลดแรงกดดันที่มีต่อกลุ่มอีกด้วย สิ่งนี้เกิดขึ้นได้จากการกระทำที่ยึดเหนี่ยวใจกันและสร้างความสามัคคีระหว่างกันเพื่อแก้ไขปัญหา

ในทางพระพุทธศาสนานั้น หลักธรรมที่จะพัฒนาความร่วมมือ ลดความขัดแย้งได้แก่ **หลักสังคหวัตถุ ๔**^{๔๙} และ**สารณียธรรม ๖**^{๕๐}

^{๔๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๙๒/๒๗๒.

^{๔๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **รัฐศาสตร์เพื่อชาติ vs รัฐศาสตร์เพื่อโลก**, (กรุงเทพฯ : บริษัทพิมพ์สวาย จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๕.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕-๖.

^{๔๘} อิทธิบาท ๔ ได้แก่ **ฉันทะ**คือความพอใจ ความต้องการที่จะทำ **วิริยะ**คือความเพียร **จิตตะ**คือความคิดมุ่งไปหรือจิตฝึกฝน และ**วิมังสา**คือความไตร่ตรองหรือหมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญ.

^{๔๙} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๒/๕๐-๕๑.

^{๕๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๒๐๐-๒๐๑ ตูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๕๔/๕๙-๖๑.

หลักสังคหัตถุ ๔ หรือธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว ได้แก่ ทานคือการให้, เปยยวัชชะ หรือปิยวาจาคือวาจาเป็นที่รัก, อตถจริยาคือการประพฤติประโยชน์และสมานัตตตาคือการวางตนสม่ำเสมอหรือเสมอภาค ไม่เอาเปรียบ ไม่ถือสูงต่ำ ร่วมทุกข์ร่วมสุข มีความเสมอกันในธรรม พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า “สังคหธรรมเหล่านี้แลช่วยอุ้มชูโลกเหมือนลีมส์ลัคที่ยึดกุมรถซึ่งแล่นไปไวได้ฉะนั้น”^{๕๑}

หลักสารณียธรรม ๖ หรือเหตุให้ระลึกถึงกัน ธรรมที่ทำให้เกิดความสามัคคีประกอบด้วย เมตตากายกรรม คือช่วยเหลือกิจธุระด้วยความเต็มใจ, เมตตาวจีกรรม คือช่วยบอกแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ กล่าววาจาสุภาพ, เมตตามโนกรรม คือตั้งจิตปรารถนาดี มองกันในแง่ดี, สาธารณโภคิตา คือบริโภคร่วมกันโดยไม่แบ่งแยก ลากทั้งหลายที่ชอบธรรมได้มาโดยธรรมก็บริโภคร่วมกัน, สีลสามัญญตา คือเป็นผู้มีศีลไม่ขาด ไม่ทะลุ ฯลฯ มีศีลเสมอกับเพื่อน และทวิญญูสามัญญตา คือเป็นผู้มีทวิญญู โดยทวิญญูอันประเสริฐ เพื่อความสันติทุกขโดยเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย

ทั้งสองหลักธรรมนี้ นำไปสู่ข้อสรุปร่วมกันเพื่อการยึดเหนี่ยวและระลึกถึงหรือเพื่อความเป็นอันเดียวกันคือ การสื่อสารและการปฏิบัติต่อกันด้วยดี (ทาน, ปิยวาจา, อตถจริยา และเมตตาทั้งกายกรรม วจีกรรมและมโนกรรม) บนพื้นฐานของความเท่าเทียมกันหรือการวางตัวเสมอกัน (สมานัตตตา, สาธารณโภคิตา, สีลสามัญญตาและทวิญญูสามัญญตา) ทั้งในด้านความเชื่อ (ทวิญญู) ระเบียบแบบแผน (ศีล) และการร่วมกันรับผลประโยชน์ (สาธารณโภคิตา)^{๕๒}

ในทางสังคมนั้น การพัฒนาความร่วมมือให้เกิดขึ้น จำเป็นต้องอาศัยการพูดคุยสื่อสารและปฏิบัติต่อกันด้วยดี เท่าเทียมกันและการวางตัวเสมอกันทั้งในความเชื่อ ระเบียบแบบแผนและการรับประโยชน์ ดังเช่นตัวแทนหมู่บ้านในแต่ละหมู่บ้านของสภาผู้นำชุมชนปฏิบัติต่อเพื่อนบ้านในหมู่บ้านจนเป็นที่ไว้วางใจ และสามารถรับเลือกมาปฏิบัติหน้าที่เป็นผู้นำในองค์การบริหารส่วนตำบลสืบแทนชุดเดิมซึ่งหวังผลในการเลือกตั้งเพียงเพื่อประโยชน์ทางธุรกิจของตน

๘. ส่งเสริมเครือข่าย : เวปุลลธรรม ๖ (เพื่อเติบโตใหญ่ไพศาลในเวลาไม่นาน)

ปฏิบัติการนี้ เป็นการขยายงานร่วมกับองค์กรหรือกลุ่มอื่น ๆ ในด้านการเลี้ยงชีพ ประยงค์และกลุ่มได้ส่งเสริมให้เกิดเครือข่ายในด้านยางพารา และส่งเสริมเครือข่ายร่วมกับกลุ่มทำผลไม้ และกลุ่มทำนา เกิดเป็นเครือข่ายยมนาขึ้น ประยงค์เล่าถึงการขยายเครือข่ายยมนาบนความเกื้อกูลระหว่างกันโดยการสร้างโรงงานแป้งขนมจีนขึ้นเป็นกิจกรรม ว่า

^{๕๑} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๒/๕๑.

^{๕๒} สมบูรณ์ เอื้ออมาริวงศ์, “สังคมตื่นรู้ : ระบบสังคมที่พึงประสงค์ในพระไตรปิฎก”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕) : ๗๗.

มันเอื้อกันสองชั้นสามชั้น คือคนที่ผลิตข้าวมาป้อนกับโรงงานแปงเขาก็ได้กำไรไป แล้วชั้นหนึ่งแล้วพอเวลามาปันผลกับโรงงานเขาก็ได้กำไรอีกชั้นหนึ่ง แต่เราไปหากำไรส่วนต่างนี้มาจากคนภายนอก ไม่ใช่หาจากสมาชิกนะ สมาชิกรู้สึกว่ายี่สิบนี้เป็นที่พึงแล้วก็ เป็นเครื่องมือที่ทำให้เขาทำธุรกิจกับตรงนี้ได้ เราถึงมาร่าง **วิสาหกิจชุมชน** จากตัวอย่างนี้ จากตัวอย่างของโรงแปงขนมจีน^{๕๓}

การขยายเครือข่ายนอกจากเครือข่ายยมนา ประสงค์ยังให้แนวทางขยายเครือข่ายระหว่างเมืองกับชนบท โดยใช้กิจกรรมที่เป็นตัวเชื่อมคือปัญหาสิ่งแวดล้อม อาหารปลอดภัย สารพิษ โดยชนบทเป็นผู้ผลิต เมืองเป็นผู้บริโภคและจัดการตลาดส่วนที่เหลือ

ชุมชนเมืองที่อยู่ชายขอบรอบๆ ที่ติดกับชนบทเขามีปัญหาพอสมควรเหมือนกัน ปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อม ปัญหาเรื่องทางเลือกอะไรต่างๆ เหล่านี้ ที่นี้ในฐานะที่เรามีประสบการณ์เรื่องชนบทก็ไปให้แนวคิดกับเขาว่าชุมชนเมืองกับชุมชนชนบทที่อยู่ติดกันตรงนี้ จะต้องร่วมมือกันให้ได้ ถ้าร่วมมือกันไม่ได้มันก็อ่อนแอทั้งสองฝ่าย คือในชนบทข้างๆ เมือง เขาเน้นเรื่องการผลิต แต่การผลิตตรงนั้นถ้าไม่สามารถจับมือกันร่วมกับชุมชนเมืองที่เป็นกลุ่มก่อนได้ ก็ถูกเอาเปรียบจากพ่อค้าคนกลาง แต่ถ้าใน **ชุมชนชนบทที่เป็นผู้ทำการผลิตไปจับมือกับชุมชนเมืองที่เป็นผู้บริโภค** แล้วผู้บริโภคจะมีทางเลือกในการที่จะได้ส่วนที่เป็น **อาหารที่ปลอดภัยจากสารพิษ** เพราะเราสร้างความร่วมมือสัมพันธ์กัน ช่วยเหลือกัน ให้ผู้ที่ผลิตทำผลผลิตที่ปลอดภัยจากสารพิษให้กับชุมชนเมืองที่เป็นผู้บริโภค ถ้าเหลือใช้ในชุมชนที่เป็นผู้บริโภคตรงนั้น **ชุมชนเมืองจะเป็นผู้จัดการด้านตลาด** ให้กับชุมชนชนบทที่เป็นผู้ผลิต เพราะเขาสามารถยืนยันผลผลิตตรงนั้นได้ เพราะเขาเป็นเครือข่ายกัน สร้างความสัมพันธ์ความร่วมมือกัน ตรงนี้คือความอยู่รอด...[เครือข่ายยมนาและโรงงานขนมจีนถือเป็นบทเรียน]...นั่นคือความร่วมมือกัน โรงงานขนมจีนจัดการแบบธุรกิจ แต่ก็ทำให้สมาชิกของชาวนาในกลุ่มน้ำปากพวงที่เป็นผู้มาร่วมถือหุ้น ก็ทำให้ผลผลิตตรงนั้นถูกจัดการที่อยู่ในการกำหนดของพวกเราเองได้เลย^{๕๔}

ในการขยายกลุ่ม เครือข่าย ประสงค์ให้ความสำคัญกับการเรียนรู้และปฏิบัติ ดังนี้
เรื่องต่างๆ ที่กำลังทำอยู่ปัจจุบันนี้ก็เน้นเรื่อง **การคิดกันก่อนแล้วศึกษาเรียนรู้ให้ชัดเจนให้เข้มข้น แล้วเอาข้อสรุปนั้นลงไปสู่การปฏิบัติ** ผมคิดว่าเริ่มต้นตั้งแต่ที่เราทำมา ไม่ทำให้คนมีความรำรวยหรือหวามมากขึ้นแต่ทำให้คนมีความสุขมากขึ้น แต่ก่อนเขา

^{๕๓} สัมภาษณ์ ประสงค์ รัตนรงค์, ๒๓ กันยายน ๒๕๕๓ ช่วงที่ ๓.

^{๕๔} สัมภาษณ์ ประสงค์ รัตนรงค์, ๒๔ เมษายน ๒๕๕๕ ช่วงที่ ๓.

เดือดร้อนเขาวุ่นวายกันอยู่ แต่เดี๋ยวนี้รู้สึกว่แต่ละคนมีความสามารถในการแก้ปัญหาตัวเองได้ เน้นเรื่องการพึ่งตนเองกันเป็นหลัก แล้วการพึ่งตนเองมันได้บางส่วนแต่บางเรื่องเราต้องพึ่งพาอาศัยกัน ทำให้เกิดกิจกรรมเกิดกลุ่มต่าง ๆ ที่ร่วมมือกันอยู่ก็มีอยู่พอสมควร...การยึดเยียดที่จะให้เกิดกลุ่มนั้นไม่จำเป็น ให้มันมีความจำเป็นที่จะต้องมิกลุ่มมารองรับ กลุ่มมันจะเกิดขึ้นเอง ไม่เป็นการจัดตั้ง^{๕๕}

สำหรับหลักธรรมที่เกี่ยวกับการบรรลุความเป็นใหญ่หรือความไพบูลย์ในธรรมทั้งหลาย ปรากฏในมหัตตสูตร^{๕๖} หรือเรียกว่า เวปุลลธรรม ๖^{๕๗} ได้แก่ อาโลกพหุโล เป็นผู้มากด้วยแสงสว่างคือปัญญา, โยคพหุโล เป็นผู้มากด้วยความเพียร, เวทพหุโล เป็นผู้มากด้วยความปลานปลื้มคืออิมใจบันเทิงใจ, อสนุตฺถุฏฐิพหุโล เป็นผู้มากด้วยความไม่สันโดษในที่นี้คือไม่รู้พอในการบำเพ็ญความดี, อนิกฺขิตตฺตฺโร เป็นผู้ไม่ทอดธุระคือประคองความเพียร และ อุตฺตริยจปตาเรติ คือทำความเพียรให้ยิ่งขึ้นในกุศลธรรมทั้งหลาย

หลักธรรมสำหรับบุคคลนี้อาจใช้อธิบายการเติบโตของเครือข่ายที่เกิดจากการร่วมกันทำงานของคนจำนวนมาก จึงต้องอาศัยการมีความรู้มาก มีความเพียรมาก มีความปลานปลื้มใจในการทำงานร่วมกันมาก ไม่รู้จักพอในการทำสิ่งดี รักษาความเพียรไม่ทิ้งงานและความเพียรยิ่งขึ้นในสิ่งที่ถูกต้อง หลักธรรมนี้ให้ความสำคัญกับความรู้และความเพียรอย่างมาก

เมื่อเครือข่ายมีความรู้และความเพียรในการทำงานร่วมกัน ประกอบกับการทำงานร่วมกันอย่างมีความสุข ปลานปลื้มใจ ย่อมทำให้เครือข่ายเติบโตและไพบูลย์ยิ่งขึ้น

๙. สรุปหาการปฏิบัติ : สปัปฺริสธรรม ๗

ปฏิบัติการสร้างแบบแผนคุณค่านี้ เป็นเรื่องแบบแผนการจัดการทั้งในเรื่องการจัดการคน การจัดการความรู้และการจัดการทรัพยากร ในการจัดการคนเริ่มจากการจัดการตนเอง คือรู้จักตนเอง ชุมชนและโลก การจัดการความรู้คือรู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักหาความจริงจากการพิสูจน์และลงมือปฏิบัติหรือจากประสบการณ์ พร้อมทั้งหาความรู้จากวิชาการและเทคโนโลยีด้วย กล่าวคือภูมิปัญญาต้องคู่กับวิชาการและเทคโนโลยี ส่วนการจัดการทรัพยากรซึ่งเกี่ยวข้องกับการลงทุนและการสร้างมูลค่าเพิ่ม เริ่มจากการผลิตเพื่อใช้ เมื่อเหลือจึงขาย เป็นการจัดการที่ให้ความสำคัญกับการจัดการความเสี่ยงและการพึ่งตนเองมากกว่าการหาทำไร

^{๕๕} สัมภาษณ์ ประยงค์ รัตนรงค์, ๒๒ กันยายน ๒๕๕๓ ช่วงที่ ๑.

^{๕๖} อัง.นกก. (ไทย) ๒๒/๘๐/๖๐๓-๖๐๔.

^{๕๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า

ในการจัดการคนนั้น กระบวนการเรียนรู้แผนแม่บทชุมชนถือเป็นเครื่องมือในการให้คนได้รู้จักตนเอง รู้จักชุมชนและโลก วิชิต นันทสุวรรณ เขียนสรุปไว้ดังนี้

การรู้จักตนเอง รู้จักชุมชนของตนเองและรู้จักโลกในกระบวนการทางปัญญา เน้นการเรียนรู้บนฐานความเป็นจริงของชีวิตและชุมชน ไม่ใช่การเรียนรู้ที่วางอยู่บนฐานความต้องการ (โลภะ) ที่ถูกกระตุ้นโดยคนอื่นหรือโดยปัญหา หรือโดยความหลงผิดเพราะโลกวัตถุ เป็นการเรียนรู้ที่เริ่มต้นจากสภาพความเป็นจริงของคนและชุมชนซึ่งปรากฏออกมาในรูปของข้อมูล การเรียนรู้จะต้องทำความเข้าใจปรากฏโดยการจัดทำข้อมูลของครอบครัวและชุมชน ข้อมูลที่รวบรวมได้จะผิดพลาดหรือคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง จะใกล้เคียงหรือตรงกับความเป็นจริงขึ้นอยู่กับ กระบวนการ ระบบและวิธีการจัดการในการจัดเก็บข้อมูล^{๕๘}

ในการจัดการความรู้ ประสงค์มองว่าภูมิปัญญาชาวบ้านเท่านั้นไม่พอ ต้องอาศัยวิชาการเทคโนโลยีเพื่อให้เท่าทันกับสถานการณ์ปัจจุบันที่เปลี่ยนไป ประสงค์ให้ความเห็นว่า

ส่วนหนึ่งที่มีความรู้ของชุมชนเพราะเป็นภูมิปัญญาหรือประสบการณ์แค่นั้นแหละ แต่เพียงแต่ภูมิปัญญาหรือประสบการณ์อย่างเดียวไม่พอ เพราะสถานการณ์มันเปลี่ยนไป มันต้องทำให้ชุมชนเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องในการผสมผสานกันระหว่างภูมิปัญญาและประสบการณ์และใช้วิชาการเทคโนโลยีเข้าไปด้วย มันถึงจะมีประสิทธิภาพในการเอาไปใช้แก้ปัญหา ป้องกันปัญหา หรือการพัฒนา ผมว่ามันต้องใช้แบบผสมผสานหรือก้าวหน้าหน่อยหนึ่ง^{๕๙}

ส่วนการจัดการทรัพยากรซึ่งมีปัญหาระหว่างชุมชนกับโลกที่เขาแสวงหาทรัพยากรในชุมชน ประสงค์ให้คำตอบว่า

ชุมชนได้เปรียบตรงที่ได้เป็นเจ้าของทรัพยากร ถ้าเรามีความรู้ความสามารถในการจัดการทรัพยากรที่เรามีอยู่ให้เกิดประสิทธิภาพมากขึ้น มันทำให้เกิดมูลค่าเพิ่ม ทำให้เกิดการพึ่งตนเองในชุมชนได้ เพราะเรามีจุดแข็งคือมีทรัพยากรอยู่ในมือ แต่ที่ผ่านมากคนในชุมชนที่เป็นเจ้าของทรัพยากรไม่มีความรู้ความสามารถในการจัดการทรัพยากร มันถึงทำให้คนอื่นเข้ามาจัดการแล้วไปหาว่าเขาเอาเปรียบ ที่จริงเขาไม่ได้เอาเปรียบแต่เขา

^{๕๘} วิชิต นันทสุวรรณ, ขบวนการชุมชนใหม่ : การพัฒนาแบบแผนใหม่ทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน, (กรุงเทพฯ : สถาบันพัฒนาทรัพยากรชุมชน, ๒๕๔๗), หน้า ๗๗-๗๘.

^{๕๙} สัมภาษณ์ ประสงค์ วรรณรงค์, ๒๒ กันยายน ๒๕๕๓ ช่วงที่ ๒.

ต้องการกำไรสูงสุด ทำให้รู้สึกว่ไปเบียดเอาผลประโยชน์ของชาวบ้านที่เป็นเจ้าของทรัพยากร แ่ลงเรื่อย ๆ^{๖๐}

การจัดการคน ความรู้และทรัพยากร ล้วนสะท้อนถึงการรู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักตนเอง ซึ่งหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการดังกล่าวคือ ธัมมัญญตาคือการรู้จักเหตุ, อัตถัญญตาคือการรู้จักผล, อตตัญญตาคือการรู้จักตน นอกจากนี้ ยังมีหลักธรรมอื่น ในหมวดนี้ที่เกี่ยวข้องคือ มัตตัญญตาหรือความรู้จักประมาณ กาลัญญตาหรือความรู้จักกาล ปริสสญญตาหรือการรู้จักชุมชน ปุคคลัญญตาหรือการรู้จักบุคคลซึ่งเป็นหลักธรรมในสัปปริสธรรม ๗ หรือธรรมของสัตบุรุษ หรือคุณสมบัติของคนดีมี ๗ ประการ นอกจากนี้ ยังรวมถึงหลักความไม่ประมาทในการจัดการทั้งคน ความรู้และทรัพยากร

๑๐. สร้างบรรทัดฐาน : ราชอปริหานิยธรรม

ปฏิบัติการนี้ เป็นการสร้างความยั่งยืนให้กับแบบแผนคุณค่าของชุมชน โดยการสร้างบรรทัดฐานถ่ายทอดให้คนในชุมชนและเครือข่ายหรือเรียกว่า การผลิตซ้ำทางสังคม

หลักธรรมเพื่อการรักษาสถานะภาพเดิมของคุณค่าที่ได้พัฒนาขึ้นใหม่และทำซ้ำต่อเนื่องต่อไปคือ ราชอปริหานิยธรรม ๗^{๖๑} (ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม) ได้แก่

๑. หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ ประชุมกันมากครั้ง
๒. พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่พึงทำ
๓. ไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้ (อันขัดต่อหลักการเดิม) ไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้ (ตามหลักการเดิม) ถือปฏิบัติมั่นตามวัชชีธรรม (หลักการ) ที่วางไว้เดิม
๔. ท่านเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ในชนชาววัชชี เคารพนับถือท่านเหล่านั้น เห็นถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันควรรับฟัง
๕. บรรดากุลสตรีกุลมารีทั้งหลาย ให้อยู่ดีโดยมิถูกข่มเหง หรือจูดคร่ำขึ้นใจ
๖. เคารพสักการะบูชาเจดีย์ของวัชชีทั้งหลาย ทั้งภายในและภายนอก ไม่ปล่อยให้ธรรมิกพลีที่เคยให้เคยทำเจดีย์เหล่านั้นเสื่อมทรามไป
๗. จัดให้ความอารักขา คุ่มครอง ป้องกัน อันชอบธรรมแก่พระอรหันต์ทั้งหลาย ตั้งใจว่า ขอพระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังมิได้มา พึงมาสู่แว่นแคว้น ที่มาแล้วพึงอยู่ในแว่นแคว้นโดยผาสุก

^{๖๐} อ้างแล้ว.

^{๖๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๑๑-๒๑๒ ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๔/๗๘-๘๐. และ อจ.สตฺถก. (ไทย) ๒๓/๒๑/๓๑-๓๒.

ทั้ง ๗ ข้อนี้ เป็นการรักษาแบบแผนคุณค่าที่กำหนดขึ้นมาร่วมกันให้ต่อเนื่องต่อไป เมื่อดูหลักธรรมนี้ในอรรถกถาในอรรถกถาโนรธปุณณิ ภาค ๓^{๖๒} และนำมาประยุกต์เข้ากับปัจจุบันอาจกล่าวได้ว่าทำให้เกิดความสามัคคี ทั้งนี้ ข้อ ๑. การประชุมเป็นประจำทำให้ได้รับข่าวสารจากทุกทิศ ส่งผลให้สามารถดูแลทุกข์สุขประชาชนได้ทั่วถึง ข้อ ๒. เป็นเรื่องการรักษาหารือและตัดสินใจร่วมกันในการดำเนินงาน ข้อ ๓. เป็นเรื่องการรักษาและบังคับใช้กฎเกณฑ์ที่มีอยู่เดิม ถ้าไม่บังคับใช้หรือบัญญัติใหม่ประชาชนจะเกิดความไม่พอใจและอาจเกิดการต่อต้านหรือหลีกเลี่ยงกฎเกณฑ์ใหม่ๆ เหล่านั้น ข้อ ๔. การเคารพผู้ใหญ่ถือเป็นเรื่องการรับความรู้และประสบการณ์ ข้อ ๕. เป็นเรื่องการรักษาสิทธิมนุษยชน ถ้ามีการละเมิดจะสร้างความไม่พอใจเกิดขึ้นแก่ญาติพี่น้อง ข้อ ๖. เป็นเรื่องการรักษาแบบแผนคุณค่าดั้งเดิมและขวัญกำลังใจของประชาชน และ ๗. เป็นเรื่องการรักษาเกื้อกูลทางสังคม การอบรมจริยธรรม

๑๑. ยึดถือเป้าหมายรวม : พรหมวิหาร ๔

ปฏิบัติการนี้ เป็นการขยายพื้นที่จากชุมชนไม่เรียงไปสู่ระดับประเทศ บนพื้นฐานของการยึดถือในเป้าหมายรวมเป็นสำคัญ ตัวอย่างการทำแผนแม่บทการพัฒนาทางพาราไทย (ฉบับประชาชน) ที่ผลักดันจนเป็นนโยบายของประเทศและระหว่างประเทศถือเป็นตัวอย่างประการหนึ่ง

หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการยึดถือเป้าหมายรวมและขยายการเกื้อกูลออกไปอย่างกว้างขวางนี้ได้แก่หลักพรหมวิหาร ๔^{๖๓} โดยเฉพาะในเรื่องเมตตาและกรุณา ถือเป็นหลักธรรมสำคัญในการทำงานเพื่อให้ทุก ๆ คนได้รับความสุขและพ้นจากปัญหา ส่วนธรรมข้ออื่น ๆ ของพรหมวิหาร ๔ คือ มุทิตาความยินดี เมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุขและอุเบกขาหรือความวางใจเป็นกลาง

๑๒. ขยายการพึ่งตนเอง : นาถกรรมธรรม ๑๐

ปฏิบัติการนี้ ขยายการแบ่งปันให้ทุกภาคส่วนในประเทศได้เรียนรู้ในการพึ่งตนเอง โดยใช้กระบวนการเรียนรู้จัดทำแผนแม่บทชุมชน และวิสาหกิจชุมชนเป็นเครื่องมือในการจัดการทุนของชุมชน ถือได้ว่าเป็นการบูรณาการการจัดการทั้งทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางสังคม ทุนทรัพยากร ทุนภูมิปัญญาและทุนเงินตรา รวมทั้งการจัดการตนเองและองค์กรด้วย

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในเรื่องการพึ่งตนเองได้แก่ นาถกรรมธรรม ๑๐^{๖๔} หรือธรรมอันกระทำที่พึ่ง ธรรมสร้างที่พึ่ง คุณธรรมที่ทำให้ตนเป็นที่พึ่งของตนได้ ประกอบด้วย สีส คือความประพฤติดีงามสุจริต รักษาระเบียบวินัย มีอาชีพะบริสุทธิ์, พาหุสัจจ คือมีความรู้

^{๖๒} อ.สุตต.อ. (ไทย) ๒๑/๒๓๘-๒๔๓.

^{๖๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๒๗/๒๕๖ พรหมวิหาร ๔ ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตาและอุเบกขา.

^{๖๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๕/๓๕๘-๓๖๑ และ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๓๘-๒๓๙.

ความเข้าใจลึกซึ้ง, กลุ่ยานมิตตุดา ความมีกัลยาณมิตร การคบคนดี ได้ที่ปรึกษาและผู้แนะนำ
 สักสองที่ดี, โสวรสสุตา ความเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย รับฟังเหตุผล, กิฏฺเฐนียสุ ทกฺขตา ความ
 เอาใจใส่ช่วยขวนขวายในกิจใหญ่ย่อยทุกอย่างของเพื่อนหมู่คณะ รู้จักพิจารณาไตร่ตรอง
 สามารถจัดทำให้สำเร็จเรียบร้อย, ฐมฺมกามตา ใฝ่ความรู้ใฝ่ความจริง รู้จักพูดรู้จักรับฟังทำให้
 เกิดความพอใจ ชอบศึกษา, วิริยารมฺภ ความขยันหมั่นเพียร, สหฺตุญฺญี ความสันโดษ ยินดีพอใจ
 ด้วยปัจจัยที่หามาได้ด้วยด้วยความเพียร, สติ รู้จักกำหนดจดจำ เป็นอยู่อย่างไม่ประมาท
 และปัญญา ความมีปัญญาหยั่งรู้เหตุผล รู้จักคิดพิจารณา

จากปฏิบัติการทั้ง ๑๒ ปฏิบัติการ พบว่ามีหมวดหลักธรรมที่เป็นองค์ประกอบดังนี้

กุศลวิตก ๓^{๖๕}

อธิปไตย ๓^{๖๖}

จักร ๔^{๖๗}

พรหมวิหาร ๔ หรือ อปฺปมฺยญฺญา ๔^{๖๘}

อิทธิบาท ๔^{๖๙}

อภิสเสนธรรม ๔^{๗๐}

ประมาณ หรือ ปมาณิก ๔^{๗๑}

สังคหัตถุ ๔^{๗๒}

สัมปชัญญะ ๔^{๗๓}

^{๖๕} ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๑.

^{๖๖} ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๔.

^{๖๗} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๑/๕๐ จักร ๔ หรือธรรมนำชีวิตไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง ได้แก่
 อัตตสัมมาปณิธิ (ตั้งตนชอบ), สัมปยุตฺตปุสสยะ (สมาคมกับสัตบุรุษ), ปฏิรูปเทสวาสะ (อยู่ในถิ่นที่ดี),
 ปุพเพกตปุญญตา (ความเป็นผู้ได้ทำความดีไว้ก่อนแล้ว).

^{๖๘} ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๓๒๗/๒๕๖, ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๘/๒๘๐.

^{๖๙} ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๖/๒๗๗.

^{๗๐} ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐/๒๘๑.

^{๗๑} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๕/๑๐๘-๑๐๙.

^{๗๒} ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๑๐/๑๗๐-๑๗๑.

^{๗๓} สัมปชัญญะ ได้แก่ สาทถกสัมปชัญญะ (รู้ชัดว่ามีประโยชน์) สัมปายสัมปชัญญะ (รู้ชัดว่า
 เป็นสัมปายะหรือตระหนักในความเหมาะสมแก่กาล), โคจรสัมปชัญญะ (รู้ชัดว่าเป็นโคจร หรือตระหนักใน
 แดนงานของตน), อสมโมหสัมปชัญญะ (รู้ชัดว่าไม่หลง) ดูรายละเอียดคำอธิบายใน พระพรหมคุณาภรณ์
 (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๔๕-๑๔๖.

อินทรี ๕, พละ ๕^{๗๔}

สารนิยธรรม ๖^{๗๕}

เวปุลลธรรม ๖^{๗๖}

สัปปริสธรรม ๗^{๗๗}

ราชอปริหานิยธรรม ๗^{๗๘}

นาถกรณธรรม ๑๐^{๗๙}

กล่าวโดยสรุป ปฏิบัติการทั้ง ๑๒ ประการนี้ เกี่ยวข้องกับหลักพุทธธรรมจำนวนมากดังที่แสดงเป็นตัวอย่างข้างต้น อย่างไรก็ตามหลักธรรมต่าง ๆ บางข้อบางหมวดมีการใช้ประกอบร่วมกันในปฏิบัติการต่าง ๆ มากกว่าหนึ่งข้อ ขณะเดียวกันหลักธรรมบางหมวดที่แสดงให้เห็นเพียงบางข้อนั้น หลักธรรมข้ออื่น ๆ ในหมวดเดียวกันนั้นอาจอนุมานว่ามีปรากฏอยู่ด้วยเช่นกันเพียงแต่ข้อมูลที่กำลังอ้างถึงไม่สามารถชี้ให้เห็นชัดเจนได้ในทุก ๆ ข้อ

จากหมวดธรรมข้างต้น นำไปสู่คำถามว่า สภาวธรรมที่เชื่อมโยงหมวดต่าง ๆ เหล่านี้เข้าด้วยกันมีกระบวนการเป็นอย่างไร

๔.๓ แบบจำลองการก้าวข้ามของบุคคลกับการผุดบังเกิดแห่งสังคมดีhuri

จากแนวคิดในบทที่ ๒ ปรากฏการณ์และการวิเคราะห์ในบทที่ ๓ รวมทั้งฐานคิดและหลักธรรมของปฏิบัติการในบทนี้ นำมาสู่การบูรณาการเป็นแบบจำลองในหัวข้อนี้ ทั้งนี้เพื่อตอบคำถามว่า หลักพุทธธรรมจะอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างการก้าวข้ามของบุคคลกับกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคมได้อย่างไร การผุดบังเกิดทางสังคมนั้นจะนำไปสู่ความสัมพันธ์กับระบบการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของสังคมดีhuriในลักษณะอย่างไร และระหว่างการผลิตทางสังคมกับความยั่งยืนจะมีวิธีอธิบายอย่างไร

^{๗๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๑๐.

^{๗๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๔/๓๒๑-๓๒๒.

^{๗๖} อัง.ณุก. (ไทย) ๒๒/๘๐/๖๐๓.

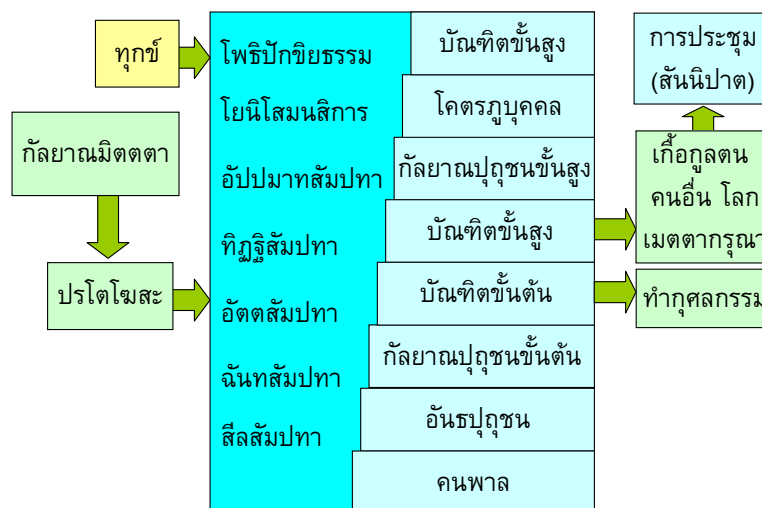
^{๗๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๓.

^{๗๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๔-๑๓๕/๗๘-๘๑.

^{๗๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๕/๓๕๘-๓๖๑.

๔.๓.๑ แบบจำลองการก้าวข้ามของบุคคล

การก้าวข้ามของบุคคลจากการเปลี่ยนแปลงทิวทัศน์ ดังเช่นกรณีของประยงค์ วรรณรงค์ สามารถนำมาประมวลเป็นแบบจำลองโดยมองถึงปัจจัยและขั้นของการพัฒนาจิต รวมทั้งผลของการเปลี่ยนแปลงเป็นปัจจัยนำออกสู่สังคมภายนอกโดยเฉพาะในชั้นบัณฑิตขั้นต้นและขั้นสูงดังนี้

ภาพที่ ๔.๑ แสดงแบบจำลองการก้าวข้ามของบุคคล

จากภาพที่ ๔.๑ สามารถอธิบายได้ดังนี้ เมื่อทุกข์ซึ่งเป็นปรากฏการณ์เกิดขึ้นกับบุคคลใดบุคคลหนึ่งแล้ว หนทางในการก้าวข้ามจากสภาพที่เป็นทุกข์กายทุกข์ใจประจวบเวลา กลางคืนไปสู่ความมีปัญญาและหลุดพ้นหรือประจวบเวลากลางวันนั้น ต้องเริ่มจากแสงอรุณรุ่ง ยามเช้า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสถึงเรื่องบุพนิमितเพื่อการเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ใน สूरียเปยยาลวรรค^{๘๐} หรือเรียกว่าบุพนิमितแห่งมรรค^{๘๑} โดยมีธรรมดังนี้ การมีกัลยาณมิตร (กัลยาณมิตตตา), ความถึงพร้อมด้วยศีล (สีลสัมปทา), ความถึงพร้อมด้วยฉันทะหรือใฝ่ใจอยากจะทำ (จันตสัมปทา), ความถึงพร้อมด้วยตนที่ฝึกดีแล้ว (อัตตสัมปทา), ความถึงพร้อมด้วยทิวทัศน์ ตั้งอยู่ในหลักคิดความเชื่อถือที่ถูกต้องดีงามมีเหตุผล (ทิวทัศน์สัมปทา), ความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท (อัปปมาทสัมปทา) และความถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการหรือความฉลาดคิดแยกคายให้เห็นความจริงและหาประโยชน์ได้ (โยนิโสมนสิการสัมปทา) ธรรมทั้ง ๗ ประการนี้ แม้มีเพียงอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น “ย่อมเป็นอันหวังได้ว่าเขาจักเจริญ พัฒนา ทำให้

^{๘๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙-๕๕/๔๓-๔๕.

^{๘๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๐๔-๒๐๕.

มากซึ่งมรรคมืองค์ ๘ ประการอันประเสริฐ คือจักดำเนินก้าวไปในมัชฌิมาปฏิปทา”^{๘๒} ดังนั้นในภาพจึงแสดงบุพนิมิต ๖ ประการ ภายในพื้นที่สี่เหลี่ยมซึ่งเกิดขึ้นกับบุคคลโดยไม่ได้จัดลำดับส่วนกัลยาณมิตรที่แสดงความรู้หรือความจริงผ่านปรโตโฆสะถือเป็นบุพนิมิตที่เกิดขึ้นภายนอกเมื่อมีบุพนิมิตแห่งมรรคแล้วการพัฒนาจิตในขั้นพื้นฐานจึงเกิดขึ้น ส่วนการพัฒนาจิตขั้นสูงจนถึงพระนิพพานอาศัยการเจริญองค์ธรรมคือ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประกอบด้วย สติปัฏฐาน ๔, สัมมปธาน ๔, อิทธิบาท ๔, อินทรีย์ ๕, พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และอริยมรรคมืองค์ ๘^{๘๓}

ในระดับสังคม พระพรหมคุณาภรณ์ได้ให้ความสำคัญกับโยนิโสมนสิการในฐานะเป็นปัจจัยสำคัญคู่กับปรโตโฆสะในการเปลี่ยนแปลงทิวทัศน์ไปในทางที่ชอบ เมื่อมีการก้าวข้ามทิวทัศน์เดิมแล้ว ผู้มีโยนิโสมนสิการจะเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงในสังคมต่อไป พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่า

ในแง่หนึ่ง สังคมกำหนดคนและคนส่วนใหญ่จะถูกสังคมกำหนด เพราะว่าสังคมนั้นหล่อหลอมชีวิตบุคคลด้วยปรโตโฆสะด้วยการถ่ายทอดทางวัฒนธรรม...แต่คนที่มีโยนิโสมนสิการจะกลับเป็นผู้เปลี่ยนวิถีของสังคมและกำหนดสังคมได้ ผู้ที่เป็นผู้นำในการเปลี่ยนแปลงสังคมนั้นก็คือผู้มีโยนิโสมนสิการ^{๘๔}

ในแบบจำลองนี้ เมื่อทุกข์เข้ามากระทบ บุคคลอาศัยบุพนิมิตโดยเฉพาะกัลยาณมิตรและโยนิโสมนสิการ จะก้าวข้ามทุกข์ที่เกิดขึ้นและมีปัญญาเห็นสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง บุคคลที่มีการก้าวข้ามมาถึงขั้นบัณฑิตขั้นต้นและขั้นสูงนั้น เมื่ออาศัยการทำกุศลกรรมและเมตตา กรุณาจะกลับเข้าช่วยเหลือสังคมผ่านการประชุมร่วมกับคนอื่น ๆ ต่อไป

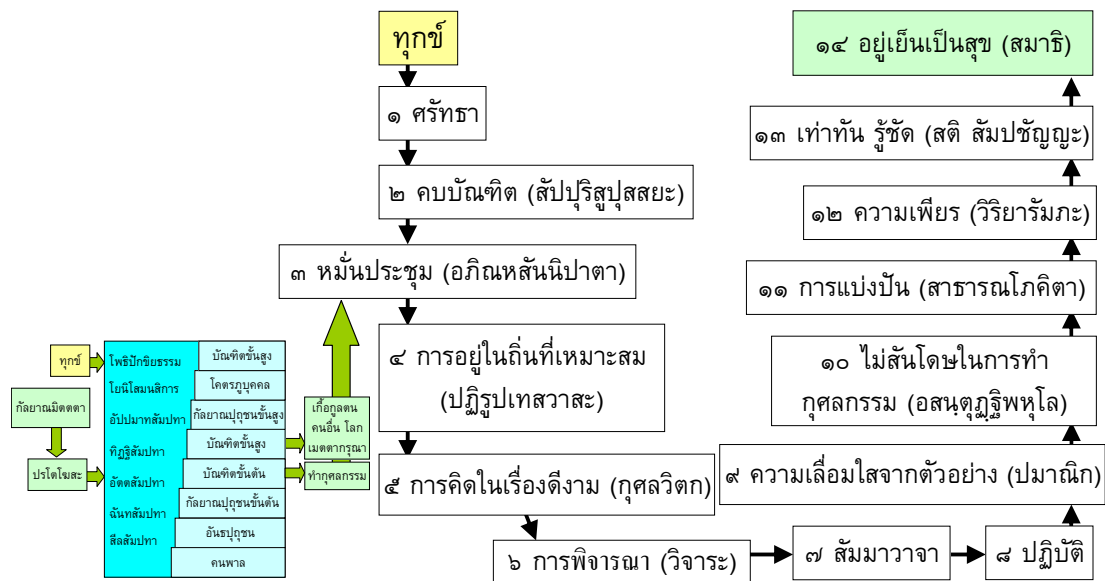
๔.๓.๒ แบบจำลองการก้าวข้ามของบุคคลกับการผุดบังเกิดทางสังคม

การก้าวข้ามของบุคคลเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับบุคคลบางคน ขณะที่คนอื่น ๆ อาจยังไม่ตระหนักหรือยังไม่สามารถก้าวข้ามได้ด้วยตนเอง ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่ก้าวข้ามแล้วกับคนอื่น ๆ นั้นจะมีขั้นตอนอย่างไรในการนำไปสู่การผุดบังเกิดทางสังคม ภาพที่ ๔.๒ จะแสดงแบบจำลองของกระบวนการดังกล่าว

^{๘๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๕.

^{๘๓} ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๔/๑๓๑.

^{๘๔} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). การศึกษาที่สากลบนฐานภูมิปัญญาไทย, หน้า ๑๒๗ อ้างใน พระวราภรณ์ ชยากโร (พุลสวัสดิ์), “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องสังคมอุดมคติในทัศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑๗.

ภาพที่ ๔.๒ แสดงแบบจำลองการก้าวข้ามของบุคคลกับการหลุดบั้งเกิดทางสังคัม

ภาพที่ ๔.๒ สามารถอธิบายได้ดังนี้

๐. ทุกข์

ทุกข์ในที่นี้คือทุกข์เวทนาซึ่งมีได้ ๒ ระดับคือ ระดับบุคคลจะเป็นทุกข์ทางกายและทางใจ ระดับที่สองเป็นทุกข์ในระดับสังคัม ได้แก่ปัญหาสังคัม เศรษฐกิจ การเมือง ปัญหาความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินจากโจรผู้ร้าย การทำร้ายร่างกาย ความรุนแรงจากทางการเมือง ปัญหาสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

สำหรับทุกข์ในระดับบุคคลนั้น เมื่อทุกข์เกิดขึ้น คนส่วนใหญ่จะดำเนินชีวิตตามวิภวาทหรือตามที่สังคัมกำหนด ทำให้ยังวนเวียนกับความทุกข์อยู่ไม่สิ้นสุด ต่อเมื่อความศรัทธาอาศัยทุกข์เกิดขึ้น^{๔๕} การเปลี่ยนแปลงในชีวิตจึงเริ่มต้นขึ้น จนเป็นกระบวนการในการนำไปสู่การพ้นทุกข์ดังที่ปรากฏในอุปนิสสูตร คือ ศรัทธาอาศัยทุกข์เกิดขึ้น ปราโมทย์อาศัยศรัทธาเกิดขึ้น ฯลฯ จนถึง ขยญาณอาศัย วิมุตติ เกิดขึ้น (ดูรายละเอียดในภาพ ๔.๗ ประกอบ)

ในระดับสังคัมนั้น ปัญหาบางปัญหาที่ไม่สามารถแก้ไขได้ด้วยตนเอง ต้องอาศัยการแก้ไขปัญหาร่วมกัน ตัวอย่างเช่น ประยงค์แม้สามารถพัฒนายางแผ่นของตนให้มีคุณภาพดีได้

^{๔๕} ดูรายละเอียดใน ส.น. (ไทย) ๑๖/๒๓/๔๒ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า “เรากล่าวว่าแม้ศรัทธาก็มีที่อาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไรเล่าเป็นที่อาศัยแห่งศรัทธา สิ่งนั้นควรเรียกว่า ‘ทุกข์’” ในงานวิจัยนี้ การใช้ข้อความว่า “สิ่งใหม่” อาศัย “สิ่งเดิม” เกิดขึ้น เป็นการกล่าวเทียบเคียงกับที่ปรากฏในพระไตรปิฎกซึ่งเป็นตามหลักการหลุดบั้งเกิด เนื่องจาก “สิ่งใหม่” เกิดตาม (supervene) “สิ่งเดิม” ขณะที่ในทางกลับกันไม่สามารถระบุได้ว่า เมื่อเกิด “สิ่งเดิม” แล้วจะเป็นสาเหตุให้เกิด “สิ่งใหม่” เสมอ เนื่องจากอาจมีปัจจัยอื่นแทรกซึ่งเป็นไปตามคุณสมบัติไม่สามารถคาดการณ์ได้ (Unpredictability) และไม่เป็นเส้นตรง (Nonlinearity).

แต่ไม่สามารถแก้ไขปัญหาราคารับซื้อของพ่อค้าที่ซื้อในราคาที่ถูกได้ ลำพังคน ๆ เดียวจึงไม่มีพลังในการต่อรองกับพ่อค้า จึงต้องอาศัยการรวมกลุ่มเพื่อให้มีพลังต่อรองมากขึ้น โดยตั้งบนความเชื่อในเรื่องพลังของกลุ่มและการพึ่งพิงอาศัยกันและกัน โดยทิ้งศรัทธาความเชื่อเดิมในการแข่งขันและทำตามลำพังจึงเป็นจุดเริ่มต้นในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวโดยละเอียดในหัวข้อที่ผ่านมา โดยจะต้องปล่อยศรัทธา คือสละทั้งความเชื่อเดิมที่ทำให้อยู่ในวัฏฏะแห่งปัญหา ในกรณีตัวอย่างข้างต้นคือความเชื่อในเรื่องการแข่งขันในระบบทุนนิยม และหันไปหาความเชื่อใหม่ ๆ หรือกระบวนทัศน์ใหม่ในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว อันได้แก่ความร่วมมือกัน สรุปเรื่องทุกข์และศรัทธาคือ

เมื่อบุคคลมีทุกข์ ศรัทธาจึงอาศัยทุกข์เกิดขึ้นเป็นขั้นตอนต่อมา

๑. ศรัทธา

ศรัทธาหรือสัทธาหมายถึง ความเชื่อ, ความเชื่อถือ^{๘๖} ในทางพระพุทธศาสนา ศรัทธาเป็นความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้สรุปศรัทธาเป็น ๔ ข้อคือ **กัมมสัทธา** เชื่อกรรม, **เชือกฏแห่งกรรม** **วิปากสัทธา** เชื่อวิบาก, **เชื่อผลของกรรม** **กัมมัสสกตาสัทธา** เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน, เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของ จะต้องรับผิดชอบเสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน และ**ตถาคตโพธิสัทธา** เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า^{๘๗} สำหรับใน ๓ ข้อแรกสอดคล้องกับ อปัณณกสูตรที่กล่าวถึงในหัวข้อ ๔.๑ กล่าวคือเป็นความเชื่อในความเห็น ๓ ประการคือ **เหตุกทกฏฐิ, อัตถิกทกฏฐิ และกิริยทกฏฐิ**

ศรัทธายังปรากฏเป็นหลักธรรมข้อที่ ๑ ในหลักธรรมต่าง ๆ อาทิ ในอินทรีย์ ๕, ในพละ ๕, ในเวสัชชกรณธรรม ๕, ในสัทธรรม ๗, ในอริยทรัพย์ ๗ และในอริยวัฑฒิ ๕^{๘๘}

สำหรับลักษณะของศรัทธานั้น คัมภีร์อภิธัมมวาทแสดงไว้ว่า “ศรัทธา มีสภาพเชื่อมั่น มีหน้าที่ทำให้ผ่องใส เหมือนแก้วมณีที่ให้น้ำใส มีความไม่ขุ่นมัวเป็นเครื่องปรากฏ มีวัตถุที่ควรเชื่อ (สธนะ ๓, กรรมและผลของกรรม) เป็นเหตุใกล้”^{๘๙}

^{๘๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์** (ชำระเพิ่มเติม ครั้งที่ ๑), พิมพ์ครั้งที่ ๑๑ (กรุงเทพฯ : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๔๒๘.

^{๘๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๔๐.

^{๘๘} ในอินทรีย์ ๕ พละ ๕ ได้แก่ **ศรัทธา**, วิริยะ, สติ, สมาธิและปัญญา ในเวสัชชกรณธรรม ๕ ได้แก่ **ศรัทธา**, ศีล, พาหุสัจจะ, วิริยารัมภะและปัญญา ในสัทธรรม ๗ ได้แก่ **มีศรัทธา**, มีhiri, มีโอตตปปะ, เป็นพหูสูต, มีความเพียรอันปรารถนาแล้ว มีสติมั่นคงและมีปัญญา ในอริยทรัพย์ ๗ ได้แก่ **ศรัทธา**, ศีล, หิริ, โอตตปปะ, พาหุสัจจะ, จาคะและปัญญา และในอริยวัฑฒิ ๕ ได้แก่ **ศรัทธา**, ศีล, สุตะ, จาคะและปัญญา.

^{๘๙} พระพุทธทศตเถระ, **อภิธัมมวาท**, แปลและอธิบายโดย พระคันธสาราภิวังศ์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: หจก. ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๕๔-๕๕.

ส่วนสัทธาลักษณะปัญหาในมิลินทปัญหา พรรณนาลักษณะไว้ว่า “ศรัทธา มีลักษณะให้ใจผ่องใสอย่างหนึ่ง มีลักษณะให้แล่นไปด้วยดีอย่างหนึ่ง”^{๙๐} โดยเมื่อศรัทธาเกิดขึ้น จะข่มนิวรณ์ได้ เมื่อจิตปราศจากนิวรณ์ ย่อมผ่องใสไม่ขุ่นมัว และในอีกลักษณะหนึ่งคือ เมื่อผู้ใดผู้หนึ่งได้เห็นจิตของผู้อื่นแล่นพันกิเลสอาสวะแล้ว จิตของผู้นั้นก็ย่อมแล่นตามไปด้วย ย่อมทำความเพียร เพื่อให้ได้ธรรมที่ตนยังไม่บรรลุ^{๙๑}

ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ เพื่อให้เห็นว่า ศรัทธาถือเป็นหลักธรรมสำคัญในการเปลี่ยนจากทุกข์ไปสู่สุขทั้งในระดับบุคคลและในกลุ่มบุคคล แต่ศรัทธาดังกล่าวควรสอดคล้องกับหลักการทางพระพุทธศาสนาด้วย กล่าวคือเชื่อในเหตุ (เหตุกทิกฺขุ) เชื่อในผล (อัตถิกทิกฺขุ) และในความสอดคล้องระหว่างเหตุกับผล (กิริยทิกฺขุ) หรืออย่างน้อยต้องปล่อยศรัทธาที่ตรงข้ามทั้งมิฉะนั้นการคบกันอาจไม่เกิดขึ้นเนื่องจากทิกฺขุไม่เสมอกัน รวมทั้งไม่พร้อมเรียนรู้ความเชื่อใหม่

เมื่อบุคคลมีศรัทธา ขั้นตอนต่อมาคือการคบบัณฑิต

๒. คบบัณฑิต (สัปปริสุပ္ปสสเย)

การคบบัณฑิตเป็นมงคลข้อที่สองในมงคล ๓๘ ประการ^{๙๒} โดยข้อแรกคือไม่คบคนพาลซึ่งเป็นการป้องกันไม่ให้เดินทางผิดไปสู่ความเสื่อม จากนั้นให้คบบัณฑิตเพื่อให้เดินได้ถูกทางไปสู่ความเจริญ ดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “บุคคลพึงเห็นผู้มีปัญญามากชี้โทษ มักพูดปดไว้ เหมือนผู้ชี้บอกขุมทรัพย์ (และ) พึงคบผู้ที่เป็นบัณฑิตเช่นนั้น เพราะเมื่อคบคนเช่นนั้น ย่อมมีแต่ความเจริญ ไม่มีความเสื่อมเลย”^{๙๓}

นอกจากนี้ การคบกับคนเช่นใดก็จะเป็นคนเช่นนั้นด้วย พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสเรื่องนี้ใน**สุขปัตถนาสูตร**หรือว่าด้วยผู้ปรารถนาความสุขว่า

บุคคลทำคนเช่นใดให้เป็นมิตรและคบสนิทคนเช่นใด เขาก็เป็นเช่นนั้น เพราะการอยู่ด้วยกันเป็นเช่นนั้น

คนชั่วเมื่อมาคบมาเกี่ยวข้องกับคนดีทั่วไป หรือคนดีหลงไปคบไปเกี่ยวข้องกับชั่ว ย่อมพลอยทำให้คนดีแปดเปื้อนบาปไปด้วย เหมือนลูกศรอาบยาพิษถูกยาพิษแปดเปื้อนแล้ว ย่อมทำลายแสงลูกศรที่สะอาดให้แปดเปื้อนไปด้วย ฉะนั้น เพราะกลัวการแปดเปื้อนบาป ผู้มีปัญญาจึงไม่คบคนชั่วเป็นมิตรเลย

^{๙๐} มิลินทปัญหา, แปลโดย มหามกุฏราชวิทยาลัย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๓๖.

^{๙๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖-๓๗.

^{๙๒} ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๓/๗.

^{๙๓} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๗๖/๕๑.

ใบหญ้าคาที่คนนำมาใช้ห่อปลาเนาก็พลอยเหม็นเน่าส่งกลิ่นคลุ้งตามไปด้วยฉันใด
การคบคนพาลก็ฉันนั้น

ใบไม้ทั้งหลายที่คนนำมาห่อกฤษณา ก็พลอยมีกลิ่นหอมฟุ้งตามไปด้วยฉันใด
การคบบัณฑิตก็ฉันนั้น^{๙๔}

ประเด็นที่น่าสนใจคือ บัณฑิตกับคนพาลคบกันได้หรือไม่ แล้วใครจะมีอิทธิพลต่อ
ใคร เมื่อดูจากพระพุทธพจน์ข้างต้นแล้ว บัณฑิตจะแปดเปื้อนเมื่อคบคนพาลจึงหลีกเลี่ยง ดังนั้น
ขั้นตอนที่ว่า**คบบัณฑิต** ประเด็นจึงน่าสนใจว่า ผู้ที่จะมาคบกับบัณฑิตนั้นจะต้องไม่เป็นคนพาล
แม้จะไม่ใช้บัณฑิต แต่ต้องเป็นคนอ่อนน้อม พร้อมที่จะเรียนรู้ ผู้วิจัยเห็นว่า อย่างต่ำสุดคือ อยู่ใน
ชั้นอนุชปุณฺณที่พร้อมจะเรียนรู้ต่อความเชื่อใหม่ เพราะมิฉะนั้นการคบกันจะไม่เกิดขึ้น ดังนั้น
หลักธรรมที่ประกอบกับการคบบัณฑิตนี้ มีอยู่หลายประการ อาทิ ความเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย รับ
ฟังเหตุผลหรือ**สวาจสุตา**^{๙๕} ความเป็นผู้มีศรัทธา มีศีล มีhiri โอตตปปะ เป็นต้น

เมื่อมีศรัทธาและได้คบบัณฑิตแล้ว ขั้นตอนต่อมาคือการประชุมกัน
เนื่องนิตย์เพื่อให้มีความเห็นเสมอกัน

๓. การประชุมกันเนื่องนิตย์เพื่อให้มีความเห็นเสมอกัน (ทวิญญูสัมมัญญตา)

ขั้นตอนนี้เป็นการบรรจบกันระหว่างบัณฑิตที่มีประสบการณ์การก้าวข้ามของบุคคล
และปุณฺณอื่น ๆ ที่มีศรัทธาและต้องการคบบัณฑิต ขั้นตอนนี้จะเป็นขั้นที่นำทั้งสองกลุ่มมา
แลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันและกัน

ขั้นตอนนี้เป็นการสะท้อนถึงการเรียนรู้ และเมื่อมองด้วยกรอบอริยมรรคมีองค์ ๘
จะเป็นขั้น**ทวิญญู** เป็นการทำให้ทวิญญูให้เสมอกันหรือ**ทวิญญูสัมมัญญตา** เกี่ยวข้องกับปรโตโฆสะคือ
การแลกเปลี่ยน**ความรู้**จากภายนอกและการแนะนำในเรื่องการใช้โยนิโสมนสิการ ทำในใจโดย
แยบคายหรือการรู้จากภายใน คนส่วนใหญ่ที่มาประชุมกันถ้ายังไม่ใช้บัณฑิต จะไม่ชำนาญใน
การใช้โยนิโสมนสิการ ดังนั้นจึงเป็นผู้เรียนรู้ หรือ**สุตะ**ขณะที่บัณฑิตเป็น**พาหุสัจจะ**หรือ**พหุสุต**
คือผู้มีความรู้มากจึงมีหน้าที่ให้คำแนะนำ อย่างไรก็ตาม การเรียนรู้นั้นไม่ใช่การสอนแต่เพียง
อย่างเดียว แต่สามารถอาศัยวิธีการสื่อสารอื่น ๆ ได้ อาทิ การเรียนรู้จากการลงมือทดลองปฏิบัติ
การดูงาน การถกเถียงเหตุผล เป็นต้น ปรโตโฆสะและการเรียนรู้จากบัณฑิตที่เป็นกัลยาณมิตร
จะเป็นการเปิดโลกทัศน์และนำไปสู่การเปลี่ยนทวิญญู เช่น จากทุนนิยมและการแข่งขันสู่การ
พึ่งตนเอง พึ่งพาอาศัยกัน ทำให้กลุ่มที่ประชุมกันมีทวิญญูความเห็นเสมอกันหรือ**ทวิญญูสัมมัญญตา**

^{๙๔} ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๗๖/๔๓๗.

^{๙๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า

การประชุมกันเนื่องนิตยนี้ ถือเป็นหลักธรรมข้อที่ ๑ ในราชขอปรีหานิยธรรม ๗ โดยมีหลักธรรมอื่น ๆ อาทิ พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่พึงทำ^{๙๖} ซึ่งเป็นการแสดงถึงความกลมเกลียวและความมีระเบียบวินัย เป็นต้น

การประชุมกันเนื่องนิตยจึงเป็นเวทีเรียนรู้หลักธรรม ทั้งการทำงานร่วมกันและการเป็นสมาชิกที่ดีในสังคม อาทิ การเรียนรู้ตามหลักสัปปริสธรรม ๗^{๙๗}, ขรรวาสธรรม ๔^{๙๘} เป็นต้น

เมื่อมีการประชุมเพื่อให้มีความเห็นเสมอกัน (ทัญญูสามัญญตา) แล้ว ขั้นตอนต่อมาคือ การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม

๔. การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม (ปฏีรูปเทศวาสะ)

เมื่อมีการประชุมกันเป็นประจำและสมาชิกมีทัญญูความเห็นเสมอกัน แต่ความเห็นในที่ประชุมอาจแตกต่างกับคนอื่น ๆ ภายนอก สิ่งที่เกิดตามมาคือ การกำหนดขอบเขตพื้นที่ที่เหมาะสมเพื่อให้กลายเป็นภารกิจของกลุ่มที่จัดตั้งขึ้น การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสมมีนัยยะได้อย่างน้อย ๒ นัยยะคือ หนึ่ง เป็นสถานที่จริงทางกายภาพที่มีสภาพแวดล้อมเหมาะสม สอง เป็น "สนาม" ปฏิบัติการหรือขอบเขตในการทำงานหรือการแก้ปัญหาที่พอเหมาะกับการจัดการ

การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสมนี้เป็นข้อที่ ๔ ในมงคล ๓๘ ประการ^{๙๙} และเป็นหลักธรรมข้อแรกในจักร ๔^{๑๐๐} (ธรรมนำชีวิตไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง) ขั้นตอนนี้เป็นการกำหนดขอบเขตพื้นที่ในการทำงานของกลุ่ม โดยอยู่ในพื้นที่ที่เหมาะสม ง่ายต่อการพัฒนาตนเองและกลุ่ม หรือจำกัดขอบเขตของพื้นที่ให้เหลือเฉพาะพื้นที่ที่สามารถจัดการได้ในเบื้องต้นก่อน ดังกรณีประยงค์และกลุ่มได้เริ่มต้นแยกหมู่บ้านในช่วงแรก เพื่อสามารถพัฒนาได้อย่างสะดวกยิ่งขึ้น

เมื่อมีความเห็นเสมอกันภายในกลุ่มแต่ต่างจากภายนอก รวมทั้งอยู่ในขอบเขตพื้นที่ที่เหมาะสมของตนแล้ว ขั้นตอนต่อมาคือ การคิดในเรื่องดีงาม

^{๙๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๔/๗๘ และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๑๑.

^{๙๗} ที.ป. (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๓ และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๑๐-๒๑๑.

^{๙๘} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๔ และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๑๓-๑๑๔.

^{๙๙} ข.ข. (ไทย) ๒๕/๔/๗.

^{๑๐๐} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๑/๕๐. และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๑๔ จักร ๔ ได้แก่ ปฏีรูปเทศวาสะ (อยู่ในถิ่นที่ดี) สัปปริสสยะ (สมาคมกับสัตบุรุษ) อิตตสัมมาปณิธิ (ตั้งตนไว้ชอบ) ปุพเพกตปุญญาตา (เป็นผู้ได้ทำความดีไว้ก่อนแล้ว).

๕. การคิดในเรื่องดีงาม (กุศลวิตก)

ขั้นตอนนี้เป็นเรื่องของ**สังกัป**ปะหรือความคิด เมื่อมีศรัทธา มีความเห็นตรงกัน กำหนดเวทีการทำงานชัดเจนแล้ว ขั้นตอนนี้คือทิศทางของความคิด

ในลักกัปปัญหสูตร^{๑๐๑} พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสตอบคำถามท้าวสักกะจอมเทพที่ถามว่าวิตกมีอะไรเป็นต้นเหตุว่า “วิตกมีแ่งต่างแห่งปัญจสัญญาเป็นต้นเหตุ มีแ่งต่างแห่งปัญจสัญญาเป็นเหตุเกิด มีแ่งต่างแห่งปัญจสัญญาเป็นกำเนิด มีแ่งต่างแห่งปัญจสัญญาเป็นแดนเกิด เมื่อมีแ่งต่างแห่งปัญจสัญญาจึงมีวิตก เมื่อไม่มีแ่งต่างแห่งปัญจสัญญาจึงไม่มีวิตก”^{๑๐๒} ทั้งนี้ปัญจสัญญาคือการคิดปรุงแต่งอารมณ์ต่าง ๆ ด้วยอำนาจตัณหา มานะและทิฏฐิของตน ๆ จึงเกิดแ่งต่าง ๆ หรือมุมมองที่แตกต่างกันทั้ง ๆ ที่คิดเรื่องเดียวกัน

สำหรับในงานนี้ แ่งต่างแห่งปัญจสัญญาคือ ทิฏฐิที่แตกต่างกันระหว่างคนในกลุ่มกับสังคมภายนอก ดังนั้น เมื่อมีนโยบายหรือสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจากภายนอกเข้ามายังกลุ่ม จึงต้องมีการคิดหรือตรึก (วิตก) ขึ้น ทั้งนี้ทิศทางของการคิดเมื่อคนรวมกลุ่มกันอาจเป็นได้ทั้งในทางที่เป็นอกุศลและกุศล ในทางอกุศลหรือ **อกุศลวิตก**^{๑๐๓}ได้แก่ **กามวิตก**หรือความตรึกในทางกามคือ ความนึกคิดในทางแสหาหรือฟุ้งฝันติดข้องในสิ่งสนองความอยาก **พยาบาทวิตก**หรือความตรึกในทางพยาบาทคือ ความนึกคิดที่ประกอบด้วยความขัดเคืองเฟื่องมอในแ่งร้าย และ**วิหิงสาวิตก**หรือความตรึกในทางเบียดเบียน คือความนึกคิดในทางทำลาย ทำร้ายหรือก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น^{๑๐๔} จะเห็นได้ว่า ลักษณะดังกล่าวอาจปรากฏในการรวมกลุ่มโดยมุ่งไปที่การหาผลประโยชน์ของตนแต่ฝ่ายเดียว การรวมกลุ่มในการวิพากษ์วิจารณ์โจมตีผู้อื่น หรือแม้แต่การรวมกลุ่มและมุ่งความคิดไปสู่การทำร้าย ประท้วงด้วยกำลังหรือก่อความเดือดร้อน

ในทางตรงกันข้าม ความคิดในเรื่องดีงามหรือ**กุศลวิตก**^{๑๐๕}ได้แก่ **เนกขัมมวิตก**หรือความตรึกปลอดจากกามคือ การนึกคิดในทางเสียสละ ไม่ติดในการปรนปรีอสนองความอยากของตน **อพยาบาทวิตก**หรือความตรึกปลอดจากพยาบาทคือ ความนึกคิดที่ประกอบด้วยเมตตา ไม่ขัดเคืองหรือเฟื่องมอในแ่งร้าย และ**อวิหิงสาวิตก**หรือความตรึกปลอดจากการเบียดเบียนคือ ความนึกคิดที่ประกอบด้วยกรุณาไม่คิดร้ายหรือมุ่งทำลาย

^{๑๐๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๕๘/๒๕๖-๒๕๗.

^{๑๐๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๕๘/๒๕๖-๒๕๗.

^{๑๐๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๐.

^{๑๐๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**,

หน้า ๘๕.

^{๑๐๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๑.

จะเห็นได้ว่า ลักษณะการรวมกลุ่มและทำงานด้วยความนึกคิดในเรื่องดีงาม จะให้ความสำคัญกับการเสียสละ เมตตาและกรุณาเป็นสำคัญ ปฏิบัติการในการแก้ไขปัญหาจึงทำอย่างค่อยเป็นค่อยไป อาศัยความร่วมมือ อุดหนุน อดกลั้น เข้าใจความคิดของฝ่ายที่มีความเห็นไม่ตรงกับกลุ่มตน ไม่ใช้การกระทำที่รุนแรงและถือแต่ผลประโยชน์ของตนเป็นที่ตั้ง

เมื่อมีการคิดในเรื่องดีงาม ขั้นตอนต่อมาคือ การพิจารณา

๖ การพิจารณา (วิจารณ์)

การพิจารณาหรือวิจารณ์คือ ความตรง ความพิจารณา ความตามพิจารณา ความเข้าไปพิจารณา^{๑๐๖} ฯลฯ หลักธรรมที่อธิบายเรื่องการพิจารณาอาทิ หลักอภิสันเขตรม^{๑๐๗} หรือธรรมดูจนักฟัง ธรรมเป็นที่อิงหรือพึ่งอาศัย ได้แก่ ของอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วเสพ, ของอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วอดกลั้น, ของอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วเว้นเสีย และของอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วบรรเทาเสีย ตัวอย่างที่กลุ่มประยงค์ได้รับแจกถั่วเขียวให้ปลูกในนาข้าวหลังเก็บเกี่ยว เมื่อพิจารณาแล้ว เห็นว่าหากปลูกตามนโยบายนั้นจะก่อให้เกิดความเสียหายเนื่องจากมักมีฝนตกหนักและน้ำท่วมนาสุ่มลึกหลังเก็บเกี่ยว ทำให้เสียเวลาและค่าใช้จ่ายอื่น ๆ ดังนั้น จึงเว้นการรับนโยบายดังกล่าวมาทำ แม้ว่านโยบายนี้รัฐจะให้เปล่า

การพิจารณานี้ ยังหมายถึงการวิเคราะห์ในสิ่งที่จะปฏิบัติ คือต้องมีความรู้ความเข้าใจเป็นอย่างดีก่อนลงมือทำ ดังที่ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม่เรียงได้จัดฝึกอบรมอาชีพรองอาชีพเสริมเพื่อให้มีความรู้ก่อนทำจริงซึ่งจะลดความเสี่ยงในการเกิดความเสียหายในภายหลัง

เมื่อเกิดการพิจารณาแล้ว ขั้นตอนต่อมาคือ การสื่อสารต่อกันด้วยดี

๗ การสื่อสารด้วยดี (สัมมาวาจา)

เมื่อได้คิดและพิจารณาซึ่งจัดอยู่ในกลุ่มความคิด (สังกัปปะ) เป็นการตรึกและตรองหาทิศทางของตนเอง ขั้นตอนเป็นเรื่องการกระทำ โดยการกระทำแรกคือทางวาจา เป็นการแปลงความคิดสู่การปฏิบัติผ่านการสื่อสาร ขั้นตอนนี้ต้องอาศัยการชี้แจงข้อเท็จจริง เหตุผลและประโยชน์ให้ประจักษ์อย่างดี การสื่อสารเช่นนี้เพื่อให้ทุกฝ่ายเห็นตรงกันก่อนนำไปปฏิบัติต่อไป

หลักธรรมของสัมมาวาจาประกอบด้วย เจตนาเป็นเหตุจุดเว้นจากการพูดเท็จ เจตนาเป็นเหตุจุดเว้นจากการพูดส่อเสียด เจตนาเป็นเหตุจุดเว้นจากการพูดคำหยาบ เจตนาเป็นเหตุจุดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ^{๑๐๘}

เมื่อมีการสื่อสารด้วยดีระหว่างกันแล้ว ขั้นตอนต่อมาคือ การลงมือปฏิบัติ

^{๑๐๖} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๘๕/๔๒.

^{๑๐๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๘/๒๘๑ และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๕๓.

^{๑๐๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕.

๘. ปฏิบัติด้วยดี (ปฏิบัติ)

เป็นหัวใจอีกประการหนึ่งในกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคมของประยงค์ รัตนรงค์ และชุมชนไม้เรียง เนื่องจากการปฏิบัติจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ประยงค์กล่าวว่า

ตอนแรก [ความคิด] จะต่างกัน แต่พอเวลาร่วมกันปฏิบัติมันจะเห็นความเป็นจริงที่เกิดขึ้น ทุกฝ่ายยอมรับได้ แต่ถ้าคิดกันอย่างเดียวแล้วปล่อยให้อีกกลุ่มหนึ่งไปปฏิบัติโดยคนที่คิดด้วยไม่ได้ร่วมปฏิบัติมันก็ยังมองแตกต่างกันอยู่...การคิดการพูดการประชุมกันอย่างเดียว มันไม่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง มันต้องไปสู่การปฏิบัติ การปฏิบัติจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง^{๑๐๙}

ในการปฏิบัติ ประยงค์ย้ำให้เห็นว่า ต้องมีผู้รับผิดชอบ “พอทำแผนแล้วการแปลงแผนไปสู่การปฏิบัติมันจะต้องมีผู้รับผิดชอบก็จัดตั้งตรงนี้ขึ้นมา [สภาผู้นำชุมชน-ผู้วิจัย] เพื่อต้องการจะให้รับผิดชอบแต่ละเรื่องในการลงสู่การปฏิบัติว่าเรื่องอะไรใครเป็นผู้รับผิดชอบ มีเป็นชุดเล็ก ๆ อยู่ภายในนั้น”^{๑๑๐}

เมื่อมีการปฏิบัติจนเกิดผลสำเร็จขึ้น ความเลื่อมใสจากตัวอย่างที่สำเร็จของคนกลุ่มอื่น ๆ ก็เกิดตามมา

๙. ความเลื่อมใสจากตัวอย่าง (ปมาณิก)

กระบวนการผุดบังเกิดทางสังคมของชุมชนไม้เรียงนั้น สิ่งใหม่ทั้งหลายจะเริ่มจากทำตัวอย่างโดยคนกลุ่มน้อย เมื่อสำเร็จแล้วคนอื่น ๆ จะเลื่อมใสและทำตาม ประยงค์เล่าว่า

คนส่วนใหญ่ในพื้นที่แถวบ้านผมเขาก็บอกว่าพวกคุณทำดูก่อนก็แล้วกันถ้าได้ผลฉันเอาด้วย พวกเราถึงต้องตัดสินใจด้วยคนส่วนน้อยเกือบทุกเรื่อง การตัดสินใจด้วยคนส่วนน้อยเสี่ยงมาก ทั้ง ๆ ที่เรารู้ว่าเสี่ยงแต่เราจำเป็นต้องทำ เพราะถ้าไม่ทำตัวอย่างให้เกิดขึ้น การที่จะทำให้กลุ่มเป้าหมาย ๖๐ กว่า [เปอร์เซ็นต์] มาร่วมมือกับเราได้ ถ้าไม่เห็นตัวอย่างเขาไม่มา เราก็ต้องเริ่มสร้างตัวอย่าง ทำด้วยคนส่วนน้อยแล้วก็ฝ่าฟันอุปสรรคต่าง ๆ เยอะมากเลย ในที่สุดพอเราทำได้ผลออกมาสักเรื่องหนึ่ง เราก็กเกิดความภูมิใจ เพราะคนในกลุ่มเป้าหมายที่เราอยากให้เข้ามาเขาพร้อมที่จะเข้ามา แต่การเข้ามาเมื่อเราได้เริ่มก่อนเราก็กสามารถสร้างเงื่อนไขได้ ว่าถ้าคุณเข้ามาคุณต้องปฏิบัติอย่างนี้นะ มันทำให้คนที่เข้ามาไม่มาจากการที่เราไปเชิญเชิญเขามา เคียวยเชิญเข้ามา เขาเข้ามาโดยสมัครใจ พอสมัครใจเขาพร้อมที่จะรับเงื่อนไขทุกเรื่องได้ ก็ทำให้การเข้ามานั้นมารวมมือกันในการที่จะทำให้เกิดพลังได้มากขึ้น นี่คือผลที่เกิดขึ้นจากที่เราได้ทดลองในการเสี่ยงครั้งแรก

^{๑๐๙} สัมภาษณ์ ประยงค์ รัตนรงค์, ๑๙ กรกฎาคม ๒๕๕๓.

^{๑๑๐} สัมภาษณ์ ประยงค์ รัตนรงค์, ๑๗ มกราคม ๒๕๕๒.

เสียงทำในสิ่งที่คนส่วนใหญ่ยังไม่เห็นด้วย แต่เริ่มต้นจากคนส่วนน้อย แต่คนส่วนน้อยที่มากุยกัณฑ์ศึกษากันจนมั่นใจแล้วถึงตัดสินใจลงมือทำ พอทำแล้วเราก็กว้างไว้แต่ก่อนเราเคยคิดว่าคนที่เข้ามาที่หลังคือพวกที่ซุบมือเปิบหรือพวกที่เอาเปรียบคนอื่น แต่พอเรามาใช้ความรู้สึกหรือใช้หลักการของพุทธศาสนาที่บอกว่าคนเหมือนดอกบัวสี่เหล่า คนที่เหมือนดอกบัวที่โผล่พ้นน้ำแล้วเท่านั้นถึงต้องแสงอาทิตย์บานได้ แต่คนที่อยู่ใต้น้ำคือดอกบัวที่อยู่ใต้น้ำต้องรอให้เขาโผล่ขึ้นมาก่อน แต่เมื่อเขาโผล่ขึ้นมาแล้วก็อย่าไปปิดกั้นเขาให้เขาต้องแสงอาทิตย์ได้ด้วย เราตัดสินใจอย่างนี้ถึงยอมรับคนกลุ่มหลังเข้ามาได้... เราตัดสินใจด้วยคุณธรรม โดยที่เราเห็นว่าเราเป็นผู้ที่มองเห็นอะไรล่วงหน้าไปก่อนแล้วตัดสินใจทำเรื่องที่จะป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาขึ้น คนที่เข้ามาด้วยกันครั้งแรกเป็นผู้ที่เปิดหูเปิดตาแล้ว คือเป็นดอกบัวเหนือมาแล้ว^{๑๑๑}

แต่การลงมือปฏิบัตินั้นไม่ใช่จะสำเร็จราบรื่นทุกครั้ง ถึงล้มเหลวก็ต้องแก้ไขให้สำเร็จ ประยงค์เล่าเรื่องนี้ให้ฟังว่า

แต่พอทำตรงนั้นขึ้นมาที่มันล้มเหลวก็มี ไม่ได้สำเร็จอย่างเดียว แต่ล้มเหลวเราก็พยายามที่จะไปแก้ ทำให้ประสบความสำเร็จให้ได้ ไม่ใช่ว่าพอทำแล้วจะสำเร็จราบรื่นได้ทุกอย่าง แต่ถ้าเราปล่อยให้ล้มเหลวโดยไม่แก้ปัญหาก็จะทำให้มันประสบความสำเร็จได้ มันก็ทำให้ภาพที่ออกมาไม่ดี แล้วคนที่จับตามองอยู่หลายฝ่ายก็จะเหยียบซ้ำได้ทันที เราไม่ยอมแพ้สักเรื่อง เมื่อตัดสินใจทำอะไรแล้วต้องทำให้สำเร็จ บางครั้งก็ต้องใช้เวลาพอสมควรเหมือนกัน^{๑๑๒}

หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการเห็นตัวอย่างแล้วเกิดความเลื่อมใสใคร่ทำตามนั้น (ตามที่ได้กล่าวในปฏิบัติการทำตัวอย่างในหัวข้อ ๔.๒) ปรากฏในหลักธรรมเรื่อง **ประมาณ หรือปมาณิก ๔^{๑๑๓}** ได้แก่ **รูปประมาณ, โฆษประมาณ, ลูษประมาณ และธรรมประมาณ** คือบุคคลถือเอาคุณสมบัติเหล่านี้เป็นเครื่องวัดการเกิดความเลื่อมใส คนส่วนใหญ่เมื่อเห็นรูป ยินเสียง ฯลฯ จากตัวอย่างที่ทำให้เห็น ให้ได้ยิน จะเกิดความเลื่อมใสและให้ความร่วมมือมากขึ้น นี่เป็นขั้นลงมือปฏิบัติหรือกัมมันตะ

^{๑๑๑} สัมภาษณ์ ประยงค์ รัตนรงค์, ๑๙ กรกฎาคม ๒๕๕๓.

^{๑๑๒} อ้างแล้ว.

^{๑๑๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๒๒-๑๒๓ ตีพิมพ์โดยใน องค์.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๕/๑๐๘-๑๐๙ และอภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๑๗๑-๑๗๒/๒๐๔-๒๐๕.

เมื่อคนมีความเลื่อมใสจากตัวอย่างและเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้นแล้ว ขั้นตอนต่อไปคือการไม่สันโดษในการทำกุศลกรรมหรือสิ่งดี ๆ ให้เกิดมากขึ้น

๑๐. การเป็นผู้มากด้วยความไม่สันโดษในการทำกุศลกรรม (อสนฺตญฺฐิพฺพโล)

ประยงค์และชุมชนไม่เรียงมีการขับเคลื่อนกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคมอย่างต่อเนื่อง เริ่มจากแก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจอาชีวเป็นหลักคือ ยางพารา เมื่อแก้ไขได้ถึงขีดจำกัดหนึ่ง จึงหันไปส่งเสริมอาชีพรอง อาชีพเสริม รวมทั้งแก้ไขข้อจำกัดในกฎเกณฑ์ที่กดทับความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจของธุรกิจยางในระดับประเทศและระดับโลก ต่อมาได้เข้ามามีส่วนร่วมกับฐานอาชีพอื่น ๆ อาทิ ไม้ผล ทำนาและประมง จนจัดตั้งเครือข่ายขึ้นมาขึ้น ฯลฯ ความไม่ยินดีในการทำกุศลกรรมนี้ ถือเป็นคุณสมบัติหนึ่งในการทำให้ชุมชนมีชีวิตชีวาเติบโตอย่างต่อเนื่อง

หลักธรรมในเรื่อง อสนฺตญฺฐิพฺพโล หรือการเป็นผู้มากด้วยความไม่สันโดษในการทำกุศลกรรมนี้ เป็นหลักธรรมประการหนึ่งใน เวปุลลธรรม ๖^{๑๑๔} ซึ่งเป็นธรรมเพื่อการบรรลุความเป็นใหญ่ปรากฏในมหัตตสูตร^{๑๑๕}

เมื่อมีความไม่สันโดษในการทำกุศลกรรมหรือสิ่งดี ๆ ให้มากขึ้นแล้ว ขั้นตอนต่อมาคือ การแบ่งปันผลลัพธ์ที่ได้ให้เท่าเทียมกัน

๑๑. การแบ่งปัน (สาธารณโภคิตา)

ในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น ทางชุมชนไม่เรียงและเครือข่ายได้จัดสรรให้กับสมาชิกอย่างเต็มที่ อาทิ โรงงานแป่งขนมจีนในช่วงที่เศรษฐกิจประเทศตกต่ำสามารถปันผลได้ร้อยละ ๒๒ และรักษามาตรฐานร้อยละ ๒๐ ต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

เมื่อได้เกิดความไม่สันโดษในการทำกุศลกรรมแล้ว ในขั้นนี้จะเป็นขั้นอาชีวะ จะเป็นการประกอบการงานซึ่งผลที่ได้จะนำมาแบ่งปันกัน สาธารณโภคิตาเป็นหลักข้อหนึ่งในสารณียธรรม ๖ นอกจากนี้ ในขั้นตอนนี้ยังครอบคลุมถึงเรื่องความเอาใจใส่ช่วยขวนขวายในกิจใหญ่ย่อยทุกอย่างของเพื่อนร่วมหมู่คณะหรือกิจกรรมียสุ ทกขตาในนาถกรณธรรม ๑๐, การประพฤติประโยชน์ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการหรืออัตถจริยาในสังคหวัตถุ ๔

การแบ่งปันกันอย่างเท่าเทียมกัน จะช่วยให้คนในกลุ่มยิ่งให้ความสนใจและเอาใจใส่ในการร่วมกิจกรรมของชุมชนมากขึ้น เป็นการสร้างการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน รวมทั้งสร้างความร่วมมือร่วมใจและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน

เมื่อมีการแบ่งปันอย่างเท่าเทียมกัน ขั้นตอนต่อมาคือ ความเพียรพยายาม

^{๑๑๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๙๘-๑๙๙.

^{๑๑๕} อัง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๘๐/๖๐๓-๖๐๔.

๑๒. ความเพียร (วิริยารัมภะ)

หัวใจอีกประการหนึ่งของประยงค์และชุมชนไม่เรียงคือ ความเพียร แม้จะต้องพบกับอุปสรรคมากมายและนานแค่ไหน แต่ด้วยความเพียรที่ไม่ย่อท้อต่อการแก้ปัญหา ทำให้สามารถฝ่าฟันอุปสรรคไปได้ ตัวอย่างที่ประยงค์ได้เล่าให้ฟังมีดังนี้

เรื่องปัญหาเรื่องอุปสรรคต่างๆ ในการดำเนินการของเรามีอะไรบ้าง ที่จริงในสมัยแรกๆ มีเยอะมาก แต่มาถึงช่วงนี้ที่หลายคนเห็นคือผ่านไปหมดแล้ว ไม่มีอะไรที่เดือดร้อนลำบากเหมือนแต่ก่อนแล้ว ช่วงแรกๆ ที่มันมีปัญหาคือความไม่เข้าใจ ความไม่เข้าใจเพราะเรื่องที่ผมเริ่มต้นคิดแล้วทดลองทำมันเป็นเรื่องใหม่ที่ไม่มีตัวอย่างที่ไหน แล้วคนก็สงสัยว่าผมทำอะไร แม้แต่หน่วยงานราชการก็ยังสงสัยว่าผมทำอะไร...ปัญหาส่วนตัวบางเรื่องที่เราดำเนินชีวิต มันไม่ได้อยู่ที่เราคนเดียว มันต้องเกี่ยวข้องกับเรื่องสังคม เรื่องส่วนรวมด้วย เราก็พยายามที่จะทำเรื่องส่วนตัวที่สามารถทำได้ แต่เรื่องที่เกิดความสามารถของเราที่จะต้องร่วมมือกันก็มีการสร้างความร่วมมือตรงนี้ขึ้นมาได้บางส่วน แต่บางส่วนเราก็คิดว่ามันหนักเกินไป ไม่ทำก็ได้ ปล่อยมันไปก่อน ก็ตัดสินใจด้วยวิธีนั้น แต่เรื่องการท้อแท้ไม่มีการท้อแท้เลย เพราะผมตั้งเป้าไว้ว่าปัญหาทุกอย่างมีทางแก้ทั้งหมด ผมคิดเอาเองนะว่าปัญหาทุกอย่างมีทางแก้ทุกปัญหา แต่บางเรื่องต้องใช้เวลา บางเรื่องเราต้องเลือกวิธีแก้หลาย ๆ วิธี ถ้าวิธีที่หนึ่งไม่สำเร็จเราก็หาวิธีที่สองที่สามเรื่อยไป นั่นคือความตั้งใจของผม เรื่องที่จะเลิก ว่าเราหยุด ไม่ทำ ไม่แก้ ถ้าเป็นเรื่องที่จำเป็นเราเลิกไม่ได้ นั่นคือความตั้งใจในเบื้องต้นที่จะทำเรื่องของตัวเอง แต่พอมาทำเรื่องส่วนรวมหลังจากที่ผมประสบความสำเร็จในเป้าหมายในชีวิตผมแล้ว มาทำเรื่องส่วนรวมตรงนี้ต้องใช้ความสามารถสูงมาก ที่เราจะทำให้คนอื่นเห็นด้วยกับเรา เราไม่ได้คิดว่าคนที่เราจะไปทำด้วยเขาไม่มีไม่เข้าท่า แต่ผมหันมาหาตัวเอง อะไรที่ผมทำไม่สำเร็จก็คิดว่าความสามารถของเรายังไม่ถึง ผมก็มาพัฒนาความสามารถของตัวเอง ทำเรื่องที่ไม่สำเร็จให้สำเร็จได้นั้นคือการแก้ของผมที่มันง่ายนิดเดียว การที่เราไปแก้ที่คนอื่นยากมาก แต่การที่มากแก้ที่ตัวเราง่ายนิดเดียวเลย แล้วก็สามารถใช้ประโยชน์ได้ทันทีเลย^{๑๑๖}

ในขั้นนี้ เป็นการใช้ความเพียรละเหตุของปัญหา พัฒนากลุ่มของตนทั้งในเชิงปริมาณและในเชิงความต่อเนื่อง จนกระทั่งเกิดการผุดบังเกิดทางสังคมขึ้น ความเพียรยังปรากฏในหลักธรรมอื่น ๆ อาทิ วิริยะในอินทรีย์ ๕, พละ ๕, อิทธิบาท ๔, โยคพหุโลหรือเป็นผู้มากด้วยความเพียรประกอบการและอุตุตริยญ ปตาเรติคือเพียรพยายามทำกิจบัดนี้ให้ลุล่วง ธรรมทั้ง

^{๑๑๖} สัมภาษณ์ ประยงค์ รณรงค์, ๒๔ เมษายน ๒๕๕๕ ช่วงที่ ๑.

สองนี้อยู่ในเวปุลลธรรม ๖, ปธาน ๔^{๑๑๗} คือความเพียร ๔ ประการได้แก่ สังวรปธานคือเพียรระวังหรือเพียรปิดกั้น ปหานปธานคือเพียรละหรือเพียรกำจัด, ภาวนาปธานคือเพียรเจริญและอนุรักษนาปธานคือเพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่นและให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนไพบูลย์

เมื่อมีความเพียรอย่างต่อเนื่องแล้ว สิ่งที่ต้องทำประกอบกัน การรู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลง และรู้จักในสถานการณ์ (สติ สัมปชัญญะ)

๑๓. การรู้เท่าทัน การรู้จัก (สติ สัมปชัญญะ)

การรู้เท่าทันสถานการณ์หรือสติ การรู้จักตนเอง ชุมชนและโลก รวมทั้งการรู้จักหรือสัมปชัญญะ รู้จริงทั้งเหตุทั้งผล เป็นสิ่งที่ชุมชนไม่เรียงถือเป็นหลักการสำคัญที่คอยปลูกฝังให้คนที่มาอบรมได้เรียนรู้ ขจร ทิพาพงศ์ ผู้บริหารศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม่เรียงได้เล่าให้ฟังถึงสิ่งที่ฝึกอบรมในศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม่เรียง ว่า

ส่วนที่หนึ่งก็เน้นเรื่องแนวคิด แล้วก็หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นส่วนใหญ่เลย เรื่องกระบวนการเรียนรู้ คือเรื่องปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงแล้วก็เรื่องกระบวนการเรียนรู้เป็นหลักเลย ที่เราเน้นส่วนนี้ใช้ในการฝึกคือส่วนที่หนึ่งให้คนได้รู้จักตัวเอง อันนี้เป็นเรื่องสำคัญเลย คือที่ผ่านมาไม่ได้รู้จักตัวเอง เหมือนกับว่าค้นหาศักยภาพของตัวเองไม่เจอ ที่นี้เราก็มารูปร่างแบบแนวคิดว่าคิดยังไงให้เขาสามารถค้นหาศักยภาพของเขาให้เจอ พอเขาสามารถที่จะรู้ถึงศักยภาพของเขา เขาจะไปวางแผนชีวิตเขาถูก ที่ผ่านมาคือไปตามกระแสหมด พอใครบอกว่าทำอย่างนั้นดีก็ทำ ทั้งๆ ที่ตัวเองยังไม่มีความรู้ไม่มีความสามารถ ที่นี้เราต้องการให้เขามีความสามารถก่อน ให้รู้ถึงจะไปทำ แล้วก็ให้ทำสิ่งที่เขารู้แล้ว ไม่ต้องไปทำสิ่งที่เขาสงสัยว่า เขาใจว่า ไม่ต้อง ที่นี้เราจะใช้รูปแบบการปรับแนวคิดค้นหาศักยภาพของเขาให้เจอแล้วเขาสามารถกำหนดทิศทางของเขาได้ บนฐานทรัพยากร บนฐานภูมิปัญญาของเขา เหมือนกิจกรรมนี้เป็นแค่ตัวอย่าง การทำของใช้ การเลี้ยงปลา การเลี้ยงกบ อันนี้เป็นกรณีตัวอย่างให้เขาเห็นว่าถ้าคุณมีที่ดินน้อยๆ ถ้าคุณต้องการจะกินปลาคุณก็สามารถเลี้ยงได้ ถ้าของใช้ทำแบบนี้เนะ มันก็ใช้ได้เหมือนกับที่คุณซื้อจากท้องตลาด เราจะใช้ตรงนี้เป็นตัวให้เขาสามารถมองเห็น พอเขามองเห็นก็บอกว่าคุณไม่ต้องทำเหมือนกับที่ผมว่าทั้งหมด แต่ว่าคุณต้องไปดูว่าคุณเหมาะจะทำเรื่องอะไร^{๑๑๘}

การรู้เท่าทันและรู้จักเช่นนี้ เป็นการรู้จักตนเองและมีความรู้จริงในสิ่งที่ทำ ไม่หลงตามกระแสหรือคนอื่น ๆ เป็นการรู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงและรู้จักในสถานการณ์ที่เกิดขึ้น.

เมื่อรู้เท่าทันและรู้จักแล้ว ความอยู่เย็นเป็นสุขจึงเป็นขั้นตอนที่เกิดตามมา

^{๑๑๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๐/๒๕๓-๒๕๕.

^{๑๑๘} สัมภาษณ์ ขจรทิพาพงศ์, ๒๔ กันยายน ๒๕๕๓.

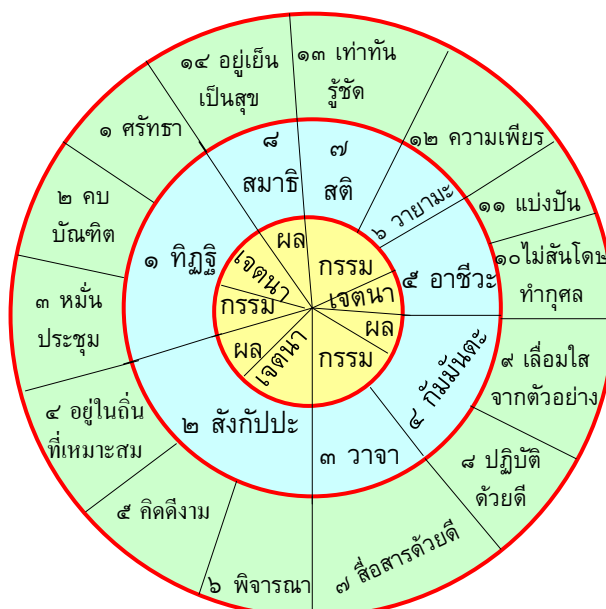
๑๔. อยู่เย็นเป็นสุข (สมาธิ)

หัวข้อนี้ถือเป็นผลที่เกิดจากขั้นตอนต่าง ๆ ก่อนหน้านี้ เปรียบได้กับความสงบเย็นจากผลของสมาธิในระดับบุคคล **ความอยู่เย็นเป็นสุข**ทางสังคมเชื่อมโยงกับ**ความอยู่ดีกินดี**ทางเศรษฐกิจ และ**ความอยู่รอดปลอดภัย**ทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วย^{๑๑๙}

ในมหานิทานสูตร สภาพสังคมที่มีปัญหา คือ “บาปอกุศลธรรมเป็นอนเก เกิดจากถือท่อนไม้ ถือศัสตรา การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การพุดขึ้นเสียง มึง มึง การพุดส่อเสียด การพุดเท็จ”^{๑๒๐} ดังนั้น สังคมที่อยู่เย็นเป็นสุข จึงควรมีสภาพตรงข้ามกับข้อความข้างต้น อาทิ ความสามัคคี เมตตากรุณากัน มีศีลและความเห็นเสมอกัน แบ่งปันเกื้อกูลกัน รวมทั้งมีสัมมาวาจาระหว่างกัน ตามหลักธรรมเช่น สังคหวัตถุ ๔ และสารณียธรรม ๖ เป็นต้น

การผุดบังเกิดแห่งสังคมดีนั้นรู้ คือการทำซ้ำกระบวนการอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ศรัทธาจนถึงความเพียร การรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง การรู้จักในสถานการณ์ และการอยู่เย็นเป็นสุข จนกลายเป็นวัฒนธรรมของชุมชน เป็นบรรทัดฐานและเป็นเป้าหมายของสังคมในที่สุด.

เมื่อนำกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคมมาเทียบเคียงกับมรรคมรรค ๘ จะพบความสอดคล้องตามภาพที่ ๔.๓ อย่างไรก็ตามการเทียบเคียงนี้ไม่ได้มุ่งจะเปรียบเทียบ เนื่องจากอริยมรรคมรรค ๘ เป็นองค์ธรรมระดับโลกุตตรธรรม ขณะที่กระบวนการผุดบังเกิดทางสังคมเป็นระดับโลกียธรรม การเทียบเคียงจึงมีขึ้นเพื่อให้เห็นแนวคิดมากกว่าเปรียบเทียบในเชิงคุณค่า

ภาพที่ ๔.๓ แสดงกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคมกับมรรคมรรค ๘

^{๑๑๙} ประยงค์ รัตนรงค์, *คุณค่าแห่งชีวิตที่ลิขิตเอง*, ต้นฉบับลายมืออัตชีวประวัติ, (อัตสำเนา).

^{๑๒๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๐๓/๖๑.

ก) ทัศนคติ กับ ศรัทธา การคบพันทิตและการหมั่นประชุม ขั้นตอนนี้เป็นขั้นของการทำทฤษฎีหรือความเห็นให้เสมอกันและเป็นทฤษฎีที่ชอบหรือสัมมาทฤษฎี กล่าวคือ ความเห็นในการมีเหตุ มีผล และการทำเหตุและผลสอดคล้องกัน (เหตุกทฤษฎี อัตถิกทฤษฎีและกิริยทฤษฎี) ตามที่ได้เสนอในหัวข้อ ๔.๑ ทั้งนี้ ศรัทธาและการคบพันทิตถือเป็นเจตนาหรือความตั้งใจ โดยมีการประชุมอย่างเนืองนิตย์เป็นการกระทำ

ข) สังกัปปะ กับ การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม การคิดดีงามและการพิจารณา ทั้งสามขั้นนี้จัดอยู่ในกลุ่มสังกัปปะคือความคิด เป็นขั้นตอนที่จำกัดปัญหา เรียนรู้และคิดแนวทางแผนงานที่สอดคล้องกับการพึ่งตนเอง เมตตาและกรุณา ไม่ใช้ความรุนแรง เป็นต้น ทั้งนี้ การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสมหรือการกำหนดขอบเขตปัญหาถือว่าเป็นผลจากทฤษฎีความเห็น ส่วนการคิดดีงามและการพิจารณาเป็นเจตนา

ค) สัมมาวาจา กับ การสื่อสารด้วยดี ขั้นตอนนี้จัดอยู่ในกลุ่มสัมมาวาจาหรือการเจรจาในมรรคมืองค์ ๘ เป็นขั้นตอนที่เน้นการสื่อสารระหว่างคนในชุมชนเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ตรงกันในอนาคตจะเป็นประโยชน์ต่อการสร้างความร่วมมือในการปฏิบัติตามแผนงานโครงการ ทั้งนี้การสื่อสารด้วยดีถือเป็นกรรมหรือการกระทำ

ง) กัมมันตะ กับ การปฏิบัติด้วยดีและความเลื่อมใสจากตัวอย่าง ขั้นตอนนี้ทั้งสองนี้จัดอยู่ในกลุ่มกัมมันตะคือการกระทำ ในมรรคมืองค์ ๘ เป็นขั้นตอนที่เน้นการลงมือปฏิบัติ โดยที่การปฏิบัติด้วยดีถือเป็นกรรมหรือการกระทำ ส่วนการเลื่อมใสจากตัวอย่างถือเป็นผลของการที่คนส่วนใหญ่ที่อยู่นอกกลุ่มได้เห็นตัวอย่างการปฏิบัติแล้วเกิดความเลื่อมใส

จ) อาชีวะ กับ การไม่สันโดษในการทำกุศลกรรม และการแบ่งปัน ขั้นตอนนี้ทั้งสองนี้ จัดเข้าอยู่ในเรื่องการเลี้ยงชีพหรือการดำเนินชีวิตโดยอยู่บนหลักการบำเพ็ญกุศลกรรมให้มากและแบ่งปันช่วยเหลือผู้อื่น ทั้งนี้ การไม่สันโดษในการทำกุศลกรรมเป็นเจตนาความตั้งใจ และการแบ่งปันเป็นกรรมหรือการกระทำ

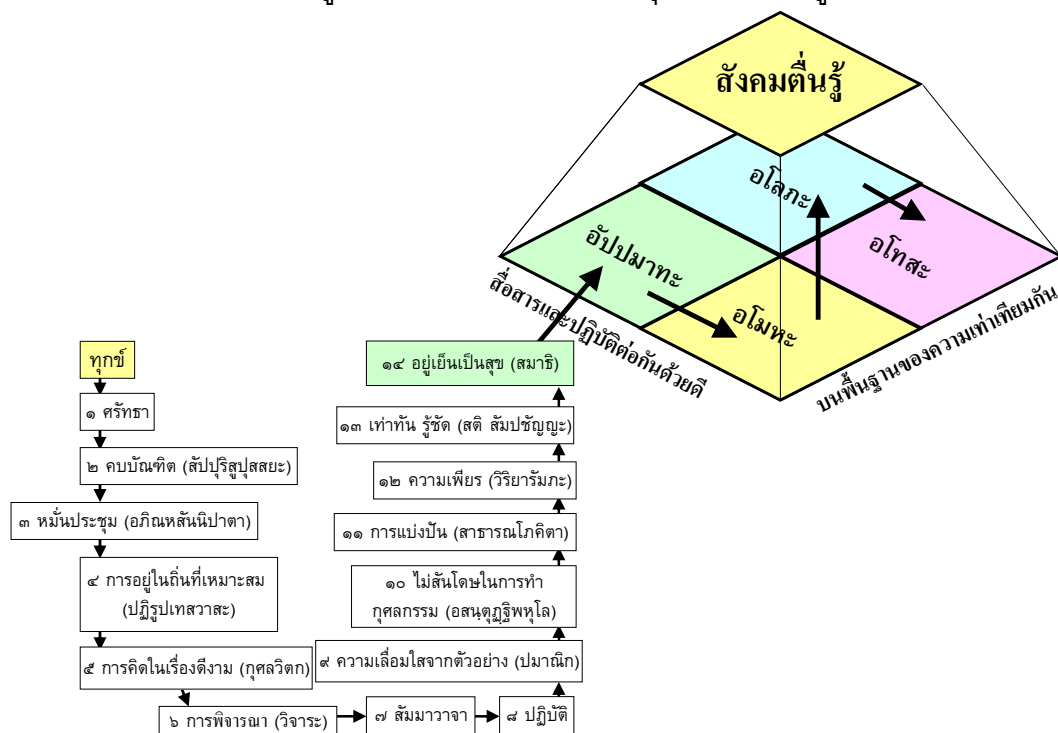
ฉ) วายะมะ กับ ความเพียร ขั้นตอนนี้เป็นเรื่องความเพียรในการจัดการต้นเหตุของปัญหาและสร้างเหตุของความเจริญ เป็นขั้นตอนที่สำคัญมากขั้นตอนหนึ่งในกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคม ทั้งนี้ ความเพียรจัดเข้าในกลุ่มกรรมหรือการกระทำ

ช) สติ กับ การเท่าทันและการรู้ชัด ทั้งสองขั้นตอนนี้จัดเข้าอยู่ในกลุ่ม สติ ของมรรคมืองค์ ๘ การเท่าทันและการรู้ชัดจัดอยู่ในกลุ่มกรรมหรือการกระทำ ถือเป็นอีกสองขั้นตอนที่มีความสำคัญมากในกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคม

ซ) สมาธิ กับ การอยู่เย็นเป็นสุข ขั้นตอนนี้จัดเข้าอยู่ในกลุ่ม สมาธิ ของมรรคมืองค์ ๘ และการอยู่เย็นเป็นสุขถือเป็นผลของการกระทำที่สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในกลุ่มหรือชุมชน

๔.๓.๓ แบบจำลองการผุดบังเกิดทางสังคมกับสังคมตื่นรู้

การผุดบังเกิดทางสังคมเป็นปฏิสัมพันธ์อย่างต่อเนื่องยาวนานของกระบวนการตั้งแต่ศรัทธาจนถึงความเพียร สติ สัมปชัญญะและการอยู่เย็นเป็นสุข เมื่อปฏิสัมพันธ์นี้ดำเนินอย่างเพียงพอแล้ว สังคมตื่นรู้จะอาศัยองค์ธรรมเหล่านั้นผุดบังเกิดขึ้น (ดูภาพที่ ๔.๔ ประกอบ)

ภาพที่ ๔.๔ แสดงแบบจำลองการผุดบังเกิดทางสังคมกับสังคมตื่นรู้

ในภาพนี้ แสดงถึงกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคมซึ่งเมื่อได้ดำเนินตามขั้นตอนจนถึงขั้นของความเพียร สติ สัมปชัญญะและการอยู่เย็นเป็นสุขอย่างต่อเนื่องแล้ว การกระทำดังกล่าวจะเปลี่ยนไปสู่นิสัยหรือความเคยชินของคนส่วนมาก จนกลายเป็นแบบอย่างการกระทำทางสังคมที่มากำหนดปฏิสัมพันธ์ของคนในสังคมหรือเรียกว่ากลายเป็นสถาบัน (institutionalization) ดังนั้น ระบบวัฒนธรรมที่มีอปปมาทะคือความไม่ประมาทหรือสติกำกับจะอาศัยองค์ธรรมดังกล่าวที่ถึงพร้อมแล้วนั้นผุดบังเกิดขึ้นจนเป็นแบบแผนคุณค่าของสังคม ในขั้นนี้จะเป็นขั้นของสติ คือการรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนและมีแบบแผนคุณค่าในการกระทำสิ่งต่าง ๆ ด้วยความระมัดระวัง ด้วยการพิจารณารู้ชัดในสิ่งนั้น ๆ ตัวอย่างในชุมชนไม่เรียงที่เกิดคุณสมบัตินี้ได้แก่ การเกิดศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม่เรียงเป็นแหล่งเรียนรู้ การรู้จักตนเอง รู้จักชุมชนและรู้จักโลก รวมทั้งกระบวนการเรียนรู้จัดทำแผนแม่บทชุมชนซึ่งเป็นการกำหนดทิศทางการพัฒนาชุมชนตนเอง

เมื่อมีแบบแผนอปปมาทะในระบบวัฒนธรรมเกิดขึ้น บรรทัดฐานของชุมชนทางสังคมที่มีอโมหะหรือปัญญากำกับจะอาศัยแบบแผนอปปมาทะในระบบวัฒนธรรมผุดบังเกิดขึ้น

บรรทัดฐานของชุมชนทางสังคมที่มีปัญหากำกับนี้คือ การยึดถือความจริง หรือ ธรรม ความมีเหตุมีผลและการมองสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง การมีกลไกของกฎเกณฑ์ที่มี ความเป็นธรรม ไม่สร้างความเหลื่อมล้ำหรือปัญหาในสังคม ตัวอย่างในชุมชนไม้เรียง ได้แก่ การ เกิดสภาผู้นำชุมชนไม้เรียงเป็นกลไกในการจัดการและวางบรรทัดฐานใหม่ร่วมกัน เป็นกลไกใน การแสวงหาและสื่อสารความจริงในชุมชน พิจารณานโยบายและโครงการต่าง ๆ จากภายนอกที่ เข้ามายังชุมชนเพื่อดูว่านโยบายและโครงการเหล่านั้นช่วยแก้ปัญหา ช่วยป้องกันปัญหาหรือ ช่วยในการพัฒนาสิ่งดี ๆ ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นได้หรือไม่ ก่อนจะตัดสินใจรับหรือไม่รับเรื่อง นั้น ๆ นอกจากนี้ ในปัจจุบันชุมชนไม้เรียงยังรื้อฟื้นคณะกรรมการหมู่บ้านขึ้นใหม่เพื่อให้เป็น กลไกที่สามารถจัดการลงในระดับหมู่บ้านได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลยิ่งขึ้น

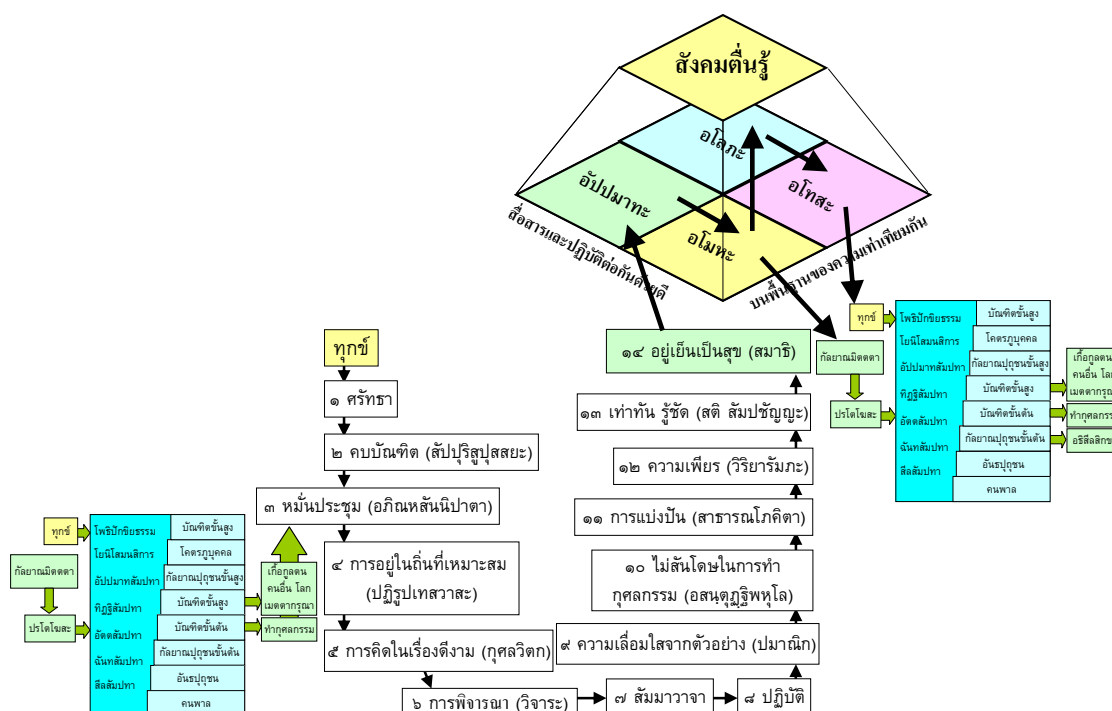
เมื่อมีปัญหากำกับบรรทัดฐานของชุมชนทางสังคมแล้ว ระบบเศรษฐกิจที่มีมือโลหะ หรือทาส จาคะหรือการแบ่งปันนั้น จะอาศัยปัญญาผูกมัดบังเกิดขึ้น ระบบเศรษฐกิจที่มีมือโลหะ กำกับนี้จะเป็นการใช้ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมอย่างมีสติและเหตุผล รวมทั้งคำนึงถึงการ เสียสละตนเองและการแบ่งปันยังทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องทั้งในปัจจุบันและอนาคต ตัวอย่าง เครือข่ายยมนาและวิสาหกิจชุมชนถือเป็นตัวอย่างการช่วยเหลือและแบ่งปันระหว่างกัน

เมื่อระบบเศรษฐกิจมือโลหะกำกับแล้ว ระบบการเมืองที่มีมือโทสะหรือเมตตา กรุณา กำกับจะเกิดตามมา ระบบการเมืองที่มีมือโทสะกำกับนี้จะเป็นระบบการเมืองการปกครองที่เกื้อกูล และเอื้ออาทรต่อคนที่เสียเปรียบทางสังคมด้วยความเป็นธรรม ลดความรุนแรงเชิงโครงสร้างและ ความไม่เป็นธรรมในสังคม ตัวอย่างในเรื่องนี้ได้แก่ การเคลื่อนไหวแผนแม่บททางพาราฉบับ ประชาชน จนสามารถเปลี่ยนแปลงโครงสร้างธุรกิจการค้าภายในประเทศที่ไม่เป็นธรรมได้สำเร็จ

เมื่อระบบการเมืองมือโทสะกำกับแล้ว ระบบสังคมที่รับรู้ที่มีสันติสุขจะอาศัยระบบ วัฒนธรรมที่มีอุปมาปะทะ ชุมชนทางสังคมที่มีมือโมหะ ระบบเศรษฐกิจที่มีมือโลหะ และระบบ การเมืองที่มีมือโทสะร่วมกันผูกมัดบังเกิดขึ้น

๔.๓.๔ แบบจำลองสังคมที่รับรู้กับการก้าวข้ามของบุคคล

การผูกมัดบังเกิดสังคมที่รับรู้จะยั่งยืนได้หรือไม่ อยู่ที่การผูกมัดบังเกิดดังกล่าวสามารถ ยกระดับการผูกมัดบังเกิดเป็นการผูกมัดบังเกิดที่มีวิวัฒนาการได้หรือไม่ การมีวิวัฒนาการในทาง สังคมได้แก่ ความสามารถในการสร้างกระบวนการผลิตซ้ำทางสังคม สำหรับในกระบวนการ ผูกมัดบังเกิดทางสังคมนั้น กระบวนการผลิตซ้ำทางสังคมจะดำเนินการผ่านเหตุปัจจัยลงเบื้องล่าง (Downward causation) ทั้งนี้คุณสมบัติระดับสูงซึ่งได้แก่คุณสมบัติของสังคมที่รับรู้จะเป็นเหตุ ปัจจัยลงเบื้องล่างไปกำหนดคุณสมบัติขององค์ประกอบระดับล่างซึ่งได้แก่สมาชิกในสังคมใน ช่วงเวลาถัดไป สมาชิกดังกล่าวตั้งแต่เด็กจะได้รับการกล่อมเกลาทางสังคมให้เริ่มตั้งแต่การมีศีล การละอกุศลกรรม การทำกุศลกรรม เป็นต้น (ดูภาพที่ ๔.๕ ประกอบ)

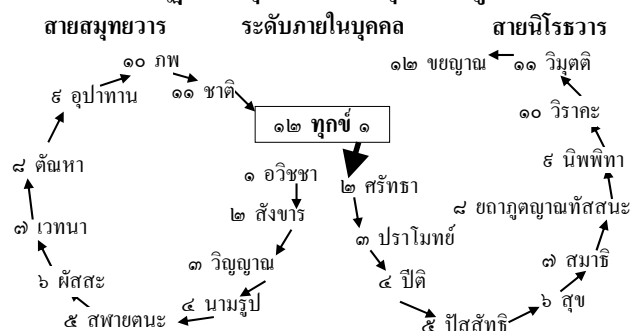

ภาพที่ ๔.๖ แสดงสังคมตื้นรู้ Model

สำหรับในหัวข้อต่อไปนี้จะเป็นการประมวลภาพแบบจำลองทั้งหมดตั้งแต่ ปฏิจสมุปปาตสายสมุทยวารและสายนิโรธวารในระดับบุคคล รวมทั้งที่ขยายขึ้นเป็นระดับสังคม ทั้งนี้เพื่อให้เห็นภาพรวมทั้งหมดของกระบวนการที่เกิดขึ้นในสังคม

จากบทที่ ๒ ผู้วิจัยได้แสดงภาพที่สรุปจากอุปนิสสูตร^{๑๒๑} เป็นปฏิจสมุปปาตที่แสดงสายสมุทยวารคือสายเกิดทุกข์และสายนิโรธวารคือสายพ้นทุกข์ โดยทั้งสองสายนี้เป็นทุกข์และการพ้นทุกข์ในระดับภายในบุคคลดังภาพที่นำมาแสดงให้เห็นอีกครั้ง (ดูภาพที่ ๔.๗ ประกอบ)

ปฏิจสมุปปาตในอุปนิสสูตร

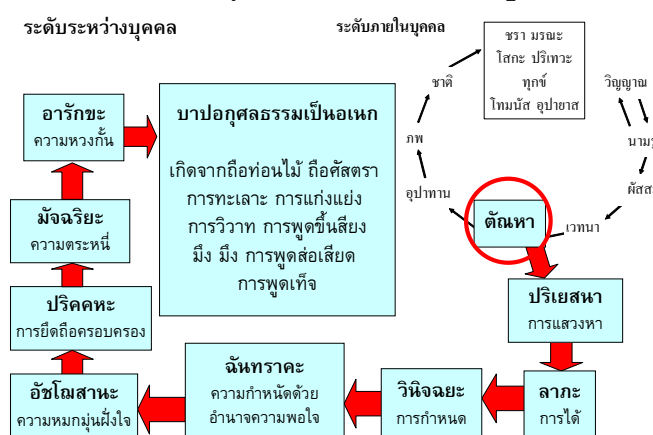

ภาพที่ ๔.๗ แสดงปฏิจสมุปปาตระดับบุคคลจากอุปนิสสูตร

^{๑๒๑} ส.น. (ไทย) ๑๖/๒๓/๔๐-๔๓.

นอกจากนี้ในบทที่ ๒ ผู้วิจัยยังได้นำเสนอภาพที่สรุปเนื้อหาในมหานิทานสูตร^{๑๒๒} ซึ่งเป็นปัจจัยสมุปบาทสายสมุทยวารระดับระหว่างบุคคล โดยขยายจากต้นหาขึ้นมาจนนำไปสู่การใช้ความรุนแรงขึ้น ดังภาพที่นำกลับมาเสนอใหม่อีกครั้ง (ดูภาพที่ ๔.๘ ประกอบ)

ปัจจัยสมุปบาทในมหานิทานสูตร

ภาพที่ ๔.๘ แสดงปัจจัยสมุปบาทระดับระหว่างบุคคลจากมหานิทานสูตร

จากภาพทั้งสองข้างต้น ร่วมกับแบบจำลอง สังคมตื่นรู้ Model สามารถประมวลเป็นภาพบูรณาการของแบบจำลองปัจจัยสมุปบาทสายสมุทยวารและนิโรธวารในระดับภายในบุคคล สายสมุทยวารในระดับสังคม และกระบวนการผุดบังเกิดแห่งสังคมตื่นรู้ได้ ดังภาพที่ ๔.๙

กล่าวโดยสรุป การเกิดทุกข์ในสังคมนั้น หลักธรรมที่เป็นปัจจัยเริ่มจากตัณหาที่ฟุ้งจากบุคคลขึ้นมาสู่ระหว่างบุคคล ในขณะที่กระบวนการผุดบังเกิดแห่งสังคมตื่นรู้อาศัยการทำงานจากสองด้านด้วยกัน ด้านหนึ่งเป็นการก้าวข้ามของบุคคล กล่าวคือ เมื่อบุคคลรู้ทุกข์ ได้อาศัยปรโตโมสะจากกัลยาณมิตรและโยนิโสมนสิการ เป็นต้น ในการพัฒนาตนให้ก้าวข้ามขึ้นเป็นบัณฑิตชั้นสูง เมื่อเป็นบัณฑิตชั้นสูงและมีความเมตตา กรุณาย่อมพร้อมที่จะช่วยเหลือผู้อื่นในการก้าวข้ามของบุคคลนี้ โยนิโสมนสิการถือเป็นธรรมที่มีบทบาทสำคัญ

ในอีกด้านหนึ่งนั้น คนที่ยังไม่ก้าวข้ามเป็นบัณฑิตนั้น เมื่อได้รู้ทุกข์แล้ว ศรัทธาจะอาศัยทุกข์นั้นเกิดขึ้น สำหรับคนทั้งหลายนั้น ศรัทธาที่มีเหตุผล เป็นธรรมที่มีบทบาทสำคัญในการก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง การผุดบังเกิดทางสังคมที่ได้จากงานวิจัยนี้ พอสรุปได้ดังนี้

เมื่อบุคคลมีทุกข์ ศรัทธาจึงอาศัยทุกข์เกิดขึ้น

เมื่อบุคคลมีศรัทธา ขั้นตอนต่อมาคือการคบบัณฑิต

^{๑๒๒} ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๙๕-๑๓๐/๕๗-๗๖.

เมื่อมีศรัทธาและได้คบบัณฑิตแล้ว ขั้นตอนต่อมาคือการประชุมกันเหื่องนิตย
เพื่อให้มีความเห็นเสมอกัน (ทิวฐิสามัญญตา)

เมื่อมีความเห็นเสมอกันแล้ว ขั้นตอนต่อมาคือ การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม

เมื่อมีความเห็นเสมอกันภายในกลุ่มแต่ต่างจากภายนอก รวมทั้งอยู่ในขอบเขตพื้นที่
ที่เหมาะสมของตนแล้ว ขั้นตอนต่อมาคือ การคิดในเรื่องดีงาม

เมื่อมีการคิดในเรื่องดีงาม ขั้นตอนต่อมาคือ การพิจารณา

เมื่อเกิดการพิจารณาแล้ว ขั้นตอนต่อมาคือ การสื่อสารต่อกันด้วยดี

เมื่อมีการสื่อสารด้วยดีระหว่างกันแล้ว ขั้นตอนต่อมาคือ การลงมือปฏิบัติด้วยดี

เมื่อมีการปฏิบัติจนเกิดผลสำเร็จขึ้น ความเลื่อมใสจากตัวอย่างที่สำเร็จของคน
กลุ่มอื่น ๆ ก็จะเกิดตามมา

เมื่อคนมีความเลื่อมใสจากตัวอย่างและเข้ามาร่วมมือมากขึ้นแล้ว ขั้นตอนต่อไปคือ
การไม่สันโดษในการทำกุศลกรรมหรือสิ่งดี ๆ ให้เกิดมากขึ้น

เมื่อมีความไม่สันโดษในการทำกุศลกรรมหรือสิ่งดี ๆ ให้มากขึ้นแล้ว ขั้นตอนต่อมา
คือ การแบ่งปันผลลัพธ์ที่ได้ให้เท่าเทียมกัน

เมื่อมีการแบ่งปันอย่างเท่าเทียมกัน ขั้นตอนต่อมาคือ ความเพียรพยายาม

เมื่อมีความเพียรอย่างต่อเนื่องแล้ว สิ่งที่ต้องทำประกอบกันคือ การรู้เท่าทันความ
เปลี่ยนแปลง และการรู้ชัดในสถานการณ์ (สติ สัมปชัญญะ)

เมื่อรู้เท่าทันและรู้ชัดแล้ว ความอยู่เย็นเป็นสุขจึงเป็นขั้นตอนที่เกิดตามมา

ในกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคมนั้น ธรรมที่ปรากฏอยู่ทั่วไปคือ วาจาโดยเฉพาะ
สัมมาวาจาในฐานะเป็นพื้นฐานของการรวมกลุ่ม ส่วนธรรมที่มีความสำคัญในกระบวนการนี้คือ
วิริยะ สติ สัมปชัญญะ หรือเรียกในการปฏิบัติธรรมว่า อาตาปี สมุชชาโน สติมา แม้ว่า
ความหมายจะไม่เสมอกันนัก แต่ช่วยให้เห็นภาพในเชิงเทียบเคียงได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

เมื่อเกิดกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคมแล้ว ระบบวัฒนธรรมที่มีแบบแผนคุณค่า
คืออัปปมาเทหรือสติ ชุมชนทางสังคมที่มีบรรทัดฐานกำกับด้วยอโมหะหรือปัญญา ระบบ
เศรษฐกิจที่มีอโลกะหรือทานและจาคะเป็นธรรมกำกับ รวมทั้งระบบการเมืองที่มีอโทสะหรือ
เมตตา กรุณา ย่อมอาศัยกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคมเกิดตามขึ้นโดยลำดับ

เมื่อระบบมีธรรมดังกล่าวกำกับแล้ว สังคมดีนั้นรู้ย่อมอาศัยธรรมเหล่านั้นปรากฏขึ้น.

ในบทที่ ๕ จะเป็นบทสรุป ผู้วิจัยจะนำเสนอข้อค้นพบที่ได้ตามวัตถุประสงค์การวิจัย
รวมทั้งแสดงถึงข้อเสนอแนะในเชิงนโยบายและในเชิงวิชาการที่ได้จากการทำวิจัยในครั้งนี้.

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

ในบทนี้เป็นการนำเสนอองค์ “ความรู้” เป็นผลของ “การรู้” ที่มาจากประสบการณ์ “การเรียนรู้” จากการวิจัยตามที่นำเสนอก่อนหน้านี้ตั้งแต่เรื่องทฤษฎีความเห็นในบทที่ ๑ จนถึง วายามะ สติและสมาธิในบทที่ ๔ ความรู้ในงานนี้เป็นคำบรรยายย่อจากพื้นที่ที่วิจัยเท่านั้น

การวิจัยในวิทยานิพนธ์เรื่องแบบจำลองกระบวนการผุดบังเกิดแห่งสังคมตื่นรู้จากการก้าวข้ามของบุคคล : ศึกษากรณีประยงค์ วรรณค์และชุมชนไม่เรียง จังหวัด นครศรีธรรมราชซึ่งปรากฏเป็นเอกสารฉบับนี้ มาจากคำถามว่า การก้าวข้ามของบุคคลจากการเปลี่ยนแปลงทฤษฎีจะส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงกระบวนการทัศน์จนมีการผุดบังเกิดทางสังคมและกลายเป็นสังคมที่พึงประสงค์ได้อย่างไร ทั้งนี้ การศึกษาที่ผ่านมามีข้อถกเถียงในประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและโครงสร้างสังคมว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างไร ระดับใดกำหนดระดับใด มุมมองจากสาขาวิชาที่แตกต่างกันทำให้แสดงภาพความจริงที่แตกต่างกัน ในการวิจัยนี้จึงมุ่งสร้างคำบรรยายความสัมพันธ์ของทั้งระดับบุคคลและระดับโครงสร้างสังคมโดยใช้มุมมองทางพุทธศาสตร์และมุมมองสาขาวิชาต่าง ๆ ภายใต้บริบทของความซับซ้อนในสังคมซึ่งอธิบายด้วยการเปลี่ยนแปลงที่ไม่อาจลดทอน ไม่เป็นเส้นตรง แต่ก่อให้เกิดคุณสมบัติใหม่ขึ้นได้ในสังคมหรือเรียกการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้เกิดสิ่งใหม่นี้ว่า การผุดบังเกิดทางสังคม (social emergence)

ทั้งนี้การวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์สำคัญ ๓ ประการ คือ

๑. เพื่อศึกษาวิเคราะห์แนวคิดกระบวนการผุดบังเกิดแห่งสังคมตื่นรู้จากการก้าวข้ามของบุคคลตามหลักพุทธธรรมและวิทยาการปัจจุบัน

๒. เพื่อศึกษาวิเคราะห์กระบวนการผุดบังเกิดแห่งสังคมตื่นรู้จากการก้าวข้ามของบุคคลตามหลักของประยงค์ วรรณค์และชุมชนไม่เรียง

๓. เพื่อสร้างแบบจำลองกระบวนการผุดบังเกิดแห่งสังคมตื่นรู้จากการก้าวข้ามของบุคคลเพื่อใช้ในสังคมไทยปัจจุบัน

สำหรับการวิจัยในครั้งนี้สามารถสรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

ภายหลังจากการเรียนรู้ชีวิตประยงค์ วรรณค์และเรื่องราวชุมชนไม่เรียง การศึกษาแนวคิดที่เกี่ยวข้องซึ่งได้แก่ แนวคิดการก้าวข้ามของบุคคล แนวคิดการผุดบังเกิดทางสังคม และแนวคิดสังคมตื่นรู้ตามหลักพุทธธรรม การค้นคว้าพระไตรปิฎก ตลอดจนการวิเคราะห์ด้วยการ

ประยุกต์แนวทางการสร้างทฤษฎีจากพื้นฐาน (Grounded theory) รวมถึงการตีความและสังเคราะห์เนื้อหาข้อมูลดังกล่าวออกเป็นแบบจำลอง ผู้วิจัยสามารถสรุปผลได้ดังนี้

๕.๑.๑ แนวคิดที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้แก่ แนวคิดการก้าวข้ามของบุคคล แนวคิดการผุดบังเกิดทางสังคมและแนวคิดสังคมที่รับรู้ตามหลักพุทธธรรม

แนวคิดการก้าวข้ามของบุคคลแบ่งเป็นแนวคิดทางพระพุทธศาสนาและแนวคิดทางจิตวิทยา ในทางพระพุทธศาสนา การวิจัยนี้แบ่งการพิจารณาเป็น ๓ ประเด็นคือ มุมมองในการพิจารณา การแบ่งชั้นหรือระดับการพัฒนาและวิธีปฏิบัติเพื่อการก้าวข้ามของบุคคล

ในประเด็นมุมมองในการพิจารณาซึ่งแยกได้เป็นมุมมองจากภายในตนเองและมุมมองจากภายนอกนั้น การวิจัยนี้ได้ให้ความสำคัญกับมุมมองการก้าวข้ามของบุคคลจากภายนอก กล่าวคือเป็นการมองไปยังผู้อื่นเพื่อดูว่าผู้อื่นมีระดับการพัฒนาอยู่ในขั้นใด ทั้งนี้ในวิมมังกสูตร พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้เป็นหลักในการนำมาใช้เทียบเคียง

ในประเด็นการแบ่งชั้นหรือระดับการพัฒนานั้น นักวิชาการตะวันตกบางคนได้วิจารณ์ว่า พระพุทธศาสนาไม่มีวิธีการแบ่งชั้นหรือระดับการพัฒนาบุคคล การวิจัยนี้ได้แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนามีวิธีการแบ่งชั้นหรือระดับการพัฒนาเช่นกัน

จากการเทียบเคียงการแบ่งบุคคลเป็นบัว ๓ เหล่าในพระไตรปิฎกและ ๔ เหล่าในอรรถกถา ผู้วิจัยได้เสนอความเห็นของตนในการแบ่งชั้นการพัฒนาบุคคลจากการพิจารณาด้วยมุมมองภายนอกเป็น ๕ ชั้น คือชั้นที่ ๑ บัวเป็นโรคไม่พ่นน้ำ ได้แก่ปุณฺณที่มีจิตคนพาล ชั้นที่ ๒ บัวไม่พ่นน้ำได้แก่ปุณฺณที่มีจิตอันธปุณฺณ ชั้นที่ ๓ บัวเสมอน้ำ ได้แก่ปุณฺณที่มีจิตกัลยาณปุณฺณชั้นต้นและบัณฑิตชั้นต้น ชั้นที่ ๔ บัวพ่นน้ำ ได้แก่ปุณฺณที่เป็นบัณฑิตชั้นสูง กัลยาณปุณฺณชั้นสูงไปจนถึงโคตรภูบุคคล และชั้นที่ ๕ บัวพ่นน้ำและบานแล้ว ได้แก่พระอริยบุคคลที่เป็นบัณฑิตชั้นสูงสุด

ในประเด็นวิธีปฏิบัติเพื่อการก้าวข้ามของบุคคลนั้น ผู้วิจัยได้เสนอวิธีปฏิบัติตั้งแต่ระดับคนพาลไปจนถึงระดับบัณฑิตชั้นสูงสุด โดยแนวทางพระพุทธศาสนานั้นจะให้ความสำคัญต่อการก้าวข้ามจากการประกอบอกุศลกรรมเป็นกุศลกรรม จากการเกื้อกูลตนเองสู่ผู้อื่น จากการหลงไปสู่การรู้ จากการยึดถือตัวตนไปสู่การละวางตัวตน และจากวิภวภูตสู่พระนิพพาน.

แนวคิดการก้าวข้ามของบุคคลในทางจิตวิทยานั้น แบ่งการพิจารณาเป็น ๓ ประเด็นคือ นิยาม พัฒนาการ และแนวคิดทฤษฎีที่สำคัญ

ในประเด็นของนิยามนั้น แก่นในการก้าวข้ามตัวบุคคลสามารถสรุปได้ว่า ๑) เป็นเรื่องพัฒนาการของจิตสำนึก ๒) จิตสำนึกรับรู้ประสบการณ์ที่อยู่เหนือข้อจำกัดของตัวตนปัจจุบันในมิติต่าง ๆ ๓) การรับรู้นั้นนำไปสู่ศักยภาพสูงสุดหรือตัวตนใหม่ที่ระดับจิตสำนึก

สูงขึ้น ๔) ศักยภาพสูงสุดนั้นมีคุณสมบัติใหม่และหลอมรวมคุณสมบัติเดิมทำให้ส่งผลต่อทั้งจิตวิญญาณ ชีวิต ความสัมพันธ์กับผู้อื่น มนุษยชาติ ธรรมชาติและจักรวาล

ในประเด็นพัฒนาการของแนวคิดนั้น ผู้วิจัยพบว่า จิตวิทยาการก้าวข้ามตัวบุคคลเป็นผลจากปฏิพัฒนาการ (dialectic approach) ในสาขาจิตวิทยาที่มีภาวะพื้นฐาน (thesis) คือพลังที่ ๑ จิตวิทยาพฤติกรรมและพลังที่ ๒ จิตวิเคราะห์ มีภาวะแย้ง (anti-thesis) คือพลังที่ ๓ จิตวิทยามนุษยนิยมและภาวะสังเคราะห์ (synthesis) คือพลังที่ ๔ จิตวิทยาการก้าวข้ามตัวบุคคล ทั้งนี้ ภาวะพื้นฐานหรือพลังที่ ๑ และ ๒ นั้นเป็นคำบรรยายหลักที่โต้แย้งกับภาวะสังเคราะห์ในกระบวนทัศน์เก่า อาทิกการศึกษาจิตวิทยาด้วยวิธีปรัชญาและศาสนา ส่วนภาวะแย้งในพลังที่ ๓ หรือจิตวิทยามนุษยนิยมเป็นการโต้แย้งกับจิตวิทยาพฤติกรรมและจิตวิเคราะห์สำหรับพลังที่ ๔ เป็นภาวะสังเคราะห์บนกระบวนทัศน์หลังยุคใหม่ที่ต่างจากกระบวนทัศน์เดิม

ในประเด็นแนวคิดทฤษฎีที่สำคัญนั้น การวิจัยนี้สนใจเฉพาะระดับขั้นการพัฒนาของจิตสำนึกและคุณสมบัติในแต่ละระดับขั้น โดยมีข้อสรุปจากการบูรณาการของเคน วิลเบอร์ คือการแบ่งพัฒนาการของจิตสำนึกเป็น ๓ ขั้นใหญ่ได้แก่ **ขั้นก่อนเป็นบุคคล ขั้นเป็นบุคคลและขั้นก้าวข้ามตัวบุคคล** จาก ๓ ขั้นใหญ่แบ่งเป็นแถบสีของจิตสำนึกอีก ๑๒ ขั้น เริ่มตั้งแต่แถบอินฟราเรดจนถึงแถบสีขาวย สำหรับอับราฮัม มาสโลว์แบ่งระดับความต้องการเป็นระดับขั้นจากเดิม ๕ ขั้น มาเป็นขั้นที่ ๖ คือ ขั้นการก้าวข้ามตัวตน ส่วนลอเรนซ์ โคห์ลเบิร์กแบ่งการรับรู้ด้านศีลธรรม เป็น ๓ ระดับและ ๖ ขั้น (ต่อมาเพิ่มขั้นที่ ๗) คือระดับก่อนรู้แบบแผน ระดับรู้แบบแผน และระดับพันแบบแผนซึ่งวิลเบอร์เรียกการพัฒนาด้านศีลธรรมเทียบกับโคห์ลเบิร์กว่าระดับตนเป็นศูนย์กลาง ระดับเราเป็นศูนย์กลางและระดับโลกเป็นศูนย์กลางตามลำดับ

แนวคิดการผุดบังเกิดทางสังคม ในการวิจัยนี้ได้นำเสนอแนวคิดนี้ทั้งตามแนวทางพระพุทธศาสนาและตามแนวทางวิทยาการปัจจุบัน

ตามแนวทางพระพุทธศาสนา คำบาลีในพระไตรปิฎกที่ให้ความหมายใกล้เคียงกับแนวคิดการผุดบังเกิดคือ **อุปปาต** รวมทั้งศัพท์อื่นที่ใกล้เคียงเช่น อุปปตติ, นิพพุตติ เป็นต้น

แนวคิดการผุดบังเกิดมีอยู่ในหลักพุทธธรรมโดยเฉพาะในเรื่องกรรมและวิบาก การผุดบังเกิดตามแนวพุทธธรรมมีภาววิทยาแบบพหุนิยมจากคัมภีร์ชั้นหลังที่อธิบายปรมัตถสัจจะซึ่งเป็นความจริงที่หลากหลายในระดับต่าง ๆ ทั้งที่เป็นอสังขตธรรมคือนิพพานและสังขตธรรมคือจิต เจตสิกและรูป ในเรื่อง**คุณสมบัติใหม่**นั้นความเกิดขึ้นถือเป็นสังขตลักษณะในสังขตธรรมและคุณสมบัติใหม่ที่ปรากฏจะเป็นคุณสมบัติของความจริงในระดับที่สูงขึ้นไป การผุดบังเกิดตามหลักพุทธธรรมแสดงให้เห็นว่าผลบางอย่าง**คาดการณ์ไม่ได้**และมีลักษณะ**ไม่เป็นเส้นตรง**เมื่อเทียบกับสิ่งที่ทำให้เกิด อย่างไรก็ตามในประเด็นการลดทอนบางอย่าง**ไม่ได้**นั้น การผุดบังเกิดตามหลักพุทธธรรมมีหลักการที่แตกต่างออกไปเนื่องจากการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งที่ทำให้เกิดกับผลที่ผุดบังเกิดนั้นพุทธธรรมมี**ปัจจัย ๒๔** เป็นเครื่องมืออธิบายซึ่งมากกว่าการ

อธิบายด้วยสาเหตุและผลเพียงวิธีเดียว ดังนั้นการลดทอนบางอย่างได้หรือไม่ได้จึงไม่ใช่ประเด็นสำคัญ ในเรื่องการเป็นปัจจัยลงเบื้องล่างนั้น พุทธธรรมมีคำอธิบายในเรื่องอิทธิพลของผลที่มีต่อบุคคลในช่วงเวลาต่าง ๆ รวมทั้งแนวคิดสมบัติและวิบัติ

ในประเด็นพระพุทธานุศาสนากับกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคมนั้น พระพุทธานุศาสนอธิบายกระบวนการในมุมมองของธรรมทั้งหลายทั้งที่เป็นเหตุหรือผลอาศัยกันและกันจึงผุดบังเกิดขึ้น ดังที่ปรากฏในปฏิทิจสมุปปาต การวิจัยนี้ให้ความสำคัญกับปฏิทิจสมุปปาตในพระสูตร ๒ พระสูตรคือ อุปนิสสูตรและมหานิทานสูตร ในอุปนิสสูตรจะเป็นการแสดงกระบวนการผุดบังเกิดในระดับบุคคลทั้งในสายเกิดทุกข์และสายพ้นทุกข์ ขณะที่ในมหานิทานสูตรแสดงกระบวนการผุดบังเกิดระหว่างบุคคลในสายเกิดปัญหาสังคม

แนวคิดการผุดบังเกิดตามแนวทางวิทยาการปัจจุบัน หมายถึงแบบแผนพฤติกรรมใหม่ของระบบใหญ่มาจากปฏิสัมพันธ์ของหน่วยต่าง ๆ ในระดับต่ำกว่าโดยคุณสมบัติของส่วนประกอบของระบบในฐานะ "คุณสมบัติระดับต่ำกว่า" (lower-level-properties) ก่อให้เกิดคุณสมบัติใหม่ของระบบใหญ่ในฐานะ "คุณสมบัติระดับสูงกว่า" (higher-level-properties) และคุณสมบัติระดับสูงกว่านี้จะเป็นเหตุปัจจัยกำหนดคุณสมบัติระดับต่ำกว่าในระยะเวลาต่อไป

การผุดบังเกิดมีลักษณะที่สำคัญคือ ๑) ภาววิทยาแบบพหุนิยม ๒) คุณสมบัติใหม่ ๓) คาดการณ์ไม่ได้ ๔) ไม่เป็นเส้นตรง ๕) คตินิยมลดทอนบางอย่างไม่ได้ ๖) การเป็นเหตุปัจจัยลงเบื้องล่าง (Downward causation) ลักษณะนี้ตรงกันข้ามกับคุณสมบัติมหภาคของโครงสร้างอย่างง่าย (simple structural macro-property) ซึ่งคุณสมบัติระดับต่ำหรือจุลภาคจะกำหนดคุณสมบัติระดับสูงหรือมหภาค ลักษณะของการผุดบังเกิดเช่นนี้จึงตรงกันข้ามกับการศึกษาเหตุปัจจัยที่นิยมใช้ในวงการวิทยาศาสตร์ในปัจจุบัน

แนวคิดการผุดบังเกิดสามารถแบ่งเป็นประเภทต่าง ๆ ได้ ๓ แนวทาง แนวทางที่หนึ่ง แบ่งเป็นการผุดบังเกิดแบบแข็งและแบบอ่อน แนวทางที่สองแบ่งการผุดบังเกิดเป็น ๓ ชั้นตามความคิดของเทอเรนซ์ ดีคอน คือแบบปรับปรุงตนเอง แบบจัดการตนเองได้และแบบวิวัฒนาการ แนวทางที่สามแบ่งตามความคิดของโจเซฟ พรอมม์ คือแบบชั่วคราวและแบบอื่น ๆ ที่ยั่งยืน อาทิ การเพิ่มความซับซ้อนในโครงสร้าง การเพิ่มประเภทความหลากหลายในสายพันธุ์ การเปลี่ยนผ่านแบบวิวัฒนาการ และการบีบอัดของเวลา

สำหรับกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคมตามวิทยาการปัจจุบันนั้น สามารถเกิดได้ทั้งในสภาวะความเป็นจริงและการจำลองในโปรแกรมคอมพิวเตอร์ กระบวนการผุดบังเกิดทางสังคมเกิดจากปฏิสัมพันธ์ของผู้กระทำในสังคม เป็นการผุดบังเกิดที่ไม่สามารถคาดการณ์ผลได้ในบางกรณีอาจมีความยั่งยืนแต่ในบางกรณีอาจเกิดขึ้นเพียงชั่วคราว

แนวคิดสังคมที่รู้ตามหลักพุทธธรรม เป็นแนวคิดที่ได้มาจากข้อสรุปของผู้วิจัยในงานวิจัยอีกชิ้นหนึ่งที่ชื่อ สังคมที่รู้: ระบบสังคมที่พึงประสงค์ในพระไตรปิฎก เป็นการแบ่ง

หน้าที่ในระบบเป็น ๔ หน้าที่สำคัญคือ หน้าที่การปรับตัว หน้าที่การบรรลุเป้าหมาย หน้าที่การบูรณาการและหน้าที่การรักษาแบบแผนที่แผ่เร้น โดยในระบบสังคมนั้น โครงสร้างที่มารองรับหน้าที่ทั้ง ๔ นี้ได้แก่ระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมือง ชุมชนทางสังคมและระบบวัฒนธรรม ทั้งนี้ สังคมตื่นรู้ตามหลักพุทธธรรมเป็นการเสนอหลักธรรมกำกับหรือขับเคลื่อนระบบต่าง ๆ ทั้งในระบบใหญ่และในระบบย่อย โดยในระบบใหญ่นั้น มีหลักธรรมที่ขับเคลื่อนคือ อปฺปมาทะหรือสติขับเคลื่อนระบบวัฒนธรรม อโมหะหรือปัญญาขับเคลื่อนชุมชนทางสังคม อโลกะหรือทานจาจะขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจและอโทสะหรือเมตตา กรุณาขับเคลื่อนระบบการเมือง

เป้าหมายของสังคมตื่นรู้แบ่งได้เป็น ๓ ชั้น เป้าหมายปัจจุบันคือ ๑. ระบบสังคมมีความปกติ (อายุ) ๒. ไม่มีความรุนแรงเชิงโครงสร้างแฝงอยู่ มีความสง่างาม (วรรณะ) ๓. แบ่งปันเกื้อกูลในทรัพยากรและสวัสดิการสังคม (โคตะ) ๔. ผู้มีคุณสมบัติเหมาะสมได้รับบทบาทสำคัญ (อำนาจ/ตระกูล) ๕. มีระบบความเชื่อที่เป็นสัมมาทิฏฐิหรือปัญญา (พละ) ๖. ดำเนินการตามเป้าหมาย รู้เท่าทันสถานการณ์และนำไปสู่สภาวะของสังคมที่มีความสงบและความสุข (สุขะ) เป้าหมายในเบื้องหน้าคือ การพึ่งตนเองหรืออิสรภาพและความสุข เป้าหมายสูงสุดคือ สันติสุขหรืออยู่เย็นเป็นสุข

๕.๑.๒ ประยงค์ รณรงค์และชุมชนไม่เรียง

การวิจัยนี้ สามารถสรุปผลได้เป็น ๓ หัวข้อคือ การก้าวข้ามของประยงค์ รณรงค์, กระบวนการผุดบังเกิดทางสังคมของชุมชนไม่เรียง และชุมชนไม่เรียงกับสังคมตื่นรู้

ในหัวข้อการก้าวข้ามของประยงค์ รณรงค์ ผู้วิจัยพบว่า เมื่อมองแนวคิดนี้ตามหลักพระพุทธศาสนา ประยงค์ รณรงค์ได้ก้าวข้ามจากอหฺรปุณฺณในวัยเด็ก มาสู่กัลยาณปุณฺณขั้นต้นเมื่อตัดสินใจบวชพร้อมกับการวางแผนชีวิต และกลายเป็นบัณฑิตขั้นต้นเมื่อตัดสินใจเลิกลาบวชต่าง ๆ และเจริญสัปปริสธรรม หลังจากนั้นได้ก้าวข้ามสู่บัณฑิตขั้นสูงเมื่อทำงานให้ชุมชนและประเทศโดยเกื้อหนุนจากการงานหาเลี้ยงชีพส่วนตัว

เมื่อใช้มุมมองตามหลักจิตวิทยา พบว่าประยงค์ รณรงค์ได้ก้าวข้ามจากแถบสีอำพัน (amber) ในวัยเด็ก คือการยอมทำตามประเพณีไปสู่แถบสีส้ม (orange) ในวัยหนุ่มที่นิยมเหตุผล นิยมการลงมือปฏิบัติเพื่อหาประสบการณ์ในการทำงานต่าง ๆ จนเมื่อมีการทำงานร่วมกับคนต่างวัฒนธรรมและต่างพื้นที่มากขึ้น ประยงค์ ได้ก้าวข้ามมาเป็นแถบสีเขียว (green) หรือพหุนิยม ต่อมาเมื่อได้ประสบการณ์การดูงานในที่ต่าง ๆ โดยเฉพาะทวีปยุโรป ทำให้ประยงค์ได้ก้าวข้ามสู่แถบสีเขียวเข้ม (teal) ที่มีการบูรณาการระบบหรือกระบวนการทางความคิด การทำงานของประยงค์ในช่วงเวลาต่อมาซึ่งต้องขยายบทบาทมากขึ้นได้หล่อหลอมให้ประยงค์ก้าวข้ามไปสู่แถบสีเขียวชุก (turquoise) คือในด้านการรู้คิด (cognitive) เป็นแบบจิตสากลและมีอัตลักษณ์เป็นแบบบูรณาการ

ในหัวข้อกระบวนการผุดบังเกิดทางสังคมของชุมชนไม้เรียง ผู้วิจัยมีข้อค้นพบว่า ปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชนไม้เรียงได้ก่อเป็นปฏิบัติการ (practice) ที่ต่อต้านกระบวนการทัศน์ ความคิดหลักและวาทกรรมในกระแสหลัก ปฏิบัติการที่เกิดขึ้นต่อโครงสร้างของชุมชนไม้เรียงสรุปได้เป็น ๑๒ ปฏิบัติการคือ ปฏิบัติการต่อระบบการเมืองได้แก่ จำกัดปัญหา พัฒนาความร่วมมือ ยึดถือเป้าหมายรวม ปฏิบัติการต่อระบบเศรษฐกิจได้แก่ อาชีพหลักมั่นคง ส่งเสริมเครือข่าย ขยายการพึ่งตนเอง ปฏิบัติการต่อระบบวัฒนธรรมได้แก่ ประชุมเรียนรู้กันเนื่องนิตย์ ร่วมคิดพิจารณา สรุปหาการปฏิบัติและปฏิบัติการต่อชุมชนทางสังคมได้แก่ รวมแกนนำ ทำตัวอย่าง สร้างบรรทัดฐาน

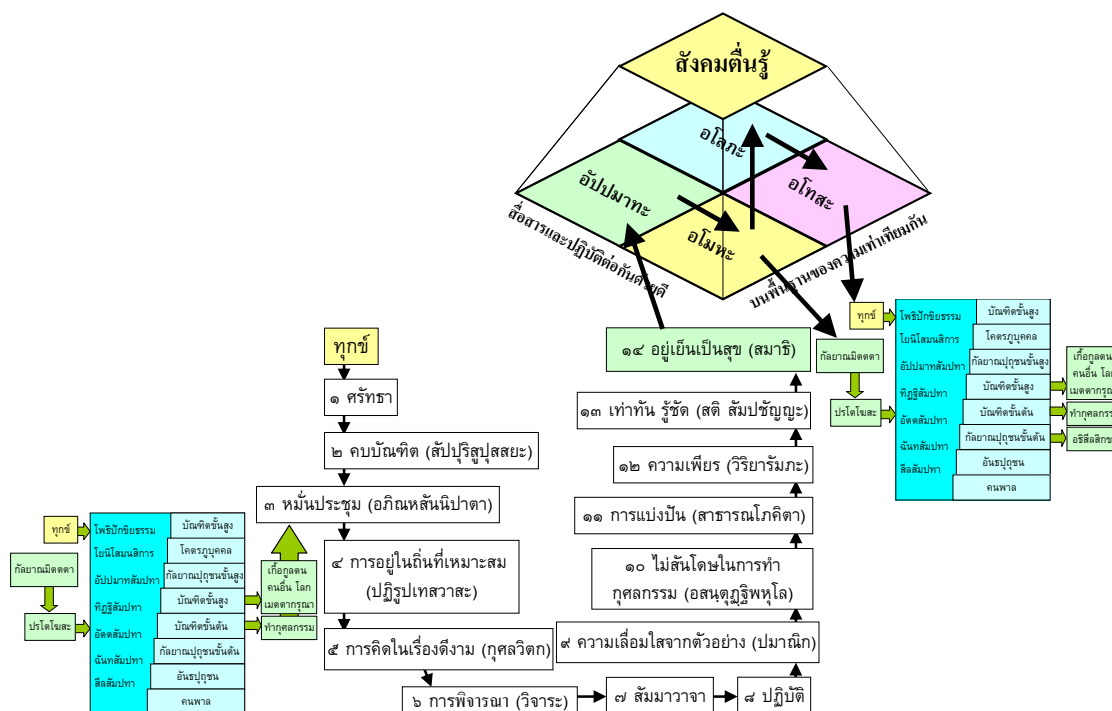
จากปฏิบัติการดังกล่าว การวิจัยนี้ได้ค้นพบ กระบวนการผุดบังเกิดทางสังคมของชุมชนไม้เรียงจนปรากฏคุณสมบัติของสิ่งใหม่ขึ้น อาทิ ในระบบเศรษฐกิจมี การตั้งหน่วยเกษตรกรรมที่ ๒, การเกิดโรงงานยาง, การเกิดเครือข่ายยางพารานครศรีธรรมราช, การเกิดเครือข่ายยมนา, การเกิดวิสาหกิจชุมชน, ในระบบการเมืองมี การแยกเป็นหมู่ ๙, การเสนอแผนแม่บทการพัฒนาทางพาราไทย (ฉบับประชาชน), ในชุมชนทางสังคมมี การเกิดสภาผู้นำชุมชน, ในระบบวัฒนธรรมมี การเกิดศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียง และการเกิดกระบวนการเรียนรู้จัดทำแผนแม่บทชุมชน

ในหัวข้อชุมชนไม้เรียงกับสังคมตื่นรู้ ผู้วิจัยค้นพบว่า คุณสมบัติใหม่ของการผุดบังเกิดนั้นสอดคล้องกับคุณสมบัติหรือหลักธรรมที่กำกับระบบย่อยต่าง ๆ ตามแนวคิดสังคมตื่นรู้ รวมทั้ง หลักธรรมที่ขับเคลื่อนระบบใหญ่ได้แก่ อัปมาทะหรือสติกับระบบวัฒนธรรม โอมะกับชุมชนทางสังคม โอลกะกับระบบเศรษฐกิจและโอโทะกับระบบการเมือง

๕.๑.๓ แบบจำลอง

ในการวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้อาศัยข้อมูลจากประยงค์ รัตนรงค์และชุมชนไม้เรียง ความรู้จากแนวคิดต่าง ๆ รวมทั้งหลักธรรมที่ปรากฏในพระพุทธศาสนานำมาสร้างแบบจำลองสังคมตื่นรู้ Model ซึ่งอธิบายกระบวนการผุดบังเกิดแห่งสังคมตื่นรู้จากการก้าวข้ามของบุคคล ดังรายละเอียดที่ได้แสดงไว้ในบทที่ ๔.

สำหรับแบบจำลองที่มีเป็นข้อค้นพบหลักในการวิจัยนี้คือ สังคมตื่นรู้ Model ดังที่จะนำเสนอภาพอีกครั้งในที่นี้ (ดูภาพที่ ๕.๑ ประกอบ)

ภาพที่ ๕.๑ แสดงสังคมตื้นรู้ Model

๕.๑.๔ การตรวจสอบความถูกต้องของแบบจำลองตามหลักพุทธธรรม

การวิจัยนี้ได้จัดการรับฟังสาธารณะ การวิจารณ์ดัชนีพินธ์และการสัมภาษณ์เฉพาะกลุ่ม (Focus group discussion) เพื่อรับฟังและรับรองความถูกต้องของแบบจำลองตามหลักพุทธธรรม สำหรับความเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิได้พิจารณานำมาปรับปรุงในการวิจัยฉบับนี้แล้ว

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

ความรู้ที่ได้จากวิทยานิพนธ์เรื่องแบบจำลองกระบวนการผุดบังเกิดแห่งสังคมตื้นรู้จากการก้าวข้ามของบุคคล : ศึกษากรณีประยงค์ รัตนรงค์และชุมชนไม้เรียง จังหวัดนครศรีธรรมราชฉบับนี้ แม้จะเป็นการศึกษาเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นช่วงประมาณ ๓๐ ปีที่ผ่านมา แต่ข้อค้นพบที่ได้สามารถประยุกต์ใช้ในสถานการณ์ของสังคมไทยปัจจุบัน รวมทั้งเป็นบทเรียนเพื่อพัฒนาองค์ความรู้ด้านการศึกษาวิจัยการใช้หลักธรรมเพื่ออธิบายการผุดบังเกิดทางสังคมให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้น ทั้งนี้สามารถสรุปเป็นข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและเชิงการศึกษาวิจัยดังนี้

๕.๒.๑ เชิงนโยบาย

องค์ความรู้ที่ได้จากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีคุณค่าเป็นทางเลือกในการพัฒนาสังคม ผู้บริหารประเทศสามารถนำแนวคิดนี้ไปใช้ในการกำหนดนโยบายและวางเป้าหมายสังคมได้ดังนี้

๕.๒.๑.๑ การส่งเสริมการอบรมกลุ่มมเกลลาเพื่อการก้าวข้ามของบุคคล

ปฐมบทของกระบวนการผุดบังเกิดแห่งสังคมตื่นรู้คือ การก้าวข้ามของบุคคล ยิ่งมีการส่งเสริมให้บุคคลได้มีพัฒนาการด้านจริยธรรมและจิตสำนึกที่เติบโตยิ่งขึ้นมากเท่าไร ย่อมเป็นปัจจัยเบื้องต้นของการผุดบังเกิดทางสังคมได้มากยิ่งขึ้นเท่านั้น หนทางในการส่งเสริมให้บุคคลเกิดการก้าวข้ามได้แก่ การอาศัยระบบครอบครัว ระบบการศึกษา การศาสนา ระบบสื่อสารมวลชน เป็นต้น เพื่อให้บุคคลได้มีปรีตโมสะที่มาจากกัลยาณมิตร ขณะเดียวกันได้เรียนรู้ในการใช้โยนิโสมนสิการเพื่อให้เกิดการพัฒนาตนได้ด้วยตนเอง

๕.๒.๑.๒ การส่งเสริมระบบวัฒนธรรมที่สร้างศรัทธาที่มีเหตุผล

ในสังคมส่วนใหญ่ที่ประชาชนยังไม่สามารถเป็นผู้นำที่ผ่านการก้าวข้ามบุคคลมาแล้ว ผู้บริหารประเทศสามารถส่งเสริมระบบวัฒนธรรมที่สร้างศรัทธาที่มีเหตุผล โดยเฉพาะศรัทธาที่มีฐานคิดในเรื่องของการมีเหตุ การมีผล และการที่บุคคลย่อมได้รับผลตามการกระทำของตน หลักการนี้ถือเป็นหลักการสากล

๕.๒.๑.๓ การส่งเสริมการรวมกลุ่มและการพึ่งตนเองของชุมชน

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนถือเป็นกระบวนการสำคัญที่ผู้บริหารประเทศสามารถให้การสนับสนุนให้แต่ละชุมชนดำเนินการด้วยตนเอง ภาครัฐการมีหน้าที่เป็นเพียงผู้สนับสนุนและอำนวยความสะดวกในด้านขั้นตอนเท่านั้น ในการจัดการกระบวนการให้ชุมชนเป็นผู้จัดการเอง ในพื้นที่ที่ยังไม่มีความเข้มแข็งนัก การสรรหาผู้นำตามธรรมชาติในพื้นที่นั้น ๆ จะเป็นปัจจัยสำคัญในการเปลี่ยนแปลง เมื่อได้ผู้นำตามธรรมชาติแล้วสิ่งสำคัญคือ สนับสนุนให้ผู้นำเหล่านั้นได้เรียนรู้ทั้งจากภายในตนเองและเรียนรู้จากชุมชนอื่น ๆ ที่เป็นตัวอย่าง

๕.๒.๒ เชิงการศึกษาวิจัย

ในทางวิชาการนั้น วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ยังมีข้อจำกัดในการสร้างแบบจำลองการก้าวข้ามของบุคคลกับกระบวนการผุดบังเกิดแห่งสังคมตื่นรู้ เนื่องจากเป็นการวิจัยที่พัฒนามน เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นมาแล้ว การจะสังเกตปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริงอย่างต่อเนื่องยาวนานไม่สามารถทำได้ คงได้แต่เพียงการรับฟังเรื่องราวจากการถ่ายทอดและการตีความของผู้ที่อยู่ในเหตุการณ์ การสังเกตการณ์สามารถทำได้เพียงระยะสั้น ๆ ในช่วงเวลาที่ทำการศึกษา ในการสร้างองค์ความรู้ดังกล่าวให้สมบูรณ์ต่อไปจึงต้องอาศัยการวิจัยอีกหลายด้านมาประกอบกัน โดยมีข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาวิจัยในด้าน ๆ อื่นดังนี้

๕.๒.๒.๑ ด้านลึก สามารถศึกษาวิจัยลงในพื้นที่หนึ่ง ๆ เป็นเวลาหลาย ๆ ปี เพื่อให้เห็นพัฒนาการของการผุดบังเกิดทางสังคมอย่างชัดเจน หรือทำการวิจัยเชิงปฏิบัติการโดยเข้าศึกษาในพื้นที่ที่มีปัญหาและนำแบบจำลองจากการวิจัยนี้ไปประยุกต์ใช้โดยเริ่มตั้งแต่การสรรหาผู้นำตามธรรมชาติและปลูกฝังให้เกิดการก้าวข้ามของบุคคลจนมานำชุมชนต่อไป

๕.๒.๒.๒ ด้านกว้าง การวิจัยนี้เป็นการศึกษาเพียงชุมชนชนบทแห่งหนึ่ง การวิจัยในครั้งต่อไปอาจเลือกวิจัยในชุมชนเมือง หรือเป็นการวิจัยเปรียบเทียบระหว่างชุมชนชนบทแห่งต่าง ๆ หรือเปรียบเทียบข้ามระหว่างชุมชนชนบทและชุมชนเมือง รวมทั้งการผุดบังเกิดของสังคมในระดับอื่น ๆ ทั้งในระดับที่เล็กกว่า อาทิ ครอบครัว สถานศึกษา สถานที่ทำงาน รวมทั้งในระดับสังคมที่ใหญ่ขึ้น อาทิ ระดับประเทศหรือระหว่างประเทศ เช่น ในกลุ่มอาเซียน เป็นต้น

๕.๒.๒.๓ ด้านไกล วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นเพียงการสร้างแบบจำลองการก้าวข้ามของบุคคลกับการผุดบังเกิดแห่งสังคมที่รู้ในเบื้องต้นเท่านั้น ในการวิจัยครั้งต่อไป สามารถสร้างแบบจำลองในรูปแบบอื่นหรือการพัฒนาแบบจำลองนี้ให้มีความละเอียดและแม่นยำยิ่งขึ้น รวมทั้งนำแบบจำลองเหล่านี้มาเผยแพร่หรือใช้ในการศึกษาเรียนรู้ เพื่อสร้างองค์ความรู้ทางด้านสังคมของพระพุทธศาสนาให้เท่าทันความซับซ้อนของสถานการณ์สังคมในปัจจุบัน

๕.๒.๒.๔ มิติใหม่ วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้การวิจัยในพื้นที่จริง การวิจัยในครั้งต่อไปอาจเลือกการวิจัยในแบบจำลองคอมพิวเตอร์เพื่อให้สามารถย่นระยะเวลาการศึกษาและสามารถศึกษาปรากฏการณ์ที่เกิด ณ เวลานั้น อย่างไรก็ตามการใช้วิธีนี้อาจมีข้อจำกัดในการศึกษาทางด้านจิตสำนึกและการใช้โยนิโสมนสิการ จึงอาจเหมาะสมสำหรับบางสาขาวิชาเท่านั้น.

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ประยงค์ รณรงค์. คุณค่าแห่งชีวิตที่ลิขิตเอง. (อัตสำเนา).

_____. รวมความรู้ ประสบการณ์ และแนวคิดของชุมชนไม้เรียง. นครศรีธรรมราช : ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียง, ๒๕๔๖.

_____. วิสาหกิจชุมชน. บรรณาธิการโดย วิจิต นันทสุวรรณ. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสถาบันพัฒนาทรัพยากรชุมชน, ๒๕๕๑.

_____. “เสวนา“เศรษฐกิจชุมชน: ทางเลือกเพื่อทางรอดสังคมไทย”. ใน ประยงค์ รณรงค์ แมกไซไซ ๒๐๐๔ สาขาผู้นำชุมชน รางวัลของคนทำงานด้วยชีวิตและจิตวิญญาณ. กรุงเทพฯ: สถาบันส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน มูลนิธิหมู่บ้าน และมหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, ๒๕๔๗.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ

กัลยานี ปฎิมาพรเทพ. “การวิจัยและพัฒนาเพื่อแก้ปัญหาชุมชน โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นกรณีศึกษาชุมชนไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช.” ใน ภูมิปัญญากับการสร้างพลังชุมชน. เอกสารวิชาการลำดับที่ ๔๔. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ๒๕๔๘.

_____. “การวิจัยและพัฒนาเพื่อแก้ปัญหาชุมชน โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นกรณีศึกษาชุมชนไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช.” เอกสารการประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยาครั้งที่ ๓ ทบทวนภูมิปัญญา ทำทนายความรู้. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ๒๕๔๗.

กীরติ บุญเจือ. อรรถปริวรรต คู่เวรคู่กรรม ปรัชญาหลังนยุค. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

คัมภีร์อภิธานวรรณนา. แปลและเรียบเรียงโดย พระมหาสมปอง มุกฺกิตโต. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ: บริษัทประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗.

คณะกรรมการกระจายรายได้ สภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. **สวัสดิการพื้นฐาน (Social Safety Net): รากฐานความเป็นธรรมทางรายได้.** สภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ๒๕๕๐.

จันทร์ มาศสุพงศ์. **คู่มือศึกษาประวัติการขุดแร่บนเขาศูนย์ ตำบลไม้เรียง อำเภอดง จังหวัดนครศรีธรรมราช.** วิทยาลัยการจัดการทางสังคม, ๒๕๕๐.

_____ และคณะ. **โครงการวิจัยแบบมีส่วนร่วมเพื่อหาแนวทางการพัฒนาเขาศูนย์ ตำบลไม้เรียง อำเภอดง จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์.** ม.ป.ท. : ม.ป.พ., ม.ป.ป.

จำนงค์ ทองประเสริฐ. **แผนการกู้ยืมสภาพของเจ้าชายสิทธัตถะ.** พิมพ์ครั้งที่ ๕ กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๗.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

_____. **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

_____. และพูนศักดิ์ ธานีกรประดิษฐ์. **เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีต.** กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๓๙.

เฉลิมศักดิ์ บุญนำ. **คนจนในธุรกิจยางพารา.** กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๖.

ชยันต์ วรรณะภุติ. "การกำหนดกรอบคิดในการวิจัย". ใน **คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา.** บรรณาธิการโดย อุทัย ดุลยเกษม. ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๓๖.

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. **รัฐศาสตร์แนววิพากษ์.** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔.

ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ. **รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ บทสังเคราะห์ภาพรวมการพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย.** ชุดโครงการพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย ภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.). กรุงเทพฯ : ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

_____. **ธุรกิจชุมชน เส้นทางที่เป็นไปได้.** กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๒.

_____. **รายงานวิจัยเบื้องต้นเรื่อง การศึกษาความเป็นไปได้ในการจัดตั้งธุรกิจชุมชนโครงการทดลองบริษัทธุรกิจชุมชนหัวไทร ตำบลเขาพังไกร อำเภอหัวไทร**

จังหวัดนครศรีธรรมราช. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๐.

เรียรชัย ณ นคร, ชินนาฏ ลีดส์ และพระมหาสุทิตย์ อาภากรโ (อบอู่). รายงานการศึกษาวิจัย ฉบับสมบูรณ์เรื่องการพัฒนาเพื่อจัดทำมาตรฐานและตัวชี้วัดความโปร่งใส หน่วยงานของรัฐ. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๕๐.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). มหาวิทยาลัยกบงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ : เนติกุลการพิมพ์, ๒๕๓๔.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). ธรรมาธิปไตยไม่มาจึงหาประชาธิปไตยไม่เจอ (จุดบรรจบ : รัฐศาสตร์กับนิติศาสตร์). พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๙.

_____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพฯ : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑.

_____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพฯ : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑.

_____. รัฐศาสตร์เพื่อชาติ vs รัฐศาสตร์เพื่อโลก. กรุงเทพฯ : บริษัทพิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๔๗.

_____. วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๙.

พระพุทธทศตเถระ. อภิธัมมวาทาร. แปลและอธิบายโดย พระคันธสาราภิวส. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : หจก. ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙.

พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา. แนวการเขียนหัวข้อ โครงร่าง และวิทยานิพนธ์. กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

พุทธทาส อินทปัญโญ. ธรรมะในฐานะวัฒนธรรมและการประยุกต์ให้เต็มตามความหมาย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๕๑.

พริตจ็อฟ คาปรั. จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ เล่ม ๑ ทศนะแม่บทเพื่อการปฏิวัติวัฒนธรรม แบบใหม่ แปลโดย พระประชา ปสนนธมโม, พระไพศาล วิสาโล, สันติสุข โสภณสิริ และรสนา โตสิตระกูล. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๙.

มิลินทปัญหา. แปลโดย มหามกุฏราชวิทยาลัย. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

มัทนา พานานิรามย์, สมชาย สุขสิริเสรีกุลและสุปราณี ศรีจันตราภิมุข. ความสัมพันธ์ระหว่าง ปัจจัยด้านประชากร สังคม วัฒนธรรม ต่อความเป็นอยู่ที่ดีและความเข้มแข็ง

- ของชุมชนท้องถิ่นไทย. กรุงเทพฯ : สถาบันทรัพยากรมนุษย์ มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖.
- ยศ สันตสมบัติ, สุวิทย์ วีระสวัตต์และพอพันธ์ อูยานนท์. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์วิธี
การศึกษาเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุน
การวิจัย, ๒๕๔๖.
- วิจิต นันทสุวรรณ. ขบวนการชุมชนใหม่ : การพัฒนาแบบแผนใหม่ทางเศรษฐกิจและ
สังคมของชุมชน. กรุงเทพฯ : สถาบันพัฒนาทรัพยากรชุมชน, ๒๕๔๗.
- ศิริวรรณ เจนการ, ศรีสกุล บุญยศักดิ์, ประจักษ์ ยกย่อง, อัญชัญ แกมเซยและภัทรพล บุญญา.
โครงการสร้างสรรค์พลังแผ่นดิน : กรณีศึกษาด้านธุรกิจชุมชน. กรุงเทพฯ :
มูลนิธิพัฒนาไท, ๒๕๔๖.
- สงบ ส่งเมือง. เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ในรอบห้าทศวรรษที่ผ่านมา. กรุงเทพฯ :
สถาบันนิติทรรศน์, ๒๕๔๖.
- สถาบันพระปกเกล้า. รายงานการวิจัยตัวชี้วัดธรรมาภิบาล. กรุงเทพฯ : สถาบันพระปกเกล้า,
๒๕๔๔.
- สมิทธิพล เนตรนิมิตร. มิติสังคมในพระสุตตันตปิฎก. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ชีวาภิวัฒน์,
๒๕๕๐.
- สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม. ๑๐ คำถามแผนชุมชนพึ่งตนเอง ตัวอย่างตำบลไม่เรียง.
ชุดความรู้เพื่อชุมชนลำดับที่ ๓. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม, ๒๕๔๔.
- สำนักงานคณะกรรมการข้อมูลข่าวสารของราชการ. คู่มือการประเมินเกณฑ์มาตรฐานและ
ตัวชี้วัดความโปร่งใสสำหรับหน่วยงานของรัฐ. กรุงเทพฯ : สำนักงาน
คณะกรรมการข้อมูลข่าวสารของราชการ สำนักปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี
สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช), ๒๕๕๑.
- สำนักมาตรฐานการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. โครงการวิจัย การศึกษาระบบ
การพัฒนาสังคมที่นำไปสู่ความมั่นคงของมนุษย์. กรุงเทพฯ : สำนักมาตรฐาน
การพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, ๒๕๔๘.
- สุริวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. ทฤษฎีการวิจัยทางสังคมศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์. กรุงเทพฯ :
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๒.
- _____, ดิลก วุฒิพาณิชย์และประสิทธิ์ ชินการณ. จินตทัศน์ : วิถีและพลัง. กรุงเทพฯ :
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๔.
- สุริยันต์ สุวรรณราช, สรณีย์ ฉันทะวิบูลย์, สุภาภรณ์ หาญทองและอรรพรรณ สุทธิพิทักษ์.
การบริหารและการจัดการธุรกิจยางพาราของชุมชน ตำบลไม้เรียง อำเภอ
ฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, ๒๕๔๒.

- อकिन รพีพัฒน์, ม.ร.ว. วัฒนธรรมคือความหมาย : ทฤษฎีและวิธีการของคลิฟฟอร์ด เกียร์ซ. หนังสือชุด “นักคิดและความคิด” เอกสารวิชาการลำดับที่ ๗๐. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), ๒๕๕๑.
- _____. ปัญหาการพัฒนาชนบท บทเรียนจากกรณียกกระบัตรโครงการพัฒนาชนบท ลุ่มน้ำแม่กลอง. แปลโดย จารุภรณ์ เกาละทัต. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๓๑.
- _____. สังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๑๖). แปลโดย หม่อมราชวงศ์ประกายทอง สิริสุขและพรรณิ์ สรุงบุญมี. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ พิมพ์ณศ, ๒๕๑๘.
- อมรา พงศาพิชญ์. “ความหมายของการวิจัยเชิงคุณภาพ.” ใน **คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อ งานพัฒนา**. บรรณาธิการโดยอุทัย ดุลยเกษม. ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๓๖.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. **ทฤษฎีและวิธีวิทยาของการวิจัยวัฒนธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์ พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๓.
- _____. “วิธีคิดของคนไทย : กรอบความคิดและแนวทางการวิจัย.” ใน **รายงานฉบับ สมบูรณ์เรื่องวิธีคิดของคนไทย**. โดย อานันท์ กาญจนพันธุ์. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๙.

(๒) บทความ

- ธาดา สืบหลินวงศ์. “การให้คำยินยอมสำหรับงานวิจัย.” **สารชมรมจริยธรรมการวิจัยในคนในประเทศไทย**. ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒ (มีนาคม-เมษายน ๒๕๔๗) : ๑-๔.
- ธีรโชติ เกิดแก้ว. “ดัชนีชี้วัดความสุขตามทัศนะของพระพุทธศาสนา”. **วารสารพุทธศาสน์ ศึกษา**. ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๔๙) : ๘๘-๑๐๐.
- วิจิต นันทสุวรรณ. “การเรียนรู้เพื่อพัฒนาแผนแม่บทชุมชน : กระบวนการตัดสินใจที่มีอิสระเพื่อกำหนดอนาคตของชุมชน”. **เศรษฐศาสตร์การเมือง (เพื่อชุมชน) ๒๐ วิสาหกิจชุมชน กลไกเศรษฐกิจฐานราก**. บรรณาธิการโดย ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ และพิทยา ว่องกุล. กรุงเทพฯ : ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.
- สมบูรณ์ เอี่ยมอารีวงศ์. “วาทกรรมเรื่องประโยชน์ระหว่างพระพุทธศาสนาและเสรีนิยมใหม่”. **บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์**. ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มีนาคม ๒๕๕๒) : ๙๓-๑๑๗.

(๓) วิทยานิพนธ์ สารนิพนธ์

เฉลิมศักดิ์ บุญนำ. “การมีส่วนร่วมของกลุ่มเกษตรกรสวนยางไม้เรียงในการพัฒนาชุมชน.”

วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา.

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พงษ์ธร ดันติฤทธิศักดิ์. “ผู้ประกอบการไทยกับกระบวนการพัฒนาจิต : การศึกษาด้วยพหุวิธี

วิทยาบูรณาการ.” วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสหวิทยาการ.

วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๗.

พระเดชพล เหมนาไลอย. “อุปาทานในพุทธศาสนาเถรวาทกับปัญหาในโลกปัจจุบัน.”

วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา.

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๗.

พระมหาไกรวุฒิ มะโนรัตน์. “สังคมอุดมคติ ศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดในคัมภีร์

พระไตรปิฎกและคัมภีร์อนาคตวงศ์.” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔.

พระมหาวิญญ์ ผลเจริญ. “การศึกษาแนวคิดและขบวนการประชาสังคมของพุทธศาสนาใน

สังคมไทย (หลังจากเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖-ปัจจุบัน).” วิทยานิพนธ์

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา. คณะศิลปศาสตร์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔.

พระมหาเสรีชน นริสสุโร (พันธ์ประโคน). “การศึกษาวิเคราะห์ข้อปัสเสนธรรมในพระพุทธานุชา

เถรวาท.” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา.

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระวรารกรณ์ ชยากโร (พลสวัสดิ์). “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องสังคมอุดมคติในทัศนะของ

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต).” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิต

วิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พิพัฒน์ ยอดพฤติการ. “การใช้การสร้างตัวชี้วัดเพื่อวิเคราะห์เศรษฐกิจพอเพียงโดยเปรียบเทียบกับ

กับพุทธเศรษฐศาสตร์”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

สมบุญ เอื้อมอริวงศ์. “พระพุทธศาสนากับการเมืองใหม่ : แนวคิด ทฤษฎีและการปฏิบัติ”.

สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต.

บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

_____. “สังคมตื่นรู้ : ระบบสังคมที่พึงประสงค์ในพระไตรปิฎก”. สารนิพนธ์พุทธศาสตร

ดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

๒๕๕๕.

สุจิรา วิจิตร. “องค์กรชุมชนที่มีการจัดการความรู้ : กรณีศึกษา ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชน
ไม่เรียง จังหวัดนครศรีธรรมราช.” **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**
สาขาวิชาพัฒนามนุษย์และสังคม (สหสาขาวิชา). บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

สุนีย์ ประสงค์บัณฑิต. “แนวความคิดฮาปิตัสของปีแอร์ บูร์ดิเยอ กับทฤษฎีทางมานุษยวิทยา”.
วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา **มหาบัณฑิต (มานุษยวิทยา).**
คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๘.

สุพรรณิ ไกรนรา. “กระบวนการเรียนรู้สู่การจัดการแบบชุมชนพึ่งตนเอง: ศึกษากรณีตำบล
ไม่เรียง อำเภอดง จังหวัดนครศรีธรรมราช.” **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร**
มหาบัณฑิต สาขาไทยคดีศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย สถาบันราชภัฏ
นครศรีธรรมราช, ๒๕๔๖.

อภิรักษ์ ยอดมณี. “การพึ่งตนเองของชุมชนไม่เรียง อำเภอดง จังหวัดนครศรีธรรมราช.”
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนชนบทศึกษา. บัณฑิต
วิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๖.

อรศรี งามวิทยาพงศ์. “กระบวนการทัศน์และการจัดการความยากจนในชนบทของรัฐในช่วง
แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑-๘: พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๔๔”.
วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตร์ดุสิตบัณฑิต. คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖.

(๔) เอกสารที่ไม่ได้ตีพิมพ์

ธีรศรี พูลนวล. “กระบวนการเรียนรู้จัดทำแผนแม่บทชุมชน”. **คู่มือการฝึกอบรม/สัมมนา.**
โครงการอบรมฟื้นฟูและพัฒนาลูกคำ ธ.ก.ส. พักชำระหนี้ หลักสูตรพื้นฐานปรับวิธี
คิดการดำเนินชีวิตตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง. นครศรีธรรมราช : ศูนย์
ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม่เรียง, ๒๕๕๕. (อัดสำเนา).

พงษ์ธร ดันติฤทธิศักดิ์. “ชุมชนสปปายะกับวิสัยทัศน์บูรณาการ : แนวทางสู่สังคมแห่งความสุข.”
เอกสารประกอบการอภิปรายในการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง ”กตিকাและอำนาจ
ในสังคมไทย” ๒๕ กันยายน ๒๕๕๐. กรุงเทพฯ: วิทยาลัยสหวิทยาการ
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (อัดสำเนา).

พัฒนาการตำบลไม่เรียง. แผนตำบลไม่เรียง, ๒๕๕๕ (อัดสำเนา).

(๕) สื่ออิเล็กทรอนิกส์

ประยงค์ รัตนรงค์. “การรวมพลังของชุมชนเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจ ท่ามกลางกระแสทุนนิยม”.

ปาฐกถาวาระ ๑๐ ปี สถาบันปรีดี พนมยงค์. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา :

http://www.pridiinstitute.com/autopage/show_page.php?h=25&s_id=12&d_id=12. [๑๙ มกราคม ๒๕๕๒].

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. “การติดตามประเมินผล การพัฒนาประเทศ ด้านเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม”.

เอกสารประกอบการสัมมนาหระดมความคิดเห็นเฉพาะกลุ่ม (Focus Group) :

แนวคิดและยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศ ในระยะแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๐

(พ.ศ. ๒๕๕๐ - ๒๕๕๔). [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : [http://www.nesdb.go.th/](http://www.nesdb.go.th/Default.aspx?tabid=139)

Default.aspx?tabid=139. [มกราคม ๒๕๕๒].

_____. “แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑๐”. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา :

<http://www.nesdb.go.th/Default.aspx?tabid=139>. [มกราคม ๒๕๕๒].

๒. ภาษาอังกฤษ :

(I) Books

Appleby, Joyce; Covington, Elizabeth; Hoyt, David; Latham, Michael and Sneider, Allison. ed. **Knowledge and Postmodernism in Historical Perspective**. London & NY: Routledge, 1996.

Barrett, Stanley R. **Anthropology: A Student's Guide to Theory and Method**. Toronto Buffalo London: University of Toronto Press Inc., 2002.

Bernard, H. Russell. **Research Methods in Anthropology: Qualitative and Quantitative Approaches**, 4th Ed. USA: AltaMira Press. 2006.

Bloor, Michael and Wood, Fiona. “grounded theory.” **Keywords in Qualitative Methods**. London : Sage Publications Ltd., 2006.

_____. “sampling.” **Keywords in Qualitative Methods**. London : Sage Publications Ltd., 2006.

Boeving, Nicholas Grant. “Transpersonal Psychology”. **Encyclopedia of Psychology and Religion**. (2010): 924.

Bouchard, Véronique. “Modeling the 360° Innovating Firm as a Multiple System or Collective Being”. **Processes of Emergence of Systems and Systemic Properties Towards a General Theory of Emergence**. Minati, Gianfranco;

- Abram, Mario and Pessa, Eliano. (eds). Proceedings of the International Conference. Castel Ivano, Italy 18 – 20 October 2007. Singapore: World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd., 2009.
- Brabeck, Mary M. "Kohlberg, Lawrence". **Encyclopedia of Psychology**, 8 Volume Set. Vol. 5. (2000): 453.
- Buaental, James R. T. "Maslow, Abraham Harold". **Encyclopedia of Psychology**, 8 Volume Set. Vol. 6. (2000): 118.
- Burns, Tom. "system theories". **The Blackwell Encyclopedia of Sociology**, (2007): 4922-4925.
- Burr, Vivien. **An Introduction to Social Constructionism**. London and NY: Routledge, 1995.
- Butr-indr, Siddhi. **The Social Philosophy of Buddhism**. Bangkok: Mahamakut Buddhist University Press, 1973.
- Chakrabarti, Arindam. "Indian Philosophy". **The Oxford Companion to Philosophy**. ed. by Honderich, Ted. 2nd. ed., UK: Oxford University Press, 2005: 428-431.
- Charmaz, Kathy. "Grounded Theory in the 21st Century: Applications for Advancing Social Justice Studies." in **Handbook of Qualitative Research**. ed. by Norman K. Denzin and Yvonna S. Lincoln. 3rd ed. CA: Sage Publication Inc., 2005.
- _____. "Constructionism and the Grounded Theory Method." in **Handbook of Constructionist Research**. ed. by James A. Holstein and Jaber F. Gubrium. NY: The Guilford Press, 2008.
- Clayton, Philip. **Mind and Emergence: From Quantum to Consciousness**. UK: Oxford University Press, 2004.
- Cobb, Paul. "constructivism." **Encyclopedia of Psychology**. 8 Vols. Vol. 2. USA: Oxford University Press. 2000: 277-279.
- Creswell, John W. **Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing amongst Five Approach**. 2nd Ed. Thousand Oaks CA: Sage Publication Inc., 2007.
- Crossley, Nick. **Key Concepts in Critical Social Theory**. Great Britain: Sage Publications Ltd., 2006.

- Dacy, Douglas Calvin. "Rostow, Walt Whitman (1916-2003)". edited by Steven N. Durlauf and Lawrence E. Blume. **The New Palgrave Dictionary of Economics**. Vol.7. 2nd ed. 8 Vol. set. NY: Palgrave Macmillan, 2008.
- Deacon, Terrence. "The Hierarchic Logic of Emergence: Untangling the Interdependence of Evolution and Self-Organization". **Evolution and Learning: The Baldwin Effect Reconsidered**. ed. by Weber, Bruce H. and Depew, David J. MA: MIT Press, 2003.
- Denzin, Norman K. and Lincoln, Yvonna S. "The Discipline and Practice of Qualitative Research," in **Handbook of Qualitative Research**, ed. by Norman K. Denzin and Yvonna S. Lincoln. 3rd ed. CA: Sage Publication Inc., 2005.
- Durkheim, Emile. **The Rules of Sociological Method**. 8th Ed. Translated by Sarah A. Solovay and John H. Mueller. Edited by George G. Catlin. NY: The Free Press, 1966.
- Ferrer, Jorge Noguera. **Revisioning Transpersonal Theory : A Participatory Vision of Human Spirituality**. NY: SUNY Press, 2002.
- Fromm, Jochen. **The Emergence of Complexity**. Kassel: Kassel University Press GmbH, 2004.
- Glaser, Barney and Strauss, Anselm. **The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research**. NY: Aldine de Gruyter, 1967.
- Gombrich, Richard Francis. **Theravada Buddhism: A Social History from Ancient Benares to Modern Colombo**. London & NY: Routledge & Kegan Paul Ltd., 1988.
- Goulding, Christina. **Grounded Theory: A Practical Guide for Management, Business and Market Researchers**. London: SAGE Publications Ltd., 2002.
- Grant, Ian Hamilton. "Postmodernism and Politics". in **The Routledge Companion to Postmodernism**. ed. by Stuart Sim. 2nd ed. London & NY: Routledge, 2005.
- Guba, Egon G. and Lincoln, Yvonna S. "Paradigmatic Controversies, Contradictions and Emerging Confluences," in **Handbook of Qualitative Research**. ed. by Norman K. Denzin and Yvonna S. Lincoln. 3rd ed. CA: Sage Publication Inc., 2005.

- Held, David and McGrew, Anthony. "The Great Globalization Debate: an Introduction".
in **The Global Transformations Reader**. ed. by David Held and Anthony McGrew. 2nd edition. Cambridge: Polity Press, 2005.
- Irons, Edward A. "bodhisattva (bodhisatta)." **Encyclopedia of Buddhism**. NY: Facts On File Inc., 2008: 52.
- Jackelén, Antje. "Paradigm". **Encyclopedia of Science and Religion**. ed. by J. Wentzel Vrede van Huyssteen. 2nd ed. USA: The Gale Group Inc., 2003: 647.
- Jones, Ken H. **The Social Face of Buddhism: An Approach to Political and Social Activism**. A Wisdom East-West book. London: Wisdom Publications, 1989.
- Lancaster, Brian L. "Self-transcendence". **Encyclopedia of Science and Religion**. ed. by Huyssteen, J. Wentzel Vrede van. 2nd ed. (2003): 799.
- Lindstrom, Lamont. "discourse". **Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology**. London & NY: Routledge, 2001.
- Maslow, Abraham. "A Theory of Metamotivation: The Biological Rooting of the Value-Life". in **The Farther Reaches of Human Nature**. Maslow, Abraham H. NY: Viking Press, 1971.
- _____. "Comments on 'Religions, Values, and Peak-Experiences'". in **The Farther Reaches of Human Nature**. Maslow, Abraham H. NY: Viking Press, 1971.
- _____. "Fusions of Facts and Values". in **The Farther Reaches of Human Nature**. Maslow, Abraham H. NY: Viking Press, 1971.
- _____. "Theory Z". in **The Farther Reaches of Human Nature**. Maslow, Abraham H. NY: Viking Press, 1971: 259-269.
- _____. "Various Meanings of Transcendence". in **The Farther Reaches of Human Nature**. Maslow, Abraham H. NY: Viking Press, 1971.
- Mikula, Maja. **Key Concepts in Cultural Studies**. NY: Palgrave Macmillan, 2008.
- Minati, Gianfranco; Abram, Mario and Pessa, Eliano. "Preface". **Processes of Emergence of Systems and Systemic Properties Towards a General Theory of Emergence**. Minati, Gianfranco; Abram, Mario and Pessa, Eliano (eds). Proceedings of the International Conference. Castel Ivano, Italy 18–20 October 2007. Singapore: World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd., 2009.
- Münch, Richard. "Parsons, Talcott". **Encyclopedia of Social Theory**. Vol. 2. (2005).

- Murphy, James M. "AGIL". **Encyclopedia of Social Theory**. Vol.1, ed. by Ritzer, George. CA: Sage Publications, Inc., 2005.
- Nassehi, Armin. "systems theory". **Encyclopedia of Social Theory**. (2006): 617.
- Nyanatiloka. ed. **Buddhist Dictionary: Manual of Buddhist Terms and Doctrines**. Fourth Revised Edition. Kandy: Buddhist Publication Society, 1988.
- O'Hara, Phillip Anthony. "paradigm". **Encyclopedia of Political Economy**. Vol. 2. London: Routledge, 2001: 827.
- Pande, Govind Chandra. **Studies in the Origins of Buddhism**. fourth edition. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, 1999.
- Parsons, T. and Smelser, N. "Economy and Society: The Economy as a Social System". **Readings from Talcott Parsons**. ed. by Hamilton, Peter. NY: Tavistock Publications and Ellis Horwood Ltd., 1985.
- Ritzer, George. **Modern Sociological Theory**. Fifth Ed. USA: McGraw-Hill Inc., 2000.
- Sawyer, Robert Keith. **Social Emergence: Societies as Complex Systems**. NY: Cambridge University Press, 2005.
- Schlamm, Leon. "Wilber, Ken". **Encyclopedia of Psychology and Religion**. (2010): 962.
- Schmidt-Wellenburg, Christian. "Social Change". **Encyclopedia of Social Theory**. ed. by Austin Harrington, Barbara L. Marshall and Hans-Peter Müller. London and NY: Routledge, 2006: 553.
- Schneider, Joseph W. "social constructionism," **Encyclopedia of social theory**. ed. by George Ritzer. 2 Vols. vol 2. CA: Sage Publications Inc., 2005: 724-728.
- Scott, John. "Talcott Parsons". **Fifty Key Sociologists: the Contemporary Theorists**. edited by Scott, John. London: Routledge, 2007.
- Scruton, Roger. "neo-liberalism". **The Palgrave Macmillan Dictionary of Political Thought**. 3rd ed. NY: Palgrave Macmillan, 2007.
- Segall, Seth Robert. "Introduction". **Encountering Buddhism: Western Psychology and Buddhist Teachings**. ed. by Segall, Seth Robert. NY: SUNY Press, 2003.
- Shorrock, Andrew. **The Transpersonal in Psychology, Psychotherapy and Counselling**. NY: Palgrave Macmillan, 2008.

- Sim, Stuart. ed. **The Routledge Companion to Postmodernism**. 2nd ed. London & NY: Routledge, 2005.
- _____. "Postmodernism and Philosophy". in **The Routledge Companion to Postmodernism**. ed. by Stuart Sim. 2nd ed. London & NY: Routledge, 2005.
- Somboon Uamareewong. "'Awakening Society': The Tipiṭaka Interpretation by Systems Theory Approach". **Buddhist Virtues in Socio-Economic Development**. ICDV Conference Volume. VESAK 2011 The 8th International Buddhist Conference on the United Nations Day of Vesak Celebrations 12-14 May 2554/2011 Thailand. Ayutthaya: MCU, 2011: 688-699.
- Stake, Robert E. "Qualitative Case Study," in **Handbook of Qualitative Research**, edited by Norman K. Denzin and Yvonna S. Lincoln. 3rd ed. CA: Sage Publication Inc., 2005.
- Strauss, Anselm L. and Corbin, Juliet M. **Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory**. 2nd Ed. Thousand Oaks CA: Sage Publication Inc., 1998.
- Strickland, Bonnie R. "Developmental stages, theories of". **The Gale Encyclopedia of Psychology**, 2nd ed. (2001): 183-184.
- _____. "Maslow, Abraham". **The Gale Encyclopedia of Psychology**, 2nd ed. (2001): 405-406.
- _____. "Psychology/Psychologist". **The Gale Encyclopedia of Psychology**, 2nd ed. (2001): 519.
- Stump, David J. "Paradigm". **New Dictionary of the History of Ideas**. Vol.4. ed. by Maryanne Cline Horowitz. 6 Vol. USA: Thomson Gale, 2005.
- Turner, Stephen P. "Praxis and Practices". **Encyclopedia of Social Theory**. ed. by Harrington, Austin; Marshall, Barbara L. and Müller, Hans-Peter. London and NY: Routledge, 2006: 463-465.
- Vaughan, Frances E. and Walsh, Roger. "Transpersonal Psychology". **Encyclopedia of Psychology**: 8 Volume Set. Vol. 8. (2000): 111.

Wilber, Ken. **Integral Psychology: Consciousness, Spirit, Psychology, Therapy.**

MA: Shambhala Publications, Inc., 2000.

_____. **Integral Spirituality: a Startling New Role for Religion in the Modern and Postmodern World.** USA: Shambhala Publications, Inc., 2006.

_____. **Sex, Ecology, & Spirituality: The Spirit of Evolution.** MA: Shambhala Publications, Inc., 1995.

_____. "The Spectrum of Development". **Transformations of Consciousness.** Wilber, Ken; Engler, Jack and Brown, Daniel P. MA: Shambhala Publications, Inc., 1986.

(II) Articles

Loy, David R. "The Three Institutional Poisons: Challenging Collective Greed, Ill Will, & Delusion", **Insight Journal.** (Winter 2006): 4-8.

Promta, Somparn. "A Buddhist Concept of Good Community," **บันทึกศึกษานิเทศน์.** ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มีนาคม ๒๕๕๐) : ๖๙-๑๑๕.

Puligandla, R. and Puhakka, K. "Buddhism and Revolution," **Philosophy East & West.** Vol.20 No. 4 (October 1970): 345-353.

(III) Thesis

Anukansai, Kanokkan. "An Analysis and Synthesis of Community Business in Thailand." **Dissertation for Doctor of Philosophy (Development Administration).** School of Public Administration. National Institute of Development Administration, 2001.

Prasertkul, Seksan. "The Transformaion of the Thai State and Economic Change (1855-1945)." **Dissertation of Doctor of Philosophy.** Cornell University, 1989.

Saengngern, Shutima. "Learning Networks of Resource and Environmental Management for Self-reliance." **Thesis for Doctor of Education (Environmental Education).** Faculty of Graduate Studies. Mahidol University, 2002.

(IV) Electronic Media

- Dictionary.com. "Paradigm". [online]. Source: <http://dictionary.reference.com/browse/paradigm>. [January 2009].
- Encyclopædia Britannica. "modernization". **Encyclopædia Britannica Ultimate Reference Suite**. Chicago: Encyclopædia Britannica, 2009.
- _____. "science, history of". **Encyclopædia Britannica Ultimate Reference Suite**. Chicago: Encyclopædia Britannica, 2009.
- Gephart, Robert. "Paradigms and Research Methods," **Research Methods Forum**. Vol. 4 (Summer 1999). [online]. Source: http://division.aonline.org/rm/1999_RMD_Forum_Paradigms_and_Research_Methods.htm [January 2010].
- Grof, Stanislav. **A Brief History of Transpersonal Psychology**. [online]. Source: <http://www.stanislawgrof.com/pdf/A%20Brief%20History%20of%20Transpersonal%20Psychology-Grof.pdf>. [29 January, 2012].
- Kelle, Udo. "'Emergence' vs. 'Forcing' of Empirical Data? A Crucial Problem of 'Grounded Theory' Reconsidered." **Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research**. 6(2) 2005. Art. 27. [online]. Source: <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0502275>. [February 2010].
- Mackenzie, N. and Knipe, S. "Research dilemmas: Paradigms, methods and Methodology," **Issues In Educational Research**. 16(2) (2006): 193-205. [online]. Source: <http://www.iier.org.au/iier16/mackenzie.html>. [January 2010].
- Papert, Seymour and Harel, Idit. "Situating Constructionism." in Papert, Seymour and Harel, Idit. **Constructionism**. Ablex Publishing Corporation. 1991. [online]. Source: <http://www.papert.org/articles/SituatingConstructionism.html>. [January 2010].
- Seif, Farouk Y. "Social Change in The "Aperspectival World": The Paradox of Social Reproduction and Cultural Innovation". **TRANS Internet-Zeitschrift für Kulturwissenschaften**. No. 16/2005. [online]. Source: http://www.inst.at/trans/16Nr/01_2/seif16.htm. [16 December 2012].
- The Quotations Page**. [online]. Source: <http://www.quotationspage.com/quote/23588.html>. [January 2009].

บุคลากรกรม

ไกรณรงค์ ธรฤทธิ์ นายกองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ตำบลไม้เรียง

วันที่ ๒๗ เมษายน ๒๕๕๕ ช่วง ๑

วันที่ ๒๗ เมษายน ๒๕๕๕ ช่วง ๒

ไกรศักดิ์ ธรฤทธิ์ รองนายกเทศมนตรี

วันที่ ๒๖ เมษายน ๒๕๕๕

ขจร ทิพาพงศ์

วันที่ ๒๔ กันยายน ๒๕๕๓

วันที่ ๒๖ เมษายน ๒๕๕๕

ชัยศรี มีพัฒน์ นายกเทศมนตรีเทศบาลตำบลไม้เรียง

วันที่ ๒๖ เมษายน ๒๕๕๕

ร.ต.ต.ชัยสิทธิ์ เวสน์สิทธิ์

วันที่ ๒๖ เมษายน ๒๕๕๕

นิรัญ นามโชติ พัฒนาการอำเภอฉวาง

วันที่ ๒๕ เมษายน ๒๕๕๕

ประยงค์ รณรงค์ บ้านเลขที่ ๕๑ หมู่ ๙ ต.ไม้เรียง อ.ฉวาง จ.นครศรีธรรมราช ๘๐๒๖๐

วันที่ ๒๖ ธันวาคม ๒๕๕๐

วันที่ ๑๗ มกราคม ๒๕๕๒

วันที่ ๑๙ กรกฎาคม ๒๕๕๓

วันที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๕๓ ช่วงที่ ๑

วันที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๕๓ ช่วงที่ ๒

วันที่ ๒๓ กันยายน ๒๕๕๓ ช่วงที่ ๑

วันที่ ๒๓ กันยายน ๒๕๕๓ ช่วงที่ ๒

วันที่ ๒๓ กันยายน ๒๕๕๓ ช่วงที่ ๓

วันที่ ๒๓ กันยายน ๒๕๕๓ ช่วงที่ ๔

วันที่ ๒๔ เมษายน ๒๕๕๕ ช่วงที่ ๑

วันที่ ๒๔ เมษายน ๒๕๕๕ ช่วงที่ ๒

วันที่ ๒๔ เมษายน ๒๕๕๕ ช่วงที่ ๓

วันที่ ๒๕ เมษายน ๒๕๕๕

วันที่ ๕ กันยายน ๒๕๕๕

ศ.ดร.สมภาร พรหมทา อาจารย์ประจำคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วันที่ ๒๓ มีนาคม ๒๕๕๓.

สายนต์ ทิพย์สุวรรณ กำนันตำบลไม้เรียง

วันที่ ๒๖ เมษายน ๒๕๕๕

สุจินต์ อินทคีรี, บุเรง ชิดมาและประยงค์ รณรงค์

วันที่ ๒๕ เมษายน ๒๕๕๕

ร.ต.ต.สุธรรม กาญจนะ

วันที่ ๕ กันยายน ๒๕๕๕

พ.ต.ท. อนันต์ หริกจันทร์ ผกก.สตภ.ไม้เรียง

วันที่ ๒๖ เมษายน ๒๕๕๕

อมรรัตน์ ชาญสวัสดิ์ พัฒนาการตำบลไม้เรียง

วันที่ ๒๕ เมษายน ๒๕๕๕

อารมณ ราชวิบูลย์ อดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ ๙ ตำบลไม้เรียง

วันที่ ๒๔ เมษายน ๒๕๕๕

พระครูปลัดอดมศักดิ์ สิริปัญโญ เจ้าอาวาสวัดไม้เรียง

วันที่ ๒๖ เมษายน ๒๕๕๕

ภาคผนวก ก

กระบวนทัศน์การวิจัย (Research Paradigm)

และแนวทางการวิเคราะห์ข้อมูล (Approach to Analysis)

๑. กระบวนทัศน์การวิจัย (Research Paradigm)

กระบวนทัศน์การวิจัยอาจแบ่งได้เป็นหลายกลุ่ม ตัวอย่างหนึ่งคือการแบ่งกระบวนทัศน์การวิจัยของโรเบิร์ต เก็ปฮาร์ท (Robert Gephart)^๑ ซึ่งรับความคิดจากกูบาและลินคอล์น (Guba and Lincoln)^๒ ได้เสนอกระบวนทัศน์การวิจัย ๓ กลุ่มคือกลุ่มปฏิฐานนิยม (positivism) กลุ่มการแปลความ (interpretism) และกลุ่มทฤษฎีวิพากษ์หรือหลังนวยุคนิยม (critical theory or postmodernism) (ดูรายละเอียดตามตารางที่ ก.๑)

กลุ่มปฏิฐานนิยมมีข้อสมมุติพื้นฐานคือมีโลกที่เป็นปรวิสัย (objective world) ซึ่งวิทยาการสามารถเป็นกระจกสะท้อนความรู้ จุดสนใจคือการศึกษาค้นคว้าเพื่ออธิบายหรือทำนายสาเหตุและผลของสิ่งที่เกิดขึ้น เป้าหมายเพื่อค้นหาความจริงด้วยวิธีทดลองและวิธีการเชิงปริมาณ (quantitative method) เพื่อแสดงความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรต่าง ๆ ส่วนกลุ่มหลังปฏิฐานนิยม (post positivism) แม้ว่าจะเห็นว่ามีโลกที่เป็นปรวิสัยแต่ยอมรับว่าสาเหตุและผลนั้นเป็นเพียงความน่าจะเป็น (probabilistic) มากกว่าเป็นการกำหนดตายตัว (deterministic) รวมทั้งได้พัฒนาวิธีการเชิงคุณภาพ (qualitative method) มาเสริมจุดอ่อนของกลุ่มปฏิฐานนิยม

กลุ่มการแปลความมีข้อสมมุติพื้นฐานคือโลกที่เป็นอัตวิสัยระหว่างกัน (intersubjective world) ซึ่งวิทยาการเป็นความรู้ลำดับสองคือเป็นตัวแทนแนวคิดของแนวคิดของผู้คนอีกทอดหนึ่ง จุดสนใจคือการศึกษารูปแบบของความหมาย มีเป้าหมายเพื่อเล่าถึงความหมายหรือความเข้าใจนิยามของสมาชิกในสังคมต่อสถานการณ์หนึ่ง ๆ หรือเพื่อตรวจสอบว่าความจริงในปรวิสัยถูกผลิตสร้างได้อย่างไร กลุ่มการแปลความเสนอลักษณะของความหมายร่วมกัน ส่วนกลุ่มการสร้างความรู้ด้วยตนเอง (constructivism) ขยายความว่าคนเป็นผู้ผลิตสร้างความรู้ในเรื่องโลกและในเรื่องระหว่างกันด้วยตัวเอง^๓ ส่วนกลุ่มการประกอบสร้าง

^๑ Robert Gephart, "Paradigms and Research Methods", **Research Methods Forum**, Vol. 4 (Summer 1999), <http://division.aomonline.org/rm/1999_RMD_Forum_Paradigms_and_Research_Methods.htm>, January 2010.

^๒ เก็ปฮาร์ทรับความคิดจาก E.G. Guba, and Y.S. Lincoln, "Competing paradigms in qualitative research", in **Handbook of Qualitative Research**, edited by N.K. Denzin and Y.S. Lincoln, (Newbury Park, CA.,1994), pp. 105-117.

^๓ Paul Cobb, "constructivism," **Encyclopedia of Psychology**, 8 Vols, Vol. 2,(USA: Oxford University Press, 2000): 277-279.

(constructionism) ได้พัฒนาต่อไปว่าการเรียนรู้ด้วยตนเองนั้นจะมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นด้วยการลงมือทำสิ่งที่มีความหมาย^๔ ขณะที่กลุ่มการประกอบสร้างทางสังคม (social constructionism) ซึ่งรวมถึงสำนักจิตวิทยาวิพากษ์ (critical psychology) วาทกรรมวิเคราะห์ (discursive analysis) รื้อสร้าง (deconstruction) และหลังโครงสร้างนิยม (poststructionism)^๕ เห็นว่าความเป็นจริงเกิดจากการประกอบสร้างของสังคม (socially constructed) ผ่านกระบวนการประวัติศาสตร์^๖ แต่กลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้มีความคิดร่วมกันคือมองหาความหมายในเชิงอัตวิสัยโดยไล่วงเล็บความเป็นจริงเชิงปริวิสัยและค้นหาว่าการให้ความหมายของมนุษย์ที่หลากหลายนั้นทำให้เกิดหรือสะท้อนถึงความแตกต่างของความเป็นจริงเชิงปริวิสัยได้อย่างไร

กลุ่มทฤษฎีวิพากษ์หรือหลังนวยุคนิยมหรือนักวิจัยบางคนเรียกว่ากระบวนการทัศน์กลุ่มการแปรรูป (transformative paradigm)^๗ มีข้อสมมุติพื้นฐานคือโลกที่เป็นวัตถุ (material world) ซึ่งมีโครงสร้างที่ขัดแย้งและเอารัดเอาเปรียบจะพบได้เมื่อถอดอคติทางอุดมการณ์ที่ฝังอยู่ออก จุดสนใจคือการค้นหาความขัดแย้งที่ซ่อนอยู่ในอุดมการณ์หรือการเปิดพื้นที่ให้กับคนเล็กคนน้อยเป้าหมายเพื่อเปิดเผยผลประโยชน์ที่ซ่อนอยู่หรือแสดงถึงสิ่งผูกมัดเพื่อให้เกิดจิตสำนึกและการเปลี่ยนแปลง ขณะที่กลุ่มทฤษฎีวิพากษ์สนใจปัญหาในระดับมหภาคและคำอธิบายทั่วไป กลุ่มหลังนวยุคนิยมจะสนใจปัญหาในระดับจุลภาคและปฏิเสธคำบรรยายหลัก (grand narrative)

งานต่อมาของกูปาและลินคอล์น^๘ เสนอกระบวนการวิจัยอีกกลุ่มตามงานของจอห์น เฮอร์อนและปีเตอร์ รัสสัน คือกลุ่มการมีส่วนร่วม (participatory paradigm) ขณะที่คนอื่น

^๔ Seymour Papert and Idit Harel, "Situating Constructionism", in Seymour Papert and Idit Harel, **Constructionism**, (Ablex Publishing Corporation, 1991), < <http://www.papert.org/articles/SituatingConstructionism.html> >, January 2010.

^๕ Vivien Burr, **An Introduction to Social Constructionism**, (London and New York: Routledge, 1995), p.1.

^๖ Joseph W. Schneider, "social constructionism", **Encyclopedia of social theory**, edited by George Ritzer, 2 Vols., vol 2, (California: Sage Publications, Inc., 2005): 724-728.

^๗ N. Mackenzie & S. Knipe, "Research dilemmas: Paradigms, methods and methodology", **Issues In Educational Research**, 16(2) (2006): 193-205, < <http://www.iier.org.au/iier16/mackenzie.html> > January 2010.

^๘ Egon G. Guba, and Yvonna S. Lincoln, "Paradigmatic Controversies, Contradictions and Emerging Confluences", in **Handbook of Qualitative Research**, edited by Norman K. Denzin and Yvonna S. Lincoln, pp. 191-215.

เสนอกระบวนทัศน์เน้นการปฏิบัติ (pragmatic paradigm)^๙ ซึ่งใช้ปัญหาการวิจัยเป็นศูนย์กลาง และใช้วิธีการวิจัยที่หลากหลายเพื่อได้ผลลัพธ์เป็นการแก้ไขปัญหา

การวิจัยในทางพระพุทธศาสนาอาจเทียบเคียงว่ามีสัทธรรมที่ต้องศึกษาทั้งการวิจัย "ผู้อื่น"^{๑๐} ในลักษณะปริยัติ การวิจัย "ตนเอง" ในลักษณะการปฏิบัติตามปฏิปทา และการวิจัยเพื่อเข้าถึง "ผล" หรือปฏิเวธ กล่าวเฉพาะในเรื่องการวิจัย "ผู้อื่น" นั้นการวิจัยในทางพระพุทธศาสนามีทั้งการวิจัยในสาขามนุษยศาสตร์ เช่น ปรัชญา ภาษา หรือการวิจัยในสาขาสังคมศาสตร์ เช่น การวิจัยที่ใช้กระบวนทัศน์ปฏิฐานนิยมหรือหลังปฏิฐานนิยม อาทิ การศึกษาทัศนคติ หรือผลสัมฤทธิ์ของกลุ่มตัวอย่างต่อกิจกรรมหรือองค์การพระพุทธศาสนา การวิจัยที่ใช้กระบวนทัศน์การแปลความ อาทิ การตีความคัมภีร์ การศึกษาคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือพระเถระ การศึกษาหลักธรรมกับสังคมวัฒนธรรม และการวิจัยที่ใช้กระบวนทัศน์ทฤษฎีวิพากษ์ อาทิ การศึกษาสันติภาพ ความขัดแย้ง ความรุนแรง ทุนนิยมบริโภคนิยม สตรีศึกษา ฯลฯ ด้วยแนวคิดทฤษฎีร่วมสมัยและหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การวิจัยทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับกระบวนทัศน์เหล่านี้ไม่จำเป็นต้องมีลักษณะตามกระบวนทัศน์การวิจัยและวิธีวิทยาดังกล่าวเพียงเท่านั้น เนื่องจากพุทธธรรมมีลักษณะผสมผสาน ครอบคลุมและไม่ติดยึดกับทฤษฎีหรือกระบวนทัศน์รูปแบบใด ๆ อาทิ เชื่อว่ามีความจริงที่เป็นปริวิสัย เป็นปรมาตถสัจจะและโลกุตระธรรมในแบบปฏิฐานนิยม แต่แตกต่างในวิธีการแสวงหาความจริง หรือในระดับสมมุติสัจจะและโลกียธรรมเชื่อว่าการปรุงแต่งจิตให้เห็นสิ่งต่าง ๆ แตกต่างจากความเป็นจริงและยึดถือสิ่งที่ปรุงแต่งนั้นเป็นความจริงหรือความรู้ คล้ายกลุ่มการแปลความแต่วิธีการแปลความมุ่งเป้าหมายแตกต่างกัน รวมทั้งเชื่อว่ามีทฤษฎี ตัณหา มานะ ฯลฯ อยู่เบื้องหลังการกระทำทั้งระดับบุคคลและสังคมจนก่อให้เกิดการเบียดเบียนกัน คล้ายกับกลุ่มทฤษฎีวิพากษ์แต่แตกต่างในคำอธิบายและแนวทางแก้ไข เป็นต้น

ในเบื้องต้น นักวิจัยที่ได้รับอิทธิพลความคิดจากวิทยาการตะวันตกควรใช้วิธีวิจัยงานพระพุทธศาสนาในการวิจัย "ผู้อื่น" อย่างไร พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) เสนอว่า ขั้นที่ ๑ คือใช้กรอบความคิดแบบตะวันตกส่วนเนื้อหาเป็นของพระพุทธศาสนา ขั้นที่ ๒ เปรียบเทียบระหว่างพระพุทธศาสนากับวิชาการตะวันตก ขั้นนี้อาจเกิดปัญหาอคติในฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ขั้นที่ ๓ คือข้ามพ้นกรอบความคิดตะวันตกมาสู่ความเป็นตัวของตัวเอง^{๑๑} สำหรับตัวอย่าง

^๙ N. Mackenzie & S. Knipe, *Ibid.*

^{๑๐} "การวิจัยทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพนั้นเป็นพื้นฐานรายงานหรือตัวแทนในเรื่อง "ผู้อื่น" หรือ "ความเป็นอื่น" (the Other)" ดูรายละเอียดใน Norman K. Denzin, and Yvonna S. Lincoln, "The Discipline and Practice of Qualitative Research", in **Handbook of Qualitative Research**, *Ibid.*, p. 1.

^{๑๑} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), มหาวิทยาลัยกัมบงาวิจัยทางพระพุทธศาสนา, หน้า ๘๑-๘๓.

ตัวอย่างการเสนอวิธีวิทยาตามแนวพระพุทธศาสนานั้นได้แก่ พระมหากัจจายนเถระผู้แต่งคัมภีร์เนตติปกรณ์เสนอวิธีตีความหรือการทำความเข้าใจพระพุทธพจน์โดยแยกเป็น หาระ นัย และศาสนปฏิจฐาน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) เสนอวิธีคิดตามหลักพุทธธรรมหรือโยนิโสมนสิการในหลายรูปแบบ โดยแบบหนึ่งคือวิธีคิดแบบแก้ปัญหาหรือวิธีคิดแบบอริยสัจจ์เปรียบเทียบกับวิธีการแบบวิทยาศาสตร์^{๑๒} ส่วนศาสตราจารย์สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ได้เสนอทฤษฎีการวิจัยทางสังคมศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ อาทิ ใช้หลักการบรรลุพระโพธิญาณเป็นวิธีวิทยา ใช้หลักปัญจมหาวិโลกนะเพื่อแยกตัวแปรหลักและตัวแปรรอง เป็นต้น^{๑๓}

^{๑๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๔๙), หน้า ๑๔๗-๑๕๑.

^{๑๓} สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, ทฤษฎีการวิจัยทางสังคมศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์, (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๒).

ตารางที่ ก.๑ แสดงการจัดการกระบวนทัศน์การวิจัย (Management Research Paradigms)
จาก Robert Gephart, "Paradigms and Research Methods", **Research Methods Forum**,
Vol. 4 (Summer 1999).

	POSITIVISM	INTERPRETIVISM	CRITICAL THEORY/ POSTMODERNISM
ASSUMPTIONS	Objective world which science can 'mirror' with privileged Knowledge	Intersubjective world which science can represent with concepts of concepts of actors; social construction of reality	Material world of structured contradictions and/or exploitation which can be objectively known only by removing tacit ideological biases
KEY FOCUS or IDEAS	Search for contextual and organizational variables which cause organizational actions	Search for patterns of meaning	Search for disguised contradictions hidden by ideology; open spaces for previously silenced voices
KEY THEORIES IN PARADIGM	Contingency theory; systems theory; population ecology; transaction cost economics of organizing; dustbowl empiricism.	Symbolic interaction; ethnomethodology; phenomenology; hermeneutics	Marxism; critical theory; 'radical' perspectives PM: poststructuralism; postmodernism; deconstructionism; semiotics
KEY FIGURES	Lorsch and Lawrence; Hannan and Freeman; Oliver Williamson	Goffman; Garfinkel, Schutz; Van Maanen, David Silverman	Marx; Habermas; Offe
GOAL OF PARADIGM	Uncover truth and facts as quantitatively specified relations among variables	Describe meanings, understand members' definitions of the situation, examine how objective realities are produced	Uncover hidden interests; expose contradictions; enable more Informed consciousness; displace ideology with scientific insights; change
NATURE OF KNOWLEDGE or FORM OF THEORY	Verified hypotheses involving valid, reliable and precisely measured variables	Abstract descriptions of meanings & members= definitions of situations produced in natural contexts	Structural or historical insights revealing contradictions
CRITERIA FOR ASSESSING RESEARCH	Prediction=Explanation. Rigor; internal & external validity, reliability	Trustworthiness Authenticity	Theoretical consistency; Historical insights; Transcendent interpretations; Basis for action; change potential and mobilization
UNIT OF ANALYSIS	The variable	Meaning; symbolic act	Contradictions, incidents of exploitation. PM: the sign
RESEARCH METHODS and TYPE(S) OF ANALYSIS	Experiments; questionnaires; secondary data analysis; quantitatively coded documents Quantitative: regression; Likert scaling; structural equation modeling Qualitative: grounded theory testing	Ethnography; participant observation; interviews; conversational analysis; grounded theory development Case studies; conversational and textual analysis; expansion analysis	Field research, historical analysis, dialectical analysis PM: deconstruction, textual analysis

๒. แนวทางการวิเคราะห์ข้อมูล (Approach to Analysis)

ความเห็นที่แตกต่างกันระหว่างความจำเป็นในการมีกรอบแนวคิดทฤษฎีที่ชัดเจนก่อนการเข้าเก็บข้อมูลและการไม่จำเป็นต้องมีกรอบแนวคิดดังกล่าว สะท้อนถึงแนวทางการวิเคราะห์ข้อมูล (Approach to Analysis) ที่แตกต่างกัน สำหรับตัวอย่างแนวทางการวิเคราะห์ข้อมูลได้แก่ แนวทางของมิเชล เอช อาการ์ (Michael H. Agar) ในหนังสือ *The Professional Stranger: An Informal Introduction to Ethnography*, แนวทางของแกรนท์ เดวิด แมคเครเคน (Grant David McCracken) ในหนังสือ *The Long Interview*^{๑๔} แนวทางการสร้างแบบจำลอง (model) การโผล่ของปรีชาญาณ (the burst of insight) และกระบวนการเขียนของนักมานุษยวิทยาแดนลีย์ อาร์. บาร์เร็ตต์ (Stanley R. Barrett)^{๑๕} และแนวทางการสร้างทฤษฎีจากพื้นฐาน (grounded theory-GT) ของนักสังคมวิทยาสองคน คือ บาร์นีย์ กลาเซอร์และแอนเซลม์ สโตรสส์ (Barney Glaser and Anselm Strauss) เป็นต้น

^{๑๔} Stanley R. Barrett, **Anthropology: A Student's Guide to Theory and Method**, pp. 209-212. แนวทางของอาการ์ เป็นแนวทางกรวย (funnel approach) คือจากข้อมูลจำนวนมากที่ไม่เป็นระบบ นำมาพัฒนาเป็นหมวดหมู่ (categories) ตามแก่นเรื่อง (themes) และไปสู่ปลายกรวยที่แคบซึ่งเป็นจุดเกิดการวิเคราะห์เชิงคุณภาพและการทดสอบสมมุติฐาน ส่วนแนวทางของแมคเครเคนนั้นแบ่งเป็น ๔ ขั้นตอน คือ หนึ่งทบทวนหมวดหมู่การวิเคราะห์ (a review of analytic categories) หรือทบทวนวรรณกรรม สองทบทวนหมวดหมู่วัฒนธรรม (a review of cultural categories) หรือคิดหัวข้อที่ใช้วิจัยในเชิงวัฒนธรรมเพื่อออกแบบการวิจัย สามการค้นพบหมวดหมู่วัฒนธรรม (the discovery of cultural categories) หรือการสร้างแบบสอบถามปลายเปิดเพื่อใช้สัมภาษณ์ และสี่การค้นพบหมวดหมู่การวิเคราะห์ (the discovery of analytic categories) หรือการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ ซึ่งในขั้นตอนนี้จะทำเป็นข้อสรุปทั่วไป

^{๑๕} *Ibid.*, pp. 215-233. บาร์เร็ตต์เสนอว่า แบบจำลองเป็นระดับการวิเคราะห์และตีความเพื่อให้เป็นข้อความนามธรรมโดยให้ภาพของแก่นเรื่อง (theme) ตัวแปร (variable) และข้อถกเถียง (argument) แต่ไม่ใช่ทฤษฎี มีขอบเขตจำกัดเฉพาะโครงการที่ศึกษา มักเสนอเป็นแผนภาพ (diagram) นอกจากแบบจำลองแล้วการวิเคราะห์ให้เป็นนามธรรมนี้ยังเกี่ยวข้องกับ จุดสนใจ ประเด็นและแก่น (Focus, Issues and Themes) หัวเรื่องและปัญหาการวิจัย (Topic and Problem) และแนวคิดกับประเด็นด้านแนวคิด (Concepts and Conceptual Issues) ส่วนการโผล่ของปรีชาญาณจะเป็นระดับการวิเคราะห์และการตีความที่น้อยที่สุดและอยู่ในระดับใกล้ข้อมูล การโผล่นี้เกิดขึ้นเมื่อพิจารณาข้อมูลมาก ๆ และเห็นถึงความหมายของเบื้องหลังข้อมูลเหล่านี้ อาจเกิดการโผล่ได้หลายครั้งจากจินตนาการและการรับรู้ข้อมูล การวิเคราะห์ในระดับใกล้ข้อมูลนี้ยังรวมถึง การทำข้อมูลเชิงประจักษ์ให้เป็นข้อมูลทั่วไป (Empirical Generalization) การทำคำอธิบายหลังได้พิจารณาข้อมูล (Ex post Facto explanations) การเปรียบเทียบกับการศึกษาที่มีมา (Comparisons with Existing Studies) การใช้ประโยชน์หรือแนวทางจากทฤษฎีทั่วไป (Implications for and Guidance from General Theory) และการวิเคราะห์เชิงปริมาณ (Quantitative Analysis) สำหรับกระบวนการเขียนนั้น บาร์เร็ตต์เห็นว่ามีความสำคัญเท่ากับการวิเคราะห์และต้องมีการบันทึกตั้งแต่วิธีการสังเกต

ในงานวิจัยนี้ประยุกต์ใช้แนวทางการวิเคราะห์ข้อมูลของแนวทางการสร้างทฤษฎีจากพื้นฐานเป็นหลักโดยมีแนวทางของสแตนลีย์ อาร์. บาร์เรตต์ มาป้องกันจุดอ่อนทั้งนี้เนื่องจากแนวทางของบาร์เรตต์มีจุดเด่นในการให้ความสำคัญกับคุณภาพของข้อมูลจากการโพล่งของปรีชาญาณและการสร้างแบบจำลอง ขณะที่วิธีปฏิบัติการเสนอไว้เพียงกว้าง ๆ ส่วนแนวทางการสร้างทฤษฎีจากพื้นฐานนั้นมีพัฒนาการมานาน รวมทั้งมีการปรับปรุงแนวคิดและวิธีการอย่างต่อเนื่องจากผู้ต้นคิดทั้งสองคนคือ กลาเซอร์และสโตรสส์ แม้ว่า จะแตกแยกทางความคิดระหว่างกันในช่วงหลัง แต่ยิ่งทำให้แนวทางนี้มีทางเลือกในการใช้งานได้มากยิ่งขึ้น ส่วนข้อวิจารณ์ที่เกิดขึ้น อาทิ ปัญหาการใช้คำยาก (jargon) จำนวนมาก ปัญหาการสนใจด้านปฏิบัติการทางเทคนิค (technical operation) เช่น การลงรหัส (coding) ฯลฯ^{๑๖} หรือทำตัวเหมือนวิทยาศาสตร์ที่ใช้ศัพท์ยากจนคนทั่วไปไม่เข้าใจ ขณะที่นักมานุษยวิทยา เช่น มาลินอฟสกี (malinowski) ทำวิธีเหมือนกันแต่ใช้ศัพท์ธรรมดา^{๑๗} แม้ว่าจะมีข้อถกเถียงอยู่แต่ยังมีผู้สนใจและพัฒนาแนวทางนี้อย่างต่อเนื่อง เช่นงานของ แคธี ชาร์มาซ (Kathy Charmaz) เป็นต้น ซึ่งเสนอให้ใช้เป็นวิธีการของกลุ่มการสร้างความรู้ด้วยตนเอง (constructivism) และกลุ่มประกอบสร้างทางสังคม (social constructionist method) รวมทั้งการใช้ในงานวิพากษ์และการเปลี่ยนแปลงสังคมในกระบวนการทศวรรษการวิจัยหลังนวยุค^{๑๘}

ในการใช้แนวทางการวิเคราะห์นี้จะประยุกต์ใช้แนวทางการสร้างทฤษฎีจากพื้นฐานโดยทั่วไปและที่ปรับปรุงโดยชาร์มาซเพื่อใช้กับกระบวนการค้นกลุ่มแปลความ สำหรับกระบวนการของการวิเคราะห์ การสังเคราะห์ และการตีความจะนำเสนอตามการแบ่งกระบวนการแบบเกลียวหมุนการวิเคราะห์ข้อมูล (data analysis spiral) ของจอห์น ดับเบิลยู. เครสเวลล์ (John W. Creswell)^{๑๙} ซึ่งเป็นกระบวนการที่สามารถใช้ได้กับแนวทางการวิเคราะห์ต่าง ๆ นอกเหนือจากแนวทางการสร้างทฤษฎีจากพื้นฐาน อาทิ แนวเรื่องเล่า (narrative) แนว

^{๑๖} Stanley R. Barrett, **Anthropology: A Student's Guide to Theory and Method**, pp. 213-214.

^{๑๗} Ibid., p. 215. บาร์เรตต์ชี้ว่า มาลินอฟสกีใช้กระบวนการเดียวกันโดยไม่ต้องใช้ศัพท์พิเศษคือ รวบรวมข้อมูล ได้ลางสังหรณ์ (getting hunches) ตรวจสอบลางสังหรณ์ ร่างสมมุติฐาน ปฏิเสธสมมุติฐาน หากขัดกับข้อมูลที่เกิดขึ้น จัดการข้อมูลตามหมวดหมู่ ค้นหาแก่นเรื่องและแบบแผน และเปรียบเทียบงานวิจัย

^{๑๘} Kathy Charmaz, "Grounded Theory in the 21st Century: Applications for Advancing Social Justice Studies", in **Handbook of Qualitative Research**, edited by Norman K. Denzin and Yvonna S. Lincoln, (Newbury Park, CA.,1994), pp. 507-535. รวมทั้งมีวารสารและเว็บไซต์แนวทางนี้ อาทิ The Grounded Theory Review และเว็บไซต์ <http://www.groundedtheory.com/> ซึ่งเป็นเว็บไซต์ทางการของดร. บาร์นีย์ กลาเซอร์

^{๑๙} John W. Creswell, **Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing amongst Five Approach**, pp. 150-155, 156-157 and 160-161.

ปรากฏการณ์วิทยา (phenomenology) แนวชาติพันธุ์วรรณา (ethnography) และแนวกรณีศึกษา (case study) เป็นต้น โดยมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

๑. การจัดการข้อมูล (data management) ขั้นตอนนี้เป็นการจัดการข้อมูลที่รวบรวมมาให้อยู่ในรูปของแฟ้ม ทำดัชนี หรือจัดลงแฟ้มคอมพิวเตอร์ ฐานข้อมูล เป็นต้น

๒. การอ่านและบันทึกการวิเคราะห์ (reading and memoing) ขั้นตอนนี้ การอ่านข้อมูลที่รวบรวมและบันทึกภาคสนาม ฯลฯ ทำให้เห็นภาพรวมของฐานข้อมูลที่มี ขณะที่การบันทึกการวิเคราะห์จะทำให้เริ่มต้นการแยกฐานข้อมูลออกเป็น ส่วน ๆ ในแนวทางการสร้างทฤษฎีจากพื้นฐานขั้นตอนนี้คือ การบันทึกการวิเคราะห์ (memoing) ตั้งแต่ขั้นตอนนี้เป็นต้นไป เมื่อมีการผุดบังเกิดความคิดต่าง ๆ จากข้อมูล อาทิ สมมุติฐานของหมวดหมู่หรือความสัมพันธ์ระหว่างหมวดหมู่ต่าง ๆ ให้บันทึกความสัมพันธ์ดังกล่าวไว้แยกต่างหาก ส่วนตามแนวทางของบาร์เรตต์ เป็นช่วงของการไหลของปรัชญาเช่นเดียวกัน

๓. การบรรยาย การแยกหมวดหมู่ และการแปลความ (describing, classifying, interpreting) ขั้นตอนนี้เป็นการลงรหัส (code) แยกหมวดหมู่ (category) อย่างละเอียด พัฒนาเป็นแก่นเรื่อง (theme) มิติ (dimension) จัดข้อมูลที่ลงรหัสและหมวดหมู่เป็นลำดับชั้น คัดกรองข้อมูลที่ไม่ใช่ออก รวมทั้งการให้ความหมายที่เห็นผุดบังเกิดขึ้นจากข้อมูลในบริบทนั้น ๆ

แนวทางทฤษฎีจากพื้นฐานมีขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนสำคัญ สามารถแยกย่อยได้ดังนี้

๓.๑ การลงรหัสเปิด (Open coding) หมายถึง กระบวนการวิเคราะห์ซึ่งมีการระบุถึงแนวคิด (concept) ต่าง ๆ โดยที่คุณสมบัติ (properties) และมิติ (dimension) ของแนวคิดนั้น ๆ จะค้นพบได้จากข้อมูล^{๒๐} ขั้นตอนนี้เป็นการพัฒนาหมวดหมู่ (category)^{๒๑} จากข้อมูลเพื่อลดขนาดฐานข้อมูลให้เหลือเป็นเพียงแก่นเรื่อง (theme) หรือหมวดหมู่ที่แสดงถึงการกระทำและกระบวนการ และจากการกำหนดหมวดหมู่ต่าง ๆ ในที่สุดจะเหลือหมวดหมู่แกนหลักที่สำคัญจำนวนหนึ่งเพื่อใช้พัฒนาทฤษฎีต่อไป

๓.๒ การลงรหัสแกน (Axial coding) หมายถึง กระบวนการเชื่อมโยงหมวดหมู่กับหมวดหมู่ย่อยของตน การลงรหัสจะปรากฏรอบหมวดหมู่ที่เป็นแกนนั้น และเชื่อมโยงหมวดหมู่ในระดับของคุณสมบัติและมิติต่าง ๆ^{๒๒} ขั้นตอนนี้เป็นการเชื่อมโยงหมวดหมู่หลักกับหมวดหมู่ย่อยโดยกลับไปดูฐานข้อมูลอีกครั้งหรือรวบรวมข้อมูลเพิ่มเติม และลงรหัสเฉพาะสำหรับ

^{๒๐} Anselm L. Strauss and Juliet M. Corbin, **Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory**, p. 101.

^{๒๑} Op. cit. category หมายถึงแนวคิดที่ใช้แทนปรากฏการณ์หรือความคิดศูนย์กลาง

^{๒๒} Ibid., p. 123.

หมวดหมู่แกนเพื่อแสดงถึงสาเหตุ ยุทธศาสตร์ บริบท เงื่อนไขที่แทรกแซงยุทธศาสตร์และผลของการใช้ยุทธศาสตร์ที่มีต่อปรากฏการณ์ที่เป็นศูนย์กลางการศึกษา

๓.๓ การลงรหัสเลือก (Selective coding) หมายถึงกระบวนการบูรณาการและสร้างทฤษฎี^{๒๓} ขั้นตอนนี้เป็นสร้างเรื่องราวเชื่อมโยงหมวดหมู่และสรุปเป็นข้อเสนอทางทฤษฎี

หนึ่งในการขั้นตอนการลงรหัสของแนวทางการสร้างทฤษฎีจากพื้นฐานนี้มีแนวคิดสำคัญที่ใช้ในการพัฒนาหมวดหมู่และคุณสมบัติจนถึงการได้เสนอทฤษฎี คือ การเปรียบเทียบความคงที่ (constant comparison) โดยเปรียบเทียบระหว่างชุดข้อมูลกับชุดข้อมูล และระหว่างข้อมูลกับแนวคิด (concept) การเปรียบเทียบนี้จะทำจนถึงจุดอิ่มตัว (saturation) คือไม่มีความสัมพันธ์หรือคุณสมบัติใหม่ ๆ ที่เกี่ยวข้องกับหมวดหมู่แกนนั้นอีก แต่ถ้าข้อมูลไม่เพียงพอจะต้องรวบรวมข้อมูลเพิ่มเติมด้วยวิธีการสุ่มตัวอย่างตามทฤษฎี (theoretical sampling) ซึ่งหมายถึง การเก็บข้อมูลตามแนวคิดที่เป็นผลจากการพัฒนาทฤษฎีบนพื้นฐานของแนวคิดที่มาจากการเปรียบเทียบ^{๒๔} เพื่อให้มิติและคุณสมบัติของหมวดหมู่แกนหรือสมมุติฐานของทฤษฎีมีความกว้างขวางยิ่งขึ้น

๔. การเป็นตัวแทนและเห็นภาพ (Representing, Visualizing) ขั้นตอนนี้เป็น การนำเสนอการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้เป็นรูปแบบต่าง ๆ เช่น ตาราง ตัวเลข แผนผัง แผนภาพ แบบจำลอง เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อแสดงถึงระดับของความเป็นนามธรรมที่ได้จากการวิเคราะห์ข้อมูล และจากการอุปนัย แนวทางการสร้างทฤษฎีจากพื้นฐานขั้นตอนนี้ จะเป็นการนำเสนอแนวคิดทฤษฎี ส่วนของบาร์เรตต์นำเสนอเป็นแบบจำลอง

^{๒๓} Ibid., p. 143.

^{๒๔} Ibid., p. 201.

ภาคผนวก ข

แนวคำถามสัมภาษณ์ประยงค์ รัตนรงค์และผู้นำชุมชนไม้เรียง

หมวดที่ ๑ ประเด็นเกี่ยวกับการก้าวข้ามของบุคคล : ประยงค์ รัตนรงค์

๑. คุณประยงค์ รัตนรงค์มีความคิด ความเชื่อและพฤติกรรมอย่างไรในอดีต ในช่วงเวลาดังนี้ ก่อน-หลังออกจากโรงเรียน ก่อน-หลังการอุปสมบท หลังเหตุการณ์วาทภัย หลังปัญหา Yang Tak Ta Tan Thawarax ๒๕๑๐ หลังปิดเขาศูนย์ หลังการรวมกลุ่มไม่ประสบผลสำเร็จ หลังการตั้งโรงบ่มยาง หลังเดินทางไปดูงานยุโรป หลังการเกษียณ หลังการตั้งศูนย์เรียนรู้และพัฒนาชุมชนไม้เรียง หลังทำกระบวนการเรียนรู้ชุมชนจนเกิดแผนพัฒนาชุมชนไม้เรียง หลังไปดูงานที่ญี่ปุ่น หลังได้รับรางวัลแมกไซไซ

๒. เหตุการณ์ใดบ้างที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในชีวิต ในด้านการประกอบอาชีพ ในด้านการทำหน้าที่ผู้นำชุมชน ในด้านการรวมกลุ่ม

๓. การเปลี่ยนแปลงนั้นนำไปสู่มุมมอง ทศนคติและการดำเนินชีวิตอย่างไร ในด้านการประกอบอาชีพ ในด้านการทำหน้าที่ผู้นำชุมชน ในด้านการรวมกลุ่ม

๔. เมื่อประสบปัญหาหรือวิกฤติ มีมุมมองและวิธีการในการหาทางออกอย่างไร ในด้านการประกอบอาชีพ ในด้านการทำหน้าที่ผู้นำชุมชน ในด้านการรวมกลุ่ม

หมวดที่ ๒ ประเด็นเกี่ยวกับกระบวนการยุติธรรมเกิดทางสังคม

๑. ผู้นำชุมชนไม้เรียง ได้แก่คุณประยงค์ รัตนรงค์และแกนนำหมู่ ๙ ในช่วงที่แยกหมู่บ้านใหม่ ๆ มีมุมมอง ความคิดและแนวทางแก้ไขปัญหาและวิกฤติที่เกิดขึ้นในชุมชนอย่างไร โดยเฉพาะสภาพสังคมและเศรษฐกิจที่เปลี่ยนไปหลังการปิดเขาศูนย์

๒. ผู้นำชุมชนมีการกำหนดเป้าหมายอะไรเพื่อให้พ้นจากวิกฤติ

๓. ผู้นำชุมชนมีการหารือและวางแผนอย่างไร กับใคร

๔. ผู้นำชุมชนได้ดำเนินการอะไรบ้าง กับใครบ้าง ในการทำให้ชุมชนพ้นจากวิกฤติ

๕. การขยายสมาชิกกลุ่มทำอย่างไรและทำให้คนในชุมชนเชื่อถือได้อย่างไร

๖. กลุ่มที่เกิดขึ้นมีการจัดการอย่างไร

๗. ผลการรวมกลุ่มเป็นอย่างไร มีปัญหาและความขัดแย้งภายในหรือไม่ ถ้ามีแก้ไขอย่างไร

๘. การรับมือกับภายนอกชุมชน อาทิ หน่วยงานราชการ พ่อค้า ในเรื่องนโยบาย และโครงการของทางราชการ และในเรื่องการทำธุรกิจ มีวิธีรับมืออย่างไร

๙. การรวมกลุ่มสามารถพัฒนาเป็นองค์กรหรือสถาบันได้อย่างไร

๑๐. องค์กรหรือสถาบันที่เกิดขึ้นมีการดำเนินงานอย่างไร ประสานกับหน่วยงานอื่นอย่างไร

หมวดที่ ๓ ประเด็นเกี่ยวกับสังคมต้นรู้

๑. สังคมมีลักษณะใหม่เป็นอย่างไร คุณสมบัติรวมทั้งในสถาบันและองค์กรที่เกิดขึ้นใหม่ในชุมชนไม้เรียงมีอะไรบ้าง พิเศษจากชุมชนอื่น ๆ อย่างไร

๒. ผลที่เกิดขึ้นกับการทำงานและวิถีชีวิตในชุมชนเป็นอย่างไร

๓. ขยายผลสิ่งที่คนในชุมชนไม้เรียงคิดและทำออกไปนอกชุมชนอย่างไรบ้าง เช่น การสร้างเครือข่าย

๔. สิ่งที่คนในชุมชนเห็นความแตกต่างระหว่างปัจจุบันกับเมื่อ ๓๐ ปีก่อนมีในเรื่องใดบ้าง

๕. อยากเห็นชุมชนไม้เรียงในอนาคตเป็นอย่างไร ในระยะเวลา ๑๐-๒๐ ปีข้างหน้า

๖. คนรุ่นใหม่ อาทิ เด็กอายุต่ำกว่า ๑๘ ปี ในชุมชนไม้เรียงเป็นอย่างไร มีการเตรียมคนรุ่นใหม่หรือไม่ อย่างไร

ภาคผนวก ค
นายประยงค์ รณรงค์

๑. ประวัติส่วนตัว

วัน เดือน ปีเกิด	วันที่ ๒๔ สิงหาคม ๒๔๘๐
สถานที่เกิด	บ้านเลขที่ ๔๗ หมู่ที่ ๕ ต.นาเกาะชะ อ.ฉวาง จ.นครศรีธรรมราช
บิดา มารดา	นายห้วง นางแจ้ รณรงค์ มีพี่น้องรวม ๖ คน ๑) นายประยงค์ รณรงค์ ๒) นายประยูร รณรงค์ ๓) นางเกษร รัตนะ ๔) นายวิโรจน์ รณรงค์ ๕) นายปรีชา รณรงค์ ๖) นายเชาวลิต รณรงค์
คู่สมรส	ภรรยาชื่อ นางแนบ รณรงค์ มีบุตร ธิดา รวม ๕ คน ๑) นายเนาวรัตน์ รณรงค์ ๒) นายนรินทร์ รณรงค์ ๓) นางจริยา โชคประสิทธิ์ ๔) นายสาริต รณรงค์ ๕) นางสาวสุนิสา รณรงค์
ที่อยู่ปัจจุบัน	บ้านเลขที่ ๕๑ หมู่ ๙ ต.ไม้เรียง อ.ฉวาง จ.นครศรีธรรมราช ๘๐๒๖๐ โทรศัพท์ ๐๘๑๙๕๖๐๘๖๕, ๐๘๑๘๔๐๑๑๖๑ โทรสาร ๐๗๕ ๔๖๐๕๒๕
อาชีพ	อาชีพหลัก ทำสวนยางพารา อาชีพรอง ทำสวนผลไม้ (สวนสมรม) อาชีพเสริม เลี้ยงสัตว์ (ปลา, ไก่พื้นเมือง)

๒. ประวัติการศึกษา

การศึกษา	จบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนบ้านนาเส หมู่ที่ ๕ ต.นาเกาะชะ อ.ฉวาง จ.นครศรีธรรมราช
การศึกษาดูงาน	๑) ศึกษาดูงาน ณ สาธารณรัฐประชาชนจีน ปี พ.ศ. ๒๕๒๘ เป็นเวลา ๑๒ วัน ๒) ศึกษาดูงานด้านสหกรณ์ อุตสาหกรรมชุมชนและเกษตรกรรม ในประเทศฝรั่งเศส เยอรมนี เบลเยียม ในปี พ.ศ. ๒๕๓๔ เป็นเวลา ๓๐ วัน

- ๓) ศึกษาดูงาน “หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์” จังหวัดโออิตะ ประเทศญี่ปุ่น
ปี พ.ศ. ๒๕๔๔ เป็นเวลา ๔ วัน
- ๔) ร่วมคณะสร้างความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้าน ลาว กัมพูชา ปี พ.ศ. ๒๕๔๕
เป็นเวลา ๓ วัน
- ๕) ศึกษาดูงานในประเทศฟิลิปปินส์ ขณะเดินทางไปรับรางวัลรามอน แมกไซไซ
ปี พ.ศ. ๒๕๔๗ เป็นเวลา ๗ วัน
- ๖) ศึกษาดูงาน ณ ประเทศภูฏาน ปี พ.ศ. ๒๕๔๙ เป็นเวลา ๕ วัน

๓. ประสบการณ์การทำงาน

- ๑) ปี พ.ศ. ๒๕๒๗ เป็นผู้นำการก่อตั้งกลุ่มเกษตรกรทำสวนยางตำบลไม้เรียง
- ๒) ปี พ.ศ. ๒๕๓๐-๒๕๓๔ เป็นผู้จัดการกลุ่มเกษตรกรทำสวนยางไม้เรียง
- ๓) ปี พ.ศ. ๒๕๓๕-๒๕๔๗ เป็นประธานกลุ่มเกษตรกรทำสวนยางไม้เรียง
- ๔) ปี พ.ศ. ๒๕๓๕-ปัจจุบัน เป็นผู้ก่อตั้งและเป็นประธานศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียง
- ๕) ปี พ.ศ. ๒๕๓๖ เป็นประธานเครือข่ายยมนา (ยาง, ไม้ผล, นาข้าว)
- ๖) ปี พ.ศ. ๒๕๓๙ เป็นผู้นำจัดทำแผนแม่บทชุมชนไม้เรียง อ.ฉวาง จ.นครศรีธรรมราช
- ๗) ปี พ.ศ. ๒๕๔๐ เป็นผู้นำจัดทำแผนแม่บทการพัฒนาทางพาราไทย ฉบับประชาชน
- ๘) ปี พ.ศ. ๒๕๔๑-๒๕๔๕ เป็นกรรมการบริหารกองทุนเพื่อสังคม (SIF)
- ๙) ปี พ.ศ. ๒๕๔๑-๒๕๔๗ เป็นประธานบริษัทเครือข่ายผลิตภัณฑ์อาหาร จำกัด
(วิสาหกิจชุมชน)
- ๑๐) ปี พ.ศ. ๒๕๔๔-๒๖๔๖ เป็นกรรมการบริหารโครงการเกษตรกรรมยั่งยืน (DANCED)
- ๑๑) ปี พ.ศ. ๒๕๔๔-๒๕๔๗ เป็นอนุกรรมการประสานงานสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน(พอช.)
- ๑๒) ปี พ.ศ. ๒๕๔๔-๒๕๔๗ เป็นกรรมการบริหารวิทยาลัยการจัดการทางสังคม (วจส.)
- ๑๓) ปี พ.ศ. ๒๕๔๖-ปัจจุบัน เป็นกรรมการมูลนิธิหมู่บ้าน
- ๑๔) ปี พ.ศ. ๒๕๔๗-ปัจจุบัน เป็นกรรมการมูลนิธิสถาบันพัฒนาทรัพยากรชุมชน
- ๑๕) ปี พ.ศ. ๒๕๔๘ เป็นประธานคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยผู้นำชุมชนท้องถิ่น
สำนักนายกรัฐมนตรี
- ๑๖) ปี พ.ศ. ๒๕๔๙ ได้รับการแต่งตั้งเป็นที่ปรึกษาคณะมนตรีความมั่นคงแห่งชาติ
(คณะกรรมการสมานฉันท์)
- ๑๗) ปี พ.ศ. ๒๕๔๙ ได้รับการแต่งตั้งเป็น สมาชิกสภานิติบัญญัติแห่งชาติ
(กรรมการการเกษตร ฯลฯ)

๔. ประวัติเกียรติคุณที่ได้รับ

- ๑) รางวัลผู้นำอาชีพก้าวหน้า โดยคณะกรรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย ปี พ.ศ. ๒๕๓๐
- ๒) รางวัลคนดีศรีสังคม โดยคณะกรรมการคัดเลือกคนดีศรีสังคม ปี พ.ศ. ๒๕๓๗
- ๓) รางวัลผู้มีผลงานดีเด่นทางด้านวัฒนธรรม โดยสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ปี พ.ศ. ๒๕๔๐
- ๔) รางวัลครูภูมิปัญญาไทยรุ่นที่ ๑ โดยสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ ปี พ.ศ. ๒๕๔๔
- ๕) ปรินญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (รัฐศาสตร์) มหาวิทยาลัยรามคำแหง ปี พ.ศ. ๒๕๔๖
- ๖) รางวัลแมกไซไซ สาขาผู้นำชุมชน จากมูลนิธิรามอน แมกไซไซ ประเทศฟิลิปปินส์ ปี พ.ศ. ๒๕๔๗
- ๗) ปรินญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาการพัฒนาชุมชน มหาวิทยาลัยทักษิณ ปี พ.ศ. ๒๕๔๗
- ๘) ปรินญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช ปี พ.ศ. ๒๕๔๗
- ๙) ปรินญาวิทยาศาสตร์มหาบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (เกษตรศาสตร์) มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ปี พ.ศ. ๒๕๔๘
- ๑๐) ปรินญาพัฒนาชุมชนดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปี พ.ศ. ๒๕๔๘
- ๑๑) ปรินญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาการจัดการชุมชน มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ ปี พ.ศ. ๒๕๔๘
- ๑๒) ปรินญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (พัฒนาสังคม) สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (นิด้า) ปี พ.ศ. ๒๕๔๘
- ๑๓) ปรินญาวิทยาศาสตร์บัณฑิตกิตติมศักดิ์ (เกษตรศึกษา) มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลศรีวิชัย ปี พ.ศ. ๒๕๔๙
- ๑๔) ปรินญาวิทยาศาสตร์ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (เกษตรศาสตร์) มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ปี พ.ศ. ๒๕๔๙
- ๑๕) รางวัลบุคคลดีเด่นของชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี ปี พ.ศ. ๒๕๔๙
- ๑๖) ปรินญาบัตรกิตติมศักดิ์ วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร (วปอ.) รุ่นที่ ๔๘ ปี พ.ศ. ๒๕๔๙
- ๑๗) รางวัลปราชญ์เกษตรของแผ่นดิน ประจำปี ๒๕๕๒ สาขาปราชญ์เกษตรผู้นำชุมชนและเครือข่าย

ภาคผนวก ง

ตารางเวลาเหตุการณ์

ในภาคผนวกนี้ เป็นการนำเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตประยงค์ รณรงค์ ชุมชนไม้เรียงรวมทั้งสังคมภายนอกมาเรียงลำดับตามปีที่เกิดเหตุการณ์ โดยแบ่งเหตุการณ์ออกเป็น ๑๖ ระดับ ตั้งแต่ระดับที่ ๑ คือ เหตุการณ์ระหว่างประเทศจนถึงระดับที่ ๑๖ คือตัวประยงค์ รณรงค์ ทั้งนี้ เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นอาจกินระยะเวลายาวเกิน ๑ ปี หรืออาจครอบคลุมพื้นที่มากกว่า ๑ ระดับก็ได้ ขึ้นอยู่กับความยืดหยุ่นและความสำคัญของเหตุการณ์

นอกจากนี้ เหตุการณ์ที่ปรากฏในบางระดับเช่น ในระดับคุณสมบัติใหม่อาจไปปรากฏในระดับอื่นด้วย ที่เป็นเช่นนี้เพื่อให้เห็นว่าเป็นสิ่งที่ผุดบังเกิดขึ้น และมีผลในระดับอื่น ๆ

สำหรับในระดับระบบสังคมนั้น จะประกอบด้วยหน้าที่ในระบบ ๔ ด้านที่ปรากฏเป็นระบบการเมือง ระบบเศรษฐกิจ ชุมชนทางสังคม และระบบวัฒนธรรมในชุมชนไม้เรียง ส่วนระดับคุณสมบัติใหม่ เป็นระดับที่เกิดการผุดบังเกิดในชุมชนไม้เรียง แบ่งเป็นพัฒนาการ ๓ ขั้นตามความยั่งยืน ได้แก่ แบบปรับปรุงตัวเอง แบบจัดการตนเองได้ และแบบวิวัฒนาการ

ลำดับที่	ระดับ	ลำดับเหตุการณ์ / ช่วงที่
๑	ระหว่างระบบใหญ่	V. เหตุการณ์ระหว่างประเทศ
๒	ระบบใหญ่	IV. เหตุการณ์ในประเทศ
๓		III. รัฐบาล
๔		II. นโยบายหรือเหตุการณ์ที่ไม่เรียงเกี่ยวข้องกับภายนอก
๕	ระหว่างระบบ	I เครือข่ายของชุมชนไม้เรียง
๖	สิ่งแวดล้อมของระบบ	ฉ. สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของไม้เรียง
๗	ระบบสังคม	จ. การบรรลุเป้าหมายและทิศทางชุมชนไม้เรียง
๘		ง. การปรับตัวและการท้าทายของคนไม้เรียง
๙		ค. การบูรณาการ บรรทัดฐานและชุมชนของคนไม้เรียง
๑๐		ข. การรักษาแบบแผนคุณค่า วิถีชีวิตและวัฒนธรรมของคนไม้เรียง
๑๑	คุณสมบัติใหม่	ก๓. แบบวิวัฒนาการ สามารถทำซ้ำและพัฒนาต่อไปได้
		ก๒. แบบจัดการตนเองได้หรือเพิ่มความหลากหลายของโครงสร้าง
		ก๑. แบบปรับปรุงตนเอง หรือรวมผู้กระทำหลากหลายจำนวนมาก
๑๒	กลุ่ม	๕. กลุ่มคนในชุมชนไม้เรียง
๑๓		๔. กลุ่มเพื่อนและแกนนำ
๑๔		๓. กลุ่มญาติ
๑๕		๒. ครอบครัว
๑๖	บุคคล	๑ ชีวิตประยงค์ รณรงค์

เหตุการณ์ของประยงค์ รณรงค์ กลุ่มที่เกี่ยวข้อง ชุมชนไม้เรียง ประเทศไทย และสถานการณ์ระหว่างประเทศ																							
ลำดับที่	ระดับ	ปี พ.ศ.	๒๕๔๐	๒๕๔๔	๒๕๔๗	๒๕๔๘	๒๕๔๑	๒๕๔๒	๒๕๔๓	๒๕๔๔	๒๕๔๕	๒๕๔๖	๒๕๔๗	๒๕๔๘	๒๕๔๙	๒๕๐๐	๒๕๐๑	๒๕๐๒	๒๕๐๓	๒๕๐๔	๒๕๐๕		
		อายุประยงค์ รณรงค์ (ปี)	๑	๔	๗	๘	๑๑	๑๒	๑๓	๑๔	๑๕	๑๖	๑๗	๑๘	๑๙	๒๐	๒๑	๒๒	๒๓	๒๔	๒๕		
		ลำดับเหตุการณ์ / ช่วงที่	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘	๙	๑๐	๑๑	๑๒	๑๓	๑๔	๑๕	๑๖	๑๗	๑๘	๑๙		
๑	ระหว่างระบบใหญ่	V. เหตุการณ์ระหว่างประเทศ		สงครามโลกครั้งที่สอง ญี่ปุ่นบุกเข้าไทย		สงครามโลกยุติ ลง																	
๒	ระบบใหญ่	IV. เหตุการณ์ในประเทศ				ยุคข้าวยากหมากแพง		ยางก็โลกรั่ม ละ ๒๐ บาท		ยางเหลือ ก็โลกรั่มละ ๔ บาท													
๓		III. รัฐบาล																					
๔		II. นโยบายหรือเหตุการณ์ที่ไม่เรียงเกี่ยวกับภายนอก																					
๕	ระหว่างระบบ	I เครือข่ายของชุมชนไม้เรียง																					
๖	สิ่งแวดล้อมของระบบ	ฉ. สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของไม้เรียง																					
๗	ระบบสังคม	จ. การบรรลุเป้าหมายและทิศทางชุมชนไม้เรียง																					
๘		ง. การปรับตัวและการท้าทาย หากินของคนไม้เรียง																					
๙		ค. การบูรณาการ บรรทัดฐานและชุมชนของคนไม้เรียง																					
๑๐		ข. การรักษาแบบแผนคุณค่าวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของคนไม้เรียง																					
๑๑	คุณสมบัติใหม่	ก๓. แบบวิวัฒนาการสามารถทำซ้ำและพัฒนาต่อไปได้																					
		ก๒. แบบจัดการตนเองได้หรือเพิ่มความหลากหลายของโครงสร้าง																					
		ก๑. แบบปรับปรุงตนเองหรือรวมผู้กระทำหลากหลายจำนวนมาก																					
๑๒	กลุ่ม	๕. กลุ่มคนในชุมชนไม้เรียง																					
๑๓		๔. กลุ่มเพื่อนและแกนนำ																เวลาร่างสนทนากับเพื่อน ๆ					
๑๔		๓. กลุ่มญาติ																ญาติให้ที่ทำสวนที่ทุ่งใหญ่					
๑๕		๒. ครอบครัว	จำความได้ เรียนหนังสือจากพ่อเผ่าเขียน		ผลของสงครามทางรถไฟถูกตัดขาด ขาดแคลนของกินของใช้ ดันรนช่วยตนเอง		ช่วยครอบครัว ทำเกษตรผสมผสาน เรียนรู้การพึ่งตนเองและพึ่งพากัน กริดยาสวนคุณค่า แบ่ง ๕๐:๕๐ ยางก็โลกรั่มละ ๒๐ บาท กริดวันละ ๕ ไร่ได้ยาง ๕ กิโลกรัม		เลี้ยงไก่ร่วมกับน้องชาย ใช้ข้าวที่เหลือค้ำปีและที่ดินที่ว่างอยู่ ทำเป็นรายได้เสริม		รับจ้างพิมพ์กระเบื้องขาย เป็นรายได้เสริมแทนเลี้ยงไก่ ต่อมาทำเป็นธุรกิจของตนเอง การแข่งขันมีน้อยราย แต่ภายหลังคนนิยมกระเบื้องลอนคู่ จึงเลิกธุรกิจ		ทำสวนยางร่วมกับน้องชายที่ทุ่งใหญ่		ทำงานเป็นกำลังหลักให้ครอบครัวคุณพ่อคุณแม่ที่		แต่งงาน / อยู่บ้านพ่อตาแม่ยายที่ไม่เรียง						
๑๖	บุคคล	๑ ชีวิตประยงค์ รณรงค์	๒๔ ส.ค. ๒๕๔๐ ประยงค์เกิดที่นากะชะ อ.ฉวาง		เข้าโรงเรียนอ่านเขียนได้ผ่านชั้นป. ๒											สองแพซุงทำเป็นห่มรับผัดชอบ	บวชเรียน วางแผนชีวิตศึกษานักธรรมตรี โท เลิกสิ่งไม่ดี	นากะชะ เตรียมพร้อมเป็นผู้ครองเรือน	พ่อตาแม่ยายที่ไม่เรียง	มีลูกคนแรก แยกมาอยู่ที่ใหม่ประสบวาดภัย			

เหตุการณ์ของประยงค์ รัตนรงค์ กลุ่มที่เกี่ยวข้อง ชุมชนไม้เรียง ประเทศไทย และสถานการณ์ระหว่างประเทศ (ต่อ)

ลำดับที่	ระดับ	ปี พ.ศ.	๒๕๖๖	๒๕๖๗	๒๕๖๘	๒๕๖๙	๒๕๗๐	๒๕๗๑	๒๕๗๒	๒๕๗๓	๒๕๗๔	๒๕๗๕	๒๕๗๖	๒๕๗๗	๒๕๗๘	๒๕๗๙	๒๕๘๐	๒๕๘๑	๒๕๘๒	๒๕๘๓	๒๕๘๔	๒๕๘๕
		อายุประยงค์ รณรงค์ (ปี)	๒๖	๒๗	๒๘	๒๙	๓๐	๓๑	๓๒	๓๓	๓๔	๓๕	๓๖	๓๗	๓๘	๓๙	๔๐	๔๑	๔๒	๔๓	๔๔	๔๕
		ลำดับเหตุการณ์ / ช่วงที่	๒๐	๒๑	๒๒	๒๓	๒๔	๒๕	๒๖	๒๗	๒๘	๒๙	๓๐	๓๑	๓๒	๓๓	๓๔	๓๕	๓๖	๓๗	๓๘	๓๙
๑	ระหว่างระบบใหญ่	V. เหตุการณ์ระหว่างประเทศ																				
๒	ระบบใหญ่	IV. เหตุการณ์ในประเทศ	ยางกิโลกรัม ละ ๖-๘ บาท		ยางกิโลกรัม ละ ๔ บาท								เหตุการณ์ ๖ ตุลาคม นักศึกษา เข้าป่า		พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยต่อสู้รุนแรงทั่วประเทศ							
๓		III. รัฐบาล													นโยบาย ๖๖/๒๓		ปิดเขาตุนย์					
๔		II. นโยบายหรือเหตุการณ์ที่ไม่เกี่ยวข้องกับชายังกับภายนอก																				
๕		ระหว่างระบบ	I. เครือข่ายของชุมชนไม่เรียง																			
๖	สิ่งแวดล้อมของระบบ	ฉ. สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของไม่เรียง																				
๗	ระบบสังคม	จ. การบรรลุเป้าหมายและทิศทางการชุมชนไม่เรียง															ประสงค์และคณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้านแยกหมู่บ้านจากหมู่ ๒ เกิดเป็นหมู่ ๕		ประสงค์ย้ายแนวคิดยกระดับการพัฒนา			
๘		ง. การปรับตัวและการท้าทายของคนไม่เรียง															คนไม่เรียงและคนจากพื้นที่อื่น ๆ มาทำแร่ล่อแฟรมบนเขาตุนย์ เงินสะพัดวันละ ๑๐ ล้านบาท		ประสงค์ตั้งหน่วยเกษตรกรรมที่ ๒ ในหมู่ ๕ เน้นทำสวนยาง			
๙		ค. การบูรณาการ บรรทัดฐานและชุมชนของคนไม่เรียง															ปัญหาการฆ่ากันตาย ปล้น อดายมุข เป็น "แดนมิลลียูนิ"		ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเริ่มเกิดในหมู่ ๕			
๑๐		ช. การรักษาแบบแผนคุณค่าวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของคนไม่เรียง															ความโลภและการใช้ความรุนแรงเป็นวิถีชีวิตของคนบนเขาตุนย์ และในชุมชนไม่เรียงบางส่วน		เริ่มคำนิยมปรึกษาสถานการณ์และปัญหากัน ประชุมบ่อยครั้งและนำข้อสรุปลงปฏิบัติ			
๑๑	คุณสมบัติใหม่	ก๓. แบบวิวัฒนาการสามารถทำซ้ำและพัฒนาต่อไปได้																				
		ก๒. แบบจัดการตนเองได้หรือเพิ่มความหลากหลายของโครงสร้าง																	ประชุมบ่อยและประสงค์เสนองานให้คนหมู่ ๕ มีส่วนร่วมพิจารณาและสรุปลงสู่การปฏิบัติ			
		ก๑. แบบปรับปรุงตนเองหรือรวมผู้กระทำหลากหลายจำนวนมาก															ประสงค์และคณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้านแยกหมู่บ้านจากหมู่ ๒ เกิดเป็นหมู่ ๕		ประสงค์ตั้งหน่วยเกษตรกรรมที่ ๒ ในหมู่ ๕ เน้นทำสวนยาง			
๑๒	กลุ่ม	๕. กลุ่มคนในชุมชนไม่เรียง																			รวมกลุ่ม แบบร่วมกันทำแต่ล้มเหลว แบบแยกกันทำก็ล้มเหลวอีก	
๑๓		๔. กลุ่มเพื่อนและแกนนำ																				
๑๔		๓. กลุ่มญาติ																				
๑๕	บุคคล	๒. ครอบครัว	เป็นคาถาข้าง สะสมไม้สร้างบ้าน	ชื่อที่ทำสวนยางที่บ้านนางเสตมแนวทางการกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง / ประตบน้ำท่วมเสียหาย ๓ รอบ	คุณแม่เสียชีวิต	เริ่มทำสวนยางที่ไม่เรียง / กวีตยางสวนพ้อดา / ดิตดาเงาะ / วังกรรบัง / รับจ้างไถนา		เลี้ยงไก่เนื้อขายคนบนเขาตุนย์		ความขัดแย้งเรื่องแร่บนเขาตุนย์ขยายมาถึงญาติ ๆ ฝ่ายภรรยาประยงค์ จนประยงค์ต้องออกจากไม่เรียงไปอยู่จังหวัดพังงา / ทำแร่ตุนักในทะเลร่วมกับเพื่อน เสียหาย เรียนรู้การทำงานเป็นทีม	ประยงค์ให้ผู้ใหญ่บ้านใหม่หมู่ ๕ มาจากลูกที่และมีเครือญาติมาก											
๑๖		๑ ชีวิตประยงค์ รณรงค์							ประยงค์กลับไม่เรียง													

เหตุการณ์ของประยงค์ รณรงค์ กลุ่มที่เกี่ยวข้อง ชุมชนไม่เรียง ประเทศไทย และสถานการณ์ระหว่างประเทศ (ต่อ)																
ลำดับที่	ระดับ	ปี พ.ศ.	๒๕๒๕	๒๕๒๖	๒๕๒๗	๒๕๒๘	๒๕๒๙	๒๕๓๐	๒๕๓๑	๒๕๓๒	๒๕๓๓	๒๕๓๔	๒๕๓๕			
		อายุประยงค์ รณรงค์ (ปี)	๔๕	๔๖	๔๗	๔๘	๔๙	๕๐	๕๑	๕๒	๕๓	๕๔	๕๕			
		ลำดับเหตุการณ์ / ช่วงที่	๓๙	๔๐	๔๑	๔๒	๔๓	๔๔	๔๕	๔๖	๔๗	๔๘	๔๙			
๑	ระหว่างระบบใหญ่	V. เหตุการณ์ระหว่างประเทศ	ผู้บริหารประเทศ มาดูงานไม่เรียง													
๒	ระบบใหญ่	IV. เหตุการณ์ในประเทศ														
๓		III. รัฐบาล														
๔		II. นโยบายหรือเหตุการณ์ที่ไม่เรียงเกี่ยวข้องกับภายนอก														
๕	ระหว่างระบบ	I เครือข่ายของชุมชนไม่เรียง					มีเครือข่ายกลุ่มทำสวนยาง มาส่งน้ำยาง และตั้งโรงยาง		ประยงค์เริ่มติดต่อกับเครือข่ายต่าง ๆ ทั่วประเทศ แลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน		เกิดเครือข่าย ยางพารา นครศรีธรรมราช		เกิดเครือข่ายยมนา	พาเครือข่ายดูงานผลิตและส่งออกยาง		
๖	สิ่งแวดล้อมของระบบ	ฉ. สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของไม่เรียง									มีปัญหาน้ำเสียจากโรงยาง		ขยายกำลังผลิตยางแผ่นร่วมกับเครือข่ายอีก ๖ กลุ่ม ของบประมาณจาก อบจ.			
๗	ระบบสังคม	จ. การบรรลุเป้าหมายและทิศทางชุมชนไม่เรียง					หมู่ ๙ ได้ยกฐานะเป็นหมู่บ้านอาสาพัฒนาป้องกันตนเอง									
๘		ง. การปรับตัวและการท้าทายหากินของคนไม่เรียง	ตั้งกลุ่มเกษตรกรทำสวนไม่เรียงได้สำเร็จ ลงทุน ก่อสร้างโรงยางและเริ่มผลิตยางแผ่นผึ่งแห้ง		ส่งยางแผ่นขายบริษัทนาบอน รับเบอร์ พร้อมเรียนรู้งาน	ยางแผ่น ประมุขขาย ผู้ส่งออก	โรงงานเริ่มมีชื่อเสียง คนมาดูงาน	ยางแผ่นราคาดีจากการนำไปใช้ป้องกันมอดส์		ขยายกำลังผลิตยางแผ่นร่วมกับเครือข่ายอีก ๖ กลุ่ม ของบประมาณจาก อบจ.						
๙		ค. การบูรณาการ บรรทัดฐานและชุมชนของคนไม่เรียง														
๑๐		ข. การรักษาแบบแผนคุณค่าวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของคนไม่เรียง											ส่งเสริมค่านิยมการพึ่งตนเอง			
๑๑	คุณสมบัติใหม่	ก๓. แบบวิวัฒนาการสามารถทำซ้ำและพัฒนาต่อไปได้							มีเครือข่ายกลุ่มทำสวนยาง มาส่งน้ำยาง และตั้งโรงยาง		ร่วมมือกันระหว่างโรงยางเครือข่าย		โรงยางบริหารโดยคนรุ่นต่อมา	เกิดเครือข่ายยางพาราจังหวัดนครศรีธรรมราช		
		ก๒. แบบจัดการตนเองได้หรือเพิ่มความหลากหลายของโครงสร้าง					ตั้งกลุ่มเกษตรกรทำสวนไม่เรียงได้สำเร็จ ลงทุน ก่อสร้างโรงยางและเริ่มผลิตยางแผ่นผึ่งแห้ง									
		ก๑. แบบปรับปรุงตนเองหรือรวมผู้กระทำหลากหลายจำนวนมาก	พัฒนาแบบแผนการรวมกลุ่ม จากร่วมกันคิด ร่วมกันทำ ร่วมกันรับประโยชน์ ร่วมกันรับผิดชอบ ไปจนร่วมกันคิด ร่วมกันเรียนรู้ แยกกันทำ ร่วมกันขาย และพัฒนาสู่การร่วมกันคิด ร่วมกันลงทุน จ้างคนทำ ร่วมกันใช้ประโยชน์													
๑๒	กลุ่ม	๕. กลุ่มคนในชุมชนไม่เรียง					ขยายจำนวนผู้ต้องการสร้างโรงยาง จากเพื่อน ญาติ ที่คุยกันได้ มีเหตุผล เลือกที่ คุณภาพ ได้จำนวน ๓๗ คน									
๑๓		๔. กลุ่มเพื่อนและแกนนำ	รวมคนที่เห็นว่าควรปรับปรุงคุณภาพการผลิตแผ่นยางได้ ๑๒ คน ดูงาน เพื่อให้มั่นใจและปรับแนวคิด													
๑๔		๓. กลุ่มญาติ														
๑๕		๒. ครอบครัว											เกษียณและมอบทรัพย์สินให้ลูกทำแทน			
๑๖	บุคคล	๑ ชีวิตประยงค์ รณรงค์					ทำงานกรีดยางของตน เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน เป็นผู้จัดการโรงยาง ฯลฯ	ดูงาน โรงงานยางที่ประเทศจีน	เป็นผู้จัดการโรงยาง ฯลฯ	รับรางวัลผู้นำอาชีพก้าวหน้า	เป็นผู้จัดการโรงยาง ฯลฯ ติดต่อเครือข่ายทั่วประเทศ ร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน	ดูงานยุโรป ๑ เดือน เรียนรู้เพิ่ม	เกษียณจากเกษตรกร มุ่งทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม ประธานกลุ่มเกษตรกรทำสวนไม่เรียง ประธานศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม่เรียง ประธานเครือข่ายยางพาราจังหวัดนครศรีธรรมราช ประธานเครือข่ายยมนา			

ลำดับที่	ระดับ	ปี พ.ศ.	๒๕๓๖	๒๕๓๗	๒๕๓๘	๒๕๓๙	๒๕๔๐	๒๕๔๑	๒๕๔๒	๒๕๔๓		
		อายุประยงค์ รณรงค์ (ปี)	๕๖	๕๗	๕๘	๕๙	๖๐	๖๑	๖๒	๖๓		
		ลำดับเหตุการณ์ / ช่วงที่	๕๐	๕๑	๕๒	๕๓	๕๔	๕๕	๕๖	๕๗		
๑	ระหว่างระบบใหญ่	V. เหตุการณ์ระหว่างประเทศ	รัฐบาลใช้เครือข่ายยาฆาพารานครศรีธรรมราชเป็นต้นแบบสร้างโรงยาง ๑,๐๐๐ โรง ปัญหาโรงงานยางบริหารไม่ได้ รัฐขอให้ชุมชนไม่เรียงฝึกอบรม รัฐธรรมนูญ ฉบับปี ๒๕๔๐ ให้สิทธิชุมชน แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๘ เน้นคนเป็นศูนย์กลาง เครือข่ายยมนาก่อตั้งบริษัทเครือข่ายผลิตภัณฑ์อาหาร จำกัด เพื่อแก้ไขปัญหาชาวพื้นเมืองราคาถูก ด้วยการทำเป็นขมจีนสด บริหารด้วยรูปแบบบริษัทและสหกรณ์ ประยงค์และแกนนำได้ทำแผนแม่บทการพัฒนายางพารา ฉบับประชาชนขึ้น และทำประชาพิจารณ์ทั้งภาคใต้และภาคตะวันออก ความขัดแย้งระหว่างราชการกับกลุ่มของประยงค์เนื่องจากทางกลุ่มต้องรอในการทำตามเมื่อเห็นว่าจะก่อให้เกิดความเสียหาย จึงไม่ได้รับความร่วมมือจากผู้ใหญ่บ้าน ทำนันท อบต. ถูกมองว่าขัดคำสั่งทางราชการ เป็นพวก "คอมมิวนิสต์ใหม่" ปลุกปั่นชาวบ้านให้กระด้างกระเดื่อง คนไม่เรียงทั่ว ๆ ไปจึงไม่กล้าร่วมมือ จัดตั้งสภาผู้นำชุมชน มีสมาชิกหมู่บ้านละ ๕ คน จาก ๘ หมู่บ้าน รวม ๔๐ คน จัดเป็นกระบวนการสร้างผู้นำ รู้จักตนเอง รู้จักชุมชน และรู้จักโลก พิจารณาวินิจฉัยว่านโยบายต่าง ๆ ที่เข้ามาแก้ปัญหาใหม่ ป้องกันปัญหาใหม่ และพัฒนาให้ดีขึ้นใหม่ กระบวนการเรียนรู้ตนเองและชุมชนโดยเก็บข้อมูลในชุมชนหรือเรียกว่า แผนแม่บทชุมชน จัดตั้งสภาผู้นำชุมชน มีสมาชิกหมู่บ้านละ ๕ คน จาก ๘ หมู่บ้าน รวม ๔๐ คน จัดเป็นกระบวนการสร้างผู้นำ เครือข่ายยมนาก่อตั้งบริษัทเครือข่ายผลิตภัณฑ์อาหาร จำกัด เพื่อแก้ไขปัญหาชาวพื้นเมืองราคาถูก ด้วยการทำเป็นขมจีนสด บริหารด้วยรูปแบบบริษัทและสหกรณ์ ประยงค์และแกนนำได้ทำแผนแม่บทการพัฒนายางพารา ฉบับประชาชนขึ้น และทำประชาพิจารณ์ทั้งภาคใต้และภาคตะวันออก									
๒	ระบบใหญ่	IV. เหตุการณ์ในประเทศ										
๓		III. รัฐบาล										
๔		II. นโยบายหรือเหตุการณ์ที่ไม่เรียงเกี่ยวข้องกับภายนอก										
๕	ระหว่างระบบ	I เครือข่ายของชุมชนไม่เรียง									วิกฤติเศรษฐกิจในประเทศ	ประยงค์ผลักดันแผนแม่บทชุมชนเข้าสู่การวิจัยขององค์การพัฒนาแห่งสหประชาชาติ ประยงค์ผลักดันแผนแม่บทการพัฒนายางพารา (ฉบับประชาชน) เข้าสู่นโยบายพรรคการเมือง แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๘ เน้นคนเป็นศูนย์กลาง ผลการดำเนินงานบริษัทเครือข่ายฯ มีกำไร ปีนั้นผล ๒๒% ผลักดันแผนแม่บทชุมชนของไม่เรียงเข้าสู่การวิจัยโดยการสนับสนุนขององค์การพัฒนาแห่งสหประชาชาติ คัดเลือกชุมชนที่เข้มแข็ง ๑๐๑ ตำบลและนำกระบวนการแผนแม่บทชุมชนของไม่เรียงไปขยายผล
๖	สิ่งแวดล้อมของระบบ	๑. สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของไม่เรียง										
๗	ระบบสังคม	จ. การบรรลุเป้าหมายและทิศทางชุมชนไม่เรียง										
๘		ง. การปรับตัวและการทำมาหากินของคนไม่เรียง										
๙		ค. การบูรณาการ บรรทัดฐานและชุมชนของคนไม่เรียง										
๑๐		ข. การรักษาแบบแผนคุณค่าวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของคนไม่เรียง										
๑๑	คุณสมบัติใหม่	ก๓. แบบวิวัฒนาการสามารถทำซ้ำและพัฒนาต่อไปได้	กระบวนการเรียนรู้ตนเองและชุมชนโดยเก็บข้อมูลในชุมชนหรือเรียกว่า แผนแม่บทชุมชน	แปลงแผนสู่การปฏิบัติ ส่งเสริมกิจกรรมกลุ่มลดรายจ่ายและเป็นอาชีพเสริม	ผลักดันแผนแม่บทชุมชนของไม่เรียงเข้าสู่การวิจัยโดยการสนับสนุนขององค์การพัฒนาแห่งสหประชาชาติ คัดเลือกชุมชนที่เข้มแข็ง ๑๐๑ ตำบลและนำกระบวนการแผนแม่บทชุมชนของไม่เรียงไปขยายผล							
		ก๒. แบบจัดการตนเองได้หรือเพิ่มความหลากหลายของโครงสร้าง										
		ก๑. แบบปรับปรุงตนเองหรือรวมผู้กระทำหลากหลายจำนวนมาก										
๑๒	กลุ่ม	๕. กลุ่มคนในชุมชนไม่เรียง										
๑๓		๔. กลุ่มเพื่อนและแกนนำ										
๑๔		๓. กลุ่มญาติ										
๑๕		๒. ครอบครัว										
๑๖	บุคคล	๑ ชีวิตประยงค์ รณรงค์	รับรางวัลคนดีศรีสังคม	รางวัลผู้มีผลงานดีเด่นด้านวัฒนธรรม	เป็นกรรมการบริหารกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (SIF)							

เหตุการณ์ของประยงค์ รณรงค์ กลุ่มที่เกี่ยวข้อง ชุมชนไม่เรียง ประเทศไทย และสถานการณ์ระหว่างประเทศ (ต่อ)																							
ลำดับที่	ระดับ	ปี พ.ศ.	๒๕๔๔	๒๕๔๕	๒๕๔๖	๒๕๔๗	๒๕๔๘	๒๕๔๙	๒๕๕๐	๒๕๕๑	๒๕๕๒	๒๕๕๓	๒๕๕๔	๒๕๕๕									
		อายุประยงค์ รณรงค์ (ปี)	๖๔	๖๕	๖๖	๖๗	๖๘	๖๙	๗๐	๗๑	๗๒	๗๓	๗๔	๗๕									
		ลำดับเหตุการณ์ / ช่วงที่	๕๘	๕๙	๖๐	๖๑	๖๒	๖๓	๖๔	๖๕	๖๖	๖๗	๖๘	๖๙									
๑	ระหว่างระบบใหญ่	V. เหตุการณ์ระหว่างประเทศ					ประยงค์ได้รับรางวัลแมกไซไซ สื่อมวลชนลงข่าวทั่วประเทศและทั่วโลก	เกิดการรัฐประหารเมื่อวันที่ ๑๙ กันยายน ผลักดันพระราชบัญญัติการยางแห่งประเทศไทย ผลักดันแผนแม่บทชุมชนเริ่มที่หมู่บ้าน รวมเป็นแผนตำบล อำเภอ และจังหวัด งบประมาณจัดตามแผนที่ชุมชนเป็นคนคิด และส่งเสริมให้วิสาหกิจชุมชนเป็นเครื่องมือสำคัญของชุมชนในการจัดการทุนของชุมชน															
๒		IV. เหตุการณ์ในประเทศ													ภาครัฐ เอกชน ชุมชนสนใจทำแผนแม่บทชุมชนในพื้นที่ต่าง ๆ								
๓		III. รัฐบาล	นโยบายพักชำระหนี้ กองทุนหมู่บ้าน และหลักประกันสุขภาพ ๓๐ บาทรักษาทุกโรค	รัฐบาลเล็งต้องรับและเป็นที่มาของคณะกรรมการผู้นำชุมชนแห่งชาติ	ประยงค์ผลักดันพระราชบัญญัติวิสาหกิจชุมชน																		
๔		II. นโยบายหรือเหตุการณ์ที่ไม่เรียงเกี่ยวกับภายนอก																					
๕	ระหว่างระบบ	I เครือข่ายของชุมชนไม่เรียง	นำเงินเหลือจาก SIF มาสนับสนุนชุมชนที่มีความพร้อม ๑,๗๐๐ ตำบลทำแผนแม่บทชุมชน	ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม่เรียง เทศบาลตำบลไม่เรียง และมหาวิทยาลัยรามคำแหงร่วมกันจัดการเรียนปริญญาตรีที่ไม่เรียง หลักสูตรนักการเมืองท้องถิ่น ผู้บริหารท้องถิ่น ผู้นำท้องถิ่น		มหาวิทยาลัยอมบปริญญาคุษย์บัณฑิตกิตติมศักดิ์	ทำงานร่วมกับสถาบันการศึกษา และเดินทางไปเครือข่ายชุมชนต่าง ๆ ทั่วประเทศ	ผลักดันพระราชบัญญัติการยางแห่งประเทศไทย ผลักดันแผนแม่บทชุมชนเริ่มที่หมู่บ้าน รวมเป็นแผนตำบล อำเภอ และจังหวัด งบประมาณจัดตามแผนที่ชุมชนเป็นคนคิด และส่งเสริมให้วิสาหกิจชุมชนเป็นเครื่องมือสำคัญของชุมชนในการจัดการทุนของชุมชน															
๖		สิ่งแวดล้อมของระบบ	ฉ. สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของไม่เรียง																				
๗	ระบบสังคม	จ. การบรรลุเป้าหมายและทิศทางชุมชนไม่เรียง					คนอำเภอฉวางเลี้ยงแสดงความยินดี ประยงค์ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง																
๘		ง. การปรับตัวและการท้าทายของคนไม่เรียง																					
๙		ค. การบูรณาการ บรรทัดฐานและชุมชนของคนไม่เรียง																					
๑๐		ข. การรักษาแบบแผนคุณค่าวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของคนไม่เรียง																					
๑๑	คุณสมบัติใหม่	ก๓. แบบวิวัฒนาการสามารถทำซ้ำและพัฒนาต่อไปได้	นำเงินเหลือจาก SIF มาสนับสนุนชุมชนที่มีความพร้อม ๑,๗๐๐ ตำบลทำแผนแม่บทชุมชน		ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม่เรียง เทศบาลตำบลไม่เรียง และมหาวิทยาลัยรามคำแหงร่วมกันจัดการเรียนปริญญาตรีที่ไม่เรียง หลักสูตรนักการเมืองท้องถิ่น ผู้บริหารท้องถิ่น ผู้นำท้องถิ่น	ประยงค์ผลักดันพระราชบัญญัติวิสาหกิจชุมชน	ผลักดันพระราชบัญญัติการยางแห่งประเทศไทย ผลักดันแผนแม่บทชุมชนเริ่มที่หมู่บ้าน รวมเป็นแผนตำบล อำเภอ และจังหวัด งบประมาณจัดตามแผนที่ชุมชนเป็นคนคิด และส่งเสริมให้วิสาหกิจชุมชนเป็นเครื่องมือสำคัญของชุมชนในการจัดการทุนของชุมชน																
		ก๒. แบบจัดการตนเองได้หรือเพิ่มความหลากหลายของโครงสร้าง																					
		ก๑. แบบปรับปรุงตนเองหรือรวมผู้กระทำหลากหลายจำนวนมาก																					
๑๒	กลุ่ม	๕. กลุ่มคนในชุมชนไม่เรียง																					
		๔. กลุ่มเพื่อนและแกนนำ																					
		๓. กลุ่มญาติ																					
		๒. ครอบครัว																					
๑๖	บุคคล	๑ ชีวิตประยงค์ รณรงค์	ได้รับการคัดเลือกเป็นครูภูมิปัญญาไทยรุ่นที่ ๑ ของสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา	ดูงานไอโอตะ ๑ ตำบล ๑ ผลิตภัณฑ์	ได้รับรางวัลแมกไซไซ									รับรางวัลบุคคลดีเด่นของชาติ	เป็นสมาชิกสภานิติบัญญัติแห่งชาติ	กรรมการของคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และกรรมการของคณะกรรมการส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ	รางวัลปราชญ์เกษตรของแผ่นดิน	กรรมการของคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และกรรมการของคณะกรรมการส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ					

ภาคผนวก จ
การตรวจรับรองความน่าเชื่อถือของแบบจำลอง

รายชื่อผู้เข้าร่วมสัมมนาในกลุ่มตรวจรับรองความน่าเชื่อถือของแบบจำลอง

๑. พระเทพวิสุทธิกวี, ดร.

เลขาธิการศูนย์พิทักษ์พระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย
 อาจารย์ประจำ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

๒. ศ.ดร.วัชร งามจิตรเจริญ

อาจารย์ประจำภาควิชาปรัชญา
 คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

๓. รศ.ดร.โกวิทย์ พวงงาม

อาจารย์ประจำภาควิชาการพัฒนาชุมชน
 คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

๔. ผศ.ดร. มนต์รี สิริโรจนานันท์

อาจารย์ประจำภาควิชาปรัชญา
 คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

๕ ผศ.ดร. ชาญนรงค์ บุญหนุน

อาจารย์ประจำภาควิชาปรัชญา
 คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

จดหมายเชิญตรวจรับรองความน่าเชื่อถือของแบบจำลอง

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ : นายสมบุรณ์ เอื้อมอริวงศ์

เกิด : วันที่ ๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๗

สถานที่เกิด : จังหวัดกรุงเทพฯ

การศึกษา : รัฐศาสตรบัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับ ๑ เหรียญทอง)
(ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
พ.ศ. ๒๕๒๙
เศรษฐศาสตรบัณฑิต (เศรษฐศาสตร์ระหว่างประเทศ)
มหาวิทยาลัยรามคำแหง พ.ศ. ๒๕๓๒
พาณิชยศาสตรมหาบัณฑิต (บริหารธุรกิจ)
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. ๒๕๓๕

ประสบการณ์การทำงาน: กรรมการในคณะกรรมการที่ปรึกษารัฐมนตรีว่าการ
กระทรวงกลาโหมด้านเศรษฐกิจ สังคมและต่างประเทศ
ที่ปรึกษารัฐมนตรีว่าการกระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี
รองโฆษกและที่ปรึกษารัฐมนตรีว่าการกระทรวงพลังงาน
ที่ปรึกษา รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี
ที่ปรึกษา รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการคลัง
ที่ปรึกษาและเลขานุการคณะที่ปรึกษารัฐมนตรีช่วยว่าการ
กระทรวงเกษตรและสหกรณ์
ข้าราชการการเมือง ตำแหน่งประจำสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี
สำนักนายกรัฐมนตรี
กรรมการ ในคณะกรรมการบริหารสำนักงานความร่วมมือพัฒนา
เศรษฐกิจกับประเทศเพื่อนบ้าน (องค์การมหาชน)
ที่ปรึกษากรรมการผู้จัดการ ธนาคารอิสลามแห่งประเทศไทย
กรรมการในคณะกรรมการจัดวางระบบการควบคุมภายใน
และบริหารความเสี่ยง บริษัทไปรษณีย์ไทย จำกัด
ที่ปรึกษาคณะอนุกรรมการบริหารงาน องค์การส่งเสริมกิจการ
โคนมแห่งประเทศไทย
กรรมการคณะทำงานปรับปรุงแผนแม่บทการปฏิรูปรัฐวิสาหกิจ
และรองประธานคณะทำงานร่างแผนแม่บทการปฏิรูปรัฐวิสาหกิจ

คณะทำงานจัดทำระบบการจัดซื้อจัดจ้างด้วยอิเล็กทรอนิกส์
(e-Procurement) ในคณะกรรมการเตรียมงานและพัฒนา
ระบบการบริหารงานพัสดุภาครัฐ
กรรมการในคณะกรรมการร่วมเพื่อแก้ไขปัญหาอุทกภัย NPL
ที่มีศักยภาพ กระทรวงการคลัง
ที่ปรึกษากิตติมศักดิ์ คณะกรรมการการท่องเที่ยว สมาพันธ์นคราษฎร
คณะทำงานปรับปรุงพระราชบัญญัติวิธีการงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๐๒
กรรมการ สถาบันส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน
กรรมการผู้จัดการ บริษัทไต้เรือ เนทเวิร์ค จำกัด
ผู้อำนวยการโครงการ บริษัทมีเดีย จำกัด (ประเทศกัมพูชา)
ผู้ดำเนินงานสถานีโทรทัศน์กองทัพบกกัมพูชา ช่อง ๕
รองกรรมการผู้จัดการ บริษัทกันตนา โปรเฟสชั่นแนล อคาเดมี
ฟอร์ เทเลวิชั่น จำกัด
หัวหน้าศูนย์ข้อมูลทางโทรทัศน์ บริษัทกรุงเทพโทรทัศน์และวิทยุ
จำกัด ผู้ดำเนินงานสถานีโทรทัศน์สีกองทัพบกช่อง ๗

- ผลงานทางวิชาการ : Somboon Umareewong. "Awakening Society: The Tipiṭaka Interpretation by Systems Theory Approach", in **Buddhist Virtues for Socio-Economic Development**. ICDV Conference Volumn. Pages 688-699. The 8th International Buddhist Conference on the United Nations Day of Vesak Celebrations 12-14 May 2554/2011. Ayutthaya: MCU, 2011.
- Somboon Umareewong. "Wisdom and the Politics of Prejudice: How Can Buddhist Ethics Be Relevant to Thai Politics?", in **Buddhism and Ethics**. The First Summit of the International Association of Buddhist Universities & International Academic Seminar. 13-15 September. 2008. Ayutthaya: MCU, 2008.
- สมบุญ เอื้อมอริวงศ์. "ปัญญากับการเมืองแห่งอคติและทิวทัศน์: ทำอย่างไรให้จริยธรรมเข้ามาเกี่ยวข้องกับกับการเมืองไทย", นำเสนอในการประชุมวิชาการรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ แห่งชาติ ครั้งที่ ๙ (พ.ศ. ๒๕๕๑) "รัฐศาสตร์กับการพัฒนา ประชาธิปไตยไทย." ๒-๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๑.

สมบูรณ เอื้อมอารีวงศ์. “วาทกรรมเรื่องประโยชน์ระหว่าง

พระพุทธศาสนาและเสรีนิยมใหม่.” นำเสนอในการประชุมสัมมนา
วิชาการเครือข่ายวิชาการวิจัยสายมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
ครั้งที่ ๒ ในหัวข้อ “การเปลี่ยนแปลงของโลกและสังคมกับบทบาท
ของมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์: พลังปัญญาเพื่อพัฒนา
ประเทศ” ๑๒ ธันวาคม ๒๕๕๑ ณ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์.

สมบูรณ เอื้อมอารีวงศ์. “วาทกรรมเรื่องประโยชน์ระหว่าง

พระพุทธศาสนาและเสรีนิยมใหม่”. **บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์.**

ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มีนาคม ๒๕๕๒) : ๙๓-๑๑๗.

ทุนการศึกษา

: ทุนสนับสนุนวิทยานิพนธ์นิสิตบัณฑิตศึกษา

ของพระมหาจุฬาลงกรณ วชิรเมธี ประจำปีพุทธศักราช ๒๕๕๕.

ปีที่เข้าศึกษา

: พุทธศักราช ๒๕๕๐

สำเร็จการศึกษา

: พุทธศักราช ๒๕๕๖.

ที่อยู่ปัจจุบัน

: ๑๐๕ หมู่บ้านช่อตรง ซอยพหลโยธิน ๕๒ ถนนพหลโยธิน

แขวงคลองถนน เขตสายไหม กรุงเทพฯ ๑๐๒๒๐

โทร. ๐๒-๙๗๒-๑๐๒๑, ๐๘-๑๘๑๗-๘๒๘๑